ALBIN PREPELUH

Pripombe k naši prevratni dobi

Beran

ALBIN PREPELUH

Pripombe k naši prevratni dobi

Z ZEMLJEVIDOMA
KOROŠKE IN PRIMORJA
TER S SLIKO
A. PREPELUHA

LJUBLJANA 1938

ZALOŽILA ZALOŽBA
UNIVERZITETNE TISKARNE J. BLASNIKA NASL., D. D.
V LJUBLJANI

KNJIGO UREDIL DUŠAN KERMAUNER

133 D

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO Inštitut za sodobno zgodovino Institute for Contemporary History Ljubljana, Slovenija
inz

D 05 -03- 2010/165

Vse pravice pridržane

*

Natisnili J. Blasnika nasl.
Univerzitetna tiskarna, litografija in kartonaža d. d. v Ljubljani
Odgovoren L. Mikuš

U V O D N A O P O M B A

Prepeluhove „Pripombe k naši prevratni dobi“ dajejo naslov tej knjigi, ker tvorijo njen osrednji del. Pred njimi so natisnjeni drugi spominski spisi avtorja „Pripomb“, ki je imel v načrtu celotne spomine in si je bil zanje sestavil naslednje ogrodje:

1. Zgodovina kmečko-delavske rodbine.
2. Socialne razmere delavstva. — Dr. Krek. — Socialno-demokratski shodi.
3. Strankarski zbor leta 1896. — Proslave 1. maja.
4. Delavsko gibanje. — „Naši zapiski“. — Masaryk. — Hrvatski „pokretaši“.
5. Brata Radića. — SLS.
6. Splošna volivna pravica. — Liberalizem.
7. Dnevnik „Zarja“. — Socialistično gibanje v Trstu in v Gorici. — Nemškutarstvo na Štajerskem. — Delavske organizacije.
8. Vojna. — Dva tabora. — Jugoslovanska propaganda. — Strankin zbor leta 1917. (dr. Tuma).
9. Narodna vlada. — Pred odločitvijo. — Komunisti.
10. Pariz. — Wilson. — Koroško vprašanje. — Zapadna meja.
11. Prenova političnega položaja. — Stjepan Radić.

V rokopisu nam je zapustil avtor opis življenja svojih staršev in svoje mladosti (točka 1. načrta). Že prej je priobčil nekaj priložnostnih spominskih sestavkov, ki se nanašajo na snov 2., 3. in 4. točke načrta, v „Pripombah k prevratni dobi“ pa je napisal 8., 9. in 10. točko.

V prvem delu knjige zbrani Prepeluhovi spisi predstavljajo torej njegove nepopolne spomine. A

ne samo to. „Pripombe k naši prevratni dobi" so samo deloma spominski spis. Pisec je uvrstil vanje mnogo zgodovinskega gradiva, vendar ne takó in v toliki meri, da bi dobil spis značaj sistematičnega zgodovinskega opisa, ki izčrpno podaja vse razvojne momente. Podati nam je hotel o prevratni dobi, tem najvažnejšem in najpoučnejšem poglavju iz naše polpretekle zgodovine táko kritično sliko, ki bi predvsem spodbadala h globljemu razmišljanju o naših notranjih in zunanjih narodnih vprašanjih. Temu smotru njegov spis gotovo v veliki meri ustreza, kar izpričuje veliko zanimanje, s katerim so spremljali bralci njegove „Pripombe" v „Sodobnosti" od začetka l. 1934. do jeseni l. 1937., ko je smrt iztrgala piscu pero iz roke.

Prepeluh je pisal „Pripombe" za revijo „Sodobnost" sproti od zvezka do zvezka in pri tem večkrat pretrgal časovni vrstni red dogodkov ter segal nazaj. Zato je njih ureditev nudila nekaj težav. Da bi bralec laže sledil razvoju dogodkov in piščevemu komentarju, smo morali spis kronološko preurediti. V tej zvezi je bilo treba tu in tam uvrstiti kak zvezni stavek, dopolniti precej vrzelasti opis predvratnih tednov z vrsto novih zgodovinskih podatkov, eno zaokroženo poglavje pa izvzeti iz „Pripomb" in ga uvrstiti med „Spominske spise". Nadalje smo povsod izločili ponavljanja, na nekaterih mestih krajšali in nekaj manj bistvenih reči izpustili. Napačne navedbe (imena, datume in podobno) smo popravili v tekstu. Nekatere trditve smo pojasnili, nepopolne dopolnili in pomotne popravili v naših opombah pod črto, ki pa ne segajo na področje kritike avtorjevih idej. Avtorjeve opombe pod črto so izrecno označene. Pričakujemo, da bo stvarna kritika popravila še preostale pomote.

*

D r u g i d e l naše knjige pa tvori urednikova š t u d i j a o življenju, idejnem razvoju in publicističnem delu avtorja „Pripomb", Albina Prepeluha, ki se je pod psevdonimom A b d i t u s (= skriti) že v prvem desetletju našega stoletja uveljavil kot najbolj samosvoj slovenski socialni

mislec in zavzemal zelo važno mesto v krogu socialističnih intelektualcev, ki so se zbirali v predvojni dobi okrog „Naših zapiskov", proti koncu vojne pa okrog „Demokracije".

Abditus je bil eden najvidnejših izraziteljev novih teženj generacije, ki je na pragu tega stoletja stopila v slovensko javno življenje in si ga prizadevala prenoviti v demokratični in socialni smeri. Odlikoval se je med slovenskimi socialističnimi misleci s samostojnim študijem vprašanj, ki jih je zastavila moderna socialna diferenciacija slovenske družbe. Juš Kozak je v svoji osmrtnici („Abditus", Ljubljanski Zvon, 1937, str. 567) dobro poudaril, da je bil Prepeluh „med prvimi možmi, od katerih se je mladina učila misliti o domačih in svetovnih problemih" in da „je imel dar za konkretno opazovanje in še posebno razvit čut za probleme svoje zemlje".

Idejni razvoj te zanimive osebnosti je mogoče razumeti le v zvezi z njegovo dobo in s problemi, ki jih je reševal. Smoter naše študije je, zgodovinsko kritično osvetliti pomen Prepeluhovega idejnega napora in določiti mesto, ki ga je ž njim osvojil v razvoju naše socialne in narodne misli. Takó želimo prispevati k boljši razjasnitvi nekaterih važnih vprašanj naše kulturne in politične zgodovine v zadnjih štirih desetletjih, ki se še tako malo študira in kritično obravnava. Opozarjamo zlasti na pomen študija miselnosti ostalih slovenskih socialističnih mislecev za pravilno rešitev spornih vprašanj o Cankarjevi miselnosti in idejni dediščini. V Prepeluhovem idejnem razvoju se izredno zanimivo zrcali osnovna problematika socialnega in političnega razvoja Slovencev v njegovi dobi. Posebno pozornost smo morali posvetiti velikemu pretresu naše tradicionalne politične diferenciacije v prvem poprevratnem razdobju, ko je prišla Prepeluhova družbeno-politična zamisel na praktično preizkušnjo in se nato ob ideji avtonomije in demokratičnega kmečkega gibanja obrnila na nova pota. Tako predstavlja naša študija tudi nekako dopolnitev in nadaljevanje Prepeluhovih „Pripomb k naši prevratni dobi".

P R V I D E L

ALBIN PREPELUH:

Spominski spisi

Pripombe k naši prevratni dobi

KMEČKO DELAVSKA RODBINA*

Proti dolenjskemu vzhodu Ljubljane se vleče ilovnato gričevje Golovca. Ob njegovem severnem vznožju se vrste vasice malih kmetiških in delavskih ljudi; tu in tam se beli kaka skromna cerkvica nekdaj zelo obširne šempetrske fare. Proti severu leži Ljubljansko polje s svojimi bahatimi kmetijami, velikimi gospodarskimi poslopji in hlevi ter snažnimi gostilnami. Tam je več sonca in svetlobe, vsaj tako se zdi, kakor tu pod hribom, kjer od zgodnje jeseni pa do pozne pomladi meče hrib prezgodaj popoldanske sence na hiše in pota. V malih domačijah tod okoli žive ponajveč preprosti stavbni delavci, kakor zidarji, tesarji in drugi. Na pol so delavci, na pol so kmetje. Na splošno nimajo ne izrazitih proletarskih ne izrazitih kmečkih lastnosti. To je kmetiško ljudstvo, ki je pregosto naseljeno in ima premalo zemlje, pa mora zato iskati zaslužka v bližnjem mestu, ki mu daje, kar ima najslabšega ...

V eni teh podhribovskih vasi je stala na nizkem holmcu mala domačija kmeta in zidarja Gašperja, mojega deda. Pravili so o njem, da je dober zidar, uren ko strela, priden ko ura. Takrat so gradili železnico do Trsta, v Ljubljani pa so zidali zanjo kolodvorsko poslopje. Na odru je stal in zidal mladi zidar Gašper. Ko mu je nekoč zmanjkalo malte in je hotel podvizati njenega nosača, se je neprevidno prestopil na deski, ki se je prevagala — zmanjkalo mu je tal, padel je v globočino in se ubil.

* Rokopisni odlomek.

V vasi pod hribom, v hiši na holmu je ostala mlada vdova s petimi otroki, tremi fanti in dvema deklicama. Odslej je bilo njeno življenje še težje. Otroci so doraščali doma ob težkem kmečkem delu in pomanjkanju najpotrebnejšega, brez šole. Da se je mogla družina sploh preživeti, se je lotila vdova pranja perila za gospodo v mestu.

Najstarejši sin Miha se je šel v mesto učit tesarstva. Ko je končno začel služiti, je šlo že laže in na vrsto je prišel drugi sin Janez, ki se je izučil za zidarja. Tretji sin Jernej je dorastel, toda še preden je prišel na cilj, je od naporov in prehladov umrl. Dekleta so postale kmetice in perice obenem. Življenje je potekalo enolično ob neprestanem delu, ki jih je rano klicalo z ležišč in utrujene ter motne polagalo večer za večerom nanje. Kaj so ti ljudje sanjali, po čem neki so hrepeneli, ko niso poznali nobene lepe strani življenja, temveč zgolj bridkost, delo, skrb in bolezen?

Na domačiji ni znal nihče ne pisati ne brati. Večina ljudi v vasi si ni znala pomagati v nobeni reči, ki se ni tikala naravnost domačnosti ali poklicne izvežbanosti. Zato jih je lahko obvladal vsak, ki je bil pismen in jih je hotel ogoljufati. Oni so to vedeli in tako se je zgodilo, da so ljudje volili koga za župana samo zaradi tega, ker je bil analfabet kakor oni. Pred nosom mesta, tako imenovanega žarišča sodobne kulture in civilizacije je živelo ljudstvo v nepojmljivi gmotni in duhovni bedi. V oddaljenih hribovskih krajih Slovenije je še danes ta duhovna in tudi gmotna zaostalost pri malih poljedelcih in dninarjih neokrnjena. Mesto, čeprav ni bilo veliko, je širilo svoj smrad in svoj propad v okolico. Slabo je plačevalo ročno delo in na tiste, ki so ga opravljali, je gledalo s prezirom in zaničevanjem. Obenem pa jim je nudilo ceneno in ničvredno alkoholno pijačo — žganje. To je delavcu nadomestovalo dražjo hrano in mu povrhu še nudilo užitek pijane omotenosti, ki je fizično trudnemu človeku najbrže prijala.

Miha je bil priden, tako so rekli vsi. Služil je, pomagal materi, popravljal in obnavljal svoj mali dom, ki naj bi mu pripadel ob postavni polnoletnosti. Takrat, l. 1866., je prišlo

do vojne z Italijo. Tudi mladega Miho so oblekli v belo vojaško bluzo in z bataljonom pognali v vročo italijansko ravnino. Pozneje nam je otrokom v zimskih nedeljah, kadar je bil dobre volje, pripovedoval zgodbe iz svojega vojaškega življenja v Italiji. Ker se je nekaj moških generacij skoraj po vrsti potikalo v habsburgovskih armadah po gorenji Italiji, smo tedanji otroci poznali iz pripovedovanj očetov vsa italijanska mesta od Benetk preko Padove, Mantove, Piacence pa tja do Milana.

Ko je Miha v Italiji „zmagal" in potem odslužil še nekaj let v raznih garnizijah po nemških krajih, se je vrnil domov in se zopet prijel tesarskega dela. Nekoč je bil zaposlen na neki graščinici in tam je spoznal deklo Marijo, ki mu je postala žena.

Marija je bila tudi iz vasi, z malega kmečkega doma, ki je imel preveč kljunov v gnezdu za tisti košček zemlje okoli hiše. Mati je z otroki lastno zemljo z lahkoto obdelala; imeli so še dovolj časa, da so delali v dnini pri bogatejših sosedih, kadar so jih potrebovali. Oče pa je razpečaval kmečko obrtne izdelke, ki jih je vozil največkrat v Trst. Včasih je v mali hišici, ki je bila polna otrok, zmanjkalo vsega; takrat so hodili otroci do vélike ceste, zaslanjali pred bleščečim soncem oči z roko in gledali dolge ure, ali se ne bo že pripeljal na svojem kmečkem vozičku oče s pota, s kruhom na vozu in novci v žepu. Kadar je prišel, je bilo veselje v koči, družina se je nasitila in kupila to in ono malenkost; vse je bilo veselo, vse težave in skrbi pozabljene. Zgodilo pa se je tudi, da se je vrnil oče z veliko zamudo peš in praznih rok. „Vélika, cesarska cesta" je tudi kvarila ljudi, kakor pozneje železnica in avtomobil. Na Krasu so bile ob njej gostilne, kjer se je igralo cele dneve in noči. Možje niso izgubili pri hazardnih igrah samo denarja, ampak tudi svoj tovor in nazadnje še voz s konjem vred. Takrat je žalost napolnila mali dom, ženske so veliko jokale, otroci so morali z materjo vred prebiti hudo pomanjkanje in prenesti sramoto pred škodoželjnimi sosedi.

Najprej so se raztepla po svetu dekleta; udinjale so se pri večjih kmetih kot pastirice, pozneje kot dekle za živino in še pozneje kot hišne. Težka je bila njihova pot v življenje. Tudi v njihovi koči ni bilo nikogar, ki bi znal brati in pisati. Tudi v tej vasi, na drugi strani mesta, je životarilo malokmečko ljudstvo v gmotni in duhovni bedi. Te koče so oddajale svoje otroke mestu in tujim ljudem povsem neuke, nezmožne, da bi si sami pomagali v zamotanih prilikah življenjske borbe. Zato so se radi družili, ker so sodili, da dva laže zmagata kakor posameznik.

Marija je služila tedaj kot dekla na gosposki graščinici, nedaleč od domače vasi. Tja je bil pozvan na delo tesar Miha. Ko sta se našla, sta bila mlada, pridnih rok, močna in zdrava, toda brez imetka. Dom na holmu pod hribom je bil sicer Mihov, toda v njem je živela še njegova že ostarela mati z njegovim bratom in sestro. Zato sta si najela v mestu „stanovanje". Ob hribu je stala poleg enonadstropne hiše na dvorišču nizka stavbica, ki je bila krita z opeko in je imela eno okno na cesto. V tej stavbici je bil temačen, vlažen prostor, kamor so postavili star štedilnik. Stene so bile skoraj stalno mokre; ko je pozimi zmrzovalo, se je po njih blesketal srež. Tu se je nastanil mladi delavski par, ki ga je pomanjkanje na vasi pognalo v mesto za zaslužkom. Tu so se rodili otroci. Dorastla sta le dva, ostali so pomrli v mladosti. Neke zimske nedelje sem tu privekal na svet. Zunaj je bil hud mraz, oče je bil tisti čas brez dela in zaslužka.

Nekaj let po tem neveselem dogodku smo se preselili zopet v zidine pod hribom, toda svetlejše in večje. Od takrat se spominjam na razne obiske. Ob nedeljah so prihajali očetovi prijatelji na moževanje. Prišla je stara mati iz vasi in prinesla raznih darov: hlebček kruha, nekaj jabolk, včasih celo kos svinjine. Nekoč pa je prišla stara mati na obisk s posebno prošnjo do sina: Doma pri njej je ostal sin Janez, zidar. Namerava se oženiti, toda tudi ta snaha je precej praznih rok. Miha se najbrže ne bo več vrnil iz mesta v vas. Prosila ga je, naj bi zaradi nje odstopil svojo

pravico do domačije bratu Janezu. Oče je mislil na deco in ženo ter se je branil, a do matere, ki jo je imel rad, ni mogel biti neizprosen. Njenim ponovnim prošnjam se je vdal, odšel na sodišče in se odrekel svoji pravici v bratovo korist brez odškodnine. Vrnil se je zvečer domov pijan in razburjen. Bil je zelo potrt in zavest, da je izgubil dom in se priznal k razredu čistih proletarcev, ga je težila vse žive dni.

Mala domačija je prišla pozneje z zamenjavo v povsem tuje roke. Stara mati se je morala preseliti k hčeri, ki se je bila primožila v kmečko hišo sosednje vasi. Včasih sem jo v nedeljo z očetom obiskal. Mirno, skoraj šepetajoče sta se pogovarjala o nekdanjem domu, obujala nanj spomine, govorila o posameznih drevesih, ki jih je nekoč oče zasadil okoli hiše. Koliko ljubezni je bilo v njiju še do izgubljenega zatišja! Oče ni hotel več v njegovo bližino, kakor da se boji oskruniti topel in lep spomin s pogledom jeze in nevolje. Tudi meni ni nikdar pokazal svoje nekdanje domačije; ogledal sem si jo kot otrok skrivaj od daleč.

V mestu smo večkrat menjavali stanovanja. Vsa so bila majhna, z eno sobo in starimi ognjišči pod odprtimi dimniki, vlažna in temačna. Z očetom sem govoril navadno le ob nedeljah in praznikih. Odhajal je namreč na delo zjutraj še v mraku, ko smo otroci še spali, zvečer pa se je vračal truden in je navadno brez besed takoj legel k počitku. Njegov delovni čas je znašal tedaj 14 ur dnevno, šele mnogo pozneje se je skrčil na 12 ur. Mezda kvalificiranega delavca je znašala en forint in 10 do 20 krajcarjev na dan. V zimskem času je gradbeno delo počivalo; takrat je bil brez posla in mesece smo trpeli pomanjkanje in stiske. Včasih pa se je ob ugodnih zimah preselil v Trst, v Reko, v Opatijo in druge obmorske kraje, kjer je ostajal do spomladi. Sproti nam je pošiljal svoj zaslužek, da smo lahko živeli brez takega pomanjkanja kakor ob času brezposelnosti ali bolezni. Polovico stroškov za gospodinjstvo, navadno pa še mnogo več, je morala priskrbeti mati; s svojim zaslužkom je mašila tiste luknje, ki jih mala in negotova očetova mezda ni zmogla. Ob gospodinjskem delu se je bavila s

šivanjem, z rejenčki in s tujimi ljudmi. Delala je od ranega jutra do pozne noči kot neutrudna mravlja, mislila je na vse in za vsakega že v naprej, vse je uredila in vse izgladila. Ob teh naporih in skrbeh, ki je niso zapustile nikoli, se je kar nekako izsušila, da je bilo videti, kakor da je s svojimi močmi pri kraju. Toda premagala je vse, brez velikega tarnanja je ob nemih solzah prenesla vse nadloge raznih bolezni, nesreč in smrti otrok. V šolo ni hodila nikoli, bila je nepismena kakor oče, in vendar je umela vse tako mirno in modro presoditi in oceniti, nasprotja izravnati in vsakogar pridobiti s svojo mehko ljubeznijo, v kateri je umela žrtvovati vsak čas za druge. Brez nje bi se bila družina že velikokrat razšla in razbegnila kljub zapovedim cerkve, ki je bila v teh žalostnih socialnih in kulturnih razmerah edini vodnik in zapovednik ljudem. Oče je umrl že v moški dobi na nasledkih prevelikega fizičnega trpljenja; zadnji sunek, usodni prehlad mu je ob nezadostni prehrani dala tržaška burja. Mati je očeta preživela in dočakala precejšnjo starost. Končala je kot dogorevajoča sveča: njeno življenje je gorelo za druge.

DELAVSKI OTROK V MESTNI ŠOLI

Tiste čase so bile učiteljice po javnih šolah še prav redek pojav. Ves čas svojega šolanja sem imel učiteljico samo nekaj dni; nadomestovala je stalnega učitelja. In tistih dni se spominjam z veseljem. Čeprav smo si učenci šteli v dolžnost učiteljici nagajati in storiti ravno nasprotno od tistega, kar je zahtevala, je bilo v razredu vendar lepše, svetlejše in udobnejše. Samo nekajkrat si učiteljica ni znala več pomagati sama in je poklicala iz sosednjega razreda učitelja, ki nas je vsevprek, krive in nekrive, lasal, suval in tepel. Ko se je vrnil naš stari učitelj, je bilo v šoli zopet mrko in neprijazno. Učitelji tiste dobe so sploh ljubili telesno kazen kot dober pripomoček svoje „vzgoje". Razen učiteljev v prvem in drugem razredu so mi vsi poznejši ostali v slabem spominu, ker so zlasti nas ničvredneže, brez izjeme

same delavske otroke, pretepali in lasali pri vsaki priliki. Moja zunanjost morda res ni bila prikupna, čeprav je bila moja stara in obnošena obleka zakrpana. Moje bose noge so bile večinoma umazane od cestnega blata ali prahu. Knjige, kolikor sem jih imel, so bile raztrgane, navadno prevezane z vrvico na dolgem peclju, da so nam služile pri pretepih na cesti in ne samo pri pouku v šoli. Ob takšnih prilikah je ostal marsikak slabo prišit knjižni list v vetru, za kar sem prejel v šoli zasluženo plačilo: s palico po dlaneh ali s tresenjem ušes ob potrkavanju glave ob zid ali podobno.

Na naši šoli so bili učitelji vsi narodnjaki. To svoje prepričanje so v šoli dokazovali predvsem s tem, da so razdelili razred na dvoje. V sprednjih klopeh so sedeli meščanski otroci, lepo napravljeni, vedno umiti in počesani, v obnašanju mirni in dostojni. Manjvredni smo ne glede na telesno višino sedeli v zadnjih klopeh. Poleti je bila večina „brega" bosa, naši šolski zvezki so bili posvaljkani in popackani, v naših klopeh ni bilo nikdar pravega miru, skoraj vsak dan se je izcimila iz njih kakšna „afera", ki so jim sledile neprestane kazni. Ob strani je stala na vidnem mestu ena klop zase, tako imenovana „oslovska" klop. Tja so nas posajali za kazen, kadar nismo odgovarjali na stavljena vprašanja zadostno ali kadar je bil kdo osumljen, da na svojem rednem sedežu kljub opominom noče mirovati. Dostikrat se je primerilo, da sem bil kaznovan po nedolžnem. Dovolj je bilo, da me je kak součenec bistreje pogledal ali da mi je po nesreči padlo pero na tla, pa sem bil poklican na oder in tam prelasan in osuvan. Takšnih nas je bilo v razredu več. Kadar je prišel učitelj v šolo opit — in to se je zgodilo večkrat —, smo imeli bosjaki slab dan. Zgodilo se je tudi, da nas je nemirnejše učitelj enostavno zapodil za kak dan „domov". Seveda nam ni prišlo na um, da bi šli domov, ampak smo šli na potèp.

Doma seveda niso imeli pojma, kako se z nami v šoli dogaja. Starši so bili nepismeni in sem jim lahko lagal po mili volji. Mati je šla večkrat v šolo povprašat o sinu. Prišla je v kmečki ruti, preprosta in v strahu pred šolsko

gospodo. Zato so jo odpravili na kratko, češ da ima sina, ki je velik nepridiprav in iz katerega ne bo nič; najpametneje stori, če ga dá služit za pastirja. Po takšnih obiskih v šoli je bilo doma silno žalostno, ker je mati jokala in ni vedela, ali naj me bíje ali pa naj mi verjame, da sem nedolžen. Ko se je oče zvečer vrnil z dela, mu je utrujenemu pripovedovala mojo šolsko zgodbo. Ker si nista znala pomagati, je ostalo vse pri starem.

Zaradi nerednega obiskovanja šole, pretepanja in nepazljivosti pri pouku smo prišli povsem iz tira; največkrat nismo vedeli, česa naj se doma učimo in kakšne pismene naloge moramo napraviti. Včasih sem se česa naučil kar takó in če sem bil takrat slučajno vprašan, si učitelj ni znal razložiti, odkod moje znanje. Seveda sem že pri drugem predmetu, o katerem nisem imel pojma, povsem odrekel. Tako so bila moja spričevala polna najslabših redov, ki pa sem jih doma bral na glas drugače in podpisal očeta, kakor da jih je sam prebral. Tako so me razmere in učitelji naučili sovražiti šolo. Živo sem občutil vsako krivico, ki mi je bila storjena. H krivicam sem štel tudi, da sem sedel, čeprav sem bil telesno majhen, v zadnji klopi in bil zapostavljen za součenci „bogatih" staršev, to je tistih, katerih otroci so nosili nezakrpane obleke in bili vedno obuti. Čutil sem se zapostavljenega, ker je učitelj govoril z mojo ponižno materjo na hodniku kratko in osorno, z materjo mojega součenca, ki je bila gosposko oblečena, pa prijazno s smehljajem in pri tem gladil njenega sinčka po kodrih. Končno sem se šole vedno bolj izogibal, podivjal, bil pristopen za vsako nerednost in hudobno norčijo. Do dna duše sem sovražil učitelje in vse, kar je bilo karkoli v zvezi s šolo, v kateri sem bil med najslabšimi tudi, ko sem tretji razred ponavljal. Enajstleten otrok sem sam razmišljal o vsem tem in prišel do zaključka, da mi v slovenski šoli ni več obstanka.

Ob novem šolskem letu sem prestopil sam na lastno pobudo in prostovoljno v nemško mestno šolo, ne da bi o tem kogarkoli prej obvestil. Bil sem brez ovir sprejet, toda

zaradi neznanja nemščine so me vtaknili za dva razreda nazaj. To me je duševno zelo potrlo in moralno prisililo, da sem svoj prestop v nemško šolo razodel materi. Seveda sta bila z očetom presenečena, potolažil pa sem ju z obljubo, da se bom v novi šoli priučil nemščini, kar se je vsaj deloma uresničilo. V novi šoli mi je šlo spočetka trdo, ker se je vršil pouk v nemškem jeziku. A bil sem le zadovoljen in sem se duševno pomiril; učitelj, prav dober pedagog, mi je posvetil dovolj dobrohotne pozornosti. Postal sem dober učenec in dobil veselje za šolo, za knjige in pouk.

Po končani osnovni šoli sem si natihoma želel priti na gimnazijo ali realko. Starši pa so bili mnenja, naj se izučim kakšne obrti; tako pridem najhitreje do kruha in bom lahko pomagal doma kakor starejša sestra, ki je bila že delavka v tobačni tovarni z majhnim, a stalnim tedenskim zaslužkom. Staršem se je zdelo nemogoče, da bi me vzdrževali celih osem let na gimnaziji, tudi če bi šlo tam vse po sreči. Prišel sem najprej v neko špecerijsko trgovino za učenca; a med rozinami in rožiči nisem vzdržal dolgo. Nato sem bil učenec pri knjigovezu, kjer sem nekaj mesecev zlagal, lepil in šival pole ter hodil mojstru po zajtrk in obed. Ko pa me je nekoč mojster zaradi neke napake pri delu oklofutal, sem zbežal. Za urarsko mizo sem preslabó videl, ključavničarstvo je bilo pretežko...

Neki učenec obrtne šole, ki je hodil v hišo, kjer smo stanovali, skrivoma kupovat tobak, je videl nekaj mojih primitivnih risb in je začel prigovarjati materi, naj me zapiše v obrtno šolo. V štirih letih jo dovršim in bom gospod. In res so me vpisali, čeprav sam nisem bil prav zadovoljen. Moj slabotni vid je namreč že v naprej izključeval možnost resničnega uspeha. To sem dejal tudi nekaterim svojim profesorjem, ki pa so samo zmajevali z rameni in molčali. Ravnatelj zavoda je zelo nerad odpuščal učence, ker nas je bilo prilično malo, da je lahko utemeljeval vladi potrebo obstoja in razširitve zavoda. Učenec je moral biti že res pod normalo, da so ga odpustili ali spoznali za nezmožnega. Profesorji in strokovni učitelji so se razlikovali med

seboj po izobrazbi in narodnosti. Poleg Slovencev so bili tu še Nemci, Čehi in nemškutarji. Dogajalo se je, da nas je eden navduševal za slovenstvo in slovanstvo vobče, drugi pa nam je prigovarjal, naj postanemo Nemci, ker samo ti nekaj pomenijo na svetu. Tako so nas učence povsem zbegali, ostali smo brez enotnega duhovnega vodstva. Vsako mesto na šoli, bodisi profesorsko, učiteljsko ali mesto sluge, je bilo objekt ljute narodnostne borbe med Slovenci in Nemci ter med učitelji. Zato je bila notranja organizacija zelo pomanjkljiva. Tudi strokovni pouk je bil le deloma na višku. Vse ozračje na šoli ni dopuščalo ožjih vezi med učenci in učitelji, ki so si ostali tudi še po štirih letih skupnega življenja v učilnicah, risalnicah in delavnicah skoraj popolni tujci. Za učence, ki so dovršili šolanje na zavodu, se šolsko vodstvo ni zmenilo več, ni jim pomagalo do služb ali nadaljnjega šolanja razen v redkih primerih krepke protekcije ali kakega sorodstva.

PRVI STIKI Z DELAVSKIM GIBANJEM

L. 1890. so nam v šoli prepovedali 1. maja stopiti na cesto. Takrat mi je bilo deset let. Že poprej smo čuli odrasle ljudi govoriti, da se pripravljajo za 1. maj štrajki. Oče je včasih o tem šepetaje pripovedoval materi, ki pa je bila nevoljna, češ da delavci ne bodo nič opravili. Meščani so bili preplašeni in oblast je dala nabiti po mestu bele lepake, v katerih je delavcem, ki 1. maja ne bi prišli na delo, grozila s kaznijo. Prvega maja je oče res ostal doma in ves dan poležaval. Vreme je bilo oblačno in deževno. Jaz sem predpoldne ušel z doma in se napotil v mesto. Na ulici me je ustavil policist in hotel vedeti, kam grem. Nalagal sem se mu in šel dalje; videl sem gruče praznično oblečenih ljudi in okoli njih policaje. Nekateri delavci so imeli na prsih rdeče kokarde. Ti so najhujši, so šepetali gledalci, ti hočejo vse razbiti in vse obrtne mojstre pomoriti. V resnici so bili možje z rdečimi kokardami le društveni reditelji. Zelo sem se čudil, ko sem videl med temi ljudmi tudi nekega mla-

dega čevljarja, ki mi je že večkrat zašil raztrgane čevlje in je bil z menoj vedno dober. Bil je norčav človek, ki je zaradi smeha sedal na svoj trinožni stolček po akrobatsko z velikimi zaleti. Kako je pač zašel ta dobri in prijazni človek med te ljudi, zaradi katerih je vse mesto vznemirjeno, ki izzivajo oblast in vojake ter baje pripravljajo tako hude reči?

Praznovanje prvega maja je priporočil delavcem vsega sveta mednarodni socialistični kongres, ki je zboroval prejšnje leto v Parizu, in sicer kot manifestacijo za skrajšanje delovnega časa na osem ur dnevno. Pri nas je bil ob prvem praznovanju novega delavskega praznika še najmanj 12 urni delavnik. Zahteva osemurnega delavnika je bila za takratno miselnost podjetnikov, pa tudi velikega dela delavcev samih, prenapeta in nezaslišana.

Mislim,[1] da je bilo prve mesece l. 1896. Ljubljanske hiše so bile še podprte z močnimi tramovi, ki jih je bil prejšnje leto o veliki noči pretresel in razmajal potres. Neko mrzlo, megleno nedeljsko popoldne sem s prijatelji postopal po skoraj praznih ljubljanskih ulicah. Od doma me je odganjalo slabo stanovanje, natrpano z ljudmi. Ogledovali smo lepake. Z zidov je najbolj kričal podolgovat rdečkast papir, na katerem se je bralo, da se vrši popoldne shod političnega društva „Bodočnost" pri „Perlesu" v tedanji Slonovi, danes Prešernovi ulici. Kot referent je bil označen sodrug Brozovič. Šli smo tja, čeprav smo imeli važen pomislek. Pri „Perlesu" je bila namreč pivnica, mi pa smo bili brez denarja. Stopili smo vseeno skozi vežo na dvorišče. Pred vrati salona je stal človek z rdečo kokardo na suknjiču. Na vprašanje je odvrnil, da se nikogar ne sili piti, da bi torej lahko vstopili. Izrazil pa je drug tehten pomislek. Fantički smo se mu zdeli premladi in opomnil je, da po zakonu ne sme biti član političnih društev, kdor še nima 24 let. No, pa smo ga poučili, da nismo člani tega društva in tudi za

[1] Naslednji sestavek, v katerem sta tipično opisana delavski shod in socialistični agitator tiste dobe, je izšel pod naslovom „Ivan Brozovič" v časopisu „Pod lipo" II. 1925, str. 143/4.

enkrat ni naš namen, da bi stopili vanj, da pa posluša politične govore pač lahko vsakdo. Izrazili smo še upanje, da nas menda ne bo naznanil, mene šoli, ostale pa njihovim gospodarjem in mojstrom.

Salon ni bil natlačen, okoli miz je sedelo kakih 30 do 40 ljudi. Ko smo vstopili, so se oči navzočih uprle v nas, da smo prišli res v zadrego. Posedli smo okoli prazne mize zadaj blizu vrat. Na nasprotnem koncu salončka je stala v sredini belo pogrnjena miza, okrog nje pa je sedelo predsedstvo: Ljubljančanom splošno znani Franc Železnikar s svojo mogočno rdečo brado in zlatim ščipalnikom na nosu, nadalje nenavadno visoki in sloki Franc Bartl in mali, drobni Ivan Brozovič — vsi krojači po poklicu. Pri neki mizi je nemirno sedel Grundner, ki smo se pozneje seznanili ž njim v delavskem izobraževalnem društvu, kovinar po poklicu in izredna agitatorska natura. Pozneje sem slišal o njem, da je v Berlinu postal tajnik nemškega „Metallarbeitervereina". Ko smo vstopili, je Brozovič ravno zopet sedel in na dnevni red so prišle dolgočasne zadeve: pravila, račun o društvenih dohodkih in stroških in podobno. Za te reči se nisem zanimal, pa sem si ogledal navzoče. Bili so večinoma mlajši ljudje, čedno oblečeni, nekateri so nosili na prsih društveni znak — rdečo kokardo. Na steni sta bili sliki Lassalla in Marxa. Že po zunanjosti in kretnjah se je lahko uganilo, katerim stanovom pripadajo zborovalci. Večina jih je bila krojačev — nekateri so bili oblečeni v črno salonsko suknjo —, potem čevljarji — njihovi čevlji so „škripali" — in nekaj malega kovinarjev, ki jih je privabil mladi, agilni Grundner. Preprostih manuelnih delavcev — težakov — nisem opazil. Bili so pač tu ljudje, ki so po svetu kot potujoči rokodelski pomočniki našli in prevzeli socialistično misel delavskega združevanja.

K drugi točki dnevnega reda, o političnem položaju, je govoril Ivan Brozovič. Stal je pri mizi, majhen in suh, s pristriženo bradico in s široko odprtim telovnikom. Z udrtih, bledih lic se mu je brala proletarska bolezen — jetika. Njegov glas me je silno presenetil; bil je mogočen in glo-

bok, da so se stene zganile in odmevale. Mogočni glas ni bil v nobenem razmerju z drobno postavico z udrtimi prsi. Ni kričal ali vpil, kakor to radi delajo „ljudski" govorniki, temveč glas je bil naraven, pripovedujoč, brez bombastičnosti. Zelo mi je imponiral.

Tenor njegovega govora je bil, da je politična organizacija delavstvu potrebna, da si bo priborilo politično moč. To moč pa bo dobilo šele, ko si pridobi volivno pravico za državni in deželni zbor. Nato je kritiziral plemiško in duhovsko politično nadvlado, ki leži na delavčevih prsih kakor težka mora. — V tistem času se je vršila predigra boja za splošno volivno pravico, ki je bila leto pozneje priznana v obliki — „pete kurije".

Pozneje sem Ivana Brozoviča še večkrat videl in slišal. Bil je Belokranjec, doma iz Vinice pri Črnomlju. V mlajših letih je bil po svetu kot potujoči rokodelski pomočnik. Nato je v Ljubljani izvrševal malo krojaško obrt sam in se zelo trudil za socialnodemokratično stranko, ki je bila tedaj še za vso avstrijsko državo ena in skupna za vse njene narode. Agitatorska žilica ga je vodila po vseh tedanjih industrijskih in obrtnih krajih. Bil je med prvimi, ki so zanašali socialistično misel v Idrijo. Tam si je tudi nakopal kal svoje smrtne bolezni, zakaj zaradi pomanjkanja denarja je hodil iz Logatca v Idrijo peš. Pri neki priliki je oslabel in obležal v snegu. Od tedaj ga je zgrabilo. Poznali so ga kot dobrega govornika tudi v Zagorju ob Savi, v Hrastniku in drugje. Njegova agitacijska pota niso bila baš prijetna, kajti dostikrat so ga ljudje sprejeli neprijazno ali celo surovo. Razumljivo je, da sta pri tem zelo trpela njegova obrt in njegov zaslužek. Stranka, ki je delal zanjo, mu ni mogla nič pomagati, ker je bila majhna in revna. Zaradi tega je njegova družina češče trpela pomanjkanje. Umrl je v najlepši moški dobi v lepem mesecu maju l. 1897. v hiralnici.

Ta izredni in nadarjeni človek bi bil lahko postal kaj velikega, če bi mu bila usoda bolj naklonjena. Bil je nesebičen, prepričan, da je ideja, za katero se bojuje, dobra

in vsem ljudem pravična. Bil je pa tudi zgleden značaj, ki ni nikoli klonil, temveč preko vseh težkih razmer in ovir hodil naravnost za ciljem, v katerega je veroval.

NEKAJ SPOMINOV NA ANTONA KRISTANA*

Rad bi napisal na pokojnega sodelavca in prijatelja Antona Kristana nekaj svojih spominov. Ker pa so mi stavljene ozke meje glede prostora, moram, kakor že tolikokrat v življenju, tudi sedaj seči po kompromisu. Pri premišljevanju, po katerem drobcu nekdanjih dni naj bi posegel, sem se odločil za dneve mladosti, za tisto dobo, ko je bil svet za naju oba še tako lep in čist in dober, da nisva mogla doumeti tistih cerkvenih predpisov in naukov, iz katerih bi lahko sklepala, da je svet tudi drugačen. Danes, ko sem si že nabral skušenj na pretèk, vidim jasneje, da niso bile vse zmote in napake samo pri drugih, ampak tudi pri meni, in lahko mi je to tudi priznati. S takimi očali gledam tudi na pokojnega prijatelja Toneta, kakor smo mu običajno rekli.

Spoznal sem se bil ž njim okoli l. 1899. Seznanil naju je tudi že pokojni Karl Linhart, izredno nadarjen fant, ki je stanoval pri svoji materi vdovi na Tržaški cesti v Ljubljani. Tja sem večkrat zahajal. Karl Linhart je imel včasih „govore" po viških gostilnah. Kadar ga ni bilo doma, mi je po navadi rekla njegova simpatična mati, ki je bila Nemka: „Nur Fritz ist oben. Karl hält irgendwo in einem Gasthause in Waitsch eine Rede." Včasih je bil ž njim tudi Nace Mihevc ali pa kateri drugi pristaš tedanje, še malo organizirane socialistične stranke. Ob neki takšni priliki sta menda trčila skupaj v neki gostilni na Glincah Linhart in Anton Kristan ter se rvala v diskusiji vse do polnoči, ko so šli

* Izšlo v „Zadružnem koledarju" za l. 1931 (str. 25—32) pod naslovom „Prvi nastop Antona Kristana v socialističnem in delavskem pokretu".

delavci spat in je krčmar zaprl gostilno.[2] Tako so se seznanili z Antonom Kristanom poleg mene tudi še Ivan Kocmur, Jože Berdajs in drugi. Odslej smo se videli pogosteje, zlasti ob nedeljah na Viču, kjer smo snovali razne načrte. Kmalu smo vsi priznali, da je Kristan med nami najboljši organizator in vešč vsakemu praktičnemu političnemu delu. Obžalovali smo le, da Kristan „še ni naš", da vedno govori o študijah, ki jih mora zaključiti, preden se lahko odloči za stranko in politiko. Ravnal se je po Čehih in njihovih razmerah. Navduševal se je tiste čase zlasti za Macharja, Masaryka in druge češke „realiste". Pozneje se je pod vtisom debat z nami pobliže seznanil tudi s češkimi socialisti, od katerih je zlasti visoko cenil pokojnega Nemeca, tedaj še mladostnega dr. Soukupa, Modráčka, Wintra in druge. Iz Prage, kjer je študiral trgovske vede, nam je redno dopisoval in mi, mlada skupinica mladih socialistov, smo bili dobro informirani o čeških političnih, socialnih in literarnih dogodkih. Kadar je za počitnice prišel domov, je na Viču in na Glincah vse oživelo. Nekoč je organiziral na Glincah s pomočjo pokojnega viškega nadučitelja Marna celo serijo predavanj, za katera je delal reklamo zlasti v „Slovenskem narodu". Tudi jaz sem moral neko nedeljo nastopiti kot predavatelj. Govoril sem o novem občinskem zakonu. Poslušalcev je bilo vedno dovolj, največ seveda delavcev in nižjih uradnikov.

---

[2] Anton Kristan pripoveduje o tem, kako se je seznanil z Linhartom in Prepeluhom, takole: „Bilo je — če se ne motim — leta 1900. V Pragi sem v dijaškem društvu „Slavija" pregledoval socialistične in anarhistične liste. V berlinskem „Neues Leben" [menda „Neue Gemeinschaft" — op. D. K.] sem opazil članek, ki je bil podpisan: ‚Abditus — Laibach'. Članek je pisal o ljudskih masah. Delavce je članek proglasil za „geistig tiefstehende Menschen", ki jih je treba povzdigniti itd. Mojo pozornost je zbudil posebno radi tega, ker je bil avtor iz moje — Ljubljane! Koj sem se obrnil na češko federacijo anarhistov in po dolgih ovinkih se mi je skrivnostno povedalo z vso zaupnostjo, da je ta Abditus — dijak Karl Linhart, Ljubljana, Tržaška cesta 24. Ob prvih počitnicah sem ga poiskal... Pogovorila sva se o marsi-

V tem krogu se je rodila tudi misel, naj bi začela izhajati slovenska socialistična revija po zgledu češke „Akademie“, ki nam jo je pošiljal iz Prage Anton Kristan. Takrat smo že redno brali Kautskega „Neue Zeit“, berlinske „Sozialistische Monatshefte“, Bernsteinove „Dokumente des Sozialismus“, pa tudi italijanske revije in nekatere ruske emigrantske liste. Karl Linhart je postajal glede revije nepotrpežljiv in naravnost neznosen. In tako smo julija l. 1902. prvo številko „Naših zapiskov“ izdali kar sami trije: Karl Linhart, Ivan Kocmur in jaz. Zlasti jezikovno, a tudi vsebinsko sta nam pomagala tiskarska faktorja Ivan Mlinar in Jožef Pavliček, pomembna funkcionarja v organizaciji grafičnih delavcev.

Glede imena je takoj obveljal moj predlog: „Naši zapiski“, glede podnaslova pa si nismo bili edini. Linhart in Kocmur sta hotela imeti podnaslov: „Socialistična revija“. Jaz pa sem predlagal „Socialna revija“, ko sem se popreje razgovarjal s tedanjima predstavnikoma slovenskih „masarykovcev“, dr. Lončarjem in Antonom Dermoto. Dokazoval sem ostalima, da ne smemo odbijati tistih mladih inteligentov, ki hočejo hoditi vzporedno z nami, nočejo pa vstopiti v marksistično stranko, ki je bila uboga in inteligenci ni nudila ničesar. Anton Kristan je svetoval, naj z izdajanjem revije še počakamo, da se vrne iz Prage. Z vsebino prve številke ni bil prav zadovoljen, bila mu je preveč „učena“ in premalo „borbena“. Vendar je sodeloval v „Pregledu“ s prav

---

čem, glavno seve o anarhizmu, socializmu itd. Prebral mi je tudi nekaj svojih nemških pesmi. Linhart je že stal v vrstah socialne demokracije. Na nekem shodu na Glincah, ki se je vršil pod predsedstvom starega ‚ate‘ Železnikarja, sta govorila kot referenta Linhart in Abdetič (sedanji Abditus), oglasil sem se proti njima in vnela se je zanimiva debata, koje posledica je bila, da smo se sprijaznili in jeli skupaj delovati...“ (članek „Karl Linhart“ o priliki njegove smrti v „Napreju“, št. 135 od 17. V. 1918). — Da je Prepeluh najprej uporabljal psevdonim „Abdetič“, preden je Linhartu popolnoma prevzel psevdonim „Abditus“, je razvidno tudi iz napovedi III. strankinega zbora (8. in 9. IX. 1900 v Trstu) v „Rdečem praporu“ od 7. IX. 1900, da bo o „občinskih volitvah“ poročal Abdetič.

krepkimi in bojevitimi prispevki, ki jih je podpisoval z „ak". Medtem je bil že vstopil v socialistično stranko.

Ko se je vrnil v Ljubljano, to se pravi na svoj kmečki dom na Viču, smo se „mladi" začeli pripravljati na strankin kongres, ki se je imel vršiti konec l. 1902. V oktobrsko-novembrski številki „Naših zapiskov" je napisal v „Pregledu": „Socialnodemokratična stranka čilo deluje in se pripravlja za IV. redni strankarski zbor v Celju. Kakor kažejo dosedanje priprave, bo ta zbor prav velikega pomena za razvoj stranke." Pa smo se zares pripravljali. Že poprej smo začeli v tržaškem strankinem tedniku („Rdečem praporu") polemiko pod tedaj aktualnim geslom: „Za bernsteinizem ali proti?", „Za revizijo ali proti?" Ta gesla smo izbrali zaradi tega, ker se je vse delo strankinih pristašev omejevalo na sanjarjenje in prerokovanje o bodoči socialni revoluciji, ki bojda pride vsak hip. V rudarskih revirjih sta tedaj samevali dve konsumni društvi: v Zagorju ob Savi in v zelo oddaljeni Idriji. Tu je vodil konsum preprost, a pošten in nesebičen rudar France Rinaldo. Kadar je prišel po opravkih v Ljubljano, me je navadno obiskal, da mi potoži to in ono ter dobi kak nasvet. V celi Idriji ni bilo inteligenta, ki bi pomagal v zadregi delavski gospodarski organizaciji. Mi „mladi" smo to videli, teoretsko in praktično smo se seznanjali z ekonomskim življenjem sploh in z resnostjo socialnih trenj doma in na tujem. To je bilo v dobi Etbina Kristana, ki je širil „socializem" po Sloveniji z bleščečo retoriko, teatrsko mimiko in presenečajočimi stavki, v katerih je besede na „v" izgovarjal po „hrvaško", na primer „prav" — „praf".

Končno je izvrševalni odbor stranke po daljših prerekanjih določil dnevni red IV. strankarskega zbora v Celju takole: 1. Poročilo izvrševalnega odbora v Trstu (poročevalec Josip Kopač); 2. Politični položaj (poročevalec Etbin Kristan); 3. Organizacija (poročevalec Karl Linhart); 4 Agrarno vprašanje (poročevalec Črnilov - Prepeluh); 5. Taktika (poročevalec Karl Linhart); 6. Časopisje (poročevalec Karl Linhart); 7. Občinske volitve (poročevalec Mihić-Kocmur).

S tem dnevnim redom nismo bili zadovoljni in jaz sem ga kritiziral v „Naših zapiskih". Moja kritika je bila obenem kritika Antona Kristana, ki je predlagal, naj se osnuje poleg „Rdečega prapora" v Trstu še en tednik v Ljubljani, ki bi ga urejeval poglavitno on sam. Pisal sem: „Razen občinskih volitev in agrarnega vprašanja nam (dnevni red namreč) ne naznanja nič novega. Čuditi se moramo, da ne najdemo točke, ki je prav potrebna obravnavanja in bi brez dvoma bila zanimiva za vse Slovence. Mislim namreč: Izseljevanje v Ameriko ali rezultat zadnjega ljudskega štetja in Slovenci. Pri obravnavanju o točki ‚Agrarno vprašanje' se bo treba ozirati na zadružništvo in na stanje poljedelskega delavca ter na njegovo organizacijo. Veliko se bo najbrže govorilo pri točki ‚Časopisje'. Ljubljanski somišljeniki predlagajo namreč, da se ustanovi poleg ‚Rdečega prapora' še en političen list in sicer v Ljubljani. Tu se mnenja križajo." Nato sem poagitiral za predlog Antona Kristana in se ž njim identificiral takole: „Proti novemu listu so se dosedaj oglasili le tržaški sodrugi. Pojavi na polju časnikarstva so vedno napredek s prav posebnim ozirom na strokovno in gospodarsko gibanje. Zbor bo gotovo našel pravo pot. Socialistično gibanje se razširja pótem tiska najuspešnejše in ideja ljubljanskih socialistov glede ustanovitve lista je prav srečna. Glede organizacije bo treba napeti vse moči, posebno glede izobraževanja. Socializem je v velikem delu kulturen faktor in nov svetovni nazor. Radi tega je gojitev izobraževalnih društev pri nas zelo velikega pomena. Pri točki ‚Občinske volitve' se bo razpravljalo o komunalnem programu."

Tako sem povedal bistveno vse, kar nam je bilo na srcu. Strankino vodstvo v Trstu se nam je zdelo sterilno in idejno nemoderno, zaradi česar je postajal ves pokret negibljiv in neaktiven. Zlasti Anton Kristan je hotel več aktivnosti in sistematičnega dela.

Bila je mrzla decembrska nedelja, meglena in snežena, ko smo se zbirali delegati v neprijazni dvorani neke celjske gostilne, „Pri zelenem travniku" — če se ne motim. Iz

Trsta je prišlo precejšnje število delegatov, nekaj celo iz Dalmacije. Vseh je bilo okoli petdeset. Dvorana je bila slabo zakurjena, da nas je stresal mraz. A vsi smo čutili, da bo borba med obema taboroma vroča. Nihče ni mogel reči, kdo bo zmagal. Edini optimist, ki se je zveneče smejal, je bil Anton Kristan. Večini delegatov je bil še neznan in smo ga šele seznanjali ž njimi. Etbin Kristan ga je motril z vrha doli, a eden Dalmatincev, ki so jih privedli Tržačani s seboj, ga je celo nahrulil, česar mu Anton dolgo ni mogel pozabiti. Takrat je bil Anton Kristan še mlad, gladko obrit po vrhu, precej visok in slok fant z upadlimi lici. Širokokrajni klobuk je nosil pomaknjen nazaj na tilnik. Očala so mu silila v stran in kadar se je zakrohotal ali pa vehementno dokazoval pravilnost svojega predloga, jih je jemal v roko. Ugnati se ni dal kar tako in mnogi smo ga občudovali zaradi njegove vztrajnosti tudi v obupnih situacijah.

Prvi točki dnevnega reda (poročilo izvrševalnega odbora in Etbina Kristana retoričen referat o trenutnem političnem položaju) sta prešli mirno. Prerekanje se je začelo po mojem referatu o agrarnem vprašanju.[3] Pobijal sem namreč teorijo, da mala in srednja kmečka posestva propadajo in da rastejo veleposestva. S statistiko in novejšo socialistično in tudi drugo literaturo sem dokazoval, da je nasprotno

[3] Po poročilu v „Rdečem praporu" (V. št. 50 od 12. XII. 1902) je poročal na celjskem zboru o agrarnem vprašanju stavec Jerko Dorbić iz Šibenika. Prav tako pravita Anton Kristan (Historicus v članku „H Kautskega sedemdesetletnici" v „Pod lipo" I. 1924, str. 179) in Janez Kocmur (v članku „Malo popravka" v „Sloveniji, 1935, št. 28). Ali je bil morda Črnilov-Prepeluh samo napovedan kot poročevalec, a mu je potem izvrševalni odbor referat odvzel in ga zaupal Dorbiću? Ali je Prepeluh nastopil kot korereferent ali pa morda samo posegel v debato? Razprave celjskega zbora je stenografiral pravnik Mirko Triller (sedaj odvetnik v Radovljici), kakor navaja Kocmur (na navedenem mestu). Izvrševalni odbor socialnodemokratične stranke je ponovno sklenil, da se stenografski zapisnik izda v knjižici (gl. „Rdeči prapor" VII. št. 17 od 22. IV. 1904), kar se pa ni zgodilo. Mogoče je še kje ohranjen? Po njem bi se te sporne trditve lahko popolnoma razjasnile.

res. Moj referatek je izzvenel v predlog, naj se stranka izreče za zadružništvo in svojim pristašem priporoči, naj snujejo vsepovsod kreditne, konsumne in produktivne zadruge, tudi na kmetih, ako se jim nudi prilika. Tudi naj stranka agitatorično podpre že obstoječe zadruge (Idrija!). Predložil sem zboru resolucijo v tem smislu. V debati se je zbor razdelil na dva tabora. Nihče ni mogel z gotovostjo reči, kje je številčna premoč. V debato je posegel tudi Anton Kristan, ki je kazal zlasti na primere v češki socialistični stranki; navajal je številke in rezultate njihove že takrat močne zadružne organizacije ter poskuse čeških socialistov, organizirati tudi male kmete in poljedelske delavce. Debata je pokazala, da po teoretičnem znanju daleč prekašamo svoje nasprotnike. Karl Linhart ni šel povsem z nami, pridružil se je „revolucionarni" struji. Videlo pa se je čisto jasno, da so bili preprosti delavci delegati za praktično in hitro socialno pomoč, za reforme. Naglašali so povsem pravilno, da zaradi revolucionarne ideologije ne gre zanemarjati rešitev tistih dnevnih vprašanj, ki najbolj tišče delavce in kmete.

Pri glasovanju je bila moja resolucija, ki je priporočala strankinim pristašem snovanje zadrug in delo v njih, odklonjena. Značilno je bilo zadržanje praktičnih zadrugarjev: idrijski s Francem Rinaldom na čelu so glasovali za mojo resolucijo, oni iz Zagorja ob Savi pa proti njej.

Pri točki „Časopisje" pa se je spor zelo poostril. Dosedanje strankino vodstvo z Etbinom Kristanom na čelu se je odločno protivilo predlogu, da se osnuje v Ljubljani še en političen tednik. Na čelu nasprotne skupine je stal Anton Kristan, ki je na domačih vsakdanjih primerih dokazoval potrebo novega lista in drugačne redakcije, kakor je bila ona „Rdečega prapora", ter navajal navduševalne zglede iz češkega delavskega gibanja. Že se je zdelo, da je pridobil zase večino delegatov razen onih iz Trsta in Dalmacije. Tedaj se je pojavil voden kompromisni predlog, kakršni so bili ob takšnih prilikah običajni in ki je bil končno tudi sprejet. Dejansko je pomenil popolno zmago dotedanjih metod in starega vodstva. Namera z novim ljubljanskim listom je bila za daljši čas pokopana.

To je bil prvi nastop Antona Kristana v slovenskem socialističnem gibanju. Oba sva s svojimi predlogi in resolucijami propadla. Poraz naju je spravil v neugodno duševno razpoloženje. Anton Kristan se je vrnil zopet v Prago, odkoder mi je zelo pridno dopisoval. Ni se mogel potolažiti zaradi „poraza" v Celju.

V decembrski številki „Naših zapiskov" je v „Pregledu" napisal menda Ivan Mlinar naslednje poročilo: „IV. redni strankarski zbor jugoslovanske socialne demokracije se je vršil dne 7. in 8. decembra t. l. (1902) v Celju. To je bil najznamenitejši kongres, kar jih je priredila jugoslovanska socialna demokracija. Kongresov pomen leži največ v teoretičnem razlaganju. Z nepričakovano silo sta namreč na kongresu trčila drug ob drugega čisti in revolucionarni marksizem ter revizionirani socializem, oprt na novo metodo. Kongres se je razdelil na dva tabora, a priznal se ni noben nazor (!), ker sta bili obe struji skoraj enako močni. Huda in celo brezobzirna bitka se je bila pri razpravi o časopisju. Tudi tu se je pojavilo zgoraj omenjeno nasprotje. Vendar pa je v principu zmagala nova struja v stranki. A to le v principu. Stari sklep, da se poleg obstoječega lista ne smejo izdajati drugi politični listi, se je omilil le tako, da se izdaja v Ljubljani lahko list, ako se mu osigura materielna podlaga. Pri razpravi o agrarnem vprašanju je zbor zavrgel resolucijo, ki jo je predlagal poročevalec, da se priporoča zadružništvo; pač pa je zbor izrekel željo, da izdaja stranka za poljedelski proletariat agitatorične spise... Predlagani občinski program se je odkazal posebni komisiji, ki ima poročati na prihodnjem kongresu o njem, oziraje se tudi na agrarno vprašanje in posebno na taktiko v obeh vprašanjih. Med ljubljanskim političnim odborom in tržaškim izvrševalnim odborom je prišlo do sporazumljenja. V novo zastopstvo so bili izvoljeni pristaši obeh struj. Sprejeli sta se tudi resoluciji o istrskem slovenskem ljudskošolstvu in proti hrvaškemu banu ter še nekaj drugih."

V januarski številki „Naših zapiskov" l. 1903. je priobčil Ivan Mlinar (Z. J.), da bi pomiril razdražene duhove, še po-

seben članek „Odmevi iz Celja", ki pa se je ogibal zadeti žebelj na glavo in je zato ostal brez vpliva.

Navidezni neuspeh, ki ga je zakrivilo največ le naše gmotno siromaštvo, pa je imel v nadaljnjem poteku stvari vendarle nasledke. Nekoč me je zopet obiskal v Ljubljani France Rinaldo in mi predložil, naj bi se preselil za stalno v Idrijo. Utemeljeval je svoj predlog, češ da zadružna organizacija narašča in da sam ne zmore vsega. Tudi strokovna in politična organizacija mu jemlje preveč časa. Glede kmečke organizacije je bil mnenja, da je idrijska okolica za njo precej godna, samo treba je začeti z delom. Jaz se tedaj njegovemu vabilu nisem mogel odzvati, opozoril pa sem ga na Antona Kristana, ki je bil v Pragi. Res sta se domenila, kajti nekega dne sem prejel iz Prage od Antona Kristana sporočilo, da se preseli za stalno v Idrijo.

Naselitev Antona Kristana v Idriji je pomembno vplivala na ves bodoči razvoj delavskega gibanja v Sloveniji. Delavsko konsumno društvo v Idriji se je razmahnilo, zrastle so še druge zadružne institucije, izšel je politični list, mali štirinajstdnevnik „Naprej" in cela kopa agitacijskih brošur itd. Zaradi lista je bil Anton Kristan izključen iz stranke in kmalu za njim tudi vse idrijske organizacije. To pa spada že v drugo poglavje.[4]

SPOMINI NA ANTONA DERMOTO*

Bilo je sredi l. 1902., ko sem stopil neko nedeljo popoldne v prostorno sobo tedanjega gimnazijskega suplenta dr. Lončarja v Ljubljani, da ga podrezam za obljubljeno mi

[4] „Naprej" je začel izhajati 4. VII. 1903. Septembra je sledila izključitev Antona Kristana in idrijske organizacije, ki se je z njim solidarizirala. Proti izključitvi se je idrijska okrajna organizacija pritožila na V. strankin zbor, ki se je vršil 7. in 8. XII. 1904 v Ljubljani. Spor se je poravnal pred posebnim razsodiščem 9. aprila 1905.

* Izšlo v „Naših zapiskih" XI. 1914, št. 7—8, str. 186—193 pod naslovom „Anton Dermota — človek in bojevnik".

oceno Drtinovega češkega prevoda „Stoika Epikteta rukověť mravních naučení (= priročnik nravnih naukov)", ki sem jo hotel priobčiti v prvi številki „Naših zapiskov". Pri njem sem našel mladega, vitkega, precej visokega človeka, ki mu je igral okoli ust smehljaj, o katerem si nisem bil takoj na jasnem, ali je bolj zasmehljiv ali bolj vljuden. Vsekakor pa mi je mož že po svoji zunanjosti imponiral in takoj sem se nekako instinktivno zavedal: Postavljaj svoje besede na pravo mesto in ne govori ž njim brez premisleka. Bil je Anton Dermota.

Od tega trenutka se je začelo najino znanstvo ali bolje prijateljstvo. Dermota mi že tedaj ni bil neznanec. Poznal sem ga iz raznih listov in revij, med mladimi učečimi se ljudmi je njegovo ime že tedaj slovelo. Takrat je že napisal nekaj gospodarskih razprav, ki se jim je poznalo, da so plod študij in dolgega premišljevanja. Bil je eden prvih teoretikov zadružništva pri nas v času, ko se zadružništvo še ni niti prav začelo dejansko uveljavljati.

Dermota se je tedaj vrnil iz Prage in je hotel stopiti zaenkrat v sodno prakso, da opravi obligatno leto pri sodišču. Kam se obrne pozneje, o tem si ni bil še na jasnem. Še nekaj tednov je prebil na svojem rojstnem domu v Železnikih, nato pa je vstopil pri sodišču v Ljubljani kot pravni praktikant.

Tedaj je bilo malo dni, da bi se ne bila videla. Dermota je bil takrat še popoln češki realist, kakor jih je mnogo ustvaril Masaryk. Štel se je za meščanskega človeka in je hotel delati med meščanstvom v smeri popolnega moderniziranja. Čisto prav pa si je razlagal socialistično gibanje naše dobe kot odločilno za bodoči kulturni razvoj človeške družbe. Idealistično si je zamislil položaj, ko bosta realistično, zmodernizirano meščanstvo in socialistično delavstvo vzporedno, vsako v svojem družbenem krogu, preobrazila v starih tradicijah in v kapitalistični požrešnosti otopelo človeštvo. Temeljit, kakor je bil, je iskal v znanosti, predvsem v ekonomski znanosti rešitve raznim ugankam in nejasnostim, ki so se mu pojavljale pred še ne popolnoma izklesanim in dozorelim duševnim obzorjem.

Tiste čase sva mnogo govorila o ekonomskih vprašanjih našega časa in tudi o — socializmu, ki sva ga imela že tedaj zamišljenega kot gospodarski nauk širokih proletarskih množic. In dostikrat sva se zatekala k velikim socialističnim teoretikom po pomoč. Četudi se tedaj še nisva v vsem ujemala — bil sem že socialist, on pa meščanski realist v najboljšem pomenu besede —, je bilo vendar toliko soglasja med nama, da sva potrebovala drug drugega. Tretji, ki sva ga popolnoma umela in spoštovala, je bil njegov vrstnik in prijatelj dr. Lončar.

Že s tretjo številko „Naših zapiskov" je postal Dermota stalni sotrudnik, potem pa urednik lista, ki mu je bil pozneje tolikanj pri srcu.

Za svojega takratnega dveletnega bivanja v Ljubljani je Dermota pregledoval domači politični in kulturni trg. Večkrat je tožil, kako majhne so razmere, ki živimo v njih. Našel je povsod zgolj sebičnost in obzorje majhnih ljudi, ki se bore za kruhek. Prav nič ga ni privlačevalo. Naglo je spoznal, da zanj ni mesta v liberalni stranki, o kateri je včasih sanjal, da se zmodernizira. In druge stranke ni bilo na Slovenskem, ki bi količkaj ustrezala njegovemu prepričanju, razen socialistične, ki je bila njegovim vzorom najbližja. In tako je ostal sam s svojimi maloštevilnimi prijatelji. Vendar ta čas zanj ni bil brezploden. Množil je svoje znanje s pridnostjo, ki je presenečala. Ekonomska znanost je v njem našla svojega moža.

L. 1905. se je za kratek čas vrnil v Prago, da napravi zadnji rigoroz. Bivanje v Pragi mu je dalo priliko, da je z nekega širšega obzorja pregledal svoje dveletno bivanje v domovini. Rezultat ni bil vesel. V pismu od 21. junija 1905 mi je pisal: „Praga me je v začetku nekako onesvestila. Hodil sem po mestu in gledal; govoril nisem nič — le mislil sem, kako mi je bilo mogoče v Ljubljani vzdržati več ko dve leti neprenehoma in ne splesniti. Tu sem opazil, da sem bil že precej posut z ljubljanskimi ‚Schimmelpilzi'... Zdaj bo že zopet dobro, čeprav drugega malo delam, le študiram."

Dermota se je kmalu začel pečati tudi z organizacijskim delom med slovenskim delavstvom. Priznati moram, da sem mu v začetku odsvetoval, mešati se v male razmere. Toda njegov idealizem je premagal začetne ovire, ki so menda neobhodno potrebne. Začel je s predavanji v raznih društvih. Včasih je prišlo k predavanjem le prav malo ljudi; a ni se dal prestrašiti. Prav kmalu so ga vabile tudi male organizacije po deželi, ki jim ni odrekel, ako je le količkaj utegnil. In nikjer ni to bolj samo ob sebi umevno kakor pri nas, da se je pri tem napornem, nehvaležnem delu moral boriti s predsodki. Če tudi tedaj še ni bil socialist, so ga imenovali „socialnodemokratičnega voditelja", ker je govoril delavcem. Za slovensko inteligenco z akademično naobrazbo je bilo nekaj nezaslišanega, da se takle naobražen človek z lepo bodočnostjo meša med delavstvo in zanima za socializem. Vsa duševna gniloba in ignoranca slovenskih inteligentov pomešana z malomeščanstvom tedanje dobe, ki se nikoli ni moglo toliko povzpeti, da bi odkritosrčno zastopalo splošno in enako volilno pravico, se mu je pokazala v presenetljivi luči. Vsak korak, ki ga je storil, mu je prepričevalno govoril o tem, da ni nobenega kompromisa med buržoazno mislečo inteligenco, plašno za svoj vsakdanji kruhek, in med njegovim prepričanjem, ki ga je s pomočjo moderne znanosti izpopolnjeval. Tako je morda nehote, ampak dosledno vedno bolj in bolj obračal hrbet meščanski družbi. Tudi med vrstami slovenskega socialističnega delavstva ni našel vedno in povsod veselja. Tako male in žalostne razmere so bile tu. In kakor v meščanski družbi, tako so mu tudi med delavstvom mnogokrat kazili veselje ljudje, ki so malo delali pa veliko govorili — frazerji in švadronerji. Taki ljudje so kmalu spoznali, da jim je resni in molčeči Dermota močan in brezobziren nasprotnik. Zato so se ga tudi lepo ogibali.

Ko se je začela zadnja agitacija za splošno in enako volivno pravico, je bil Dermota z vso dušo poleg. Sedaj je prišel čas, da pokaže svoje misli tudi na zunaj. In pokazal

jih je; sedaj ni bil več defenziven, ampak agresiven. Meščanski odpor tistih dni ga je prisilil, da je z obema nogama vstopil v socialistični tabor.

Jeseni l. 1906. se je za kratek čas preselil v Kranj. Tam se je nekega dne sešel z nekim voditeljem slovenske ljudske stranke. Govorila sta skoraj o sami politiki. Poročal mi je: „Priznal je, da klerikalcem za bodoče volitve v državni zbor, ki se bodo vršile po novem receptu, manjka mož. Radi bi imeli zlasti enega uradnika med kandidati. Saj razumete, zakaj! Da si pridobe meščanstvo! V Ljubljani bi na vsak način radi izpodbili liberalcem tla. Iskali bodo kompromisa pri volitvah — s socialnodemokratsko stranko, češ da bi dobili vsaj resnega nasprotnika zoper sebe, ki bi silil klerikalno stranko, da bi ostala konsolidirana in kompaktna. Namen seveda pa je: ubiti liberalce tudi v Ljubljani. — Ker sem vedel, kam pes taco moli, sem čakal, kdaj pride na dan s ‚kompromisnim kandidatom'. In res: bil sem jaz."

Prav to je bilo zanj odločilno, da je sprejel l. 1907. socialistično kandidaturo na Gorenjskem. Tedaj sem bival v tem okraju. Bil sem presenečen, ko mi je naznanil svoj sklep. Ponudil sem se mu za brezplačnega „korteša". In tako je začel „kandidirati". Pozneje je bil te volivne kampanije zelo vesel. Res sva doživela marsikaj veselega. V volivnem okraju je sicer živelo nekaj pristašev socialistične stranke, toda organizacije ni bilo nobene. Tako sva pričela z delom brez vsake administracije. Ni šlo lahko. Mnogokdaj sva dobila ljudi na shod ali lokal za shod samo zaradi tega, ker je bil kandidat „doktor". Ljudje si niso mogli razlagati, da je „doktor" delavski kandidat, socialni demokrat in morda celo ateist. Pa tudi delavstvo samo je dobilo nekoliko novega poguma, češ saj nismo zadnji. Obhodila sva skoraj vse važne kraje in jezilo naju je le, da nikoli ni bilo na shod nobenega nasprotnika, ki bi resno ugovarjal. Le v Lescah je nekoč dr. Vilfan iz Radovljice ugovarjal in izzval živahno debato. Poslej sva sama poiskala nasprotne shode in enega — v Mojstrani — celo čisto zavzela. Tudi v hribe, med kmečko ljudstvo je šel sam in govoril o socializmu ljudem, ki o

njem še nikoli niso slišali. Z nekega shoda je Dermota nekoč nekako ušel. Pregnal pa ga je lastni pristaš. Po njegovem govoru se je na drugem koncu dvignil neki „sodrug", ki je prišel nevabljen bog ve od kod in po drugih opravkih. In govoril je silno krvavo in neokusno o žrtvah, krvi in mrličih, ki se bodo maščevali nad kapitalistično družbo. Kandidat tega govora ni mogel prebaviti in je šel na zrak. S težavo sem ga spravil nazaj, da se je vsaj glasovalo o njegovi kandidaturi. Na nekem drugem shodu mu je nekoč zmanjkalo odgovora. Bili so večinoma kmečki ljudje. Po njegovem govoru sem tudi jaz izpregovoril nekaj besed. Nato je predsednik shoda vprašal, ali ima kdo kaj pripomniti, „da bi bil gospod doktor naš poslanec". Tedaj se je dvignil poleg njega sedeči kmetič s pipo v ustih in dejal: „No ja, danes bi bil vsak rad poslanec; dobi vsak dan 10 goldinarjev in za te prav za prav gre." Dermota se je namuznil, vstal in hotel znova govoriti, pa se je premislil. In tako se je mali shod razšel brez rezultata; toda pri volitvi je dobil vendarle eno četrtino oddanih glasov v tisti občini. Očitno mu je tako „umevanje" presedalo.

Dermota ni bil „sijajen", „doneč" govornik. Pač pa je znal z ljudmi govoriti. Govoril je lepo počasi, gladko, kakor bi pripovedoval lepo storijo. In kar je govoril, je imelo jedro. Saj je le predobro poznal delavske in kmečke potrebe. V miselnost kmečkega ljudstva se je dobro poglobil. Pozneje mi je nekoč o tem takole pisal: „Brez trdne gmotne podlage itak nihče nima moči v politiki. Klerikalcem na Slovenskem ni vera pomagala, marveč denar, ki se jim steka v gospodarske in finančne zavode. In socialisti bodo pri nas tako dolgo brez moči in vpliva, dokler se bodo rekrutirali samo iz delavcev. Morajo se tudi iz kmetov — a pri teh nemaniči ne opravijo ničesar. Pa če bi govorili kot angelci in peli kot loretanski zvonovi, vse zastonj. Gmotnemu človeku imponira gmotna moč. Naš kmet je pa gmoten človek."

Ko je l. 1911. Dermota drugič kandidiral na Gorenjskem v državni zbor, so bile razmere že drugačne. Sedaj je imel

že politično organizacijo, ki se je nanjo opiral.[5] Pisal mi je 1. junija 1911: „Meni je bilo konec aprila strašno čudno, mučno pri duši. Pravi vzrok? Ko bi ga vedel! Zato mi je gorenjska kandidatura prav prišla — sem se vsaj nekoliko raztresel. Vendar pa je letos tudi na Gorenjskem — vkljub temu, da opažam med ondotnimi socialisti, posamezniki, mogočen razvitek in napredek — vse neživo: nobenega nasprotnika, ki bi se mi postavil na shodu, ne dobim. Zdim se sam sebi kot avtomat: pridem, spustim govor — in ker so le sodrugi, odidem, da se vrnem čimpreje nazaj v Gorico."

Trdno je upal, da kdaj s svojim delom uspe in si pribori mandat. Imel je veliko veselje s to mislijo — ne zaradi sebe, ali celo zaradi mandata, ampak zato, ker je bil odločen in dosleden nasprotnik političnih, posvetnih klerikalcev.

Že kmalu po končanem volivnem boju l. 1907. je zbolel in sam je mislil, da je prišel zanj konec. Iskal je zdravja v Voloskem.

Dermota je bil, ko se je vrnil iz Prage v domovino, zelo vnet turist. Hodil je rad in mnogo. Zgodilo se je, da ga je premočil dež do kože. Večkrat so ga prijatelji in znanci svarili. Njihovim naukom se je le ljubeznivo smehljal. Čutil se je trdnega in zdravega in zato se ni menil za bolezen, ki ga je tu in tam napadla. Navadno si je prav kmalu zopet opomogel in prva pot ga je zopet vodila na preljubo mu gorenjsko stran.

Bilo mu je zelo neljubo, ko je moral pustiti vse in oditi k morju. Tam se mu je zdravje polagoma obračalo na bolje. Popolnoma okreval pa ni. Nastanil se je iz zdravstvenih razlogov v Gorici. Vsi smo vedeli, da je bolehen, ampak da je konec tako blizu, ni do zadnjega nihče slutil, tudi sam ne. Saj je sanjal o Italiji, kamor se napoti takoj, ko se otrese tega nadležnega „katarja"...

---

[5] Dermota je dobil pri volitvah l. 1911. — 1214 glasov (skoraj dvakrat toliko kakor l. 1907.); nasprotna kandidata sta dobila: dr. Triller (narodno-napredna stranka) 758 in Josip Pogačnik (slovenska ljudska stranka) 4007 glasov.

Kot publicist je Dermota silno mnogo delal. Že kot študent je prevajal iz češčine. Pozneje se je v glavnem posvetil „Našim zapiskom" in „Slovanskemu Přehledu", katerega stalni referent je bil za naše domače reči. Pisal je lepo in nikoli ni bil pust, vedno živahen in stvaren. Kot slovenski kulturni delavec je stal v prvi vrsti, dasi se ni nikoli rinil v ospredje, dostikrat na škodo stvari same. To bi se prav lahko dalo posneti iz številnih dopisov in člankov, ki jih je objavljal v raznih neslovenskih (predvsem v čeških in hrvatskih) časopisih.

Dermota je bil morda najboljši narodnoekonomski teoretik med Slovenci. Poleg socialističnih teoretikov je temeljito proučeval moderne nemške narodne gospodarje, zlasti je cenil Sombarta. Za duševni odpočitek se je bavil tudi z lepo literaturo. Med Čehi se mu je zelo priljubil I. S. Machar, katerega je dosti prevajal. Ugajal mu je predvsem zaradi sijajnega sarkazma in odkritosti. „Naši zapiski" in „Slovanský Přehled"' nudita sliko, kako je sodil o posameznih dogodkih našega javnega življenja. Tam je dokaz, kako trezno in pravilno je ocenjeval našo sedanjo kulturno dobo. Kot pisatelj je imel še dosti v programu, česar ni utegnil več izvršiti. Nameraval je napisati „daljšo stvar o slovenski politični literaturi" in razpravo o novejših smereh v socializmu. Poleg tega si je zamislil večje znanstveno delo, a je misli odnesel v grob.

Dermota je bil skoz in skoz moderno misleč etičen človek. Njegove misli so bile poštene in vse, kar je zahteval od drugih, je izvrševal najprej sam pri sebi. Ena njegovih najlepših potez je bila trdna odločnost, iti do cilja preko vseh ovir. Nikoli se ni strašil truda in žrtev in nobena sila ni premenila njegovega koraka, ako ga je nameril v ravno črto. Sam izpoveduje takole:

„Nekaj bom gotovo dosegel, kar nameravam; če vsega ne — ali naj zato vse popustim in počenem, da bodo drugi šli čez — me? Nisem te volje! In če se še tako počasi gre do cilja, iti se bo moralo.

Glavno je: življenju dati vsebino; idejo imeti, za kojo stremite. Ibsen nekje v ‚Kronprätendentih' pravi temu: Königsgedanken. Če kralj nima kraljevskih misli, ne more biti kralj, ampak je šušmar. — Zaupati svojim močem in pa kraljevski misli, in življenje mora dobiti vsebino in vrednost.

Jaz vase verujem. Imam razloge. Dosedanje moje življenje — trpljenje me opravičuje in sili v to. V takih razmerah, kakršne sem imel in imam deloma še jaz, bi se jih bilo mnogo uklonilo.

In če Vi na svojo ‚prijetno' preteklost pogledati — kaj Vas sili, da morate verjeti vase in ergo v svojo bodočnost?"

Drugje pravi: „In pred ciljem ni mirovanja. Počasna je ta hoja po poti do cilja! Rad bi bil že bliže, rad bi tudi hitreje korakal..."

To sicer kratko življenje je imelo vsebino, bogato vsebino. Danes še ne moremo vedeti, koliko zla je storila njegova smrt nam vsem, ki ljubimo to bedno zemljo, ki nam je podarila življenje. In nehote se človek vpraša: Kaj je res zakleto, kaj je res vsakdo, ki mu je dano ustvariti kaj velikega, obsojen k prezgodnji smrti?

NEKAJ SPOMINOV NA DR. JANEZA EV. KREKA*

Dr. Janeza Ev. Kreka sem menda prvič videl l. 1896. ali 1897. na nekem delavskem shodu sredi množice, ki se je pripravljala na medsebojen pretep. Med teisti in ateisti, med „rdečimi" in „belimi" socialisti delavci se je sukal nekdo v črni duhovniški obleki. Ko je stopil na oder, so mu nekateri zaploskali, drugi pa so piskali — množica je vreščala. Kmalu po njegovih prvih besedah je nastal mir. Z močnim, komaj za spoznanje jecljajočim glasom je krepko oblikoval svoje misli, na medklice je odgovarjal s pikrim humorjem — mož je obvladal razburjene, na pretep pripravljene ljudi. Bil je

* Izšlo v „Ljubljanskem Zvonu" 1918, št. 1, str. 14—21.

srednjevelik, širokopleč, nekoliko usločen, pod visokim čelom so se blesketali naočniki v zlatem okviru. Živahno je gestikuliral z rokami in hudo grešil zoper pisane demostenske etikete. Kakor da vleče misli z roko na dolgi niti iz glavé — tako se mi je zdelo. To je bil dr. Krek, tedaj še malo znano, malo upoštevano bojno ime. Pobijal je materializem, slikal ga je kot grob proizvod človeškega razuma, ki je zmoten že zato, ker je v nasprotstvu s srcem in čustvom; polemiziral je z revolucionarnim socializmom, kakor so ga zamislili Marx, Engels, Lassalle, razlagal je svoja načela, ki so jih ugotovili v svojih spisih baron Vogelsang, škof Ketteler in drugi krščanski filozofi novejše, socialne dobe. Pobijal je revolucijske nauke francoskih blankistov, ruskih bakunincev, Marxovo materialistično razlago zgodovine, Lassallove „židovske" domislice — vse je šlo pod kritičen nož, rezal je in razkosaval, primerjal, hvalil, grajal, obsojal — zdravje je kipelo iz njega. Ne vem, ali je bil tisti lepi večer pridobil kaj pristašev, to pa vem, da je množica onemela pod pomirljivim vtisom njegovega mnogostranskega znanja. Njegov načelni nasprotnik Etbin Kristan je bil nadarjen in nagel debater, izveden v socialnih teorijah, in debata se je zavlekla pozno v noč. Množica je mirno vztrajala in se naslajala ob umskem boju. To ni bil več navaden političen shod, to je bila kulturna vzgoja načelno nejasne množice. Prenaglo so ji hitele ure v noč. Nepobotana, razprta v dva tabora, fanatična, in vendar zadovoljna se je naposled razšla v zavesti, da to, kar je slišala od obeh strani, ni bilo glotno žito, kakršno se ji je navadno podajalo. Zunaj v črni noči, v temi hišnih senc pa je bila pripravljena policija, da bi čuvala lastnino dostojnih, spečih meščanov pred grabežljivimi rokami — „petrolerjev".

Krek je bil rojen za božič[6] leta 1865. pri Sv. Gregorju nad Sodražico. Po čudovito lepih šumah, lasti rodbine Koslerjeve, iznad katerih kipi razvalina nekdanje graščine Orteneka, te vodi vabljiva pot na vršiček pogorja v farno

[6] Pravi datum Krekovega rojstva je 27. XI. 1865 (gl. Dr. J. Ev. Krek: Izbrani spisi I. str. 5).

vas. Z nje imaš prelep razgled po dolenjskih holmih in kotlinah. Krekov oče je bil proletarski selivec, ljudski učitelj. Krek je prišel pozneje na Gorenjsko, nazadnje v zagatno, toda romantično Selško dolino. Te kraje je Krek vzljubil, navezali so ga nase, tu in tam je gledal pomlad z zelene gore. Če gledaš svet od Sv. Gregorja, se ti daleč naokoli, kamor nese oko, povsod belijo med zelenjem kmetiški domovi, na holmih cerkve, po valovitem brdju so spomladi travniki in slemena en sam prešeren vrt pisanega cvetja. Nobeno tovarniško poslopje ne kazi deviške pokrajine, na kateri se poznajo še stopinje fevdalca, noben plavžarski dimnik, bljujoč črne, sajaste proge dima, ne kali zračne sinjine. Če gledaš s patriarhalnih Dražgoš ali z romantične višine Prtovča, kamor je hodil Krek sleherno leto na odpočitek — „med molčeče krave in voličke“ —, opaziš med njivami, košenicami in gozdovi zgolj kmetiška domovanja — bogata in ošabna, borna in ponižna. Samo doli v čebru, v kotlini Železnikov te spominjajo ostanki nekdanje domače industrijske obrti na žebljarsko pesem. Na vse strani breg, po katerem se muči trudni, znojni poljedelec. Jesen je tam rdeča od bukev, ožganih v hladnih nočeh, zima je težka, zavita v debel sneg. Samo pomlad je vesela, godčevska, ko ozeleni bukev v gori in se oglasi kukavica. Ljudstvo, ki tod živi, je konservativno od težkega dela, poplašeno od mučnih vsakdanjih skrbi; s pokajočimi srci se pripravlja na daljno pot čez ocean. To spomladi veselo in pozimi težko pokrajino je nosil Krek vse življenje s seboj, čul je pokajoča srca izseljencev, videl žalostne ostanke nekdaj cvetoče obrti, osamela nakla, popuščena kladiva. Znanost mu je dala vid, da je spoznaval pretekla in bodoča pota tega težko obremenjenega ljudstva. Vsa njegova svojstva so se zgostila v njem; realistična misel se je poglobila, pesniška duša je zapela, vse pa se je zlilo v najčistejši altruizem. Kot duhovnik krščanstva si je prizadeval najti v njem tisto živo idejno krepkost, ki bi mogla objeti in jasno predočiti duševna in gmotna protislovja moderne družbe in jih medsebojno harmonično pobotati; zakaj duhovidec je videl

v bodočnosti ogromen boj, ki se pripravlja med revolucionarno demokracijo in gmotno socialno avtarkijo, in je hotel pojmiti bodočo evolucijo.

Ko je stopil v javnost, je bil filozofsko že gotov sam s seboj. Njegovo svetovno naziranje je temeljilo v krščanstvu, umstveno in čustveno doživljenem; po svojih idejnih nagibih je nekoliko nalikoval abbéju Fromentu, ki ga opisuje Zola v svoji trilogiji „Pariz-Rim-Lurd". Krščanstvo mu je bilo izhodišče vsega, nanj je naslonil svoja socialna, politična in moralna načela. V verstvu je spoznaval socialno dobrino človeške družbe, filozofsko razloženo in porabljeno po velikih mislecih krščanstva. Človek je po naturi veren in dober — s tem geslom se je bojeval tudi v vsakdanjem življenju. Ostal mu je zvest, čeprav je imel hude izkušnje; ljudje so namreč ostali zvesti svoji pohlepni, gospodstvaželjni, sebični naravi. On pa je nosil svoje misli in srce na odkritem pladnju med njimi. Umstveno in čustveno se je vživel v novo vero človeštva, v socializem, ki je zanj pravtako izhajal iz krščanstva. V njem je videl element, ki krščanstvo pomladi, mu vrne njegovo prvotno svežost in tako pomore bednemu in zmotnemu človeštvu. Tej svoji filozofski podstavi je ostal zvest vse svoje življenje. Iz tega naziranja se dadó razložiti vsa mnogotera navidezna protislovja njegovih dejanj.

Zato je bil ob svojem nastopu nekako osamel; malo jih je bilo, ki so ga razumeli, ne veliko več, ki so mu sledili. Stranka, ki jo je poklical v življenje, je bila majhna in revna. Reveži so se ga oklenili; bil je njih up, a tudi plen njih človeške goltnosti in sebičnosti. Dajal je, če je imel; kadar ni imel, je prosil drugod za druge. Konservativci, zvesti čuvarji spečega ljudstva, ga niso razumeli, bil jim je preveč radodaren, demokratičen, samosvoj. Pod črno suknjo rdeče srce — tako se je glasila njihova sodba. Dogodki pa so jih prehiteli. Država je bila primorana ugoditi zahtevi politično brezpravnih množic, ki so umstveno začele soglašati z utopističnim, blankističnim in bakuninskim socializmom. Dala jim je volivno pravico — tako imenovano „peto

kurijo" v stanovskem parlamentu. Leta 1897. je poslala Kranjska v dunajski parlament Kreka kot zastopnika teh političnih zapostavljencev. Volivni boj je bil ljut le v mestih in trgih, kjer se je bila že razširila ideja revolucionarnega socializma med delavstvom. Velika množica po deželi je bila še lena, nesamostojna in se je malo menila za svoj pravni in politični položaj. V Ljubljani je zmagal Krek šele v ožji volitvi z rdečim socialistom, a kmečki volivci so mu naklonili sijajno večino. Boj med revolucionarnim in krščanskim socializmom je ob tej priliki vzplamenel z vso silo. Krek je v parlamentu krenil na desno, kjer je našlo njegovo svetovno naziranje večjo oporo in silo. Zaradi svojega globokega sociološkega znanja je postal glava konservativne desnice. V parlamentu je s poudarkom izrekel besede, ki so osupnile demokrate v domovini. Tedaj je namreč avstrijska vlada razpustila veliko stanovsko organizacijo železničarjev, ji zaplenila premoženje in obdolžila njene vodnike, da pripravljajo politično in socialno revolucijo. Krek je to reakcionarno dejanje vlade odobril in potrdil, da je bivša organizacija stremila k revoluciji po načelih brezverstva. Ta njegov nastop je edini madež na njegovem demokratičnem mišljenju in čustvu; vsakomur, ki je poznal njegovo liberalnost, se je zdel nerazumljiv, politično plehek. Najbrže ga je zavedla tedaj pa vsej Avstriji razpaljena politična strast proti razširjajočemu se revolucionarnemu socializmu, mogoče pa je tudi, da se je zbal osamelosti, ki mu je grozila, ako se samovoljno odtrga od konservativne večine tedanje slovenske delegacije. Torej politični oportunizem. Pozneje je to svojo načelno zmoto popravil s svojim močnim sodelovanjem pri socialni zakonodaji, ki nosi krepke odtise njegovega znanja. Zadnja leta pred svetovno vojno je posvetil vse svoje socialno znanje in duševno moč načrtu splošnega socialnega zavarovanja, v katerem je videl našo narodno socialno potrebo. Z njim je hotel podpreti trudnega majhnega poljedelca in onemoglega delavca rešiti mučne skrbi za starostno preskrbo. Kadar je šlo za socialne reforme ali njih izpopolnitve, za demokratizacijo državne ali

deželne uprave, je bil Krek na mestu, z vso svojo izredno zgovornostjo se je vrgel v metež, razbistril je pojme, miselno in znanstveno sociološko je podprl zahteve.

Obogatil je slovensko literaturo, predvsem socialno. Podal nam je prvo teoretično knjigo o socializmu. Kot delo močne individualnosti ni povsem objektivna, vendar je s svojimi bogatimi viri služila somišljeniku in nasprotniku. Ogromno gradivo je obdelal pregledno, posamezni odstavki so pisani naravnost literarno estetično, srčna ljubezen do predmeta greje vsako stran. Tudi drugi njegovi znanstveni, poljudnoznanstveni in propagandni spisi so začrtali v našem kulturnem razvoju globoko brazdo, ker so zaradi svoje vzgojne tendence in poudarjanja osnovnih naukov vplivali predvsem na učečo se mladino. Bil je zgleden kulturni orač. Ljubil je tudi lepo knjigo in včasih je zahrepenel, da se udejstvi tudi v tej smeri. Pisal je ljudstvu igrokaze, zamašil je vrzel v naši dramatski literaturi; videl je, da preprosto ljudstvo hrepeni po estetičnem užitku ob praznih nedeljskih popoldnevih. Sam je bil silno izbirčen, naslajal se je ob velikih delih svetovne slave. Nekoč je položil knjigo predme: „V njo sem zaljubljen kot fant v dekleta!" Bila je „Mati" Gorkega. Večkrat sem ga zalotil pri Shakespearu. „Njegove reči so neumrljive, sveža, prikupna modra starost. Kakšne otročarije nam pišejo danes." Povsod, v življenju, vedi in literaturi se je bojeval le za realne reči, nikoli za fatazme. Bil je empirik, v svojem duševnem gibanju je nalikoval ognjišču.

V tihem zatišju se je rad razgovarjal s svojimi načelnimi nasprotniki, zakaj bil je izredno občljiv. Kadar je zamislil kakšno novost, je skušal spoznati možne ugovore. Vsako novo zasnovo je temeljito pretehtal, preden jo je izročil javni presoji. Pogovor z njim o javnih zadevah je bil res užitek. Odtod tudi njegovi uspehi. Nasilstva je obsojal, njegovi naravi so bila zoprna in težko jih je prenašal. Koliko je bil osebno odgovoren za to, da je imel domači politični boj tudi takrat, kadar je šlo za sicer simpatične zahteve demokratizacije, zoprne oblike, to vprašanje mora

ostati danes še odprto. Mislim pa, da se je marsikaj vpisalo v njegov račun po krivici. Versko je bil liberalen in toleranten, spoštoval je individualni način verskega uživanja veličine božanstva. Krščanstvo mu je bila živa, vedno kljoča ideja, ne zgolj mrtva dogma. Razumljivo je tedaj, da ga je dialektično mišljenje privedlo do spoznanja, da verstvo, ki živi v človeški naturi, tudi kot element socialnega žitja ne potrebuje varuštva materialne državne sile. Načelno je bil torej za ločitev cerkve od države.

V gospodarskem pogledu nam je očrtal nova pota, socialno zamišljena. Sociolog je razumel proletarsko bistvo našega narodnega gospodarstva. Videl je, da nas kapitalizem ne tišči k tlom samo socialno, temveč tudi narodno. Zato je kapitalistični tendenci izkoriščanja in izsesavanja delovnega ljudstva postavil nasproti načelo socialnohumanega dela za delavski sloj. Praktično je to načelo uveljavil z organizacijo zadružništva, ki mu ni bilo le posojilništvo, temveč nova gospodarska zvezna oblika med konsumentom in producentom. Prvi njegovi poskusi, organizirati konsumna in nakupovalna društva, so se ponesrečili v glavnem zaradi nezmožnosti njegovih praktičnih sodelavcev. To je bil hud udarec zanj; naprtovali so mu odgovornost za vso iz polomov nastalo škodo. Neuspeh ga je duševno sicer potrl, ni pa omajal njegovega upanja na končno zmago. Zadružna misel je kljub gmotnemu polomu klila dalje in je končno ostala zmagovita. Ves dosedanji razvoj zadružništva med Slovenci nosi pečat njegovega smotrenega dela za umevanje in razširjenje socialnega zadružništva. „Krekov nastop pomenja inkarnacijo zadružne misli, ki je Arhimedova točka slovenstva" — pravi dr. Dragotin Lončar.

Kreka je vojna pomladila, vrnila ga je nekdanjim vzorom; hudo je bilo preizkušano njegovo ideološko naziranje o svetu in ljudeh. Tudi on je bil poveden na goro, tam so mu pokazali kraljestvo; odklonil ga je. Spoznal je, da ga je politična oportunost včasih zavedla, da je grešil proti načelom, s katerimi je nekdaj kot mlad kaplan stopil med reveže. Bil je cel mož: odkrito je priznaval tudi svoje zmote.

Njegova osebna poštenost, njegov globoki moralni čut nista mogla mirovati, ko je videl, da iščejo ljudje pri javnem delu osebne koristi. Njegov notranji imperativ je zavračal take nagibe, zakaj bil je tipičen slovenski kulturni delavec. Politično delo je delo v korist ljudstva, nihče ne sme pri tem obogateti! — tako se je glasilo njegovo veliko moralno geslo, ki naj pomladi in prenovi naše javne razmere.

Dne 3. marca 1917 mi je pisal: „Dragi, vse — godci v prsih in zraku, mladenstvo v duši in pomlad po gričih me vleče za praznike ven. Rad bi Vas že videl." Čutil je pomlad v svoji duši in gnalo ga je na grič k ozelenelim bukvam.

Menda kake tri tedne potem sva se videla. Na glavi rdeč fes, v ustih pipo — nekako mladeniško prazničen je bil. Tistikrat sva govorila dolgo. Razjasnil mi je mnogo aktualnih vprašanj; govoril je o svojih načrtih za bodočnost.

„Kaj ste postali revolucionar?" sem se pošalil z rdečim fesom.

„Tudi mak rdečo glavo ima ... Ker pa sem še v hlačah, sem še vedno za evolucijo."

Takoj pa se je pogovor zasukal, prešla sva na našo narodno bodočnost.

„Doma, mislim, bo šlo gladko," je dejal. „Meni, upam, ne bo treba niti agitirati, ljudstvo bo samo zapodilo vojne hujskače ..."

Razložil mi je psihične momente ljudskega življenja, ki govore zanj. Pripovedoval je tudi, kakšno razpoloženje je našel na Dunaju, kaj mislijo po državnih pisarnah o nekaterih naših vodilnih možeh. Podkrepil je svoje misli s pismi, ki jih je tiste dni prejel.

Ko je govoril o kranjskih razmerah, je bil seveda takoj pri zadružništvu. Pri tem se je razvnel: „Zadružništvo ni za utilitariste, zanje se nisem pehal. Upam, da ga rešim nesreče ..."

„Ne vem, če se vam posreči," sem podvomil in navedel nekaj presenetljivih dejstev.

„Za dve tretjini bi skoraj glavo položil ... Zadružništvo je ljudsko, je narodno premoženje."

Bil je tako zavzet, da so vsi živci zatrepetali v njem. Nato je govoril o zadružni banki, ki jo je hotel ustanoviti, in o njenem narodnogospodarskem pomenu za razdejano Goriško...

O svojih zadnjih strankarsko političnih doživljajih je menil: „Že leta 1895., najpozneje 1896. bi bil moral prelomiti s to stranko. Vidim, da ima premočno obeležje enega samega stanu. Zato sem vabil vanjo mlade, pametne posvetnjake; saj veste, tudi marksiste sem javno pozval, naj pridejo k nam. Za bodoče čase je stranka premalo demokratična, stanovske predpravice se bodo razsule ob svoji notranji nevzdržnosti."

Prešel je na razmere v južni Nemčiji, govorila sva še o nekaterih skupnih dunajskih znancih, od njih je zavil pogovor na naše domače gospodarske, socialne in kulturne probleme.

„Če pride do zedinjenja Jugoslovanov brez Bolgarov, ali bomo mogli živeti?"

„Tako, kakor je šlo dosedaj, ne more iti v bodoče!"

„Res!"

„Tudi mislim, da je zedinjenje naravna tvorba naše preteklosti in sociološka razvojna potreba; sama nas potiska v to smer."

„Ljudstvo ljubi oboje, kruh in svobodo, pa svobodo še nekoliko bolj ko kruh," je rekel. „Treba pa je vseeno vedeti, kaj imamo, kaj potrebujemo, od česa bomo živeli. Važno je tudi naše sosedstvo. Predvsem, kaj je z Romuni? Z njimi, mislim, se bo dalo pametno govoriti; tudi z Ogri se mogoče še sprijaznimo. Nekam se bomo morali nasloniti, pomisliti bomo morali, kdo nam more več dati."

In obral je vse naše geografične sosede, preštel je, kaj imajo, česa nimajo — o, koliko je vedel ta silni mož.

„Za nas, Slovence, se ne bojim. Naše zadružništvo bo imelo veliko dela po Hrvatskem. Če oživimo našo staro obrt, bo imela na našem jugu prostoren trg."

Tudi glede teritorialne oddelitve je govoril prav nazorno. Ljubil je plastične zemljevide, zaradi katerih je Angleže še posebno čislal kot praktične ljudi.

„Če odtrgamo današnji del slovenske Koroške, nima to smisla. Poglejte, naše koroško ljudstvo gravitira v ponemčena središča. Vidite, naravnost v Celovec in Beljak tekó vsa pota. Brez teh gospodarskih središč se koroški Slovenci, kolikor so nam jih še pustili, ne morejo gibati. Karavank tudi ne moremo prestaviti. Kaj torej?"

„Prirodno pravo!" sem odvrnil.

„Toliko zraka smemo zahtevati, da se bo dalo dihati."

Končno je razpravljal o mnogih „majhnih" vprašanjih, ki nam jih bo rešiti: o občini in njenih reformah, o naših vojnih ujetnikih, o goriških izgnancih, o naših „Amerikancih". Glede teh je pripomnil:

„Premišljal sem tudi o tem, ali se ne bi izplačalo, da grem po vojni v Ameriko po naše ljudi. Njihovi prihranki bi nam prišli prav pri vzpostavitvi našega narodnega gospodarstva. Te misli še nisem opustil."

Ob slovesu mi je dejal: „Zdi se mi potrebno, reči vam: delajte na to, da bi se enkrat sešli pametni, res demokratično čuteči ljudje vseh struj na razgovor o vseh teh silno važnih rečeh. Jaz bom poleg. Če najdemo miselno edinost in skupnost vsaj v nekaterih poglavitnih točkah, po mojem mnenju je to mogoče, ustvarimo tako zelo potrebni blok slovenske umstvene, realistične demokracije. Kdor se bo čustveno pripravil na bodočnost — njegova bo!"

To Krekovo misel izročam s tem tisti naši javnosti, ki ji je namenjena.

Krek se je pripravil za veliko delo v bodočnosti. Politično zedinjenje Jugoslovanov — to delo je čakalo njega, edini on je bil med nami, ki je mogel pripraviti naše realistično duševno prerojenje v tej smeri. Jugoslavijo, kakor si jo je bil zamislil, je skušal duševno objeti v vseh njenih konkretnih oblikah, ne zgolj pesniško idealno, temveč tudi sociološko realno. Ko jo je umstveno razumel in se duševni vživel vanjo, je stopil na plan. Misel je zorna — ute-

lesila se bo. In povedal nam je bistvo svojega duševnega ploda z besedami pesnika, ki z njimi prežene temo. Zato smo ga razumeli vsi, vsa jugoslovanska ljudstva.

Korakajoč v bodočnost, ki je bila njemu že jasna, je budil speče duše. Njegov zadnji agitatorični razmah se dá vzporediti agitacijski sili in sijajni zgovornosti Lassalla, ki mu je bil vedno zgled agitatorja. Sejal je besede bodočnosti, novo oznanilo je zbudilo hrepenenje v ljudskih dušah. Sredi dela, ki so mu ga kopičile vedno nove misli, pa je nenadno zatulil njegov grob...

Jugoslavijo je zadela prva nesreča; njena bridkost bo potrdila našo skupno voljo.

SREČANJA MED SVETOVNO VOJNO*

Leta 1916. je bila na Krasu zima izredno mila. Ves prosinec je ostal brez snega, brez burje in opoldan je bilo sonce gorko kakor spomladi. Zato pa je bil konec zime slab, deževen, snežen in blaten. Tedaj so ob Soči grmeli topovi že drugo leto. Pred vojno je bila Italija članica tako imenovane „trozveze" in po naših kmečkih hišah so visele podobe avstrijskega, nemškega in italijanskega suverena, ki si hkrati podajajo roke. Toda leta 1914. se je Italija izmuznila in avstrijski vagoni, ki so prišli na mejo po italijanske polke, so se vrnili prazni. To je bilo prvo razočaranje na Dunaju in v Berlinu. Nemški cesar se je na svojega dovčerajšnjega zaveznika in prijatelja tako zelo razhudil, da je na nekem aktu pripisal k imenu italijanskega suverena besedico „Schurke". Po mnenju mnogih laikov in vojakov, bi bile italijanske armade lahko brez večjih žrtev prodrle najmanj do Save. Avstro-ogrska obramba je imela zaradi svoje velike zaposlenosti proti Rusom

* Naslednje zaokroženo poglavje smo izločili iz „Pripomb k naši prevratni dobi", ker je skoraj povsem osebno spominskega značaja in ga tam pri kronološki ureditvi spisa ni bilo mogoče dobro uvrstiti. — Priobčeno je bilo v „Sodobnosti" II, 1934, št. 10/12.

tedaj na jugozapadni meji le maloštevilno vojaštvo, skoraj same domobrance starejših letnikov in finančne ter obmejne stražnike. Na Krasu so v goščah postavili velike topove — — iz lesa, namenoma slabo prikrite, da bi bili sovražniku v strašilo. Toda italijanske armade so se ustavile ob Soči in pod visoko kraško planoto. Avstro-ogrska obrambna armada se je zbirala počasi. Poveljnik soške armade, general infanterije Svetozar Boroević, eden tistih redkih cesarskih generalov, ki so imeli v Galiciji vojaške uspehe, se je naselil v vili slovenskega trgovca Jurce v Postojni. Odločil se je torej braniti Sočo.

Postojna je bila prenatrpana, pravo mravljišče ljudi. Tu je bil sedež operativne armade, tu so bili razni vojaški uradi in veliko število oficirjev za službo v zaledju. Navadno je bil komandiran v Postojno tudi eden številnih mlajših habsburških nadvojvod, časih celo kar po dva. Šepetalo se je, da je bil Boroević te kontrole zelo „vesel". Civilni detektivi in dunajski časopisni reporterji so prežali na to visoko cesarsko gospodo, kadar je jezdila na izprehode po cestah in drevoredih. Če se je časopisnemu reporterju posrečil fotografski strel in je bila slika dobra, smo prihodnji teden že lahko kupili ta ali oni dunajski list, ki je prinesel veliko sliko z napisom: „Erzherzog N. N. im Felde".

Navadni zemljani v teh okoliščinah nismo[7] nikjer našli stanovanj in smo se morali zadovoljiti s priložnostnimi ležišči. Zaradi tega smo prosti čas pretolkli ali v naravi ali po gostilnah. Tu pa si naletel često na zanimive družbe. Poedini nemški oficirji se iz bog ve kakšnih razlogov niso počutili dobro v družbi sebi enakih, pa so iskali civilnih domačih družb, ako so jih našli in jim zaupali. Tu pa se je včasih potegnilo kar do zore. V takšnih družbah si često pobral to ali ono novico, ki bi ostala sicer v sobah pisarn operativne armade. Bral si lahko celo tajna ali vsaj rezer-

[7] Prepeluh je bil l. 1915. kot sodni pisarniški uradnik premeščen k okrajnemu sodišču v Postojni.

vatna armadna povelja, podpisana od Boroevića. Včasih so bila ta povelja smešna spričo tega, ker so imela strogo zaupni značaj. Tako se je na primer neko „strogo zaupno armadno povelje" pečalo s tole zadevo: V promet so prišle razglednice, na katerih je bil naslikan Kristus ali pa angel, ki koraka preko bojnega polja, polnega ranjencev. Pod sliko so bili izreki ali iz biblije ali iz desetih božjih zapovedi ali iz očenaša. Nekdo je nekje doznal, da dobivajo takšne razglednice celo vojaki na fronto, in je pomislil, da utegnejo biti te razglednice mirovna propaganda, ki je bila — naravno — strogo prepovedana. Rezervatno armadno povelje je na to nevarnost opozorilo ne samo oficirje in vojaško cenzuro, temveč tudi vsa c. kr. politična oblastva, in je vsebovalo ukaz, da se morajo te in podobne razglednice zapleniti in uničiti, kjerkoli se najdejo. Velikanski upravni aparat je bil razgiban zaradi teh smešnih razglednic, in to v času, ko je bilo za vse zaledje najvažnejše aprovizacijsko vprašanje.

Poleg takih pa so bila tudi manj šaljiva tajna povelja. Neko je opozarjalo oficirje na nezanesljivost in upornost ruskih vojnih ujetnikov, ki so jih uporabljali pri gradnji novih cest, postavljanju barak in sploh za težaška dela v zaledju. Uvrščeni so bili nekako v kompanije. Njihove ruske uniforme so bile že močno obledele, razcefrane in umazane, njihova obutev pa je komaj še bila podobna čevljem. Bili so večkrat lačni ko siti in so pri vsaki priliki prosili za kruh. Tisto povelje je zabičevalo, da se mora vsaka nepokorščina nemudoma kaznovati. Mesec dni nato sem bil priča krutemu dogodku. Rano v jutro so sklicali eno takšno kompanijo in jo uvrstili za odhod. Eden teh revežev se je zakasnil za nekaj minut. Pritekel je zadnji, ko so že vsi čakali v vrstah. Vodil jih je mlad praporščak — po govorici je bilo soditi, da je Madžar — z nekaj brambovci, ki so imeli na puškah nasajene bajonete. Mladič je nekaj kričal nad zamudnikom, končno ga je pa oplazil s palico po obrazu. Udarec je bil tako nesrečen, da je ubogemu Rusu na mestu izteklo levo oko.

V tistih sončnih januarskih dneh leta 1916. sem bil vsak dan na Soviču, gričku nad Postojno. Opoldan je bilo sprehajalcev prav malo. Skoraj reden pa je bil maršal Boroević. Včasih sem opazil v njegovi bližini diskretnega detektiva v civilu, včasih pa tudi ne. Iz teh rednih srečavanj so nastali pozdravi, razume se od moje strani. Na moj slovenski pozdrav je odgovarjal srbohrvatsko. Njegov „zdravo" je bil jasen in rezek. Nekoč me je ustavil in vprašal po hrvatsko, kaj delam v Postojni. Pojasnil sem mu, izgovoril je svoj običajni „zdravo" in odšel nizdol. Nekoč so se topovi od Soče sem močno oglašali; vedeli smo, da so začeli Italijani zopet novo ofenzivo. Ob tej priliki sem pri srečanju omenil maršalu, da si Italijani resno prizadevajo... Nasmehnil se je prijazno: „Že včeraj so bili odbiti, sedaj se samo še srde..." Zamahnil je zaničljivo s paličico proti zapadu in nadaljeval svoj sprehod.

Priznati moram, da je maršalov srbohrvatski „zdravo" na mene čudno deloval. Pomislil sem, da si Slovenci nismo upali preveč na glas govoriti po svoje, ako so bili navzoči nemški oficirji iz pisarn. O Boroeviću je bilo znano, da rad in s poudarkom govori srbohrvatsko, tudi med nemškimi oficirji. Premišljal sem mnogo o tem izrednem človeku in prišel do zaključka, da je politično svojemu cesarju neomajno zvest kljub temu, da se narodno zaveda svojega srbskohrvatskega pokolenja in ga javno izpoveduje. Menil sem, da se je s takim človekom mogoče ožje seznaniti. Seveda mora tisti, kdor hoče kaj takega doseči, imeti primeren družabni položaj ali vsaj videz uglednega človeka v javnem življenju. Že tedaj sem razmišljal o tem, da bi eden ali drugi uglednih Slovencev moral dobiti ožje stike z maršalom, ker bi nam utegnil postati kdaj še koristen. Takrat, ko sem se skoraj vsak dan srečaval z njim na sprehodu, niti sanjati nisem mogel, da bom že čez dve leti pozvan, da zapišem svoj „da" ali „ne" na njegovo prošnjo, da bi se smel vrniti v domovino.

Kako sem prišel na misel, da bi morali Slovenci pridobiti maršala za svoj politični cilj, ne vem. Ob priliki sem to misel razodel in utemeljil enemu vodilnih slovenskih

politikov. Toda bil sem ostro zavrnjen, češ ali hočem, da nas zapro in celo pobesijo? Iz tega torej ni bilo nič. Navdušeni Slovenci so slavili razne „železne polke", jim darovali srebrne rogove, toda nikogar ni bilo, ki bi bil dal ob razsulu avstro-ogrske armade maršalu političen nasvet, da zbere okoli svoje glorificirane osebnosti slovanske polke in ž njimi določi našo zapadno in severno mejo. Morda bi tak poskus ne uspel, toda zanimiv bi bil vsekakor.

Boroević je imel za „ožje vojno ozemlje", to je za slovensko ozemlje, nekaj srca. Svojo armado ob Soči je prehranjeval predvsem z dovozi iz Ogrske, čeprav bi mu bila brezobzirna rekvizicija po naših vaseh priročnejša. Brez števila madžarskih tovornih vlakov, polnih madžarske živine, se je vzpenjalo dan za dnem preko našega gorovja proti zapadni nižini. Če ne bi bil Boroević v tem pogledu ščitil slovenskega ozemlja, bi bila naša že tako skromna živinoreja povsem uničena.

Ko mi je bila čez dve leti nepričakovano predložena omenjena maršalova prošnja, sem brez daljšega premišljevanja zapisal „ne". Zakaj sem storil tako in ne drugače, ne vem. Iz političnih razlogov najbrže ne, ker teh prav za prav ni več bilo. Ali sem storil tako iz protesta proti naši slovenski politični nesposobnosti, ali pa mi je lebdel pred duševnimi očmi tisti ruski ujetnik, ki ga je bil tako nesrečno udaril madžarski praporščak?

Osebno zbližanje slovenskega odličnika X. z maršalom bi bilo tako rekoč samo ob sebi umevno, saj so bili Slovenci takrat prav tako vdani in zvesti Avstrijci in habsburgovci kakor hrvatski maršal v Postojni. Naše vodilno časopisje s svojo servilnostjo je bilo naravnost vzgledno. Še danes se spominjam uvodnika „Slovenskega naroda" od 17. avgusta l. 1915. za rojstni dan Franca Jožefa. Bral sem ga v parku v Opatiji, ki je bil že ves prekopan z jarki in prepleten z bodečo žico. Zvečer je deževalo in cesta od Voloske proti Opatiji je bila zelo blatna. Po cesti je prišel majhen sprevod, v katerem so vojaki nosili prižgane balončke. Za godbo so šli ljudje in peli neprestano isto pesem,

ki je imela nekako sledeči refrem: „Kiša pada, kiša pada... Srbija propada..." Belgrad je padel, Srbija poražena, dež in blato... in tisti uvodnik, neki zelo težak občutek, ogabno čustvo mi je strlo dušo, ki je iskala skrivališča pred svetom in ljudmi kjerkoli v samoti.

Iz deževnih pomladnih mesecev leta 1916. se spominjam naslednjega dogodka: Od logaške postaje tja proti Hotedrščici in dalje je tekla vojaška konjska železnica. Tir je bil kar na cesto položen in konji, ki so vlekli vozičke, so se neprestano spotikali ob ovirah in si lomili noge. Zavlekli so jih na bližnje pašnike, jih tam ubili in jim slekli kožo. Ljudje so čakali na konjsko meso. Ob tiru konjske železnice je šel bataljon brambovcev, nekateri so bili bradati, prišli so z Ogrskega ali iz Romunije. Eden od njih me je spoznal, skočil iz vrste in pozdravila sva se. „Po vojni bo obračun, velik obračun, vsi tako mislijo," je hitel pripovedovati, segel v roko in odšel dalje. Kdo ve, kje je hodil vse leto. Slučajno sem izvedel, da leži v vojaški bolnici, v neki leseni baraki, in šel sem ga pogledat. Ležal je vznak na postelji, oči so bile stekleno mirne, usta odprta, da so se videle škrbine med polnimi zobmi. Umrl je malo poprej — njegov obračun...

S prehrano je šlo vedno teže. Pri kmetih se je sicer še dobilo jajc, ajdove ali turščične moke ali kaj podobnega, toda ne za denar, temveč za tobak, blago itd. Ljudje so živila skrivali. Osebni vlaki so bili vedno bolj napolnjeni, ne samo vojakov, ampak tudi žensk, starejših mož in otrok, ki so se vozili na dolenjsko stran po živila. Vojna pa je trajala še dve leti. Dolenjska se je v teh letih izkazala kot bogata dežela. Velike množine živeža je dajala na Gorenjsko in Štajersko, tudi na Notranjsko in celo v oddaljeno Istro, pa še dalj. Vojna komanda je zahtevala vedno nove maršbataljone in jih — čudno — tudi dobila. Čeprav je bila nezadovoljnost in obupanost prebivalstva zelo velika, vendar o kakšnem uporu ni bilo sledu. Le v posameznih vojaških posadkah so se pojavili spontani izgredi, ki pa so bili vsi hitro s silo zadušeni. Šele v letu

1918. so bile velike delavske stavke na Dunaju in na Štajerskem resen opomin vladi, da se bliža konec. Vsa vojna leta so na znotraj pokazala, da je država, tudi kadar se bori za svoj obstanek, silno močna in da kmečko ljudstvo ter meščanstvo nima pogojev za organizirana revolucionarna dejanja. Edino delavski stan, ki razpolaga pri svojem delu s proizvajalnimi sredstvi in s prometom, ima zaradi svoje goste naseljenosti družbene pogoje za revolucionarna dejanja, toda samo v primeru, če je organiziran. Vsa povojna politična zgodovina potrjuje to izkustvo.

Med Slovenci je bilo poleg kmetov malomeščanstvo najbolj številno. Srednji stanovi so se od leta 1917. dalje politično precej razvnemali, zborovali in manifestirali za jugoslovansko državo. Njihovi tedanji legalni politični vodniki so pri tem mislili konkretno na trializem avstro-ogrske monarhije. Ako bi bila takratna politična uprava Avstrije tedanjo agitacijo in zborovanja kratko in malo prepovedala, bi po mojem mnenju docela uspela in imela državljanski mir vse do vojaškega poraza. Zlasti že zaradi tega, ker so se ti državljani medsebojno sovražili do neznanskosti. V nekem mestecu je bil ovaden obrtnik na vrhovno vojaško komando tako rekoč zaradi veleizdaje. Preiskava je dognala, da ga je ovadil njegov stanovski tovariš, toda ne zaradi užaljenega patriotizma, marveč iz konkurenčnih razlogov. Ovadeni je bil namreč zgleden državljan, vdan v božjo voljo.

Ministrski predsednik grof Stürgkh je nekoč sprejel dve slovenski deputaciji drugo za drugo. Ena je bila klerikalno, druga pa liberalno pobarvana. Vsako je vodil odličen slovenski rodoljub, ožarjen od javne hvale in obdarjen s častmi, ki jih je dajal narod. Ko je štajerski fevdalec obe deputaciji odpravil, je poklical k sebi pokojnega ministra dr. Žolgerja in mu dejal: Tile Vaši rojaki so pa čudni ljudje. Vsi prosijo neke milosti, a pri tem sumničijo drug drugega. Nihče od njih ne zahteva svoje pravice, ako jo ima po zakonu. Če mu je pravica kratena, naj jo dobi;

če je nima, pa mu nihče ne more dati nekaj izjemnega, tiste milosti namreč, za katero moledujejo.

Dr. Žolger je potem v svoji sobi od srda tolkel s pestjo po mizi, tako se je čutil osramočenega kot Slovenec od tako imenovanega „cveta naroda".

Na spodnjem Štajerskem je ob nastopu vojne avstrijska oblast pozaprla precej Slovencev, med njimi tudi duhovnike, ker so se ji zdeli politično nezanesljivi. Večino ovadb so napravili menda orožniki, ki so bili pod vplivom mogočne nemškutarije. V Mariboru je bil tedaj škof dr. Napotnik, ki je bil sicer avstrijskega in klerikalnega prepričanja, toda se ni družil z vsakomer. Po svojem značaju je bil oprezen, gladek gospod, v obnašanju nekak fevdalec, ki se je bal zamere zlasti navzgor. Slovenski klerikalci s Kranjskega so mu zamerili, ker ni vedno sledil zgledom svojega ljubljanskega tovariša na škofovski stolici. Tudi dr. Napotnik je bil ovaden. Z ovadbo se je pečala takratna dunajska vlada, ki je gledala na Slovence zelo črno. Nemci na Štajerskem so imeli mariborskega škofa za Slovenca, Slovenci pa so ga radi označevali za prikritega „nemškutarja". Kljub temu je bil v nevarnosti, da ga vlada enostavno zapre, kakor je že pred njim zaprla več njegovih kaplanov. Končno se je sam od sebe našel človek, ki je s svojim političnim vplivom rešil škofa iz mučne afere. Ta mož je bil Nemec, predsednik nemškega „Volksrata" na spodnjem Štajerskem, dr. Mravlag. Kdo je škofa ovadil, torej ne bo težko uganiti.

Za našo politično zgodovino te dobe bi bilo koristno, poiskati v dunajskih in drugih arhivih ovadbe tistih slovenskih ljudi, ki so bili po nedolžnem postreljani ali pa zaprti dolga leta po ječah. Po prevratu se tega dela ni lotil nihče, nasprotno sem jaz — in gotovo tudi drugi — opazil tendenco, da se preprečijo takšne namere, ako so se pojavile. Brez dvoma bi našli pri tem preiskovanju, da so posameznike in celo cele skupine ovajali lastni rojaki. Če pa bi še dalje preiskovali vzroke, ki so navajali ljudi k tem gnusnim dejanjem, bi se vrnili k izjavi grofa Stürgkha: Nihče

ne zahteva pravice, ako mu je bila prikrajšana, temveč vsi prosijo milosti, vsak za sebe; da bi to milost dosegel, pa prosilec obenem ovaja svojega bližnjega — tako upa priti v ugodno svetlobo pri onem, ki deli milosti. Ta dozdevna „milost" pa ni nič drugega kakor nekdanja nemška fevdalna „gnada". Prav vsakdo, ki je na družabni lestvici nekoliko višji in močnejši, je že „gnadljivi gospod". Treba se mu je pokloniti, prositi ga in obožavati. Po vsej mili slovenski domovini se je dolga stoletja pridigalo o „gnadi". Cerkev jo je propovedovala, pozneje jo je učila tudi šola, v uradih pa je samo ob sebi umevni svetník za podložnike.

V tem duševnem stanju je dohitela svetovna vojna Slovence in njihovega malika „gnado". Zato naš „prevrat" stvarno ni bil nikakšen prevrat, ampak dejstvo, ki so ga pred nas postavili drugi.

Veliki dogodki so šli mimo, nismo jih razumeli, zato jih tudi izrabiti nismo znali. Nemška fevdalna „gnada" nam je ostala v kosteh in ž njo vsa njena nesodobnost in nesamostojnost vse do naših dni.

PRIPOMBE K NAŠI PREVRATNI DOBI*

Naloga, pisati spomine na našo, slovensko prevratno dobo, ni lahka in preprosta, kajti tudi osebni spomini so podvrženi vplivom kasnejših dogodkov, ki jih posivé ali pa celo presučejo. Ker nisem nikoli mislil, da mi bo treba kdaj o tem pisati, sem svoje zapise večinoma že uničil ob raznih neprilikah, zlasti takrat, ko sem moral sprejemati obiske policije...

O prevratni dobi pri nas se je vobče pisalo zelo malo. Razlogov je bilo dovolj. Zato današnja mladina o tej dobi le malo ve. Morda bi bilo res koristno, ako bi se o posameznih dogodkih pisalo več, kritično, a stvarno, ker bi se razne napake, storjene iz nevednosti ali nepripravljenosti na izredne čase, pokazale v jarki svetlobi. To bi bilo zdravo, čeprav so narodi slabi učenci. Vsak narod namreč ponavlja napake, ki so jih drugi že kdaj napravili. Slovenci smo zlasti po prvi svetovni vojni doživeli velike poraze na zapadu, na severu, pa tudi doma v lastni hiši, in bi se mogli iz storjenih napak kaj naučiti. Toda najbrže se ne bomo. Vseeno pa potrebuje naša mladina dandanes jasnejših, širših in bolj realističnih pogledov na svet, kakor so jih imeli njeni predniki. S tega vidika je zanjo le koristno, ako spozna dogodke polpretekle dobe v kritični luči, brez škodljivega olepšavanja in hvalisanja.

* „Pripombe k naši prevratni dobi" je prinašala „Sodobnost" v letnikih: II. (1934, v vseh zvezkih), III. (1935, v št. 6. in 9. do 11/12.), IV. (1936, v št. 1. do 7/8. ter 10. in 11/12.) in V. (1937, v št. 1/2. do 4. in 6. do 9.).

To, kar hočem tu napisati, so subjektivni pogledi, zato morda niso vedno pravilni. Ne more se trditi, da bi se bili dogodki razvijali drugače, če bi v odločilnih trenutkih ti subjektivni pogledi obveljali.

Vsega, česar se človek spominja, svojih doživetij in opazovanj, pa danes še ne moreš in morda tudi ne smeš povedati.

Predvsem je treba spoznati idejno in umstveno stališče, s katerega so bili opazovani posamezni dogodki med vojno in po vojni, da bo pripovedovanje razumljivo. To idejno stran so posamezniku izgradile nekdanje družabne, kulturne in socialne razmere, v katerih je narod živel. Posameznik se ni mogel izluščiti iz močnih vezi, ki sta jih zgradila narodni kolektiv in mednarodno občestvo. Zato so takšni podatki osebnih spominov vedno nepopolni in enostranski. To je treba ne samo priznati, temveč celo poudariti. Protislovja se rode iz različnih naziranj o svetu, o narodih in ljudeh, v krogu katerih se posamezniki sučejo.

Pred vojno sem dve desetletji stal v tistem družabnem krogu, ki je predstavljal delavsko gibanje marksistične smeri v jugoslovanskih pokrajinah nekdanje avstrijske polovice avstro-ogrske monarhije. Tisto gibanje je bilo po svojih razmerah in vidikih brez dvoma revolucionarno za tedanje naše primitivne razmere, čeprav je bilo po svojem delokrogu zelo omejeno zaradi še nerazvite socialne diferenciacije v narodu. Politično je bilo malo pomembno, organizatorično pa samo toliko, kolikor je bilo povezano z avstrijsko in po njej z ostalo „internacionalo", zlasti z družino nemškega, češkega, poljskega in italijanskega delavskega gibanja. V kulturnem pogledu je bilo to gibanje pri nas prepuščeno samo sebi. V mednarodni politični povezanosti se je zaradi nekih namišljenih dogem omejevalo le na obrtni in industrijski proletariat; kmečko ljudstvo pa je v celoti prepuščalo konservativcem, ki so ga s pomočjo verskih in cerkvenih organizacij docela izolirali za sebe, skrbno ga varujoč pred raznimi kugami „prevratnega"

zunanjega sveta. Ti politični in kulturni izolatorji naroda so se brezobzirno borili ne samo proti internacionalnemu pojavu socializma zaradi njegovih prevratnih naukov, temveč celo proti nacionalnemu odporu meščanstva in njegove inteligence, meneč, da je celo narodnostna borba, misel na nacionalno osvoboditev — poganskega izvora, da je nekrščanska in jo je torej treba zavreči.

V delavsko gibanje so vstopali po letu 1901. mnogi slovenski inteligenti bolj iz osebne potrebe kakor pa zaradi kakega filozofskega prepričanja ali zaradi materialnih razlogov. Predvsem so bili to bivši Masarykovi slušatelji s praške univerze, ki so prinašali s seboj „realistične" češke poglede na naše domače razmere, s katerimi se niso mogli pomiriti. Marksističnega pojmovanja razvoja in zgodovine je bilo pri njih spočetka malo. Njihovo duševno delo in praktično udejstvovanje med delavci je stremilo k nekemu umstvenemu kompromisu med marksističnim materializmom in realističnim idealizmom. V politiki so poudarjali zlasti potrebo po čistih značajih in po osebni poštenosti. Če so hoteli javno delati, so mogli to storiti samo med delavstvom marksistične smeri; samo tu so mogli odpirati okna domače hiše v svet, samo tu zajemati nove pobude, samo tu opazovati in študirati življenje sloja, ki je dejansko tvoril večino narodnega kolektiva.

Kulturne in politične razmere pri nas so bile res izredne. Bile so odsev nemško-fevdalne hegemonije v cesarski Avstriji. Prevladoval je politični klerikalizem, ki v slovenskem kulturnem življenju ni bil ne popustljiv ne obziren. Bil je ekskuzivističen in s to lastnostjo je tudi najbolj zmagoval med ljudstvom, zlasti med kmečkim. Med našim šibkim meščanstvom in inteligenco pa se je uveljavil neki „liberalizem" kot reakcija na ekskluzivizem političnega klerikalizma. Ta „liberalizem" je bil kulturno kompromisarski, socialno reakcionaren, nepomirljiv nasproti novotarijam mladine, družabno-gospodarsko kastarski, zato brez oslona med preprostim narodom. Borbene metode obeh taborov so si bile na las podobne. Navzgor, nasproti nemški

dunajski oblasti, so bili eni in drugi skromni in ponižni, drug drugega so sumničili državne nelojalnosti s tem, da so oboji konkurirali in licitirali s svojo pretirano vdanostjo in servilnostjo do vladajoče dinastije. Vodilno časopisje obeh smeri je stalo na nižini, ki je bila naravnost sramotna. Medsebojne denunciacije, obrekovanje, sumničenje, osebno blatenje in družabni škandali — vse to je bilo stalno na dnevnem redu. Sicer so bile v obeh taborih tudi poštene in uvidevne osebnosti, ki so občutile nevrednost tega stanja, toda družabni oziri in predsodki so jim vezali roke, da niso mogli pomagati ne sebi ne narodu.

To so bili vzroki, zaradi katerih je marsikateri slovenski inteligent pribežal v nepomembni tabor siromakov — „brezdomovincev", kakor jih je nazival bodi klerikalni bodi liberalni inteligent —, v delavsko stranko. Tu so „ubežniki" našli med delavci marksistično ideologijo, ki jim iz knjig z materialistično dialektiko še iz univerzitetnih let ni bila povsem nepoznana. V strogi logiki marksistične miselnosti so često našli močno orožje za svoj odpor zoper klerikalizem ali pa zoper liberalno ozkosrčnost in socialno reakcionarnost. Ti krogi so jeli najkonkretneje razmišljati tudi o narodni politiki, o kulturni svobodi, o socialnem napredku in o produkcijski veljavi i delavca i kmeta. Dotlej je bil obče priznavani narodni program zlit v en sam stavek: „Vse za vero, dom, cesarja!" Šele nastop teh mladih „socialističnih" inteligentov je načel v literaturi in na shodih dotlej nedotaknjeni problem naše narodne samobitnosti, pomembnosti in samoodločbe v skladu s prirodnim pravom. Ne glede na to pa je prav, če povem, da se je vršil tudi v tej novi duševnosti, ki se je med Slovenci pojavila povsem na novo, neprestan spor, neskladnost, ki ni mogla nikoli priti na čisto med učenjaškim marksizmom, kakor so ga razlagali in učili nemški socialni demokrati, in idealistično umstveno smerjo, ki sem jo jaz često imenoval „primitivna slovanska širokogrudnost". Najznačilnejša predstavnika tega svobodnega miselnega razvoja sta bila Anton Dermota, ki že od maja 1914 počiva na goriškem pokopališču, in Ivan Cankar, oba izra-

zito slovenska in široko čuteča moža, da ne omenjam cele vrste drugih, za naše kulturno življenje pomembnih in značilnih osebnosti.

Tedaj je nepričakovano prišel udarec, ki je ta razvoj pretrgal. V juliju 1914 je cesarska oblast ustavila vse „naše" liste in ustavila delovanje vseh političnih in kulturnih organizacij, ki smo jih z velikim trudom komaj poklicali v življenje. Ustavljen je bil tudi politični dnevnik „Zarja" in celo revija „Naši zapiski", ki smo jo ustanovili že l. 1902. in jo gojili ter s težavami vzdrževali vse do vojne.[1] Toda ta zunanja nasilnost ni nikogar presenetila, komaj ogorčila. Poglavitno je bilo drugo razočaranje, ki je misleče posameznike, pa tudi preproste delavske pokretače duševno potlačilo. Skoraj po vseh evropskih parlamentih so po izvršenem zavratnem umoru Jeana Jaurèsa socialistični poslanci kompaktno glasovali za vojne kredite in s tem za vojno — kljub svečanim resolucijam, sprejetim tik pred vojno na mednarodnih socialističnih kongresih, ki so bili avtoritativni usmerjevalci za politično ideologijo delavskega gibanja v vsej Evropi, tudi v Rusiji.

---

[1] H gornjim trditvam so potrebni naslednji stvarni popravki: Ko je bila „Zarja" 26. VII. 1914 ustavljena, je izhajala samo dvakrat na teden. Kot dnevnik je izhajala samo od ustanovitve 3. VI. 1911 do 21. II. 1914. — Od strokovnih glasil je bil ustavljen hkrati z „Zarjo" še „Rudar"; tri liste („Stavbinski delavec", „International" — dvojezično, italijansko-slovensko, glasilo organizacije pekovskih pomočnikov — in „Kamnarski delavec") so ustavile strokovne zveze same ob nastopu vojne. Nepretrgano pa sta izhajala dalje „Železničar" in „Tobačni delavec". — „Naši zapiski" niso bili oblastveno ustavljeni in je izšla zadnja številka XI. letnika — dvojna za september in oktober 1914 — že v vojnem času. V njej izjavlja uredništvo (dr. H. Tuma), da preneha z izdajanjem revije in da je porabilo vse gradivo, ki je bilo še na razpolago, ter pripominja: „Sotrudniki in naročniki so deloma na vojski, socialno in politično gibanje je že od pričetka vojne zamrlo. S težko silo vzdržujemo svoje strokovne organizacije, vso moč moramo obrniti nanje. Izid vojne ustvari za gotovo docela nov gospodarski, političen in socialen položaj. Tudi socialna demokracija bo morala revidirati svoje delo, morala staviti novih ciljev, po njih urediti svojo taktiko ..." (str. 296.)

Edini častni izjemi sta bila poslanca Lapčević in Kacler-ović v srbski narodni skupščini. Vsaj tedaj se je tako zdelo. Pa o tem morda pripombo kdaj pozneje.[2]

Mrtev čas je nastopil. Cesar je vladal, narodi so ubogali brez ugovorov. Na frontah so se borili narodi, v vojaške suknje preoblečeni kmetje, delavci in inteligenti. V teku let se je v duše bojujočih in nebojujočih se ljudi naselila tipajoča nezadovoljnost, ki je med slovanskimi narodi srednje Evrope dobivala bolj in bolj značaj narodnostne ideje. Med njimi je šel miselni razvoj v to smer, da bi njihovega trpljenja najbrže gotovo več ne bilo, ako bi sami smeli odločati o svoji usodi. Ta pomisel je bila v danih stiskah, v žalovanju in fizičnem trpljenju malo konkretna — iz preteklosti ni mogla zajemati nikjer —, zato je bila tudi malo pogumna. To velja zlasti za Slovence, ki nikoli niso imeli določenega narodnega cilja, kajti bili so pretežno zgolj cerkveno organiziran narod. Svoje narodne potrebe, kolikor jim je dajal zanje pobudo zunanji svet, so uravnavali po slučajnostih, kakor je pač naneslo. Zato si ti podtalni plamenčki niso upali na plan in dan. Navzven pa je bil viden samo ocean mrtvega časa.

Sredi tega oceana je na Dunaju nenadno odjeknil revolverski strel. Dne 21. oktobra 1916 je v nekem gosposkem hotelu v notranjem mestu padel od strela zadet avstrijski ministrski predsednik grof Karl Stürgkh, štajerski fevdalec. Ustrelil ga je mladi dr. Fritz Adler, ki je danes glavni tajnik druge delavske internacionale, sin starega Viktorja Adlerja, velikega organizatorja avstrijske socialne demokracije, kateremu je bilo tik pred smrtjo dosojeno odstaviti zadnjega Habsburga.

---

[2] Tu je omeniti mnogo manj znani nastop proti vojni socialnodemokratičnih poslancev v ruski dumi; člani levičarske frakcije so bili kmalu nato postavljeni pred sodišče in obsojeni na pregnanstvo v Sibirijo. V nemškem parlamentu je Karl Liebknecht javno nastopil proti vojni politiki svoje stranke in glasoval proti vojnim kreditom šele decembra 1914.

Spominjam se dobro, da smo čutili Adlerjev strel kot prvi dih politične pomladi v svetu, zaprtem med vojne fronte. Že dva dni pozneje so načelniki klubov avstrijskega parlamenta zahtevali, naj se skliče plenum. Starega cesarja Franca Jožefa je neprestano mučila pomisel na njegovo starost. Že pred vojno je moral često slišati v neprijazni mu okolici prestolonaslednika Franca Ferdinanda, da ni več kos svoji nalogi. To je bilo najbrže res.

Avstrijski parlamentarizem je bil že po pisani ustavi samo navidezen. Najbrže so si za rusko dumo vzeli vzorec na Dunaju. Takrat, sredi vojne, pa je imela parlamentarna tribuna vendarle neko vrednost. Prišla je agitatorično prav za razne pritožbe, deklaracije in interpelacije. Stari cesar pa te graje svojega absolutizma ni dočakal. Umrl je 21. novembra 1916. Usoda mu je bila milejša kakor njegovemu drugu v Berlinu.

Na prestolu mu je sledil mladi Karel, ki za ta posel ni bil nikoli pripravljen. Na videz je bil simpatičen človek. Videl sem ga samo enkrat prav od blizu, tedaj, ko je prišel „na fronto" — v Postojno. Dvorni vlak je prispel ponoči na kolodvor. Tam so bili visoki oficirji, kuharji in žandarji. Vso noč, do jutra, so tam kuhali in pili, zakaj ko je šel cesar v cerkev k maši — to je bila tradicija v habsburški hiši —, se mi je zdelo, da so mu oči neprespane in otrple. Starega graničarja Boroevića ni bilo na kolodvor, ostal je doma, v vili postojnskega Jurca, in se javil Veličanstvu šele zjutraj pred mašo...

Historično pogledano se je s Karlom, ki je bil kronan samo s krono sv. Štefana, začel tudi notranji razpad stare, še vedno več kakor na pol fevdalne monarhije. Propad tega imperija je bil tako silen, da se je zamajala vsa srednja Evropa, njen sever in celo njen jug, in da se stresa še vedno...

Pripovedovali so, da je bil cesar Karel vljuden in vesel človek. Domišljal si je, da ga „njegovi" narodi zares ljubijo. Kakor večina ljudi je tudi on rad slišal le prijetne stvari, neprijazne pa je presliševal in pozabljal. Njegov zunanji minister grof Czernin pravi o njem:

„Tudi cesar Karel je imel okolico v ožjem in širšem smislu, ki je bila kriva, da ga ni bilo moči prepričati o brutalni resničnosti. Nekoč na vračanju s fronte (sic!) sem imel ž njim daljši razgovor. Očital sem mu nekaj — ne vem več, kaj — iz njegovega vladarskega delovanja in poudarjal, da njegova dejanja ne samo pri meni, temveč v vsej monarhiji zbujajo nezadovoljnost. Med razgovorom sem mu rekel, naj se samo spomni, s kakšnimi nadami je gledala nanj vsa monarhija, ko je sedel na prestol, a naj mi verjame, da je osemdeset odstotkov tega upanja že izgubljenih. Razgovor je bil brezuspešen, cesar je ostal ljubezniv kakor vselej; kajpada ga moja izvajanja niso zadela preveč prijetno. Nekaj ur kasneje smo se vozili skozi neko mesto. Ne samo kolodvor, tudi vsa druga poslopja v bližini so bila vse do streh polna ljudstva, ki je pozdravljalo cesarski vlak, mahalo z robci in bilo nepopisno navdušeno."

To mesto je bilo na slovenski zemlji.

Czernin nadaljuje: „Manj razumljivo je, ako se odgovorni svetovalci, ki morajo znati razlikovati med resničnostjo in komedijo, dajo premotiti in iz takšnih videzev celo politično sklepajo. Leta 1918. se je podal cesar v spremstvu ministrskega predsednika dr. Seidlerja v jugoslovanske province, da bi tamkaj ugotovil razpoloženje. Seveda je bil tudi tu sprejet tako kakor povsod. Ljudi mu je nagnala na pot radovednost. Na eni strani pritisk oblasti, na drugi up na cesarsko milost („Vse za vero, dom, cesarja!") sta poskrbela za ovacije kakor v drugih „nedvomno dinastičnih provincah". Ne samo cesar, tudi Seidler, oba sta se vrnila zmagoslavna in sta izražala svoje prepričanje, da je bilo vse govorjenje v parlamentu in pisanje po listih o separatističnih jugoslovanskih tendencah sam nesmisel in zavijanje, kajti te dežele ne bi nikoli privolile v ločitev od habsburškega prestola."

Torej je moralo biti navdušenje v Ljubljani in med Jugoslovani najmanj kolosalno.

Iz cesarjevega in predsednikovega „prepričanja" bi logično morali priti do sklepa, da so Slovenci „svojega" cesarja neznansko ukanili in prevarili. Zakaj že nekaj mesecev kasneje so ga povsem javno in hrabro kot tirana pošiljali — v pekel.

Tiste čase so se morali ljudje dnevno nastavljati pred aprovizacijskimi uradi zaradi hrane. Dobivali so kruh brez moke, meso neužitno, smrdljivo, za kavo umetne „nadomestke", a še tega vse premalo. In vendar so sprejeli „svojega" cesarja tako navdušeno in vdano, da jim je naivni cesar celo verjel. Naše „narodno" časopisje je pisalo o cesarju in o njegovi soprogi s takšnim klečeplaznim elanom, ki mu je v zgodovini le težko najti primere.

Takrat, leta 1918., je bila tako imenovana majniška deklaracija, proglašena v cvetočem mesecu maju leta 1917., že znana in negovana devica, primerno seve tudi sramežljiva. Na glavi je nosila beli venec „habsburškega okvirja".

Tisti venec je bil tej devičici že često v spotiko. Čudovite stvari so se godile z njim. Morda ne bo brez smeha, če to deviško zadevo pogledamo in razčistimo malo pobliže.

Predno nadaljujem, moram vendarle seči nekoliko nazaj, ker bi sicer današnja mladina ne razumela vsega prav in dobro.

ODNOS SLOVENCEV DO AVSTRIJSKE DRŽAVE

Jasnega in stalnega narodnopolitičnega programa Slovenci nismo imeli. Po revoluciji v letu 1848. so postavili zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, kajpak v okviru avstrijske monarhije, toda ta programček je hitro obledel in vrgli so ga pod mizo, kjer so ga požrle svinje. Pozneje je slovenski koroški politik Einspieler postavil glede notranje ureditve Avstrije federalistični program, ker je mislil, da bodo prišli z njegovo pomočjo Slovenci do večje veljave v nemški državi. Tudi ta program ni prinesel drugega kakor temu

borcu mesec dni ječe. Nesrečno porazdeljeni na nekdanje posamezne avstrijske kronovine, pomešani med Nemce in Italijane, smo se Slovenci nazadnje vživeli v kronovinske ozkosrčnosti, nad katerimi je ljubosumno čuval politični in administrativni centralizem katoliških fevdalcev in mogočne dinastije. Še sami se nismo zavedeli, kdaj se je zgodilo, in že smo se znašli v defenzivi proti nemškemu in italijanskemu raznarodovanju. Toda nekoliko glasni smo bili samo proti novemu liberalnemu nemškemu velemeščanstvu, ki je bilo besednik in vodnik razvijajočega se kapitalističnega gospodarstva, medtem ko smo nič manj nemškemu katoliškemu fevdalstvu dolgo časa zaupali celo svoje narodno zastopstvo, menda zaradi skupnega pobožnjaštva. Na predvečer svetovne vojne ne med slovenskim kmečkim ljudstvom ne med tako imenovanim „naprednim" meščanstvom ni nihče globlje premišljal o naši nacionalni usodi in bodočnosti.

Klerikalnim političnim vodnikom našega kmeta pred vojno takšno razmišljanje tudi ni bilo potrebno. Mislili in govorili so takole: Slovence, ki so katoliško ljudstvo, more ščititi in jim nuditi pogoje za nacionalni obstanek samo velika Avstrija, ako ostane katoliška. Takšna pa bo ostala, ako jo bodo vladali Habsburžani, katerikoli in kakršnikoli. Slovencem in sploh vsem katoliškim Slovanom sta potrebna dva suverena. Prosvetni naš suveren je dunajski cesar, duhovni pa nezmotljivi cerkveni poglavar v Rimu. Vse naše velike politične ali kulturne manifestacije so se končavale z izjavami vdanosti in pokornosti tema dvema enakopravnima suverenoma. Tako je gledala na naš nacionalni problem vsa tedanja „slovenska ljudska stranka", naša največja politična organizacija, ki je tvorila i v politiki i v gospodarstvu i v kulturi enoten korpus. Prav do zloma avstro-ogrske monarhije sta ostala temu naziranju zvesta njena duhovna in politična vodnika dr. Ivan Šušteršič in dr. Evgen Lampe, oba zelo nadarjena organizatorja in taktika.

Po razkolu v vodstvu slovenske ljudske stranke l. 1917. je očital „Slovenec" svojemu bivšemu, nekdaj tako zelo

povzdigovanemu šefu Šušteršiču v uvodniku od 3. julija 1918 separatizem, češ da „on ne mara deklaracijske, jugoslovanske politike, ampak hoče slovensko, ker da je po njegovem vsak sam sebi najbližji, a mi da smo predvsem Slovenci". Ravno ta list je pisal o svoji stranki predvojnega časa dne 5. januarja 1918 takole: „Medtem ko so strankarji imeli zlasti večnostni cilj pred očmi, ki je pravi raison d'être stranke, je nekdanje strankino vodstvo mislilo zlasti na to, kako bi se moralna moč, ki jo je stranka črpala iz verskih načel našega ljudstva, izrabila v hipne materialne uspehe. Marsikatero napako je pokrilo s svojim katoliškim programom, v dosego marsikaterega cilja se je poslužilo verskega motiva!"

To je bilo hrabro povedano, po resnici. Dodati je treba samo še, da po vojni ni bilo nič drugače. Vera se je izrabljala za dosego politične moči.

Naše „napredno" meščanstvo pa se je izživljalo v „cirilmetodariji", v požrtvovalnem zbiranju milodarov za slovenske ljudske šole v narodno ogroženih krajih, v sestavljanju narodne statistike, ustanavljanju ljudskih knjižnic, prirejanju diletantskih igrokazov ter narodnih veselic po trgih in mestecih. V ostalem pa so bili naši liberalci prav tako zvesti in vdani dunajski dinastiji kakor klerikalci, samo papeža so nekoliko manj spoštovali, to pa zaradi domačih prepirov s političnim klerikalizmom. Toda ta spor ni segel niti preko Celja niti do Trsta. Duh fevdalstva, strah pred gosposko gnado in vlado ter njenimi organi, se je trdno držal človeških duš na Slovenskem.

Nosilci habsburškega absolutizma, katoliški fevdalci, katerih družbeni in politični privilegiji so ostali tudi po letu 1848. neokrnjeni, so bili vsemogočni. Še danes v povojni republikanski Avstriji je njihova moč velika, ker se opira na cerkev in katolicizem. Pred kratkim smo doživeli, kako so v obrambi svoje katoliškofašistične diktature s topovi in plini razbili odpor marksističnega delavstva, ki je pozabilo ob pravem času izvesti radikalno agrarno reformo, s čimer bi likvidiralo te ostanke srednjeveških fevdalnih odnosov. Z nasiljem in političnimi zvijačami bi

hoteli obnoviti v Podunavju nekdanje stanje, ki se vsaj za trajno ne more več povrniti — vse v znamenju papeževe okrožnice „Quadragesimo anno", kakor razglašajo sami.

Predvojna socialna demokracija v Avstriji se je zlasti na Češkem, Poljskem in pri nas sklicevala na svoj „narodnostni program" iz leta 1899., ki je bil sklenjen na zboru avstrijske internacionale v Brnu. Borili so se zanj predvsem Čehi. V tem programu se je naglašalo, da se morajo z izvedbo politične demokracije v vsem javnem življenju odpraviti predpravice plemstva. Stare zgodovinske kronovine, iz katerih je bila sestavljena habsburška država, so se preživele, zato jih je odpraviti in nadomestiti s samoupravnimi deželami, ki bi obsegale vsak avstrijski narod zase. Ker pa so bile narodnostne meje še sporne in se ponekod ne bi mogle izvesti povsem po narodnostnem načelu, je treba eventualne manjšine zaščititi s posebnim zakonom, ki bi ga sklenil skupni državni zbor.

Spominjam se brezkončnih debat o tem programu, še preden je bil sklenjen. V debato so posegali tudi duhovni vodniki socialnih demokratov iz Nemčije. Na zboru samem so se ga otepali zlasti štajerski nemški delegati ter zastopniki delavstva iz sudetskih krajev.[3] Toda vodilni dunajski delegati so bili pomirljivi, zlasti „mali, drobni mož" — dr. Viktor Adler se je spretno trudil za kompromis in ga je tudi dosegel. Naposled se je našla stilizacija, ki je zadovoljila vse, zlasti zastopnike slovanskih narodov, ki so ta program potrebovali za svojo obrambo proti očitkom na-

[3] Te trditve zapisnik brnskega zbora ne potrjuje. Poročevalec k točki „Mednarodna socialna demokracija in narodnostni boji (Streit) v Avstriji" je bil Josef Seliger, voditelj nemških socialnih demokratov v Sudetih. Utemeljeval je predlog skupnega izvrševalnega odbora avstrijskih socialnodemokratičnih strank, ki je bil v bistvu sprejet. Izvrševalni odbor jugoslovanske socialnodemokratične stranke je vložil poseben predlog, ki je zastopal načelo personalne narodne avtonomije v nasprotju s teritorialno. To načelo je zagovarjal na zboru poleg Etbina Kristana tudi dr. Ellenbogen, a tedaj še ni prodrlo. Pozneje je po vnetem prizadevanju svojega pravega očeta dr. Rennerja v avstrijskih socialnodemokratičnih strankah prevladalo. Le dva delegata (neki

cionalistov, češ da so protinarodni. Praktično pa je ostal ta program brez pomena, ker so mu nasprotovali vsi odločilni faktorji tedanje državne politike: privilegirani fevdalci, nemški nacionalci in antisemitski krščanski socialci, prvi „rasisti".

Deset let pozneje je nepričakovani „državniški akt" zunanjega ministra grofa Aehrenthala, „zadnjega služabnika Franca Jožefa", aneksija Bosne in Hercegovine, med jugoslovanskimi socialisti znova spravil v ospredje naš narodni program. Na ljubljanski konferenci delegatov socialističnega delavstva iz Slovenije, Dalmacije in banske Hrvatske leta 1909. je bila sprejeta resolucija, ki je dobila ime po tivolskemu hotelu, kjer je ta konferenca zasedala. Bila je v glavnem duševni proizvod treh mož: Etbina Kristana, Juraja Demetrovića in dr. Henrika Tume, medtem ko se manjši del delegatov, med njimi dr. Anton Dermota, za njo ni mogel prav ogreti. Čeprav je bilo besedilo te resolucije za tisti čas naravnost revolucionarno in „veleizdajalsko", se vendar ni nihče zmenil za njo: ne državna policijska oblast, ne domače meščanske stranke. Domnevam, da je napravila vtis prevelike utopičnosti in neaktualnosti, četudi je sledila nemiru, ki ga je v Evropi izzvala aneksija.

Proti političnemu absolutizmu in fevdalnemu dualizmu Avstro-Ogrske je resolucija poudarila idejo narodne avtonomije. Gospodarsko ozemlje države naj ostane enotno, toda v narodno kulturnih zadevah bodi narodom zajamčena samostojnost in samouprava. S tega vidika zahteva resolu-

---

Nemec iz Salzburga in neki Italijan iz Trsta) sta se na brnskem zboru postavila na stališče, da se narodnostni boji proletariata sploh ne tičejo. Prave vneme za razpravljanje vprašanja in za sicer enoglasno sprejeti narodnostni program iz zapisnika res ni videti. Preko okvira brnskega narodnostnega programa sta šli pravilni izjavi ukrajinskih (rusinskih) in poljskih socialnih demokratov, ki sta poudarili misel popolne samoodločbe, osvobojenja in zedinjenja svojih na dve odnosno tri države razdeljenih narodov. Poljaki in Ukrajinci so imeli večino svojih narodov izven Avstrije in zato niso mogli utesniti svojega narodnega vprašanja v njen okvir.

cija združitev vseh Jugoslovanov brez ozira na ime, vero, pisavo, dialekt, jezik, državnopravne in politične meje, v eno enoto, ki pa bodi član konfederacije narodov. Čeprav so Jugoslovani politično razcepljeni na osem državnih teritorijev, kulturno pa na štiri dele, ki se nazivajo „narode", je vendarle potrebno združiti jih v en sam narod, ker je njihovo sedanje narodno življenje samo fiktivno. Razlike med njimi po svoji naravi in obsegu niso tako velike, da bi opravičevale separatizem posameznih delov, zlasti ker nobeden teh delov nima dovolj moči, da bi izobrazil lastno narodno življenje. Vse, kar so sedaj, so samo elementi, iz katerih se bo šele ustvaril en sam in enoten narod (namreč iz Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov!) Treba se je tudi sporazumeti o skupnem narodnem jeziku in pisavi, kar je pogoj za enotno narodno življenje vseh Jugoslovanov.

Morda je bila pesniška dikcija resolucije in prevelika revolucionarna romantika kriva, da je ostala resolucija mrtva črka, ki nas je zadovoljevala samo kot negativen izraz naše splošne nezadovoljnosti.

Miselno je bila ta izjava velik skok v nasprotno stran, zlasti za Slovence in Hrvate. Še včeraj smo bili tako rekoč v službi cezarizma ob Donavi, poslušne vojaške trume proti vsem gibanjem zapada. Enkrat smo se bojevali proti Napoleonovim Francozom, drugič proti italijanskim domoljubom in revolucionarjem, tretjič proti Prusom, zastopnikom zedinjevalnih naporov med Nemci. Vsi naši predniki so bili soldatje habsburške reakcije in pohlepnosti. Še moj oče in stari oče sta se bíla po Benečiji in Lombardiji, prav tako kakor očetje in dedi vseh drugih naših domačij. Skoraj da bolj kakor Trst in Gorica so jim bila poznana tuja mesta: Padova, Mantova, Verona, Vicenca, Milan... To je bilo tako rekoč šele včeraj, danes pa že hočeš na jug in vzhod, v Zagreb, Beograd, Sofijo in Varno. Ta nagli preokret se je zdel tedaj tako pesniški in, recimo, tuj, da ni mogel vneti širokih plasti naroda, pa če so ga razumsko še tako močno utemeljevali.

Še en tak polet, ki je po svoji miselni predrznosti podoben „tivolski resoluciji", smo doživeli pred vojno. Tudi ta je med starejšo generacijo zbujal samo pomilovanje in posmeh zaradi svoje „nezrelosti". Bili so študenti in celo srednješolci, katerim je zmagovita balkanska vojna dala povsem nove poglede na naš domači in na jugoslovanski nacionalni problem sploh. Ta osamljena in od starejših, lojalnih generacij neumevana mladina je začela iz idealističnih nagibov revolucionaren pokret, ki je imel pred očmi združitev avstro-ogrskih južnih Slovanov s Srbijo. Ta šolska mladina je izrekla, da podrobno narodno-obrambno delo, borba med klerikalizmom in liberalizmom za politično oblast in veljavo, kulturna svetobolja s svojimi pritiklinami — da vse to ne vodi do resnične narodne svobode. Spoznali in spomnili so se, da je mogoče priti do nacionalne svobode samo z orožjem, tako kakor so vrgli Srbi Turke raz sebe. Ko so se pojavili šolski štrajki in nelojalne izjave, je vsa naša javnost ne glede na svetovnonazorno pripadnost padla po študentih nebogljencih s ploho moralnih pridig in žuganj s šibo, ki rada novo mašo poje. Stari politični vodniki, ki so večere prezehali v stalnih gostilniških omizjih, kar verjeti niso mogli, da je slovenska študentovska organizacija „Preporod" preko Zagreba in Sarajeva že ustvarila nekak svoj kolektiv, majhen in slaboten sicer, ki pa je zadoščal za sprožitev usodnih in preciznih strelov ob Miljacki. Brez idejnega zagovornika med starejšimi nacionalisti in brez občega narodnega varstva je šla vrsta slovenskih študentov v zapore in večletne ječe, da se spokori za svoj pregrešni narodni program.

Nastop vojne je spočetka odstavil razmišljanje o našem narodnem programu povsem z dnevnega reda. Med našimi tedanjimi aktivnimi politiki ni bilo nikogar, ki bi dvomil o zmagi centralnih držav. Le malo je bilo pri nas ljudi, ki so takoj spočetka, zlasti po angleški vojni napovedi, verovali v vojni poraz Avstro-Ogrske. Dogodki do konca vojne so razkrili, da je bil ta naš optimizem računsko precej slabo

podprt. Šele v drugi polovici vojne, ko je bilo že več ko gotovo, da vojna ne bo ostala brez velikih narodnih in socialnih posledic, so začeli posamezniki zopet intenzivneje premišljevati o naši, slovenski narodni bodočnosti.

Najmočnejša politična osebnost med temi je bil brez dvoma dr. Krek. Najmočnejši že zato, ker je bil duhovni vodja naše najvplivnejše politične organizacije. On je vedel, da bo vojna rešila vsekakor tudi že pred njo načeti jugoslovanski problem. Samo tega ni določno vedel, kako se bodo razvijali dogodki. Okoli osebe dr. Kreka so takoj po njegovi smrti začeli postavljati različne kulise, ki pa so često le prekrivale resnico. Do konca vojne je bilo to razumljivo, ker smo ga iz propagandističnih ozirov slikali kot nespravljivega borca zoper Avstrijo za neodvisno Jugoslavijo, da bi se na ta način porinil tisti „habsburški okvir" majniške deklaracije v ozadje. V resnici pa je bilo vendarle nekoliko drugače. Dr. Krek je bil brez dvoma zaveden Slovenec, navdušen Slovan, toda tudi katoliški duhovnik, ki se je v vseh primerih pokoril volji in pogledom cerkve. Zato je gledal na naš narodni smoter skozi nepotvorjena katoliška očala. Želel je, da bi se rešil ves kompleks nacionalnih vprašanj v Avstriji v sporazumu ž njo in s katoliško južno Nemčijo, zlasti Bavarsko, in da bi se v to močno organizacijo po vojni naposled pritegnili tudi neavstrijski Srbi. Poudarjal, da je velikosrbska ideja, ojačena z zmagovito balkansko vojno tudi med avstro-ogrskimi južnimi Slovani, stalna nevarnost, ki je ni mogoče z molkom in prezirom spraviti s sveta. S teh vidikov je bil dr. Krek pripadnik trialistične zamisli umorjenega Franca Ferdinanda. To misel je utemeljeval umstveno s hrvatskim državnim pravom. Hrvatsko državno pravo je bilo njegov ljubljenec že davno pred vojno; omenjal ga je često v raznih svojih političnih izjavah. Dokazoval je naturno zvezo slovenskih dežel in Hrvatske z zgodovinsko solidarnostjo, ki se je kazala že v turških bojih srednjega veka in ki je našla izraza v raznih državnih pogodbah in konfederacijah, zlasti pa tudi v pragmatični sankciji. Tu stoji zapisano, da ima na Hrvatskem

pravico do dednega nasledstva samo tisti Habsburžan, ki vlada obenem tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Čeprav žive Slovenci in Hrvati v dveh državah, goje vendarle med seboj živahne kulturne in gospodarske odnose. Uresničiti hrvatsko državno idejo znači združiti vse avstrijske Jugoslovane v skupno državo, del trialistične Avstrije. Glede Srbije in Črne gore, če bi se hoteli prostovoljno priključiti tej državi, pa ima hrvatska državna ideja še dovolj prostora, da se takó reši končno tudi to vprašanje na podlagi narodnega edinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Med vojno je dr. Krek mnogo delal za rešitev jugoslovanskega vprašanja v tem smislu, in sicer propagandistično in agitatorično. Leta 1917. je objavil v znani bavarski reviji „Süddeutsche Monatshefte" članek pod naslovom „Die Habsburger Monarchie und die südslavische Frage", v katerem je razvijal in utemeljeval svojo zamisel. Dne 10. julija 1917 je govoril v tem smislu v „avstrijski politični družbi" na Dunaju. V Nemčiji je istega leta izšla njegova in Milčinovićeva knjiga „Die Kroaten und Slowenen", ki naj bi zlasti katoliške Nemce seznanila s tema dvema izrazito katoliškima narodoma.[4] V začetku marca 1917 je bil dr. Krek v družbi z dr. Koroščem — „svojim fiducem", kakor ga je imenoval v šali — še pri ministrskemu predsedniku Clam-Martinicu, kateremu je dokazoval, da je na jugu države velesrbska ideja politično najmočnejša, da je torej že zaradi nje treba rešiti jugoslovansko vprašanje v smislu trialistične preureditve države. Toda avstrijski državniki niso mogli storiti ničesar, tudi če bi bili hoteli. Dokler je vladal na Ogrskem srednjeveški fevdalec, ki je tam še danes politično močno privilegiran in neokrnjen, avstrijska državna polovica ni mogla rešiti jugoslovanskega nacionalnega vprašanja.

[4] Knjiga „Die Kroaten und Slowenen" je izšla v Jeni v založbi E. Diederichs l. 1916. v Nötzelovi zbirki „Schriften zum Verständnis der Völker". Niti založba niti vsebina ne potrjujeta trditve avtorja, da bi bila knjiga namenjena vprav katoliškim krogom med Nemci.

Meseca marca 1917 mi je pisal dr. Krek, naj ga obiščem o priliki, ko pridem v Ljubljano. Neko nedeljo v marcu sem se popoldne zglasil v njegovi vili. Dan je bil dolgočasen, pust, na pol meglen, zemlja je že kipela od gorskih vetrov in pota so bila strašno blatna in kalužasta.

„Kar gori pojdite!" mi je rekla njegova sestra Cilka, ki je sedela spodaj v kuhinji. „Menda piše."

Našel sem moža spečega, zadremal je ob knjigi. Takoj pa je bil ves svež in živahen kakor nekdaj.

„Dolgo Vas že nisem videl! Večkrat sem mislil na Vas."

„Hvala. Če ne bi imeli tele črne suknje, bi bili zdaj najbrže soldat. Vidite, da Vam je koristna."

Povedal mi je, da nima pravih osebnih zvez, mislil pa je, odkar dela pri „Gospodarski zvezi" od ponedeljka do sobote, da je treba organizirati boljšo aprovizacijo za delavce. Vse konsume, „črne" in „rdeče", je treba povezati v skupno nakupovalno družbo ali zadrugo. Ali bi mu ne mogel pri tem pomagati? Ko sva napravila konkreten načrt za to njegovo misel, ki se je potem tudi izvedel, sva seveda spregovorila o politiki.

Najprej se je pritoževal nad dr. Šušteršičem in njegovimi prijatelji okoli kranjskega deželnega odbora. Pripovedoval mi je, na kako pretkan način je dr. Šušteršič postal deželni glavar. Omenjal je njegove kupčije z dunajsko vlado in mi namignil, da je na sledu tudi neki umazani aferi, ki pa ji doslej še ni mogel priti do dna. Potem je postal nekoliko melanholičen. Vojna nas bo privedla v povsem nove razmere, socialno in politično bo krenilo vse na levo. Njegova stranka se ne bo mogla več držati v tej obliki, zato ker prevladuje sedaj v njej en sam stan. Ta hegemonija enega stanu ne bo mogla obveljati. Sedaj uvideva, da je storil veliko napako, ko se je po letu 1897. s svojim krščansko-socialnim krilom fuzioniral s tedanjo katoliško narodno stranko, z nesodobnimi ljudmi, ki so iskali v katoličtvu sebe in koristi za svoje. On bo te ljudi z dr. Šušteršičem pognal iz javnega življenja. In če bo naletel na

nepremagljiv odpor med cerkvenimi krogi, bo raje vrgel kolar od sebe — zagrabil je zanj, da pokaže svojo odločnost.

Naposled se je razgovor zasukal. Načela sva naše nacionalno, slovensko in jugoslovansko vprašanje.

„Čul sem, da ste bili pri ministru Clamu?"

„Kdo Vam je pa to povedal? Samo moj fiduce Korošec ve za to."

„In jaz in najbrže še marsikdo. Propadli ste. Avstrija našega vprašanja ne bo rešila nikoli."

„Mislite?"

„Vi ste še velik optimist, kakor vidim. Nikoli, Vam rečem."

„Kako pa si Vi zamišljate to rešitev? Nekaj se vendar mora zgoditi! Dobro, naj vzame te avstrijske grofe vrag! Toda, kaj pa mi? Ali ste razmišljali?"

„Premišljal", sem odgovoril. „Našega narodnega vprašanja Avstrija ne more rešiti, tudi ako bi ga hotela. Prva ovira so Madžari, preko katerih Dunaj ne more niti z mezincem geniti. Oni pa ne bodo dali zlepa niti ene vasi iz rok. Treba se je torej nasloniti na Srbijo. Proti Nemcem morete rešiti jugoslovansko vprašanje danes samo s Srbi in v njihovem smislu. Precej naših mladih ljudi je danes ž njimi."

Krek me je pozorno poslušal, strogo gledal, vstal in se naslonil na rob mize. Odmajal je z glavo in rekel:

„To ni mogoče! Pomislite, pod kakšno streho bi prišli. (Tu je Krek izrekel neka svoja naziranja, ki jih ne morem ponoviti.) Tudi na Hrvatskem je vse gnilo. Inteligenca izrablja narod, kmet je brezpraven in nem, brez organizacije. Vse drobno delo čaka tam na nas, Slovence."

Ugovarjal sem: „Razmere se morejo spremeniti, zboljšati. To so drugovrstne zadeve sedaj, ko gre za velike reči. Sicer pa ste trdili, da je velesrbska misel na jugu monarhije velik političen faktor, ki ga ni mogoče negirati. Dobro, sporazumimo se z Nemci! Videli in skusili ste sami najbolje, da oni nimajo umevanja za naše vprašanje."

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA inz

Na to zadnjo ugotovitev Krek ni odgovoril. Hodil je nemirno po sobi in mi razlagal:

„Vaše naziranje bi moglo biti pravilno, ako Avstrija razpade. Na to pa danes nihče resno ne misli. Na Dunaju sem govoril zadnjič tudi z dr. Rennerjem, Adlerjem, Ellenbogenom. Tudi oni ne mislijo na razpad, računajo pa s porazom in z gospodarsko vojno, ki jo utegne voditi Anglija. Renner je sedaj napisal zanimivo knjigo („Marxismus, Krieg und Internationale", Stuttgart 1917), v kateri dokazuje, da je današnja država gospodarska skupnost, gospodarska enota, a njeno prebivalstvo enoten „gospodarski narod". Zgolj nacionalna država je po njegovem mnenju ideja nastopajočega kapitalizma pri še ne povsem razvitih narodih. Njen temelj ni neko skupno gospodarsko ozemlje, temveč zgolj nacionalna naseljenost. Mož gleda malo enostransko, toda je odločen Avstrijec. Avstrija se na znotraj, gospodarsko vzeto, res dobro dopolnjuje. Takšna zgradba, spomnite se na Palackega, se more narodno spremeniti, upravno osvežiti, more porušiti fevdalstvo, se demokratizirati, celo socializirati, tudi delno okrniti, povsem razpasti pa ne more. Posamezni njeni deli, ako se popolnoma odtrgajo, ne bi mogli dolgo sami živeti. Manjkalo bi jim, rekel bi, žarišča, ali če hočete, osi, okoli katere se vrte. Neumannova „Mitteleuropa", to je drugo; na videz simpatičen, toda v bistvu velenemški sen, brez kompromisa s Slovani. Naša naloga bo, da damo po vojni našemu državljanskemu življenju več demokracije in svobode. Zlasti svobode! Bojim pa se za Koroško, ki jo ločujejo od nas te prekrasne Karavanke. Ali ste že hodili preko njih na Koroško? Jaz sem, prelepa je ta dežela. Toda onstran planin teko vse ceste proč od nas, na sever, proti Celovcu in v Beljak. V tej kotlini nima nemški pritisk nobene resne ovire vse do Karavank. Sedaj smo se mu ustavljali s praznimi rokami, tega pa trajno ne bomo vzdržali. Tu nas čaka mnogo naporov. Laže bo v Primorju, čeprav bo tam vse razbito, zlasti na Goriškem. Domovi porušeni in požgani, zemlja razrita in pohojena. Dobro, da imamo zdravo za-

družništvo, to bomo morali tam vpreči najbolj. Potrebovali bomo organizacijo in denar, oboje. Potreben nam bo les, ki ga imamo dovolj, železo in cement. Za našo obrt se ne bojim, še premalo je bo, ker bo imela na Hrvatskem in v Bosni naročil odveč."

Pomislil je nekoliko in se vrnil k mojim besedam.

„Velesrbska agitacija na jugu je res močna, toda samo tako dolgo, dokler ne zboljšamo tam življenjskih prilik, kar ne bo težko. Na Hrvatskem dela „politiko" inteligenca v mestih za sebe, za ljudstvo pa se ne briga in mu ne da niti volivne pravice. Tam ima bodočnost Radić, ki organizira kmete, čeprav ima le malo poslancev. Mi smo mu šli nekaj na roko, dali smo mu pomoč. V Bosni je še slabše, tam gospodarijo samo militaristi, ki za gospodarsko delo nimajo ne smisla ne sposobnosti.

V sebe moramo zaupati in ne dopustiti, da bi nas vedno kdo presenečal. Razmere so takšne, da se moramo držati hrvatskega državnega prava vsi, mi, Hrvati in Srbi. Potem bomo enaki, brez hegemonije, nadvlade ali kakor že imenujemo neenakopravno stanje med ljudmi."

Govorila sva še o marsičem. Po obisku, ki je trajal več ur, sem se poslovil, moram reči, nezadovoljen. Prišel sem h Kreku v veri, da najdem človeka, ki je prepričan, da Avstrija mora razpasti, ker jo razvoj njenih notranjih, imanentnih sil žene v propad. To prepričanje sem bil izrazil že l. 1903. v „Naših zapiskih" v članku „Na predvečer Avstrije".

MAJNIŠKA DEKLARACIJA IN NJENI NASLEDKI

Dobra dva meseca kasneje — 30. maja — je bila v dunajskem državnem zboru prebrana „majniška deklaracija". V njej so jugoslovanski poslanci (Slovenci, Hrvati in Srbi) zahtevali na temelju narodnostnega načela in hrvatskega

državnega prava samostojno državo, sestavljeno iz vseh dežel monarhije, v kateri žive Slovenci, Hrvati in Srbi, in sicer pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije.

Do te deklaracije je prišlo zaradi češkega zgleda, kajti Čehi so zahtevali za sebe samostojno državo. Bila je za tedanje čase in razmere odločna politična gesta, ki je dala v tedanjem, politično tako mrtvem času pobudo za agitacijo med ljudstvom za misel narodne samoodločbe, ki jo je vrgel na svetovni politični trg ameriški prezident Wilson. Po razgovoru s Krekom je mene osebno deklaracija nekoliko presenetila, ker si nisem bil na jasnem, kako misli ž njo, ali jemlje njeno besedilo resno ali ne. Za večino njenih slovenskih podpisnikov sem namreč točno vedel, da je njeno besedilo izraz njihovega lastnega političnega prepričanja. Saj jo je podpisal celo dr. Šušteršič, zvest in do zadnjega dosleden pristaš avstrijske monarhije.

Deklaracija je izzvala v našem domačem političnem zatišju znatno vznemirjenje. Z agitacijo za samostojno jugoslovansko državo med širokimi plastmi Slovencev ni bilo mogoče niti začeti, ker so jo ovirali na deželi prevladujoči „stari" klerikalci, ki so imeli dr. Šušteršiča še vedno za svojega prvega vodnika. Tudi stari liberalci, ki so bili pod vodstvom dr. Tavčarja, ljubljanskega župana, absolutni gospodarji v svoji „narodno napredni" stranki, niso vedeli kaj začeti z njo. Bali so se predvsem denunciacij navzgor, če bi bili preglasni. Vodstvo socialistične stranke pa je poskušalo deklaracijo omalovaževati kot zapoznel podvig reakcionarnega meščanstva ter se je sklicevalo na tivolsko resolucijo iz l. 1909., češ da je širša in pogumnejša ter da nima nobenega dinastičnega lepotila.

Izhod iz te zadrege je bil za klerikalce Krekove smeri in za liberalce pod vodstvom dr. Tavčarja pri ljubljanskem škofu. Tega je bilo treba pridobiti in izriniti iz njegovega varstva dr. Šušteršiča. Ta posel je prevzel dr. Krek, ki je tudi uspel. Ko je bil pridobljen škof dr. Jeglič, je bila pot za agitacijo med ljudstvom, zlasti med kmeti, odprta, a

stari liberalci so zlezli pod škofovski plašč zaradi svoje ljube varnosti.[5]

Prva vojna leta so dajala ljudstvu nado na vojaške zmage, ki so se bučno in agitatorsko slavile v javnih zastopih, na shodih raznih korporacij, po cerkvah in z izobešanjem zastav. Toda vojna se je vlekla v neskončnost, gospodarske odnosno prehranjevalne razmere so se bolj in bolj slabšale, ljudstvo je postalo sčasoma trudno in — kar je bilo za vladajoče najbolj nevarno — apatično. Stroga tiskovna cenzura je dajala nemalo prilik za tiho šušljanje o raznih nezgodah in neuspehih na širnih vojnih frontah. Pri teh prilikah je našla agitacija za osamosvojitev

[5] Podrobnejši opis teh dogodkov glej v Fran Erjavčevi „Zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem" (str. 270/1). Na škofovo izpodbudo naj bi odlični zastopniki Slovencev s posebno izjavo podprli Jugoslovanski klub na Dunaju. „Na enem izmed sestankov je dr. Tavčar izrečno vprašal škofa, če jo bosta podpisala tudi on in Šušteršič. Ko mu je škof potrdil, zase pa celo odločno izjavil, da jo namerava podpisati prvi, so izginili tudi pri ostalih vsi pomisleki, Tavčar je pa od sestanka grede pripomnil, da ni nikoli mislil, da je škof tak velik in iskren Slovan." V „Izjavi", objavljeni 15. IX. 1917., so se „podpisani zastopniki Slovencev solidarno pridružili" majniški deklaraciji za „samostojno, na načelu samoodločbe narodov zgrajeno jugoslovansko državo pod žezlom habsburške dinastije". Prvi odstavek izjave se končuje: „Zato zahtevamo, da se čimprej izvede to jugoslovansko edinstvo in se v tem oziru zaupljivo zanašamo na očetovsko naklonjenost..." itd. V drugem odstavku se pridružujejo mirovni želji papeža Benedikta XV. in na koncu zopet „hvaležno pozdravljajo resno prizadevanje našega vladarja" za mir. Izjavo so podpisali škof Jeglič, kanonika Andrej Kalan in dr. Josip Gruden, za SLS dr. Šušteršič, za narodno napredno stranko dr. Ivan Tavčar in dr. Karel Triller ter končno — „namesto socialistov, ki so odklonili" (Erjavec) — za krščansko delavstvo pod firmo „Slovenska katoliška delavska demokracija" Mihael Moškerc, Vidic in Žnidaršič. „Naprej" (št. 35 od 18. IX.) je prinesel pojasnilo: „SLS in NNS sta povabili tudi jugoslovansko socialnodemokratično stranko, da sopodpiše gornjo izjavo. Izvrševalni odbor naše stranke je sklenil na seji, da podpiše izjavo, če se izvrše v besedilu nekatere izpremembe. To se pa ni zgodilo, ampak je izšla gornja izjava v ‚Narodu' in ‚Slovencu'." — Izpremembe, ki so jih zahtevali socialisti, nam niso znane, lahko pa jih domnevamo.

ugodna tla. Kljub vojnemu stanju je ostalo še precej nekdanje politične svobode. Parlamentarni govori so se smeli tiskati, razen nekaterih najbolj kritičnih, zaplenjeni članki so se imunizirali z interpelacijami v parlamentu. Dovoljevali so se celo shodi in tabori, čeprav pod strogim nadzorstvom. Dandanes si je težko zamisliti državo, ki bi bila zapletena v breznadno vojno, pa bi dovoljevala podobne kritike in zbore, ki bi zahtevali njeno temeljno preureditev.

„Deklaracijska politika" je zanesla razkol predvsem v vrste slovenske ljudske stranke. Ločila je njenega mogočnega in vplivnega vodnika dr. Ivana Šušteršiča ter njegove pristaše od avtoritativnega ljubljanskega škofa dr. Jegliča; razšla sta se za zmeraj. Dr. Ivan Šušteršič je kot izločenec osnoval svojo stranko, čisto kmečko, in je potegnil za seboj znaten del starejše duhovščine, ki mu je bila hvaležna za marsikatero uslugo, ki jo ji je bil storil kot poslanec in deželni glavar kranjski. Strankin aparat, zlasti časopisje in pretežni del zadružnih organizacij, pa je ostal v škofovih rokah.

V vrstah liberalne narodno napredne stranke ni bilo velikih pretresljajev navzven. Njen narodno radikalni vodja Ivan Hribar, bivši župan ljubljanski, je bil od početka vojne zaprt in pozneje interniran daleč proč od domovine. Njeno vodstvo so obdržali politični oportunisti, a njeno mlajše krilo, ki mu je bil duša in vodnik dr. Gregor Žerjav, v stranki ni imelo velike besede. Zato je to maloštevilno krilo hodilo svoja pota. Tudi dr. Žerjav je bil najpreje zaprt, pozneje pa ga je dr. Korošec, predsednik kluba jugoslovanskih poslancev na Dunaju, sprejel za klubovega tajnika. Dr. Žerjav je v tej kolikor toliko ugodni poziciji dajal klubu politično smer, zlasti pa je sodeloval pri organizaciji agitacije za majniško deklaracijo po nenadni in zgodnji smrti dr. Kreka. Posameznim, manj veščim poslancem je sestavljal celo govore in interpelacije o preganjanju slovanskega prebivalstva. Iskal in vzdrževal je tudi zveze s posameznimi slovanskimi politiki ter emigranti, ki so pobegnili v inozemstvo.

Tudi v tedanjo socialistično stranko je zanesla deklaracija zmedo. Oficialno vodstvo stranke se za majniško deklaracijo ni brigalo in se je, sklicujé se na tivolsko resolucijo, otepalo ljudskega gibanja, ki ga je izzvala že v nekaj mesecih. „Mladi" v stranki pa se s tem preprostim in brezbrižnim gledanjem na razvoj političnih prilik nismo strinjali. Bili smo prepričani, da se mora zastarela in nesodobna državna tvorba razsuti in da je položaj ugoden, da se med delavstvom razširi revolucionarna misel za samoodločbo in samoupravo. Za zgled so nam služili češki socialni demokrati, ki so se razen nekaterih posameznih politikov brez vsakega pridržka priključili gibanju vsega češkega naroda. Poljski socialisti so imeli svoje posebno stališče. V njihovih vrstah so se organizirale posebne prostovoljske čete pod vodstvom Jožefa Pilsudskega za borbo proti ruskemu carizmu in za samostojno poljsko državo pod okriljem Nemčije in Avstro-Ogrske. Tudi večina avstrijskih italijanskih socialistov je bila miselno in s srcem na strani Italije, razen voditelja tržaških italijanskih socialistov Pittonija, ki je ostal zvest Avstrijec do svoje smrti.

„Mladi" slovenski socialisti so se konstituirali pod imenom „socialistična omladina", ustanovili svojo tiskovno zadrugo „Slovenska socialna matica", ki je izdajala svoj obzornik „Demokracija", razne brošure in knjige. V njenih vrstah so sodelovali zlasti Alojzija Štebi, Cirila Pleško, Filip Uratnik, inž. Anton Štebi, Fran Erjavec, dr. Milan Lemež, dr. Josip Ferfolja, dr. Dragotin Lončar, Rudolf Golouh, pisec teh vrst in še nekateri drugi. Oficialno vodstvo stranke pa je ostalo v najožjih zvezah z dunajskimi voditelji avstro-nemške socialne demokracije ter je razpolagalo s strankinim aparatom, kolikor ga je vojna pač še pustila nedotaknjenega, zlasti pa s precej razvitimi konsumnimi zadrugami in strokovnimi delavskimi organizacijami.

Dunajski voditelji avstro-nemške socialne demokracije so ostali pri svojem gledanju na gibanje probujajočih se avstrijskih slovanskih narodov. Imeli so jih za „narodnosti"

(Nationalität), besedni izum avstrijskih Nemcev, s katerim so označevali zlasti Slovane, nezmožne za lastno državno tvorbo. Vodstvo stranke je iz oportunitetnih razlogov zagovarjalo tudi centralistične delavske strokovne organizacije, ki so imele svoj sedež večinoma na Dunaju, a iz katerih so izstopili češki delavci že pred vojno in si ustvarili svoja lastna strokovna vodstva v Pragi. Tudi v tem vprašanju se „mladi", kakor so nas na splošno imenovali, nismo strinjali z oficialnim vodstvom stranke.

Borba v stranki je bila napeta. Obe krili, večinsko in manjšinsko, sta idejno in organizatorično hodili svoja pota. Nasprotje se je pokazalo tudi na X. strankinem zboru, ki se je vršil o božiču 1917 v Ljubljani. „Mladi" na zboru skorajda niso bili zastopani. Njihov besednik je bil tržaški delegat Rudolf Golouh. Duhovno sta zbor vodila Anton Kristan in dr. Henrik Tuma, ki je bil tudi poročevalec za politični del. Njegov referat je bil zanimiv in podprt z velikim poznavanjem političnih dogodkov. Ker naši širši publiki ni dostopen, ne bo odveč, če navedem nekaj odstavkov iz tega govora:[6]

„Vendar nihče na dan 29. junija 1914 v Narodnem domu [v Ljubljani na IX. strankinem zboru] zbranih slovenskih socialnih demokratov ni mislil, da bo sarajevski umor signal za vojno med mogočno Avstro-Ogrsko in pritlikavo kraljevino Srbsko. Saj je vedel vsakdo izmed nas, da je l. 1882. ob priliki proslave petstoletnice zveze Trsta s habsburško dinastijo poskušal Oberdank iz Italije s pomočjo nekega Ragose izvršiti atentat na kronanega avstrijskega cesarja; svoj poskus je plačal z življenjem na vislicah, njegov sokrivec Ragosa pa je bil od kraljevega italijanskega sodišča v Vidmu oproščen vsake krivde in kazni. Vsakdo je vedel, da se je po Oberdankovi smrti

[6] Tumov referat je izšel v „Napreju" in nato v ponatisu v brošuri „Razprave X. rednega zbora jugoslovanske socialnodemokratične stranke" (1918). Skoraj šestino referata je zaplenila cenzura in nam ni ohranjen.

ustanovilo po vsej Italiji in v italijanskih predelih avstrijskih provinc polno družb, ki so nosile Oberdankovo ime pod različnimi vnanjimi, policiji znanimi naslovi, da se je postavil v Benetkah, torej ob Adriji nasproti Trstu, Oberdanku spomenik, da se je njegov spomin slavil od leta do leta zaradi patriotičnega dejanja, da so se teh slavnosti udeleževale osebe visoke italijanske politike. Vsakdo je vedel, da se je že leta 1877. ustanovila „L'Associazione per l'Italia irredenta", da je Benedetto Cairoli ob pogrebu Viktorja Emanuela zbranim masam naznanil, da je treba imeti pripravljene puške za uro odrešenja, da se je l. 1879. predsednik te „Italie irredente" general Avessano pokopal na državne stroške in da se je iz Italije in po italijanskih provincah neprenehoma in javno hujskalo proti Avstro-Ogrski, v tajnih in poltajnih društvih delalo za „Italio irredento". Kljub temu avstrijski državniki niso iskali nikakega zadoščenja pri Italiji, marveč so le skromno posredovali, da se ne bi nastopalo preostentativno, nemški liberalni krogi pa so celo nekam zadovoljni zasledovali početjanje laške iredente, katero so smatrali za protiutež samoniklemu, prirodnemu razvoju Slovencev in Hrvatov ob Adriji in v Trstu. To so ravno tisti krogi, ki so kar krvaveli žalosti nad sarajevskimi žrtvami in šumno zahtevali napoved vojne mali, neopasni Srbiji. Da pri tem niso izostali slovenski klerikalci, ki so se imenovali slovenska ljudska stranka, je znano vsem.

Sicer pa avstrijska „Rdeča knjiga" jasno tolmači ves položaj in početek vojne. Avstrijski in nemški diplomati so bili brezobzirni in odločni proti Srbiji in Rusiji toliko časa, dokler angleški zastopnik državni tajnik Grey ne da enako odločno razumeti, da pojde Anglija v vojnem konfliktu z vso silo ob strani Francije in Rusije. S tem trenutkom je vidno, da bi se Avstrija in Nemčija po mogočosti radi izognili svetovnemu konfliktu. Zato smemo trditi, da sta bili Nemčija in Avstrija ob nastopu vojne ofenzivni ter prisiljeni stopiti v defenzivo šele tedaj, ko je Angleška vstopila v vojno s polno silo in se je antanti

pridružila Italija. S porazom Italije in s sklepom miru z Rusijo stopijo centralne sile zopet iz defenzive v ofenzivo. Iz „Rdeče knjige" lahko umejemo, da sta bili Nemčija in Avstrija popolnoma pripravljeni in oboroženi za vojno ter prepričani, da Rusija ne more dovolj hitro mobilizirati svoje vojske. Tak je bil pričetek vojne.

Socialno demokracijo je vojna presenetila. Kongres svetovne internacionale je bil določen na 21. do 29. avgusta 1914, kar je kazalo, da je imela socialna demokracija šele namen sklepati, kakšno stališče naj zavzame do eventualnega vojnega konflikta. Kongres je preprečila vojna napoved 25. julija 1914 in stranki je bila odvzeta z razglasitvijo obsednega stanja in ustavitvijo konstitucije vsaka moč. Vendar se ne more trditi, da nemška in avstrijska socialna demokracija nista razumeli položaja. Na različnih konferencah in v strankinem časopisju se je razločno kazalo na vojne hujskače in vzroke bližajoče se vojne; naj navedem le zadnje številke „Neue Zeit" pred vojno. Poljska socialna demokracija pa je z vednostjo in molčečim odobravanjem avstrijske nemške socialne demokracije pripravljala delavske bataljone že od leta 1908. dalje za revolucionarno in vojno akcijo proti Rusiji pod kontrolo avstrijske vlade. Češka socialna demokracija je ostala zaradi separatizma brez moči; male stranke, italijanska, ukrajinska in slovenska pa niso mogle priti v poštev, četudi so ostale radikalne.

Nemška socialnodemokratična stranka v Nemčiji in Avstriji se nikakor ne moreta opravičiti vsake krivde. Že na mednarodnem socialističnem kongresu v Amsterdamu l. 1904. je Jaurès v polemiki proti nemškim delegatom kazal na nevarnost svetovne vojne in na dvomljivo obnašanje najmočnejše socialnodemokratične stranke, nemške, ter jim v obraz očital, da bodo omogočili svetovni konflikt.

Ako zasledujemo rast nemške socialne demokracije v Nemčiji od l. 1890. dalje, vidimo sicer, da je napredovala z orjaškimi koraki, da je bil nanjo pozoren ves politični

svet. Ko je genialni Bismarck uvidel, da mora biti nemški narod zaradi svoje centralne lege, če hoče dovesti do cilja svoje nacionalistično in imperialistično stremljenje, pripravljen na vojno do zadnjega moža, da svojih ciljev ne more doseči nikdar brez sodelovanja proletariata, je brez obotavljanja ugodil svojemu največjemu nasprotniku Bebelu ter odprl proletariatu prosto pot razvoja. Hitra rast socialne demokracije za časa izjemnih zakonov, ki so dali gibanju delavstva revolucionarno, radikalno smer, je Bismarcka poučila, da s silo proti socialni demokraciji nič ne opravi, zato je odnehal. Uvidel je, da je za državno oblast ugodno, da ekonomično gibanje delavstva celo pospešuje, kajti večje in uglednejše ko bi bile strokovne in gospodarske organizacije, bolj ko bi prerasle politično radikalno gibanje, bolj bi vsa stranka izgubila na politični akciji, kajti ekonomične in strokovne organizacije so bile takrat in so še danes v Nemčiji tako tesno vezane na državo in kapitalizem, da jih je mogoče ob uporu takoj in brez težave zatreti in sicer tem laže, čim bolj se velika delavska masa zaveda koristi in pridobitev svojih organizacij. Nemška socialna demokracija se je dala zavesti s pota, začrtanega po Karlu Marxu, in ni spoznala pravočasno, kam mora vesti pretesna družitev politične organizacije s strokovno in ekonomično. Rezultat tega nenormalnega razvoja je moral biti sklep nemške socialnodemokratične frakcije od 4. avgusta 1914. Nemška socialna demokracija se je bila že davno poprej odrekla vsaki pomembni politični akciji; besedo „revolucija" je imela, kakor prav pravi sodrug Otto Bauer, v svojem jezikovnem zakladu samo še za dekoracijo.

Slovenska socialna demokracija je bila vedno dobro proletarska ter je sledila internacionalni disciplini brez vsakega pridržka, čuteča se prešibko, da bi hodila svojo lastno pot. Svojo organizacijo in taktiko je uravnala po zgledu nemško-avstrijske stranke, češki separatizem je leta 1912. [na VIII. zboru] odločno obsodila. Stali smo vedno, kakor še danes stojimo, na stališču internacionale in de-

lavske solidarnosti; v enotnosti socialnodemokratičnih strank vsega sveta smo videli svoj obstanek.

Bila je velika hiba naših prvih političnih boriteljev, da se je delavstvo premalo vzgajalo politično, da je stranka vse svoje praktično delo zastavila na parlamentarno akcijo. Zato so, kakor v nemški stranki, strokovne in gospodarske organizacije prevzele vodstvo cele stranke, one so bile merodajne tudi za politično taktiko. Pozitivno praktično delo, ki je predpogoj obstoja strokovne in gospodarske organizacije, je moralo zadušiti vsako radikalno gibanje stranke. Voditi delavstvo pri volitvah v državne in deželne zbore in v občinske svete, je bilo približno vse politično delo zadnjih let, četudi stranka ni zamudila važnejših prilik, da ne bi opozorila delavstva na velike politične dogodke, kar kaže jugoslovanska konferenca leta 1909. in balkanska leta 1910. Vendar politična akcija ni bila tako naglašena, da bi se bilo slovensko delavstvo zavedalo nevarnega političnega položaja. To se je maščevalo nad nami tako, kakor nad vso socialno demokracijo. Ta je močna le zedinjena, ako manjka en sam člen, odpove cela veriga — to so pokazali dogodki vojne in pokazala je tudi konferenca v Stockholmu. S trenutkom, ko je odpadla nemška socialna demokracija v Nemčiji, je paralizirala akcijo proletariata vsega sveta! Ves svet je pričakoval pred vojno od stranke, ki je štela 12 milijonov organiziranih mož, velikih dejanj — zaman, ker je odpovedal en sam člen.

Svetovna vojna je bila mogoča le s sodelovanjem delavca in kmeta. Razpolagam s statistiko za italijansko vojsko (profesor Cabati), ki je štela vojakov 2,050.371 kmečkega, 1,493.055 delavskega, 280.371 trgovskega stanu in 249.716 ljudi prostih poklicev. Vojsko sestavljata torej kmet in delavec s preko 70 odstotki, a že proti volji združenega delavstva samega vojna ni mogoča.

Ako hočemo razumeti današnji položaj in storiti sklepe za našo akcijo za naprej, si moramo biti svesti posameznih činiteljev pred in med vojno.

Ne meščanska ne naša stranka ni dovolj poznala realnih razmer vojujočih se držav, podcenjevalo se je Nemce, nadcenjevalo se je Ruse povsod, posebno pri nas. A kdor je Rusijo količkaj proučeval, je moral vedeti, da so tla mogočnega ruskega kolosa izpodkopana. Od revolucije leta 1905. naprej je bilo delavstvo in kmetstvo revolucionarno ne v smislu prazne besede zapadne socialne demokracije, marveč pripravljeno, vreči se brezobzirno v boj za svobodo. Cilj mu ni bil le strmoglaviti carizem, ampak ves kapitalistični in socialni red. Rusko meščanstvo pa je bilo že davno prej in še bolj od leta 1905., ko se je preplašilo delavskega gibanja, gnilo do mozga, moralno in politično. Car je bil slabotnež, njegova zaslomba — 600.000 orožnikov. Rusija je bila za vojno pripravljena za nekoliko mesecev; vsi predpogoji za veliko moderno vojno so manjkali. Rusija ni imela lastnih tvornic, ne potrebnih strategičnih železnic, ne dovolj vozil.

Kdor pa je proučil Nemčijo, mora priznati, da je meščanstvo in plemstvo telesno in duševno krepko, da je industrija Nemčije na prvi stopnji med kulturnimi državami ter da je nemško ljudstvo narod 70 milijonov v orožju. Morda ni nobena stvar tako značilna za pripravljenost nemške armade kakor okoliščina, da je vojaška uprava že desetletja pred vojno vse zapadne province sanitarno organizirala tako, da so bile kos preskrbeti največje število ranjencev in bolnikov na stalnih modernih zavodih. S tako državo se ne more meriti agrarna država, kakor je ruska; ogromne, v naglici nakopičene mase vojaštva so bolj škodile, nego koristile. Obenem je zbiranje ljudskih mas na fronti omogočilo uspešno revolucijsko propagando med vojsko samo. Ko je bil večji del redne ruske vojske po porazu pri Gorlicah zajet, je prišlo na novo fronto črnovojništvo iz revolucionarnih središč.

Vojna je torej pokazala, da je vojno tekmovanje mogoče le med industrialnimi in kulturnimi državami prve vrste, kakor so Nemčija, Anglija, Francija in Severna Amerika.

Enako napačni nazori so veljali o Italiji. Res je ta država zadnja desetletja v vsakem oziru napredovala in se je ob libijskem podjetju zdela polna zdravja in moči. A pozablja se, da Italija še danes ni po kulturi ljudstva enotna država, da je ves južni del Italije zanemarjen in da je v srednji Italiji močno razvito revolucionarno agrarno gibanje. Italijansko ljudstvo ni imelo volje za odločen boj in je bilo poleg ruskega najmanj zavzeto za imperialistične cilje lastne države. Le tako se morejo pojasniti neizbežni porazi italijanske armade.

Rusija in Italija kažeta, kako je vse odvisno od dobre volje proletariata."

Potem, ko je poudaril veliki pomen ruske revolucije, je Tuma nadaljeval:

„Odločno moramo protestirati proti očitanju, da socialna demokracija ni narodna. Zavedamo se jasno, da smo del slovenskega naroda ter da moremo biti edini pravi zastopniki tega zapuščenega naroda. Koristiti pa mu moremo le ob jasnem pogledu na realne moči okoli sebe, ki nas vodijo na pot svobode in samoodločevanja našega ljudstva. Ako smo pretehtali prav moči Nemčije, Italije in Rusije ter razumeli pravi pomen ruske revolucije, moramo tudi brez pritajevanja priznati istino, katero je vojna že ugotovila, to je preteči razpad Avstrije. Ako hočemo to razumeti, se nam je kratko ozreti na postanek in rast naše države, na njeno zgodovino, etnografični sestav, prirodno bogastvo in prometno-geografično lego v Evropi. Po zgodovinsko materialističnem načelu Karla Marxa je produkcija zemeljskih in človeških sil merodajna za razvoj človeštva in ravno tako tudi za rast, življenje in smrt držav. Avstrija je označena po podolju veletoka Donave, s svojim karpatskim robom kot trdnjava proti ruski ravnini in s svojim sudetskim nastavkom kot trdnjava proti Nemčiji, a s svojim Krasom kot trdnjava proti Italiji — skratka Avstrija nam je le prometno gospodarska prirodna skupina jadransko-donavsko-sudetsko-karpatska. Na teh tleh ima dovolj lastne produkcije, da preživlja prebivalstvo; ima

najugodnejšo lego za dobavo in dovoz potrebnih industrijskih surovin, večji del svojega ozemlja pa pripravljenega za odjemanje produktov. Njena prirodna bogastva še vedno niso dovolj preiskana. Etnografsko je ta skupina križišče in središče evropejskih kulturnih narodov, nemškega, češkega, jugoslovanskega, romunskega in madžarskega, ki so si med seboj v ravnotežju tako, da posamezne skupine znašajo približno le do 12 milijonov kompaktnega prebivalstva: Čehi v Sudetih, Nemci v Alpah, Jugoslovani ob Adriji, Madžari v srednji in Romuni ob dolenji ravnini Donave. Le Nemci imajo svoje nacionalno življenje oprto na Nemčijo brez gospodarskega izhoda na druge strani, tako da so nacionalno-gospodarsko vezani in popolnoma odvisni od Nemčije. Vsa nemška alpska skupina je pasivni privesek južnonemškemu ozemlju, obenem pa nacionalen klin, zarinjen med Čehe in Jugoslovane, ter živi od njih. Ostale skupine, češkoslovaška, madžarska, romunska in jugoslovanska, so vezane gospodarsko in politično druga na drugo. Le gospodarsko in prometno združene predstavljajo močno državo ter si jamčijo med seboj polno svobodo proti sosednim velikim narodnim celotam. Združeni z alpskimi Nemci tvorijo eno veliko prirodno zemljepisno ozemlje. Vsa zgodovina teh narodov kaže doslovno nizanje enega dela na drugega. „Bella gerant alii, tu felix Austria nube!", to je dejstvo, da je v vekovih skupina za skupino iskala zaslombe v večji enoti. To naravno notranjo silo združevanja kaže heterogenost elementov, kakor so madžarski, češki in nemški. Tudi poljska skupina do Visle se je v srednjem veku nagibala k združenju z donavsko skupino, dokler je zveza na vzhod, z Ukrajino, ni odtegnila za drugo zgodovinsko nalogo. Po opešanju turške države je Avstrija s prirodno silo stremila k srbski Moravi in romunski Aluti. Da Avstrija ni postala strnjena, res centralna evropejska država od Nemškega morja do Adrije in Črnega morja, jo je le umetno zadrževala do leta 1866. dinastična vez z Nemčijo."

Nato je Tuma razpravljal o nemškem problemu in prešel k italijanskemu:

„Italijanskemu problemu dela težave zgodovinska ideologija ne le med Italijani samimi, ampak tudi med Francozi, Angleži in Nemci. Dosedanja politika teh držav je bila osnovana izključno na ideoloških predsodkih in nestvarnih etnografičnih in zgodovinskih podatkih. Pred vsem mora socialna demokracija ugotoviti in priznati, da Trentino geografično, prometno in etnografično spada k severni Italiji in da se avstrijski patriotizem tam goji le umetno v klerikalnih krogih, enako kakor v furlanski nižini do obronkov Krasa. Ravno tako je dejstvo, da so obrežna mesta od Trsta do Pulja in vsa v Dalmaciji ostanki rimskih kolonij. V srednjem veku je bilo istrsko in dalmatinsko obrežje v oblasti beneške republike, ki je bila absolutni vladar Adrije. Slovanski živelj je segal sicer do notranje Istre in severne Furlanije, prestopil pa je le na eni točki k Adriji, pri devinskem gradu. Veljal bi torej neoporečno zgodovinski princip v prilog Italije, ako ne bi bila prestala beneška republika leta 1797. in ne bi bilo avstrijsko cesarstvo nastopilo njene dediščine. Po istem naravnem razvoju je izgubila Avstrija svojo posest v prirodnih mejah Italije, zato pa ohranila svojo last na vzhodni Adriji. Veljati bi utegnil za Italijo le etnografični moderni gospodarski princip. A glede Dalmacije v etnografičnem oziru nima nikakega naslova več, ker šteje italijanski element le 3% vsega prebivalstva. Šlo bi le še za ostalo Primorje.[7] Da bi Slovenci kdaj zasedli obrežna mesta ali zavojevali Trst in Pulj, tega dejstva ni. Trst je bil do leta 1382. samostojno mesto, vse primorsko obrežje je bilo do leta 1797. benečansko. Etnografično so primorska mesta in Trst še danes brez vsakega dvoma italijanska. Niti zgodovinski niti etnografični princip ne more veljati v prilog Slovencev glede Trsta in [istrskega] Primorja. Po principu samood-

[7] Tu izpuščamo polemiko proti zgodovinski tezi o zavojevalni naselitvi Slovencev.

ločbe narodov sme torej Trst in italijansko Primorje brez dvojbe zahtevati zase polno narodno in kulturno samovlado.

Le z gospodarskega vidika pridemo do pravilne rešitve razmerja Italije do jugoslovanske skupine, oprti na realno zgodovino brez primeskov ideologij. Geografična imena in statistika sta dva realna činitelja, ki kažeta, da so Slovenci segali v začetku srednjega veka severno do Donave, zahodno do solnograških jezer, globoko na Tirolsko in v Furlanijo do Tilmenta, brez sledu lastne bojne ali politične organizacije. Slovenci so torej v teh krajih bili od nekdaj mirno pastirsko-poljedelsko pleme do leta 1848., ko so se oprostili nemških graščin in robote. Po redko naseljenih alpskih krajih so v srednjem veku do približno XIV. stoletja Bavarci polagoma zasedli obe Avstriji, Solnograško, Tirolsko, severni in vzhodni del Koroške in Štajerske; latinski koloni Furlanije pa so pofurlanili med njimi bivajoče Slovence. Slovenci v krajih, kjer prebivajo, nimajo druge opore, nego moderni narodnostni in gospodarski princip.

Kjer Slovenci še danes kompaktno stanujejo, je problem jasen; zamota se le v krajih, kjer so se med njimi ustanovila gospodarska mestna središča s tujim naseljevanjem, po Koroškem, Štajerskem in Kranjskem nemškim, v Primorju laškim. Kranjska je svoje trge in mesta asimilirala v drugi polovici XIX. stoletja, enako Goriška in hrvatski Kvarner. Rapidno Hrvatje napredujejo v Istri, kjer so dosegli že morsko obalo. Enako so tudi Nemci v prirodnem razvoju asimilirali Celovec in Beljak. Maribor in Celje pa sta pod avstrijsko vlado umetno ustvarjena in vzdrževana jezikovna otoka. Za vse enake otoke, ali so že slovenski ali laški ali nemški, velja načelo francoskega sociologa Morgana, da je pri mešanih pokrajinah merodajna večina kmečkega prebivalstva, ki kompaktno objemlje mesto in kateremu to služi kot gospodarski centrum. Torej le po prirodnem modernem gospodarskem razvoju bi imeli Slovenci pravico na Gorico in pravico na samoupravo poleg Italijanov v Trstu.

Dobro osvetljuje moderno gospodarsko načelo Trst. Dokler v Avstriji ni bilo industrije, dokler je bila Avstrija vezana gospodarsko na Nemčijo, Donavo in Labo, toliko časa je bil Trst izključno laški, četudi je posredoval največ ožjo trgovino na jugu s hrvatsko-slovenskim zaledjem.

Italiji Trst ni služil nikdar, ali omejeno samo v dobi od leta 1814. do 1866., ko je bila Avstrija v posesti gorenje Italije in se je vezal v eni in isti državi z gospodarskim in upravnim življenjem severne Italije. Izven te izredne epizode je živel Trst vedno svoje ločeno gospodarsko življenje kot tekmec benečanskih istrskih mest in pozneje Benetk samih. Ko se je Benečija l. 1866. odtrgala od Avstrije, je postal Trst jadranski emporij in je polagoma prevzel trgovino notranje Avstrije, z otvoritvijo bohinjsko-turske železnice tudi južne Nemčije. Ako se je Trst v prvem delu te dobe, recimo, iredentiziral, pojasnjuje to dejstvo ustanovitev zedinjene Italije ter okoliščina, da se je mnogo italijanskih elementov iz Italije naselilo v Trstu in ker je avstrijska vlada do padca namestnika Depretisa leta 1889. z vso silo skušala osnovati italijansko, vladi prijazno stranko in je zato podpirala italijanski element proti slovenskemu. S tem letom začne večje zanimanje Avstrije za Trst; ker se je razmerje z Italijo bolj napelo, je vlada opustila očitno favoriziranje Italijanov. Po industrijalizaciji Trsta se je priselilo mnogo slovenskega elementa iz zaledja, da je danes Trst etnografično do dveh tretjin italijansko in po eni tretjini slovensko mesto in da brez posebnega varstva italijanskega elementa v doglednem času postane popolnoma utrakvistično. Slovenski element je torej produkt prirodnega gospodarskega razvoja Trsta in njegove geografične in etnografične lege.

Trst je po svoji legi, odkar je Avstrija odtrgana od Germanije, predpogoj gospodarskega življenja avstrijske državne skupine. Vse njegovo zaledje je izključno slovensko-hrvatsko. Le odtod imajo Slovenci pravico do polnega razvoja v tem mestu in le s tega stališča Trst ne spada k Italiji, ampak k jadransko-donavski skupini.

Da gre italijanskemu elementu v Trstu polna samovlada, se po sebi razume.

Ta rešitev je edino pravična, mogoča in jamči za svobodo in ravnovesje ob Adriji.

Napačna ideologija in površno znanstvo je skalilo miren in jasen pogled na ta problem. Gotovo je, da Italija tudi z nujno gospodarskega stališča nima nobene pravice do Trsta, do Gorice, do Adrije in Primorja, kakor imajo notranje avstrijske dežele, ali že nemške ali češke ali poljske ali madžarske, nujno gospodarsko pravico, reklamirati prosto pot do Adrije in velikega svetovnega emporija Trsta.

Da je Italija stopila v vojno le iz čisto imperialističnega stališča, končno sama priznava in priznavati morajo to tudi ž njo vezani Francozi in Angleži. Celo vojni poročevalec Low, katerega je angleška vlada poslala na soško fronto, je uvidel: ‚Ako upoštevamo vse činitelje, moramo končno priznati, da je stremljenje Italije proti Avstriji še bolj imperialistično nego ono Nemčije.‘ “

Nato se je Tuma bavil še s poljskim in končno z madžarskim vprašanjem, o katerem je dejal:

„Tudi tukaj niso še dovolj jasni zgodovinski, etnografični in gospodarski pojmi. Madžari so v X. stoletju prišli čez Karpate v bojeviti četi okoli 40.000 jezdecev ter zasedli sončno pokrajino pod Karpati in okoli Blatnega jezera. V svojih pohodih na zapad in jug so raztrosili plemensko moč tako, da so se skoraj pomešali med starimi slovanskimi naseljenci in so bili na sklonu XI. stoletja že tako maloštevilni, da so imeli le še plemstvo. Dobili so močan pritok lastne krvi po Kumanih in Jacigih, ki so se naselili na nekdaj močvirnatih, pustih krajih med Donavo in Tiso. Tod je tudi še danes prava krvna in jezikovna moč Madžarov. Kot etnografičen otok pol milijona ljudi bivajo Sekelci v vzhodni Sedmograški, gotovo ostanek starih Hunov ali Obrov ali Bolgarov istega uralo-altajskega plemena in jezika. Kakor Češka in Poljska se je tudi Ogrska pod fev-

dalnim sistemom naselila z nemškimi meščani in kmeti; ostali so še slovanski otoki in po odgonu Turkov so se priselili slovaški in srbski, tako da je Madžarska ob nastopu lastne države leta 1867. bila etnografično slikovito mešana. Ko so leta 1848. Madžari stopili v boj za svojo svobodo, poveljevali so madžarski plemiči, jedro vojništva pa so tvorili slovaški polki. Ti so se borili za madžarsko hegemonijo! Tudi leta 1867. Madžari niso priborili svoje svobode z lastno močjo, marveč je bila dar, kakor pravi zgodovinar Charmatz, zveze cesarice Elizabete in grofa Andrassyja, ki sta pripravila cesarja Franca Jožefa do tega, da je ustvaril proti volji slovanskih narodov, prvotno tudi proti volji Nemcev, dualizem. Nemci so ga sprejeli z obečanjem in z upanjem, da v dualizmu Madžari ukrote svoje slovansko prebivalstvo, Nemci pa tokraj Litve svoje.

Postanek dualizma in madžarske države je torej očitno nasilje nad slovanskimi narodi v Avstriji. Leta 1867. niso tvorili Madžari niti polovice, ako bi odšteli tudi vse jezikovne otoke, pa niti 35 do 40 odstotkov prebivalstva. Tudi na zgodovino se morejo opirati le toliko, kolikor jim je cesar Franc Jožef priznal kljub Vilagošu zgodovinsko kontinuiteto. Etnografično in gospodarsko Madžari takrat sploh niso bili vitalni. Ako so se torej vrgli kljub narodnostnemu zakonu z vso silo na asimilacijo slovanskih, romunskih in nemških elementov, je bil to boj za lastno življenje, za samoohrano. Obstanek madžarske države in madžarskega plemena je bil mogoč le: 1. z asimilacijo Židov, Nemcev, Srbov in Slovakov, ki so prebivali med Madžari, 2. z ustanovitvijo velikega industrialnega in trgovskega centra v Budimpešti, 3. z osvojitvijo pristopa do morja z odvzemom hrvatske Reke. To so bili življenjski predpogoji madžarske države in madžarskega naroda leta 1867. in so še danes. Temu se danes razsoden človek ne more upirati: Madžari imajo pravico do lastnega narodnega in gospodarskega življenja. Ustvarili so si milijonsko industrialno in trgovsko mesto Budimpešto, četudi s pomočjo pomadžarenih Židov; brez težave so asimilirali slovanske in nemške raztresene

otoke. Za Reko je uporabljati načelo, veljavno za Trst, t. j. mora ostati svobodno pristanišče kot emporij celega hrvatsko-ogrskega ozemlja.

A Madžari segajo preko tega, zahtevajo asimilacijo tudi kompaktnega ozemlja Slovakov, Malorusov, Romunov in Srbov, silijo celo na samovladno Hrvatsko; sklicujoč se na pravice ogrske krone zahtevajo zase Dalmacijo, Bosno in Hercegovino, Srbijo in Romunijo, celó nadbalkansko Bolgarijo imajo v naslovu krone. Oprti na takšno zgodovinsko pravo merijo svoje imperialistično stremljenje ne le na samostojno državo, ampak na državo, ki bi dejansko vladala široko na vse strani preko prirodnih mej, Romunijo do Donave in Črnega morja, in po pritokih Save in Donave severni Balkan, tako da bi bili gospodarji celega Balkanskega polotoka in celega Podonavja. S to imperialistično težnjo pa je obstoj jadransko-sudetsko-karpatske skupine onemogočen. Del alpske in sudetske skupine postane po odcepitvi Podonavja gospodarsko, etnografično in politično nemogoč, zaradi tega neopravičen in po prirodnem razvoju navezan na germansko centralno državo. Za Ogrsko velja proti cislitvanski državi rek: Mors tua, vita mea! Zahtevani historični razvoj Ogrske pomeni za Avstrijo pričetek njene polne odvisnosti od Nemčije. Cislitvanska Avstrija bi poleg velike madžarske države postala nepotrebna, njena združitev z Velenemčijo naravna posledica.

Svetovna vojna nam kaže ves ta notranji, realni narodni, gospodarski in politični konflikt tako, da stojimo pred dilemo: ali 1. enotna jadransko-donavsko-sudetsko-karpatska državna celota enakovrstnih, enako jakih narodnih in samovladnih skupin, t. j. poljske privisljanske ravnine, romunske sedmograške in dolenjedonavske, češkoslovaške sudetske, nemške alpske, madžarske osrednjedonavske ravnine ter jugoslovanske jadransko-donavske, ali 2. razpad na dve veliki imperialistični skupini, donavsko-balkansko pod hegemonijo Madžarov in alpsko-privisljansko-sudetsko v območju Germanije. V tem primeru bi obveljala gospodarska prometna zveza gorenje in srednje

Donave in Labe — Hamburg in Antwerpen. Trst in Adrija nad Dalmacijo pripade potem brez dvoma iz kulturnih in etnografičnih momentov Italiji.

Zato so intenzivno interesirani na razpadu cislitvanske Avstrije Germani, Madžari in Italijani. Ti so zgodovinski, narodni in gospodarski prirodni in neodoljivi sovražniki samostojne osrednje države, ki bi delila zapad in vzhod ter preprečila germanski, madžarski in ruski imperializem. Tako je nerazločno vezan problem Velegermanije, Avstrije, Ogrske, Italije in zapadnih Slovanov."

Ti — reči smem — močni argumenti za neko jadransko-podonavsko-sudetsko-karpatsko državo so sicer zelo interesirali, opozicije v stranki pa niso mogli zadovoljiti in pridobiti za sebe. „Socialistična omladina" je gledala na problem avstro-ogrske monarhije drugače. Predvidevali smo neodvratno nujnost popolnega razpada stare, še na pol fevdalne monarhije, ker smo si osvojili načelo narodne samoodločbe in v njeni končni posledici ustvaritev lastne in neodvisne države Jugoslovanov.

Jezik veže človeka s človekom in je tedaj tudi za gospodarstvo najvažnejši instrument. Jezik postane nacionalen hkratu z zmago blagovnega prometa, ki poveže posamezen narod. Iz tega dejstva se rodi nacionalna država kot najprimernejša oblika kapitalističnega gospodarjenja. V zapadni Evropi so se izoblikovali meščanski narodi v nasledku velike francoske revolucije, a ta razvoj je trajal skoraj celo stoletje, do ustanovitve drugega nemškega cesarstva l. 1871. V dobi, ko se je nacionalna država v Evropi začela razvijati že v imperialistično, pa se je na vzhodu šele začela doba narodnih in demokratičnih revolucij — v Perziji, v Kini, v Indiji in na Balkanu. Pobuda zanje je izšla iz ruske revolucije po rusko-japonski vojni l. 1905. Balkanska vojna leta 1912. je završila oblikovanje nacionalnih držav na jugovzhodu Evrope. Svetovna vojna naj bi dovršila delo nacionalnih revolucij še s tem, da bi privedla avstro-ogrsko monarhijo do razsula. Te zgodovinske razvojne nujnosti so se zavedali le posamezniki, medtem ko

nezadovoljne široke plasti ljudstva sprva niso imele niti pojma, kod in kam vede pot zgodovine. Niti avstrijska socialna demokracija ni razumela duha, ki je vodil v bližnje narodnostne revolucije. V nacionalnem pogledu se je pod vplivom svojih meščansko vzgojenih voditeljev prilagojevala narodnostni politiki vladajočih razredov. Zato je bila zagovornica prisiljenega skupnega življenja desetih narodov v avstro-ogrski državi. Ta napaka je imela za nasledek drugo, da namreč ni mogla ustvariti temeljev za revolucionarno enoto delavcev v teh desetih narodih, ki so se zato morali deliti na razne narodnostne stranke. Dr. Karl Renner, njen teoretik in strokovnjak v nacionalnih problemih habsburške monarhije, je neprestano iskal le pomlajevalnih sredstev za to zastarelo državo, samo da bi jo rešil razpada zaradi odpora njenih narodov, ki se nacionalno niso dali več tlačiti. V zadnjem trenutku je cesar Karl hotel „svoje" narode pomiriti z oficielnim programom avstrijske socialne demokracije in je zato razglasil obljubo, da bo svojo državo spremenil v federacijo avtonomnih narodov. Kakšen je bil ta program v praksi, so pokazale že poprej priprave za tako imenovano socialistično konferenco v Stockholmu leta 1917., ko so dunajski voditelji nemško-avstrijske socialne demokracije še vedno govorili o nekih „narodnostih", o nekih polmiših in poltičih, ki sami nimajo pogojev za samostojno in polnovredno narodno življenje. Temu naziranju je pritrdilo tudi tedanje oficielno vodstvo jugoslovanske socialne demokracije, ki naj bi ga v Stockholmu zastopal vprav dr. Henrik Tuma.[8] Do te konference k sreči ni prišlo,

[8] K tej trditvi je poslal dr. Henrik Tuma avtorju pojasnilo, ki je priobčeno v „Sodobnosti" 1934, str. 416—418. V njem je avtorjevo gornjo trditev zavrnil kot napačno, opisal priprave za stockholmsko konferenco v slovenski in ostalih avstrijskih socialnodemokratičnih strankah in ugotovil, da je v spomenici slovenske socialnodemokratične stranke in na dunajski predkonferenci nastopal „v radikalnem smislu za odločen samostojen nastop proti vsem buržoaznim državam in za polno samoodločbo narodov". Razlike med Tumovim stališčem in stališčem vodstva avstrijske nemške socialne demokracije so izčrpneje obravna-

ker jo je preprečila antanta; Anglija in Francija nista dovolili svojim socialistom, da bi se je udeležili.

Po zlomu avstro-ogrske armade in zaradi znane Wilsonove odločbe se je nemška in madžarska nadvlada razsula v nič. Avstrijski Nemci so prišli nenadoma v težak položaj in v nevarnost, da jih bodo Slovani nadvladali. Šele tedaj je duhovni vodja dunajskih socialnih demokratov dr. Otto Bauer sprejel načelo narodne samoodločbe brez pristav-

---

vane v urednikovih dopolnitvah k Tumovim „Spominom" (str. 448—454). Slovenski socialisti so se ločili pri vprašanju, ali naj se Avstro-Ogrska razbije v posamezne narodne države, da bi mogli v njej vklenjeni narodi zaživeti svobodno življenje. Tuma je bil nasprotnik Avstro-Ogrske kot nasilne države, v kateri so bili ostali narodi žrtvovani nadvladi in zatiranju obeh vladajočih narodov, nemškega in madžarskega; za osvoboditev zatiranih avstrijskih narodov pa po njegovem mnenju ni bilo treba razbiti njihove državne povezanosti na jadransko-donavsko-sudetskem prometno-gospodarskem ozemlju. Narodi morajo dobiti avtonomijo, samovlado, a hkrati ostanejo v sestavu zvezne narodnostne države. Tako se je Tuma dejansko znašel kljub razlikam v vprašanju, kako naj se reši narodnostno vprašanje v Avstro-Ogrski, v isti fronti z Rennerjem in večino nemške avstrijske socialne demokracije proti pristašem razbitja Avstrije. Kako lahko je šel preko omenjenih razlik, kažeta zlasti njegova članka „Nekritične misli" v „Napreju" 1917, št. 91 in 92 (29. in 30. X.), kjer je ostro zavračal misel na razbitje „velikega prirodnega prometno-gospodarskega jadransko-donavskega ozemlja". Medtem ko so pristaši razbitja Avstrije računali z zmago antantnega orožja in za ta primer neizbežnim razpadom Avstrije, je šlo Tumi za to, da bi rešil narodnostno vprašanje v Avstriji proletariat, ne pa antantno orožje. Pogoj za tak poseg proletariata v takratno zgodovinsko dogajanje pa je bilo enotno stališče socialnodemokratičnih strank prizadetih narodov. Zato je vse svoje prizadevanje posvetil temu smotru. Ni si pa pri tem izostril spoznanja, čeprav se mu je pod vplivom ruske revolucije bližal, da mora proletariat na tej poti avstro-ogrsko „nasilno državo" razbiti in na njenih razvalinah zgraditi zvezno državo svobodnih narodov. Zato tudi ni začrtal ostre črte ločnice med svojim in Rennerjevim stališčem, ki sta bili videti njegovim nasprotnikom v bistvu skladni. Tako je razumeti gornjo Prepeluhovo trditev, kolikor se nanaša na Tumo.

kov.[9] Ta zamuda pa ni bila potrebna proletariatu nemške Avstrije, temveč je postala rešilna bilka nemško-alpskega meščanstva v njegovi obrambi za državno samostojnost. Socialistični poslanci dunajskega parlamenta so „priznali" avstrijskim narodom pravico do samoodločbe šele 3. oktobra 1918., torej le en dan poprej kakor nemške meščanske stranke. Neodločnost in oportunistično odlašanje v zgodovinskih trenutkih je bilo sploh značilno za vodstvo avstrijske socialne demokracije, ki je revolucionarno razpoloženje delavstva ohlajalo, ker je poudarjalo, da ima ta revolucija pretežno nacionalno obeležje. Kako pa je bilo na Dunaju v resnici, dokazuje zopet dejstvo, da so vladajoči meščani antanto prosili, naj zajame vso poraženo armado, in da je dunajska velika buržoazija zaprosila celo itali-

[9] Tu nikakor ne more iti za dr. Otta Bauerja, marveč ali za dr. Viktorja Adlerja ali za dr. Karla Rennerja, ki sta bila duhovna voditelja večine nemške socialne demokracije v Avstriji. Dr. Otto Bauer je bil po vrnitvi iz ruskega ujetništva v jeseni leta 1917. voditelj leve opozicije v tej stranki in je duševni oče znamenitega „narodnostnega programa" levice, ki je bil sprejet na konferenci opozicije v januarju leta 1918. Ta program pravi, da so se zatirani nenemški in nemadžarski narodi v Avstro-Ogrski že toliko razvili, da nočejo več prenašati tujega gospodstva, in da jim mora socialna demokracija priznati pravico popolne samoodločbe. Kakor je Bauer po prevratu (v članku „Die alte und neue Linke" v „Kampfu" l. 1920) obrazložil, so se člani levice zavedali, da bo prvi rezultat krize, ki jo je prinesla svetovna vojna z rusko revolucijo, razpad Avstrije in so hoteli nemško socialnodemokratično delavstvo v Avstriji obvarovati pred nevarnostjo, da bi se temu zgodovinsko neizbežnemu razpadu postavilo po robu; priznalo naj bi ostalim narodom pravico na odcepitev od Avstrije in si v zvezi s to zajamčilo tudi za avstrijske Nemce pravico do samoodločbe in do priključitve k Nemčiji. Renner je Bauerjev „narodnostni program" leta 1918. ostro zavračal kot „rusko reševanje" avstrijskih problemov. V tem sporu med levico in desnico dunajskih socialnih demokratov je izrekla sodbo zgodovina, ko se je z razsulom bolgarske armade približal vojaški poraz centralnih držav. Šele tedaj, 3. oktobra 1918 je sklenila nemška avstrijska socialnodemokratična frakcija v dunajskem parlamentu resolucijo, v kateri je sprejela načela narodnostnega programa levice in priznala avstrijskim narodom pravico do samoodločbe.

janskega generala, naj zasede Dunaj z italijanskimi četami. Prav ta ozkosrčna in neodločna politika je vodila do neuspeha tudi leta 1934. v februarskem uporu delavstva v Avstriji. V tej borbi je za sedaj zmagalo staro avstrijsko plemstvo, ker ga avstrijska socialna demokracija ni o pravem času podvrgla agrarni reformi, ker ni razlastila njegovih veleposestev in ga likvidirala.

Ta težka gibljivost in okorelost je vobče nekakšna avstrijska lastnost. To se je jasno pokazalo tudi med Slovenci, ki so sicer stari jarem v nacionalnem pogledu hudo občutili, toda bi se pretežno radi zadovoljili le z olajšanjem nacionalnega pritiska, ne da bi resno težili za popolno ločitvijo. Majska deklaracija je bila sicer navdušeno sprejeta, toda ljudstvo in njegovi vodniki so jo razumeli natančno tako, kakor je bila zapisana. Tako je ljubljanski škof dr. Jeglič meseca januarja 1918 v „Škofijskem listu" zapisal tele odkritosrčne stavke: Deklaracija je za Slovence življenjskega pomena, sosednim narodom ni krivična, za obstoj in mir Avstrije pa izredno koristna. Žalibog so jo nekatere mogočne stranke v Avstriji in izven nje začele razlagati popolnoma krivo in Slovencem podtikati nepatriotične, izdajalske namene. „Zoper tako grdo počenjanje sem se zares razsrdil."

Brez dvoma se je škof s to in z drugimi svojimi izjavami odločno in hrabro zavzemal za Slovence, ne dvomim pa, da je res tako mislil glede našega odnosa do Avstrije.

Majniško deklaracijo je podpisal tudi dr. Ivan Šušteršič, veleavstrijec po mišljenju in dejanjih. Razkol v klerikalni stranki oziroma razpor med dr. Šušteršičem in škofom so navzven utemeljevali s političnimi gesli: za deklaracijo ali proti nji, za jugoslovansko državo ali proti nji. V resnici pa je imel ta spor spočetka povsem druge vzroke: osebno razračunavanje med prvaki stranke. Če ne bi bilo teh osebnih sporov, bi bila ostala klerikalna stranka enotna in bi prav tako zastopala misel majniške deklaracije v okviru monarhije. V domnevi, da spor ni bil načelne po-

litične narave, me podpira pismo, ki ga je škof pisal svojemu bivšemu političnemu ljubljencu leta 1922. in odgovor dr. Šušteršiča, ki ju priobčujem.

Škofovo pismo dr. Šušteršiču se glasi:

V Gornjem gradu, 26. julija 1922.

Preblagorodni gospod!

Šele sedaj, ko sem po opravljeni kanonični vizitaciji v gornjegrajskem miru, Vam morem odgovoriti na Vaš list z dne 22. junija. V spomin naj Vam pokličem zgodovino Vašega padca.

I. — Tekom let ste si pridobili toliko veljave, da smo mislili, da bi brez Vas vse delo v smislu sklepov naših katoliških shodov razpadlo. Saj sta Vi in dr. Krek bila duša našega političnega, gospodarskega in sploh vsega organizatoričnega življenja. Jaz sem Vajino uspešno delo podpiral osebno in z navodili, ki sem jih dajal duhovnikom.

Žal, ste zadnja leta, približno od l. 1916., začeli nastopati izredno samolastno in avtokratično. Vso moč ste hoteli imeti v svojih rokah, vsi drugi naj bi Vam le pritrjevali. Začeli ste trditi, da ste Vi edini voditelj, da ste Vi sami stranka. Kako ste si prizadevali, da bi listi pisali le po Vaših informacijah in edino le in favorem Vaše osebe. Kot načelnik državnozborskega kluba mu niste bili odkritosrčni; za njegovim hrbtom ste z ministrom Stürgkhom politiko delali in vodili, kar je poslance silno bolelo. Polagoma se je rodilo in vedno več verjetnosti dobivalo mnenje, da, celo prepričanje, da presojate in vodite vse le z ozirom na svojo osebo; ko ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivnosten način postali deželni glavar, se je odpor proti Vam hitro povečal.

Pa tudi zaupanje do Vas se je vedno bolj in bolj zmanjševalo. Ustmeno in pismeno sem Vas nekolikokrat svaril, rekoč, da neznosni avtokratizem bo vzbudil in že vzbuja močno reakcijo, ki Vas bo strmoglavila. Svaril sem Vas brez vspeha. In kaj se je zgodilo? Odvrnili so se od Vas Hrvatje, vsi obmejni Slovenci, večina poslancev in doma je vse kipelo, rasel je v stranki razkol, ki ga je pospeševalo Vaše očitno in neprikrito zaničevanje mladih inteligentov. Celo ministri in dvor Vas niso več uvaževali. Tako so se zadeve razvijale počasi, toda dosledno v letih 1916 in 1917.

Koliko sem jaz trpel! Večkrat sem posredoval, boječ se hudih in nesrečnih posledic našega notranjega razdora. Najbolj me je pekla slutnja, da se bodo duhovniki razcepili. Saj ste na

raznih dobro pripravljenih sestankih mnoge popolnoma pridobili za svoje namene, želeč na vsak način obdržati v rokah vajeti, ki so se Vam nekako izvijale iz njih.

Vse okolnosti so se tako razvijale, da na eni strani ste bili Vi, nekaj županov in duhovniki, na drugi pa vsi naši mlajši inteligenti in skoraj vse ljudstvo. Torej mladina in večina ljudstva zoper Vas in zoper duhovnike. In posledice?

Trepetal sem pred trenutkom, ko me bodo zunanje okolnosti prisilile, da bom moral nastopiti zoper Vas javno in odločno.

II. — Ta trenutek je prišel ob koncu l. 1917., ko ste Vi po vsaki ceni hoteli priti v delegacije. V mesecu septembru ste sklicali shod vodstva stranke. Znali ste izposlovati strogo naročilo klubu na Dunaju, da mora v delegacije izvoliti Vas. Toda, ker se izgubljeno zaupanje ne more dekretirati, klub ni volil Vas, ker Vam ni mogel več zaupati, ampak dr. Korošca. To je Vas silno razkačilo.

Ko sem Vas takrat obiskal, ste o tej „šuftariji" prestrastno govorili in grozili z ostrim nastopom. Izstopili ste iz jugoslovanskega kluba, objavili ste ostro pismo poslancem in sklicali sejo izvršilnega odbora SLS na neki četrtek ob koncu novembra.

Zakaj ste Vi tako ostro nastopili? Saj so volitve sploh in še posebno v delegacije stvar zaupanja, ne pa sile in moči. In ali ste Vi kako pravico imeli, da morate ravno Vi biti voljeni v delegacije? V žalosti in v strahu radi pretečega razdora sem Vam še pred shodom napisal list, v katerem sem Vam posebno položil na srce mnenja izvenkranjskih odličnih mož, ki so mi rekli, da v takem slučaju očitnega in javnega nezaupanja bi se oni umaknili v ozadje, kar bi tudi od Vas pričakovali.

Vi tega nasveta niste uvaževali. Pač pa ste na dotičnem shodu po strastnih govorih zoper poslance proglasili, da je SLS razpuščena in da zasnujete novo kmečko stranko. Vsi navzoči so Vaše sklepe navdušeno odobrili.

O teh dogodkih na shodu sem jaz šele v soboto zvedel. Prišel mi je v roke tudi strasten oklic našim kmetom zoper poslance za novo stranko. Ker Vam državnozborski klub ni ustregel, naj propade vse dosedanje delo, naj se po deželi razpali sovraštvo med raznimi stanovi in pričnо pogubni boji med člani prepotrebne SLS! Strašno sem bil žalosten!

Spoznal sem, da je sedaj prišel trenutek, da moram iz ljubezni do naroda in do cerkve z vso veljavo in močjo nastopiti zoper tako pogubne in neosnovane nakane razžaljenega deželnega glavarja. Moral sem hiteti, da rešim, kar se rešiti more. Že v soboto sem spisal oklic na ljudstvo in duhovnike zoper Vaše namere, dal sem vsem kar mogoče miroljubna navodila in preprečil sem, da strastnega in razburljivega oklica kmetom naši listi niso prinesli.

Po tem mojem oklicu, ki ga je „Slovenec" prinesel v ponedeljek, je bila vsa javnost prepričana, da Vi ne bodete zmagali, ampak da bodete propadli. In Vi? Ali ne bi bilo modro in domoljubno, ko bi se bili umaknili vsaj sedaj in tako preprečili ne le strastne borbe med nami, ampak tudi svoj popoln padec?

III. — Umaknili se niste, marveč ste započeto pogubno delo z vso silo in strastjo nadaljevali. Ustanovili ste list „Resnica" in, ako se ne motim, kmalu potem še list „Novice". Oba lista sta z načinom pisanja in zavijanjem dogodkov strasti, že razpaljene, še bolj podžigala. Mene je najbolj pekel razdor med duhovniki, ker precejšnje število, morda nad polovico, je šlo za Vami in je preziralo navodilo škofovo. Posebno žalostno pa je bilo, da je ljudstvo zaupanje do teh duhovnikov izgubljevalo in sploh otrpnelo do duhovnikov in do cerkvenega življenja. Zoper Vas so bili dijaki, akademiki, starešine, vsi mladi izobraženci in ogromna večina ljudstva. Da, radi Vašega nastopa, radi grde pisave v „Resnici" in „Novicah", so Vas začeli sovražiti in, ako se prav spominjam, celo groziti z dejanskimi napadi.

Tako je med nami vse kipelo do strašnega poloma, vsled katerega ste Vi, prisiljeni po okolnostih, ponižan in osamljen, zapustili svojo domovino. Zdihnil sem: o kako tragičen konec tako slavljenega moža! In kdo ga je zakrivil? Jaz ali Vi?

IV. — Po prevratu smo se kmalu zopet orientirali. SLS se je znova konstituirala in je začela vsestransko organizatorično delo. Stranka je sedaj močna in složna, kakor nikoli poprej. Ima točen političen, gospodarski in socialen program v svitu sklepov naših katoliških shodov, le razširjen in spopolnjen po potrebah sedanjega časa.

Tudi duhovniki so se večinoma pomirili in delujejo primerno sedanjim potrebam. Le prav malo število ne more iz prejšnje mentalitete ven, nam nasprotuje in čaka odrešenja od Vas.

Toda jaz sem se hudo maščeval nad duhovniki, ki so bili in so še z Vami proti meni. Tako trdite v svojem listu. No, pa poglejmo, kako sem se maščeval.

Glede dr. Lampeta sem storil to, da sem dva- ali celo trikrat preprečil njegovo prizadevanje, da bi tiskovno društvo in naše časopisje dobil v roke on in Vaša stranka, tudi sem mu sub oboedientia prepovedal agitirati za strujo, ki sem jo jaz obsodil. — Župnik Piber je postal v Gorjah nemogoč, pa sem mu naklonil prelepo župnijo Šenčur pri Kranju. — Župniku Šinkovicu sem nasvetoval, naj gre v pokoj, ker je radi čudnega političnega nastopa za duhovno pastirovanje nemogoč. Ni me poslušal, toda okolnosti so ga prav kmalu na ta korak prisilile. — Kaplanu Strajharju sem naklonil župnijo Borovnica, ker v Št. Rupertu ni mogel več ostati. — To je moje maščevanje. In ti gospodje? Še vedno mi nasprotujejo, da, celo grde me. In jaz? Molčim.

K o n e c. — Evo, to Vam je zgodovina Vašega padca. Smilite se mi, ker še niste izpregledali. Prehude Vaše dušne borbe, ki sem jih opazoval v letih 1916—1918, še niso prenehale, marveč se celo povečale. Bog daj, da bi kmalu spoznali vir vsega svojega zla in rekli: mea culpa! Pa se bo v srcu zdanilo, bridkosti ne bodo več tako grenke, življenje v ponižnosti bo bolj mirno in Bogu vdano. — Pozdrav in blagoslov!

Dr. Anton Bonav. Jeglič.

Odgovor dr. Ivana Šušteršiča na to škofovo pismo se glasi:

Prevzvišeni!

Potrjujem sprejem Vašega pisma z dne 26. julija t. l. in obžalujem, da v njem ne najdem odgovora na tehtna vprašanja in pozive nepolitičnega značaja, katere sem bil sprožil v svojem pismu od 14. junija t. l. — Zgodilo se je, kar sem slutil in v svojem pismu prerokoval: „Tu umolknete!“ Nastopi tedaj, po besedilu in smislu mojega omenjenega pisma, posledica, da Vas moram smatrati osebno odgovornim za vse laži, klevete in krivice, ki sem jih precizno označil v svojem pismu z dne 14. junija t. l. — Nastopijo tudi druge posledice, ki sem jih tam namignil, odnosno, ki slede avtomatično iz vsebine moje prvega pisma.

Po tej ugotovitvi, ki zaključuje diskusijo, naj kratko resumiram. Jaz sem v pismu 14. junija obravnaval sploh le moralična vprašanja, izključivši expressis verbis politiko, omejil sem se torej na predmete, glede katerih sem Vam kot škofu moral pripisovati kompetenco. Na misel mi ni prišlo, spuščati se v kontroverzo politične narave. Preciziral sem tehtne moralične probleme in niti enega političnega. In kaj sem dobil kot odgovor? Izvleček tistih političnih čenč, ki so Vam jih nanosili svojedobno izvestni politikanti in katere so Vam postale, po misterioznem psihičnem procesu, neka dogma.

Jaz se nisem nikdar pritoževal in se ne pritožujem zoper svoj politični padec. Umirite se vendar enkrat s tem dejstvom. Tudi nisem zahteval in ne zahtevam od Vas nobenega računa ali pojasnila radi mojega „padca“, s katerim sem popolnoma zadovoljen in ki me res prav nič ne vznemirja. Če bi bilo tudi vse natančno in do pičice tako, kakor mi pišete, ostanejo istotako odprta in v popolni moči zgolj moralična vprašanja osebne dostojnosti, poštenosti, resnice, krščanske ljubezni ter pravičnosti. Ali sem nehal biti objekt teh dolžnosti, ker sem politično padel? Ali sem s svojimi svojci postal „vogelfrei“, ker sem padel z vodilnega mesta? Zakaj ne morete odgovoriti na ta vprašanja? Ali

se sme padlemu političnemu voditelju odrekati možnost, služiti v domovini svoj vsakdanji kruh? Ali se ga sme preganjati z osebnim sovraštvom in osebno osveto? Ali se ga sme poljubno obrekovati? Ali se mu sme, direktno ali indirektno, streči po življenju? Z lece oznanjujete, da ne, v praksi potrjujete, da je tako prav! Povem Vam, da se mi smilite, ko vidim, kam ste zašli in da je Vaša zaslepljenost zaenkrat nepremagljiva. Posito sed non concesso, da bi bila od Vas podana „zgodovina mojega padca" do pičice resnična, kaj bi to značilo? Nič več in nič manj, kot da nisem prost človeških slabosti. Ali ste Vi brez njih? Ali poznate sploh človeka, ki je brez njih?

Nočem se spustiti v nobeno prerekanje glede zgodovine mojega padca, ki mi jo servirate. Ali hočete mene prepričati, ko sem vendar vse sam doživel, medtem ko ste Vi bili in ste žrtev mistifikacije?

Naj Vam vendar še predočim nekatera precizna dejstva, da vidite, na kakšnih nogah je Vaše zgodovinopisje.

„Začeli ste trditi, da ste Vi sami stranka", mi očita Vaša zgodovina. Kdaj in komu sem to trdil? Kdor Vam je to pravil, se je debelo zlagal. Pika.

„Polagoma se je rodilo in vedno več verjetnosti dobivalo mnenje, da, celo prepričanje, da presojate in vodite vse le z ozirom na svojo osebo, ko ste proti naročilu in volji kluba na čuden in skrivnosten način postali deželni glavar..." Prvi del tega odstavka Vaše „zgodovine" je čisto navadno sumničenje, brez dejanske podlage, drugi, pozitivni del pa navadna debela laž. Klub mi ni v zadevi deželnega glavarstva nikdar nič naročil in ni v tem oziru nikdar izrazil kake svoje volje ali le želje. Sploh se s to zadevo niti pečal ni! Kdo Vas je tako grozno mistificiral? Skrivnost postanka mojega deželnega glavarstva je pa bila tako velika, da sem o tem poročal Izvršilnemu odboru SLS, ki je to skrivnost vzel brez ugovora na znanje in me na predlog pok. dr. Kreka soglasno pozval, da obdržim tudi svoj državnozborski mandat, katerega sem bil v smislu strankinih pravil dal stranki na razpolago. Državnozborski klub pa je bil tako ogorčen, da me je vnovič izvolil soglasno svojim načelnikom.

Tako bi lahko navajal še razne druge točke Vaše „zgodovine" mojega padca, ki kar mrgoli objektivnih neresnic in zavijanja dogodkov. Pa čemu? Zaenkrat imate očividno še bronasto čelo ter nočete in nočete videti resnice, ki je protivna Vaši prepereli mentalnosti iz let 1916 do 1918. Seveda, priznati objektivno resnico, to bi bilo za Vas istovetno s priznanjem vnebovpijočih krivic, katerih ste deležen kot aktiven storilec in Vi bi bili potem morda kot škof nemogoči. Ker pa očividno te misli ne prenesete, ostanete krčevito pri svoji „zgodovini" in rajši zaprete oči, kot da bi pogledali tja, kjer se vidi objektivna resnica v jasnem

svitu. Prav iz srca obžalujem, da se ne morete vzpeti na piedestal, ki bi odgovarjal Vašemu visokemu dostojanstvu, temveč ljubite kretati se v nižavi najmalenkostnejših osebnih spletk pretekle zgodovinske dobe, ki se je za večno pogreznila v morje nekdanjosti. Ni moja naloga učiti Vas. Morebiti pa vendar še doživim čas, ko se Vam odpro oči. In to bo dobro za Vas.

Ne morem končati, da bi ne reagiral na Vaše opazke glede nekaterih duhovnikov, ki jih omenjate v Vašem pismu. Popolnoma irelevantno je, kakšno župnijo ste dali tej ali oni žrtvi nizke gonje Vaših zaupnikov in podlih špijonov. Ravno tako je brez pomena za stvar, če ste dr. Lampeta na smrtni postelji obiskovali. S tem niste popravili nobene krivice in nobenega gorja, ki se je po Vaši krivdi in ob Vašem aktivnem sodelovanju prizadela tem izvrstnim gospodom...

Vi zlorabljate škofovsko avtoriteto in ste jo zlasti zlorabili proti duhovnikom, ki nočejo in po svoji vesti ne morejo slediti Vašemu povelju, da bi podpirali politično in osebno nemoralno lopovščino. Namesto, da bi bili škof, si dopadete v vlogi političnega priganjača neke moralično zelo nizko stoječe družbe špekulantov. Prav nič se ne zmenite za vest posameznega duhovnika. Vse hočete tiranizirati na necerkvenem polju. Sic volo, sic jubeo! Pazite! Svaka sila do vremena! Vaši duhovniki niso brezdušna bitja, v katera jih hočete ponižati, marveč vestni možje z lastnim duševnim življenjem. In Vaši politični eksperimenti so se preslabo obnesli, da bi Vam mogli politično avtoriteto priznati.

Vtis imam, da nimate pravega notranjega miru. Vidite, jaz pa sem v posesti popolnega duševnega miru. Prav nič se ne čutim ponižanega po svojem političnem padcu. Zakaj neki? Saj nisem učinil ničesar, kar bi mi vest očitala. Pa tudi nobenega nečastnega dejanja, nobene neznačajnosti. V najtežavnejših okoliščinah sem do konca zvesto vztrajal in — padel. Srečen sem, da sem bil v celi aferi naklo in ne kladivo. Posebno me pa veseli, da sem rešen vsakega stika z izvestnimi umazanimi elementi. In rešen sem težke butare, ki sem jo nosil skozi tri desetletja.

Vi mi očitate, da nisem hotel „prostovoljno" odstopiti in pripisujete to z Vam lastno dušeslovno avtoriteto nizkim samopridnim namenom. Pozabili pa ste, da sem Vam že decembra leta 1915. pismeno naznanil svoj popoln izstop iz javnega življenja. Vi pa ste prišli takoj drugi dan k meni in me pripravili, da sem vztrajal. In še pozneje, ko se je bil konflikt v stranki že zelo poostril, ste me pismeno prosili, naj nikar ne odstopam. To vse pa suvereno prezirate, ker se ne strinja z Vašim današnjim konceptom. Da se pa pozneje nisem udal sramotnemu in moralničnemu kriminalnemu pritisku, to je bilo načelno vprašanje zvestobe napram svojim dolžnostim. Silno tuje se Vam očividno zdi tako razumevanje svojega zvanja in zdi se mi, da me

sodite po zgledih okoli sebe. Psihološko interesantno pa je, da tam vidite same čednosti in kreposti, ko nasprotno mene neprestano insultirate z nizkimi insinuacijami, ki ste se jih naučili od onih, ki jih jaz bolje poznam kot Vi. Kadar pa navajate „fakta", so ali popolnoma izmišljena ali napak zvita. In če se Vas pozivlje, da zasledujete objektivno resnico, ponavljate stare insinuacije in neresnice, izbegujoč hladno objektivno iskanje resnice. Zakaj se resnice bojite?

Toda čemu bi še nadaljeval ta razmotrivanja? Če hočete absolutno ostati pokrovitelj laži in krivice, Vam tega ne morem braniti. Ako ne sprevidite, da tudi napram političnemu voditelju veljajo načela resnice, pravice in krščanske ljubezni in da je moralično popolnoma brezpomembno, če je svoj padec sam zakrivil ali ne; če smatrate, kakor zveni iz Vašega pisma, obsodbe vreden objekt sovraštva in osvete, ne pa sovraštvo in osveto samo, — je vsaka diskusija z Vami odveč. Storil sem, kar sem mogel, da Vam odprem oči, da Vas privedem do razločevanja moraličnih argumentov od političnih. Uspeh, to vidim, ni v mojih rokah. Naj Vam in meni Bog pomaga!

Sprejmite, Prevzvišeni, kot cerkveni knez izraz moje spoštljivosti, sicer pa moje zadnje pozdrave, kajti zdi se mi, da gredo najina pota za to življenje narazen.

Volders, 24. avgusta 1922.

Dr. Ivan Šušteršič.

Pa ne samo škof, tudi drugi tedanji politični možje so glede Avstrije mislili enako. Meseca marca 1918 se je vršil na primer v Krškem ljudski tabor, na katerem so govorili dr. A. Korošec, poslanec J. Hladnik, za narodno napredno stranko dr. Iv. Dimnik in dr. J. Štiker. V izglasovani resoluciji se govori o jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom. Na tem in ostalih podobnih zborovanjih se je izrekala zahvala in vdanost cesarju in papežu. Takšnih izjav vdanosti in zahvalnosti avstrijska oblast ni zahtevala in so bile podane prostovoljno. Ali zato, da bi vlado in cesarja prevarile? Mislim, da ne, zakaj tako neiskreni ti možje niso bili.

Shodi klerikalne „Slovenske kmečke zveze" so se vršili v ravno takem duhu. Njen shod pri Sv. Barbari v Halozah, na katerem je govoril poslanec Mihael Brenčič, je na primer sklenil: „Svojemu habsburškemu vladarju in

celi habsburški hiši pa še sedaj prisegamo neomajno zvestobo in vdanost."

Sestanki duhovščine so sklepali podobne izjave, na priliko dekanijski sestanek v Leskovcu (25 svetnih duhovnikov in 8 redovnikov): Pridružujemo se majski deklaraciji za zedinjeno samostojno jugoslovansko državo pod habsburškim žezlom ter prizadevanju sv. očeta in cesarja za mir.

Seveda so avstrijski Nemci sumničili propagando za majsko deklaracijo med ljudstvom kot veleizdajalsko. Tako se je vodstvo SLS čutilo primorano, dne 20. aprila 1918 izdati komunike, ki pravi: „Smo prej ko slej na stališču jugoslovanske deklaracije, kakor so jo podali poslanci Jugoslovanskega kluba v državnem zboru." In že 21. maja je seja istega vodstva znova izjavljala: „SLS ostane zvesta svojim načelom, stoji neomajno na stališču majniške deklaracije, kateri tudi najhujši sovražniki ne morejo odrekati zvestobe do cesarske hiše in lojalnosti do Avstrije."

Krški škof dr. Anton Mahnič je priobčil 5. junija 1918 članek pod naslovom „Jugoslovanstvo in katolicizem", v katerem zanikuje nevarnost Srbov in pravoslavja za Hrvate in katoličtvo ter med drugim piše takole: „Za nas južne Slovane je državnopravno vprašanje v razmerju našega vprašanja do habsburške dinastije že rešeno. Naše aspiracije ne samo ne nasprotujejo lojalnosti, temveč smo s svojo majniško deklaracijo svojo lojalnost ob tem kritičnem času svetovnih prevratnih dogodkov pred svetom afirmirali. Naj se slednjič izvede ustavna preosnova habsburške monarhije kakorkoli, nič ni v interesu monarhije bolj poželjno kot osnovanje jugoslovanske države, kakršna je zamišljena v majniškem programu."

Dr. Mahnič, teoretični začetnik slovenskega klerikalizma in njegov načelni borec, je svojo zamisel brez dvoma zapisal brez hinavščine. Jugoslovansko državo si je predstavljal kot ustavno preosnovo avstro-ogrske monarhije v trialistično državo.

Tudi mogočnim dunajskim katoličanom propaganda za majsko deklaracijo ni bila po volji ter so jo sumničili. V tem pogledu se je odlikoval zlasti vodilni dunajski katoliški list „Reichspost". Ljubljanski „Slovenec" se je moral z njim prepirati in mu je 13. junija 1918 takole odgovoril: „Če pomislimo, da je v okviru habsburške monarhije mogla obstojati samostojna ogrska država, se s cerkvenega stališča gotovo ne more ugovarjati, ako se v okviru iste države stremi za češko in jugoslovansko državo." Bistveno enako je odgovarjal „Slovenec" tudi na napade tržaškega italijanskega katoliškega lista „Unione".

V mesecu juliju 1918 je metalo italijansko letalo na Ljubljano letake, ki so bili podpisani od dr. Trumbića. V zvezi s tem dogodkom sta se podala načelnik SLS prelat Andrej Kalan in načelnik JDS (jugoslovanske demokratske stranke) dr. Ivan Tavčar k deželnemu predsedniku Kranjske grofu Attemsu in izročila naslednjo izjavo:

„V imenu ogromne večine slovenskega prebivalstva naše dežele izrekava, da naše ljudstvo nima in noče imeti nobene dotike s Trumbićem in najodločneje ugovarja, če se je gotovim krogom zljubilo našo deželo očrniti z neresnično trditvijo, da je okužena in prepojena po Trumbičevih nazorih. Dalje izjavljava, da smo v pokorščini udani vladarski dvojici in da je posebno grda laž, kakor da so se tudi po naši deželi širile nesramne govorice proti Nji, ki je našemu ljudstvu vzor vladarice. Vsi občutimo, da je za nas žaljivo, če nas hoče kdo komandirati k patriotični ljubezni in udanosti do Njihovih Veličanstev. Tudi majniška deklaracija naših državnih poslancev se opira na avstrijski temelj in zato se ji ljudstvo noče in ne more odpovedati in se ji odpovedalo ne bo."[10]

---

[10] To izjavo je zavrnila pri nas edinole „Demokracija" v julijskem zvezku l. 1918. Navedla je sodbo zagrebške (Demetrovićeve) „Hrvatske Njive", da Tavčar-Kalanova izjava od 10. julija 1918 „dokazuje, da izvedena narodna koncentracija ni ustvarila vojske borilcev za jugoslovansko narodno edinstvo, temveč da je združila le berače za svobodo. Potrebujemo borilcev, potrebujemo koncentracijo narodne moči, da z delom in bojem izvojujemo sebi

Meseca julija 1918 je odstopil avstrijski ministrski predsednik dr. Seidler. Ta mož je načeloma že privolil v neko avtonomijo avstrijskih Jugoslovanov, toda brez Slovencev, o katerih je sodil, da njihovega ozemlja avstrijski Nemci ne morejo pogrešati. Ob njegovem odstopu je priobčil „Slovenec" dopis iz slovenskih poslanskih krogov, v katerem je bilo rečeno: „Nismo nikdar zavzemali načeloma odklonilnega stališča do državnih potrebščin in nikdar se nismo branili resnega poskusa, da se naša ustava revidira. Razmerje Jugoslovanov do nove vlade je s tem dano."

Dne 28. julija 1918 je priredila jugoslovanska socialna demokracija v Ljubljani „vseslovenski delavski dan", ki je izrekel, da zahteva združitev troimenega jugoslovanskega naroda v lastno demokratično državo ter da bo v dosego tega cilja zastavila stranka vse svoje sile. Na tem zboru so govorili Anton Kristan, Delić iz Zagreba, Petejan, Kopač, Čobal in Regent iz Trsta. Na njem ni bilo slišati nobenih izjav lojalnosti ne cesarju ne papežu.

Naposled je bil 17. avgusta 1918 v Ljubljani ustanovljen „Narodni svet za Slovenijo in Istro"; ustanovno zborovanje opišem pozneje.

Že naslednji dan pa je trobilo napredno in nenapredno vodilno slovensko časopisje, da je šef avstrijskega generalnega štaba pohvalil Slovence zaradi zopetne osvojitve Monticella.

Avstrijski episkopat je konec avgusta 1918 izdal pastirski list, v katerem so škofje takole modrovali: Ako bi šlo po volji našega cesarja, bi že davno imeli mir. Sovražniki odklanjajo vsako mirovno ponudbo. Posegli so celo po sramotnem sredstvu, da zapeljujejo naše narode k odpadu od cesarja in države. Končno pozivajo škofje avstrijske

---

popolno svobodo." Uredništvo „Demokracije" se je s to obsodbo solidariziralo: „Pripomnimo, da korak obeh dveh največjih slovenskih strank v nobenem pogledu ne odgovarja pravemu razpoloženju slovenskega ljudstva, ki ne pričakuje svoje svobode od milosti, temveč od odločnega boja, ki ga je že začelo" (zapisek „Pravica ali milost", „Demokracija" I. str. 180/1).

narode, naj hrabro vztrajajo v boju, kajti Avstrija ima kot katoliška oblast v srcu Evrope posebno nalogo. Njena nravna moč temelji v katoliški veri.

Kmalu nato je izšla tudi neka okrožnica ljubljanskega škofa, v kateri je rečeno: Najbolj je to novo notranje življenje podžgala naša majniška deklaracija, ki je za vse Jugoslovane, posebno pa za nas Slovence, življenjske važnosti. Pa tudi za našo avstrijsko monarhijo in našo častitljivo habsburško hišo je ta deklaracija kar naravnost rešilnega pomena.

Ves čas, ko se je vršila agitacija za majniško deklaracijo, je obenem ž njo šla tudi propaganda za habsburško dinastijo in za papeža. O tem ne pričajo samo tedanji shodi in izjave odgovornih političnih mož, ki jih je samih za celo knjigo, temveč tudi izjave malih kmečkih občin. Z izjemo prav maloštevilnih so se občinski odbori po vrsti izrekali „za jugoslovansko edinstvo pod habsburškim žezlom, da se tako zagotovi Slovencem popolna svoboda v verskem, političnem in gospodarskem pogledu". Takšne izjave so se končavale z zatrdilom vdanosti cesarju, papežu in na Kranjskem večinoma tudi škofu (občine Jurjevica, Dolenja vas pri Ribnici, Mokronog, Dolenji Logatec, Križe pri Tržiču itd. itd.). Ljudstvo se je pač ravnalo po dejanjih svojih političnih vodnikov in po slovenskem časopisju.

S tem pa ni rečeno, da med Slovenci sploh ni bilo ljudi, ki so v vojni vroče želeli razpada avstro-ogrske monarhije. Zlasti med mlado in najmlajšo generacijo tedanjega časa je bilo dosti „veleizdajalcev domovine". Narodne in politične razmere v monarhiji pred vojno so postale neznosne, ker je bila tako imenovala črnorumena reakcija vedno hujša in zoprnejša. Nemška hegemonija, v katere voz je bila vprežena skoraj vsa državna birokracija poleg industrije in finančnega kapitala, je resno ogrožala obstoj malih slovanskih narodov. Temu pritisku se je zlasti v Sloveniji pridružila še oblastiželjnost klerikalizma, ki ni trpel ne politične ne kulturne svobodoumnosti. Skoraj vsi naši du-

hovno samostojni možje so se možato upirali temu enostranskemu, na politični moči temelječemu pritisku, čeprav so sicer bili povsem apolitični, kakor na priliko Ivan Cankar. Vsi ti — mnogo lepih imen bi lahko tu naštel — so bili zavedni „veleizdajalci", ki so vroče koprneli po večji kulturni in narodni svobodi izven meja stare monarhije kljub temu, da je bil njen gospodarski napredek od bosenske krize leta 1908. dalje prav znaten in viden.

Precejšnja pravna sigurnost in gospodarski napredek na obširnem teritoriju monarhije sta med ljudskimi množicami krepila vero v moč in nepremagljivost habsburške države. Zato se ne smemo čuditi, da je bilo ob nastopu vojne veliko „domovinskega" navdušenja ne samo med Nemci, ampak tudi med Slovenci. Med ljudi je bilo vrženo geslo „Gold gebe ich für Eisen" in za vojno so darovali imoviti in revni. Tudi kmetje. Tedaj sem enemu teh darovalcev, ki se je pohvalil z uspehom svoje nabiralne akcije — bil je duhovnik in deželni poslanec —, v zasebnem razgovoru izrazil svojo misel, da je njegov trud zaman, kajti prišel je čas razpada monarhije. Še danes se spominjam njegovega pomilovalnega nasmeha, velikih začudenih oči in odprtih ust; mislil je, da se mi je zmešalo. Pozneje, po vojni, je bil ta mož dober, pošten in navdušen jugoslovanski državljan. Res, potek dogodkov v vojni je pozneje pokazal, da je bila moja misel predrzna, da bi se utegnilo zgoditi tudi drugače, če bi bile imele centralne države več notranje duhovne sile in bolj zadovoljne podložnike. Moj znanec z začudenimi očmi in odprtimi usti je imel umstveno med preprostim narodom in šolano inteligenco velikansko večino za seboj.

Politična razdvojenost med klerikalno in liberalno miselnostjo se je šele tedaj razdivjala do dna. V začetku vojne je izšla iz političnega tajništva tedanje „Vseslovenske ljudske stranke" v Ljubljani zaupna okrožnica, naj pristaši pazijo na izjave nasprotnikov, ki jih je treba ovaditi oblastem, ako bi se kdo pregrešil zoper globoka patriotična čustva našega katoliškega ljudstva. To je bila prva reali-

zacija medsebojnega ovaduštva, ki se je kmalu razraslo preko okvirov političnih strank brez izjeme in zavzelo strahovite dimenzije. Pod temnimi okrilji zaupnih civilnih in vojaških policij so se začeli slovenski ljudje kmalu ovajati na debelo v toliki meri, da so se nad tem početjem zgražali celo tujci, vojaški in civilni uradniki, ki so v naših krajih služili po potrebi vojnega stanja. Osebna maščevalnost je tihotapila po cesarskih uradih mržnjo in laž in spravila marsikoga po nedolžnem v stisko in nevarnost. Precej teh patriotičnih ovaduhov se je po končani vojni preusmerilo. Danes so prav tako bučni in nepomirljivi jugoslovanski nacionalisti, kakor so bili nekdaj avstrijski. Toda njihovo današnje nacionalistično navdušenje ima vsaj to opravičilo, da so se večinoma prerili do tako ugodnih in uglednih pozicij v državni administraciji, o kakršnih spričo svojih sposobnosti niso niti sanjali. Taka je usoda inteligence vsakega mladega naroda, ki pogreša gospodarske neodvisnosti in je zato prisiljena služiti vsakemu političnemu režimu.

Šele politični strel dr. Fritza Adlerja, ki je odprl vrata avstrijskemu parlamentu in omogočil majsko deklaracijo ter gibanje nezadovoljstva med potlačenim ljudstvom, je po treh letih vojne vsaj nekoliko prepihal zastrupljeno ozračje. Tedaj so se začeli tudi pri nas na novo zbirati razbiti delci zavednih opozicionalcev. Okoli dr. Gregorja Žerjava se je zbralo nekaj političnih prijateljev, ki so zlasti med meščanstvom širili misel o potrebi lastne države brez habsburškega okvira. Njihova misel je bila zgolj nacionalno-politična. To je bilo v skladu s pretenzijami meščanskega razreda, ki je čutil v sebi sposobnost nastopiti dediščino tujega, po nemški hegemoniji privilegiranega kapitalizma. Ti prvi orači med še šibkim meščanstvom za svobodomiselno nacionalno idejo, kakršna se je v celem stoletju od velike francoske revolucije dalje izoblikovala na zapadu Evrope, so naturno bili za popolno državno in narodno edinstvo s Hrvati in Srbi. Pri tem so mislili po nemško, kadar so govorili o narodu, ne po romansko, kjer sta država in

nacija istoveten pojem v državnem pravu. Iz ozirov na politično oportuniteto so bili v socialnih vprašanjih nekoliko sentimentalni, kakršni so bili meščani tudi povsod drugje zaradi demokratične oblike vladavine.

Kot druga skupina se je v tej dobi med Slovenci organizirala „socialistična omladina". Miselno se je ta naša skupina naslanjala na marksistično ideologijo, vendar kot celota ni v tem pogledu nikoli mogla priti prav na čisto. Načeli slovenske narodne edinstvenosti in samoodločbe, kakor ga je bil formuliral več ko sto let poprej kongres ameriških Združenih držav, sta neprestano vdirali v marksistično ideologijo, ki je po Leninovem nastopu pričela preživljati svojo veliko krizo v tistem stanju, kamor jo je privedla nemška znanost v zadnjih desetletjih pred vojno. To nikakor ni hotelo biti skladno, kar se pozna na vseh naših publikacijah tedanjega časa, kolikor se ni vanje vtikala vojna cenzura. Iskali smo neki nov tip socializma, primeren našim drobcenim narodnim, gospodarskim in kulturnim prilikam. Danes moram reči odkrito, da je ta naš poskus in napor propadel. To se je pokazalo že zgodaj, že leta 1919., ko je del te skupine krenil na levo, proč od reformno pojmovanega marksizma.

Ti dve skupini sta se v pričakovanju, da se bo vojna končala s katastrofo za centralne države, kmalu našli in spoznali. Vsaka skupina je ostala na svojem ideološkem terenu, vezala ju je pa negativnost, odpor proti habsburški, nemški in fevdalni državi. Oboji smo težko čakali na zmago antante, od katere smo pričakovali svojo nacionalno osvoboditev. Meščanska skupina je v tem videla svoj končni cilj, socialistična skupina pa začetek možnosti za svoje praktično udejstvovanje.

Skupni sestanki — ni jih bilo mnogo — niso dali nobenih pozitivnih uspehov. Debate o bodoči notranji državnopravni ureditvi pričakovane nove države, ki so se vršile v četrtem vojnem letu, so idejne razlike prej večale kakor odstranjevale. Meščanska skupina je razlagala svojo misel o bodočem narodnem edinstvu tako, da si moral misliti na

neko prisilno stapljanje, celo na opustitev jezika in drugih narodnih posebnosti. Takemu gledanju se je naša skupina upirala; branila je to, kar je dotedanji razvoj že prinesel in ustalil. Tako smo postali kljub svoji socialistični koncepciji nekakšni „separatisti" pro futuro — seveda le proti njim.

Oboji pa smo pogrešali tretje skupine, ki bi v negaciji stare habsburške monarhije šla z nami, to je skupine iz klerikalne stranke. Ta skupina bi nam bila potrebna pri propagandi med kmečkim ljudstvom za popolno narodno samoodločbo brez okvira. Čeprav smo pretaknili in pretehtali vse znance iz tega tabora, zlasti one iz mlajše in najmlajše generacije, nismo našli tega, kar smo iskali. Bili so tu le posamezniki brez večjega zaledja v narodu in zvez z vodstvom svoje stranke. Najvidnejši med njimi je bil dr. Franjo Jež, izvrsten in delaven človek, ki je hrabro izdajal svoj lasten tednik „Jugoslovan", v katerega smo pošiljali prispevke tudi neklerikalci. Ta izpadek je razumljiv, ker so pripadniki političnega klerikalizma načeloma proti nasilnim prevratom.

Večina naroda, kolikor ni bil odsoten na frontah in v ujetništvih, se je udeleževala manifestacij za majniško deklaracijo, na katerih se je poleg krepkih in odločnih protestov proti krivicam, nemški hegemoniji in zatiranju vedno zopet in zopet ponavljalo zagotovilo vdanosti habsburški dinastiji in zahtevala pomladitev države z ustavno reformo.

NARODNA KONCENTRACIJA NA SLOVENSKEM IN HRVATSKEM

Politični dogodki doma, izzvani po agitaciji za populariziranje majniške deklaracije, brezkončnost vojne in politična brezuspešnost vojaških zmag centralnih držav — vse to je omajalo in zrahljalo stare strankarske politične organizacije med Slovenci in njihovo disciplino. Takratni politični vodniki Slovencev so se zbali negotove bodočnosti,

nekdanja, močno izražena ošabnost in samozavest političnih mandatorjev se je umaknila občutku nemoči in osamelosti. Nihče ni vedel, kakšen preokret se pripravlja v ljudstvu po teh težkih preizkušnjah. Kakor vedno ob podobnih prilikah, se je tudi sedaj izrekla želja po „koncentraciji narodnih sil", po medsebojnem pozavarovanju. Niti slovenskega političnega udejstvovanja in hotenja so se tedaj stekale v Jugoslovanskem klubu na Dunaju, kjer so premišljali, v kakšni obliki naj se ta zamišljena koncentracija izvede. Gospodje so se preko noči spremenili in zlasti klerikalci so obžalovali, da ni med njimi ne na Dunaju ne v deželnih zborih nobenega socialista. Česar so se pred vojno najbolj bali, to so sedaj najbolj pogrešali.

Koncentracija vseh slovenskih političnih moči naj bi se dosegla z ustanovitvijo „Narodnega sveta". Konec leta 1917. so prišle z Dunaja vesti o potrebi take organizacije. Priprave na Dunaju so se zavlekle. Poglavitni vzrok te počasnosti je bil v tem, da nihče ni prav vedel, kakšne in katere naloge naj vrši ta nova skupna organizacija. Gospodje niso bili med seboj duhovno homogeni, pičlo je bilo število tistih, ki so si bili na jasnem o potrebi nespravljivih ciljev take organizacije v tej dobi. V tem pogledu je bil že podan zgled: češki narodni svet. Toda razlika med odločnimi in svojih narodnih ciljev se zavedajočimi Čehi in med slepim otipavanjem dogodkov na jugoslovanski strani je bila tako velika, da ni nobena primera mogoča. Češke politične stranke so si bile edine, da je prišel čas popolne politične osvoboditve Čehov in Slovakov od Habsburgov in njihove nemške vladavine. Edini med njimi, ki je hodil svojo pot, je bil poslanec dr. Šmeral, poznejši ustanovitelj komunistične stranke na Češkoslovaškem.[11] Med

[11] Dr. Bohumir Šmeral, predsednik češke socialnodemokratične stranke, je tudi po nastopu vojne vztrajal pri „avstrijski" orientaciji narodno političnega programa svoje stranke, ki je na svojem XI. zboru v decembru leta 1913. določno izjavila, da „je v danih razmerah v Evropi s stališča ohranitve mednarodnega ravnotežja, s stališča miru in hkrati s stališča najsmotrenejših pogojev za razvoj srednjeevropskih narodov in njihovih prole-

slovenskimi poslanci take duhovne enotnosti in vsaj približno podobnega nespravljivega razpoloženja ni bilo. Njihovo politično katolištvo jih je nagibalo bolj na poljsko kakor na češko stran. Poljske legije so se borile pod vodstvom socialista Jožefa Pilsudskega za osvoboditev svoje domovine ob strani avstrijskih in nemških armad proti svojemu največjemu nasprotniku, carski pravoslavni Rusiji. Ta poljska taktika je temeljila v geografskem položaju razdeljene Poljske in v tradicijah poljskih prizadevanj v prejšnjih dobah, ko so Rusi krvavo potlačili poljske vstaje. Nasprotno pa so češki legionarji organizirali vprav v Rusiji svojo narodno armado, ki se je kasneje krepko uveljavila ne samo na ruski fronti, temveč celo v Franciji zoper Nemce in v Italiji zoper Avstro-Ogrsko. Tako sta si stala na tedanjih bojiščih nasproti češki in poljski legijonar, vsak za sebe in po svoje se boreč za politično samostojnost svoje dežele. To nasprotje med Čehi in Poljaki se je pokazalo tudi v notranji avstrijski politiki. Čehi so jugoslovanskim poslancem njihovo poljakofilstvo hudo zamerili, in ko sta leta 1917. prišla dr. Krek in dr. Korošec po po-

---

tariatov in ne v zadnji vrsti s stališča češkega naroda in proletariata... za ohranitev in razvoj velikega državno organiziranega gospodarskega ozemlja v središču Evrope, katerega zgodovinski izraz je danes Avstro-Ogrska..." V avgustu leta 1917. je Šmeral v odgovoru na napade, da se je prodal avstrijski vladi, zapisal: „Dolga leta sem najvestneje razmišljal o povezanosti narodnega vprašanje Čehov z idejo mnogonarodne, velike, federativne podonavske zveze držav in hkrati tudi o povezanosti narodnega vprašanja Čehov z ureditvijo medsebojnega razmerja med češkim in nemškim narodom, ki sta na večne čase zvezana; ureditve tega odnosa ne bomo mogli preiti, ampak se bomo morali sporazumeti, četudi šele po bridkih napakah in razočaranjih, a končno vendarle z neizbežnim sporazumom." Pri vzporeditvi Šmeralovega in Tumovega stališča vidimo, da sta bila oba iz istega nagiba pristaša federativne zveze podonavskih narodov in nasprotnika njihove popolne ločitve v nepovezane narodne države, namreč iz razloga, ker sta videla le v močni federaciji malih podonavskih narodov jamstvo za njihovo narodno neodvisnost, da je ne bi mogli poteptati močnejši sosedje (velenemški in italijanski imperializem).

litičnih poslih v Prago, so ju praški politiki nevljudno odbili in odklonili ž njima vsak razgovor.

V tem ozračju je leta 1917. prišlo z Dunaja v Ljubljano sporočilo, da želi Jugoslovanski klub, naj bi se ustanovilo „Društvo prijateljev poljskega naroda". Spominjam se, da nas je ta vest začudila, ker nismo vedeli, čemu in komu naj to društvo takrat koristi. Tako društvo je v Ljubljani obstajalo že pred vojno, a je med vojno zaspalo. Treba ga je bilo torej samo oživiti. Sestavil se je odbor, ki je v njem dobila vsaka politična struja svojega zastopnika. Večina tega odbora pa je o Poljakih in njihovem jeziku kaj malo vedela. Na nekaj sejah se je sklenilo poiskati med Poljaki politične in druge zveze. V Ljubljano je prišlo nekaj manj znanih Poljakov, časnikarjev, a v imenu društva je potoval v Galicijo dr. Lenard, nekdanji župnik na Vipavskem. Pozneje smo dobili nekaj stikov s posameznimi revolucionarji; nekateri so prišli tudi v Ljubljano, kjer so se slednjič razkrili kot Ukrajinci, ki niso povedali o Poljakih nič dobrega, ampak jih celo dolžili, da preganjajo in ovajajo avstro-ogrskim vojaškim oblastvom vsakogar, ki je Ukrajinec ali pa jim je vsaj pravičen. Politično se je novo društvo izkazalo prav kmalu kot nepotrebno in je v resnici tudi zopet zaspalo.

Ta epizodica je torej nastala iz nekake politične sentimentalnosti političnega katolicizma, ki je mislil, da bi se mogli Slovenci bolje izveličati po poljskem kakor po češkem receptu, ki je bil svobodomiseln in — preveč husitski, recimo.

Za 17. avgust 1918 je bilo sklicano v Ljubljano zborovanje za ustanovitev „Narodnega sveta". Vršilo se je v mestni dvorani; dostop so imeli samo povabljeni. „Socialistična omladina" ni bila povabljena, vendar sem se zanjo udeležil zborovanja kot opazovalec in so me zborovalci celo delegirali v propagandni odsek „Narodnega sveta". Prišli so državnozborski poslanci, nekateri deželni poslanci, zastopniki slovenske ljudske stranke, malo poprej ustanov-

ljene jugoslovanske demokratske stranke, nastale iz raznih delov liberalcev, dalje zastopniki tržaškega političnega društva „Edinost", „Gospodarskega društva za Istro", „Katoliškega političnega društva za Slovence na Koroškem" (druge politične organizacije koroški Slovenci niso imeli, kajti slovensko delavstvo je bilo organizirano v skupnih nemško-slovenskih socialnodemokratičnih organizacijah) ter slednjič trije zastopniki jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Predsedoval je dr. Anton Korošec, ki je naglasil, da so se politične prilike v Avstriji razvile že tako daleč, da je treba pristopiti k ustanovitvi „Narodnega sveta za Slovenijo in Istro". Ta organizacija naj bi bila samo del vseobče narodne organizacije, ki se bo šele ustanovila za vse Slovence, Hrvate in Srbe v monarhiji in katere centralni sedež bo v Zagrebu. V tej skupni organizaciji naj se na temelju proporca združijo vse obstoječe sile, ki priznavajo edinstvo jugoslovanskega naroda in uvidevajo potrebo samostojne jugoslovanske države. „Narodni svet za Slovenijo in Istro" imej nalogo, delovati za zedinjenje jugoslovanskega naroda v monarhiji, za jugoslovansko državo. Njegov delokrog bodi omejen na tiste zadeve, ki jih v skupnem „Narodnem svetu", ko bo nastal, priznajo za skupne. Poleg tega so skupne zadeve še sledeče: obramba in pospeševanje skupnih kulturnih zadev, obramba in gojitev skupnih gospodarskih interesov ter gospodarska osamosvojitev, reprezentacija naroda in pospeševanje narodnih koristi navzven v sporazumu s parlamentarno delegacijo in slednjič vprašanja narodne časti in discipline. Minimalni delovni program „Narodnega sveta" pa je obsegal naslednje točke: delo za ravnopravnost našega naroda v šolah, varstvo narodnih manjšin in manjšinsko delo vobče, uveljavljenje narodnega jezika v javnih uradih in privatnih podjetjih.

Kakor se vidi, program nikakor ni bil nespravljivo revolucionaren. Tudi debata je bila zelo umerjena, idejno skromna. Navdušenja ni bilo, nasprotno je med zborovalci prevladovala neka bojazljiva medsebojna nezaupljivost. Napredek z ozirom na stilistiko majniške deklaracije je

bil samo v tem, da se je govorilo o bodoči jugoslovanski državi na splošno in se ni več omenjal okvir habsburške države in dinastije.

Ustanovila se je nekaka podružnica centralne organizacije, ki je še ni bilo. V odbor so bili izvoljeni štirje klerikalci, trije liberalci, dr. Gjuro Červar za Istro in dr. J. Wilfan za Trst. Za socialnodemokratsko stranko je izjavil Anton Kristan, da slovensko delavstvo ne zaupa meščanskim strankam in da je socialistična stranka že leta 1909. sklenila svojo „tivolsko resolucijo", ki da je v nacionalnem pogledu širša in jasnejša od majniške deklaracije. Dalje je izjavil, da je stranka poslala delegacijo na to zborovanje, ker je prepričana, da so v življenju narodov trenutki, ko je potrebno sodelovanje vseh; vendar se hoče stranka predvsem zavzemati za konkretne potrebe delavstva, pri čemer je pa potrebna solidarnost z delavskim razredom vseh narodov sveta. Socialnodemokratska stranka formalno ne vstopa v „Narodni svet", a če bo videla, da je njena navzočnost v korist delovnega ljudstva, bo rada sodelovala. Ta izjava je bila v skladu s politično linijo, na kateri se je gibala naša oficielna socialistična stranka, predvsem zaradi svoje gospodarske in strokovne povezanosti z avstrijsko nemško socialnodemokratično stranko.

S tem pa je bil politični del tega zborovanja tudi končan. Bilo je prvo in zadnje plenarno zborovanje „Narodnega sveta za Slovenijo in Istro". K ostalim točkam dnevnega reda se je še mnogo govoričilo in omlatilo precej tako imenovane kulturne in gospodarske slame. Tedaj se je namreč avstrijska vlada pečala z neko novo finančno in obnovitveno akcijo za tiste pokrajine, ki jih je vojna razdejala ali opustošila. Na Dunaju niso še nič računali z odpadom posameznih dežel. Ta uradna organizacija je imela svojo centralo na Dunaju. Na plenarni seji ravnokar ustanovljenega „Narodnega sveta" je bilo sproženih več predlogov, kako bi se s pomočjo te nove finančne in obnovitvene akcije pomagalo Goriški, ki je bila izmed vseh slovenskih dežel v vojni najbolj opustošena. Seveda je šlo tudi za nekatere uradniške

službice v tej organizaciji in Slovenci ne bi bili Slovenci, če bi tudi pri tej priliki mogli preko te okoliščine.

Vsa debata je bila spričevalo prevladujoče miselnosti, ki je bila daleč od spoznanja, da je popoln razpad stare dvojne monarhije nujen in da se neizogibno bliža konec politične moči vladajoče dinastije.

Odslej je „Narodni svet za Slovenijo in Istro" živel le še v obliki male pisarne, ki sta jo organizirala in vodila dr. Josip Jerič in dr. Fr. Jež. V septembru so se konstituirali še posamezni odseki, kakor finančni, aprovizacijski, ustavnopravni, propagandni, prometni, administrativni, kulturni in gospodarski. Balasta je bilo torej na pretek, da se je moglo ugoditi vsem, ki so hlepeli po kaki funkciji — za vsak primer. Isti mesec so bili ustanovljeni tudi še pokrajinski odseki „Narodnega sveta" v Trstu, za Goriško, za Koroško in za Štajersko. Pozneje so se ustanavljale podobne organizacije po vseh večjih krajih. Vse to delo pa je imelo bolj agitacijski in propagandni značaj, medtem ko se ni prav nič storilo za notranjepolitično razčiščenje in so imeli ljudje o vojni in miru, o bodoči jugoslovanski državi in antanti neverjetna in tudi naivna naziranja.

Tako je nastal zaplodek neke skupne narodne organizacije, ki že ob rojstvu ni bila resno zamišljena in izvedena ter je takoj pa prevratu tudi zopet razpadla.

Na Hrvatskem se še dolgo potem ni nič zganilo. Srbsko-hrvatska koalicija, ki je imela večino v zagrebškem saboru in svojega bana Mihalovicha, se prav do konca vojne ni mogla odločiti za jasno in odločno besedo. Leta 1918. sem šel večkrat na Hrvatsko, deloma tudi zaradi aprovizacije. Državna meja med Avstrijo in Ogrsko je bila strogo zastražena, ker ogrska vlada ni dovoljevala izvoza živil za civilno prebivalstvo na našo stran. Aprovizacijski urad v Zagrebu, ki mu je načeloval E. Marković, je budno bdel nad dolgo hrvatsko-slovensko mejo in strogo preganjal tihotapce, ki jih je kar mrgolelo. Spričo siromaštva v prehrani na avstrijski strani je bila Hrvatska pravi zemeljski raj.

Tam je bilo hrane, belega kruha in mesa v izobilju. Dežela je bila bogata, ker se je prodajal živež po visokih cenah. Vse si mogel nakupiti, toda izvoziti nisi mogel brez dovoljenja ničesar. Zato so ljudje tihotapili živež preko meje v nahrbtnikih in izumljali vse mogoče trike za prenos ali prevoz blaga. Marsikak poln nahrbtnik je ostal kljub temu v rokah neusmiljenega pandurja. Če pa je imel tihotapec veliko denarja in dobre zveze s čifutskimi trgovci, je spravil preko meje tudi poln vagon. V Zagrebu in na Hrvatskem so takrat bohotno cvetele rožice, ki so pognale v mlaki „korupcije".

V Zagrebu je živela tedaj na svojem prelepem domu slovenska pisateljica Zofka Kvedrova, ki je bila omožena s politikom Jurajem Demetrovićem. Ta je izdajal tedensko revijo „Hrvatska Njiva", pri kateri sem začel sodelovati tudi jaz. Demetrović je imel izvrstne politične in osebne zveze z odličnimi voditelji srbsko-hrvatske koalicije, s Svetozarom Pribičevićem, Dušanom Popovićem, banom Mihalovichem itd. Tako sem prišel do samega bana, kar takrat ni bilo lahko. Mihalovich je bil čokat, širokopleč in bradat gospod, še iz ušes so mu štrleli šopki kocin. Toda zunanjosti avstrijskega birokrata ta „Prevzvišeni" ni imel. Kljub temu, da je imel od svoje centralne vlade v Budimpešti strog nalog, da mora zaradi prehrane vojaštva preprečiti vsak izvoz živeža za civilno prebivalstvo preko ogrske državne meje, si je dal hitro dopovedati in je na svojo odgovornost dovolil izvoziti nekaj vagonov hrane za te „uboge Kranjce". Bil je dober Hrvat, ki je šel ob prevratu s saborom in brez ceremonij prelomil z Budimpešto.

O politični situaciji smo tedaj mnogo razpravljali s prvaki hrvatske socialistične stranke, na primer s poznejšima ministroma Vitomirom Koraćem in Viljemom Bukšegom, in tudi z meščanskimi politiki, na primer z dr. Ivanom Lorkovićem, dr. I. Polićem, poznejšim rektorjem zagrebške univerze, Jurajem Demetrovićem in mnogimi drugimi znanimi osebnostmi. Hrvatski politiki so bili do Slovencev nezaupljivi, niso verovali, da bi se Slovenci tako

hitro duhovno otresli nemške nadvlade in Habsburga ter so tolmačili majniško deklaracijo točno po črki in besedilu. Srbsko-hrvatska koalicija, ki je nosila politično breme vladne stranke, se do zadnjega ni mogla odločiti in eden njenih vodij, Svetozar Pribičević, je dejal odkrito: Ne moremo prelomiti s Pešto, dokler ni vojna končno odločena; mi moramo predvsem živeti, zato ne moremo uganjati politične romantike. Ostale stranke in politične skupine pa niso mnogo pomenile, ker niso bile na široko in globoko zasidrane v narodu, razen kmečke stranke Stjepana Radića. Tega skromnega zagrebškega knjigarja pa so imeli vsi za političnega pesnika, zanesenjaka, na katerega se ne kaže naslanjati. Poleg tega je bil na glasu kot pristaš Habsburgovcev.[12] In vendar je preostal v danem trenutku edini on,

[12] Stjepan Radić je pred vojno skupno z vodilnimi politiki slovanskih narodov v Avstriji zastopal tako imenovano avstroslavistično stališče. Ob nastopu vojne je svoje avstrijsko stališče močno poudarjal. Računal je ne samo s tedanjim razpoloženjem hrvatskih množic, ampak vsekakor tudi na bodočo zmago centralnih držav in zato videl edino rešilno perspektivo za slovanske narode v Avstro-Ogrski v tem, da se dunajski dvor odtrga od vpliva iz Berlina in nadaljuje prizadevanje „za federalizacijo podonavske monarhije in njeno nevtralizacijo po švicarskem vzorcu" (kakor je dejal v svojem zagovoru na procesu julija 1920). Leta 1918. je bil položaj ves drugačen, množice so bile vojne site in vojna zmaga centralnih držav je bila od dne do dne manj verjetna. Josip Horvat pravi, da je bil Stjepan Radić od aprila 1918 „jedan najdjelotvornijih pobornika politike svibanjske (majske) rezolucije, njezinim uspješnim tumačem u najširim slojevima" („Politička povijest Hrvatske, 1918—1929", str. 41).

Vendar vodilne vloge v jugoslovanskem gibanju na Hrvatskem ni imela — kakor bi se dalo zaključiti iz Prepeluhovih nadaljnjih trditev — Radićeva stranka, ampak „Starčevićeva stranka prava", ki je bila v hrvatskem saboru s svojimi devetimi poslanci glavna opozicijska skupina (frankovci niso veljali za pravo opozicijsko skupino, ker so se proti Pešti opirali na Dunaj in ga podpirali). Razlika med hrvatsko-srbsko koalicijo in Starčevićevo stranko prava je razvidna iz njunih predlogov v začetku marca 1917 za adreso hrvatskega sabora novemu cesarju in kralju Karlu. Adresa koalicije le splošno izraža željo po zedinjenju „celokupnega našega naroda brez ozira na verske in imenske razlike" in vero v uresničenje hrvatskih narodnih idealov

da se je lahko prešlo k ustanovitvi Narodnega vijeća v Zagrebu in prisilila srbsko-hrvatska koalicija k odločitvi.

Radićeva „hrvatska pučka seljačka stranka" se je 25. avgusta 1918 na svojem zborovanju v Zagrebu izrekla za načelo popolne narodne samoodločbe, za jugoslovansko

---

v zvezi z monarhijo in v ogrsko-hrvatski državni zajednici; konkretno pa omenja samo reinkorporacijo Dalmacije, o Slovencih ne govori. Adresa Starčevićeve stranke prava pa obsoja dualizem, ki „je dal Nemcem in Madžarom privilegirano stališče v škodo ostalih narodov monarhije", se ostro pritožuje nad ravnanjem ogrske in avstrijske vlade ter zahteva združitev hrvatskega naroda v njegovi zgodovinski suvereni državi in združitev z njim slovenskega naroda, ki je enakega plemena in enake krvi, skratka združitev vseh jugoslovanskih zemelj v enotno samostojno državno telo v okviru monarhije in pod žezlom Habsburžanov. Tej adresi se je v saboru priključil tudi Stjepan Radić. Za osnovno smernico svoje politike so starčevićevci proglašali resolucijo skupnega zborovanja poslancev hrvatske stranke prava in slovenske ljudske stranke, ki se je vršilo 20. oktobra 1912 v Ljubljani in se izjavilo „za edinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko-slovenskega naroda". Tri mesece kasneje, dne 5. junija 1917 se je Starčevićeva stranka prava s posebno izjavo pridružila majniški deklaraciji „Jugoslovanskega kluba" v dunajskem državnem zboru. V izjavi poudarja, da bo misel samoodločbe narodov osnova ureditve mednarodnih odnosov po vojni, da „je treba na pravičen način zajamčiti vsem narodom evropske kulturne skupnosti svoboden, samostojen narodni razvoj"; za bistveni pogoj za dosego tega cilja označuje preureditev habsburške monarhije na osnovi popolne enakopravnosti vseh njenih narodov ob popolni izključitvi hegemonije in gospodstva enega naroda nad drugim. Medtem ko se je dotlej v duhu starčevićevskega izročila izogibala priznavanju srbstva, se je sedaj postavila na stališče narodnega edinstva Hrvatov, Slovencev in Srbov ter pozvala posebej Srbe, naj skupaj s Hrvati in Slovenci delujejo za zedinjenje vsega slovanskega juga habsburške monarhije v posebno državno telo.

Naslednji glavni dogodki v razvoju gibanja za jugoslovansko državo na Hrvatskem do sklepa Radićeve kmečke stranke od 25. avgusta 1918, ki ga omenja Prepeluh, so bili še:

1. Resolucija „jugoslovanske akademske mladine hrvatskega vseučilišča v Zagrebu" od 24. januarja 1918 s 300 podpisi, ki se priključuje „zahtevi vsega edinstvenega slovensko-hrvatsko-srbskega naroda, razcepljenega v več držav, po državnem zedinjenju in svobodi". Pri tem pa poudarja, da „bodi narodna dr-

zedinjenje in za češko-poljsko-jugoslovansko zvezo. Toda Radićeva kmečka stranka ni bila posebno močna v saboru; imela je samo tri poslance. Njen nosilec je bil res pravi hrvatski kmet, politično in družabno zaničevan od meščanstva, fevdalcev in visokega klera. Hrvati takrat še niso po-

---

žava Slovencev, Hrvatov in Srbov na znotraj organizirana na široki demokratski osnovi tako, da bodo vsakemu zgodovinskemu plemenu enotnega naroda zagotovljene vse zgodovinske plemenske posebnosti; ohranitev kontinuitete zgodovinskih področij je vprašanje notranje ureditve in ne more ovirati narodnega zedinjenja". Hkrati je resolucija pozvala vse predstavnike Jugoslovanov v Avstro-Ogrski, ki stoje na načelu narodnega edinstva in pravice samoodločbe narodov, naj se čimprej snidejo v Zagrebu in dajo enotne smernice narodni politiki Slovencev, Hrvato in Srbov avstro-ogrske monarhije.

2. Srbska narodna radikalna stranka, ki ni imela v saboru nobenega poslanca, je dala 27. januarja 1918 posebno izjavo v prid jugoslovanski državni skupnosti. Pripominja pa, da „ne smatra majniške deklaracije za alfo in omego celega tega vprašanja" (vsekakor glede na njen habsburški okvir) in poudarja — očitno v bojazni pred hrvatsko hegemonijo —, da bodi na osnovi demokratizma in samoodločbe narodov „v vsaki zajednici ohranjeno narodno ime, kulturni in gospodarski razvoj in vse, kar je kakemu narodu potrebno in sveto".

3. Dne 2. in 3. marca 1918 so se nato sešli v Zagrebu jugoslovanski politiki. Iz Hrvatske sta bili zastopani od strank le Starčevićeva stranka prava in socialnodemokratična stranka, dalje hrvatski klerikalci (dr. Šimrak), ki niso še imeli politične stranke, ter disidenti srbsko-hrvatske koalicije (dr. Srdjan Budisavljević in Valerijan Pribičević). Konferenca se je izjavila za koncentracijo „vseh strank in skupin, ki stoje na stališču narodnega edinstva in opirajoč se na načelo narodne samoodločbe zahtevajo lastno narodno, neodvisno, na demokratičnih osnovah urejeno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov". Radić ni bil navzoč.

4. Starčevićeva stranka prava je 5. julija 1918 proglasila za svoje osnovno načelo: „Narod Hrvatov, Srbov in Slovencev je en narod s tremi imeni. Opirajoč se na pravico samoodločbe narodov zahtevamo zedinjenje in svobodo Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodni državi, v kateri bodo posebnosti troimenega enotnega naroda ohranjene in zagotovljena državnopravna kontinuiteta zgodovinsko-političnih ozemelj. Opirajoč se posebej na zgodovinsko hrvatsko državno pravo, zahtevamo ohranitev kontinuitete hrvatske državnosti." Tej izjavi se je priključila tudi Radićeva kmečka stranka.

znali splošne in enake volilne pravice, zato kmečke množice niso dosti pomenile v političnem življenju hrvatskega naroda. Poleg Radićeve kmečke stranke so zavzemale slično stališče druge, manjše politične stranke in skupine, kakor „Starčevićeva stranka prava", ki jo je zastopal dr. Ante Pavelić, srbska „narodna radikalna stranka", katere predsednik je bil dr. Djordje Krasojević, socialnodemokratska stranka za Hrvatsko in Slavonijo,[13] ki so jo vodili V. Korać, V. Bukšeg in S. Delić (ta je bil leta 1920. izvoljen za zagrebškega župana na komunistični listi), ter posamezni politični možje, ki pa niso imeli organiziranih strank za seboj, kakor dr. Ivan Lorković, dr. Srdjan Budisavljević i. dr. Tem je Stjepan Radić predložil, naj se takoj ustanovi Narodno vijeće v Zagrebu kot nova centralna politična organizacija jugoslovanskega pokreta, in sicer ne glede na to, ali večinska vladna stranka, srbsko-hrvatska koalicija, pristopi ali ne.

[13] Tudi v socialnodemokratični stranki na Hrvatskem je prišlo do podobnih idejnih trenj glede taktike v nacionalnem boju kakor v slovenski. Njen najuglednejši voditelj Vitomir Korać je bil sicer od vsega začetka odločen pristaš sodelovanja z ostalimi strankami v nastopanju za jugoslovansko državo. V imenu stranke je aktivno sodeloval na že omenjeni konferenci jugoslovanskih politikov v Zagrebu dne 2. in 3. marca 1918. Tej Koraćevi politiki pa so se postavili po robu socialistični levičarji in z njimi drugi ugledni socialnodemokratični voditelj Vilim Bukšeg. Po prizadevanju te skupine je vodstvo stranke 8. avgusta 1918 sklenilo, da bo stranka za zedinjenje Slovencev, Srbov in Hrvatov nastopala samostojno in neodvisno, ne pa skupaj z meščanskimi strankami. Ker je Korać navzlic temu sklepu dalje sodeloval pri pripravah za koncentracijo, je prišlo do dejanskega razcepa. A kakor je zaradi vse večje verjetnosti vojnega poraza centralnih sil vodstvo slovenske socialne demokracije z Antonom Kristanom na čelu od maja 1918 vse bolj določno prehajalo na stališče skupnega nastopanja z ostalima slovenskima strankama v pogledu nacionalnega programa, se je to zgodilo tudi v hrvatski socialnodemokratski stranki z Bukšegovo skupino. Na jugoslovanski socialistični konferenci v Zagrebu, ki se je vršila 6. oktobra 1918, sta obe socialnodemokratični stranki, slovenska in hrvatska, v nasprotju z bosensko sklenili skupno resolucijo za vstop v Narodno vijeće.

PREDPREVRATNI TEDNI

Dne 21. septembra 1918 je prišel ogrski ministrski predsednik grof Štefan Tisza, ki je bil baje edini med svetovalci Franca Jožefa proti vojni in ki je bil pozneje že prve dni poloma umorjen, v Sarajevo. Tam je sklical politične ljudi in jim takole govoril: Bosansko-hercegovski sabor se ne more sklicati. Dovolj sramote povzroča monarhiji že avstrijski parlament. Slovenci so agenti antante. V interesu Hrvatov je, da se ločijo od Srbov. Po vojni bo Srbija tako majhna, da bo Bolgarom komaj še za zajtrk. Ogrska in Herceg-Bosna imata skupne interese. Edinstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev nasprotuje državnim temeljem monarhije. Načelo samoodločbe narodov je neizvedljivo, ker so narodi tako zelo pomešani med seboj, da jih ni mogoče razmejiti. To geslo je ponarejen denar, ki so ga vrgli med nas Angleži, da povzročijo zmedo. Sami ne marajo zanj, kakor nas uči katoliška Irska. Madžarske čete so prelile veliko krvi za svobodo krščanskega ljudstva na Balkanu.

Grof Tisza, zapoznela lastovica, je odšel iz Sarajeva brez političnega uspeha.

Že[14] 14. septembra je bila poslala avstro-ogrska vlada vsem vojujočim se in nevtralnim državam vabilo, naj bi delegirale zastopnike na zaupen in neobvezen razgovor o temeljnih načelih bodočega mirovnega sporazuma. Antantni državniki so to iniciativo za pogajanja za kompromisen mir zavrnili, ker so pravilno sodili, da je odporna sila centralnih držav izčrpana in da bodo uspele pripravljene ofenzive antantnih vojsk na zapadnem, macedonskem in italijanskem bojišču.

K omenjeni „mirovni noti" avstro-ogrske vlade so 24. septembra v Zagrebu zbrani voditelji jugoslovanskega gibanja „v

[14] V naslednjih, v tekstu drobno tiskanih odstavkih označujemo na kratko v zapovrstnem redu odločilne mednarodne dogodke, vojne in politične, v septembru in oktobru 1918, ki jih je avtor v „Pripombah" očrtal zelo fragmentarno in nepopolno. Odstavki, ki so popolnoma ali pretežno avtorjevi, so tiskani kakor njegov ostali tekst.

imenu narodnih organizacij Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodnega vijeća še ni bilo) izjavili, da avstro-ogrska vlada govori lahko le v imenu obeh vladajočih narodov, in zahtevali, da bodi na bodoči mirovni konferenci zastopan tudi narod Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Sredi septembra sta začeli antantni vojski na macedonskem in zapadnem bojišču hkrati svoji zadnji, zmagoviti ofenzivi. Bolgarska vojska, ki je v glavnem držala macedonsko fronto za centralne države, je bila hitro katastrofalno poražena. Bolgarsko je že 29. septembra kapituliralo in sprejelo diktirane pogoje premirja. Zaradi nevzdržnega notranjepolitičnega položaja se je bolgarski car Ferdinand 3. oktobra odpovedal prestolu in 5. oktobra zapustil Bolgarsko. Solunska vojska, v kateri so bili v glavnem Srbi in Francozi, je od konca septembra neprestano prodirala in v mesecu dni zasedla vso Srbijo.

Na zapadnem bojišču so antantne vojske 4. oktobra predrle nemško obrambno linijo. Nemške čete so se morale pod silnim pritiskom umikati vse do 11. novembra, ko je nemška delegacija sprejela Fochove pogoje za premirje.

Nemčija je dobila 4. oktobra prvo parlamentarno vlado. Novi kancler, princ Maks Badenski, je še tisto noč zaprosil s posredovanjem Švice predsednika Zedinjenih držav, naj povzame iniciativo za sklenitev miru, in mu sporočil, da nemška vlada sprejema kot osnovo za pogajanja njegov znani, štirinajst točk obsegajoči mirovni program. Enako prošnjo mu je poslala obenem tudi Avstrija.

Dne 8. oktobra je izjavil Wilson, da ne bo odgovarjal na prošnjo nemške vlade, dokler bodo stale vojske centralnih držav na ozemlju antantnih držav; hkrati je zahteval pojasnila, ali nemška vlada sprejema njegove točke kot program ali samo kot „osnovo za pogajanja“ in pa ali govori nemški kancler le v imenu tistih nemških krogov, ki so doslej vodili vojno.

V svojem odgovoru od 12. oktobra je nemška vlada izjavila, da sprejema Wilsonove točke „kot osnovo trajnega miru“, da je pripravljena, dogovoriti se v posebni mešani komisiji o izpraznitvi antantnega ozemlja in da govori kancler v imenu nemške vlade, ki se opira na veliko večino državnega zbora, in torej tudi v imenu nemškega naroda.

Wilson je 14. oktobra očital Nemčiji, da njene podmornice še nadalje potapljajo tudi potniške ladje in celo rešilne čolne ter da nemške čete na svojem umiku uničujejo in pustošijo francoske in belgijske pokrajine; hkrati pa je še izjavil, da ne more privoliti v premirje, dokler ima samodrška sila, ki je doslej odločala o usodi nemškega naroda, možnost motiti svetovni mir tudi

še v bodoče — noče se pogajati s cesarjem, ampak le z narodom. Napovedal je tudi poseben odgovor avstro-ogrski vladi.[15]

Šele 5. oktobra 1918, skoraj dva meseca po ustanovitvi „Narodnega sveta za Slovenijo in Istro" v Ljubljani, se je v Zagrebu na zborovanju povabljenih delegatov iz vseh jugoslovanskih dežel monarhije ustanovilo Narodno vijeće. Pri ustanovitvi srbsko-hrvatska koalicija ni sodelovala. V odbor tega krnega Narodnega vijeća je prišlo 14 Slovencev (osem klerikalcev, štirje liberalci, en Tržačan in en Istran).

Prav isti dan je zasedal avstrijski parlament na Dunaju. Pri tej priliki je dr. A. Korošec, načelnik Jugoslovanskega kluba, stavil vprašanje na ministrskega predsednika in domobranskega ministra, zakaj se še vedno jemljo talci v Herceg-Bosni, in interpeliral za amnestijo obsojenih mornarjev, ki so se bili udeležili upora v Kotoru. Interpelant je grajal, da ministrski predsednik ne odgovarja točno na vprašanja slovanskih poslancev. Na isti seji je klerikalni poslanec dr. Ivan Benkovič predložil spomenico v zadevi neke zaplembe živil v Brežicah, ki so prišle iz Hrvatske, poslanec dr. K. Verstovšek pa se je zavzemal za neko dijaško ustanovo pri naučnem ministrstvu. Kakor običajno je „Slovenec" tudi sedaj bučno hvalil in poveličeval „uspehe" poslancev.

Srbsko-hrvatska koalicija je hodila počasi. Nikakor ni hotela zapustiti vladnega položaja v avtonomni Hrvatski in se spreti z ogrsko vlado v Budimpešti. Vsak svoj korak je preračunila s položajem na bojiščih, čeprav je bilo že vsakemu političnemu človeku jasno, da je katastrofa Avstro-Ogrske tik pred durmi. Nihče in nič ni več moglo zadržati propada zastarele in nesodobne fevdalne države.

---

[15] Nadaljnje dopisovanje med nemško vlado in Wilsonom očrtujemo najkrajše: Prva se je 20. oktobra prala pred njegovimi očitki in zatrjevala, da je nemški vladni sistem z uvedbo parlamentarne vlade korenito izpremenjen; Wilson ji je 23. oktobra sporočil, da se bo sporazumel z aliiranimi vladami, 5. novembra pa ji je naznanil, da je antanta pooblastila maršala Focha, da predloži nemškim zastopnikom mirovne pogoje.

Če je ne bi bil podrl predsednik Wilson, bi bile to storile razjarjene množice njenih nezadovoljnih in razočaranih slovanskih narodov, zlasti Čehi. Šele 8. oktobra je hrvatsko-srbska koalicija po dolgem posvetovanju sklenila, da priznava potrebo, da se v danem času osnuje Narodno vijeće. Izvolila je pet zastopnikov za pogajanja z drugimi strankami v tem vprašanju in sicer: dr. Lukinića, dr Dušana Popovića, Svetozara Pribičevića, dr. Ivana Ribarja in Večeslava Wilderja. Ti so se pogajali z zastopniki Narodnega vijeća glede njegovega programa in organizacije. Nato je koalicija končno 12. oktobra, torej v času, ko njen pristop ni več pomenil nobenega političnega tveganja, vstopila v Narodno vijeće.

Pravila Narodnega vijeća, sprejeta sporazumno s srbsko-hrvatsko koalicijo, so določala ozemlje Jugoslovanov, ki jih zastopa Narodno vijeće: Hrvatska in Slavonija z Reko, Dalmacija, Herceg-Bosna, Trst, Kranjska, Goriška, Štajerska, Koroška, Bačka, Banat, Baranja, Medžimurje in jugoslovanski kraji južnozapadne Ogrske. Program Narodnega vijeća je bilo zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v neodvisno državo, urejeno po načelih demokracije. Organizacija Narodnega vijeća je slonela na teritorialnem principu. Vsaka pokrajina pošlje v njegov zbor po enega poslanca na vsakih 100.000 prebivalcev. Vsi člani hrvatskega sabora, bosenskega sabora, državnega zbora na Dunaju, deželnih zborov v statutu imenovanih dežel, ki priznavajo Narodno vijeće, se smejo udeleževati plenarnih sej sveta. Plenum Narodnega vijeća je izvolil iz svoje srede osrednji odbor, ki je dobil še svoje predsedstvo. Osrednji odbor je štel 30 članov, smel pa jih je sam kooptirati še deset. Slovenci so imeli v osrednjem odboru sledeče zastopnike: dr. Anton Korošec (namestnik dr. Ivo Benkovič), dr. Lovro Pogačnik (namestnik prof. B. Remec), dr. Izidor Cankar (namestnik dr. Josip Jerič), Ivan Hribar (namestnik dr. Vekoslav Kukovec), dr. Albert Kramer (namestnik dr. Slavko Fornazarič), Anton Kristan (namestnik Josip Petejan). Dne 17. oktobra je dobilo Narodno vijeće še svoje predsedstvo:

predsednik dr. Anton Korošec, podpredsednika dr. Ante Pavelić in Svetozar Pribičević.

Dne 12. okt. je sprejel cesar Karel v Badenu voditelje Čehov, Jugoslovanov (dr. Korošca) in Poljakov, ki so mu vsi razložili svoje programe o ustanovitvi narodnih držav, češkoslovaške, jugoslovanske in poljske.

Štiri dni nato — 16. oktobra — je cesar Karel v manifestu „svojim zvestim narodom" napovedal preosnovo Avstrije, ki je prišla „z božjo pomočjo na prag častnega miru", „v duhu načel, ki so jih zavezniški vladarji v svoji mirovni ponudbi sprejeli za svoje": „Avstrija naj postane po volji svojih narodov zvezna država, v kateri tvori vsaka narodnost na ozemlju, kjer je naseljeno, svojo lastno državnost." Poljsko ozemlje se lahko združi z neodvisno poljsko državo, Trst z okolico pa dobi po želji svojega prebivalstva poseben položaj. To „osvobojenje" narodov pa se nanaša zgolj na Avstrijo in „se nikakor ne dotika celovitosti dežel svete ogrske krone"!

Narodno vijeće je izdalo 19. oktobra po tridnevnem zasedanju važen „Proglas jugoslovanskemu narodu". V njem izjavlja, da pooblaščeno od vseh narodnih strank in skupin sprejema vodstvo narodne politike v svoje roke tako, da bo ono v vseh pogajanjih z zunanjimi činitelji edini predstavnik naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zahteva zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov na njihovem etnografskem ozemlju ne glede na pokrajinske in državne meje v eno samo enotno in popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in gospodarske demokracije, ki odpravlja vse socialne in gospodarske krivice ter neenakosti. Nadalje zahteva, da bodi narod SHS zastopan na mirovni konferenci ter odklanja cesarjev manifest od 16. oktobra in v naprej vsak podoben predlog, ki bi reševal naše narodno vprašanje samo deloma in mu skušal vzeti mednarodni značaj.

Tedaj so Slovenci, Hrvati in Srbi na bivšem avstro-ogrskem ozemlju prvič revolucionarno spregovorili proti habsburški dinastiji in Nemcem ter Madžarom.

Tiste dni so slovenski poslanci na Dunaju interpelirali vlado zaradi nameravane preložitve jugozapadne fronte v slovenske dežele. Dr. Korošec je 19. oktobra protestiral

pri ministrskemu predsedniku Hussareku proti taki nameri in se zavzel za pomilostitev upornih kotorskih mornarjev.

Na mirovno prošnjo avstro-ogrske vlade od 4. oktobra je odgovoril Wilson 18. oktobra. Sodba, ki jo je izrekel najmogočnejši človek tistih dni, je bila za Dunaj in Pešto strašna. Izjavil je, da se s predlogom dunajske vlade ne more baviti, ker je razvoj prehitel tisto njegovo točko, ki je govorila o nadaljnjem obstoju Avstro-Ogrske in zahtevala le najsvobodnejši avtonomni razvoj za njene narode. Odkar je bil 8. januarja 1918 formuliral svojih štirinajst točk, so se izvršili veliki dogodki; Združene države so priznale češko-slovaški Narodni svet kot de facto bojujočo se vlado in prav tako pravičnost teženj po narodnem osvobojenju Jugoslovanov. Sklep odgovora se glasi: „Zaradi tega predsednik ne more več priznati zgolj avtonomije teh narodov kot osnovo za mir, temveč je prisiljen zahtevati, da bodo oni sami, ne on, sodniki o tem, kakšna akcija avstro-ogrske vlade bi zadovoljila težnje in pojmovanje teh narodov o njihovih pravicah in njihovem opredeljenju kot članov družine narodov."[16]

Četudi je rekel Wilson, da noče biti on sodnik, ampak naj nesvobodni narodi sami izrečejo odločbo, je praktično odločil vendarle Wilson sam. Ta Wilsonova odločna beseda je bila plod truda in prizadevanj češkega emigranta Tomaža Masaryka, čigar močna osebnost je preokrenila prej-

[16] Šele čez teden dni, 28. oktobra, je avstro-ogrska vlada odgovorila Wilsonu, da soglaša z njegovim naziranjem glede pravic narodov Avstro-Ogrske, in ga prosila za pogajanja za separaten mir in za takojšnje premirje. Prav ta dan je velika italijanska ofenziva, ki se je začela 24. oktobra, predrla fronto. Dne 29. oktobra je vrhovno poveljstvo odredilo izpraznitev Benečije in zaprosilo poveljstvo italijanske vojske za premirje. Osrednja oblast, ki ni nudila notranjemu razpadanju države po 3. oktobru nobenega odpora, je hotela s takojšnjim premirjem po vsi sili rešiti del cesarske armade in z njeno pomočjo ohraniti oblast vsaj v nemških deželah in v Ogrski. Italijansko poveljstvo pa je zavlačevalo s sklepom premirja, ki bi ji odjedlo takó lahko zmago po tolikih porazih sedaj, ko so se

šnjo politično misel Wilsonovo v to smer. To novo politično prepričanje ameriškega prezidenta bi moglo tudi še pozneje nam Slovencem mnogo koristiti pri končnem urejevanju naših narodnih mej na zapadu, ako bi se bili strnili okoli njega in mu poslušno sledili. V lastno škodo tega nismo storili. Morda bom pozneje o tem še kaj povedal.

Mnogo dokazov bi lahko navedel za trditev, da je večina slovenskih političnih mož predvojne in vojne dobe v svojem srcu prelomila s staro avstrijsko državo šele, ko je bil znan odgovor ameriškega predsednika Wilsona c. in kr. dunajski vladi z dne 18. oktobra 1918.

Dne 22. oktobra 1918 je na seji avstrijskega državnega zbora slovenski poslanec dr. I. Benkovič interpeliral vlado zaradi političnega preganjanja rudniških nameščencev Trboveljske premogokopne družbe, dr. Korošec pa zaradi premestitve Jugoslovanov, Čehoslovakov in poljskih regimentov v njihove domovine.

Isti dan je hrvatski pešpolk bana Jelačića svojevoljno zasedel Reko in razorožil ogrske honvede v mestu. Spričo tega je poslanec dr. Korošec v vojnem odseku avstrijske delegacije prosil vojnega ministra, naj zaradi te zasedbe ne preganja vojaštva, ki je v tem primeru le izpolnilo voljo ljudstva. To je bilo 23. oktobra.

Wilsonova beseda, ki je sprožila notranji prevrat v Avstriji, je našla zgolj neko površno, v zadnjem hipu sestavljeno narodno organizacijo, ki je omahujoče prevzela

---

avstrijske čete že samolastno vračale z bojišča v svoje domovine. Dne 1. novembra prejete pogoje premirja je ukazal cesar 2. novembra sprejeti. Takrat pa je že strah pred vračajočo se armado potisnil vse druge misli v ozadje in cesar je hkrati ukazal avstrijskim četam, naj takoj prenehajo z vojevanjem, kar so tudi storile 3. novembra zjutraj. Sedaj je moral priti velik del avstrijske vojske v ujetništvo, kajti italijanska armada je drvela z oklopnimi avtomobili, konjeniškimi in kolesarskimi oddelki naprej in zajela vse (okoli 100.000 vojakov), kar je ostalo južno in zahodno od črte, ki jo je dosegla do tretje ure popoldne 4. novembra. Kar pa se je izmuznilo ujetništvu, je panično in kaotično bežalo — avstrijske armade ni bilo več. (Glej Dr. Otto Bauer: Die österreichische Revolution, str. 90—94).

politično oblast in vodstvo Jugoslovanov na ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije. Razlika med Čehi in Jugoslovani je bila torej znatna. Čehi so bili s staro državo že davno prelomili. Oni so organizirali svojo vlado in armado v težavnih razmerah v inozemstvu in so se vojne dejansko udeležili na frontah s svojimi lastnimi češkoslovaškimi regimenti.[17]

Jugoslovani, to je Slovenci, Hrvati in Srbi v bivši monarhiji, so ostali mirni in nedelavni celo spričo tega, da se je habsburška oblast že dolgo krhala in lomila pred očmi vsega sveta. Morda ne bo preveč rečeno, da so bili v splošnem Slovenci še najbolj delavni v pripravi za novo narodno organizacijo. Revolucionarno zavednih pa so imeli vsi Jugoslovani neprimerno manj kot Čehi, in še tisti, ki so ostali doma in vedeli, kam hočejo, so bili večinoma zaprti, konfinirani ali v vojaški suknji. Revolucionarna propaganda med ljudmi je bila težavna in zelo nevarna spričo velike reakcionarne množice kmetov in uradnikov ter celo tako imenovanih svobodnih inteligentov, ki so često bili prav do zadnjega trenutka karikaturno bojazljivi, pripravljeni celo ovajati, da ne bi bili pozneje sami osumničeni ...

„Jugoslovanski odbor", ki je imel svoj sedež v Londonu in je že leta 1917. podpisal skupaj s srbsko vlado „krfsko

---

[17] Tu bi bil avtor vsekakor moral spregovoriti o jugoslovanskih prostovoljcih, čeprav njihov pomen ne dosega pomena vzporednega češkega gibanja. Hkrati je poudariti, da je češko taktiko do konca vojne obvladoval račun, da bo tako dolgo, dokler ne bo nemški imperializem poražen, v vsakem primeru češke revolucije prišlo do nemške zasedbe Češke in Moravske. Tudi za češko in jugoslovansko narodno gibanje velja dobra karakteristika, ki jo je dal dr. Otto Bauer za avstrijsko nemško socialnodemokratično gibanje: „V teh odločilnih tednih od 3. oktobra do 12. novembra smo vsak dan zahtevali zgolj tisto, kar je že dozorelo in kar je bilo mogoče doseči brez hudih žrtev... In tako smo korakoma končno dosegli vse, kar smo si bili postavili za smoter" (v omenjeni knjigi, str. 104). Tako je avstrijska socialna demokracija pritisnila šele potem, ko je 9. novembra Nemčija postala republika, na cesarja, da se je 11. novembra formalno odrekel oblasti. Prepeluh je zgoraj zapisal: „Ta težka gibljivost in okorelost je vobče nekakšna avstrijska lastnost."

deklaracijo", doma med ljudstvom ni našel ne odmeva ne stikov in je bil med narodom skoraj neznan. Takratni politični vodniki kmetov in meščanstva niso imeli poguma, da se zanj in za njegovo propagando izrečejo kakorkoli in kjerkoli. Nasprotno, pograbili so vsako priliko, da ga zatajé in odvrnejo od sebe sum veleizdaje, kaj veleizdaje, že samega političnega nezadovoljstva. Veleizdajalce so opisovali kot ljudi, ki so svoj narod zapustili in ga hočejo iz osebnega koristolovstva prodati nejevercem in vojnim sovražnikom. Čeprav je bilo nezadovoljstvo vsak dan večje, je vendarle ljudstvo, ki ni imelo nobene velike politične zgodovine in tradicije — medtem ko so Čehi in Poljaki imeli oboje —, ostalo pasivno in mirno. Hrvati in Srbi so imeli vsaj svoj „zeleni kader". Te „kadre" so tvorili oboroženi dezerterji avstro-ogrske armade, ki se niso hoteli več vrniti na fronto. Pobegnili so v gore in šume, kjer jim propadajoča oblast ni mogla do živega. Ti ubežniki so se združevali v taborišča in napadali slabo zastražene vojaške transporte živil zaradi lastne prehrane. Teh ubežnikov se je pozneje balo tudi Narodno vijeće, toda brez potrebe, zakaj bili so brez političnih vodnikov in so se mirno razšli po domovih, ko je minila nevarnost vojne in kazni zaradi dezertacije. Slovenci, vsaj kolikor je meni znano, nismo poznali niti „zelenih kadrov".

Wilsonov odgovor je bil objavljen šele 21. oktobra in ga Narodno vijeće še ni poznalo 19. oktobra, ko je izdalo omenjeni proglas.[18] Takoj 21. oktobra ga je pozdravilo v posebnem razglasu in pozvalo zagrebško prebivalstvo in ves narod, naj izrazi svoje veselje in navdušenje v manifestacijah, a brez demonstracij, ki bi uničevale tujo lastnino.

PREVRATNI DNEVI V ZAGREBU IN LJUBLJANI

Zagreb in vsa Hrvatska sta zaživela v revolucionarnem čustvu neke svobode in neodvisnosti od Budim-

[18] Tako je menil avtor „Pripomb", kar pa po naši preureditvi in dopolnitvah v tekstu ne pride več do izraza.

pešte.[19] Ban Mihalovich, ki je bil še v funkciji, je naslednji dan, 22. oktobra, v sporazumu z Narodnim vijećem izdal proglas, ki svari pred neredi. Ban pravi, da razume patriotična čustva prebivalstva, vendar pa se morajo manifestacije vršiti v mejah zrelosti in treznosti. Zlasti naglaša, da so veliki narodni interesi povezani z osebno in imovno varnostjo in da javni uradi in njihovi organi ne smejo biti moteni v službi, ki jo opravljajo v javnem interesu.

Dan pozneje, 23. oktobra, je Narodno vijeće samo izdalo proglas, v katerem poziva narodne ljudi, da osnujejo „odbore Narodnega vijeća" po mestih in po vaseh, ki bodo

[19] Medtem ko je Ljubljana priredila manifestacijo prebivalstva za svobodno narodno državo in proglasitev neodvisnosti šele na dan 29. oktobra 1918, se je v Zagrebu izvršila manifestacija prebivalstva za neodvisnost že 22. oktobra. Tedaj so pred gledališčem in na Markovem trgu nagovorili zbrane množice dr. Pavelić, Vitomir Korać, Stjepan Radić, Svetozar Pribičević, dr. Izidor Cankar, dr. Drinković, Vekoslav Spinčić, dr. I. Novak in Vilim Bukšeg, torej voditelji vseh v Narodnem vijeću zastopanih hrvatskih strank. S to manifestacijo je bila že „dejansko pretrgana zveza med hrvatsko politiko in habsburškim cesarstvom" (Josip Horvat). Zagreb se je okrasil z zastavami, revolucija pa je ostala po tem svojem čustvenem izrazu še nekaj dni na istem mestu. ‚Ostanki habsburških oblasti so še tu, še je vojska v vojašnicah, njeni štabi sede v svojih pisarnah, le začeli so izgubljati orientacijo in zveze... Dne 26. oktobra vpraša Narodno vijeće dva generala Hrvata, Luko Šnjarića in Mihovila Mihaljevića, ali bosta v primeru, da Narodno vijeće pretrga državnopravne odnose z Avstro-Ogrsko, nastopila z orožjem proti njemu. To vprašanje in odgovor nanj sta vsekakor značilna za ljudi in čas. Generala odgovarjata, da ne moreta določeno odgovoriti, ker morata najprej vprašati pristojne oblasti, izvedeti, kaj misli cesar. Isti dan odpotujeta generala v avdienco; Karel jih odveže prisege zvestobe in jima priporoči sodelovanje z Narodnim vijećem. Pozno zvečer 28. oktobra se vrneta generala v Zagreb in sporočita Narodnem vijeću, da se mu stavita na razpolago... Ko se je izvedelo to stališče vojske, je lahko začel sabor s svojim delom, tem laže, ker so istega dne [28. X.] Čehi v Pragi brez težkoč pretrgali odnose z Dunajem" (Josip Horvat, omenjena knjiga, str. 96 in sl.). Pripominjamo, da je bil 28. X. tudi ban Mihalovich v avdienci pri Karlu. Tako je končno 29. oktobra 1918 prišlo do saborove proglasitve neodvisnosti Hrvatske.

ščitili življenje in imovino državljanov. Proglas namreč ugotavlja, da je po Wilsonovem odgovoru prišlo do napadov na kolodvore in drugo imovino.

Dne 24. oktobra je poklical predsednika Narodnega vijeća dr. Korošca in predsednika češkega Narodnega odbora dr. Kramaŕa na razgovor dr. Lammasch, ki mu je poveril cesar sestavo poslednje avstrijske vlade. Ta naj bi poskusila doseči kompromis med priznanjem samoodločbe narodov, novih državnih tvorb in dinastije. Oba, dr. Korošec in dr. Kramař, sta že imela v žepu potne liste za potovanje v Švico, kjer sta se nameravala povezati z voditelji svojih emigrantskih organizacij in antante. Izjavila sta dr. Lammaschu, da niti Čehi niti Jugoslovani „ne morejo sodelovati v nobenem avstrijskem ministrstvu ne glede na to, kakšen program naj bi imelo, in da ne morejo ukreniti ničesar brez izrečne odobritve antante, ki jih je osvobodila".[20] Takoj nato, torej še pred proglasitvijo neodvisne države SHS, je odpotoval dr. Korošec z dr. Melkom Čingrijo in dr. Gregorjem Žerjavom v Švico, da se poveže z Jugoslovanskim odborom in se o vsem informira.

Mestni zastop Zagreba je potreboval šest dni, da je premislil razpoloženje prebivalstva pri zadnjih manifestacijah. Dne 27. oktobra so se zbrali mestni svetniki in na seji odrekli nadaljnjo poslušnost monarhiji ter priznali za svojo vrhovno politično oblast Narodno vijeće odnosno Jugoslovanski odbor v Londonu.

Na sam dan državnega prevrata, 29. oktobra 1918, se je zbral v Zagrebu hrvatski sabor, edini parlament v jugoslovanskih deželah, ki je še funkcioniral. Trg pred saborom in bližnje ulice so bile natrpane ljudstva, ki se je ta dan že zarana zbiralo na ulicah z narodnimi in rdečimi zastavami in manifestiralo za lastno državnost. Predsednik sabora dr. Bogdan Medaković je imel otvoritveni govor, katerega vodilna misel je bila: Kaj je preostalo staremu hrvatskemu saboru, da še stori? Katera njegova naloga je sedaj največja? In na svoje vprašanje je odgovoril: Največja naloga hrvatskega sabora je sedaj ta, da načne in glede Hrvatske

[20] Josip Horvat v omenjeni knjigi (str. 96) pravi, da „je bila s to izjavo tudi formalno pretrgana zadnja politična zveza med Habsburžani in slovanskimi narodi".

in Slavonije tudi takoj izvede mirno likvidacijo vseh dosedanjih državnopravnih odnosov.

Tej ugotovitvi je sledilo v dvorani neznansko navdušenje, s polnih galerij so dame obsipale poslance z rožami. Videti je bilo, da bo zadnja seja starodavnega hrvatskega sabora kar najbolj slovesna in „zgodovinska". Za predsednikom je bral tajnik sabora Marko Novosel nujni predlog Svetozara Pribičevića in tovarišev, naj sabor razveljavi vse dosedanje državnopravne odnose in zveze kraljevine Hrvatske, Slavonije in Dalmacije s kraljevino Ogrsko ter avstrijskim cesarstvom. Predlog je bil seveda sprejet soglasno z nepopisnim navdušenjem; ves sabor se je dvignil in zapel „Lepo našo domovino". Nato se je klicalo Hrvatski v dvorani in na galerijah; klici so se razlili po balkonih, preskočili ograde in že je odmevalo po trgu in sosednih ulicah, polnih ljudstva: „Živela Hrvatska!"

Po Pribičevićevem predlogu je sabor proglasil Dalmacijo, Hrvatsko in Slavonijo z Reko vred za neodvisno državo i proti Ogrski i proti Avstriji in zanjo izrekel, da po sodobnem narodnostnem načelu, na temelju narodnega edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov vstopa v suvereno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki bo obsegala vse etnografsko področje tega naroda ne glede na katerekoli državne meje, v katerih danes žive Slovenci, Hrvati in Srbi.[21]

Svečanost trenutka je bila še podčrtana, ko so med branjem Pribičevićevega predloga prišli v dvorano bivši avstro-ogrski generali v paradnih uniformah, gospodje Luka pl. Šnjarić, podmaršal Mihajlo Mihaljević, pl. Ištvanović ter generalni major Josip Plivelić. Poslanci in galerije so jih burno pozdravljali, ban Antun pl. Mihalovich jim je šel

[21] O ureditvi nove države je rečeno v sprejetem Pribičevićevem predlogu naslednje: „Splošna narodna ustavodajna skupščina vsega zedinjenega naroda Slovencev Hrvatov in Srbov bo s kvalificirano večino, ki bo v naprej določena in ki bo popolnoma varovala pred vsako majorizacijo, dokončno sklepala o obliki vladavine in o notranjem državnem ustroju naše države, utemeljene na popolni enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov".

nasproti in jim stiskal roke med klici poslancev: „Živela narodna vojska!"

Nato je dr. Ante Pavelić stavil nujni predlog, naj sabor prizna Narodnemu vijeću Slovencev, Hrvatov in Srbov vrhovno oblast in njegovo objavo od 19. oktobra proglasi za obvezno.

Ban pl. Mihalovich je k temu predlogu izjavil, da popolnoma soglaša s Pavelićevim predlogom in da stavlja vso vladno eksekutivo s seboj vred na razpolago Narodnemu vijeću kot vrhovni vladi vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov na bivšem ozemlju avstro-ogrske monarhije.

Tako je 29. oktobra hrvatski sabor prostovoljno obglavil samega sebe ter po dolgi in zgodovinskih doživljajev polni dobi sklenil življenje.

Spričo tega dogodka je bilo navdušenje v saborni dvorani tako silno, da se mu nobena politična stranka ni mogla več upirati. Množice zunaj na trgu in na ulicah res da niso pojmile važnosti in posledic teh sklepov; šele pozneje so se zavedele, da so bile presenečene in pregažene. Toda o navzočih političnih glavah ni mogoče tega trditi.

Vodja hrvatskih „frankovcev", ki so bili skozi in skozi črno-rumeni, saborski poslanec dr. Vladimir Prebeg je na splošno začudenje izjavil, da popolnoma soglaša s sprejetimi sklepi in da se bo njegova stranka prava kot nesodobna razšla. Ta izjava je napravila zelo globok vtis, ker je bila z njo pot v novo državno življenje zelo olajšana. Opogumila je tudi tiste politike, ki so se „frankovcev", globoko zasidranih v delu hrvatskega malomeščanstva in ozko povezanih z avstro-ogrskim fevdalizmom, bali glede na nadaljnji notranji politični razvoj in zaradi predvojnega in medvojnega antagonizma med hrvatskim katolištvom in pravoslavnim srbstvom.

Tudi poslanec dr. Josip Šilović, vodja tako imenovanih „unionistov", t. j. hrvatskih „madžaronov", pozneje prvi ban Savske banovine, je izjavil, da se je njegov klub v saboru razšel in da so navzoči njegovi člani glasovali za vse predloge z navdušenjem. Tudi njegova politična prijatelja, po-

slanca grofa dr. Teodor in Marko Pejačević bi se rada udeležila današnje saborske seje, toda to jima je preprečil — „zeleni kader", ki ju je na žalost obkolil.

Končno je obširno utemeljeval svoj predlog še vodja hrvatske kmečke stranke Stjepan Radić, ki je predlagal prepoved izvoza živil na Ogrsko in v Avstrijo. Tudi njegov predlog je bil soglasno sprejet.

Že dan poprej je Narodno vijeće v Zagrebu sklenilo, da bodi začasna vrhovna oblast v vseh jugoslovanskih deželah njegovo predsedstvo, ki so ga tvorili: predsednik in šef eksekutive dr. Anton Korošec, podpredsednika Svetozar Pribičević in dr. Ante Pavelić ter tajniki dr. Srdjan Budisavljević, dr. Ivan Lorković in dr. Mate Drinković. To predsedstvo je kot vrhovna oblast že naslednji dan imenovalo novo hrvatsko vlado.

Naknadno je bil naslednjega dne imenovan za tajnika za Slovenijo in Istro še dr. Albert Kramer kot zastopnik liberalnih Slovencev.

Vlada nove države SHS je bila torej končno sestavljena. Na znotraj in navzven je prešla vsa oblast in vsa državna eksekutiva brez večjih težkoč v roke Narodnega vijeća odnosno njegovega predsedništva s sedežem v Zagrebu.

Dne 31. oktobra je avstro-ogrsko vojno ministrstvo brzojavno izročilo vso svojo vojno mornarico, trdnjave in mornariške naprave Narodnemu vijeću v Zagrebu.

Dne 29. oktobra so priredili Ljubljančani veliko manifestacijo narodne osvoboditve. Ljudstvu je govorilo več politikov. Ivan Hribar je dejal med drugim: Svobodni državljani ste. Kot taki pa se dobro zavedajte, da vam bo ta največja dobrina ostala ohranjena le tedaj, ako bo vaš državni ustroj redno deloval. Prišli ste semkaj, da spoznate tiste, ki naj za to skrbe.

Poslanec dr. Lovro Pogačnik je med drugim rekel: Prihajam naravnost z Dunaja in vam prinašam pozdrave vseh tistih poslancev, kar jih je še tam v Jugoslovanskem klubu.

Danes gledajo vsi, ki žive v onih svojih ponosnih palačah, s strahom v bodočnost, ker se boje, da bo po „Ringu" rasla trava in da bo vse opustošeno.

Ta manifestirajoča, mnogotisočna množica je nosila s seboj narodne zastave in standarte z raznimi napisi. Ti napisi zgovorno pripovedujejo, da je bila po nepričakovanem Wilsonovem odgovoru čez noč vržena s tira vsa stara miselnost in da je novo nastali politični položaj silno presenetil domačo vsezaverodomcesarsko politiko. Nove enotne politične ideje še ni bilo in zato so se na tablicah, ki so molele iznad glav množice, brali sledeči, deloma tudi nesmiselni napisi: Naprej zastava slave, Živio Wilson osvoboditelj, Živio Trumbić, Živio dr. Korošec, Živela država SHS, Živela republika, Živio Pašić, Naš Samo prihaja, Slavimo slavno Slavo slavnih Slovanov, Od Korotana do Soluna, Le vkup uboga gmajna, Buči naše morje adrijansko, Pozdravljeni osvobojeni koroški bratje, Ljubimo se, Slava Matiji Gubcu, Od Gdanskega do Trsta, Za staro pravdo in podobni.

Takšen konglomerat političnih in socialnih idej pokaže zgodovina le redkokdaj. Bili smo pač politični otroci, nezreli nevedneži, povsem nepripravljeni na dogodke, ki so se hitro odigravali v Evropi.

Dne 31. oktobra 1918 so po Ljubljani govorili, da se vozi zmagovita angleška armada iz Trsta v Ljubljano na avtobusih. Ta laž je bila sicer dokaj predrzna za misleče ljudi, toda bila je potrebna, da se plašljivci opogumijo in ljudstvo ji je nasedlo. Ljudje so res začeli odmetavati raz sebe razna patriotična in „cesarska znamenja". Vojaki in oficirji so hiteli zamenjavati uradne rozete na svojih kapah s slovenskim trobarvnim znakom. Sedaj gre menda zares? Zadnji oktober 1918 je bil oblačen in hladen dan. Ko sem se z vojaškim tovornim avtom pripeljal popoldne v Ljubljano, nas je na mestni meji čakajoča gruča ljudi spraševala, ali smo že kje videli — Angleže. Proti večeru se je začelo zbirati ljudstvo na Kongresnem trgu pred poslopjem bivšega kranjskega deželnega zbora; na balkonu se je pojavila

skupina ljudi: slovenska „Narodna vlada" se je predstavila ljudstvu. Imenovalo jo je formalno Narodno vijeće v Zagrebu po hudih osebnih prepirih. Sestavile so jo pa naše domače politične stranke, prav za prav dr. Janko Brejc in dr. Ivan Tavčar v Katoliški tiskarni; v njej je bilo sedem klerikalcev, pet liberalcev in le en socialist. Zlasti na liberalni in socialistični strani je izzvala ostre ugovore. Predsednik te prve „revolucionarne" vlade[22] je postal Josip vitez Pogačnik, bivši klerikalni državni poslanec in organizator avstro-ogrskih „mladostrelcev" med vojno. Edini predstavnik socialistov v njej, Anton Kristan, je bil tedaj bolan in se je namesto njega predstavil narodu na balkonu „deželnega dvorca" njegov namestnik Josip Petejan.

Člani Narodne vlade so se imenovali „poverjeniki", češ poverjeni so za svoje posle od naroda! Kakor so po ruski revoluciji opustili naslov „minister" in ga zamenjali z naslovom „ljudski komisar", tako naj bi tudi pri nas naziv „poverjenik" odgovarjal demokratizmu, vladi ljudstva in gospodarskim ter socialnim reformam, ki jih je Narodno vijeće v svojih razglasih bučno napovedovalo.

Ljudstvo je ostalo mirno in hladno. Menda v novi Narodni vladi ni videlo nič posebnega. Vlada je že na eni prvih sej na predlog Josipa Petejana, socialističnega zastopnika, sprejela „revolucionarni" sklep, da ostanejo do nadaljnjega v veljavi vsi dosedanji zakoni in uredbe. Po-

---

[22] Predsednik Narodne vlade je 31. oktobra sporočil avstrijskemu ministrskemu predsedniku dr. Lammaschu, da bo slovenska Narodna vlada prevzela vse vladne posle v slovenskih deželah in ga prosil, naj da ustrezni nalog deželnemu predsedniku v Ljubljani in obvesti o tem ukrepu tudi organe v Trstu, Gradcu in Celovcu. Ker samo Narodna vlada lahko obvlada položaj, zahteva, da se takoj premeste kadri naših polkov domov in podredi vojaštvo ter orožništvo v slovenskih deželah Narodni vladi. — Pomisliti moramo pri tem, da je bila Lammascheva vlada brez moči, da je Lamasch prejšnji dan v njenem imenu priznal samoodločbo narodov in izjavil, naj se narodne vlade le konstituirajo in mirno razvijajo. Obravnaval jih je seveda kot sestavne dele — zgolj zamišljene zvezne Avstrije.

verjenik za narodno obrambo, klerikalec dr. Lovro Pogačnik, pa je objavil takoj prvi dan nove vlade sledeči mobilizacijski razglas:

„Jugoslovani! Vojaki! Država SHS je ustanovljena. Mir bomo sklenili v kratkem času. Naše ozemlje je nevtralno. Vlada za Slovenijo je imenovana. Da se prepreči nevarnost za življenje in imetje državljanov in da ohranimo mir in red v naši državi, vas pozivam, da ne odlagate orožja in ne hodite svojih potov, temveč se takoj priglasite slovenskim kadrom v Ljubljani, Celju in Trstu ..."

Narodna vlada je tedaj razpolagala v Ljubljani komaj s sto vojaki in oficirji. Čez dan polovljeni in zadržani vojaki, ki so se vračali z vojne domov, so ponoči zopet izginili in odšli v svoje vasi. Zvečer postavljene straže so jo ponoči popihale bog ve kam. Zjutraj so našli na stražnem prostoru le na zid prislonjeno puško. Mobilizacija, ki jo je odredil poverjenik dr. Lovro Pogačnik, je ostala brez odziva. Nekaj dni nato, menda 3. novembra 1918, je odredilo Narodno vijeće v Zagrebu mobilizacijo vsega za orožje sposobnega moštva do 40. leta starosti. Tudi ta mobilizacija, ki je v politični zgodovini tistih dni dobila ime „mobilizacija zubarja dr. Drinkovića", je popolnoma propadla.

Medtem so se preko slovenskega ozemlja vračali oddelki razbite avstro-ogrske armade od zapada. Bili so raznih narodov, raznih jezikov. Vsak je skušal priti čimprej odtod, domov. Le tu pa tam se je dobil oddelek Čehov, ki nam je prostovoljno služil po nekaj dni, dokler mu ni ponudila prilika vagona za odvoz domov. Pretežna večina slovenskih vojakov se ni brigala, kaj naj sedaj nastane. Niso se navduševali ne za nacionalni vzor nove državne tvorbe, ne za socialni prevrat. Vsakdo je mislil le na sebe samega, vsakdo je hotel priti čimprej domov, med svojce; vsi so bili siti vojne, vojaškega življenja in vojaških uniform. Tem ljudem, ki jih nikoli nihče ni resno vzgajal za lasten političen kolektiv, kvečjemu za pobožnjakarsko „vsezaverodomcesarjevstvo", ki so bili apolitični in celo asocialni, ki so mislili v svojem siromaštvu in v svoji težki eksi-

stenčni borbi le na svoje individualne gmotne interese, ni mogel nihče dopovedati, da se morajo žrtvovati prostovoljno, žrtvovati se za nekaj, česar niso umeli. Tudi levičarska demagogija ni pomagala, čeprav so jo trobili na štiri strani sveta ljudje, ki jim nihče ni prisojal resnosti v teh zadevah. Kaj si je mislil mož iz pobožnih naših vasi, ko je zadnjega oktobra 1918 prejel svoj dnevnik, katoliškega „Slovenca", iz katerega se je učil dolga leta konservativne in cerkvene ideologije, pa je videl tam zapisano z debelimi črkami preko cele strani: „Živela republika!" ter so nosile dnevne novice odtlej nov skupni naslov: „Jugoslovanska republika"? Mislil je, da so ti ljudje gotovo ob pamet ali da se jim dela sila.

Med predvojnimi slovenskimi politiki je bilo zelo malo takih, ki bi jim bile politične in strankarske razmere med Hrvati in Srbi v kraljevini kaj prida znane. Tudi njihova politična zgodovina iz novejše dobe je bila med Slovenci zelo redka knjiga. V tem pogledu je pri nas prevladovalo tisto prazno in frazasto „hejslovanstvo", ki je bilo zlasti Ivanu Cankarju hvaležen objekt kritike in satire in ki ni nobenega vprašanja med Slovani podrobneje in resno proučilo. Mislim, da sem objektiven, ako trdim, da je bilo še največ ljudi, ki so imeli med Hrvati in Srbi osebna in politična poznanstva in ki so se potrudili proučiti njihove domače razmere, med takratnimi slovenskimi socialisti. Avstrijska aneksijska kriza leta 1908. in balkanska konferenca socialističnih strank leta 1910. sta dali slovenskim socialistom precej novih pobud in prilik za osebna in politična znanstva in preučavanja. Tedanji srbski socialistični ideologi iz kraljevine, n. pr. v vojni padli Dimitrij Tucović, Dragiša Lapčević, Kaclerović, Živko Topalović so sodelovali tudi v slovenskem tisku (n. pr. pri „Naših zapiskih"). Gotovo je bilo tudi med slovenskim meščanstvom nekaj ljudi, ki so imeli v predvojni srbski kraljevini in na Hrvatskem osebna in društvena znanstva. Ti ljudje pa so se zanimali predvsem za kulturna in umetniška dogajanja. Takratni

politični vodniki našega liberalističnega nacionalizma — izvzemši agilnega Ivana Hribarja — pa niso imeli o domačih političnih, gospodarskih in socialnih prilikah med Hrvati ali celo med Srbi v kraljevini nobenega pojma. To dejstvo je bilo tako očitno, da je revoltiralo takratno nacionalistično mladež, ki je morala preko teh sterilnih lokalnih političnih veličin na svoj lasten račun in riziko poiskati poznanstev na Hrvatskem, v Bosni in Srbiji med mlajšo generacijo. O klerikalcih lahko zapišem, da po smrti dr. Kreka ni bilo med njimi nobene politične osebnosti, ki bi ji bile politične in socialne razmere med Srbi vsaj približno znane. Dr. Krek je že zgodaj spoznal, da ima na Hrvatskem bodočnost samo svobodomiselni Stjepan Radić, ki se je že takrat uveljavljal kot organizator kmečkega ljudstva. Zato so mu kranjski klerikalci pomagali gmotno s posojili preko svojih denarnih zavodov — Ljudske posojilnice in Zadružne zveze v Ljubljani. Dr. Ivan Šušteršič, ki je bil dolgo dobo politični vodja Slovencev — „nekronani vodja kranjski" so ga večkrat nazvali vodilni dunajski politični listi —, mi je v svojem povojnem pregnanstvu v Avstriji, kjer sva se sešla na njegovo željo in povabilo, odkritosrčno priznal, da Srbov prav nič ne pozna. Izpovedal mi je: „O njih sem vedel samo, da se vsi pišejo na -ić, da je njihov večni vladni predsednik Nikola Pašić in da so nekateri srbski politiki veliko zaslužili pri nabavi orožja v Franciji. V naši stranki ni bilo nikoli govora o Srbih v prijaznem smislu, kar je razumljivo, ker so oni pravoslavne vere. Samo dr. Krek se je včasih zaletel preko Sotle med Hrvate, a to nas je skoraj vedno veljalo gotov denar." Pri tistem srečanju v nekem graškem hotelu mi je dr. Šušteršič tudi zaupal, da se bo maščeval nad svojimi nekdanjimi političnimi prijatelji doma, ki so ga v težkih urah pozabili in zatajili. Zlasti se je hudoval nad dr. Koroščem, ki se je zbal, da bi mu zveza z njim mogla pri Srbih škodovati. Razložil mi je tudi svoj politični nauk za Slovence v Jugoslaviji, kakor ga je pozneje res objavil v brošuri „Moj odgovor". Tega njegovega spisa so se nekateri vodilni po-

litiki SLS silno bali in bivši predsednik deželne vlade dr. Janko Brejc mi je grozil z represalijami, ako ne preprečim tiska brošure v tiskarni, ki sem bil predsednik njenega upravnega odbora. Brošura je vseeno izšla, političnega vpliva pa ni imela nobenega.

Prav takšno nepoznanje razmer v bivši srbski kraljevini pa se je šopirilo na liberalni strani, pa ne samo med starejšo, temveč tudi med mlajšo generacijo, ki je bila politično za „integralno jugoslovenstvo".

Ali naj navedem dokaze? Bilo bi zares odveč! Ne zaradi koristnosti, ki bi temeljila na realnem poznanstvu, temveč iz nacionalnega čustva smo se Slovenci odločili za novo državno življenje, za zedinjenje s Srbi in Hrvati. V svojo novo nacionalno bodočnost smo stopili v svojstvu političnega pesnika, iz odpora proti dotedanjemu nemodremu nemškemu pritisku, proti narodnim krivicam in drugim budalostim obeh vladajočih narodov habsburške monarhije.

Kako nepojmljivi so često veliki dogodki v življenju narodov za razumske ljudi, kako nelogična se zdi zgodovina v podrobnostih za pamet človeško! V življenju narodov se često dogodi kaj za daljšo dobo odločilnega, česar ni predvideval noben posameznik, dogodek, ki je navidezno bil brez vodnika. Neka kolektivna volja se nemo uveljavlja in — zmaga. Ta anonimna volja vodi najbolj razumske ljudi, ki se ji pokoravajo proti svojemu notranjemu prepričanju. Pozneje seveda zatrjujejo, da so oni vodili, pa niso. Povsem neznani in nepriznani ljudje iz naroda so često bili dejanski vodniki in povzročitelji dogodkov, ki so postali kasneje „zgodovinski".

Takratni naši „priznani" politični vodniki niso imeli nobenega jasnega pogleda v bodočnost in v dogodke, ki so se pripravljali. Oni so nasprotno čakali na dogodke in jih razlagali in tolmačili po svoje naknadno, oprezno, izogibajoč se vsaki osebni odgovornosti. To je „politika", kakor jo razumevamo pri nas še dandanes. Vodilnega v njej ni nič, vse je samo spretnost in besedna taktika. Iz naroda samega pa takrat tudi ni prišlo nič takega, kar bi konkretno obli-

kovalo njegov narodni in socialni cilj. Slovenci — bridko je to pribiti! — po vojni niso bili sposobni postaviti in svetu pokazati svoj narodni program. Ko je po prevratu deželna vlada za Dalmacijo razposlala ostalim narodnim vladam Jugoslavije svoj predlog (dejansko pa predlog dr. Krstelja in dr. Smodlake), ki je šel za tem, da se nemudoma izvede zedinjenje s kraljevino Srbijo in da se takoj osnuje skupna vsedržavna vlada SHS, se je pokazala vsa nacionalno-politična siromaščina vseh tedanjih treh političnih strank, ki so dejansko zastopale narod. Debata o tem predlogu med strankami na seji slovenske vlade ni dala nobenega rezultata. Vsakdo je mislil in se izražal previdno in po svoje, boječ se, da ga morda že bližnji dogodki ne osmešijo. Nihče ni imel poguma, vzeti na sebe kakršnokoli odločitev. Pokazalo se je, da je bilo skupno in enotno gledanje Slovencev na tako važen predmet, kakor je bila zanje lastna državnost, nemogoče, da so imeli v tem odločilnem trenotku zelo podrejena strankarska vprašanja za važnejša in da niso bili sposobni dati na konkretni dalmatinski predlog konkretnega in jasnega odgovora. Spominjam se prav živo, kako se je tisti akt prekladal z ene mize na drugo; bil je vsem odveč, nihče ni vedel, kaj in kako bi. Ali naj se izvrši zedinjenje s kraljevino Srbijo, zakaj, kdaj in kako? Ali pa naj se morda organizira skupna jugoslovanska država najprej samo na teritoriju bivše monarhije ter se uvedejo pogajanja s srbsko kraljevino pozneje — kdaj, zakaj in v katerem pravcu? Ali naj se morda najpoprej organizira samostojna slovenska država poleg hrvatske in kakšen bodi medsebojni odnos med obema in obeh do srbske? Nikogar ni bilo, ki bi si bil upal odločno odgovoriti na takšna in podobna vprašanja, ki jih je zastavljala nesigurna doba državnega poroda in novega državnega organiziranja južnih Slovanov. Naloga je bila preveč „težka", saj so mnogi „odličniki" natihoma še vedno dvomili, da smo tako rekoč katoliški Slovenci zares in za vedno odpadli od Avstrije in njenega cesarja, čigar slika je v marsikateri hiši visela še vedno na vidnem prostoru.

Marsikateri tako imenovanih narodnih „prvoboriteljev" je prve mesece po zlomu avstro-ogrske monarhije potoval na Dunaj po „zasebnih" opravilih seveda, da se na lastne oči prepriča o situaciji, če je namreč stara cesarska in nemška oblast zares tako zelo na tleh in brez moči, da se je ni treba nič več bati. Ko so se prepričali, da pogorišče nekdanje mogočne vladavine res ni nikomur več nevarno, so se vrnili jezikavi, blebetavi in pogumni, da nikoli kaj takega! Sramotna neresnost in nizko politično znanje se je tiste dni javno razkazovalo po naših mestnih cestah in ulicah.

Po 29. oktobru se je vse bolj kazalo, da so nove narodne vlade brez prave dejanske moči. Ljudstvo jih je trpelo, balo pa se jih ni. Poskusi z mobilizacijo so pri nas in na Hrvatskem žalostno propadli. Ljudstvo je hotelo vreči s sebe vse, kar ga je tiščalo ali o čemer je mislilo, da ga tišči. Hotelo bi se maščevati za preživete krivice in ponižanja, toda kje in kako — o tem je imel vsakdo svojo misel, svoj predlog. Shodi so bili povsod dobro obiskani, sklepale so se resolucije, ki so se preživele in pozabile že naslednji dan. Z nekaj tisoč disciplineranih oboroženih mož bi lahko zavladal vsej deželi kdorkoli in ji vsilil svojo politično voljo, ako bi le ne bila v opreki s splošno ljudsko tendenco, ki je kratko in malo zavračala stare razmere. Tako imenovana centralna vlada v Zagrebu, Narodno vijeće, je to dobro vedela; bala se je nemirov, ropanja, imovinske in osebne negotovosti ter socialnih požarov, skratka — bala se je lastnih narodov. Edini gotovi izhod zanjo je bila takojšnja in brezpogojna združitev s kraljevino Srbijo. Pa ne zaradi kakega idealističnega političnega patriotizma, marveč zato, ker je domnevala, da razpolaga kraljevina Srbija z urejeno, čeprav ne preveč številno vojsko. V Zagrebu in v Ljubljani so se meščanski politiki, ki niso poznali dejanskih razmer v lastni deželi, bali socialnih prekucij in državljanske vojne in so v strahu za svoja premoženja hrepeneli po varnem zavetju, ki si ga sami niso znali zgraditi. Zato so hlepeli po zmagoviti srbski vojski, o kateri so čuli pripovedovati marsikaj, zlasti pa, da je izvrstno organizi-

rana in disciplinirana. Ali se bo nacionalna revolucija nadaljevala in razvila v socialno? To vprašanje je bilo na ustih vseh. Situacija za socialni prevrat je bila res ugodna, ker bi ga bila spočetka podprla tudi užaljena fevdalna reakcija. V Zagrebu je ta reakcija že dvignila glavo, po ulicah so odmevali streli staremu avstro-ogrskemu režimu „zvestega" regimenta. V noči na 23. november 1918 je stari general Lipovščak poskusil z oboroženo silo odstaviti Narodno vijeće in proglasiti znova vlado ravnokar propadlega režima.[23] Maršal Boroević je bil že 4. XI. telefonično ukazal iz Celovca, kamor se je umaknil, aretirati ljubljansko Narodno vlado.[24] Tiste dni je v neki ljubljanski vojašnici več sto oboroženih mož stare armade nameravalo izvršiti

[23] Josip Horvat (v svoji omenjeni knjigi, str. 144) dvomi o resničnosti Lipovščakove zarote, ki ni dovedla do nobenega poskusa puča in spopada, kakor je menil Prepeluh (tudi v drugem odstavku v „Sodobnosti" IV. 1936, str. 65, ki ga tu kot ponavljanje izpuščamo). Lipovščak je bil z nekaj častniki prijet, češ da je snoval zaroto proti Narodnemu vijeću in za proglasitev vlade vojaških-kmečkih svetov; „zarotniki" pa so bili v začetku l. 1919. izpuščeni, ne da bi se bil izvedel proti njim kak postopek, in v hrvatski javnosti so že tedaj nekateri glasovi zahtevali, naj se objavi dokazno gradivo, če ga je kaj. Horvat meni, da naj bi bila ta zarota učinkovala na javnost, ki ni bila zadovoljna z demonstracijami 19. novembra na Markovem trgu proti Stjepanu Radiću, na katerega je Svetozar Pribičević valil vso krivdo za naraščajoče republikansko vrenje, in naj bi vobče olajšala Pribičeviću izvedbo njegovih načrtov.

[24] Narodna vlada je dan po tem dogodku, 5. novembra, v posebnem razglasu „Državljanom" dementirala „vznemirljive vesti, da nas hočejo bivši avstrijski generali presenetiti in našo svobodo kršiti". V razglasu opozarja, da je Narodno vijeće ljubljanski Narodni vladi „izrecno ukazalo dovoliti vodstvu soške armade začasno bivanje v Ljubljani", da bi čez našo zemljo umikajoča se avstrijska armada ne izgubila glavo in poveljnike ter postala druhal. Dalje omenja, da je poveljnik soške armade predsedniku Narodne vlade 5. novembra slovesno izjavil, da priznava neodvisno državo SHS in da hoče le skrbeti za redno in hitro umikanje njemu podrejenih čet v sporazumu z Narodno vlado. General Wurmb je s svojim štabom res lojalno vodil umik čet skozi Slovenijo, ki je bil 12. XI. dovršen. — Boroević je bil 30. X. sporočil poveljstvu: „Kar se godi v zaledju, je le pijanost, ki bo jutri minula!"

„puč", toda vodniki so se končno zbali in pobegnili. Manjkalo je, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi.

Za razpoloženje hrvatskega ljudstva takrat je ilustrativen tale dogodek: Meseca novembra se je vozilo več Slovencev in Hrvatov iz Beograda do Zagreba odnosno Ljubljane, med njimi tudi pisec teh vrstic. V Beogradu so nam dali na razpolago salonski voz. Govorilo se je, da se je v tem vozu nekoč vozil ustreljeni prestolonaslednik Franc Ferdinand. Voz je imel na zunanji strani neke vladarske grbe in krone. Na nekaterih postajah se je dogodilo, da so kmetje in vojaki hoteli vdreti v zaprti vagon s klici: „Dol s kronami!"

ŽENEVSKA KONFERENCA

Oglejmo si še zunanjepolitični položaj nove države SHS.

Že 25. oktobra je angleška časopisna agencija Reuter publicirala izjavo predsednika srbske vlade Nikole Pašića, ki je dejal: „Srbska vlada se opira na krfsko deklaracijo iz leta 1917. Nikoli nismo delali imperialistične politike in tega tudi v bodoče ne nameravamo. Srbski narod je zastavil vse, da se sam reši imperializma Avstro-Ogrske. Srbi ne želimo v bodoči kraljevini SHS zavzeti hegemonističnega stališča. Slovesno izjavljam, da smatra Srbija za svojo nacionalno dolžnost osvoboditi Srbe, Hrvate in Slovence. Osvobojeni bodo imeli pravico samoodločbe, pravico, da izjavijo, ali se hočejo pridružiti Srbiji v smislu krfske deklaracije ali pa hočejo ustanoviti male samostojne države. Ne dopuščamo, da bi se kakorkoli omejila pravica samoodločbe Hrvatom in Slovencem. Tudi na krfski izjavi ne bomo vztrajali, ako ne ustreza njihovim željam." — Ta izjava je zelo važna za našo politično zgodovino.

Dne 8. novembra 1918 pa je prišlo iz Ženeve pismo predsednika kraljevske srbske vlade Nikole Pašića, v ka-

terem je izjavil, da kraljevska srbska vlada priznava Narodno vijeće v Zagrebu kot zakonito vlado Srbov, Hrvatov in Slovencev na bivšem avstro-ogrskem ozemlju, da je kraljevska srbska vlada o tem svojem priznanju obvestila tudi vse zavezniške vlade in jih prosila, da store to tudi one same in da priznajo četam prostovoljcev, ki so doma iz teh krajev, značaj bojujoče se stranke. V pismu stoji dalje, da je kraljevska srbska vlada s posebnim zadovoljstvom zaznala za izjavo Narodnega vijeća, da je njegov namen osvoboditev Slovencev, Hrvatov in Srbov, živečih na ozemlju bivše monarhije, od vsakega tujega gospostva ter njihovo zedinjenje z brati iz obeh kraljevin Srbije in Črne gore ter ustvaritev edinstvene in neodvisne države.

Ta pomembna izjava, ki je bila v tistih negotovih razmerah zelo tolažilna, saj je spominjala na eventualno vojaško pomoč in silo, je bila plod tako imenovane „ženevske konference".

Tedaj se je mudila v Švici delegacija Narodnega vijeća z dr. Antonom Korošcem na čelu, da se porazgovori s predstavniki srbske vlade in z antanto glede bodoče organizacije nove jugoslovanske države. V Ženevi so se v hotelu National sešli: Nikola Pašić, predsednik srbske vlade, tedaj poslujoče na Krfu, trije predstavniki srbske narodne skupščine, poznejša demokrata Drašković in Marinković ter radikal Trifković, zastopniki zagrebškega Narodnega vijeća dr. Anton Korošec, dr. Melko Čingrija iz Dubrovnika in dr. Gregor Žerjav, zastopniki Jugoslovanskega odbora v Londonu dr. Ante Trumbić (Hrvat), dr. Gustav Gregorin (Slovenec), Dušan Vasiljević, Nikola Stojanović in Jovan Banjanin (Srbi). Od 6. do 9. novembra 1918 so razpravljali o priznanju Narodnega vijeća v Zagrebu kot vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov iz bivše monarhije, nadalje o skupnih organih države SHS, o protestu proti italijanski okupaciji našega narodnega ozemlja in končno o odnosih do Črne gore. Ženevska konferenca je sklenila važni ženevski dogovor, ki so ga 9. novembra podpisali vsi udeleženci.

Predvsem je kraljevina Srbija priznala Narodno vijeće kot reprezentanta in vlado Slovencev, Hrvatov in Sr-

bov, bivajočih na ozemlju bivše monarhije. Pašić je o tem obvestil prijateljske države, tudi severnoameriške Združene države. Osnuje naj se skupno ministrstvo za kraljevino Srbijo in za področje Narodnega vijeća, ki naj šele organizira skupno državo SHS, ki ji bo konstituanta dala ustavo. V ta namen izročata vlada kraljevine Srbije in Narodno vijeće v Zagrebu sledeče posle novemu skupnemu ministrstvu, vendar pa naj ostane obstoječi upravni sistem nedotaknjen:

1. Vso zunanjo politiko, organe za njeno službo in priprave za mirovno konferenco in propagando.

2. Vojne posle, kolikor se nanašajo na varstvo državnega teritorija kot celine, in vse vojne posle, na katere se bodo nanašali razgovori o miru. Dislokacija ostane v delokrogu narodnih vlad, ravno tako administracija vojnih poslov teh dežel.

3. Upravo vojne mornarice.

4. Vodstvo pomorstva, pomorske trgovine in pomorske sanitete.

5. Posle za pripravo konstituante in vse, kar je važno za prehod iz provizornega državnega življenja v redne razmere.

Stopnjema morejo bratske vlade zaradi potrebe in sporazumno poveriti tudi druge posle skupnemu ministrstvu.

Nadalje se skupnemu ministrstvu poverja skrb za koordiniranje in enako reševanje državnih poslov, ki ostanejo v kompetenci narodnih vlad. Ti posli so:

6. Promet in prometna sredstva, kakor n. pr. železnice, rečna plovba, pošta in telegraf, z namenom, da bo prometno življenje v skupni državi lahko harmonično funkcioniralo in zadovoljevalo narodne in državne potrebe.

7. Prehrana prebivalstva in obnova narodnega gospodarstva.

8. Povrnitev in preskrba ujetnikov, sirot in vojnih vdov, nadalje invalidov, beguncev itd.

9. Skupne finance, kolikor se nanašajo na potrebe celotnega delokroga ministrstva, določevanje odnosov do raznih valut in bank, obstoječih na državnem teritoriju.

Skupno ministrstvo se konstituira sámo, izvede razdelitev poslov in si predpiše poslovnik.

Vse te posle kakor tudi one svoje redne službe izvršuje skupno ministrstvo avtonomno v mejah zgoraj označenega delokroga. To skupno ministrstvo bo stalo v zvezi z vlado kraljevine Srbije in z Narodnim vijećem v Zagrebu.

Organi, ki so doslej pri narodnih vladah izvrševali posle, ki sedaj preidejo v področje skupnega ministrstva, se stavijo takoj na razpoloženje skupnemu ministrstvu.

Ta red se more spremeniti samo s skupnim sporazumom med vladama kraljevine Srbije in Narodnega vijeća v Zagrebu in bo prenehal sam po sebi, ko bo ustvarjena nova državna organizacija na podlagi ustave, ki jo bo sprejela konstituanta za vso državo.

Brez prejudica za bodočnost imenuje polovico tega skupnega ministrstva vlada kraljevine Srbije, drugo polovico pa Narodno vijeće v Zagrebu. Skupno ministrstvo bo štelo dvanajst resorov. Polovica ministrov se imenuje takoj, in sicer imenuje tri kraljevina Srbija, tri pa Narodno vijeće v Zagrebu. Ministri, ki jih določi kraljevina Srbija bodo prisegli svojemu vladarju, ministri, ki jih bo določilo Narodno vijeće v Zagrebu, pa pred njegovim predsednikom dr. Antonom Korošcem.

Potem so se gospodje sporazumeli še zaradi Črne gore.

Po podpisu sporazuma 9. novembra 1918 so gospodje objavili tako imenovano „ženevsko deklaracijo“, v kateri so sporočili vsemu svetu, zlasti pa vsem zaveznikom kraljevine Srbije, da je nastala nova država naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ta nova država je nedeljiva celota in član družine svobodnih narodov. Nič več ni mejá, ki so te tri narode razdvajale. To državo bo zastopalo novo skupno ministrstvo. Na znotraj pa bosta vlada kraljevine Srbije in Narodno vijeće v Zagrebu nadaljevala svoje posle vsaka na svojem notranjem pravnem področju, dokler konstitu-

anta ne bo predpisala stalne državne organizacije. To deklaracijo so podpisali vsi udeleženci in podpisniki ženevskega sporazuma.

Za ocenjevanje tedanjega stanja med Jugoslovani, to je med Srbijanci in ostalimi Jugoslovani na ozemlju bivše dvojne monarhije, je zamisel tega sporazuma zelo poučna. Po njem bi se ustvaril vsaj za prehodno dobo dualizem. Na znotraj bi ostala državna administracija nedotaknjena, a ta je bila vsaj avtonomistična, če že ne izrazito federalistična.

Zakaj je stari politični praktik Pašić podpisal ta sporazum? Kdo ve! Gotovo pa je, da ga je podpisal z mentalno rezervacijo. Zakaj ko je njegov namestnik in strankarski prijatelj v srbski vladi Stojan Protić zvedel za ženevski protokol, je nemudoma izzval vladno krizo in najavil takratnemu regentu Aleksandru demisijo kabineta. Dobil je seveda mandat za sestavo nove vlade, za katero pa ni bil Pašićev podpis več obvezen. Še preden se je predsednik Narodnega vijeća dr. Korošec vrnil domov, je bil sporazum ničev, je bil le kos papirja, važen in pomemben samo še za politično zgodovino. Še preden so se mogli podpisniki ženevskega sporazuma vrniti in se doma porazgovoriti s svojimi zaupniki in svojo organizacijo, to je s plenumom Narodnega vijeća, je že izvedel zedinjenje s Srbijo namestnik dr. Korošca, vodja tako imenovanih „prečanskih" Srbov Svetozar Pribičević. Ko so se delegati vrnili, so se znašli v položaju, ki ga niso mogli več spreminjati.

PRVA POLITIČNA TRENJA

Doma so se medtem začela treti različna mnenja o organizaciji nove države, obliki vladavine in zedinjenju s kraljevino Srbijo. V Narodnem vijeću so se zbrali ljudje različnih političnih načel, neenaki po preteklosti in po vzgoji in zato v mišljenju različni. Stare strankarske formacije in njihovi ideologi niso bili sposobni najti skupno idejno podlago, neki temelj, ki bi ga mogla priznati znatnejša večina.

Med Slovenci je italijanska zasedba slovensko-hrvatskega Primorja izzvala razočaranje glede veljave Wilsonovega gesla o samoodločbi malih narodov. Vsi so računali na pomoč srbske vojske. Že 9. novembra 1918 je na primer tržaški slovenski narodni svet zaprosil Narodno vijeće v Zagrebu, naj postavi kraljevska srbska vlada v Trstu svojega konzula, in je za to mesto priporočil Franca Wilfana, člana mednarodne donavske komisije v Galacu, tržaškega Slovenca. Laška zasedba Trsta in slovenskega Primorja pa ni motila slovenskih političnih strank, da ne bi koketirale bolj ali manj iskreno z republikansko obliko vladavine. Socialnodemokratski shod v Ljubljani 10. novembra se je izrekel za socialno republiko. To je bilo dan pred odstopom cesarja Karla na Dunaju. Dva dni kasneje, 12. novembra je objavil „Slovenec" uvodnik, v katerem je razvijal tole misel: „Ali naj Jugoslavija kot monarhija res tvori nekak anahronistični otočič sredi samih republik, ki so se in se še bodo ustanovile okrog nje? Hočemo biti stvarni in se ogibati vsega, kar bi utegnilo morda neljubo zadeti tiste dele našega troimenega naroda, ki so za monarhijo pod Karadjordjevo dinastijo. Najprej izjavljamo čisto odkrito in iskreno, da priznavamo velike zasluge, ki si jih je ta domača srbska dinastija pridobila za svoj narod. Ravno tako iskreno izjavljamo, da v polni meri spoštujemo mišljenje svojih plemenskih bratov Srbov ter da iz našega republikanskega naziranja ne govori niti senca mržnje proti njim, marveč le skrb za srečen razvoj naše domovine in našega ljudstva v bodočnosti. Položaj pa je danes tak, da mora vsakdo že vnaprej videti hude notranje boje, ki se bodo začeli v mladi državi, če se uvede monarhija. Razvoj se ne bo zaustavil na mejah naše domovine. Ideje takih ovir ne poznajo. Vedno večji in močnejši republikanski valovi bodo butali ob našo državo, prej ali slej bo ta proces tudi pri nas zahteval svoje pravice. Bojimo pa se, da bo takrat naša država morala prestati zopet hudo, nevarno in krvavo krizo. Vse to je dozorelo v vojni z neizmerno naglico. Vojna je ta proces pospešila za pol stoletja. Ljudstva so zrela. In zato izjavljamo, da vodi nas in naš narod

zrela republikanska misel v svobodno, federativno jugoslovansko republiko."

Ponovno je „Slovenec" izpovedal to misel še 16. in 20. novembra 1918.

Dne 21. novembra 1918 se je vršilo zborovanje razširjenega načelstva SLS v Ljubljani. Dr. Hohnjec iz Maribora je poudaril sledeče: „Kot katoliški duhovnik izjavljam, da sem republikanec. Svetovna vojna je pokopala monarhistični princip!" Profesor Sušnik, poznejši minister, je poročal o resoluciji, ki je bila sprejeta, in je dejal: „SLS izjavlja, da je za republikansko obliko vladavine, poudarjajoč, da vidi predvsem v tej obliki garancijo za demokratični ustroj države."

Ko je sklenilo Narodno vijeće na svojem zasedanju od 23. do 25. novembra izvesti zedinjenje s kraljevino Srbijo takoj, še preden se vrne njegova delegacija iz inozemstva, je pisal „Slovenec" takole: „Da so naši (SLS) zaupniki v Narodnem vijeću glasovali za ta kompromisni načrt z regentom na čelu, je bil vzrok ta, ker so hoteli manifestirati — ne za monarhijo, marveč za takojšnje popolno zedinjenje vseh Jugoslovanov. Storili so to tudi zato, da olajšajo težko stanje, v katerem se nahaja danes naša domovina. Naše načelno stališče, kakor smo rekli, ni prodrlo popolnoma ter smatramo to odločitev kot začasno, do konstituante."

Prikrito in nekako sramežljivo se je izjavljal pretežno le mlajši del tedanje liberalne stranke JDS za monarhično obliko vladavine, medtem ko so bili nekateri starejši meščanski liberalni politiki tudi za republiko. Te sramežljive monarhiste iz JDS je „Slovenec" 23. novembra 1918 napadel kot kliko, ki tajno agitira za monarhijo. „Vsakdo" — je zapisal — „ima pravico biti monarhist ali republikanec. Vse pa kaže, da za sedanjo gonjo proti republiki tiči kopica neodgovornih ljudi, ki je preklicano podobna rovarski kliki, ki hoče vsemu ljudstvu vsiliti svojo diktatorsko voljo."

Tudi na seji ljubljanske Narodne vlade 21. novembra 1918 pod predsedstvom Josipa viteza Pogačnika, ki je raz-

pravljala o tako imenovanem dalmatinskem predlogu, se je izrekla večina za republiko.

Takratni poverjenik za notranje zadeve v Narodni vladi v Ljubljani in poznejši predsednik deželne vlade za Slovenijo dr. Janko Brejc je v svoji razpravi „Od prevrata do ustave" (v zborniku „Slovenci v desetletju 1918—1928", izdala Leonova družba v Ljubljani) to važno sejo Narodne vlade takole opisal:

„Ta predlog (dalmatinske deželne vlade) je takratni slovenski tajnik pri Narodnem veču dr. Albert Kramer najtopleje priporočal Narodni vladi in prosil, da Narodna vlada sporoči svoje soglasje Narodnemu veču še isti večer ali prihodnji dan, ker da je zadnje dni nastala taka situacija, da je treba z najhitrejšimi odločitvami priti do ureditve razmer, tako napram Srbiji, kakor proti antanti; po avtentičnih informacijah da je Srbija pripravljena z Narodnim većem, kakor je bilo že v Ženevi določeno, sestaviti skupno vlado države SHS kot provizorno vlado, ki ne bo v nobenem oziru prejudicirala poznejši določitvi zunanje oblike države in njene notranje ureditve; to da so naloge, ki spadajo v izključno kompetenco bodoče konstituante. Dr. Kramer je dalje poudarjal, da je stvar zaradi tega silno nujna, ker da posamezne pokrajine pritiskajo na rešitev tega vprašanja in groze, da bodo sicer na lastno pest izvedle zedinjenje.

Narodna vlada se je v dveh sejah bavila s tem načrtom. Proti predlogu sva v daljših izvajanjih izražala pomisleke poverjenik Kristan in jaz; zlasti sva poudarjala, da se s tem ustvarja diktatura ene osebe, ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države; čas, kdaj se skliče konstituanta da je popolnoma nedoločen, ker je pojem, kdaj bo vladal na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorne vlade; tudi se je bati, da se imenujejo vojaški guvernerji v posameznih deželah in da se bodo volitve v konstituanto vršile pod različnim pritiskom. Ne bojimo se ne Srbov in ne kulturnega boja — to smo zastopniki SLS posebej poudarjali —, pač pa neznosnega absolutizma. Zastopniki „jugoslovanske demokratske stranke" so izjavili, da so po svojem mišljenju vsi republikanci in da glasujejo za načrt, ki zahteva provizorično monarhijo, samo zaradi tega, ker mislijo, da ni drugega izhoda iz našega težavnega položaja, v katerem se nahajamo bodisi z ozirom na zunanje zadeve (invazija Italijanov), bodisi v notranjosti zaradi pomanjkanja denarja in živil. „Samo Srbija nam more pomagati s svojim kreditom in zlatom" — tako je med drugim utemeljeval stališče svoje stranke dobrodušni poverjenik dr. Tavčar in pristavil, da po mnenju njegove stranke brez srbske pomoči ne zavarujemo

naših mej na severu in zapadu, dočim je z dr. Trillerjem šele dva dni poprej izjavljal, da vojaški pokret na teh mejah ne velja, ampak da naj mirno zaupamo antanti.

Predlog „dalmatinske zemaljske vlade" so potem v narodni vladi zastopane stranke vzele v pretres in so na prihodnji seji (22. novembra) podale nastopne izjave. Imenom SLS sem jaz izjavil: „Predloženi načrt ‚Zemaljske vlade za Dalmacijo' v svoji osnovi nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom in ga vsled tega odklanjamo kot nesprejemljivega. Ker pa je potrebno, da se za vsej državi skupne zadeve tudi za časa provizorija ustvarijo skupni vladni organi, ki naj bi vodili tudi priprave za bodočo konstituanto, smo mnenja, da naj bi se ta provizorični državni ustroj uredil potom pogajanj in dogovorov legitimiranih zastopnikov Slovencev, Hrvatov in Srbov kot enakopravnih enot. Izjavljamo, da smo v tem smislu pripravljeni takoj začeti pogajanja."

Dr. Tavčar je imenom svoje stranke izjavil: „Dalmatinska vlada je predlagala potom Narodnega veča v Zagrebu, naj se z ozirom na težaven zunanje- pa tudi notranje politični položaj brez odloga izvede zedinjenje Srbije, Črne gore in vsega ostalega etnografskega teritorija SHS v eno državo, oziroma da se ustvari zajednička vlada, zajednički parlament in regentstvo za ves naš narodni teritorij. Načelstvo JDS se je na seji 20. novembra 1918 o tem predlogu vsestransko in temeljito posvetovalo in prišlo do zaključka, da je predlog dalmatinske vlade v vsakem oziru utemeljen in da je edino v njem iskati rešitve iz sedanjih težavnih razmer. Edino takojšnje zedinjenje more razbistriti mednarodni položaj, v kolikor se nanaša ta na nas, in izvesti uspešno obrambo proti roparski nasilnosti sosedne italijanske države, ki nam hoče ugrabiti tretjino slovenskega naroda, in zagotoviti našemu pričakovanju ustrezajoče severne meje. Brez enotne, zajedničke vlade je nemogoče izvesti zadostno prehrano naših dežel in urediti naše finance. V tem prepričanju je sklenilo naše načelstvo, da so vsi zastopniki JDS v ljubljanski Narodni vladi, oziroma v zagrebškem Narodnem veču zavezani, delati za predlog dalmatinske Zemaljske vlade."

Poverjenik Kristan je končno v imenu jugoslovanske socialnodemokratske stranke izjavil: „Vsled političnega položaja v naši na novo nastali državi in zaradi uravnanja našega razmerja napram Italiji ter drugim na novo nastalim državam, je nujno, da se čimprej osnuje začasna enotna državna oblast na celem jugoslovanskem ozemlju, ki naj z enakomernim poudarkom zastopa interese Slovencev, Hrvatov in Srbov na zunaj ter v najkrajšem času skliče konstituanto, najkasneje en mesec po sklepu miru. Ta začasna državna oblast naj se sestavi iz Narodnega veča, ki ga je reformirati po dejanskem razmerju organiziranih političnih

sil na jugoslovanskem ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije, srbske in črnogorske narodne skupščine in zastopnikov Jugoslovanskega odbora v Londonu. Ta začasna oblast naj izvoli iz svoje srede začasno skupno vlado in njenega predsednika. Konstituanta, ki naj določi obliko vladavine, njeno ustavo in upravo, se naj izvoli po splošni, enaki, tajni in proporčni volivni pravici vseh državljanov obojega spola, starih nad 21 let. Število mandatov za konstituanto naj se razdeli tako, da odpade na vsakih 25.000 duš najmanj po en poslanec, volivni okraji pa naj obsegajo zaenkrat področja dosedanjih narodnih vlad. Jugoslovanska država bodi socialna republika z najširšo samoupravo ljudstva."

Zgorajšnje izjave strank že kažejo na one temeljne divergence o naziranju glede politične ureditve nove države, ki so se pozneje izkristalizirale v bojni klic: tu avtonomija — tu centralizem! SLS je v predlogu dalmatinske vlade instinktivno čutila neko nevarnost za našo komaj pridobljeno politično samostojnost, dočim je JDS brez rezerve — morda nezavedno — nastopila ono pot, ki je v poznejšem razvoju dogodkov vodila v najgorji centralizem.

Ker se je pokazalo, da v Narodni vladi glede ureditve bodoče države ni principialne edinosti, je predlagal poverjenik Andrej Kalan z ozirom na to, da so se doslej vsi sklepi Narodne vlade izvršili soglasno, da naj se o tej stvari sploh ne glasuje, temveč naj o njej sklepa Narodno veče — Narodna vlada je bila itak naprošena samo za priporočilo —, ki ima 23. novembra 1918 svojo sejo, h kateri bodo šli oni člani Narodne vlade, ki so hkrati člani Narodnega veča; tam naj zastopniki strank podajo izjave svojih strank in skušajo vplivati na odločitev Narodnega veča v smislu stališča svojih strank. Ta predlog poverjenika Kalana je bil soglasno sprejet."

Tako dr. Brejc. — K izjavi, ki jo je na seji Narodne vlade podal Anton Kristan, pripominjam, da, v kolikor se jaz spominjam, nikoli ni bila predložena pristojnim odborom takratne socialnodemokratske stranke v razpravljanje in jo je zato smatrati le za osebno mnenje Antona Kristana.

Dne 25. novembra 1918 je objavil v „Slovencu" profesor J. Vesenjak iz Maribora, poznejši minister, uvodnik „Da se razumemo". V članku se zavzema za republikansko vladavino zato, ker je za demokracijo ljudstva in to kljub temu, da je SLS za politično, gospodarsko in kulturno zedinjenje troimenega naroda.

Takšen je bil politični položaj v Sloveniji. Na Hrvatskem ni bilo bistveno drugače.

DEBATE V NARODNEM VIJEĆU IN ZEDINJENJE

V tem vzdušju je sklicalo predsedništvo Narodnega vijeća sejo na dan 23. novembra, na kateri se je imelo odločiti o zedinjenju s kraljevino Srbijo, o monarhiji in republiki ter o notranji organizaciji države. Zapadno slovensko in hrvatsko narodno mejo je prekoračila italijanska armada in odtrgala velike kose naše zemlje. Politične razmere so bile silno napete in vsaka stranka je z vnemo zagovarjala svojo tezo. To dvodnevno zborovanje Narodnega vijeća je potekalo takole:

Sejo 23. novembra je odprl podpredsednik Narodnega vijeća Svetozar Pribičević, ki jo je v odsotnosti predsednika dr. Korošca tudi vodil. V svojem uvodnem govoru je v temnih barvah risal naš tedanji notranji in zunanji položaj, da bi zbrane delegate prepričal o potrebi nujnih ukrepov glede zedinjenja s kraljevino Srbijo. Ozračje na seji je bilo soparno, zdelo se je, da udari vsak trenutek grom, tresk in nevihta. Voditelj srbsko-hrvatske koalicije je govoril zelo nervozno, vsak svoj stavek je končaval s povzdignjenim naglasom, njegov visoki glas pa je bolj odbijal, kakor pridobival navzoče politike.

Vsi so vedeli, da želi Beograd pospešeni postopek glede zedinjenja. V Zagreb so bili namreč že prišli neki posebni delegati iz Srbije, ki so imeli nalogo, razgovarjati se s predsedstvom Narodnega vijeća o načinu, kako naj se čimprej izvede stopljenje države SHS s kraljevino Srbijo v eno, skupno državno telo. Bili so to polkovniki Antonijević, Simonović in Svetozarov brat Milan Pribičević. Pozneje je prišel še srbski minister Momčilo Ninčić. Za takojšnje zedinjenje s kraljevino Srbijo je bila zlasti večina članov bivše srbsko-hrvatske koalicije, srbski člani narodnega sveta za Bosno in Hercegovino, katerim se je pridružil Hrvat dr. Alaupović, pozneje večkrat minister, hrvatski klerikalec dr. Šimrak, nekaj Vojvodincev in Dalmatincev ter od Slovencev zlasti dr. Kramer s prijatelji. Vsi ti so

agitirali za takojšnje zedinjenje iz razlogov zunanje in notranje situacije v državi SHS, ako nočemo, da nam znani in prikriti neprijatelji ne uničijo mlade narodne svobode. Italija je res prekoračila demarkacijsko linijo. Z Avstrijo smo bili na koroški meji v nekakem vojnem stanju. Madžarski boljševiki so širili svojo revolucijsko propagando preko meje tudi na naš teritorij. Zoper vse nevarnosti je bilo Narodno vijeće brez vsake moči, ker odrejena mobilizacija ni uspela in se je hrvatsko ljudstvo norčevalo iz mobilizacijske proklamacije „zubarja" Drinkovića, ki je bil tedaj nekak „vojni minister" nove države SHS.

Proti skupini, ki je navajala te in podobne razloge za takojšnje zedinjenje, pa je nastopala druga, ki je trdila, da nekateri neučakanci namenoma rišejo položaj tako črno in da so se nekatere nezaželene prilike hotoma izzvale — z namenom, da se člani Narodnega vijeća razburijo in vznemirijo. Vsi člani so sicer naglašali potrebo, da se mora zedinjenje izvesti čimprej, vendar so svobodomiselni hrvatski intelektualci, ki so se zbirali tedaj okoli dnevnikov „Hrvat" in „Obzor" in ki so se pozneje organizirali v tako imenovani „Hrvatski zajednici", nadalje slovenski klerikalci in Radić naglašali, da je treba vsekakor počakati poročila Jugoslovanskega odbora odnosno njegovega predsednika Trumbića, nadalje poročilo predsednika Narodnega vijeća dr. Korošca, ki se je mudil zaradi razgovorov s srbsko vlado in antanto v Švici in v Parizu. V Narodnem vijeću so tako nastale razne skupine, katerih sestav se nam danes zdi skoraj neverjeten in ki so med seboj razpravljale o centralizmu in decentralizmu, o monarhiji in republiki. Te razprave so bile tako brezobzirne, da se je predsedstvo začelo izogibati skupnih sej odbora ter je tekoče posle reševalo večinoma ono samo. Seveda je bil ta postopek hudo kritiziran. Vse to pa ni mnogo pomagalo spričo intransigentnosti in diktatorskih gest, s katerimi se je bolj in bolj uveljavljal prvi podpredsednik Narodnega vijeća Svetozar Pribičević, kasnejši vodja samostojnih demokratov. On in njegovi politični prijatelji so trdili, da so pristaši republikanske vla-

dovne oblike nasprotniki narodnega edinstva, temeljne ideje, od katere ne morejo nič popustiti. Svetozar Pribičević je zavračal tudi idejo dualizma med državo SHS in kraljevino Srbijo kot pogubno in rušilno. Poglavitna idejna nasprotnika sta si bila Pribičević in Radić, ki je zastopal v Narodnem vijeću tezo „Hrvatske republikanske seljačke stranke", to je zedinjenje Jugoslovanov v eno, toda federativno upravljano državo. Pribičević se je nad Radićem tako zelo razsrdil, da je dejal, če mislijo Hrvati ustvariti takšno skupno državo, potem je pač bolje, da takoj proglase svojo „hrvatsko republiko", on pa da bo odstopil kot podpredsednik Narodnega vijeća. Radić je pozneje celo trdil, da ga je nameraval Pribičević nasilno odstraniti, in je tudi v svoji kratki avtobiografiji („Božičnica" za l. 1926., str. 79) o tem zapisal sledeče:

„Medtem bi bil moral priti 20. novembra po Svetozara Pribičevića načrtu, ki naj bi ga izvedel dr. Grga Andjelinović, pred narodno sodišče na Markovem trgu in biti tam ubit. Rekel sem Pribičeviću, da to lahko stori, da pa 24 ur kasneje ne bo več ne njega ne kakega drugega člana Narodnega vijeća."

„Dne 24. novembra naj bi me v sami saborski dvorani napadli nekateri dalmatinski in srbijanski častniki. Toda moj govor, v katerem sem temeljito razložil, ob katerih pogojih in na kakšen način moremo mi vsi Hrvati in Srbi izvesti svoje zedinjenje, je napravil nanje tako močan vtis, da sta me dva od njih z dr. Dušanom Popovićem (pristaš Pribičevićev in bivši saborski poslanec) tisto noč spremila domov kot moja varnostna straža."

Ta izjava ilustrira situacijo v osrednjem odboru Narodnega vijeća precej dobro.

Že poprej, dne 14. novembra 1918 je bil na seji Narodnega vijeća sprejet sklep, naj predsedništvo stopi v stik s srbsko vlado v Beogradu zaradi sestave skupne vlade za vso suvereno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Med skupne državne posle bodo spadale finance, zunanje zadeve

in železnice. Vendar pa je treba počakati še na poročilo Jugoslovanskega odbora iz inozemstva.

Toda z Jugoslovanskim odborom baje ni bilo mogoče dobiti nobenih pravih zvez, od njega niso prišle v Zagreb nobene vesti. Vendar pa je Narodno vijeće izvedelo iz Beograda, da je bila medtem v Ženevi že postavljena skupna vlada v sporazumu med Jugoslovanskim odborom odnosno njegovim predsednikom dr. Trumbićem, dr. Koroščem kot predsednikom Narodnega vijeća, predsednikom takratne kraljevske srbske vlade Pašićem in predstavniki srbijanskih političnih strank. Svetozar Pribičević je takrat ponovno poudarjal, da naši delegati nimajo pravice sklepati kakršnihkoli obveznih dogovorov z antanto, ker da so imeli zgolj nalogo, informirati se o zunanjem položaju in o tem poročati. Treba pa je nasprotno takoj stopiti v stik s srbsko vlado v Beogradu zaradi takojšnjega zedinjenja, ker je dosedanje stanje nevzdržno in državo iz dneva v dan samo slabi. In takoj se je začela agitacija za Pribičevićevo tezo. Dr. Krstelj in dr. Smodlaka sta začela z urgencami glede dokončne rešitve znanega predloga dalmatinske deželne vlade. Dr. Čorović, tajnik za Bosno in Hercegovino pri Narodnem vijeću v Zagrebu, je javil, da se je bosenska vlada v Sarajevu pridružila temu predlogu. Dr. Kramer, tajnik za Slovenijo in Istro, je silil, da se osnuje skupno ministrstvo, ker Italijani prodirajo vse globlje v slovensko narodno ozemlje. Tudi iz Srema in Vojvodine so prišli glasovi, ki so zahtevali takojšnje zedinjenje. Na temelju vsega tega gradiva je drugi podpredsednik Narodnega vijeća dr. Ante Pavelić na seji osrednjega odbora stavil predlog, naj se na plenarni seji osrednjega odbora dne 23. novembra razpravlja o nujnem predlogu dalmatinske vlade. Ta Pavelićev predlog je bil sicer sprejet, toda Radić in drugovi so mu srdito ugovarjali. Seja je bila zelo razgibana. Pri tej priliki so brzojavno pozvali odposlance Narodnega vijeća iz inozemstva domov, da poročajo.

Na plenarni seji osrednjega odbora je bilo predloženih kar šest predlogov.

1. Predlog deželne vlade za Dalmacijo:

„Življenjski interesi našega naroda zahtevajo, zlasti zaradi obrambe proti Italiji in zaradi ohranitve varnosti v deželi, da se nemudoma izvede zedinjenje Srbije, Črne gore in vsega ostalega etnografskega teritorija SHS v eno državo, ki naj se za sedaj imenuje „Država Srbov, Hrvatov in Slovencev", to je, da se sestavijo skupna vlada, parlament in regentstvo za ves naš narodni teritorij. Stvar pa se more izvesti takole:

I. Narodno vijeće SHS in predstavništvi kraljevine Srbije in Črne gore morejo vsak za sebe skleniti zedinjenje ob pogojih, ki sledijo pod II.

II. 1.) Izrecno se pridržuje bodoči konstituanti pravica, da določi: a) obliko vladavine (monarhija ali republika) in dá osnovne državne zakone; b) ime države; c) državno zastavo; d) glavno mesto države. 2.) Do sestanka konstituante bo vršil zakonodajo Državni svet SHS, ki mu bodo pripadali: a) vsi člani Narodnega vijeća SHS v Zagrebu; b) 50 predstavnikov kraljevine Srbije, ki jih bo izbrala Narodna skupščina po dogovoru s tamošnjimi političnimi strankami; c) pet predstavnikov Črne gore, ki jih bo izbrala tamošnja Narodna skupščina; d) pet članov Jugoslovanskega odbora v Londonu, ki jih bo izbral plenum tega odbora. 3.) Vladarska oblast pripade do odločitve konstituante srbskemu prestolonasledniku Aleksandru, ki naj se imenuje regent države SHS. On naj po načelih parlamentarne vladavine imenuje novo vlado iz Državnega sveta. 4.) Državni svet SHS naj na prvem svojem sestanku določi provizorno državno zastavo, vojno in pomorsko, toda do priznanja te zastave naj se izobeša iz razlogov primernosti in varnosti ter zaščite pred tujo pohlepnostjo zastava kraljevine Srbije kot državna zastava. 5.) Sedež vlade in Državnega sveta bodi Sarajevo in tam naj se sestane tudi konstituanta. 6.) Ko se vrne red in mir v državo, bo vlada dolžna izvesti volitve v konstituanto in jo takoj potem tudi sklicati. Volivni red za konstituanto bo odredil Državni svet. 7.) Vlada naj bo sestavljena iz ministrskega predsed-

nika, ministrov za zunanje zadeve, za notranje posle, za vojno, za mornarico, za finance, za socialno skrbstvo, za narodno prosveto, za narodno zdravje, za prehrano in gospodarstvo, za promet, in iz petih (eventualno sedmih) državnih tajnikov, ki bodo imeli pravico glasovanja v ministrskem svetu, in sicer po enega za Srbijo, za Hrvatsko, za Slovenijo, za Bosno in Hercegovino in za Dalmacijo, eventualno tudi za Črno goro in za Vojvodino. 8.) Državni tajniki so posredniki med državno vlado in deželnimi vladami v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu in Splitu, eventualno na Cetinju in v Novem Sadu. Na čelu teh deželnih vlad stoje guvernerji (v Zagrebu ban), ki jih imenuje regent. Začasno se pridrži obstoječa uprava in sedanji organi deželnih vlad, ki bodo vodile upravo posameznih dežel ter se ravnale po splošnih smernicah, ki jih bodo prejemale od državnih tajnikov svojih dežel (v sporazumu s pristojnim resornim ministrom). Za delovanje deželnih vlad je odgovoren Državni svet in državna vlada, ki ji je pridržano poleg splošnih navodil tudi nadzorstvo nad njimi. Zunanji, vojni, pomorski in finančni posli so izvzeti iz delokroga deželnih vlad in se pridržujejo izključno državni vladi.

III. Ko predstavništvi kraljevin Srbije in Črne gore ter Narodno vijeće SHS sklenejo zedinjenje in odobre pogoje pod II, bo regent sklical Državni svet ter sestavil prvo državno vlado."

2. Predlog dr. E. Lukinića, Vojislava Šole (Bosna), dr. Iva Krstelja iz Dalmacije (ki je podpisal že prvi predlog dalmatinske deželne vlade) in dr. Vekoslava Kukovca:

„Zaradi preciziranja našega mednarodnega položaja in zaradi notranje konsolidacije mislimo, da je nujno potrebno za našo mlado državo skleniti naslednje: 1.) Proglaša se popolno zedinjenje vsega jugoslovanskega teritorija bivše avstro-ogrske monarhije s kraljevino Srbijo in Črno goro. 2.) Da se to izreče in da se more zedinjenje tudi stvarno izvesti ter pripraviti konstituanta, ki naj dokončno sklepa o ustroju države, naj se čimprej sestavi vlada iz predstavnikov kraljevin Srbije in Črne gore ter Narodnega vi-

ječa SHS. 3.) Temelj za pogajanja o posameznostih tvori krfski pakt in predlog dalmatinske vlade. Da se sestava vlade čimprej uredi, se naroča predsedništvu, naj takoj stopi v osebni stik s srbsko vlado v Beogradu in z njo uredi to zadevo, nakar se takoj po vrnitvi iz Beograda skliče osrednji odbor Narodnega vijeća, da dogovor odobri."

3. Predlog Dalmatinca dr. Grge Andjelinovića, slovenskih klerikalcev in nekaterih Hrvatov:

„I. Narodno vijeće SHS na temelju svojih dosedanjih sklepov in po svojem prepričanju izjavlja popolno pripravljenost, da s Srbijo in Črno goro ustvari edinstveno državo vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev na njihovem etnografskem ozemlju.

II. Narodno vijeće SHS hoče, da se za skupne posle začasno sestavi skupna zakonodaja za vse naše narodno ozemlje na načelu popolne enakopravnosti vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev.

III. Narodno vijeće SHS se ne smatra za opravičeno, da samo kot predstavništvo enega dela vsega naroda sestavi vlado za vsa tri plemena v državi SHS ter v Srbiji in Črni gori. Zato na temelju načela plemenske enakopravnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev izvoli delegate, ki naj se zaradi sestave skupne vlade takoj pričnо pogajati s pooblaščenimi predstavniki srbskega naroda, vendar naj izključijo pri tem vsako majorizacijo. Rezultat tega dela bo predložila delegacija plenumu Narodnega vijeća v odobritev."

Od Slovencev so ta predlog podpisali dr. Izidor Cankar, profesor Bogumil Remec, dr. Lovro Pogačnik in vikar Smodej.

4. Predlog Stjepana Radića:

„Etnografsko edini, s historičnim, kulturnim in političnim razvojem pa na tri plemena razdeljeni narod Slovencev, Hrvatov in Srbov ustvarja na temelju narodnega edinstva in narodno-plemenske enakopravnosti skupno zvezno državo na vsem etnografskem nepretrganem področju in to

s sledečo začasno ureditvijo: 1. Vrhovno oblast v skupni zvezni državi imajo trije regenti in to srbski prestolonaslednik, hrvatski ban in predsednik slovenskega Narodnega sveta. 2. Regenti imenujejo skupno zvezno vlado, ki ima tri ministre: za zunanje zadeve, za ljudsko prehrano in za narodno obrambo. 3. To skupno zvezno ministrstvo je odgovorno narodnemu ali vrhovnemu svetu Slovencev, Hrvatov in Srbov, v katerega izvolijo srbska narodna skupščina, hrvatski državni sabor in slovenski Narodni svet vsak po deset članov, bosenski sabor štiri člane, črnogorska skupščina in dalmatinski deželni zbor po dva člana, Vojvodina in Istra tudi po dva. Za vse posle, ki niso izrecno pridržani skupni zvezni vladi, obstoje državne avtonomne vlade za Slovenijo, za Hrvatsko, za Srbijo in Črno goro ter pokrajinske vlade za Bosno in Hercegovino, Dalmacijo in Vojvodino. Državne odnosno avtonomne pokrajinske vlade so odgovorne svojim saborom, narodnim skupščinam in narodnim svetom takole: slovenska slovenskemu Narodnemu svetu, hrvatska hrvatskemu saboru, srbska srbski narodni skupščini, bosenska vlada bosenskemu, dalmatinska dalmatinskemu zboru, vojvodinska vlada pa Narodnemu vijeću za Vojvodino."

5. Predlog socialistov:

„V imenu jugoslovanske (slovenske) kot tudi socialnodemokratske stranke v Hrvatski in Slavoniji ter v sporazumu z našimi sodrugi v Srbiji dajemo sledečo izjavo:

Uvidevamo, da zunanji in notranji politični položaj naroda SHS brezpogojno zahteva edinstven začasni parlament, edinstveno vrhovno oblast in skupno vlado. Toda kot načelni pristaši republikanske vladavine izjavljamo, da ne moremo glasovati za to, da bi se vladarska oblast, četudi samo začasno do odločitve konstituante, poverila članu katerekoli dinastije, temveč smo za to, da se vrhovna oblast do tega dne poveri tročlanskemu direktoriju, ki ga bo izvolil Državni svet SHS. V smislu našega nazora, da more edinole konstituanta odločiti o državni obliki države SHS in da mora biti konstituanta pravi in popolni izraz teženj

vseh slojev in vseh političnih struj našega naroda, zahtevamo, da se zajamči na vsem ozemlju države SHS popolna svoboda političnega delovanja tako strankam kakor posameznikom za njihova politična, gospodarska in socialna načela ter da se volitve v konstituanto izvedejo na osnovi splošnega, enakega, direktnega in tajnega glasovanja vseh moških in ženskih državljanov, ki so dovršili 20. leto, in z zaščito manjšin. S to omejitvijo sprejemamo predlog dalmatinske deželne vlade kot podlago za specialno debato."

Ta predlog so podpisali Viljem Bukšeg, Svetozar Delić in Anton Kristan. Bil je povsem oseben, delavske organizacije niso nikjer sklepale o njem.

6. Predlog dr. A. Tresić-Pavičića:

„I. Odobrava in sprejema se krfska deklaracija. II. Osrednji odbor Narodnega vijeća SHS odide takoj v Beograd, da skupaj s srbsko vlado izbere skupno vlado za ves etnografski teritorij naroda SHS. Tako izvoljena vlada bo vodila vse posle, dokler je ne zamenja vlada, izbrana iz konstituante."

Vsi ti predlogi so vsestransko zanimivi. Na prvi pogled je iz njih spoznati: ta je površen, drugi slabo premišljen; ta zopet je nastal iz politične zadrege, a oni iz politične špekulacije. Od vseh predlogov sta politično idejno najjasnejša predlog dalmatinske deželne vlade in predlog Stjepana Radića. V vseh letih po zedinjenju se v naši notranji politiki jasno odražata osnovni politični misli, na katerih temeljita ta dva predloga. Zanimivo je nadalje, kakšni možje so se našli na posameznih linijah glede zedinjenja in bodoče državne politike. V podrobnosti najbolj izdelan je bil gotovo predlog dalmatinske deželne vlade, ki so ga stvarno in idejno podpirali tudi drugi, tretji, peti in šesti predlog. Debata, ki je sledila na temelju teh predlogov, je bila živahna, včasih celo srdita.

Prvi je utemeljeval dr. E. Lukinić svoj predlog, katerega je od Slovencev podpisal samo dr. Kukovec. Situacija sama, je dejal, nas sili, da stopimo čimprej v državno zvezo

s Srbijo in Črno goro. Sedanja rešitev bo provizorna, zakaj zadnjo besedo bo imela itak konstituanta. Drugi je govoril dolgo in obširno Stjepan Radić, ki je poudarjal, da načeloma ni proti zvezi s kraljevino Srbijo, toda je brezpogojno za federativno ureditev nove države, v kateri mora hrvatski narod imeti vso svobodo in popolno pravico, o svoji usodi suvereno odločati. Za njim sta Grga Andjelinović in dr. Izidor Cankar nastopila kot nekak posredujoč centrum med centralistično miselnostjo večine in federalizmom Stjepana Radića. Dr. Cankar je naglašal zlasti pomen organizacije za demokratično politično udejstvovanje in ugotovil, da je med Slovenci organizacija nosilka vsakega političnega življenja. Demokracija mora biti naš politični temelj. Cilj političnega dela more biti samo ta, da je narod svoboden in zadovoljen. Vse drugo je podrejenega pomena. Bivši državnozborski dalmatinski poslanec dr. Tresić-Pavičić je naglašal, da je potrebna nagla odločitev, in zahteval, naj ves osrednji odbor in ne samo deputacija nemudoma odpotuje v Beograd in stopi tam v stik s srbsko vlado zaradi takojšnje ustanovitve skupne centralne vlade. Socialist in poznejši minister Viljem Bukšeg je utemeljeval predlog socialistične skupine. Pritrjuje zedinjenju, toda imeti hoče garancijo, da se bo mogel vsakdo udejstvovati po svojem prepričanju svobodno. Nato je pravaš Hrvoj nasprotoval vsem predlogom, ki teže za takojšnjim zedinjenjem s kraljevino Srbijo in skupno vlado. Notranji politični položaj SHS države je zadovoljiv, saj vsepovsod vladata red in mir, situacija je vsak dan boljša. Glede zunanjega položaja pa skupna vlada ne more prinesti nobene olajšave. Italijani že okupiranega ozemlja zaradi nove, skupne vlade v Beogradu ne bodo zopet zapustili, pa tudi antanta nove države ne bo priznala takoj. On za sebe ima vtis, da se za italijansko okupacijo skriva neka zakulisna politika. Dr. Kukovec je za njim dokazoval, da je ravno italijanska nevarnost tisto, kar ustvarja potrebo po takojšnji skupni vladi. Jugoslovansko idejo je treba izvesti praktično. Ker se je čula bojazen, da bi prišlo do hegemonije

enega plemena nad ostalima, je on mnenja, da more izvajati hegemonijo tisti, ki bo sposobnejši. Takšna medsebojna tekma bo plemenita in koristna vsem trem plemenom. Imejmo pred očmi veliki cilj narodnega zedinjenja. Politika plemenskih interesov nam ni nič potrebna in je politična drobnarija v primeru z nalogo velike dobe osvobojenja. Anton Kristan je popravljal svojega strankinega tovariša Bukšega, ki je govoril nejasno in frazasto. On nasprotuje monarhiji iz načela, ne iz plemenske mržnje. Zedinjenje, ki smo si ga želeli že davno, je treba sedaj izvesti. Glede predloga dalmatinske deželne vlade je mnenja, da ga je treba vsekakor popraviti. Namesto regenta, ki ga predvideva ta predlog, naj se postavi začasni direktorij. Glavno mesto države ne more biti Sarajevo, ker je njegov geografski položaj neprikladen. Tudi bi se moral že sedaj določiti datum volitev v konstituanto; predlaga, naj se določi volitveni razpis na mesec dni potem, ko se začno[25] v Parizu mirovna pogajanja. Konstituanta naj suvereno odloči o obliki vladavine in ako se bo izrekla za republiko, potem mora biti skupna država pač republikanska. Proti govoru Hrvoja je nastopil „prečanski" Srb dr. Žarko Miladinović, ki je zagrozil, da bo njegova stranka — srbska narodna radikalna stranka — zahtevala priključitev Srema, Bačke in Banata naravnost Srbiji, ako bodo Hrvati tako nadaljevali. Dr. Ivan Ribar, pozneje predsednik konstituante, je dejal, da se ne boji Srbov, temveč tujcev. Italijani so se norčevali iz suverene države SHS, proglašene 29. oktobra, in jo imenovali komično opereto. Tudi za monarhijo moramo biti, ker za republiko še nismo zreli. Srbske hegemonije pa se ni bati, ker bo vsakdo tam, kamor ga bo vleklo srce. On za sebe je prav tako lahko Srb, kakor je bil doslej Hrvat. Podpredsednik Narodnega vijeća dr. Ante Pavelić se je pečal z organizacijskim položajem in sestavo korporacije Narodnega vijeća. Hitra akcija brez

[25] Vsekakor se mora glasiti „končajo" namesto „začno". Glej zgoraj Kristanovo izjavo na seji Narodne vlade 22. novembra 1918 v citatu iz dr. Brejčeve razprave „Od prevrata do ustave".

sporazuma z Jugoslovanskim odborom v Londonu ni nujna, ker tega ne zahteva ne notranja ne zunanja politična situacija. Pa če bi bil položaj doma ali zunaj v resnici težaven, nas ne bi smel terorizirati, da započnemo takšne akcije kar preko noči. Vsekakor se moramo predhodno sporazumeti z našimi odposlanci, ki se mude v inozemstvu. Stališče, ki ga je zavzel dr. Žarko Miladinović, ne velja in je tudi v nasprotstvu s temeljem, na katerem je zgrajeno Narodno vijeće. Opaža, da so nekateri politični oportunisti postali glasni menda zato, da bi pokrili grehe in napake svojega oportunizma iz dobe, ki ravnokar mineva. (Meril je na stranko dr. Miladinovića, ki je bila pod nadvlado Ogrske oportunistična.) Proti takšni rešitvi zedinjenja, kakršno nekateri danes pripravljajo v imenu svoje stranke, protestira in bo izvajal konsekvence, če se to zgodi. Dr. Kramer je naglasil nevarnost italijanskega imperializma in trdil, da Lahi komaj čakajo, da bi se na našem nacionalnem teritoriju ustanovilo več jugoslovanskih držav. V tem primeru bodo imeli lahko delo, ker bodo izigravali eno proti drugi. Tudi habsburgovstvo je še zelo močno in bivši cesar Karel še vedno ni izgubil upanja, da se povrne na prestol svojih dedov in nas vse, zlasti pa Hrvate in Slovence, dobi zopet v svojo oblast. Hrvatski duhovnik dr. Janko Šimrak je poudaril potrebo narodnega edinstva. Vprašanje monarhije in republike ni bistveno. To vprašanje je formalnega značaja. Bistveno pa je, kako bo nova država urejena. V tem pogledu je za demokracijo. V resnični demokraciji kralj ni nič drugega kakor že vnaprej določeni naslednik republikanskega predsednika. Važnejše za nas je agrarno in kolonizacijsko vprašanje, ki ga bo treba reševati. Vsi smo tudi za federacijo, toda vprašanje je, za kakšno. Nacionalni federalizem z državnimi mejami ni mogoč. Je za takšno notranjo ureditev, kakršno je zamislil pokojni dr. Krek, to je za gospodarsko-kulturni federalizem. Močna centralna skupna vlada nam je potrebna. Brez nje ne bomo mogli rešiti ne agrarnega, ne finančnega, ne prehrambenega, ne obrambnega vprašanja. Dr. Barac,

hrvatski klerikalec,[26] je zagovarjal Jugoslovanski odbor, ki mu nekateri očitajo to in ono. Hvalil je zlasti njegovega predsednika dr. Trumbića. Dejal je, da brez tistih, ki so napravili krfsko deklaracijo in so sedaj baje v Ženevi tudi že sestavili neko skupno vlado v sporazumu s srbskimi političnimi strankami, ne bi smeli reševati vprašanj našega bodočega državnega življenja. Člani Jugoslovanskega odbora tudi najbolje poznajo zunanjo situacijo. Če so naši odposlanci v inozemstvu skupno vlado res že sestavili, kaj bomo mi še eno? Potem bi imeli dvoje vlad! Preden se osrednji odbor Narodnega vijeća odloči oditi v Beograd, mora vsekakor preje dobiti zvezo z Jugoslovanskim odborom, morda brezžično. Nezadostno bi bilo, ako se glede skupne vlade in ureditve države sporazumemo samo s kraljevsko srbsko vlado, temveč se je treba, in sicer v prvi vrsti dogovoriti s srbijanskimi političnimi strankami, ker samo to bo demokratsko in ljudsko. Če bodo odšli v Beograd samo nekateri delegati in ne ves osrednji odbor, potem morajo dobiti natančna navodila za svoje delo in pooblastilo, do katere meje smejo. Skupna vlada in začasna notranja ureditev države SHS more biti le plod kompromisa vseh pristojnih faktorjev in ne more tega diktirati katerakoli politična stranka. Teror, hegemonijo in majorizacijo je treba odločno odkloniti. Ako bomo začeli novo državno življenje z neiskrenostjo in spletkami, se bo to kasneje hudo maščevalo in naše skupno življenje bo grenko. Vse pa, kar se bo sklenilo, more biti samo začasno, kajti zadnjo besedo imej konstituanta.

Debata ni popolnoma razčistila situacije. Videlo se je, da je večina za zedinjenje s kraljevino Srbijo, toda da je treba počakati še na Jugoslovanski odbor v Londonu in na odposlance Narodnega vijeća, ki se mude v inozemstvu; končno se je večina izrekala za večje ali manjše pridržke,

[26] Dr. Fran Barac je bil duhovnik, pripadal pa je „Starčevićevi stranki prava", ki ga je bila l. 1917. poslala v Švico na razgovor s predsednikom Jugoslovanskega odbora dr. Trumbićem. Njegovo misijo opisuje Josip Horvat v že omenjeni knjigi.

boječ se očitno hegemonije zmagovite Srbije v bodoči skupni jugoslovanski državi.

Zadnji je govoril v debati še Dalmatinec dr. Smodlaka, ki je nujno priporočal ustanovitev skupne vlade iz notranjepolitičnih in zunanjih razlogov ter je končno predlagal, da se izvoli odbor sedmih, ki naj takoj prouči vse gradivo in izdela nov predlog, o katerem se bo takoj in tajno glasovalo.

V ta odbor so bili izvoljeni sledeči gospodje: dr. A. Pavelić (Hrvat), Svetozar Pribičević (Srb), dr. Izidor Cankar (Slovenec), dr. Smodlaka (dalmatinski Hrvat), Viljem Bukšeg (hrvatski socialist), Hamid Svrgo (bosenski musliman) in dr. Drinković (Hrvat).

Zvečer se je nadaljevala plenarna seja osrednjega odbora, ki mu je izvoljeni odbor predložil naslednji svoj sklep:

„Narodno vijeće SHS skladno s svojimi dosedanjimi sklepi in izjavo vlade kraljevine Srbije proglaša zedinjenje države Slovencev, Hrvatov in Srbov, osnovane na celotnem nepretrganem jugoslovanskem ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije s kraljevinama Srbijo in Črno goro v edinstveno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov ter izvoli odbor 28 oseb, imajočih pooblastilo, da v sporazumu z vlado kraljevine Srbije in s predstavniki vseh političnih strank v Srbiji in Črni gori nemudoma izvedejo organizacijo edinstvene države v smislu priloženih zapiskov. Tozadevne zaključke bo ratificiral na svojem prvem sestanku Državni svet, ki mu bodo pripadali poleg predstavnikov Srbije in Črne gore vsi člani Narodnega vijeća SHS v Zagrebu in nekateri predstavniki Jugoslovanskega odbora.

V odbor, ki bo izvršil te naloge, se izvolijo sledeči gospodje: dr. Barac Fran, dr. Cankar Izidor, dr. Čabrajić Luka, dr. Drinković Mate, Grdjić Šćepan, dr. Hrasnica Halid, Korać Vitomir, dr. Korošec Anton, dr. Kramer Albert, Kristan Anton, dr. Laginja Matko, dr. Lorković Ivan, dr. Lukinić Edo, dr. Ljubibratić Savo, dr. Paleček Fran, dr. Pavelić Ante, dr. Petričič Živko, dr. Popović Dušan,

Pribičević Svetozar, Radić Stjepan, dr. Smodlaka Jozo, Stajić Vaso, dr. Sunarič Jozo, Svrgo Hamid, dr. Šimrak Janko, Šola Vojislav, dr. Tresić-Pavičić Ante, dr. Trumbić Ante."

Navodila za te delegate, ki jih je predložil odbor sedmih, pa so se glasila takole:

„1. Končno organizacijo nove države more določiti samo vseobča narodna ustavodajna skupščina vsega zedinjenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev z dvetretjinsko večino glasov. Konstituanta se mora sestati najkasneje šest mesecev po sklepu miru. Izrecno se pridrži konstituanti pravica, da določi: a) ustavo; tu se razume zlasti državna oblika (monarhija ali republika), notranji državni ustroj in osnovne državljanske pravice; b) državno zastavo in c) sedež državne vlade in drugih državnih organov.

2. Do sestanka konstituante bo provizorno vršil zakonodajno oblast Državni svet. Temu naj pripadajo: a) vsi člani Narodnega vijeća v Zagrebu, ki se spopolnijo s petimi člani Jugoslovanskega odbora v Londonu; b) primerno število predstavnikov kraljevine Srbije, ki jih bo določila njena narodna skupščina v dogovoru s tamošnjimi političnimi strankami; c) primerno število predstavnikov Črne gore, ki jih bo določila njena narodna skupščina.

3. Državni svet Srbov, Hrvatov in Slovencev bo na svojem prvem sestanku določil začasno državno in pomorsko zastavo.

4. Vladarsko oblast bo vršil do odločitve konstituante kralj Srbije odnosno prestolonaslednik Aleksander kot regent države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Regent ni odgovoren Državnemu svetu. On položi prisego pred Državnim svetom. Po načelih parlamentarne vladavine bo imenoval vlado, ki bo uživala zaupanje Državnega sveta. Ima pravico zakonodajne iniciative in sankcije. Državni svet se more odgoditi samo z lastnim zaključkom in se pred sestankom konstituante ne more razpustiti.

5. Provizorni sedež državne vlade in Državnega sveta se bo sporazumno določil.

6. Državni svet je dolžan izvesti volitve v konstituanto in jo takoj sklicati. Volivni red za konstituanto bo odredil Državni svet na temelju splošne, direktne, proporčne in tajne volivne pravice z zastopstvom manjšin.

7. Državna vlada, odgovorna Državnemu svetu, bo vodila državne posle ter bo sestavljena takole: ministrski predsednik, ministri za vse panoge državne uprave in sedem državnih tajnikov, ki bodo imeli glas in sedež v ministrskem svetu ter bodo zastopali Srbijo, Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, Slovenijo, Dalmacijo, Črno goro in končno Bačko, Banat in Baranjo. Državni tajniki bodo zastopali interese svojih dežel v državni vladi in ji izročali predloge deželnih vlad, pazeč pri tem, da ti predlogi ne bodo kršili ne obstoječih zakonov ne državnih interesov.

8. Iz delokroga deželnih odnosno pokrajinskih vlad so izvzeti zunanji, vojni, pomorski, državno finančni posli ter pošta in brzojav; ti so pridržani izključno le državni vladi. Vse ostale posle bodo upravljale deželne odnosno pokrajinske vlade v avtonomnem delokrogu po navodilih in pod nadzorstvom državne vlade.

9. V avtonomnih poslih bodo vršili nadzorstvo nad deželnimi vladami deželni zbori odnosno pokrajinski sveti, ki se sestavijo po dogovoru med strankami vsake pokrajine. Če se sporazum ne bo dosegel, bo odločil Državni svet. Na čelu pokrajinskih vlad bodo predsedniki, v Zagrebu pa ban, ki jih bo imenoval vladar odnosno regent na predlog deželnega zbora odnosno pokrajinskega sveta.

10. Deželnim vladam bo potrebna finančna sredstva dajala državna vlada v okviru državnega proračuna, sprejetega od Državnega sveta.

11. Vsi dosedanji zakoni in drugi predpisi, ravno tako sodna organizacija in dosedanji upravni sistem in dosedanji organi deželnih vlad ostanejo v veljavi in na mestih."[27]

---

[27] Posneto po Šišićevi knjigi „Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914—1919". — Op. avtorja.

Predlog z navodili je prišel sedaj v debato. Prvi govornik je bil Stjepan Radić, ki je na svoj vehementni način pobijal predlog in navodila za delegate od točke do točke. Temeljna njegova misel je bila, da mora o teh predlogih glede banske Hrvatske in Slavonije predvsem odločati hrvatski sabor, ki de iure in de facto še obstoji in je torej edinole on poklican izreči zadnjo besedo glede zedinjenja Hrvatske in Slavonije. Narodno vijeće, ki je površno sestavljeno ter so v njem zastopane tudi dežele izven banske Hrvatske, nima pravice odločati o taki važni in daljnosežni zadevi. Hrvati so se v vsej svoji politični zgodovini opirali na svoje hrvatsko državno pravo, ki so ga ponovno reklamirali za sebe tudi Slovenci. Najpreje se mora sklicati hrvatski sabor in se mu mora predložiti to važno vprašanje v posvet in sklepanje.

Ta legitimistični princip je pobijal dr. Dušan Popović, ki je dejal, da hrvatsko državno pravo onemogoča edinstvo vseh treh plemen, ki se hočejo in morejo zediniti le na temelju naravnega nacionalnega prava. Imperializem se sklicuje na državnopravne teorije; te služijo samo enemu plemenu proti nacionalizmu vsega naroda. Pod legitimnostjo hrvatskega državnega prava se skriva separatizem. Federativna ureditev nove države ni v nobenem primeru mogoča.

V imenu slovenske ljudske stranke je sprejel predloženi sklep in navodila za delegate dr. Lovro Pogačnik, ki sicer ni za monarhijo, o kateri pa bo dokončno sklepala šele konstituanta. Sedaj gre samo za to, da se sporazumno izvede zedinjenje.

V imenu socialistov je izjavil Vilim Bukšeg, da ne more sprejeti točke, ki govori o regentstvu države SHS, ker se s tem ustvarja nekak prejudic za bodočo monarhično uredbo države. Dr. Mate Drinković je pobijal Radića in dokazoval, da se je Hrvatom priznalo celo več, kakor bi se smelo po nacionalnem načelu. Hrvatska, Slavonija in Dalmacija nastopajo tu z Bosno in Hercegovino kot samostojna edinica proti kraljevini Srbiji in Črni gori. Avtonomija Hrvatske, Slavonije in Dalmacije ni uničena, temveč

je celo razširjena. Noče ne Velike Srbije ne Velike Hrvatske ali Velike Slovenije, temveč hoče veliko in močno jugoslovansko državo. Pošteno je tudi treba priznati, da je srbska kraljevina v veliki vojni zmagala, mi pa da smo premaganci. Vsak pravi patriot mora v tem trenutku biti za narodno in državno edinstvo. Dr. Živko Petričić je dejal, da povsem razume politično ideologijo in dialektiko Stjepana Radića, njegovo borbo za hrvatsko državno pravo in za hrvatski sabor. Hrvatska s Slavonijo in Dalmacijo je tudi kraljevina in kot takšna samostojna politična edinica, ki vstopa prostovoljno v novo jugoslovansko državo. Sklicanje hrvatskega sabora, da ratificira današnji sklep osrednjega odbora Narodnega vijeća, je sicer zgolj formalnost, ki pa jo je treba vendarle izpolniti, da v bodočnosti ne bo očitkov in odpora. Pravaš Hrvoj je polemiziral z dr. Popovićem in izvajal: Vsi naši državoslovci so razlagali naše hrvatsko državno pravo kot voljo hrvatskega naroda, da živi v lastni in suvereni hrvatski državi. Iz tega sledi, da se more hrvatski narod zediniti s Srbi in Slovenci v eno državo samo takó, da mu lastna državnost ostane; od nje odstopa skupni državni zajednici samo toliko, kolikor je to potrebno po njegovem lastnem preudarku. To je federacija. Tu smo razdeljeni na dva tabora. Mi smo federalisti, vi ste centralisti. Jugoslovanska državna federativna zajednica je mogoča. Tudi veliki nemški narod je bil zedinjen v eno državo v federativni obliki, ki se je dobro obnesla in njegovo državno skupnost sploh omogočila. Kako se bo hrvatski narod na svojem področju zedinil s kraljevino Srbijo, o tem more odločiti le tisti. ki je zato legitimiran, a to je hrvatski sabor v Zagrebu. Dr. Miladinović je v imenu srbske radikalne stranke („prečanske“) sprejel predloženi sklep v vsem obsegu. Dr. Barac je ugovarjal Hrvoju in Radiću, češ da ratifikacija sklepa po hrvatskem saboru ni več potrebna, ker je hrvatski sabor že izročil svojo oblast Narodnemu vijeću. Sklepa Narodnega vijeća hrvatski sabor gotovo ne bi zavrnil. Nasprotno pa je mnenja, da bi se morala sklicati srbska narodna skupščina in odobriti sklepe Narodnega vijeća ali pa izbrati iz svoje srede delegate,

ki bi skupno z njegovimi delegati te sklepe potrdili in izvršili. Ako bodo to samo delegati z ene in druge strani, bi kazalo predložiti sklep plenumu hrvatskega sabora, skupščini kraljevine Srbije in oni Črne gore naknadno v ratifikacijo.

Ob pol enajsti uri zvečer se je izvršilo glasovanje o predlogu in navodilih. Večina je glasovala za, samo dva člana osrednjega odbora sta bila nasprotna: Stjepan Radić in Hrvoj. Štirje člani so bili načeloma za predlog, toda proti regentstvu odnosno monarhiji: starčevićevec dr. Petričić in socialisti Korać, Bukšeg in Kristan Anton.

Skupina okoli Svetozara Pribičevića je torej dosegla uspeh. Še vedno pa se ni vedelo, kdaj bodo delegati potovali v Beograd. Večina je bila še vedno mnenja, da je treba počakati vrnitve dr. Trumbića, dr. Korošca in tovarišev iz inozemstva. Ti bi utegnili vnesti v zadevo še kaj novega. Zato so čakali in se še ves naslednji dan razgovarjali. Večina Slovencev se je po glasovanju odpeljala domov, ker jim je bilo obljubljeno, da bodo že o pravem času obveščeni o odhodu delegatov v Beograd. Zedinjenje s kraljevino Srbijo je bilo v resnici odločeno že poprej, kajti Svetozar Pribičević je bil v stalni zvezi s Stojanom Protićem, ki je v odsotnosti Nikole Pašića predsednikoval kraljevski srbski vladi. Vrnitev dr. Korošca in tovarišev se je zakasnila — a to je posebno poglavje, ki o njem danes še ni mogoče pisati.[28]

---

[28] Tu misli avtor verjetno na prizadevanja dr. Korošca, da bi ostal ženevski sporazum v veljavi. Po omenjeni knjigi Josipa Horvata (str. 136/7) posnemamo naslednje dopolnilne podatke: Dr. Korošec in člani Jugoslovanskega odbora so 13. novembra 1918 v Parizu izjavili francoskemu zunanjemu ministru Pichonu željo, da bi Francija takoj priznala državo SHS, kakor je to storila Srbija in prosila zaveznike, naj store prav tako na temelju ženevskega sporazuma. Pichon pa jih je presenetil z novico, da srbska vlada ženevskega sporazuma ni odobrila. Nato so izvedeli od srbske opozicije, da je srbska vlada demisionirala iz razloga, češ da ženevski sporazum „ne spoštuje zaslug Srbije za osvobo-

Naslednjega dne, 25. novembra, so se vršile razne seje, tako o finančnem in drugih vprašanjih. Hrvat dr. Ivan Lorković je predložil, naj bodo finance neodvisne, a ne skupne. Ta predlog je seveda propadel. Posvetovali so se tudi o agrarnem vprašanju in zanj izvolili odbor štirih, ki naj izdela potrebne predloge. Govorili so tudi o ukrepih, ki naj bi se ukrenili proti Stjepanu Radiću. Ta je isti dan predsedoval zborovanju zaupnikov svoje kmečke stranke in mu predložil nov program, ki je zahteval svobodno in neodvisno hrvatsko državo, ki bo po svojem socialno-gospodarskem jedru kmečka mirotvorna republika.[29]

---

jenje," ko določa, naj bi se nova skupna vlada konstituirala sama in prisegla i kralju i Narodnemu vijeću. Pašić je zavrgel ženevski sporazum, ko je prejel poročila o novih možnostih, ki jih je odkril Protiću dr. Tresić-Pavičić s tovarišema Vilimom Bukšegom in dr. Čokom. Te je poslalo Narodno vijeće na Krf k srbski vladi v zadevi bivše avstro-ogrske in tedaj v rokah države SHS se nahajajoče vojne mornarice, ki jo je antanta prisodila Italiji. Dr. Tresić je izjavil, da se želi v Zagrebu čim hitrejše zedinjenje s Srbijo, da dr. Korošec v vladi države SHS nima večjega pomena in da je vsa oblast dejansko v rokah Svetozara Pribičevića in Dušana Popovića, to je srbsko-hrvatske koalicije. Šele 18. novembra je Pašić sprejel dr. Korošca, dr. Trumbića in dr. Čingrijo ter jim povedal, da srbska vlada na Krfu ni odobrila ženevskih sklepov, kar pomeni, da jih ni odobril regent; zato je moral demisionirati. Ponovil jim je svoj prvotni predlog, naj predstavniki Narodnega vijeća stopijo v kabinet kraljevine Srbije ali pa sestavijo s predstavniki srbske vlade skupen odbor, ki bi imel le posvetovalen značaj. Kakor je Živojin Balugdžić informiral srbsko opozicijo, pa je regent, ki se je nahajal že od 4. novembra v Beogradu, izvedel za celotno vsebino ženevskega sporazuma šele iz Pašićeve depeše od 21. novembra, in torej Pašićeva izjava od 18. novembra ni bila pravilna. Zaradi nje je vsemogočni šef radikalne stranke izgubil zaupanje krone, ki sestave prve vlade nove skupne države ni zaupala njemu, ampak Protiću, zunanje ministrstvo pa dr. Trumbiću, katerega je skušal Pašić pri ženevskih pogajanjih odriniti v ozadje.

[29] Po Horvatu (str. 175) je Radić preosnoval svojo stranko v „hrvatsko republikansko kmečko stranko" šele na zborovanju zaupnikov 4. decembra 1918. S svojim novim geslom „kmečke mirotvorne republike" je nastopal že pred tem zborovanjem.

Pritoževali so se tudi zaradi hrvatsko-separatističnega pisanja „Malih novin", ki jih je urejeval dr. Ivan Lorković, pa so delegati dr. Grga Andjelinović, dr. Čorović, Wilder, dr. Kramer in dr. Šimrak predlagali uvedbo časopisne cenzure.

Toda vsi ti in podobni predlogi so bili odloženi na poznejši čas, kajti poglavitno vprašanje je ostalo še vedno nerešeno: Kdaj in kako oditi v Beograd in tam skleniti sporazum ter državno skupnost. Bilo je predloženo, naj se potuje v sredo, 27. novembra 1918. Dr. Barac se je temu predlogu upiral in je svoj odpor utemeljeval s tem, da se kraljevska srbska vlada še vedno ni vrnila iz inozemstva v Beograd. Tudi člani srbske narodne skupščine so večinoma še v inozemstvu, torej ni v Beogradu še nikogar, s komer bi se bilo treba razgovarjati. Čakati v Beogradu in biti v breme mestu, ki je med vojno toliko trpelo, pa tudi ne kaže. Debata o tem potovanju se je obupno zavlekla, skupina Svetozara Pribičevića pa je silila k odločitvi. Pribičević je končno sam priznal, da v Beogradu res še niso zbrani prav vsi politični faktorji in da se brez njih ne more skleniti nič dokončnega. Ker pa večina želi kljub temu odpotovati, ni nobenega tehtnega vzroka, da bi s potovanjem odlašali, saj bodo v Beogradu v nekaj dneh zbrani vsi, ki so poklicani odločevati v imenu Srbije.

Večina članov osrednjega odbora Narodnega vijeća je bila medtem že odšla domov v veri, da se naslednjega dne še ne potuje, ker ni bil v tem pogledu dosežen sporazum. Okoli desetih zvečer pa so se nepričakovano zbrali pristaši Svetozara Pribičevića in sklenili, da delegati osrednjega odbora naslednji dan ob 9. uri odpotujejo s posebnim vlakom v Beograd. Ban Mihalovich in poverjenika Bukšeg ter dr. Srdjan Budisavljević so bili določeni, da ostanejo v Zagrebu ter rešujejo tekoče posle predsedstva Narodnega vijeća. Stjepana Radića so zaradi hujskanja kmetov in sklepov, ki jih je prejšnji dan na njegov predlog sklenila njegova stranka, izključili iz Narodnega vijeća in pozvali kmečko stranko, naj namesto njega predloži drugega člana.

To je bilo izvršeno hitro, v eni uri, in še tisto noč so hodili sli Narodnega vijeća v Zagrebu od hiše do hiše in obveščali posamezne delegate, naj pridejo naslednje jutro na kolodvor. V sredo 27. novembra so se delegati zbrali na kolodvoru in ob 10. dopoldne jih je odpeljal poseben vlak. Poleg določenih delegatov so se odpeljali tudi nekateri tako imenovani „finančni strokovnjaki" in tisto jutro v Zagreb došli Rudolf Giunio, sel Jugoslovanskega odbora, ki je prišel iz Pariza poročat o položaju in o sklepih v Ženevi in Parizu.

Slovenci so ostali vsi doma razen dr. Kramerja. Šele dopoldne so v Ljubljani zvedeli za odhod delegatov. Zapeli so telefoni in dr. Brejc je sklical neki sestanek. Nihče ni vedel nič gotovega, toda poparjenost je bila velika. Ali so Slovence prezrli namenoma in jih oni v Zagrebu nočejo v novo državo? Oživel je nenadoma spomin na tiste, ki so trdili, da Slovenci zaradi svoje geografske lege ne spadajo v jugoslovansko državo, tudi če se ustanovi. To je bil izjavil na primer bivši avstrijski ministrski predsednik leta 1918. dr. Seidler. Toda nekdanje Avstrije ta trenutek ni bilo več. Podobno pa se je nekoč že pred vojno izjavil znani angleški publicist Scotus Viator. Morda pa so v Zagrebu izigrali le slovenske klerikalce? Toda tudi slovenski socialisti niso bili obveščeni ter so zato ostali doma radi ali neradi. Končno je zmagalo mnenje, da je treba vsekakor poskusiti doseči Zagreb še pred odhodom posebnega vlaka. Odpotovali so torej z avtomobili iz Ljubljane v Zagreb, če se ne motim, poverjenika dr. Janko Brejc in Anton Kristan, dr. Izidor Cankar, takrat glavni urednik „Slovenca", dr. Josip Puntar in morda še kdo. V Zagreb so prišli seveda prepozno, posebni vlak je bil že daleč na progi. V uradu Narodnega vijeća so bili sicer prijazno sprejeti, toda samo na videz. Rekli so jim, da je potovanje z železnico nemogoče, ker v slavonski ravnini na kolodvorih gospodari „zeleni kader", kar seveda ni bilo res, potovanje z avtomobili pa so jim s tajno prepovedjo preprečili. Končno so se vendar odpeljali z vlakom in tudi srečno prispeli v Beograd, kjer so

našli ostale delegate, ki so prišli v Beograd že 28. novembra dopoldne. V Beogradu so bili delegati Narodnega vijeća navdušeno sprejeti z govori in petjem vseh treh himen. Od kraljevske srbske vlade so jih sprejeli in skoraj stalno spremljali ministri Stojan Protić, Momčilo Ninčić in stari Ljuba Jovanović. V razgovorih ž njimi se je redigirala adresa, ki jo je podpredsednik Narodnega vijeća dr. Ante Pavelić 1. decembra 1918 ob 8. uri zvečer v avdienci prečital regentu Aleksandru. Na njegovem tedanjem začasnem domu na Terazijah so se vile tri zastave: srbska, hrvatska in slovenska. V odgovoru na adreso Narodnega vijeća je regent Aleksander svečano v imenu Njegovega Veličanstva kralja Petra I. proglasil zedinjenje Srbije z deželami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v edinstveno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Tako je prišlo 1. decembra 1918 do zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev v eno edinstveno državo. Politični spor, ki se je začel v Narodnem vijeću v Zagrebu, pa se je nadaljeval v zedinjeni državi vsa poznejša leta in vse do današnjih dni. Notranji politični boji, ki so se sukali poglavitno okoli vprašanja notranje državne ureditve, so privedli sicer do težkih in katastrofalnih dogodkov, toda rešitve niso prinesli. Danes je ta spor znan pod imenom „hrvatskega vprašanja". So tu politične stranke in skupine, ki ponavljajo ono, kar je trdil Svetozar Pribičević leta 1918., da namreč „hrvatskega vprašanja" sploh ni. So pa nasprotno tudi politične skupine, ne samo na Hrvatskem, temveč tudi v Srbiji, ki to vprašanje priznavajo in zahtevajo njegovo rešitev. Večina Hrvatov samih pa se sklicuje še vedno na staro hrvatsko državno pravo in na njega temelju zahteva za sebe federativno ali točneje povedano, konfederativno ureditev jugoslovanske države.

Zedinjenje, izvršeno 1. decembra 1918, je bilo samo po sebi zelo pomembno za prizadete narode, vendar sem imel takrat vtis, da široke množice delovnega ljudstva temu državnopravnemu aktu niso pripisovale posebne važnosti. Med ljudstvom so bila v polnem razmahu radikalna poli-

tična in socialna gesla, vse je čakalo na velike dogodke, ki bi imeli priti, pa jih nikoli ni bilo; mnogo jih je zlasti pričakovalo socialnega preokreta. V tem vzdušju in psihičnem razpoloženju ta državnopravni akt, ki se je izvršil v oddaljenem Beogradu, ni zbudil zaslužene pozornosti med preprostim narodom. Razglasitev tega dne za državni praznik vsaj pri nas v Sloveniji ni pregnala apatičnosti zanj. Spričo takšnega razpoloženja tudi nihče ni ugovarjal, da delegati Narodnega vijeća v Beogradu niso dobesedno upoštevali navodil in da so velik del odgovornosti prevzeli na svoja ramena.

Naslednjega dne, 2. decembra 1918, so se vrnili iz Švice in Pariza delegati Narodnega vijeća v domovino. Morda bo kdaj takratni predsednik Narodnega vijeća v Zagrebu, g. dr. Anton Korošec popisal, kje so se zadrževali tako dolgo in kako so potovali? To bi bilo gotovo zelo zanimivo. Že v Radovljici jih je ljudstvo navdušeno pozdravilo. V tem kotu naše male Slovenije je bilo takrat zanimanje za zunanjepolitične dogodke zelo veliko. Bila je razširjena govorica, da se Italijani z izvršeno okupacijo ne bodo zadovoljili, temveč da utegnejo razširiti svojo posest preko vsega blejskega kota, da mednarodna železniška proga, ki veže Trst z notranjo Avstrijo, ne bi bila pretrgana med karavanskim in bohinjskim tunelom. Dr. Korošec je na pozdrav v Radovljici odgovoril, da se bo brez dvoma vse slovensko ozemlje združilo v skupni in trdni jugoslovanski državi. „Slovenci, Hrvati in Srbi bomo ena država. To skupno domovino bomo branili pred vsakim sovragom. Z globoko zavestjo in trdnim prepričanjem zagotavljam, da se bodo iztrgali iz italijanskih rok tudi tisti deli naše skupne jugoslovanske domovine, ki so danes okupirani in ločeni od nas," je dejal, kakor se glasi poročilo o tem pozdravu v „Slovencu". Tudi v Ljubljani so priredili dr. Korošču navdušen sprejem. Še isti dan zvečer je poročal na seji slovenske Narodne vlade o svojih posvetovanjih in razgovorih z zastopniki Jugoslovanskega odbora v Londonu, s Pašićem in s srbsko opozicijo ter z zastopniki antante v

Parizu. Ugotovilo se je soglasje vseh važnejših činiteljev, da se čimprej osnuje enotna država zaradi tega, da moremo nastopiti pred svetom kot enoten in složen narod. Dr. Korošec je poročal tudi o svojih korakih v zaščito rojakov na ozemlju, ki ga je zasedla Italija, ter o miselnosti antantnih državnikov glede naše severne in zapadne meje. Naš položaj glede severne meje je kar najbolj ugoden, je dejal, in je popolna izpolnitev naših narodnih zahtev zagotovljena. Glede naše zahodne meje pa še ni nobene rešitve, zato je potrebno, da ves naš narod nastopi enotno s primernim poudarkom v smislu visokih načel predsednika Wilsona.

Dva dni pozneje, 4. decembra 1918, je dr. Korošec poročal na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća. Omenil je, da so vsi naši narodni prijatelji v antanti, med njimi največje evropske osebnosti, priporočali kar najhitrejše zedinjenje s kraljevino Srbijo. To se je hotelo doseči tudi z ženevskim sporazumom, pri katerem so sodelovali sam predsednik srbske vlade Pašić, predsedniki srbijanskih opozicijskih strank ter delegati Jugoslovanskega odbora. Poglavitni rezultat tega dogovora je ustanovitev skupne vlade. Zato naknadno odobrava sklep osrednjega odbora Narodnega vijeća z dne 24. novembra 1918, ker znači velik korak naprej. Zato se rad pridružuje naknadno temu sklepu, ker ga je želel in zanj tudi sam delal.

Po ženevski konferenci je bil dr. Korošec odšel v Pariz, kjer so ga prisrčno sprejeli predsednik francoske vlade Clemenceau, francoski zunanji minister Pichon, nadalje zastopniki časopisja in poslanci raznih strank. Vsi so se izkazali kot prijatelji jugoslovanskih interesov in obsojali imperializem Italije. Povsod je dobil vtis, da so francoske simpatije na strani Jugoslovanov, a ne Italije. Nesrečni londonski pakt, na podlagi katerega je šla Italija v vojno, res veže Francijo in Anglijo, ne pa tudi Združenih držav ameriških. Treba bo tudi upoštevati, da Italija v vojni ni izpolnila vseh obvez, ki jih je bila prevzela; zato bodo mogli pogodbo (londonsko) revidirati tisti, ki so jo sopodpisali. V Parizu se je sešel tudi z vplivnim Wilsonovim pri-

jateljem, voditeljem ameriške delegacije polkovnikom Housom ter se pri njem zavzel za naše jugoslovanske politične in narodne zadeve. Prosil ga je, naj nam ameriška vlada pošlje živeža, obleke in obutve, in sicer — po „Slovencu" št. 280. l. 1918. — živeža za pet milijonov, obleke in obutve pa za sedem milijonov ljudi.

Pribičevićevo glasilo „Hrvatska Riječ" je tedaj zapisalo: Kakor izvemo, se je dr. Korošec zelo pohvalno izrazil o beograjskih odločitvah od 1. decembra 1918. Povsem odobrava vse, kar se je izvršilo doma v času njegove odsotnosti, posebno pa adreso, izročeno Njegovemu Visočanstvu regentu.

Izvršeno zedinjenje je pozdravila tudi Narodna vlada v Ljubljani v brzojavu regentu Aleksandru: „Narodna vlada SHS v Ljubljani pozdravlja z iskrenim navdušenjem zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev pod regentstvom Vaše kraljevske Visokosti... Živel jugoslovanski Trst! Živela jugoslovanska Goriška in Istra!"

Predsedstvo Narodnega vijeća v Zagrebu pa je sporočilo 3. decembra iz Beograda vsem pokrajinskim narodnim vladam, da se proglasi 1. december za narodni (državni) praznik in da naj se naknadno izvrše v proslavo zedinjenja razne svečanosti. Šolam naj se pošlje opis dinastije Karadjordjevićev in hkrati naj se omenja tudi dosedanje delo naših prvoboriteljev za zedinjenje naroda.

Politično pomemben je bil razglas Narodnega vijeća v Zagrebu z dne 3. decembra 1918, v katerem naznanja, da je prenehalo biti vrhovna in suverena oblast države SHS na ozemlju bivše avstro-ogrske države. Od 1. decembra 1918 tvori celokupni naš narod slovensko-hrvatsko-srbsko državo pod regentstvom Njegovega kraljevskega Visočanstva prestolonaslednika Aleksandra.

Ljubljanski „Slovenec" je ob tej priliki pripomnil: „Sploh pa bo enotna država kljub centralističnemu sistemu zasigurala posameznim delom avtonomijo!" To naziranje se nanaša menda na brzojavno obvestilo od prejšnjega dne, ki ga je prejel iz Beograda in se glasi: „Včeraj se je v naši

delegaciji pod predsedstvom dr. Korošca ugodno rešilo vprašanje avtonomije."

Zagreb je kljub izvršenim dejstvom ostal nemiren. Po njegovih javnih lokalih je bilo slišati glasno zabavljanje nad „jugovinstvom" poleg navdušenja nad propadom stare monarhije in oživljenjem nove jugoslovanske države. Dne 5. decembra 1918 so bili v Zagrebu znova vojaški nemiri na Jelačićevem trgu. Uprli so se vojaki 53. pešpolka. Opravili niso nič. Ubitih je bilo 13, ranjenih pa 17 oseb, največ vojakov. Oblast je zaradi tega dogodka znova uvedla preventivno cenzuro za vse liste in tiskovine.

SLOVENSKA NOTRANJA VPRAŠANJA

V Sloveniji ni bilo nobenih neredov. Le obrtno in industrijsko delavstvo je urejevalo svoje delovne pogoje na novo, ker so se morale ponovno določevati mezde po krajevnih prilikah, ki so bile zaradi velikih valutnih sprememb zelo negotove. Domača slovenska Narodna vlada je delala, karkoli se ji je zdelo potrebno, kajti Beograd upravno dolgo sploh ni reagiral na razne pobude in predloge. Najtežje vprašanje takratne dobe je bilo v povsem izžeti deželi vprašanje prehrane in obleke. Vsega je silno primanjkovalo. Na sosednjem Hrvatskem, zlasti pa v Banatu je bilo hrane na pretek, toda železniški prevoz je bil več kot nezadosten. Zlasti na Hrvatskem in v Banatu so ostali stari madžaronski nameščenci v železniški službi in so v njej uganjali sabotažo. Stvari so postale tako težavne, da so ob sestavljanju prve državne vlade Slovenci zahtevali za sebe ministrstvo za prehrano in ga tudi dobili; drugi Slovenec je dobil ministrstvo za konstituanto. Da se omogoči in zboljša prehrana pasivne Slovenije z dovozom živil iz Banata, se je ta služba centralizirala v beograjskem ministrstvu.

Končno je 23. decembra 1918 prvotna Narodna vlada za Slovenijo in Istro odstopila. Po zedinjenju je potrpežljivo čakala, da se bo sestavila nova centralna vlada, ki bi

sprejela njeno demisijo. Toda Beogradu se z novo centralno vlado ni mudilo in ko je končno bila vendarle sestavljena, je dejal poverjenik za prehrano dr. Ivan Tavčar šaljivo: „Mi smo opravili, nas nič več ne plačajo in ne potrebujejo, naj pridejo tisti, ki jih bodo poklicali in za delo plačali." S tem so vsi soglašali in v uradu je ostal samo dr. Janko Brejc, poverjenik za notranje zadeve, ki je upal, da postane predsednik nove deželne vlade; to upanje se mu je tudi izpolnilo. Domače naloge, ki so terjale nujne rešitve, so bile velike. Predvsem je bilo tu neurejeno koroško vprašanje, ki ga je temeljito zavozila že Narodna vlada. Na južnih mejah Koroške je bila prav za prav stoječa vojna. Na znotraj so delovne množice zahtevale marsikaj, zlasti pa socialno pomoč. Vojni invalidi so bili nepotrpežljivi in so hoteli imeti svoje pokojnine in odškodnine urejene. Industrijski delavci so zahtevali večje mezde, krajši delovni čas, vsakovrstne socialnopolitične zakone in ustanove. Mali kmetje in poljski dninarji so pričakovali čudežev od agrarne reforme, ki je bila že napovedana od Narodnega vijeća. V tem vrenju je poslal predsednik Narodne vlade v Ljubljani Josip vitez Pogačnik predsedniku nove centralne vlade Stojanu Protiću brzojavko sledeče vsebine: „Vdano pozdravljamo imenovanje centralne vlade, zato dajejo člani Narodne vlade v Ljubljani na razpolago svoje mandate, sprejete od Narodnega vijeća v Zagrebu."

Treba je bilo torej sestaviti novo slovensko deželno vlado in vse tri tedanje politične stranke so začele medsebojne razgovore o domačih političnih in ekonomskih razmerah in o sestavi nove domače vlade.

Ta pogajanja med slovensko ljudsko stranko, jugoslovansko demokratsko stranko in jugoslovansko socialnodemokratično stranko (drugih samostojno organiziranih strank tedaj pri nas ni bilo) so se zelo dolgo vlekla. Čeprav je bila klerikalna stranka po vojni močno oslabljena, so bili njeni predstavniki pri razgovorih zelo intransigentni ter so hoteli imeti vsekakor absolutno premoč v bodoči

pokrajinski vladi. Zastopniki ostalih dveh strank so bili mehki in popustljivi. Niti najmanj se niso zavedali, da je prišel ugodni psihični trenutek, ko je postalo mogoče, za vedno potisniti predvojni klerikalizem ob stran. Dobro se spominjam, da smo imeli o tem ostre debate v socialistični stranki, kjer so nekateri venomer poudarjali, da nimamo „ljudi", to je zanesljivih oseb za važna javna mesta. Ta trditev, ki jo je često ponavljal zlasti Anton Kristan, je bila samo toliko točna, da je cela vrsta ljudi stopila v stran, češ mi smo levičarji in ne maramo sodelovati z meščani.[30] Nadaljnji potek političnih dogodkov pri nas je pokazal marsikatero tragikomično sliko, ko so ti ekstremisti kasneje pomagali meščanski desnici in jo morda neprostovoljno zagovarjali. Jasno se je kazala zmeda, politična neodločnost in bojazljivost med neklerikalnimi ljudmi, kakor še dandanes, ker so neprestano kompromisarili v načelnih zadevah. Niso se še otresli strahu pred klerikalnim političnim terorjem predvojne dobe.

V takšnem razpoloženju, ki ni bilo skladno z razpoloženjem med narodom takoj po vojni, so se te tri stranke pogajale okoli spornih jabolk, ki jih je bilo več.

Prvič: Katere panoge javnega gospodarstva in administracije naj ostanejo avtonomne in kaj naj se prepusti centralni vladi? Drugič: Kdo naj nadzoruje delo delegatov centralne vlade? Tretjič: Koliko resorov in katere naj upravlja vsaka od teh treh strank? Četrtič: Koliko zastopnikov dobi vsaka od teh strank v Državnem svetu (pozneje imenovanem „začasno narodno predstavništvo")? Petič: Ko-

[30] To se takrat — v januarju 1919 — še ni zgodilo, kajti vodstvo socialno-demokratske stranke se je začelo cepiti v vprašanju taktike šele spomladi 1919 pod vplivom radikalnega razpoloženja med delavstvom, stališča srbskih, bosenskih ter večine hrvatskih socialistov in pa razočaranja v Wilsonovo ideologijo zaradi poteka pariške mirovne konference. Vprašanje sodelovanja socialnih demokratov v vladi se je odprlo pri nas šele konec marca 1919, ko je izstopil iz prve koncentracijske vlade minister za socialno politiko, socialist Vitomir Korać, ker se je del ministrov upiral pospešenemu izvajanju agrane reforme.

liko zastopnikov naj ima „pokrajinski zbor" in po kakšnem ključu naj se porazdele mandati? Pripomniti moram, da sta bila začasni „parlament" in „pokrajinski zbor" zamišljena od vseh le kot zasilno sredstvo, ki se stranke zedinijo nanj le, dokler ne bo mogoče razpisati volitev ne le v ti dve zastopstvi, ampak tudi v občine. Takrat ni nihče mislil, da se bo to tako oživotvorjeno „začasno narodno predstavništvo" tako dolgo vleklo, kakor se je, in da „pokrajinskega zbora" končno sploh ne bo. Nazadnje so se omenjene tri slovenske politične stranke zedinile in sestavile vlado ter sporočile svoje zastopnike za Državni svet in pokrajinski zbor tudi javnosti po časopisju.

V kakšnem duhu so se vršila medstrankarska pogajanja in kakšna politična ideologija je takrat vladala, naj v ilustracijo služi zapisnik ene izmed sej:

„Zapisnik o razgovoru dne 8. januarja 1919 za sestavo nove vlade in o ključu med strankami za „Državno veće" in za „Pokrajinski zbor".

Navzoči: dr. Vl. Ravnihar, A. Ribnikar, dr. Novak, dr. Kramer, B. Remec, dr. Cankar, dr. Mohorič, A. Kristan, dr. M. Korun in A. Prepeluh.

Minister g. dr. Kramer pojasni po razgovoru z ministrom notranjih zadev g. Sv. Pribičevićem, da je računati poleg predsednika in podpredsednika na pet avtonomnih resorov, ako je minister za socialno politiko zadovoljen, da se poverjeništvo za socialno skrbstvo prišteje k samostojnim resorom. To bi bili tile: notranji, prosveta, pravosodstvo, narodno gospodarstvo (javna dela), kmetijstvo in socialno skrbstvo. Drugi indirektni resori bi pripadali v referat predsedstva.

Zastopniki SLS izjavijo na to, da morajo zadevo radi odobritve predložiti svoji stranki.

Zastopniki strank preidejo nato k razpravi o ključu za „Državno veće" oziroma za „Pokrajinski zbor".

Zastopniki JSDS izjavijo, da smatrajo zase kot primeren ključ: 50% SLS, 25% JDS in 25% JSDS; od teh slednjih dveh pa naj pripadeta dva mandata Trstu. O njih porazdelitvi odločaj „Narodni svet" v Trstu.

Zastopniki JDS izjavijo, da je ta ključ zanje nesprejemljiv ter da je najmanje, kar zahtevajo, ena tretjina mandatov.

Zastopniki SLS izjavijo, da naj se za podlago izračunanja ključa vzamejo zadnje državnozborske volitve.

Prihodnja seja se določi na petek 10. t. m. ob 8½ uri zvečer.

Prepeluh s. r., dr. Ravnihar s. r., dr. Fran Novak s. r., dr. Mohorič s. r., Ribnikar s. r., dr. Korun s. r., A. Kristan s. r."

Pogajanja so se slednjič končala s tem, da avtonomna deželna vlada za Slovenijo upravljaj sledeče resore: notranje zadeve, nauk in bogočastje, pravosodje, narodno gospodarstvo in socialno skrbstvo. Poleg teh poverjeništev pa je obstajalo že prej imenovano predsedstvo in podpredsedstvo.

Število „deželnih poslancev" se je določilo na 90. Po strankarski pripadnosti bi jih bilo: SLS 47, JDS 27, JSDS 14 in Primorje (Trst) 2.

Prva deželna vlada za Slovenijo se je sestavila takole:

Predsedstvo: dr. Janko Brejc (kler.). Podpredsedstvo: dr. Gregor Žerjav (dem.). Notranje zadeve: Gustav Golia (kler.). Prosveta: dr. K. Verstovšek (kler.). Pravosodje: dr. V. Ravnihar (dem.). Javna dela: Anton Kristan (soc.). Socialno skrbstvo: Albin Prepeluh (soc.).

Po završenih medstrankarskih pogajanjih so imele stranke zborovanja svojih zaupnikov. Jaz lahko podam točnejšo sliko političnega razpoloženja le tistih ljudi, med katerimi sem tedaj živel: delavcev in malih kmetov. Med tem delom našega naroda je bilo najti poleg radikalnega socialnega gibanja tudi misel, ostati na domačih tleh samostojen in suveren gospodar; to misel so pozneje izrabili „samostojni kmetje".

Že 19. januarja 1919 je zborovala v Ljubljani „vseslovenska delavska socialnodemokratična konferenca". Izvolila je v smislu medstrankarskega dogovora 6 delegatov za Državni svet in 14 delegatov za pokrajinski zbor. V posebni resoluciji o političnem položaju in taktiki je podala tudi smernice glede nove države: „Pozdravljamo in zahtevamo narodno popolnoma zedinjeno in notranje konsolidirano državo SHS, ker smatramo tako državo kot predpogoj uspešnega boja za socializem in demokratizem. Mislimo pa, da naj se v kulturnem oziru vsak jugoslovanskih narodov

razvija na svoji prirodni podlagi ob vednem upoštevanju in naslanjanju na celotno Jugoslavijo... V svrho konsolidiranja razmer na Balkanu ponavljamo zahtevo po balkanski federaciji v smislu beograjskih sklepov iz l. 1910 [t. j. balkanske socialistične konference l. 1910 v Beogradu, ki se je je udeležil za Slovence dr. Henrik Tuma].“

Medtem se je začelo šušljati o intrigah demokratske stranke proti sklicanju deželnega zbora za Slovenijo. Glede na to je priobčil „Naprej“ glasilo socialnodemokratske stranke, 25. januarja 1919 uvodnik „Poziv na Belgrad!“ v katerem čitamo:

„Pravijo, da imajo v Belgradu strah dati pokrajinam preveč moči v roke, pravijo, da hoče Belgrad strogo centralizacijo; to da je vzrok cincanju zajedniškega ministrstva.

Ali nimamo zato Korošca in Kramerja, da v zajedniškem ministrskem svetu povesta, da je vsaka uprava nemogoča, če ne dobi pokrajinska uprava zaenkrat še kar najširši delokrog?

Pa poglejmo si zadevo ‚Državnega veća‘ in ‚Pokrajinskega zbora‘. Eden glavnih vzrokov ljudskega nezadovoljstva z dosedanjo vlado je pomanjkanje javne tribune, s katere zastopniki ljudstva lahko tolmačijo svoje zahteve in kontrolirajo upravo.“

V začetku februarja 1919 se je med tedanjimi vodilnimi političnimi listi razvila živahna diskusija glede nameravanega deželnega zbora.

„Slovenski narod“ je dne 12. februarja zahteval takojšnje sklicanje Državnega veća; deželni zbor pa naj pride šele za njim, ker so deželni zbori in sabori ostanek Avstrije. Treba je okrožij, nakar postanejo vsi deželni zbori in sabori nepotrebni in odmrejo.

Isti list je prinesel že naslednji dan uvodnik „Vlada naj ljudstvo“, v katerem naglaša, naj bodo deželni zbori le pomoček, da se čimprej likvidira sedanje stanje, to je deželna vlada. Bodočnost imajo okrožja, na katera se naj

prenese kar mogoče veliko samoupravnih poslov. Tam bo res vladalo ljudstvo.

Dne 14. februarja je „Slovenski narod" polemiziral z SLS, češ da je začela akcijo za sklicanje deželnega zbora kot kontrolnim organom deželne vlade. JDS je res privolila, da se ima po konstituiranju nove deželne vlade sklicati tudi deželni zbor v Ljubljani, in je celo prva imenovala svoje delegate. Nato je nadaljeval: „Da se deželni zbor še ni sklical, pač ni krivda JDS, ampak ‚Slovenec' dobro ve, da je krivda onstran Kolpe, kjer nekatere stranke, ki so gotovo SLS bližje kakor nam, žele tak deželni svet oziroma zbor, ki bi pomenil državo v državi in vsadil kal razdora v obliki trializma ali še več."

Naslednji dan je priobčil dr. Ivan Tavčar v „Slovenskem narodu" članek „Brez zamere", v katerem sicer priznava potrebo državnega in deželnega zbora in sklicanja obeh, vendar misli, naj bi bil deželni zbor le posvetovalni in kontrolni organ deželne vlade, ne pa tudi zakonodajna oblast. Dalje govori o naredbah deželne vlade in dvomi o njih pravoveljavnosti. Kritizira najbolj poverjeništvo za socialno skrbstvo, kjer pisalni stroji neprenehoma tipkajo nove naredbe, in je mnenja, da je treba določiti kompetence.

Tudi SLS je zahtevala — kakor kaže že polemika „Slovenskega naroda" — sklicanje deželnega zbora. To je bilo odločilnega pomena, kajti imela je absolutno večino slovenskih mandatov v Državnem veću (20 proti 17) in v pokrajinskem zboru (47 proti 43), nadalje predsedstvo v deželni vladi za Slovenijo in podpredsedstvo v centralni vladi v Beogradu.

Že 11. februarja 1919 je „Slovenec" v uvodniku zahteval, naj se deželni zbor skliče iz narodnih, legislativnih in praktičnih upravnih razlogov.

Naslednji dan je prinesel „Slovenec" na uvodnem mestu pod naslovom „Zahtevamo deželni zbor!" dopis s Štajerskega, v katerem naglaša, da je uvodnik od prejšnjega

dne našel veliko odobravanje med ljudstvom. Članek navaja zlasti gospodarske in upravne razloge za sklicanje deželnega zbora.

In 14. februarja je prinesel „Slovenec" uvodnik „Državno veče in deželni zbor", ki se končuje: „Skličite takoj deželni zbor in, ko bo tehnično mogoče, tudi Državno veče."

Socialistična stranka je hodila v tem vprašanju vzporedno pot z SLS. Bila pa je v praksi bolj aktivna in agilna.

Dr. Janko Brejc, ki je bil takrat predsednik deželne vlade, je priobčil pozneje v „Slovencu" z dne 21. oktobra 1923 polemičen članek, v katerem priznava sledeče:

„Tajništvo socialnodemokratske stranke je z dopisom z dne 12. februarja 1919 obvestilo predsedstvo deželne vlade, da je izvrševalni odbor te stranke v svoji seji od prejšnjega dne sklenil, da z ozirom na politični položaj jugoslovanska socialnodemokratska stranka zahteva, da se takoj skliče državno veče in deželni zbor, predsedstvo deželne vlade pa se naproša, to zahtevo na pristojno mesto v Belgradu sporočiti.

Ta dopis sem jaz v seji deželne vlade dne 17. februarja 1919 prečital in v razpravo dal. V debati, ki se je vršila v zvezi s tem predlogom, se je pokazala soglasna zahteva vseh strank, da se skličeta pokrajinsko in državno veče. Resolucija JSDS se je vzela z odobravanjem na znanje in se je sklenilo, jo sporočiti kot soglasno željo vseh v vladi zastopanih strank ministrskemu predsedniku v Belgrad s prošnjo, naj se dovoli, da deželna vlada čimprej skliče pokrajinski zbor kot svoj posvetovalni in kontrolni organ. Pokrajinski zbor naj bi se sklical najkasneje do konca marca. Tako je sklenila deželna vlada dne 17. februarja pod mojim predsedstvom.

Izvršujoč ta soglasni sklep sem istega nemudoma sporočil ministrskemu predsedniku. Pismeni odgovor, datiran od 9. marca 1919, sem prečital v seji deželne vlade od 17. marca 1919 in se glasi: „Predsedništvu zemaljske vlade v Ljubljani. S pozivom na izveštaj od 17. februara o. g. br. 788 saopštava se, da pre konstituante ne može sazvati pokrajinski zbor. To, naravno, ne preči, da se stranke mogu sastajati na konferencije radi savetovanja. 9. marta 1919 v Beogradu. Po naredbi predsednika ministarskog saveta šef kabineta."

K temu je dr. Brejc pristavil: „S tem je bil deželni zbor pred konstituanto pokopan. Potolaženi smo bili, da ga bomo dobili po konstituanti, seveda če si ga bomo v ustavi zasigurali."

„Naprej" z dne 15. februarja 1919 je pisal: „Liberalci proti ljudstvu! Naša stranka zahteva, da se nemudoma skliče Državno veće in pokrajinski zbor. ‚Narod' se temu protivi. Pravi, da pomeni sklicanje pokrajinskega zbora — separatizem. ‚Narod' dobro ve, da se morajo premagati velike tehnične težkoče, da bo mogoče sklicati Državno veće. Pokrajinski zbor pa se lahko skliče takoj, zanj ni nobenih ovir."

Dne 11. februarja se je na seji vodstva socialnodemokratske stranke govorilo tudi o zavlačevanju „Pokrajinskega zbora" ter se je na moj predlog sklenilo: „Z ozirom na politični položaj zahteva JSDS, da se takoj skličeta Državno veće in deželni zbor. Nujnost je utemeljena v razmerah in v bodočnosti nove države." Ta sklep je objavil naslednji dan na čelu lista „Naprej", tajništvo pa je dobilo nalog, sporočiti ga predsedstvu deželne vlade. To je bil tisti dopis, ki ga omenja dr. Brejc v svojem članku v „Slovencu" leta 1923.

Za sklicanje deželnega zbora so bile torej vse tri v deželni vladi zastopane stranke, vendar z razliko, da so demokrati naglašali njegov prehodni pomen, ki naj bo le upravnega, ne pa tudi zakonodajnega značaja.

V ilustracijo politične ideologije med slovenskimi socialisti tedaj naj služi še pripomba, da je bilo tedanje vodstvo socialnodemokratske stranke mnenja, da pripada sklicanje Državnega veća centralni vladi, sklicanje pokrajinskega zbora pa domači vladi, ki da je avtonomna. Temu naziranju je dal izraza tudi „Naprej", ko je pisal, da ni nobenih ovir za sklicanje pokrajinskega zbora (15. februarja 1919).

To je bilo vsaj deloma tudi v popolnem skladu z adreso Narodnega vijeća z dne 1. decembra 1918 v Beogradu, ki je rekla: „Iz istoga razloga ostali bi na snazi pod kontrolom državne vlade dosadanji autonomni administrativni organi, koji će za svoje uredovanje biti odgovorni i autonomnim predstavništvima."

Kdo naj ta „avtonomna predstavništva" skliče — to vprašanje je ostalo odprto.

Konec februarja 1919 so se odpeljali delegati slovenskih političnih strank v Beograd na zasedanje Državnega veća, ki se je medtem prekrstilo v „začasno narodno predstavništvo". Vsaka stranka je dala svojim „predstavnikom" na pot tudi „politično torbico". Tudi socialnodemokratski „predstavniki" so dobili takšno „torbico" in „Naprej" jim je ob slovesu posvetil z uvodnikom „Na poti v Belgrad", kjer se je bralo: „V upravnem oziru smo nasprotniki centralizma in zagovorniki avtonomije."

Obdržati si moramo namreč v spominu, da je v prvem veselju nad zlomom Avstro-Ogrske bila Jugoslavija vse sorte geslo. Klic po Jugoslaviji je izražal predvsem zahtevo po samostojnosti in po večji narodni svobodi, kakor pa smo je bili vajeni v preteklosti. Le v prav redkih glavah se je včasih — zasvetilo.

Med ljudstvom je bilo razširjeno splošno mnenje, da je iz domačih političnih strank sestavljena domača vlada tudi resnično avtonomna. Zato so se vsi v vseh rečeh obračali le nanjo. Pa tudi poverjenike, ki so imeli tedaj — ako so hoteli delati — polne roke upravnih in legislativnih poslov, je nuja vsakodnevnih neodložljivih potreb hočeš nočeš gnala v to smer. Zato je deželna vlada nastopala ne samo kot upravna, ampak tudi kot zakonodajna oblast in je sama bila mnenja, da ji je zaradi hitrega razvoja dogodkov pripadla tudi oblast in kompetenca bivšega kranjskega in štajerskega deželnega zbora in odbora ter je te posle tudi izvrševala. Zgovorna priča temu je tedanji ljubljanski „Uradni list". V vladnih sejah so se spreminjale in dopolnjevale deželne in državne postave. Nekaj teh „naredb" — ki so jih brez ugovora priznavale i administrativne i sodne oblasti — je še danes v veljavi, ker jih je pozneje po sprejetju „vidovdanske ustave" potrdil „zakonodajni odbor" parlamenta. Pa tudi „nove" postave je napravila deželna vlada. Tako je na priliko izdala in podaljševala naredbo o podporah brezposelnim delavcem in določala njih višino. Finančna delegacija — direktni resor! — je takšne „postave", ki so bile v zvezi z denarnimi izdatki, sicer ne-

prijazno gledala, toda brez ugovora izplačevala kredite. Še več! Deželna vlada je vodila kot naslednica prejšnje Narodne vlade celo „vojno" na Koroškem, ki je posebno poglavje politike tistih dni.

Ko je 26. marca 1919 sklenil tako imenovani „socialistični klub" v beograjskem začasnem narodnem predstavništvu preiti v opozicijo in odpoklicati svojega zastopnika v centralni vladi (Vitomira Koraća), je takratno vodstvo socialistične stranke v Sloveniji soglasno bilo mnenja, da s tem ni nič prizadeta sestava deželne vlade za Slovenijo, ki je bila izključno plod dogovora slovenskih političnih strank. Ob tej priliki je poslala SLS v centralno vlado g. Jožefa Gostinčarja, ki je na konkretno moje vprašanje pravilno odgovoril: „Sprememba centralne vlade ne more imeti nobenih posledic za sestavo slovenske deželne vlade!" Temu naziranju je takrat pritrdila tudi srbska narodna radikalna stranka. Enakega mnenja so bili tudi zastopniki SLS in JDS v deželni vladi sami in res takratna sprememba v Beogradu ni imela nobenih političnih posledic v Ljubljani.

Spričo take politične ideologije je bilo razumljivo, da je naslednji incident izzval pri vseh treh takratnih političnih strankah v Sloveniji odločen odpor in ogorčenje.

Za oddelek mladinskega skrbstva, ki je bil upravno dodeljen meni, sem javno razpisal štiri uradniška mesta. Po veljavnem dogovoru med strankami je definitivno imenovanje teh uradnikov pripadalo celokupni deželni vladi. Predlog za imenovanje teh oseb sem prepustil nekakšnemu kuratoriju vseh obstoječih mladinskih organizacij. Predlog tega kuratorija sem prinesel v sejo deželne vlade, ga utemeljil in deželna vlada ga je soglasno sprejela. S tem je bilo imenovanje tistih štirih uradnikov izvršeno.

Takratni podpredsednik Protićeve vlade dr. Anton Korošec je upravljal obenem tudi posle državnega mladinskega skrbstva. Kaj je ta centralni urad delal in izvršil, jaz ne vem, spominjam pa se, da je moj vzporedni oddelek mladinskega skrbstva v Sloveniji storil precej za zaščito zanemarjenih, bolnih, revnih ali zapuščenih otrok. Kako pa

sem se začudil, ko sem nekega dne našel med uradno pošto dekrete, podpisane od dr. Korošca, s katerimi so bile imenovane na razpisana mesta v ljubljanskem mladinskem oddelku osebe, ki jih kuratorij ni predlagal, ne glede na to, da so bila tista mesta že zasedena po sklepu deželne vlade same. To je bil po prevratu prvi primer, ko je hotela centralna vlada izvršiti imenovanje podrejenega uradništva ne glede na deželno vlado. Predsednik deželne vlade je sklical na mojo željo kolegijsko sejo, na kateri sem o tem poročal. Soglasno se je sklenilo, naj sprejete Koroščeve dekrete nemudoma vrnem z opombo, da jih deželna vlada ne prizna, ker meni, da je sama kompetentna za to imenovanje.

S tem je bil ta prvi spor končan. Samo, ko sem kmalu nato uradno obiskal gospoda podpredsednika vlade v Beogradu, sem moral slišati nekaj pikrih opomb, a to je bilo tudi vse.

Spori glede kompetence so se poslej večkrat pojavili. Spominjam se na primer zabavnega trenutka, ko nam je predsednik dr. Janko Brejc prebral brzojavko pravosodnega ministra, v kateri je zahteval od njega, naj takoj odstavi poverjenika za pravosodje, dr. Vl. Ravniharja, ker ni smatral za potrebno izvršiti nekega njegovega ukaza. Te in takšne incidente smo pisali v breme nepoučenosti posameznih beograjskih ministrov. Seveda so tudi naši domači juristi vedno bolj pogosto načenjali vprašanje kompetence pri važnih sklepih, ki so bili neodložljivi, a na katerih potrditev se ni moglo čakati, ker Beograd upravno ali sploh ni funkcioniral ali pa slabo in brez poznavanja naših razmer ter obstoječih zakonskih določb. Braniti dobro upravo je takrat pomenilo braniti upravno avtonomijo Slovenije.

Od 17. februarja 1919, ko smo v deželni vladi razpravljali o sklicanju deželnega zbora, pa do 17. marca, ko je predsednik deželne vlade prebral v seji odgovor ministrskega predsednika z dne 9. marca, je minil ravno mesec dni. Za tiste nepočakane čase je to pomenilo politično zdraho. V tem času sem ponovno povpraševal v predsed-

stvu (SLS), v podpredsedstvu (JDS) in v notranjem oddelku (SLS), kako je s to rečjo. Ob priliki nekega takšnega obiska mi je dejal podpredsednik dr. Žerjav nekako takole: Naša (demokratska) stranka nima pomislekov glede sklicanja deželnega zbora, ki bi nam bil res potreben. Toda naš deželni zbor bi utegnil biti nekak prejudic tudi za sklicanje hrvatskega sabora, kar zahtevajo Hrvati. Zato ne verujem, da bi nam v Beogradu pritrdili, ako bi mu predlagali sklicanje.

Nekoč pozneje mi je dr. Žerjav razlagal, da ima Pribičević (tedaj notranji minister) tehtne pomisleke zaradi sklicanja slovenskega deželnega zbora. Nič pa nima proti nameri, da se skličejo od slovenskih političnih strank že imenovani „deželni poslanci" pod kakšnim drugim naslovom v Ljubljano kot sosvet. Takrat nisem podrobneje vprašal, ali je minister sporočil to dr. Žerjavu (ki je bil navadno vsako noč telefonsko zvezan z Beogradom) osebno, ali pa uradno podpredsedstvu deželne vlade. Spominjam pa se, da tudi predsednik dr. Brejc za sklicanje ni bil bogve kako navdušen. Morda zaradi težav, ki jih je imel na Koroškem?

Da naša upravna avtonomija ne bo dolgo trajala, o tem so me prepričevali že poprej neki nevladni Srbijanci, ki jim pa nikakor nisem hotel verjeti, zlasti, ker je v tem pogledu vladala še neka edinost med koaliranimi slovenskimi strankami. Kasnejši potek političnih dogodkov je dal prav napovedim mojih srbijanskih prijateljev, ki so o bodoči usodi Slovenije mislili tako, kakor so gledali na politične dogodke v preteklosti v srbski Macedoniji.

Ko nam je tedaj predsednik na seji deželne vlade 17. marca 1919 prečital sporočilo ministrskega predsednika Stojana Protića, smo se začeli posvetovati, kakšno ime bi dali temu našemu pokrajinskemu zboru. Predvsem smo soglašali, da že imenovane „deželne poslance" skličemo za konec marca v Ljubljano. Glede imena so padli razni predlogi: deželni svet, sosvet deželne vlade, začasno pokrajinsko predstavništvo, pokrajinski svet. Končno je predsednik dr. Brejc izjavil, da bo že našel kakšno primerno ime. Mesec

marec je mineval, zopet je vse utihnilo. Dne 30. marca 1919 pa je prinesel „Slovenec" uvodnik: „Zahtevajte deželni zbor!" Tam se je bralo sledeče: „Najprej so nam obljubili, da se bo sklical deželni zbor! Vse stranke so se izjavile za to, imenovale so celo v hvalevredni naglici poslance zanj, pričel se je že prepir, kako naj se ta institucija imenuje, kakšen bodi njen delokrog — danes pa je to vprašanje pozabljeno."

Zakaj pozabljeno, od koga pozabljeno?

Tiste dni (listino sem izgubil ali pa založil, toda iz zapisnikov o sejah deželne vlade bi se lahko ugotovil točen datum) sem v seji deželne vlade po nalogu izvrševalnega odbora stranke interpeliral predsedstvo, zakaj še ni sklicalo deželnega zbora in kdaj namerava to storiti. O tem je poročal „Naprej" od 4. aprila 1919 takole: „Interpelacijo glede sklicanja deželnega zbora za Slovenijo je stavil na seji deželne vlade poverjenik za socialno skrbstvo Prepeluh. Res, skrajni čas bi bil, da se ustreže tej splošni zahtevi, kar bi mnogo prispevalo k pojasnitvi položaja. Radovedni smo, kdaj bo zmagal pri nas demokratizem!"

To je zadevo znova sprožilo, zakaj že 5. aprila je poročal korespondenčni organ deželne vlade, tako imenovani „Ljubljanski dopisni urad" (L. D. U.) sledeče: „Zborovanje slovenskih strank v Ljubljani. — Kakor je LDU izvedel iz poučenih krogov, namerava vlada po Veliki noči odposlance vseh strank v Ljubljani sklicati na daljše zborovanje." To poročilo so ponatisnili vsi naši politični listi.

Naslednji dan je prinesel „Slovenski narod", tedaj glasilo slovenske demokratske stranke, poseben članek, ki pravi: „Zborovanje strank se bo torej imenovalo to, kar smo doslej zahtevali pod imenom ‚deželni svet', druge stranke pa to, ali vsaj mislimo, da isto — pod imenom ‚deželni zbor'." Članek govori nato o „velikih samoupravah in okrožjih", izraža bojazen pred hrvatskim saborom in Radićem ter končuje: „Vzroka dovolj, da kot Jugoslovani, kot Slovenci in kot demokratski državljani najprisrčneje pozdravljamo sklep vlade in da vidimo v njem tembolj

razveseljiv napredek v našem političnem življenju, ker se potreba takšnega ljudskega zastopstva dokaj pereče občuti."

S tem uspehom sem bil zadovoljen, ker sem računal, da bo 90 poklicanih ljudi iz treh političnih taborov, raznih stanov in poklicev, znalo via facti potegniti na sebe vsaj kompetence bivšega deželnega zbora kranjskega in štajerskega, najbrže pa še več, in da bi se tako Slovenci mogli aktivneje uveljaviti na znotraj in navzven, zlasti pa glede Koroške.

Toda minila je že davno Velika noč, napovedanega zborovanja pa še ni bilo. Ponovno sem drezal, toda določnega odgovora ni bilo. I predsednik deželne vlade (SLS) i njen podpredsednik (JDS) nista hotela o tem več govoriti in meni so vzroki za ta pasivni postopek ostali neznani vse do danes. Oba sta odnesla to skrivnost s seboj v grob. Vsekakor stoji, da obe tedanji meščanski stranki nista bili resnično za demokratično avtonomijo ali samoupravo. Obema so se videle takratne politične razmere še preveč nestalne, a ljudstvo nezanesljivo v strankarskem pogledu. — Politiki, ki so bili že pred vojno zgolj nacionalistično ali pa samo klerikalno orientirani, so bili — razume se — po zlomu avstro-ogrske fevdalne monarhije za centralistično ureditev nove države. Kar je imel doslej politične in administrativne moči Dunaj, to imej odslej Beograd. Da bi se kot Slovenci morali v novi narodni državi aktivneje udejstvovati, kakor nam je bilo to dovoljeno in mogoče v črnorumeni monarhiji, na to stari politiki niso mislili. Svoje stare miselnosti niso pokazali, dokler je upravljala deželo koalicija demokratsko organiziranih strank. Šele ko se je ta domača politična vlada razbila in je visoka birokracija začela pridobivati na vplivu, se je začel nagleje širiti poleg političnega tudi upravni centralizem. To je umevno tudi iz razloga, ker odvisni uradnik ni hotel prevzemati nase nobene odgovornosti, marveč je hotel biti za vsako svoje uradno dejanje „krit" že vnaprej. Torej so romali važni in nevažni akti v Beograd, kjer so se često tudi izgubili. Slovenski uradnik v dobi avstro-ogrske monarhije je bil na-

vajen poslušnosti, bil je povsem nesamostojno bitje. Takšen je ostal tudi v Jugoslaviji.

Podobno miselnost in nesamostojno gledanje pa so prinesle v povsem novo državo tudi stare politične stranke in njihovi idejni vodniki. Te stranke so bile vsak dan, ki so ga preživele v Jugoslaviji, bolj nesodobne, torej brez iniciativ in z duševnim razgledom, ki ni prekoračil mej pokrajine, kjer so delale in živele, ali pa potreb njihove verske organizacije. Povojna doba je poleg tega naplavila na dan povsem nova gospodarska in socialna vprašanja, na katera te stare strankarske organizacije niso znale odgovarjati. Tako je mladina, ki je doraščala že v novih razmerah, bolj in bolj prihajala v nasprotje s temi menihi pretekle dobe in propadle države. Te razmere trajajo še vedno in nasprotje med starimi generacijami ter novimi, ki jim naša polpretekla politična in kulturna zgodovina ni dobro znana, narašča.

Naš politični klerikalizem se je po preobratu nekaj let s silno agitacijo zavzemal za politično avtonomijo. Spočetka mu govor ni tekel prav gladko in pokojni dr. Janko Brejc mi je nedavno pred svojo smrtjo odkritosrčno priznal: „Avtonomistične dialektike smo se učili pri vas; odkrito rečeno, mi se poprej (v Avstriji) nismo ukvarjali s temi problemi!"

Osebno sem danes uverjen, da so do takšnega sociološkega spoznanja, ki je že po nekaj letih zopet klavrno utonilo v političnem oportunizmu, prišli samo zaradi obrambe politične hegemonije enega stanu, duhovščine, ki je dejansko družabni nositelj klerikalizma. S tega vidika so se učili nove politične dialektike pri avtonomistih, ne pa zaradi velikih skupnih interesov vseh južnih Slovanov.

Z nastopom deželne vlade za Slovenijo se je politični položaj v Sloveniji bistveno spremenil. Dotlej smo imeli neodvisno Narodno vlado. Deželno vlado so sicer sestavile domače politične stranke, formalno pa je vendarle bila že imenovana od kralja. Njeno politično ozadje je tvorila centralna vlada v Beogradu; upravno je bila sicer od te

odvisna, politično pa ne. Prva deželna vlada, katere član sem bil, je bila de facto avtonomna, zakaj še neorganizirani povojni Beograd je nam samim prepuščal vse upravne odločitve glede naše ožje domovine, celó vojno na Koroškem vse do maja 1919.

KOROŠKO VPRAŠANJE

Kaj je takrat pomenilo ime Slovenija? Vsakdo je pod tem imenom razumel teritorij, na katerem smo bolj ali manj kompaktno živeli Slovenci v bivši avstro-ogrski državi. Toda to ozemlje je imelo zelo problematične narodne meje. Proti sosednji Hrvatski ni bilo dvomov, tu je bila slovenska narodna meja precej jasno vidna. Proti Nemcem in Madžarom pa antanta ni določila nobene demarkacijske linije; to je storila le na zapadu proti Italiji na veliko pohujšanje Wilsonovega bojnega gesla o samoodločbi malih narodov. Zakaj je antanta, ki je rada potegnila demarkacijske linije bodisi med narodi bodisi med državami, pri nas to opustila, ne vem. Domnevam pa, da o naših dejanskih narodnih mejah na Koroškem, na Štajerskem in v Prekmurju ni imela nobenega pojma, pa so zato tisti véliki komodni gospodje prepustili prizadetim interesentom, da sami provizorno določijo nove narodne meje bodisi sporazumno bodisi nasilno. Bivša slovenska Narodna vlada se tega posla ni resno lotila. Veselila se je vsak dan posebej svoje imenitne eksistence in je menila, da bo antanta v svoji gorečnosti za pravico na tem preizkušanem svetu sama prisodila Slovencem, kar si bodo proti Nemcem in Madžarom le zaželeli. Vojne je konec, nikoli več je ne bo! Sedaj bodo v Parizu napravili takšen mir, da bo vsem željam in zahtevam zatiranih in doslej nesvobodnih slovanskih narodov zadoščeno. Tako so filozofirali gospodje narodni poverjeniki, slovensko časopisje in inteligenca. Samo eden je bil, ki je bil drugačnega kova. V Mariboru se je pojavil dotedaj malo znan oficir cesarske armade, prilično celo poet slovenski, Rudolf Maister. Kar na svojo roko je

organiziral nenadni napad na nemške ostanke cesarske armade, osvojil Maribor in energično potegnil demarkacijsko mejo na Štajerskem tam, kjer dejansko poteka slovensko-nemška meja. Takratni poverjenik za prosveto dr. K. Verstovšek, mariborski rojak, je bil spričo energičnega Maistra tako presenečen in navdušen, da ga je ob neki priliki kar nagovoril: „Gospod general!" Dobro je pogodil; to imenovanje je bilo pogodu vsem. Takratni slovenski „vojni minister" dr. Lovro Pogačnik, bivši klerikalni poslanec, sicer pa skromen političen talent, ni niti ugovarjal vmešavanju dr. Verstovška v njegove resorne zadeve. Med vojaki in oficirji je bil namreč brez ugleda, in ko se je neko nedeljo podal na Dolenjsko agitirat za svojo klerikalno stranko, je bil srečen, da je zdrav utekel nekdanjim svojim kmečkim volivcem. V svoji gorečnosti za „vesoljni mir" je večkrat poudaril, da zaradi mejnih sporov med Slovenci in Nemci ne sme biti prelite nič krvi, ker bomo tako in tako dobili vse, kar nam v nacionalnem pogledu pripada.

Dr. Janko Brejc, takratni poverjenik za notranje zadeve, je bil, kakor se zdi, drugačnega mnenja in bi bil rad dal zasesti slovenske kraje na Koroškem. V že omenjeni razpravi „Od prevrata do ustave" je zapisal o tem sledeče: „V narodni vladi ni bilo enotnega naziranja glede oboroženе akcije na Koroškem. Poverjenik za prehrano dr. Tavčar je n. pr. bil odločno proti temu, da bi se prelila le ena kaplja krvi. Tudi je odklanjal aprovizacijo Celovca. Bil je pač prepričan, da bomo na Koroškem itak mirnim potom dosegli vse, kar nam gre. Tako se je vlada v glavnem zadovoljila s papirnatimi protesti pri dunajski državni in celovški deželni vladi in je svoje teritorialne pretenzije podprla samo z okupacijo nekaterih važnejših točk in še to s popolnoma nezadostnimi močmi." Ti okupirani kraji so bili: Podklošter, Podrožca, Borovlje, Velikovec. Okupirali so jih maloštevilni slovenski prostovoljci. Med Nemci je prevladovalo mišljenje, da je to v redu, in ugibali so, zakaj ne pridejo naše čete tudi v Celovec in v Beljak.

Ivan Hribar v svojih „Spominih" silno ostro napada svojega nekdanjega političnega prijatelja dr. Ivana Tavčarja. Očita mu, da se je bal pomanjkanja in lakote v Ljubljani, ako bi morala narodna vlada skrbeti tudi za prehrano Celovca in Beljaka, in da je s tem zakrivil naš poraz na Koroškem, kjer bi v prvem presenečenju in strahu Nemcev gotovo osvojili in tudi obdržali naše slovensko ozemlje. Med zanimivimi podatki čitamo v njegovih „Spominih" (II. del) tudi sledeče:

„Takole nam o tem pripoveduje zapisnik o 26. seji ‚Narodne vlade' z dne 30. novembra 1918:

„Včeraj opoldne je general Maister sporočil telefonično ‚Narodnemu svetu', da se je pogodil glede Koroške in Štajerske z zastopnikom ‚Wohlfahrtausschussa' polkovnikom Passyjem, da Maistrove čete zasedejo točke Št. Pavel, Grebinj, Wageberg, Slovenski Št. Mihael, Krnski grad, Trg (Feldkirchen), Beljak, Šmohor, črto naravnost doli proti jugu do državne meje; vsi ti kraji inkluzivno in da stopi ta pogodba v veljavo 30. t. m. General Maister prosi zajedno NV [Narodno vlado] za aprovizacijo teh krajev, ker je deželna aprovizacija zelo slaba."

Človek normalnega razuma bi mislil, da je „Narodna vlada" v Ljubljani to vest ne samo radostno, temveč navdušeno sprejela in generalu Maistru svoje zadovoljstvo in zahvalo izrazila. Saj je s tem dogovorom dokazal, da ima poleg svojih sijajnih vojaških tudi izredne državniške lastnosti. Šejni zapisnik nas o tem drugače pouči. Takole čitamo v njem:

„Ko so se ta poročila prebrala, poroča obširno o vojaškem položaju na severni državni meji podpolkovnik generalnega štaba Ulmanski na podlagi dobljenih informacij. Poročevalec je mnenja, da je z vojaškega stališča mogoče zasesti Celovec, težave pa nastanejo za prehrano. Poverjenik za prehrano dr. Tavčar izjavi, da ni v stanu prevzeti še aprovizacijo Celovca. Zato naj vojaštvo zasede samo Grabštajn pri Celovcu in Celovec sam le ogroža. Ker pa komisar za Koroško Smodej izjavi, da je v Celovcu množina živil, ki so se rekvirirala v prvi vrsti iz slovenskega ozemlja, ter približno za 50 milijonov vojnega blaga, ki ga bodo sicer Nemci odpeljali v Nemško Avstrijo, in dalje naglaša, da morajo Korošci tudi imeti Celovec kot središče uprave, se sklene: Smodej naj gre v Maribor in eventualno še v Zagreb in naj zasigura prehrano Celovca neodvisno od Ljubljane. Če se mu to posreči, se ukaže generalu Maistru zasesti Celovec, ker ima po lastni izjavi dovolj moči na razpolago. Generala Maistra je poučiti, da je njegov delokrog strogo vojaški, da tedaj nima

sklepati z Nemško Avstrijo sam nikakih političnih pogodb ter da se ima v bodoče v vseh zadevah njegovega delokroga obračati na NV in ne na NS [Narodni svet]."

Seveda je verjetno, da bi takoj ob zlomu z lahkoto zasedli vse kraje, kjer resnično prebivajo Slovenci. Na drugi strani pa je res tudi to, da takratna Narodna vlada ni razpolagala z znatnejšimi vojaškimi četami. Prostovoljcev za koroško fronto se je le malo priglasilo. Vsakdo se je branil novih borb, ko pa je komaj prišel iz vojne domov. Povedal sem že, da je mobilizacija, odrejena s sklepom Narodne vlade same, in ona Narodnega vijeća v Zagrebu popolnoma propadla. V Ljubljani je bilo sicer opaziti veliko narodnega navdušenja pri mirnih manifestacijah in v javnih lokalih, toda navdušenja za vojno na Koroškem pa ni bilo. Kmetje, ki so se vračali domov, so odlagali orožje, kjerkoli so utegnili, in brez zamude odhajali v svoje vasi. Velik del uradniške inteligence je bil ob zlomu habsburške monarhije tudi presenečen, pa se prve trenutke ni mogel prav orientirati. Nekateri so mislili predvsem na svojo bodočnost, pa niso vedeli, ali naj si nabavijo srbsko ali italijansko slovnico, na svojo slovensko seveda niso pomislili. Industrijski delavci, katerih je bilo med vojno mnogo zaposlenih v vojni industriji, že po svojem duhu niso bili naklonjeni novim vojaškim podjetjem. In tako se uboga Narodna vlada z vitezom Pogačnikom na čelu, ki ni niti malo ustrezala takratnemu ljudskemu političnemu razpoloženju, ni imela na kaj opreti.

Poverjenik za narodno obrambo dr. Lovro Pogačnik ni znal ali pa ni mogel ustvariti nobene vojaške organizacije ter je vodil svoj resor na kanclijski način in z namenom demobilizacije. Na terenu vojake in za orožje sposobne ljudi zbirati, jih navdušiti in vojaško oblikovati ter v boj voditi, tega ni znal nihče teh gospodov, ki so hoteli — vladati. Narodna vlada je za Koroško imenovala posebnega komisarja vikarja Frana Smodeja, ki je prebil večino časa v Ljubljani in v Celovcu namesto na fronti in med bojujočimi se četami. Nastopil je trenutek, ko se je žarko po-

kazalo, da zna naša inteligenca vzorno debatirati in pisati o katoliškem in svobodomiselnem svetovnem nazoru, svoje zemlje pa ni znala braniti niti tedaj, ko je bil narodni nasprotnik brez vsake politične in vojaške moči.

Na Dunaju se je takrat vršila tako imenovana „österreichische Revolution", ki jo je opisal socialist dr. Otto Bauer v svoji prav tako imenovani knjigi (l. 1923). Nekdaj mogočna krščansko socialna stranka dunajskih malomeščanov, klera in starih fevdalnih ostankov je bila na smrtni postelji. Na njeno mesto je stopil industrijski proletariat, organiziran v nemški socialnodemokratski stranki. Komaj se je to zgodilo, že se je pojavil nov politični faktor: komunizem. Novi avstrijski režim reformistično usmerjenega socializma se je moral takoj spočetka močno boriti s tem svojim radikalnim tekmecem, ki je zajemal svojo moč zlasti med vojaštvom, ki se je razočarano in demoralizirano vračalo z bojišč in iz ujetništev. Avstrijsko nemško meščanstvo je bilo prestrašeno, v skrbi za svoje življenje in imetje. Meščanska družba se je nevarno zamajala. Radikalna socialna gesla so prekričala vse in jim je vladajoči reformni socializem moral dajati koncesije. Tudi nemško meščanstvo na Koroškem, zlasti pa v Beljaku in v Celovcu je bilo ta trenutek politično na tleh in bi najbrže z navdušenjem pozdravilo močne in disciplinirane vojaške čete, ki bi prišle tja, pa čeprav bi bile — slovenske, srbske ali pa italijanske. Toda do naše vojaške zasedbe ni prišlo in koroške nemške nacionaliste je polagoma mineval prvi strah. Ker je zasedba izostala, so se hoteli prepričati, kaj se pripravlja „tam za gričem", pa so 9. decembra 1918 sami poslali posebno deputacijo v Ljubljano, da bi se porazgovorila s skrivnostno Narodno vlado, ki tako hudo piše in laja, ugrizne pa ne. Pri tej priliki so Nemci ponudili slovenski Narodni vladi sodne okraje Pliberk, Dobrlo ves, Železno Kaplo in Borovlje. Narodna vlada v Ljubljani pa se je takrat zanašala na pravilnost in resničnost napovedi dr. Korošca, ko se je vrnil iz inozemstva, in na pomoč srbske vojske (to trdi dr. Brejc v omenjeni razpravi, str. 171), ter

je to nemško ponudbo odbila in zahtevala ves teritorij, na katerem na Koroškem žive Slovenci. Reči moram, da je bil naš apetit precejšen, saj so se omenjali celo kraji, kjer so Slovenci nekdaj res živeli, pa so že davno popolnoma ponemčeni. V Narodni vladi ni bilo nikogar, ki bi bil imel pogum skleniti z Nemci začasno ali trajno premirje s kolikor mogoče ugodno demarkacijsko črto, ko se je že opustila vojaška zasedba slovenskega ozemlja na Koroškem. Ko so se torej razgovori v Ljubljani razbili, so opogumljeni koroški Nemci sami poskusili izzvati odločitev. Na Silvestrovo noč leta 1918. so nemški prostovoljci (Volkswehr) napadli slabotne slovenske vojaške oddelke in jih vrgli na to stran Drave in Freibacha, tako da je ostalo na severni strani Drave v slovenskih rokah samo še „velikovško mostišče", v ostalem pa sodni okraji Pliberk, Dobrla ves in Železna Kapla.

Pri tej priliki naj povem še sledeče: Ves čas prepirov zaradi slovenskega dela Koroške smo Slovenci tostran Karavank gledali preko meje kot v nekakšno sovražno deželo. Odkod ta pojav? Jaz si ga razlagam psihološko iz razpoloženja, ki je nastalo spričo pasivnosti koroških Slovencev samih. V tem primeru je imel Rudolf Maister na Štajerskem neprimerno lažje delo, čeprav je bila predvojna germanizacija na Štajerskem prav tako delavna, močna in nasilna kakor na Koroškem. Koroški Slovenci se nemškemu pritisku s severa niso mogli uspešno upirati. Nihče jim namreč ni nudil zaledja in opore. Nasprotno, bili so celo objekt političnih kupčij v Avstriji. Ko so bivše politične meščanske stranke mešetarile za volivno reformo (leta 1907.), je „nekronani vojvoda kranjski" dr. Ivan Šusteršič rad odstopil na Koroškem en slovenski državnozborski mandat od skupnih dveh Nemcem zato, da je še bolj okrepil že tako močno politično pozicijo svoje stranke na Kranjskem. Slovenec na Koroškem, ki se ni hotel opredeliti za to politično in nazorsko smer, je moral hočeš nočeš v nemški tabor, kakor sta bila na priliko za časa dr. Bleiweisa na Kranjskem v to prisiljena dr. Karel Dežman in Josip baron Schwegel, pa še

marsikdo. Napredni slovenski koroški kmet je odšel med „bauernbundovce", napredni slovenski delavec med nemške socialne demokrate. Oba sta bila kmalu potem ponemčurjena, odnosno postala sta „deutschfreundliche Windische". Slovenska manjšina na Koroškem se politično vse do danes ni nikoli vezala z drugimi strankami kakor samo z nemško krščansko-socialno stranko, ki je Slovence prav tako germanizirala kakor vse ostale nemške politične stranke in organizacije. Družba sv. Mohorja v Celovcu je sicer res razpošiljala vsako leto ogromno knjig med Slovence, večinoma verske vsebine, ni pa za resnično narodno probujo koroških Slovencev storila nič pomembnega. Saj so odločilne osebnosti na Koroškem proglašale narodnost za ostanek poganstva. Poganstvo pa se mora vendar uničiti popolnoma, spomin nanj mora iz src sicer vernega katoliškega ljudstva! To je bil osredek, srce politične ideologije, kakršno je širil na Koroškem naš konservatizem. V duhu te ideologije je bilo, da narodnega boja ne gre razvnemati in da naj se vsi spori likvidirajo v duhu tolerantnosti in upoštevanja višje nemške kulture. Družabno je šlo to tako daleč, da so se na priliko v slovenskih družbah rade izmenoma pele slovenske in nemške pesmi. Seveda Nemcem ni niti na misel prišlo, ta zgled posnemati, temveč so nekaterim melodičnim slovenskim napevom kratko in malo obesili svoj nemški tekst, pa je bilo zadoščeno njim in — Slovencem.

Slovenci na Kranjskem, Štajerskem in v Primorju se za koroške razmere niso zadostno zanimali. Večini Slovencev je bila Koroška narodnostno neznana dežela vse do trenutka, ko je bilo to vprašanje postavljeno na dnevni red. Zdi se, da so odlični politični možje med Slovenci pred vojno imeli koroške Slovence v narodnem pogledu že za izgubljene. Od vodilnih politikov je edini dr. J. E. Krek včasih zašel tudi v deželo preko Karavank, a tudi on le v poslih svoje stranke. Močne slovenske narodne propagande sploh ni bilo. Nemški koroški kmetje so imeli svojo stanovsko organizacijo v svobodomiselnem „Bauernbundu".

Med delavstvom in nameščenci pa slovenskega gibanja sploh ni bilo, ampak je popolnoma prevladovala nemška socialna demokracija in pa nemški nacionalci. Med vojno so se politične razmere za Slovence še poslabšale. Ko so bili koroški Slovenci po vojni postavljeni pred vsekakor zelo težko vprašanje, da se odločijo ali za svojo celotno Koroško v razoroženi in republikanski Avstriji ali pa dopuste razkosanje svoje dežele, zlasti celovške kotline, in se pridružijo Jugoslaviji, novi državi, o katere bodočnosti se takrat ni vedelo še nič gotovega, — tega težkega vprašanja, na katerega v ostalem niso bili kar nič pripravljeni, niso mogli dobro razumeti. Morda bi ga razumeli jasneje, ako bi bili pripravljeni nanj. Toda ljubljanska vlada sama si ni bila na jasnem o gospodarskih in prometnih posledicah danega geopolitičnega položaja. Naše zahteve bi se morale ozirati na ta položaj, ne pa se oslanjati na samo narodnostno načelo, ter bi morali brez vsake romantike premakniti težišče bolj na vzhod, na zapadu pa se trdno držati vsaj Drave. Koroški Slovenci sami pa tudi razen neukega Grafenauerja (edinega svojega državnozborskega poslanca) niso imeli političnega vodnika, ki bi bil koroški problem zajel s praktične strani in pogumno prelomil s politično romantiko. V svoji negotovosti so se bali vsake odločitve, kakršne si že bodi. V tej svoji pasivnosti in neodločnosti ter spričo nemške agitacije o gospodarski škodi, ki jih bo doletela, ako se dežela razkosa na dve državi, so naposled vse, ki so računali samo z njihovo narodno zavednostjo, nehote prevarili. Duhovno so bili že dolgo v krempljih germanizacije, ki je koroškim Slovencem v kulturnem, a zlasti v gmotnem pogledu konkretno obetala več, kakor pa bi jim mogla prvi hip nuditi skromna, okrnjena in ubožna slovenska domovina. O Hrvatih in Srbih pa je imelo ljudstvo na Koroškem najslabše mnenje zaradi učinkovite nemško-nacionalne in fevdalno-klerikalne propagande, ki je začela kmalu po letu 1903. in od takrat vse do konca vojne ni nikoli povsem prenehala. Balkan — to je bil strah v očeh vsakega naivnega Avstrijca, Srbi in Hrvati pa so bili opisovani že v ljudskih šolah kot ušivci in ovčji tatovi

brez vsake kulture in civilizacije. V tem vzdušju je bil plebiscit za Slovence izgubljen, še preden se je rodil! Mnogi so krivili za naš neuspeh pri plebiscitu srbskega geografa Jovana Cvijića in Joco Jovanovića. Nihče nam ni mogel prinesti zmage, za katero so v narodu samem primanjkovali pogoji.

Vojaški uspeh, ki so ga dosegli Nemci v Silvestrovi noči leta 1918., so hoteli takoj tudi zavarovati. Znova so ponudili premirje in začeli so se razgovori v Gradcu. Takrat je že poslovala na Dunaju posebna ameriška komisija pod vodstvom profesorja Archibalda Coolidgea s Harvardove univerze. Nanj so se obrnili avstrijski Nemci. Eden prvih njegovih svetovalcev glede novih južnih meja avstrijske republike je bil znani avstrijski zgodovinar profesor Friedjung, znan iz slovitega procesa v zvezi z zagrebškim veleizdajniškim procesom proti Jugoslovanom pred vojno. Coolidgea so Nemci kmalu pridobili za svojo tezo, da so Karavanke ne samo geografska, ampak tudi narodna meja med njimi in Slovenci. V Ljubljano je prišel ameriški major Miles kot politični in vojaški mešetar. Njegov oče je bil v Ameriki precej sloveč general iz bojev z Indijanci. Tega Američana so v Ljubljani naši možje slabo zabavali; poslušati je moral razna učena predavanja o koroških hribih in gorah, tega pa, kar bi on sam rad, zabave, mu niso nudili nobene. Iz Ljubljane se je napotil v Gradec, kjer so se prav tedaj vršili razgovori, in se je tam ponudil obema bojujočima se strankama kot nekak razsodnik za čas, dokler ne odloči o definitivni meji pariška mirovna konferenca. Predložil je tudi svoj načrt takšne pogodbe, katero je podpisal takrat v Gradcu navzoči Franc Grafenauer, čeprav končno ni prišlo do sporazuma in so se zastopniki naše deželne vlade odstranili ter odrekli podpis. Toda v očeh Nemcev je bil bivši slovenski koroški državni poslanec opravičen za pravomočen podpis. Ta razsodiščna pogodba je bila stilistično zelo dvoumno sestavljena in je le na splošno določala, da se mora demarkacijska črta na Koroškem ozirati na narodnost prebivalstva, če že ne v posameznostih, pa vsaj v velikih potezah. Nova deželna vlada, v kateri si

je prav vse posle glede Koroške samovoljno vzelo njeno predsedstvo, to je njen predsednik dr. Janko Brejc, Grafenauerjevega podpisa ni niti odobrila niti preklicala, ker je zopet zmagala miselnost pretkane kmečke rezerviranosti. Zato sta se major Miles in njegov vojaški spremljevalec, ameriški poročnik King, podala na Koroško, da si ogledata položaj na mestu. Avstrija mu je dodelila svetsko izobraženega moža z diplomatičnimi sposobnostmi, bivšega mornariškega oficirja Petera, ki je pozneje zastopal Avstrijo tudi v plebiscitni komisiji. Dr. Brejc je poslal v Milesovo spremstvo duhovnika dr. Lamberta Ehrlicha, podpredsednik dr. Žerjav pa dr. Ivana Švegla, poznejšega ministra. Dr. Švegel je bil več desetletij avstrijski generalni konzul v Ameriki in je imel najboljše zveze z ameriško mirovno delegacijo v Parizu, toda moral se je umakniti duhovniku dr. Ehrlichu na zahtevo dr. Brejca, ki ni trpel nobenega vmešavanja v svoje koroške posle. Komisija se je na Koroškem ustavljala le v mestih in v večjih krajih, ki so po ameriški miselnosti za vsako deželo najvažnejši. Nemci so Američana povsod najljubeznive je sprejemali, odlične nemške gospe so ju pozdravljale in slavile. Spričo tega niso bila predavanja dr. Ehrlicha o geografiji in narodnih razmerah na Koroškem nobena protiutež nemškim prizadevanjem, zlasti še, ker protestant Miles, sin generala, ki je pobijal Indijance, gotovo ni bil brez vseh predsodkov. Oba Američana ni nič mikalo v slovenske hribovske vasi. Kaj naj bi našla tam? Župnike, ki jih nista ljubila, slabe gostilne, ki ne bi mogle postreči bolje od nemških gospa. Poleg vsega je bil Miles instruiran od vodje ameriške misije Coolidgea, ta pa od profesorja Friedjunga in njegovih somišljenikov.

Miles je bil povsem na strani nemškega naziranja. Vojak v njem je videl naravno strateško mejo, ne ljudi, živeče v teh krajih. Nemci so mu kazali Karavanke kot naturno, od Boga samega postavljeno južno mejo zale Koroške. Mesta in trgi so bili že vsi nemški ali pa ponemčurjeni. Tudi „deutschfreundliche windische Bauern und Arbeiter" so bili za nemško tezo in podpirali „ljudsko brambo"

(„Volkswehr"). Pretila je velika nevarnost: Milesova razsodba bi lahko prizadejala Slovencem nepopravljivo škodo. Dr. Brejc se je moral pošteno potiti, da je preprečil vsaj formalni izrek razsodbe. Američan je moral slišati, da ga sam Grafenauerjev podpis še ne pooblašča za ta važni posel. Zopet je moral biti Beograd tisti tepežnik, „ki tega noče", pa čeprav se ni niti vtikal v zadevo. Vendar pa je moral dr. Brejc privoliti v to, da ostane do odločitve mirovne konference v Parizu začasna demarkacijska črta tista, ki so jo Nemci nasilno ustvarili v Silvestrovi noči leta 1918. Tako smo bili potisnjeni v jako neroden položaj v strateškem in političnem pogledu. Naši vojaški oddelki so ostali na južnem bregu Drave in imeli zasedeno še „velikovško mostišče", kakor so tisto ozemlje imenovali po vojaški frazeologiji. Deželna vlada je bila na tem ozemlju odstavila vse nemške uradnike in učitelje, pa ne samo tu, temveč precejšnje število tudi v krajih, ki so jih tedaj imeli zopet Nemci v rokah. Precej nemških nacionalcev, ki so bili med Slovenci na slabem glasu, so prijeli in internirali na ljubljanskem gradu. Tu pa je bila stražna služba precej površna in so ujetniki lahko uhajali ter se vračali domov brez ovir, zakaj meje niso bile povsod zastražene in zaprte.

Poveljniki naših vojaških oddelkov na Koroškem so ponovno poročali deželni vladi, da je vojaški duh na meji sijajen in da vojaki komaj čakajo povelja, da bodo lahko naskočili nemške pozicije. Toda deželna vlada, ali prav za prav njen predsednik dr. Brejc se ni mogel odločiti, da bi kršil domenjeno ali obljubljeno premirje. Rad bi bil kaj spremenil; bil je v tem pogledu politično zelo ambiciozen. Vsak primer krivice nad Slovenci, ki je čul o njem, je porabil za pritožbe na nemško deželno vlado v Celovcu in na osrednjo avstrijsko vlado na Dunaju. Njegova delovna metoda je bila advokatska: pisati in vlagati rekurze in opozorila. Tudi je po možnosti še izvajal represalije nad Nemci na tistem malem koščku ozemlja, ki nam je še ostalo; toda Nemci so imeli v tem oziru mnogo večje področje za nasprotne „usluge".

Takrat sem dobil od nekaterih naših prostovoljcev na Koroškem važne informacije, ki jih nisem mogel takoj preveriti, češ da je moštva vedno manj, ker so mnogi skrivaj že zapustili dolgočasno službo na meji in se vrnili domov, da so preprosti vojaki tudi nezadovoljni z višjimi oficirji, zlasti ker nekateri redko prihajajo mednje, a če že pridejo, se drže strogo ločeno od njih — prav kakor nekdaj v avstro-ogrski armadi. Takšne in podobne pritožbe so se množile. Nepričakovano se je med našim vojaštvom širil tudi letak s podpisom slovenskega vojaka „Oblaka" in z znakom neke slovenske tiskarne. Bil je baje vržen iz nemških avionov. Letak je ščuval slovenske vojake prostovoljce proti nacionalistični buržoaziji, ki izziva ljudstvu nepotrebne borbe na Koroškem, čeprav dobro ve, da koroški Slovenci nočejo v Jugoslavijo, temveč žele ostati v nedotaknjeni koroški deželi; gospoda sama tudi noče v boj, zato pošilja uboge slovenske mladeniče proletarce po kostanj v žerjavico. Letak je bil pisan v tako imenovani „boljševiški" dialektiki. Kdo ga je napisal in širil na fronti, pa še dandanes ni določno pojasnjeno. Zelo verjetno je bilo torej, da na naši meji ni bilo vse v redu, toda opozorila niso zalegla. Predsednik dr. Brejc je bil uverjen, da je vse v najlepšem redu, ker je imel vero v takratno slovensko vojaško vodstvo. Nekoč je privedel na kolegijsko vladno sejo celo dva višja slovenska oficirja; zatrjevala sta v poročilu, da je položaj izvrsten, da je vojaški duh naših čet odličen, da se disciplina strogo vzdržuje in je vsak prestopek kaznovan. Povedala sta nam tudi, da bi bil naš napad na nemške pozicije uspešen, ako ga vlada sklene.

Dobro se spominjam, kako zmagoslavno me je tedaj gledal predsednik dr. Brejc, češ glej, koliko so vredne vaše čenče. Ob koncu seje se je zelo navdušil, hvalil „naše fante" in izjavil, da glede Koroške nima nobene bojazni.

Odtlej je potekel kak mesec dni, ko sem bil 27. aprila zvečer telefonično poklican v predsedstvo vlade na Bleiweisovi cesti. Predsednik me je prosil, naj takoj pridem. V predsednikovi sobi sem našel pri mizi v kotu ene izmed

predsednikovih sob poleg dr. Brejca še podpredsednika dr. Gregorja Žerjava in poverjenika za prosveto dr. Karla Verstovška. Imel sem vtis, da gospodje čakajo samo še mene. In res je predsednik dr. Brejc začel takoj govoriti o položaju na Koroškem. Naša situacija na meji je politično in vojaško nevzdržna. Antanta ni storila v naš prid ničesar. Sedaj se že vidi, da bomo na zapadu slabo odrezali in prav tako nam utegne iti na Koroškem, ako bomo mirovali kakor doslej. On je bil že spočetka mnenja, da je treba Koroško enostavno zasesti, toda razmere so bile močnejše od njega. Tudi naše čete nočejo več lenariti in zahtevajo odločitve. Fantje so neverjetno borbeni, njihovo vojaško vodstvo je zanesljivo, med nemškimi četami pa se nasprotno zdi, da razsaja boljševiška demoralizacija. Nekateri ujetniki, ki so jih privedli na ljubljanski grad, so to potrdili in izjavili, da so nemške čete brez zadostne prehrane. Zato je prišel do prepričanja, da je treba sedanje, po Milesu in Coolidgeu vsiljeno nam premirje prekucniti in enostavno zasesti slovensko Koroško. Seveda bi se iz političnih razlogov rad izognil videzu, da smo napadli brez vzroka. Zato je treba stvar tako pokreniti, kakor da so se naši slovenski ljudje uprli nemški zasedbi, mi pa da smo bili naprošeni od njih, da jih zaščitimo. Tako nekako: Ponoči bi šli naši ljudje ponekod preko demarkacijske linije, tam zažgali kakšen samotni kozolec, a mi bi imeli vzrok, zaščititi naše ljudstvo pred nemško nasilnostjo. Končal je, da je trdno prepričan, da mu bomo pritrdili. Debata je bila kratka, videl sem, da hočejo zbrani gospodje samo še mojo politično privolitev.

Na tak predlog nisem bil prav nič pripravljen in prosil sem za odložitev sklepanja, da se morem posvetovati s svojimi strankarskimi prijatelji. Rečeno mi je bilo, da to ni več mogoče, ker se bodo operacije začele že v tej noči in so že izdane potrebne vojaške dispozicije. Nobene spremembe niso več mogoče, zato naj pritrdim in z ostalimi sodelujem. To vabilo sem odločno odklonil in prosil predsednika ter ostale, naj svojo namero odložé. Svoj predlog sem nekako takole utemeljil:

Naše moči so slabe, ker imamo na vsej dolgi fronti samo kakšnih 2500 mož. Nemci jih imajo najbrže več. Iz svojih zasebnih poročil posnemam, da se med našimi vojaki širi nezadovoljstvo s preskrbo in nekaterimi višjimi oficirji. Tudi „Oblakov" letak je imel svoj učinek. Naše zaledje se ves čas premirja ni niti zmenilo za fronto in za naše čete. Ta apatičnost zaledja je nanje kvarno delovala. Da so Nemci demoralizirani, ne verujem, ker imam poročila z Dunaja, da se je celo nemška socialna demokracija sedaj priključila koroški „ljudski brambi".[31] S tem pa se je nemški odpor silno okrepil, ker so celovški delavci in beljaški železničarji zelo številni. Na tem ne moremo nič spremeniti. Pri nas pa je položaj bistveno drugačen. Pri nas ekstremni levičarji, ki hočejo biti politično samostojni, odkrito izjavljajo, da je ves koroški spor samo borba med dvema nacionalističnima buržoazijama za kapitalistični profit. Na Koroškem so vstopili v „Volkswehr" ne samo socialni demokrati, temveč tudi marksistični levičarji, ki pravijo, da pobijajo večje zlo, monarhistično reakcijo proti republikanski državljanski svobodi. Končno sem spomnil predsednika še na njegova ponovna svoječasna zaupna poročila v vladi, da delujeta na Koroškem italijanska okupacijska oblast in koroška deželna vlada proti nam skupno in sporazumno. Gospodom sem svetoval, naj se položaj na naši meji še enkrat temeljito preišče.

Toda ostali so pri svojem sklepu, da morajo naše čete naslednjega dne zarana prekoračiti na vsej črti začasno nemško mejo in preiti v napad. Jaz sem odločno izjavil, da nameri ugovarjam, in sem sejo razburjen zapustil.

Nikomur nisem zinil o tem besede, ker sem se bal, da bi se namera deželne vlade predčasno razkrila in bi bil tako odgovoren za eventualni neuspeh. Bil sem namreč prepričan, da bomo doživeli poraz, čeprav sem obenem skušal sam sebe prepričati, da gledam prečrno in da morda na naši

[31] To je naknadno priznal tudi dr. Otto Bauer v svoji pomembni knjigi „Die österreichische Revolution". — Op. avtorja.

strani ni vse tako slabo. Tisto noč menda nisem nič spal in sem komaj čakal jutra in prvih vesti. Okoli desete ure dopoldne sem prejel prvo poročilo, da nam slaba prede, ker se naše čete umikajo in celo beže. Klical sem po telefonu gospoda predsednika, s katerim pa nikakor nisem mogel dobiti zveze. Zato sem se obrnil na podpredsednika dr. Žerjava, s katerim sva bila bolj domača, ker je v sejah vlade večkrat rabil mojo, jaz pa njegovo pomoč. On mi je na moje vprašanje, kako potekajo operacije, dejal, da v splošnem dobro, da so se sicer pokazali nekakšni nesporazumi, toda da ni dvoma, da bo končno uspeh na naši strani. Ker sem domneval, da hočejo nasproti meni zakrivati resnico, sem gospodu podpredsedniku povedal, kakšne vesti imam. Bil je presenečen in me začel izpraševati, odkod moja poročila. Vendar je bil optimist, kar je bil vedno in kar je politiku tudi potrebno. Malo pozneje mi je javil Rudolf Golouh, glavni urednik „Napreja", da so se razvili na Koroškem nepričakovani boji in da so Nemci v ofenzivi, naši pa se umikajo. Hotel je vedeti, kdo je začel in zakaj. Še tisto dopoldne smo imeli v moji pisarni sestanek, na katerem sem svojim političnim prijateljem razložil, kar mi je bilo znanega. Ako se ne motim, sta bila na tem sestanku Rudolf Golouh in dr. Milan Korun; na druge se ne spominjam. Naslednjega dne je bil naš poraz že očiten in se je razvijal bolj in bolj v katastrofo. Pokazalo se je, da so bile naše čete številčno slabotnejše proti Nemcem, brez navdušenja za borbo in brez takšnega vojaškega vodstva, ki bi v vojakih vžgalo vero v uspeh. Polom je bil nepričakovan in popoln. Kakor se je kmalu pokazalo, so nas Nemci v tej bojih vrgli ne samo iz Koroške, temveč so nam vzeli tudi Mežiško dolino ter prodrli do Slovenjega Gradca in ogrožali vse pridobitve, ki jih je bil dosegel Maister na Štajerskem. Na zapadnem, levem krilu so nas Nemci vrgli nazaj preko Karavank.

Toda naša javnost še ni imela pojma o resničnem položaju na fronti. „Ljubljanski dopisni urad", organ deželnega predsedstva, je objavil v časopisju sledeče vesti:

„Jesenice, 29. aprila 1919. Divjanje nemških band na Koroškem, brezobzirno in krivično rekviriranje, plenjenje in ropanje nemških tolp, vse to je povzročilo, da je zavrela kri tudi jagnječje bratskemu slovenskemu prebivalstvu na Koroškem. Zgrabilo je za orožje, da se v samoobrambi reši svojih nemških zatiralcev. Vstaja je izbruhnila v Zgornji Rožni dolini. Vneli so se ponekod mejni boji. Do skrajnosti obupano ljudstvo je zaprosilo naše obmejne čete za pomoč, ki so se prošnji odzvale, ker niso mogle ostaviti trpečega ljudstva brez zaščite. Vstaja je imela uspeh."

„Jesenice, 29. aprila 1919. Nemške tolpe se umikajo pod pritiskom slovenskih vstašev na vsej črti."

„Velikovec, 29. aprila 1919. Slovensko prebivalstvo se je uprlo nemškemu gospodstvu."

Obenem je L. D. U. isti dan publiciral sledeče uradno pojasnilo:

„Že več tednov je apeliralo slovensko prebivalstvo v pokrajinah, zasedenih od nemških čet, na vlado in armado kraljevine SHS in na mirovno konferenco, naj napravimo kraj temu terorju, ki ga izvajajo nemške boljševiške tolpe in naj svoje ljudstvo osvobodimo. Jugoslovanska vlada se tem pozivom ni mogla odzvati, ker se je v januarju 1919 ob intervenciji neke ameriške misije vezala na sklenjeno premirje in se je tega premirja tudi držala, četudi so nemške tolpe to premirje kršile z ognjem pušk in topov, obstreljevanjem neutrjenega Velikovca itd. Zato je planil slovenski narod na Koroškem na ozemlju, ki ga drže Nemci zasedenega, zlasti v Rožni dolini in med Velikovcem in Celovcem, da si sam pomaga. Naše ljudstvo je razorožilo nemške tolpe, ki so se le prav slabo upirale, a ponekod celo ž njim fraternizirale. Ljudstvo je nato proglasilo svoje združenje s kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in je naprosilo jugoslovanske čete, stoječe na demarkacijski črti, ki so jo nemške čete zapustile, naj one prevzamejo skrb za red in mir, varstvo življenja in lastnine in naj zlasti žurno preskrbe prehrano ljudstvu, ki je vsled neurejenosti nemške uprave in vsled gospodarstva nemških tolp popolnoma

izgladovano. Na ta način na pomoč pozvani oddelki jugoslovanskih čet se niso mogli upirati temu pozivu in so zasedli slovenske kraje onstran demarkacijske črte. Odpora spočetka niso našle.

Narod je čete povsod sprejel z največjim navdušenjem. Že več kot mesec dni se opazuje na Koroškem popoln preokret v mišljenju tudi v doslej Nemcem prijaznih krajih. Koroška deželna vlada je povzročila popolno anarhijo. Ljudstvo zahteva reda in hrane in pričakuje oboje samo od jugoslovanske vlade. V tukajšnjih krogih se torej dogodki zadnje noči presojajo v tem smislu, da ni v njih videti nikakega sovraštva napram nemško avstrijski republiki, s katero želi stopiti jugoslovanska vlada v prijateljske odnošaje, pri čemer je treba še posebej upoštevati, da je dunajski urad za zunanje zadeve opetovano izjavil naši vladi, da ne prevzema nobenega jamstva za gonjo koroške deželne vlade in tamkajšnjo ‚Volkswehr', kakor tudi, da se izvrše vse izpremembe na demarkacijski črti brez prejudica za izid mirovne konference."

Takele pripovedke je prinašalo slovensko časopisje tisti dan, ko je bil naš vojaški polom že očividen. Dunajska in koroška vlada sta imeli na diplomatske duhovitosti našega uradnega pojasnila samo en odgovor: posmehljiv molk. V ljubljanskih gostilnah se je tisti večer izpraznil marsikak liter od velikega navdušenja. Dolgi stavki in advokatski stil so dali slutiti, kdo je bil duševni oče tem uradnim fantazijam.

Že naslednji dan, 30. aprila, je prineslo liberalno glasilo „Slovenski narod" sledečo vest:

„Nemcem se je posrečilo ustaviti pobuno na Koroškem in s tem širjenje naših čet, a ne more se jim posrečiti, da zabrišejo moralne posledice teh dogodkov."

Tudi ta, malo korajžna vest naše publike ni vznemirila. Režija je bila dobra, prav teatrska!

Že 29. aprila opolnoči je namreč poročal dopisni urad deželne vlade:

„Tekom dneva so dovedli Nemci nove moči, med temi tudi Tirolce, da bi preprečili nadaljnje širjenje pobune.

Pri tem so se začeli lokalni boji med nemškimi in našimi četami, v katerih smo ujeli 300 Nemcev, zaplenili 9 topov in nekaj topov poškodovali. V ostalem položaj neizpremenjen."

Naslednji dan je povedalo uradno poročilo tole:

„V noči od 29. na 30. aprila razven nekaj topovskih strelov vse mirno. Položaj neizpremenjen."

V resnici pa je bil položaj zelo izpremenjen. „Slovenski narod" ga je devet dni kasneje (9. maja, št. 108) opisal zelo drastično:

„Iz Koroške so nas pometli, ker so naši cesarjevičevi junaki [menda je mislil pri tem na „kranjske Janeze", ki so jim liberalni prvaki med vojno prinesli na fronto „srebrni rog" — priznanje za njihova junaštva ob Soči!] bežali kakor zajci, ker so zanesli strah na Gorenjsko in na Štajersko in ker je opaziti na mnogih mestih neko desorganizacijo in demoralizacijo, ki smo jo pričakovali na Madžarskem, nikdar pa pri našem dobrem, zvestem ljudstvu, ki je tako hitro pozabilo na navdušenje pred meseci in ki le prerado posluša brezvestne in mnogokrat plačane agitatorje. Domovina je v nevarnosti! Potrebni so energični ukrepi..." itd.

Prvo nemško uradno poročilo iz Celovca od dne 29. aprila ob 8. uri dopoldne pa se je glasilo: „Rano zjutraj je sovražnik nenadoma napadel naše straže pri Vovbrah, Dulah, mostu čez Dravo pri Zakamnu, Kočuhah, Bajtišah in Podrožci. Sedanji položaj: Labudski odsek neizpremenjen, pri Vovbrah se bojujemo, odsek Trušnje negotov. V žihpoljskem odseku je položaj isti kakor v začetku premirja. Južno od Drave so naše čete ob glinski lizijeri zavrnile sovražnika. Pri Bajtišah in Ljubelju se bojujemo. Podrožca je sredi srditega boja."

Naslednji dan, 30. aprila, pa je poročal Dunaj: „Četam koroške ‚Volkswehr' se je v beljaškem kotu posrečilo sinoči zavzeti postajo in kraj Podrožco in Sv. Jakob. Tega smo sicer ponoči začasno zopet izgubili, vendar smo ga davi zopet osvojili. V celovškem okolišu je ‚Volkswehr' zopet priborila Grabštajn."

Iz tega bi se dalo sklepati, da naše čete sicer niso bežale kakor zajci, pač pa, da so bile šibke in brez zadostnega vodstva.

Nemško prodiranje se je naslednje dni nevzdržema nadaljevalo:

Dne 1. maja so Nemci v velikovškem odseku prodirali v smeri proti Ovšenicam in Orliči vasi. Dne 3. maja so obstreljevali Sv. Marjeto in Galicijo. Pri Podrožci je trajal topovski ogenj. Dne 4. maja so napadli postojanko na Gvačenici (1359 m) in vrgli naše levo krilo nazaj preko Karavank. Z močnimi četami so na vzhodu vzeli Sv. Marjeto in Sele, v Rožu pa Apače. Severni izhod karavanškega tunela je bil njihov. Dne 7. maja so imeli Nemci tudi Pliberk in Prevalje ter so napadali vzhodno od Guštajna. Tu je padel v obrambi nadporočnik Malgaj. Potem so napredovali proti Slovenjemu Gradcu in zavzeli Št. Janž.

V soboto 3. maja je vodstvo socialistične stranke na predlog Rudolfa Golouha sklenilo, da se morajo krivci ponesrečene in nepripravljene ofenzive poklicati na odgovor. Anton Kristan, ki se je tiste čase zadrževal največ v Beogradu kot član začasnega narodnega predstavništva, ni bil za preoster nastop, ker da ni prepričan, da bi bila deželna vlada sklenila to kršenje premirja na Koroškem. Vendar je objavil v ponedeljek 5. maja v „Napreju“ izjavo, da mu ni znano, da bi bila deželna vlada, čeprav je njen član, kdaj koli sklepala o tej ofenzivi, če pa bi, bi gotovo z menoj vred proti tej nameri nastopil. Krivce je treba vsekakor ugotoviti in klicati na odgovor. Ker politično nisem povsem soglašal s to Kristanovo izjavo, sem v isti številki (101.) „Napreja“ priobčil sledeče „Vprašanje na gospoda predsednika deželne vlade za Slovenijo“:

„Iz časopisov posnemam, da so se na naši koroški meji odigrali dogodki, katerih posledica je izguba na ljudeh, na imetju in državnem premoženju ter premaknitev demarkacijske črte v našo škodo.

Ker se v deželni vladi za Slovenijo ni ničesar sklepalo o kakšni ofenzivi na Koroškem, odnosno o prekršitvi doslej veljavnega premirja, vprašam gospoda predsednika:

1. Ali mu je kaj natančnejšega znano o teh dogodkih in njih poteku?

2. Kaj je bil vzrok, da se je premirje kršilo, kdo je vodil vojaške operacije in kdo je zanje odgovoren?

3. Ali je gospodu predsedniku znano, da obstoji dogovor med takozvano koroško deželno vlado in italijansko okupacijsko oblastjo, po katerem bodo Italijani pomagali Nemcem z municijo in drugimi vojnimi potrebščinami za primer, ako bi hoteli Jugoslovani kršiti sedaj veljavno premirje na Koroškem?"

Rudolf Golouh pa je napisal ob tej priliki vehementen uvodnik, kjer med drugim pravi:

„Nočemo molčati, ne moremo več molčati.

Gre za največji zločin, kar ga je doslej trpel slovenski narod, zločin, ki ga utegne ugonobiti za vedno.

Težka in nemirna mora biti danes vest krivcev — izvedeti moramo za njihova imena —, tako težka in nemirna, da ne bi mogli najti pokoja niti ob zasluženi najostrejši obsodbi sodišča ... Zakaj zločinci takšne vrste spadajo najmanj pred sodišče ...

Kakor ljubimo svoje ljudstvo in bi zanj žrtvovali vse, nočemo in ne moremo več molčati. Nočemo nositi soodgovornosti, nočemo biti grobokopi svojega naroda.

Vprašamo: Kdo je zakrivil koroško pustolovščino? Kdo je tako brezmiselno žrtvoval dragoceno kri slovenskega naroda, življenje vojakov in častnikov? Kdo nosi odgovornost, da smo izgubili Koroško, da smo izročili ljudstvo robstvu in nasilju nemške soldateske?

Vemo prav dobro, da ne gre odgovornost za iniciativo in za vso nepripravljenost vojaškim krogom. Stvar je obratno delo političnih elementov, ki so pokazali tako nezmožnost, tako zanikrnost, tako zaslepljenost, da se moramo vprašati, če niso najklavrnejši politični začetniki ali največji politični pustolovci, ki se brezvestno igrajo z narod-

nim življenjem in ki zaslužijo, da izginejo v hipu iz naroda.

Ah, politični štreberji, ki ste nam (socialistom) že pred tednom očitali, da smo prodani Nemcem in Italijanom, ki naj bi zasedli naše kraje! Mi smo takrat žrtvovali vse, da ne damo povoda nemirom. Mi smo bili zato narodni izdajalci. Kdo je izvabil sedaj sovražnika v deželo, kdo je spravil v nevarnost naš obstoj? Poznamo vas, izdajalci, pravi izdajalci!

Vemo, kako se je začela ta akcija. Smo natančno informirani. Kompetentni vojaški krogi niso nič vedeli o njej. Delalo se je preko glave edino poklicanih faktorjev. Zato tak polom, zato vse strašne posledice, ki nas še čakajo. Zgodovina slovenskega naroda ne pomni enakega izdajstva!"

Urednik Rudolf Golouh je bil tržaški Slovenec, ki je bil vpleten tudi v medvojno jugoslovansko propagando; vsaka slovenska nesreča ga je težko zadela in je zato vehementno napadal tudi krivce koroškega poloma. Čeprav je predsednik dr. Brejc kljub mojim ponovnim ugovorom plenil „Naprej", je Golouh svoje napade podvojil. Naslednji dan (6. maja) je zopet napadal in trdil, da pomeni koroška nesreča polom vsega sistema, ki se mora radikalno spremeniti. Dne 7. maja je napisal zopet uvodnik, a naslednjega dne so mu ga zaplenili od prve do zadnje črke. Dne 9. maja je objavil zopet članek „Kdo hujska?" a naslednjega dne je objavil dr. M. Korun članek „Kriza državne misli".

Javnost je bila silno vznemirjena po teh časopisnih napadih in zaradi žalostnih rezultatov koroške ofenzive.

Na moje javno vprašanje je odgovoril predsednik deželne vlade še isti dan po svojem ljubljanskem dopisnem uradu takole:

„Čudno je, da se krivca koroške nesreče išče doma, namesto, da bi se iskal tam, kjer je, pri sovražniku, ki je napadel začetkom januarja, ki je po sklenjenem premirju brez prenehanja z vsakdanjim, celo artilerijskim ognjem nadaljeval napade na naše čete, ki je vso Koroško mobili-

ziral zoper nas, ki so mu na pomoč prišle tudi čete iz Tirolske in Solnograške, z Dunaja in iz Gradca in ki je potem, ko je bil zbran, z vsemi silami udaril na nas in nas tudi res potisnil nazaj. Že potek dogodkov kaže, da tu o kaki drugi ‚krivdi' ne more biti govora, nego da smo bili vojaško preslabi, da bi takšen naval vzdržali. Jasno mora biti pač vsakomur, da niti deželna vlada niti kak njen član ne more biti odgovoren za vojaški neuspeh na Koroškem, ker danes pač že vsakdo ve, da z vojaštvom ne razpolagajo niti deželna vlada niti posamezni njeni člani. Vojaštvo je od deželne vlade neodvisno, ne sprejema od nje niti ukazov niti prepovedi. Tudi nima deželna vlada nobene ingerence na vojaške dispozicije in ni odgovorna za to, da je bila koroška meja v primeru z večkratno nemško premočjo preslabo zavarovana, kakor bi ne bila njena zasluga, če bi bil nemški naval vojaško odbit. Krivično in nespametno je tedaj iskati ‚krivcev' v krogih deželne vlade in razburjati javnost s sumničenjem, koje neupravičenost vsak otrok lahko izprevidi. Deželna vlada ima glede na koroške dogodke le še to pripomniti, da je že več mesecev vsled neprestanih prošenj in apelov iz Koroške prosila centralno vlado in vojaške oblasti, naj store konec trpljenju koroških Slovencev. Te prošnje je zastopala povsod in se v tem oziru lahko sklicuje na tozadevne razprave celokupne deželne vlade. O kakšnem dogovoru med koroško deželno vlado in italijansko okupacijsko oblastjo mi pa ni ničesar znanega."

Ta odgovor predsednika dr. Brejca me je presenetil. Na takšno zavitost nisem bil pripravljen, zato sem nadaljeval z napadi. Tudi takratni liberalni stranki JDS je stvar zasmrdela in 7. maja je objavilo njeno glasilo „Slovenski narod" komuniké, da je strankino vodstvo na seji pod predsedstvom dr. Tavčarja in ob navzočnosti podpredsednika deželne vlade dr. Žerjava sklenilo odkloniti vsako odgovornost za začetek in potek koroških dogodkov in da pričakuje točne preiskave in kaznovanje krivcev.

Takrat je v Ljubljani že obstajala „Dravska divizijska oblast", ki ji je načeloval priljubljeni general Krsta Smi-

ljanić. Ta vojaška oblast ni imela z našo koroško ofenzivo nobenega opravka, kajti naše čete na koroški meji so bile sestavljene iz samih slovenskih prostovoljcev in bivših avstrijskih oficirjev. Te čete je vzdrževala deželna vlada sama, kakor je na priliko tedanja koroška deželna vlada v Celovcu imela svojo „Volkswehr". Po nepričakovanem porazu pa se je dr. Brejc na začudenje vseh poznavalcev takratnih naših prilik skril za neko neodvisno vojaško oblast, ki je sploh ni bilo. To dokazujejo že „vojna poročila", ki jih je publiciral ljubljanski dopisni urad, organ predsedstva deželne vlade, a ne „Dravska divizijska oblast".

Že 4. maja je posegel vmes vodja ameriške misije na Dunaju profesor Coolidge, ki je pripravil avstrijsko vlado na Dunaju, da je ponudila premirje in nova pogajanja. To željo je sporočila našemu takratnemu poslaniku na Dunaju vitezu Pogačniku. Ko je prišlo njegovo poročilo v Ljubljano, tedaj je menda nastopil dr. Žerjav z zahtevo, naj se dunajska ponudba odstopi centralni vladi v Beogradu, kateri naj se odslej prepuste vsi razgovori in vojaške akcije glede Koroške. Centralna vlada je šele sedaj pooblastila Dravsko divizijsko oblast, da vodi pogajanja o premirju in novi demarkacijski črti na Koroškem.

Zaradi dogodkov na Koroškem in njihovih posledic je postalo politično ozračje zelo razburkano in pretila je nevihta. Napetost je zavladala zlasti med slovensko ljudsko stranko, ki je dejansko vodila vso akcijo na Koroškem po svojem eksponentu, predsedniku deželne vlade, in pa socialistično stranko, ki je nameravala ta dogodek izrabiti tudi proti deželnemu predsedniku, s katerim je bila nezadovoljna iz več tehtnih razlogov. Med njima pa je nastopala posredovalno liberalna stranka, zlasti njen načelnik dr. Tavčar, ki je hotel vse zabrisati in izročiti pozabljenju zaradi „višjih narodnih interesov". Čeprav nihče ni hotel biti krivec koroških dogodkov, so vendar vsi naprednjaki govorili in tudi pisali, da se morajo krivci kaznovati. Toda kdo je bil ta krivec? To je bila tista skrivalnica, ki se je

nihče iz obeh tradicionalnih slovenskih strank ni hotel dotakniti in jo rešiti, čeprav so vsi vedeli, kakšna bi bila njena rešitev.

Dr. Brejc se v svojem že omenjenem spisu „Od prevrata do ustave" tem dogodkom izogne, ko pravi kratko:

„Opis teh vojaških dogodkov na Koroškem ne spada v okvir tega spisa, kakor tudi ne popis nadaljnjih dogodkov, naše ponesrečene ofenzive v mesecu aprilu 1919, njej sledečega debakla in končne okupacije po redni vojski junija 1919, ki nas je za kratek čas naredila celo za gospodarje samega Celovca in Gosposvetskega polja."

Drugi opisovalec teh dogodkov, polkovnik Viktor Andrejka, pa je v svojem članku „Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes" (tudi v zborniku „Slovenci v desetletju 1918—1928") kot soudeleženec bojev na Koroškem zapisal sledeče:

„Ker so avstrijske čete vedno s puškarjenjem in prekoračevanjem demarkacijske črte kršile premirje, so se izvršili z dovoljenjem komandanta Dravske divizijske oblasti majhni defenzivni izpadi zapadno in severno od Velikovca, da se tako ohrani velikovško mostišče. Eden od teh izpadov — 28. aprila — je dobil ofenzivni značaj s tem, da so naše čete prodrle celo do Krke. Ta izpad se je izvršil proti odredbi komandanta divizije, pač pa po želji slovenskih političnih činiteljev.

Te posamezne akcije so smatrali v Celovcu za ogrožanje Celovca in so na to odgovorili s splošno in zelo krepko ofenzivo od vseh strani, ki je prisilila naše čete, da so jim morale prepustiti Velikovec in v naslednjih dneh po težkih bojih celo vzhodno Koroško. Brezdvomno je iskati razloga za ta neuspeh v nezadostnem številu in izmučenju vojakov, ki so že od januarja 1919 naprej vršili naporno obrambno službo, a tudi v pomanjkanju rezerv. Tudi disciplina ni bila na višku; čete so imele le značaj milice in ne pravega organiziranega vojaštva. Slabo je vplivala na naše vojaštvo tudi apatija prebivalstva v velikovškem okraju."

Tudi na Dunaju niso bili veseli novih bojev na Koroškem. Z nemško nacionalistično deželno vlado v Celovcu centralna avstrijska vlada na Dunaju, ki ji je načeloval socialist dr. Karl Renner kot kancler in katere vojni minister Julius Deutsch je bil istotako socialist, ni bila zadovoljna. Saj so jo trle druge velike notranje in zunanje

skrbi. Ko je avstrijski kancler po našem takratnem poslaniku vitezu Pogačniku ponudil nova pogajanja, ki naj bi se vršila v Celovcu, je odposlal tja tudi vojnega ministra Juliusa Deutscha z nalogom, naj ustavi nadaljnje nemško prodiranje in izposluje pri celovški deželni vladi brezpogojno ustavitev nadaljnjih bojev.

Dunajskega ministra Deutscha v Celovcu niso bili kar nič veseli. Koroški nemški nacionalisti so bili zaradi ravnokar doseženih vojaških uspehov in spričo pasivnosti Slovencev na Koroškem nespravljivi. Bolje po poznali dejanski položaj kakor pa oddaljeni Dunaj, ki je mislil, da se v našem zaledju skriva že pripravljena srbska vojska. Koroški Nemci so po svojih vohunih najbrže ugotovili razmerje obojestranskih bojujočih se sil ter so bili prepričani, da bodo s samimi izvenkoroškimi Slovenci imeli lahek posel. Ta položaj v Celovcu je bil v splošnem znan tudi v Ljubljani in nekatere politične osebnosti pri nas, zlasti predsednik deželne vlade dr. Brejc, so mislile, da se naša polomija morda še nekako dà popraviti.

Predvsem je deželna vlada v Ljubljani sklicala na koroško mejo vojaške prostovoljce.

„Slovenska sokolska zveza" v Ljubljani je dne 8. maja izdala oklic „Slovenskemu narodu!", v katerem pravi: „Krivci te velike nesreče bodo in morajo biti kaznovani. To zahtevamo! Toda danes ni čas za to, da se prepiramo zaradi krivcev. Združimo se v boju proti kletemu sovražniku! Odločno protestiramo proti nizkotnemu politikarjenju današnjih političnih strank, zahtevamo, da se preneha takoj s tem neplodnim in narod begajočim delom. Vse to vodi naš narod v nesrečo in pogubo." Končno poziva svoje članstvo, naj se prostovoljno prijavi v vojno službo na koroški fronti.

Med političnimi organizacijami pa so se istočasno pojavili razni posredovalci iz liberalnega in klerikalnega tabora, ki so dosegli, da je prišlo že 10. maja do nekega medstrankarskega sestanka v ljubljanski vladni palači. Na tem sestanku je glavni urednik „Napreja" Rudolf Golouh

branil stališče socialistične stranke in zahteval nove metode pri obravnavanju zavoženega koroškega vprašanja. Samo popolno razčiščenje preteklih dogodkov in odkrita kritika napak more vrniti izgubljeno vero med ljudmi v našo poraženo prostovoljsko milico na Koroškem, v naše vrhovno politično in vojaško vodstvo na Koroškem, ki ne sme biti več privilegij ene same stranke ali celo ene osebe. O ugotovitvi krivcev in njihovem „kaznovanju" se na tem sestanku ni govorilo. Vendar pa je prevladovala potrtost na vseh straneh, obrazi so bili čemerni in debata je zastajala ter se pogrezala v neodkritosrčnost in dolgoveznost. Dobro se spominjam na starega dr. Tavčarja, kako pazljivo je poslušal Golouha, ki je govoril v tržaškem narečju in zelo brzo. Končno je zmajal z glavo in glasno vprašal: „Kakšen jezik pa Vi govorite, prav nič Vas ne razumem!" Šele ta nepričakovana pripomba je spravila zbrane delegate v veselo razpoloženje. Končno se je socialistična delegacija vdala prošnjam in grožnjam večine, ki je soglasno trdila, da more edinole politično pomirjenje popraviti težavni položaj, zastrašiti nespravljive nemške nacionaliste in dovesti do novega uspeha na Koroškem.

Nekdo je predložil v odobritev skupni javni oklic, ki so ga še isti dan in naslednje dni objavili slovenski politični listi. Glasil se je:

„Slovenci! Zastopniki vseh treh strank v Sloveniji, zbrani na sestanku dne 10. maja 1919, smatrajo za potrebno, da se v času, ko stojimo neposredno pred odločitvijo svoje narodne usode, obrnejo skupno in soglasno na slovensko javnost z naslednjim pozivom:

Vse naše misli morajo biti v teh dneh posvečene skrbi, kako rešiti in ohraniti slovensko ozemlje. Zato naj prenehajo strankarski boji v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju. Medsebojne pritožbe bodo reševale stranke pri medstrankarskih posvetih in po teh skušale izrastke strankarskega življenja odpraviti.

Vprašanje o vzrokih narodne nesreče na Koroškem, ki se je tako strastno obravnavalo zadnji čas v javnosti, ne

sme oslabiti naših narodnih vrst. Stranke bodo pozvale svoje parlamentarne zastopnike, naj osnujejo komisijo, ki bo rešila to vprašanje. Medtem naj bi slovenska javnost z neopravičenimi in lahkomiselnimi napadi ne slabila našega narodnega položaja.

Strnimo marveč vse moči, da se poglobi v nas zavest skupne državnosti, in v to svrho opustimo vse, kar bi rušilo narodno in državno edinost S. H. S. Le v disciplini, vestnem izpolnjevanju državljanskih dolžnosti in pokorščini obstoječim zakonom je rešitev."

Oklic so podpisali: dr. Ivan Tavčar, profesor Josip Breznik, profesor Bogumil Remec, dr. Franc Kulovec, Anton Kristan in A. Prepeluh.

S tem je bila vsaj začasno rešena koalicija v deželni vladi za Slovenijo. Proglas sam pa je ostal le košček potiskanega papirja, nič se ni izvršilo, kar je bilo v njem obljubljenega. Dejansko se položaj na naši severni meji ni prav nič popravil. Narobe. Naš vojaški polom je opogumil ne samo nemške nacionaliste na Koroškem, temveč tudi njihove politične prijatelje pri nas, zlasti po štajerskih mestih. Poleg tega so iz raznih okrajev poročali o javnih nasilstvih, umorih in požigih. Vkljub ukazom z Dunaja se nemška ofenziva še dolgo ni ustavila in so se napadi nemške milice na naše postojanke v posameznih odsekih nadaljevali. Še med pogajanji za premirje in za novo demarkacijsko linijo na naši severni meji, ki so se takoj nato začela, na fronti ni bilo miru. Tako so še 14. maja Nemci napadali proti Slovenjemu Gradcu in zavzeli na priliko Št. Janž.

Glede na preteče nemire je predsednik dr. Brejc sklical ponoči dne 11. maja vladno sejo, na kateri je bilo sklenjeno, da se proglasi preki sod za politične okraje Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljico zaradi javljenih umorov, ropov, požigov in javnega nasilstva.

Že 16. maja pa so se pogajanja v Celovcu razbila. Minister Deutsch ni opravil nič in se je vrnil praznih rok na Dunaj. Največ, kar so ponudili koroški Nemci, je bila demarkacijska linija od Galicije južno od Drave, izvzemši

Dravograd. Ta začasna meja bi se morala spoštovati, dokler ne izreče svoje razsodbe o tem vprašanju antanta oziroma mirovna konferenca v Parizu.

Kakor že omenjeno, je bilo predsedstvo deželne vlade po polomu naše ofenzive prisiljeno odstopiti dunajsko ponudbo centralni vladi v Beogradu, ki je bila obenem naprošena tudi za vojaško pomoč. Šele sedaj je dobila Dravska divizijska oblast v Ljubljani od vojnega ministrstva nalog, naj se pripravi. Priprave za našo ofenzivo so bile kratke; trajale so od 17. do 27. maja 1919. Vojaški letniki 1890—1894 so bili pozvani na šesttedensko orožno vajo. Odziv obvezancev je bil povoljen. Poveljstvo nad slovenskimi četami, ki so bile zbrane v odseku Slovenjega Gradca, je prevzel Srb polkovnik Ljubomir Marić, ki je o tem pozneje izdal celo knjigo: „Iz mog komandovanja koruškim odredom od 21. maja do 22. juna 1919". Komandant vseh čet, slovenskih in srbskih, je bil divizijski general Krsta Smiljanić, načelnik njegovega štaba pa podpolkovnik Miljutin Nedić. Vsem petim oddelkom: labudskemu, koroškemu, jezerskemu, ljubeljskemu in jeseniškemu so poveljevali srbski častniki z izjemo labudskega, ki mu je poveljeval general Maister. Poleg že omenjenih sta bila med njimi še polkovnika Milenković in Tripković ter na Muri od Špilja do Radgone podpolkovnik Uzorinac. Ofenziva je uspela po načrtu in dne 6. junija so bile naše čete že na Gosposvetskem polju in v Celovcu, Avstrija pa je že poprej, 4. junija, prosila za premirje. Celovška nemška nacionalistična vlada je bila sedaj poražena, čeprav je podprla Nemce Italija, ki je postavila našim četam v bok kar šest polkov s pripadajočim topništvom. Po desetih dneh je bil namen naše nove ofenzive dosežen.

Pogajanja za premirje so se vršila v Kranju in so se jih od naše strani udeleževali podpredsednik deželne vlade dr. Žerjav, podpolkovnik Nedić od Dravske divizijske oblasti in general Maister. Pogajanja niso uspela.

Avstrijci so s pomočjo Italije zagnali v Parizu na mirovni konferenci velik vrišč in res je njen veliki svet,

v katerem so bile zastopane poleg Italije še Francija, Anglija, Zedinjene države in Japonska, sklenil, da mora Jugoslavija zasedeno ozemlje, zlasti pa Celovec, zopet zapustiti. Interaliirana komisija v Celovcu, v kateri je prevladoval italijanski vpliv, je določila novo demarkacijsko črto od Baškega jezera do Vrbe, južno od Celovca do Krke, zapadno od Šmihela na Djekše in Sv. Lenart, vzhodno od Grebinja in severno od Labuda do štajerske meje.

Tako se je začasno končalo to naše poglavje glede Koroške.

Na dan 28. maja zjutraj, ko so naše čete začele novo ofenzivo pod vrhovnim poveljstvom generala Krste Smiljanića, je odpotovala v Pariz slovenska deputacija, da poskusi posredovati pri odločilnih osebnostih mirovne konference v našo korist. V tej deputaciji sem bil tudi jaz. A preden spregovorim o njej, si oglejmo še, kako se je razvijal problem naših meja na zapadu.

PRIMORSKI SLOVENCI PRED PREVRATOM IN OB ITALIJANSKI OKUPACIJI

Ne bo odveč, ako najprej obudimo spomine na politično organizacijo in politične ter gospodarske težnje primorskih Slovencev pred vojno. Ko govorim o primorskih Slovencih, imam pred očmi predvsem bivše primorske avstrijske dežele, to je Goriško, Trst z okolico in Istro. Slednja je samo deloma slovenska, večina njenega ozemlja je naseljena s Hrvati. Slovenci in Hrvati so v Istri nastopali skupno v političnem in gospodarskem pogledu, kar je potrjevalo tudi njihovo skupno delo v istrskem deželnem zboru. V Trstu in okolici je imelo slovensko politično vodstvo v rokah društvo „Edinost". V njem so se združevali Slovenci naprednega in konservativnega mišljenja ne glede na svoja medsebojna socialna in ekonomska nasprotstva. Na Goriškem pa se je bil med narodno napredno ali liberalno in slovensko klerikalno stranko oster politični in osebni boj po vzorcu liberalno-klerikalnega boja na so-

sednjem Kranjskem. V bistvu sta bili ti dve stranki v socialnih in gospodarskih vprašanjih enako konservativni in nesodobni. Slovensko ljudstvo z njima ni bilo zadovoljno, zlasti mali kmetje ne, ki so tam močno povezani z delavci. Zato je na Goriškem pred vojno nastalo močno agrarno gibanje, ki se je tudi politično samostojno organiziralo v posebni agrarni stranki malih kmetov in poljedelskih delavcev ter pri deželnozborskih volitvah na presenečenje vseh tako imenovanih „narodnjakov" liberalne in klerikalne barve doseglo znaten uspeh. To gibanje pa je kmalu zopet zatonilo zaradi oportunistične politike intelektualnih voditeljev. Poleg teh strank in političnih organizacij je bilo na Primorskem precej močno delavsko socialistično gibanje. Slovenski socialisti so imeli skupno in enotno politično vodstvo, kar jim je zelo dobro služilo.

V splošnem je bilo slovensko ljudstvo na Primorskem neprimerno bolj zavedno kakor koroški Slovenci. Lahko rečemo, da je v tem pogledu primerjava nemogoča. V Trstu in Gorici so Slovenci politično hitro napredovali. V Gorici se je splošno pričakovalo, da bo že v doglednem času dobil mestni svet goriški slovensko večino. Tudi v Trstu samem in v njegovih predmestjih so slovenski glasovi pri slehernih državnozborskih in občinskih volitvah stalno naraščali. Slovensko časopisje vseh političnih smeri je bilo dobro razvito, ker je primorsko ljudstvo rado čitalo in so bili tudi politični shodi vedno dobro obiskovani. Razen na Goriškem močni kranjski klerikalizem ni mogel prodreti nikjer. Politični boj slovenskih narodnih strank je šel predvsem proti italijanskemu nacionalizmu in gospodarski hegemoniji italijanskega meščanstva. V teh bojih, ki niso bili lahki spričo omahujoče in nedosledne notranje politike avstrijske vlade v primorskih deželah, se je zlasti krepila narodna zavest med kmečkim ljudstvom in srednjimi sloji v Trstu in v Istri. Pri tem pa so se zanemarjale socialno gospodarske težnje slovenskega in hrvatskega delavstva. Da se ohrani enotnost narodnega gibanja, so vodilni politiki odločno odklanjali vsak poskus političnega uveljav-

ljanja liberalnega ali klerikalnega svetovnega naziranja po kranjskem vzorcu. Zaradi teh razmer so bila med slovenskim delavstvom precej ugodna tla za socialistično gibanje, ki se je tako zelo razširilo, da je morala končno narodna stranka ustanoviti posebno nacionalno delavsko organizacijo. Ta si je predvsem prizadevala ščititi domače slovensko delavstvo proti italijanskemu delavstvu, zlasti tistemu, ki je iz kraljevine Italije prihajalo v Trst in druga primorska mesta. Gesla te narodne slovenske organizacije so našla prilično velik odmev med slovenskim delavstvom, zlasti v Trstu. Organizacijo je vodil odvetnik dr. Josip Mandič, ki se je po vojni za stalno izselil na Češko. V Trstu in okolici so stali na čelu slovenske narodne stranke predvsem slovenski odvetniki: pokojni dr. Otokar Rybař, dr. Gustav Gregorin, dr. Edvard Slavik, dr. Josip Wilfan, dr. Ivan M. Čok. Zadnje čase pred vojno se je skušala v Trstu samostojno uveljaviti tudi klerikalna stranka, ki je bila v stalnem boju z narodnim vodstvom v bivšem tržaškem „Narodnem domu" in je uživala podporo kranjske klerikalne stranke. Zlasti je v tej smeri delal kaplan Anton Čok. Istrske Hrvate, ki so nastopali skupno s slovenskim narodnim vodstvom, so zastopali dr. Laginja, poznejši hrvatski ban, prof. Vekoslav Spinčić in dr. Trinajstić. Ti možje so bili zgolj narodnjaki in čeprav je bila v njihovem taboru skoraj vsa istrska hrvatska duhovščina, niso hoteli nič vedeti o ekstremnem klerikalizmu, kakor se je uveljavil najprej na Kranjskem in kasneje tudi na Spodnjem Štajerskem.

Goriško liberalno stranko je vodil pred vojno predvsem Andrej Gabršček. Nekaj časa mu je drugoval odvetnik dr. Henrik Tuma, ki pa je pozneje prestopil k socialistom. Klerikalce je na Goriškem organiziral in politično vodil duhovnik dr. Anton Gregorič, ki je zastopal svojo stranko tudi v goriškem deželnem zboru in v dunajskem državnem zboru. Slovenski socialisti na Goriškem so bili politično in strokovno organizirani skupno z italijanskimi delavci in so jih politično zastopali zlasti pokojni dr. Anton Dermota, dr. Henrik Tuma in Josip Petejan.

Slovensko delavsko socialistično gibanje v Trstu so vodili predvsem delavci, kakor Josip Kopač, Ivan Regent, Rudolf Golouh, Vinko Kermolj, France Milost, brata Anton in Franc Jernejčič, uradnik Avgust Gaspari in odvetnik dr. Josip Ferfolja, ki se je kot bivši Masarykov učenec bavil zlasti z delavsko kulturno organizacijo. Ta je zelo agilno delovala pod imenom „Ljudski oder" in je prirejala v tržaškem Delavskem domu pogosto predavanja, ki so bila skoraj vsa dobro obiskana. Med vojno pa se je skoraj vse slovensko kulturno življenje osredotočilo v tem društvu. Tudi iz Ljubljane in od drugod so hodili v Trst predavat razni kulturni delavci, n. pr. Ivan Cankar, dr. Anton Dermota, dr. Pavel Grošelj, dr. Zalokar, pisec tega članka in še mnogi drugi.

Starejša tržaška slovenska inteligenca je bila po večini nasprotna slovenskim socialistom in njihovim prizadevanjem, le nekaj mlajših inteligentov je z njimi simpatiziralo. Teh je bilo vedno več in tik pred vojno je prišel v nasprotje z vodstvom narodne stranke celo del slovenskega učiteljstva. Med dobrimi so bili to najboljši, skoraj sami vidni kulturni delavci, n. pr. Josip Pahor, Alojz Hreščak, Janko Samec, Josip Ribičič, Pavla Hočevarjeva, dalje dr. Lavo Čermelj itd.

Med vojno je bila politična orientacija narodnjakov precej nejasna. Narodna stranka je bila namreč na strani centralnih velesil, kar je razumljivo po njenem predvojnem nastopanju proti italijanskim nacionalistom. Spočetka so tržaški narodnjaki mislili, da je prišel njihov čas, ker so verovali v zmago Avstrije. Vendar pa jih je pri tem močno motila carska Rusija, v kateri so gledali zaščitnico zapadnih Slovanov. Ta nazor pa je doletelo veliko razočaranje, ko je leta 1915. stopila v vojno kraljevina Italija in je javnost zvedela za tako imenovani „londonski pakt", ki je priznaval velik del slovensko-hrvatskega primorskega ozemlja Italiji. Ta pakt je sopodpisal tudi zunanji minister Sazonov v imenu carske Rusije. Ta negotovost je trajala vse do majske deklaracije leta 1917. Mlajša inteligenca pa se je

ne glede na svetovno naziranje opredelila za antanto, o kateri je bila prepričana, da je njen vojni cilj osvoboditev malih narodov, torej tudi Slovencev izpod tujega političnega in gospodarskega jarma. Od starejše tržaške inteligence je edini dr. Gustav Gregorin naskrivoma odpotoval v inozemstvo, kjer je v antantnih deželah v okviru Jugoslovanskega odbora zastopal tržaške Slovence. Ta njegova odločitev je bila za takratne razmere zelo pogumno dejanje. Vendar je ostal brez zvez s svojimi bivšimi političnimi tovariši iz Trsta, ki niso niti poskušali vzdrževati z njim stalne stike. Narodne voditelje je našel konec vojne močno nepoučene o novem mednarodnem položaju, prav tako kakor mnoge italijanske socialistične voditelje v Trstu, ki so ostali do zadnjega avstrijsko orientirani, kakor n. pr. državnozborski poslanec Valentin Pittoni, ki je užival med tržaškim delavstvom neomejeno zaupanje.

Tudi med slovenskimi socialisti v Primorju politična orientacija ni bila enotna. Že pred vojno ni bilo med njimi prave enotnosti v pogledu na avstrijska narodno-politična vprašanja. Njihovo politično vodstvo je imelo zadnja predvojna leta svoj sedež v Ljubljani, kjer je izhajal od l. 1911. do l. 1914. tudi edini njihov dnevnik „Zarja" poleg več glasil delavskih strokovnih organizacij. V Ljubljani in na Kranjskem je bilo meščanstvo pretežno liberalno, kmečko ljudstvo pa skoraj izključno organizirano v klerikalni stranki. Tudi precejšen del delavstva je bil organiziran kot poseben sestavni del klerikalne stranke, zlasti po deželi. Velike industrije v Ljubljani in na Kranjskem ni bilo in zato je bilo tudi socialistično gibanje tu zelo majhno, čeprav na znotraj razmeroma dobro organizirano, zlasti po gospodarskih zadrugah, ki jih je vodil agilni Anton Kristan. Na Vidov dan leta 1914. se je vršil v Ljubljani kongres slovenske socialistične stranke. Ozki delokrog, ki je obdajal centralno ljubljansko delavsko politično vodstvo, je izzval krizo. Zlasti delegati primorskih delavskih organizacij so tožili, da Ljubljana s svojim malomeščanstvom ni primerna za sedež delavskega političnega vodstva. Zahtevali

so, da se premesti v Trst, kjer živi najmočnejša in tudi najbojevitejša slovenska socialistična organizacija. V Trstu, so trdili, se je slovensko socialistično delavstvo moralo bojevati proti dvema močnima nasprotnikoma: proti zvezanemu italijansko-slovenskemu kapitalizmu na eni in proti konservativnosti slovenskega narodnjaštva na drugi strani. Na kongresu so se pojavila tudi osebna trenja, naperjena zlasti proti glavnemu uredniku „Zarje" Etbinu Kristanu, ki se je spričo takega položaja odločil, odpotovati v Zedinjene države ameriške, kamor so ga slovenski izseljenci že dolgo vabili. Na ljubljansko zborovanje je dospela novica o umoru avstrijskega prestolonaslednika Ferdinanda v Sarajevu. Nihče na kongresu ni mislil, da bo ta dogodek izzval tako velike posledice, kakor jih je. Sprejet je bil predlog o preselitvi vodstva slovenske socialistične stranke v Trst, kjer pa je bilo zaradi nastopa vojne takoj obsojeno k političnemu mrtvilu.

Pri tej priliki naj se dotaknem tudi razmerja med italijanskim in slovenskim socialističnim gibanjem pred vojno. Zlasti starejši člani stranke so bili vzgojeni politično internacionalno. Glavna stvar jim je bila socialna in gospodarska emancipacija delavstva. Za narodne boje, ki so bili izzvani zaradi tujih hegemonij, niso imeli smisla in so gledali nanje kot na nepotrebno zlo, ki ga tako imenovani „narodnjaki" samo izrabljajo v svojo osebno in družabno korist. V svoji težnji, da slovensko delavstvo organizirajo v razredno zavednem pokretu, so se zelo tesno družili z italijanskimi socialisti in so morali često požreti marsikatero zapostavljanje, kar se tiče narodne enakopravnosti. Narodno mlačnost starejše generacije slovenskih socialistov so voditelji italijanskih socialistov včasih hoté ali nehoté izrabljali za sebe. Tudi med njimi sta bili dve struji, katerih predstavnika sta bila: poslanec in gospodarski organizator tržaškega delavstva Valentin Pittoni na eni in dr. Edmund Puecher na drugi strani. Pittoni je bil poštenjak in socialist starega avstrijskega kova, ki se ni strašil javno priznavati Slovence in terjati enake narodne pravice zanje in za

Italijane. Dr. Puecher pa je bil bolj nacionalist kakor socialist in je stremil za asimilacijo Slovencev v tržaškem italijanstvu. Razlika med obema strujama je dobila konkreten izraz zlasti ob koncu vojne. Pittoni in njegovi somišljeniki so propagirali ustanovitev samostojne republike na Primorskem, zlasti pa samostojnost Trsta kot mednarodne luke, dr. Puecher pa je bil za priključitev vsega Primorja kraljevini Italiji.

Mlajši slovenski socialisti so že pred vojno v strankinih organizacijah, pa tudi javno v socialističnih časopisih in revijah poudarjali potrebo rešitve narodnostnega vprašanja, zlasti na Primorskem. Proglasili so načelo, da mora biti slovenski socialist še boljši narodnjak, kakor so pristaši in voditelji narodne stranke. „Socialistična omladina", ki se je organizirala med vojno v Ljubljani, je našla kmalu pristaše tudi v Trstu, kjer sta bila njena najvidnejša predstavnika odvetnik dr. Josip Ferfolja in Rudolf Golouh. Misel jugoslovanskega državnega združenja je bila v Trstu še starejša kakor znana ljubljanska „tivolska resolucija" iz leta 1909. Zaradi avstrijskih razmer je bila namreč takoj od začetka, ko so se v Avstriji organizirale socialistične stranke po narodnostih, slovenska socialistična stranka prisiljena raztegniti svoj delokrog tudi na Istro in Dalmacijo. Glede na to se stranka ni mogla imenovati „slovenska" in je zato prevzela za tiste čase in razmere novo imenovanje „jugoslovanska". Spominjam se še dobro sledečega dogodka: V Trst je večkrat prihajal predavat iz kraljevine Italije na povabilo socialistov profesor in poslanec Enrico Ferri. Bil je izvrsten predavatelj in njegova predavanja so se vršila navadno v gledališču, ki je bilo vsakokrat nabito polno. Vsako Ferrijevo predavanje je bilo za ves Trst pravi dogodek. Neki večer smo ga po predavanju spremili v Delavski dom in tam se je mož zagledal v naš napis na nekih vratih: „Jugoslovanska socialnodemokratična stranka". Dejal je: „To je ime naroda, ki šele nastaja in s katerim bomo imeli mi Italijani še dosti opravka. Če bomo takrat odločevali mi socialisti, se bomo lahko sporazumeli."

Ob koncu vojne so bili torej v Trstu tudi slovenski socialisti razdeljeni v dva tabora. Starejši so sledili Pittoniju, ki je zahteval neodvisno tržaško republiko, z njim je bil enakega mnenja tudi dr. Henrik Tuma, ki se je bil med vojno preselil iz Gorice v Trst. Mlajša generacija pa je hotela imeti Trst in Goriško ter Istro za Jugoslavijo in se je znašla slednjič na isti liniji z voditelji narodne stranke v skupnem Narodnem svetu.

Italijanska okupacija Trsta in Primorja ni zadovoljila ne italijanskega ne slovenskega delavstva, pokopala je vse načrte in aspiracije socialistov razen dr. Puecherja in njegovih somišljenikov.

V Trstu se je še pred polomom Avstro-Ogrske ustanovila podružnica ljubljanskega Narodnega sveta kot nasledek propagande za majsko deklaracijo. V tej podružnici Narodnega sveta so bili zastopani spočetka sami pristaši in voditelji političnega društva „Edinost". Ko je po zlomu avstro-ogrske armade dobil 30. oktobra takratni tržaški cesarski namestnik od centralne vlade na Dunaju ukaz, naj zapusti Trst in izroči upravo legalno ustanovljeni tržaški vladi, je nastala v mestu velika zmešnjava. Tržaško prebivalstvo je bilo povsem izčrpano, zlasti je trpelo hudo pomanjkanje živeža. Zbirale so se razne tolpe, ki so mislile, da je prišel čas, ko lahko same zadovolje svoje potrebe. Zlom je prišel za vse iznenada. Na poziv odhajajočega cesarskega namestnika se je v naglici organiziral „Odbor za javni blagor", ki naj bi prevzel vse vladne posle. Bil je sestavljen iz samih Italijanov in je štel 24 oseb; polovica je pripadala italijanski nacionalni stranki, polovica pa italijanskim socialistom. Šele na zahtevo Slovencev je kooptiral štiri slovenske zastopnike, in sicer dva narodnjaka in dva socialista. Ta odbor je zadnjega oktobra prevzel vso javno upravo, slovenski tržaški Narodni svet, ki mu je predsedoval dr. Otokar Rybař, pa je v imenu Narodnega vijeća v Zagrebu prevzel avstro-ogrski vojni mornarici pripadajoče nepremičnine, ladje in mornarje. Narodni svet v Trstu je osnoval tudi posebno „narodno stražo", ravno tako Odbor

za javni blagor. Vendar vse te straže niso imele moči vzdržati red. Ko so prišle v Trst prve slovenske čete s fronte, so se nekateri oddelki postavili v službo Narodnega sveta, a tudi to ni zadoščalo. Na trgu pred Narodnim domom je prišlo celo do streljanja. Bivša avstrijska oblast je zapustila mesto, ne da bi poskrbela niti za aprovizacijo niti za vzdrževanje reda. Odbor za javni blagor in Narodni svet nista našla nobenega izhoda. Zato so sklenili v Odboru za javni blagor poslati posebno odposlanstvo na sedež italijanskega vojnega brodovja v Benetke in tam zaprositi antanto za varnost in pomoč glede prehrane prebivalstva. Novi posestnik vojnih ladij, krajevni Narodni svet, je v prisotnosti zastopnikov vojne mornarice, jugoslovanskega vojaštva in češkoslovaške garde, ki se je tam organizirala, sklenil dati na razpolago avstro-ogrsko torpedovko št. 3 s sledečimi pogoji:

1. S torpedovko naj se odpeljejo trije delegati Odbora za javni blagor, in sicer en zastopnik italijanske nacionalne stranke, en zastopnik italijanske socialistične stranke in en zastopnik Narodnega sveta v Trstu.

2. Pridruži naj se jim še en član Narodnega sveta v Trstu kot zastopnik lastnika ladje, t. j. Narodnega vijeća v Zagrebu.

3. Delegacija mora prositi pomoč od antante, ne pa od kraljevine Italije same. Odbor za javni blagor mora dati delegatom pismen mandat v takšnem duhu.

4. Delegat Odbora za javni blagor za Narodni svet v Trstu je dr. Josip Ferfolja, dr. Ljubomir Tomašić pa je zastopnik Narodnega vijeća v Zagrebu, poveljenik ladje kapitan Peter-Pavel Vučetić.

Te pogoje je izročil Odboru za javni blagor Rudolf Golouh. Odbor jih je sprejel. Italijanska nacionalna stranka je poslala v delegacijo Marca Samaja, italijanski socialisti pa Alfreda Callinija. Tričlanski delegaciji je Odbor za javni blagor izročil sledeči pismeni mandat: „Odbor za javni blagor v Trstu pošilja s torpedovko, ki mu jo je dal na razpolago jugoslovanski narodni svet, tri svoje dele-

gate, in sicer Marca Samaja, Alfreda Callinija in Josipa Ferfoljo, da zaprosijo od antante takojšnjo pomoč za mesto Trst, ki mu preti velika nevarnost." Mandat sta podpisala za Odbor za javni blagor predsednik Valerio in podpredsednik dr. Puecher, za krajevni Narodni svet pa ga je sopodpisal Rudolf Golouh. Delegacija se je ukrcala zadnjega oktobra zvečer. Odposlan je bil sledeči brezžični telegram: „Poveljništvu antantnega brodovja v Benetkah! Odbor za javni blagor v Trstu namerava glede na zelo težavni položaj v mestu poslati v petek, 1. novembra, torpedovko jugoslovanskega narodnega sveta, da se dogovori z antantnim brodovjem. Prosimo, da nam pridete naproti do Caorle. Odbor za javni blagor v Trstu. Odgovorite, pričakujemo odgovor. Ker imamo samo enega telegrafista, prosimo odgovora do devetih zvečer." Prvi odgovor je bil: „Zelo dobro, zelo dobro, dobro." Ob devetih pa je prispel odgovor: „Odboru za javni blagor v Trstu. Dobro, jutri zjutraj od devete dalje. Vrhovni poveljnik v Benetkah."

Dne 1. novembra ob peti uri zjutraj je odplula torpedovka št. 3 iz Trsta, okoli sedmih je bila na višini Gradeža. Ladja je imela srbsko in belo zastavo. Pri Gradežu sta bila izstreljena proti njej dva topovska strela, ki pa nista zadela. Pri določenem kraju sestanka so se pokazala italijanska letala. Med njimi in torpedovko so bili izmenjani pozdravi. Malo za tem so se pokazale italijanske torpedovke, ki so odvedle torpedovko št. 3 proti Benetkam. Pred vhodom v luko se je morala torpedovka ustaviti in ob pol 1. popoldne so bili delegati z zavezanimi očmi odvedeni v Benetke. Tam so se razgovarjali z admiralom Petrom Marzolom. O svojem razgovoru so delegati poslali Odboru za javni blagor v Trstu uradno poročilo. Poročilo je bilo sestavljeno v italijanskem jeziku in se v slovenskem prevodu glasi nekako takole:

„Poročilo odposlancev Odbora za javni blagor v Trstu o uspehu njihovega parlamentarnega poslanstva.

Odposlanci so odpluli po nalogu imenovanega odbora na torpedovki št. 3, ki je last jugoslovanskega narodnega

sveta v Trstu, v petek dne 1. novembra 1918 ob peti uri zjutraj v smeri proti Benetkam z namenom, da zaprosijo antanto, naj zasede mesto in preskrbi prebivalstvo z živili. Tja so prispeli okoli poldneva in so bili takoj sprejeti od poveljnika v Benetkah, admirala Petra Marzola.

Legitimirali so se s pooblastilom Odbora za javni blagor v Trstu in obrazložili namen svojega parlamentarnega poslanstva, kakor sledi:

Odposlanec g. Marco Samaja (italijanski nacionalist) je obširno popisal žalostne in zelo težavne razmere, v katerih se je znašlo mesto Trst. Avstrijske oblasti so Trst zapustile, izročivši vso oblast Odboru za javno varnost, v katerem so zastopane vse tržaške politične stranke, italijanske in slovenske. Avstrijske oblasti niso pred svojim odhodom nič poskrbele za aprovizacijo prebivalstva in je mesto ostalo brez vsakega živeža. Tudi niso poskrbele za organizacijo varnostne službe glede vzdrževanja reda in osebne ter gospodarske varnosti meščanstva, ki je sedaj na milost in nemilost izročeno tolpam in soldateski, ki je brez vsake discipline. Tatvine, ropi, požigi in uboji se neprestano vrše, položaj je vedno slabši. Odbor za javno varnost je sicer organiziral lastno varnostno službo iz občinskih stražnikov, prostovoljcev in malega števila zanesljivih slovenskih vojakov, toda ti ne zmorejo vseh nalog. Skratka, mesto je obsojeno na lakoto in popoln propad, če ne prispe takojšnja pomoč. Zato je prišel v Benetke, da obvesti o položaju svoje brate in jih zaprosi v imenu italijanske narodne zveze v Trstu: Italija naj okupira Trst in ga preskrbi z živežem!

Odposlanec Alfred Callini (italijanski socialist) dopolnjuje opis sedanjih žalostnih razmer v Trstu, ki jih je obrazložil že predgovornik. Predlaga takojšnjo pomoč Trstu in naproša v smislu svoje lastne misije za intervencijo antanto ali pa Italijo v sporazumu z antanto. Posebno poudarja, v kako žalostnih razmerah živijo delavci, ki sta jih beda in pomanjkanje zaradi dolge vojne najbolj prizadela. Zahteva torej neodložljivo intervencijo v navedenem smislu.

Odposlanec dr. Josip Ferfolja (slovenski socialist) se pridružuje navedenim razlogom in zahtevam ostalih dveh odposlancev, kolikor se tičejo sedanjih potreb Trsta in takojšnje pomoči glede živeža in zdravil. V političnem pogledu in glede okupacije Trsta pa se v svojstvu delegata Odbora za javno varnost sklicuje na svoj pismeni mandat in omejeno pooblastilo ter prosi za intervencijo antante in ne Italije same, kakor jo je zahteval gospod Samaja. Kot zastopnik jugoslovanskega narodnega sveta, ki misli, da se morajo politična in državnopravna vprašanja jadranskih pokrajin, katere so sporne med Italijo in Jugoslavijo, rešiti šele na mirovni konferenci, pa ne more soglašati z začasno okupacijo Trsta po Italiji, izvzemši v primeru, da dobi Italija tak nalog od antante.

Poveljnik Benetk je vzel te izjave na znanje, se po gostoljubni postrežbi poslovil od delegatov in jim obljubil, da dobe odgovor naslednji dan.

Naslednje jutro, 2. novembra, je poslal poveljnik Benetk na krov parlamentarne torpedovke svojega pomočnika in sporočil odposlancem, da so bile njihove zahteve sporočene pristojnim vladam. Še tisto dopoldne so prejeli odposlanci pismeni odgovor, podpisan od načelnika glavnega štaba italijanskega vrhovnega poveljstva, generala A. Diaza. Glasil se je: „Pošljem Trstu takojšnjo pomoč."

Dne 3. novembra 1918 so ob sedmi uri zjutraj odposlanci na krovu svoje torpedovke odpluli nazaj v Trst.

Spisano in podpisano na krovu torpedovke št. 3 dne 3. novembra 1918. Marco Samaja s. r., Alfredo Callini s. r., dr. Josip Ferfolja s. r."

Ob priliki, ko je pomočnik admirala Marzola prinesel odposlancem odgovor generala Diaza, je častništvo torpedovke št. 3 na pomočnikovo zahtevo označilo svobodno morsko pot od Tagliamenta do Trsta ter je o tem zapisalo sledečo izjavo: „Častniki jugoslovanske torpedovke št. 3 izjavljajo s svojo pošteno besedo, da so dne 2. novembra 1918 ob enajsti uri dopoldne pismeno označili in hkrati na hidrografskem zemljevidu pokazali pot, ki je prosta min od

Tagliamenta do Trsta in po kateri se lahko peljejo antantne vojne ladje iz Benetk v Trst. Opis poti je bil izročen istemu častniku, ki je odposlancem na naši torpedovki izročil odgovor generala Diaza. Trst, 6. novembra 1918. Poveljnik kapitan Petar Pavle Vučetić s. r., I. častnik kapitan D. Gebauer s. r., II. častnik Antun Račić s. r."

Zastopnik lastnika ladje, Narodnega vijeća, dr. Ljubomir Tomašić je poslal iz Benetk po poveljniku admiralu Marzolu jugoslovanskemu narodnemu odboru v Parizu dve brzojavki, prvo ob prihodu in drugo ob odhodu torpedovke iz Benetk. Prva brzojavka se je glasila: „Jugoslovanskemu narodnemu odboru v Parizu. Mornariški oddelek avstro-ogrskega vojnega ministrstva je prisiljen zaradi okoliščin izročil jugoslovanskemu narodnemu svetu v izključno posest vso svojo vojno mornarico in obalske utrdbe. Ladje so razobesile jugoslovansko trobojnico. Odvezani od svoje stare prisege so častniki in mornarji prisegli Jugoslaviji. Nemci, Madžari in Italijani so odslovljeni. Avstrijsko-italijanska fronta je prebita, množice zapuščajo svoje postojanke brez discipline. Trst upravlja Odbor za javni blagor, ki je sestavljen iz Italijanov in Slovanov. Mesto je zelo ogroženo. Zato je dal jugoslovanski narodni svet imenovanemu odboru na razpolago torpedovko št. 3 za Benetke, da bi se tu zahtevali od antante okupacija in aprovizacija mesta. Torpedovko št. 3 spremlja podpisani član jugoslovanskega narodnega sveta v Trstu. Dr. Ljubomir Tomašić." Druga brzojavka pa je imela tole besedilo: „Jugoslovanskemu narodnemu odboru v Parizu. Glede na prejšnjo brzojavko poročam še, da so bili odposlanci Odbora za javni blagor iz Trsta v petek sprejeti od poveljstva Benetk. Včeraj, v soboto, so dobili od najvišjega italijanskega poveljstva odgovor: ‚Pošljem Trstu takojšnjo pomoč.' Danes, v nedeljo se vračamo v Trst. Za tržaški jugoslovanski narodni svet: Dr. Ljubomir Tomašić."

Odposlanci so odpluli iz Benetk v nedeljo 3. novembra 1918 ob sedmi uri zjutraj in so dospeli domov ob drugi uri popoldne istega dne. Odboru za javni blagor so takoj po-

ročali o svojem potu in mu izročili pismeni odgovor generala Diaza.

Kakšni dve uri kasneje so prispele tudi že italijanske torpedovke v tržaško luko. Poveljnik general Carlo Petitti di Roreto je izjavil, da prihaja v Trst kot osvajalec zaradi okupacije.

Zvečer je imel Odbor za javni blagor svojo zadnjo sejo, na kateri je bilo prebrano uradno poročilo odposlancev. Predsednik Valerio je izjavil, da je Odbor za javni blagor z odredbo generala Petitti di Roreta razpuščen.[32]

Odposlanci Odbora za javni blagor v Trstu so imeli torej vezan mandat v tem smislu, da privedejo v Trst zaradi javnega reda in aprovizacije prebivalstva antantne čete. Med tremi odposlanci pa je bil zastopnik Marco Samaja za to, da izvrši okupacijo samo italijanska armada, čeprav se je njegov mandat glasil določno in bil omejen. Ostala dva odposlanca sta podala svoji izjavi v okviru svojih mandatov, kakor jih je bil odobril Odbor za javni blagor.

Vojaška okupacija Trsta po italijanski vojski je imela večje nasledke za Primorje, vso Goriško in celo za velik del Kranjske, kakor je kdor koli od Slovencev pričakoval.

---

[32] Gornji opis dogodkov je posnet po P. P. Vučetićevem članku „Italijanska okupacija grada Trsta" v „Jadranski straži" l. VI., št. 3 (marec 1928). V avtorjevem rokopisnem gradivu so še naslednji podatki, ki so bili morda le po naključju izpuščeni: „Prvi italijanski vojaški guverner, general Petitti di Roreto, je bil ob prihodu sprejet in pozdravljen od slovenskega Narodnega sveta. V imenu Slovencev ga je nagovoril predsednik Narodnega sveta dr. Rybař, opasan s široko slovensko trobojnico, ki jo je sicer nosil kot starosta tržaškega Sokola. Civilni adlatus generala Petittija gospod Galli, poznejši italijanski poslanik v Beogradu, je sprejel deputacijo slovenskega Narodnega sveta prve dneve po okupaciji zelo prijazno. Zagotavljal jo je, da je Italija prišla tudi Slovence reševat izpod avstrijskega jarma in da jim bo dala mnogo več, kakor so dobili od Avstrije. Italijani so sicer zasedli Trst v imenu antante, a mislijo, da jim bo dokončno prisojen. Prosil je slovenske deputacijo, naj se razobesi na balkonu Narodnega doma tudi italijanska zastava poleg slovenske in zastav drugih antantnih držav, ki so že visele. A ta idila je trajala komaj štirinajst dni po okupaciji..."

Na Goriškem se je bilo že v prejšnjem stoletju lepo razvilo slovensko politično življenje in časopisje. Tik pred vojno sta izhajali v Gorici tudi odlični slovenski reviji: napredna „Veda" in socialistični „Naši zapiski", ki prvotno v Ljubljani niso mogli dobiti nobene slovenske tiskarne, ker so bile te bolj ali manj monopol obeh vladajočih političnih strank, liberalne ali klerikalne. V Gorici so se tiskale poleg tega še številne leposlovne knjige, zlasti prevodi iz drugih slovanskih jezikov. Goriški Slovenci so priborili enakopravnost svojemu jeziku ne samo v goriškem deželnem zboru in v samoupravah, temveč tudi v političnih uradih in celo pri sodiščih, pri teh celo v večjem obsegu kakor na sosednjem Kranjskem. Ne samo po deželi, temveč celo v deželnem stolnem mestu, v Gorici, ki je bilo dolgo na glasu kot pretežno italijansko mesto, sta leto za letom naraščala vpliv in pomen slovenščine in Slovencev, čeprav je avstrijska politična uprava tu največkrat hodila nerazumljiva pota. V političnem pogledu je dajala prednost italijanščini in Italijanom, zlasti še potem, ko je Italija pristopila k trozvezi, ki je razpadla šele leta 1914. ob nastopu vojne. Zadnja leta pred vojno pa je avstrijska notranja politika zasnovala nemogočo politično misel v deželi, v kateri so živeli zgolj Slovenci in Italijani: uvajati se je začel „nemški kurz". V deželo so začeli importirati nemške uradnike, ki slovenščine sploh niso znali. Po državnih uradih, zlasti tudi pri železniški upravi, se je dajala nemščini prednost pred jezikoma domačega prebivalstva. To ni ostalo brez odpora pri Slovencih in Italijanih; oboji so gledali novi izum avstrijske uprave po strani. Tik pred vojno se je začela propagirati na Goriškem celo misel, da je postal politični sporazum med Slovenci in Italijani spričo novih razmer mogoč in potreben. Ob nastopu svetovne vojne se je nemška politična birokracija v prvi vrsti vrgla nad Slovence in med njimi našla svoje številne žrtve. Mnogo političnih organizatorjev je pozaprla in pozneje konfinirala v notranjosti države, med njimi tudi dr. Gregorja Žerjava. Njihove politične organizacije so bile ali razpuščene ali pa obsojene

k molku, njihovi politični listi so bili postavljeni pod nadzorstvo ali pa celo ustavljeni.

Toda kraljevina Italija je odklonila vojno na strani centralnih velesil, kar je povzročilo pri Nemcih v Berlinu in na Dunaju hudo razočaranje, o katerem sem že govoril. Ta zunanjepolitični dogodek je goriške Slovence začasno zopet opogumil. Italija ni samo odklonila podporo centralnim silam, ampak se je prav kmalu po njenih številnih mestih začela velika agitacija za napoved vojne Avstro-Ogrski in Nemčiji. Toda preden se je Italija odločila za vojno, je poteklo skoraj leto dni, zakaj treba je bilo pretehtati nejasni položaj na bojiščih in preceniti politične in gospodarske moči bojujočega se sveta. Avstro-Ogrska in Nemčija sta se pogajali z Italijo in ji zagotavljali teritorialne in gospodarske koncesije, ako bi se odločila za vojno na strani centralnih velesil. Tudi antanta ni držala rok križem in je bila lahko še veliko radodarnejša na stroške Avstrije. Tako je prišlo slednjič do ‚londonskega pakta', ki ga je podpisala tudi carska Rusija brez vsakega omahovanja po svojem ministru Sazonovu in ki je izročal Italiji po končani vojni poleg Trsta še celotno slovensko Primorje. Slovensko goriško ljudstvo je sicer v cenzuriranih avstrijskih listih lahko bralo nedoločne in nejasne vesti v nekih diplomatskih pogajanjih med Berlinom in Dunajem ter Rimom in med Londonom in Parizom ter Rimom. Toda nikoli ni določno zaznalo, o čem se pogajajo tuje državne pisarne in da gre pri tem tudi za njihovo zemljo, njihove domove in njihov bodoči domovinski patriotizem. Nihče jih ni nič vprašal, nikoli niso izvedeli določno, kaj vsebuje tisti „londonski pakt", o katerem se je sicer splošno govorilo po vsem svetu. Še preden je minulo leto dni od vročih julijskih dni leta 1914., so zagrmeli težki italijanski topovi ob skalnati Soči in doli pod Krasom, ki niso utihnili tri dolga leta in ki so razdejali njihove domove, vasi in trge ter „sončno" Gorico spremenili v strahotne razvaline. Goriško prebivalstvo sedaj ni imelo več časa razmišljati o politiki. Goričani so postali vojni begunci, ki so jih odgnali v tuje

kraje, v neznane jim razmere, kjer se jih je na tisoče pogubilo, ostali pa so bili obsojeni, kakor bi bili kaznjenci, na življenje v lesenih barakah zasilnih taborišč ali pa v nadlego ljudem, katerim so bili odveč.

Toda tri vojna leta so dolga doba. Londonski pakt se je nekako pozabil, v ospredje je stopil vojni cilj zaveznikov, kakor ga je bil formuliral predsednik Wilson v svojih znamenitih točkah. Tu je stalo črno na belem, da je vojni namen bojujoče se Amerike in antante sploh zedinjenje in osvoboditev malih narodov, ki morajo imeti pravico, da sami odločajo o svoji bodoči narodni in državni usodi. To so bile besede novega sveta, ki je zmagal nad starim imperializmom, kateremu je zadala smrtni udarec že ruska revolucija leta 1917. Ta je dokončno preklicala ruski podpis na londonskem paktu. Tudi Amerika ga seveda ni hotela priznati in predsednik Wilson je pozneje sam predlagal drugačno rešitev našega in italijanskega jadranskega problema, kakor bomo še videli. Poleg tega se je meseca aprila 1918, torej še sredi boja, vršil v Rimu kongres zatiranih narodov, ki so se ga udeležili poleg Poljakov, Romunov, Čehov in Jugoslovanov tudi Italijani in se zedinili, „da vsak teh narodov proglaša svojo pravico do zedinjenja v enotni narodni državi oziroma do spopolnitve tega zedinjenja, da doseže svojo popolno politično in gospodarsko neodvisnost". Zastopniki Jugoslovanskega odbora v Londonu in zastopniki Italijanov pa so se poleg tega še zavezali, „prijateljsko rešiti v interesu dobrih in odkritosrčnih odnošajev med obema narodoma vsa sporna teritorialna vprašanja na temelju narodnostnega načela in pravic narodov, da sami odločijo o svoji usodi, in sicer na način, da ne bodo oškodovani življenski interesi obeh narodov, ki se bodo določili v trenutku sklepanja miru." Nadalje so se sporazumeli tudi o tem, „da se posameznim delom vsakega od obeh narodov, ki bi morali biti vtesnjeni v državne meje drugega, prizna in zagotovi pravica, da se bodo spoštovali njihov jezik, njihova kultura in njihovi duhovni in gospodarski interesi". V narodnostnem vprašanju so se torej uveljavili čisto novi

pogledi. To dokazuje med ostalim tudi mnogo poznejši govor italijanskega zunanjega ministra Tittonija na seji rimske poslanske zbornice dne 27. septembra 1919, torej leto dni po sklenjenem premirju, ki je dejal med drugim: „Z nami združena ljudstva druge narodnosti naj vedo, da mi z zgražanjem odklanjamo sleherno misel tlačenja ali raznarodovanja, misel, da bi njihov jezik in njihove kulturne institucije ne bile spoštovane; da bodo njihovi upravni zastopniki uživali vse pravice naše svobodoljubne in demokratične zakonodaje; da bodo njihovi politični poslanci prisrčno sprejeti v italijanskem parlamentu, ki jih bo poslušal s spoštovanjem, kadar bodo govorili v imenu prebivalstva, ki ga zastopajo."

Propaganda za jugoslovansko državo po majniški deklaraciji je imela širok odmev med primorskimi Slovenci. Tudi nje je propaganda Wilsonovih vojnih ciljev prepričala, da ne gre več za imperialistični mir, temveč za ureditev starega evropskega sveta po načelih ameriške demokracije, da se enkrat za vselej izloči vojna in da se sporazumno rešijo zapletena narodna vprašanja Evrope. Že leto dni pred koncem svetovne vojne je podobna načela glede narodnostnega vprašanja proglasila tudi ruska revolucija. Vsi ti veliki politični dogodki so prepričali tudi nas Slovence, da stojimo resnično pred novim svetom, a posebno kompaktno naseljeni goriški Slovenci so bili uverjeni, da bodo o svoji bodoči usodi vsaj soodločevali. Ko je torej zagrebško Narodno vijeće dne 29. oktobra 1918 proglasilo ustanovitev nove jugoslovanske države in je bila tudi v Ljubljani ustanovljena Narodna vlada, to ni ostalo brez odmeva v Gorici. Pokrajinski odsek slovenskega Narodnega sveta za Goriško je nemudoma objavil proglas, da prevzema v slovenskem delu bivše goriško-gradiščanske dežele z glavnim mestom Gorico vso javno upravo. Vse upravne oblasti v Gorici in po deželi so se podredile goriškemu Narodnemu svetu, ne samo politične, temveč tudi sodni in poštni uradi. Goriški okrajni glavar, nemški baron Baum, je izročil svoje posle Slovencu komisarju Berbuču, vojaško poveljstvo v

mestu pa je bilo poverjeno rezervnemu stotniku dr. Dinku Pucu, poznejšemu ljubljanskemu županu in banu. Na uradnih poslopjih so zaplapolale slovenske zastave.

Z opuščene fronte ob Piavi in iz furlanske nižine se je jadrno umikala bivša avstro-ogrska vojska. Gorica se je začasno spremenila v veliko vojaško taborišče. Vse vojaštvo seveda ni našlo prostora v vojaških poslopjih, pa so zato številni oddelki taborili kar na prostem, po trgih in v parkih, ulice so bile napolnjene s pratežem in avtokolonami. Ker je bilo mesto razbito in brez prave javne organizacije, prava podoba vojnega uničevanja, je spričo splošnega pomanjkanja prišlo tudi do neredov. Posamezne tolpe so plenile in kradle kakor takrat povsod. S fronte sta prišla med drugim vojaštvom tudi dva slovenska polka s slovenskimi zastavami in novimi narodnimi kokardami na čepicah, s katerih so vojaki sami odstranili prejšnji habsburški cesarski znak. Ta dva polka sta na prizadevanje Narodnega sveta prevzela varnostno službo v mestu. Zastražili so vojaška skladišča, kolodvor in javna poslopja. Mesto Gorica se je spremenilo preko noči v popolnoma slovensko mesto po jeziku in po kokardah, ki jih je nosilo tudi civilno prebivalstvo. Italijanski meščani, kolikor jih je še bilo, pa so se nemoteno okitili z italijanskimi kokardami. Toda izkrcanje italijanskih čet v Trstu je Narodni svet v Gorici hudo presenetilo. Kaj natančnejšega ni vedel nihče. Avstro-ogrski general Wurmb, ki je bil tedaj še načelnik avstro-ogrskega armadnega poveljstva v Červinjanu, je povedal odposlancema goriškega Narodnega sveta dr. K. Podgorniku in dr. Dinku Pucu, da se bodo avstro-ogrske čete umaknile do stare avstrijske meje. To pa ni bilo točno in italijanska armada se je polagoma in oprezno pomikala dalje. Že 6. novembra 1918 so prišli v Gorico italijanski oficirji v dveh avtomobilih, ki sta bila okrašena z italijansko trikoloro in z belo zastavo. Sprejel jih je na svojem sedežu v Šolski ulici italijanski narodni svet, pozdravili pa so jih tudi oddelek bivših srbskih vojnih ujetnikov in slovenski vojaki bivše avstro-ogrske armade s slovensko zastavo. Sedaj se je slika

hitro spreminjala. Poleg slovenskih zastav in kokard so se pojavljale po ulicah tudi italijanske. Poleg slovenskih vojakov s slovenskimi znaki so se opažali tudi pravkar došli italijanski vojaki. Italijanska vojska je vdirala z vseh strani, čez gore in po dolinah v deželo, kjer ni našla prav nobenega odpora.

Dne 5. novembra 1918 je goriški Narodni svet objavil „Poziv!", v katerem pravi: Po poročilih bodo deželo začasno zasedle antantne čete; ker se to zgodi v sporazumu med državami, je dolžnost prebivalstva, da jih sprejme vljudno in brez sovražnosti. Istočasno je novi vojaški guverner v Trstu, podmaršal Petitti, razširil svojo oblast nad vso Goriško in goriškim Italijanom obljubil, da ostane Gorica za vedno združena z Italijo. Dne 7. novembra popoldne je prišla v Gorico tudi že italijanska konjenica, naslednjega dne pa je moral oditi iz Gorice slovenski strelski polk, ki je vztrajal do zadnjega. Pokrajinski Narodni svet je moral prepustiti svoje oblastne funkcije novim gospodarjem. Italijanska vojska se je pomikala počasi proti vzhodu in severu in nihče ni vedel, kje se namerava ustaviti, ko je na Kranjskem dosegla že Vrhniko. Brez dvoma bi bila tedaj italijanska vojska okupirala tudi Ljubljano samo, da ni takrat živel tam srbski major Švabić, ki se je vračal iz nekega ujetniškega tabora v Nemčiji. Okoli njega se je nabralo še nekaj sto srbskih vojnih ujetnikov, zlasti oficirjev, ki so se takoj ponudili ljubljanski Narodni vladi v začasno službo. Ta smeli major Švabić, ki je pred nekaj leti umrl v Beogradu, je sporazumno z Narodno vlado poslal kot poveljnik maloštevilne čete svojega adjutanta k italijanskemu vojnemu poveljstvu v Logatec s pismenim sporočilom, da je po nalogu kraljevske srbske vlade in v sporazumu z Narodnim vijećem v Zagrebu že okupiral Ljubljano in da ima nalog preprečiti prehod italijanske armade preko črte Reka-razvodje Sava-Soča, če treba, tudi z orožjem. Na to okolnost opozarja o pravem času, ker noče prevzeti odgovornosti za prelivanje krvi med zavezniki. Italijansko poveljstvo je bilo sicer presenečeno nad navzočnostjo srbske vojske v Ljub-

ljani, a je vseeno odredilo umik svojih čet do Logatca, kjer so ostale do sklepa miru z Jugoslavijo.

Tako grdo je bilo na naši zapadni meji, še brezupneje kakor na severu, na Koroškem. Naša slabost je bila v tem, da Slovenci nismo nikoli imeli svoje vojske, niti zaplodka ne, s pomočjo katerega bi jo bilo mogoče hitro osnovati. Narodne zavesti, ki bi bila dejavna in pripravljena tudi na žrtve, je bilo premalo, vedno smo iskali opore, na katero bi se naslonili. To je razumljivo, ker v vseh letih ustavnih borb nismo prišli niti do jasne formulacije svojega narodno-političnega programa. Strahoviti politični in vojaški polom države, v kateri smo varno živeli več ko poltisoč let, nas je našel nepripravljene, zlasti na mejah. O lastni državnosti smo prvič čuli šele leta 1917., a Wilsonov vojni cilj nas je zazibal v prijetne sanje, iz katerih so nas prebudili hudo realni dogodki takoj prve dni po polomu, ko je tuja sila segla celo preko jasnih narodnih mej in z brutalno silo uveljavila svojo voljo in svoje interese.

Kljub temu pa naše ljudstvo še vedno ni moglo verjeti, da bo s silo in z orožjem ustvarjeno stanje ostalo trajno. Kajti preslovesno je bilo razglašeno načelo o samoodločbi narodov, torej tudi slovenskega. Saj ni mogoče, da bi bilo to načelo tako hitro pozabljeno in zavrženo! Zato je ostalo zaupanje v mirovno konferenco v Parizu, ki se je začela tam zbirati, neomajano. Njej je pripadla velika naloga, da na novo uredi svet, zlasti staro Evropo, in mu prinese nov red na temelju tolikokrat proglašenih načel demokracije in narodne svobode. Tudi to upanje je bilo zmotno. Kakor vsak narod pred nami, smo morali tudi Slovenci slednjič preizkusiti in se temeljito prepričati, da pravice in svobode nikjer in nikdo ne deli in poklanja, da pozna svet samo borbo medsebojnih realnih interesov in da si mora vsak narod svojo pravico in svobodo priboriti sam z lastno močjo. Kdor se borbi za svoj obstanek odreče ali pa se ji umakne, zaostane in slednjič propade.

Ne bo odveč, ako pogledamo sedaj še nekoliko v Pariz, kjer so veliki gospodje delili novo pravico svetu, preden nadaljujemo z domačimi dogodki.

PROBLEMI PARIŠKE MIROVNE KONFERENCE

O mirovni konferenci, ki se je začela po sklenitvi vojnega premirja z Nemčijo in Avstro-Ogrsko v Parizu, je imelo in še dandanes ima mnogo ljudi kaj čudno predstavo. Zlasti v prvi povojni dobi, ko je bila vsa Evropa politično in socialno močno razgibana, se je pokazalo, da je politična in socialna izobrazba malo razširjena in to ne samo med preprostim ljudstvom, temveč tudi med inteligenco. Večina ljudi je vezana na delo v svojih poklicih, bavijo se vsak s svojo stroko in jim pri tem primanjkuje časa in priložnosti za splošno politično izobrazbo, ki je pogoj za sleherno resno socialno udejstvovanje. Večina ljudi, vsaj pri nas, je v mirovno konferenco neomejeno zaupala. Najbrže so si jo mnogi zamišljali kot nekakšen kongres, kjer sede za mizami državni delegati, se previdno ogledujejo in modro govore ter se trudijo, da bi iz vsakega vprašanja izluščili jedro resnice, ki je edino važno za presojo. Tako nekako so si včasih pred vojno pri nas predstavljali na primer sodnika.

Tako primitivno gledanje na oder svetovnega dogajanja je nasledek pomanjkljive splošne politične in socialne izobrazbe in je posebno nam Slovencem zelo škodovalo. Vso svojo nesrečo na zapadu, vso svojo nesposobnost in neaktivnost na severu smo lahkomiselno sprejemali, češ saj ne bo ostalo pri tem; mirovna konferenca v Parizu, tista, ki ima zavezane oči za krivice in deli narodom samo pravico, nam bo že prisodila, kar nam po vseh človeških in božjih postavah gre. Tiste „človeške in božje postave", ki dele ljudem „pravico" na zemlji, so odtenek nesmiselne frazeologije, ki se je pri nas tako razpasla, da v danih primerih ne gledamo konkretno in razumno, temveč se najrajši opajamo nad prazno patetičnostjo in gromovništvom. Naša slovenska javnost se je zanašala, da nam bodo drugi dali, česar si takoj po vojni nismo znali ali hoteli vzeti in izvoje-

vati. Bilo bi pa krivično, ako bi prav vso narodno nesrečo valili le na povojno dobo in njene ljudi. Slovenci kot narod smo v teku dolge vojne dobe storili za svoje osvobojenje in svojo samostojnost veliko premalo, da bi nas svet sploh spoznal, se seznanil z našimi hotenji, našim narodnim programom in našim socialnim gledanjem. Posamezniki, ki so med vojno odšli v inozemstvo, niso mogli nadomestiti narodove pasivnosti. Kdor pozna velike napore Čehov, Slovakov in Poljakov med vojno, da si pridobe povsod prijateljev, med mogočniki sveta pa zveste zaščitnike, bo lahko razumel, zakaj se je posebno nam Slovencem po vojni tako zelo slabo godilo v vojaškem, političnem in diplomatskem pogledu. Krivda se je začela že davno pred vojno, tedaj, ko naši predniki niso znali oblikovati slovenskega narodnega programa in se nanj zediniti. Čehi danes priznavajo, da je bil njihov narodni program, na katerem so se zedinile vse njihove politične stranke, med vojno ob njihovi propagandi in organizaciji, politični in vojaški, tista skala, ki jih je vedno in zanesljivo rešila v kritičnih situacijah. Prav tako Poljaki. Ko je prišla „pomlad narodov" leta 1848., se je našim prednikom nekaj zasvetilo in postavili so za cilj svojega narodnega hotenja „Zedinjeno Slovenijo". Toda ta luč ni svetila dolgo, upihnil jo je politični oportunizem, ki se je pokril z „vsezaverodomcesarjevskim" plaščem. Po lastnih besedah smo bili tuji, nemški fevdalni nadvladi zvestejši od trdnosti hrasta v viharju. Povsem smo se predali nemogoči kulturni konservativnosti in političnemu klerikalizmu, v čemer nas je uspavala tuja milost. K temu smo se nagibali in se še vedno nagibamo zaradi siromašnosti naše zemlje. V tem vzdušju so se morali vsi naši duhovni velikani od Prešerna dalje pa vse do naših dni uveljavljati v pomanjkanju in borbah proti vsemu tistemu, kar se je in se še vedno razglaša kot „svetinje naroda". Vseeno je, v katerem strankarskem taboru, v klerikalnem ali liberalnem, smo doživeli svetovno vojno in zlom zadnjih ostankov fevdalizma ter z njim zvezanih družbenih

sil in opor nesvobodne preteklosti, ker smo dočakali ta dogodek pasivni, brez potrebne duhovne in politične ter vojaške predpriprave. V trenutku, ko je bilo treba reševati lastni dom ob vseobčem polomu, narod ni bil prav nič pripravljen na svoje nove naloge in je kajpada odrekel.

Kakor vsaka mirovna konferenca je bila tudi pariška stvarno diktat zmagovalcev. Mirovne pogodbe so napravili zmagovalci in so premagane pozivali le k podpisu pogojev, kakor so jih oblikovali oni sami. Tudi ob tej priložnosti je človeštvo ponovilo stari vzklik: Gorje premagancem!

Sestavo[33] mirovnih pogojev si je pridržal tako imenovani „svèt desetih", ki je zasedal v palači na Quai d' Orsayu. To je bil prav za prav svet petih velesil, (Francija, Anglija, Italija, USA in Japonska), ki so na skupnih sestankih odločale o vseh spornih zadevah. Ostali zmagovalci (kakor Srbija, Romunija, Belgija, Portugalska itd.) so bili s svojimi velikimi zavezniki največ v pismenih stikih. Zastopniki velesil so na skupnih sejah poslušali poročila zaupnikov in ekspertov ter potem odločali, ako so bili soglasni. Delovne metode pri tem ni bilo nobene, kakor so nekateri delegati tudi sami zatrjevali. Posamezna, tudi zelo važna vprašanja so se obravnavala, kakor je pač naneslo naključje. Ako ni bilo stvarne soglasnosti, se je odločitev odgodila. Kasneje se je zgodilo, da so se nekatera „odgodena" vprašanja rešila kar sama od sebe ali pa celo drugače, kakor se je hotelo, na primer maloazijski problem. Odločilni delegati tudi niso bili vedno vsi zbrani. Meseca februarja 1919 je n. pr. predsednik Wilson odšel za kratek čas v Ameriko, kjer je imel sitnosti s kongresom v Washingtonu, ter se je vrnil v Pariz nekako sredi marca. Ta čas je bil za delo konference prav za prav izgubljen, ker se o važnih zadevah v njegovi

[33] Naslednji opis delovanja in problemov mirovne konference se naslanja v glavnem na poročilo dr. Ivana Švegla od 26. marca 1919, ki je bilo v skrajšanem obsegu priobčeno v „Slovencu" l. 1919, št. 83, 85, 86 in 87, pod naslovom „Problem[i] mirovne konference". V opisu smo nekatera mesta okrajšali, na nekaj mestih pa ga dopolnili z zanimivejšimi Šveglovimi navedbami.

odsotnosti ni sklepalo. Ko se je vrnil, pa so ga zopet morali šele poučevati o raznih novih vprašanjih in dogodkih; od vseh strani so pritiskali nanj in hoteli vplivati na njegove odločitve. V teh okoliščinah je živel v večni časovni zadregi. Prav tako je bilo tudi z ostalimi delegati velesil; pridržali so si prav vse odločitve in formulacije, ki so se ponovno odlagale in spreminjale. Angleški ministrski predsednik Lloyd George je moral često domov v London po raznih poslih. Sedaj je moral poročati in se posvetovati s svojo vlado, sedaj je bilo treba preprečiti veliko delavsko, transportno ali rudarsko stavko, ki je grozila povzročiti veliko škodo. Tudi za časa njegove odsotnosti se v „svetu desetih" ni razpravljalo o vprašanjih, ki so zanimala britanski imperij. Tretjič zopet ni bil francoski zastopnik, stari Clemenceau, o predmetu, o katerem se je pričela razprava, še zadostno informiran ali pa še ni utegnil prebrati poročila svojih pomočnikov, pa se je zadeva odložila. In tako se je delo konference, prav za prav delo petih velesil, zavlačevalo do neverjetnosti. Ko so bili na priliko meseca marca 1919 vojaški preliminarni pogoji za Nemčijo že dokončno predebatirani, spremenjeni in sprejeti, so šli slednjič v tisk in v razpravo. Pozvani ministri, generali, admirali in drugi dostojanstveniki so bili že zbrani, ko je prišlo sporočilo, da predsednik Wilson še ni utegnil prebrati celotnega poročila in naj se razprava za nekaj dni odloži. Da se ne bi po nepotrebnem tratil čas, naj se razpravlja problem Poljske. Toda tudi ta predmet se je moral kmalu zopet odložiti, ker vse delegati še niso utegnili tega vprašanja dokončno proučiti.

V začetku konference je bil predsednik Wilson tista os, okoli katere se je vse sukalo. Ko je marca 1919 drugič prišel v Pariz, so njegovi nasprotniki trdili, da je ušel kongresu, v katerem je imel večino proti sebi. Večina kongresa — to so bili republikanci — je bila namreč mnenja, naj Amerika pusti izčrpano, propadajočo in nepoboljšljivo Evropo pri miru, da propade sama. Idealistične smernice, s katerimi je bil Wilson razložil vojni cilj zaveznikov, niso pri odlo-

čilnih angleških, francoskih in italijanskih državnikih našle pravega razumevanja. Tudi Wilsonova ideja o razorožitvi na kopnem in o društvu narodov je med evropskimi diplomati in politiki spočetka precej tuje zvenela. Ameriški kongres, ki je videl evropski vzhod v požaru revolucije, na zapadu pa jasno stremljenje Pariza, da preko Wilsonovih mirovnih smernic diktira Nemčiji in njenim zaveznikom mir po starih diktatoričnih pravilih, je mislil predvsem na tistih deset milijard dolarjev, ki jih je Amerika posodila Evropi. V svojem egoizmu je kongres pozabljal, da je Severna Amerika v teku vojne Evropo v gospodarskem pogledu daleč prehitela, da se je visoko dvignila njena trgovinska mornarica in da je kot dobaviteljica orožja in živil zaslužila v kratkem času ogromne vsote.

Wilsonova ideja o bodočem društvu narodov, ki naj nadomesti vojne in ustvari neko kolektivno varnost držav (ne narodov!), je izzvala različen odmev. Mali narodi srednje Evrope so kazali na primer stare Avstrije, v kateri je bilo znatno manj narodov, kakor jih bo v bodočem Wilsovem društvu in kjer so kljub državnopravnim koncesijam in garancijam duševno in tvarno propadali v korist privilegiranih Nemcev in Madžarov. V Franciji so si Wilsonovo idejo takoj zamislili praktično. Stari „tiger" Clemenceau naj le pritisne Nemce do kraja, naj jim le diktira mir. Toda tudi društvo narodov je potrebno kot nekakšna supergarancija mirovne pogodbe. Socialistična Francija je prav tako nezaupljivo presojala Wilsonov projekt, kakor ga je hotela uresničiti zapadna Evropa. Socialistično glasilo „Humanité" je tedaj pisalo: „Namesto medsebojnega zavarovanja proti vojni, v katerega verujejo oni, ki so v katastrofi trpeli, se kaže društvo narodov kot garancijska družba kapitalističnih vlad proti silam revolucije." Prvi osnutki za takšno mednarodno organizacijo držav so izzvali na vseh straneh polemike, pomisleke in proteste, in ne samo v Evropi. Tudi v praktični Ameriki je našla Wilsonova zamisel pristaše in zagovornike, ki so verovali, da je stvar dokaj preprosta in lahka, in se niso mogli vmisliti v številne male

težave, ki jih je del Evrope takoj spoznal in prav precenil. A Wilsonovi nasprotniki v Ameriki so živahno dokazovali neizvedljivost predsednikove ideje, predvsem pa njeno škodljivost za Ameriko samo. Zlasti so poudarjali, da bo velika Amerika v zboru številnih večjih in malih evropskih držav v stalni manjšini, da bodo ameriški sinovi morda kdaj prisiljeni umirati kje v centralni Afriki za interese britanske svetovne države, da bo Amerika zapletena v vse prepire na svetu. To je bila prav za prav že volivna borba za bodočega ameriškega predsednika med demokrati in republikanci, ki so imeli od zadnjih novembrskih volitev že večino v senatu in zbornici.

Wilson je morda prav zato tiščal na pariški mirovni konferenci v ospredje svojo idejo o bodočem društvu narodov, da bi z zmago te svoje ideje v Evropi imponiral uporni večini kongresa, ki pa ni hotela o Evropi nič vedeti in slišati. Baje se je pojavila v kongresu celo misel, poslati posebno odposlanstvo na mirovno konferenco, da tam razloži pravo mišljenje kongresne večine o društvu narodov. Celo med demokrati so se pojavili pomisleki glede izvedljivosti Wilsonovega mirovnega načrta. Ameriški pisec George Harvey, politični pristaš Wilsonov, je izjavil: „Za dosego in ohranitev miru je treba v naprej preprečiti rojstvo zveze narodov."

Tudi po svoji vrnitvi v Pariz je Wilson trdoglavo vztrajal pri tem, da se sprejme njegova ideja o društvu narodov. Želel je, da pride to do izraza že pri sklepanju preliminarnih mirovnih pogojev z Nemčijo. Temu se je uprl Clemenceau, češ da je treba najprej skleniti preliminarni mir z Nemčijo, glavnim krivcem svetovne vojne, in šele potem razpravljati o društvu narodov, o katerem se še niti ne ve, ali bo Nemčija sploh mogla biti njegov član. Tako se konferenca ni premaknila iz negotovosti in Wilsonov ugled je padal, kar je bilo zlasti v škodo malim narodom, ker se je štirinajst Wilsonovih točk, ki naj bi krotile brezobzirni egoizem nekaterih držav, bolj in bolj umikalo v ozadje. V Franciji so začeli obžalovati, da ni po vojaškem in gospo-

darskem zlomu Nemčije francoska armada zasedla Berlina in tam sklenila preliminarnega miru namesto vojnega premirja na fronti ter tako strla vsako pomisel Nemčije, da zboljša svoj mednarodni položaj na račun nesoglasja med zavezniki, ki je bilo vsak dan očitnejše.

Gradivo za bodoči preliminarni mir se je pripravljalo v številnih komisijah, odborih in pododborih, katerih vsak je obravnaval posebno zemljepisno, gospodarsko in juridično vprašanje. Odtod so izvirala številna protislovja in zaradi njih je moral „svet desetih" predloženo gradivo vedno znova vračati v predelavo. Precej dolgo je trajalo da so se zavezniki zedinili o vseh teritorialnih, vojaških, mornariških in ekonomskih pogojih, ki naj bi se diktirali Nemčiji. Vsi problemi so bili med seboj prepleteni: poljski problem je bil v zvezi z nemško mejo na zapadu, nemški problem je segal v jadranskega in ta zopet v problem Balkana. Sporno je bilo zlasti vprašanje ozemlja na levem bregu Rena, kjer je Francija zahtevala Sarsko kotlino, ki jo je bila izgubila leta 1814., in nevtralizacijo ostalega ozemlja, dalje vprašanje nemških kolonij, otoka Helgolanda, kielskega kanala itd. Da bi bila Nemčija v bodočnosti vojaško neškodljiva, so omejili nemško vojsko na 100.000 najemnikov, odredili razrušenje vseh trdnjav v pasu 50 km od Rena, omejitev tovarn orožja in streliva, veliko zmanjšanje vojne mornarice, prepoved vojaških letal. Posebna mednarodna komisija naj bi nadzirala nemško razorožitev.

Hude težave so bile s finančnim vprašanjem. Francoski državni proračun je izkazoval ogromen primanjkljaj, ki se ga je francoska javnost odločno branila plačati. Najbolj produktivne in bogate francoske pokrajine so bile med vojno uničene in razbite, medtem ko je Nemčija ohranila svoje dežele in svoje industrijske centre nedotaknjene, da, jih povrhu opremila s stroji, ki jih je odpeljala iz Francije. Francozi so predlagali, naj seštejejo zavezniki vse svoje izgube in stroške ter jih potem proporcionalno razdele, pri čemer naj se upošteva, da je padlo 25 Francozov na 20 Angležev in enega Američana in da je bilo francosko premo-

ženje uničeno; po predlogu bivšega francoskega ministrskega predsednika Ribota je Francija s tem že poplačala Ameriki svoj dolg v višini dveh milijard dolarjev. Ta francoski račun je v očeh Američanov seveda zopet obremenil predsednika Wilsona, ki se je vmešal v evropske homatije. Skupne vojne stroške zaveznikov v znesku 600 milijard frankov naj bi Nemčija plačala približno v 40 letih po določenem amortizacijskem načrtu, ki pa se je pozneje često preurejal in spreminjal. Ugotavljalo se je, da Nemčija lahko plača letno približno 10 milijard frankov, če se njena produkcija temu namenu primerno uredi in pri tem ne ovira. Po francoskem mnenju naj bi bodoče društvo narodov nadzorovalo Nemčijo, da bo izpolnjevala prevzete obveznosti. Ta račun je temeljil na ocenitvi nemškega predvojnega gospodarskega stanja. Proti njemu so navajali, da Nemčija izgubi Alzacijo in Loreno ter gornjo Šlezijo in z njimi mnogo surovin, da se je zelo skrčilo imetje Nemcev v inozemstvu in da bo močno zmanjšan dohodek nemške trgovinske mornarice. Zato je komisija finančnih izvedencev mirovne konference določila nižjo vojno odškodnino, ki bi razdeljena na 40 let znašala z obrestmi vred 16 milijard funtov šterlingov. Po ameriških računih pa so znašala tedanja razpoložljiva sredstva Nemcev doma in v inozemstvu samo 2 milijardi in 400 milijonov funtov šterlingov, od tega 1 milijarda in 600 milijonov v inozemstvu v trgovinskih ladjah, železnicah, rudnikih v Alzaciji in Loreni ter Sarski kotlini, v inozemskih efektih in državni lastnini v bivših nemških kolonijah. To premoženje bi bilo takoj na razpolago in bi se lahko priznalo neko prvenstvo Franciji, Belgiji, Srbiji in Romuniji, ki so najbolj trpele in bile najbolj opustošene. Ostalih 800 milijonov funtov bi plačala Nemčija v 12 letih. S tem zmernim računom pa niso soglašali niti Francozi niti Angleži. Francozi so zahtevali takoj nekaj na račun iz nemškega zlatega zaklada in drugih vrednot, na primer strojev. Amerika je zavračala omenjeno Ribotovo naziranje in zahtevala, da se prizna njenih 10 milijonov dolarjev, ki jih je bila dala zaveznikom, kot poso-

jilo. Kot odškodnino za svoje izgube je zahtevala od Nemčije le 1 milijardo in 100 milijonov funtov. Kritje pa je imela že v rokah z nemškimi trgovinskimi ladjami in drugim nemškim premoženjem, ki ga je bila zaplenila.

Med vojno so zavezniki blokirali centralne države in tako izpodrezali njihove trgovinske stike z inozemstvom. Pri tem so bile zaradi svoje zemljepisne lege prizadete tudi nekatere nevtralne države. Po sklenjenem premirju antanta teh ni smela več ovirati. Toda blokada je bila edino jamstvo za zaveznike, da Nemci ne bodo mogli izvoziti svojih kapitalov v inozemstvo in jih poskriti. Treba je bilo torej prej urediti vprašanje odškodnine. Zavezniški trgovci so morali tudi prej dobiti vpogled, v koliki meri bo nemška produkcija obremenjena z vojno odškodnino, preden so ji mogli kreditirati. Zlasti Francozi so že vnaprej dvomili, da-li bodo Nemci prevzete obveze izpolnjevali, in so imeli v tem pogledu prav. Poznejši dogodki, zlasti najem velikih nemških posojil v Ameriki in načrtno razvrednotenje nemške marke, so v živo zadeli tudi inozemstvo, ki je še verovalo v staro nemško gospodarsko solidnost in poštenje.

Gospodarski problemi mirovne konference so bili torej zelo zapleteni in težko rešljivi, morda še bolj kakor politični. Gospodarska stiska pa je pritiskala predvsem Francijo in druge evropske narode. Amerika je imela sicer težave s preusmeritvijo svoje industrije v mirovno proizvodnjo, pri čemer je morala računati z omejitvijo izvoza, ker obubožane evropske dežele niso bile več v stanu mnogo kupovati. A medtem ko je Evropa obubožala, je Amerika med vojno obogatela kot prevoznica in dobaviteljica vojnih potrebščin. Pred vojno je bilo njeno trgovinsko brodovje dosti skromno, le nekoliko večje kakor avstro-ogrsko; konec vojne pa je postala ameriška trgovinska mornarica najmočnejša na svetu in je angleški delež zdrknil od treh četrtin na eno četrtino. V enako ugodnem položaju, če ne še boljšem kakor Američani so bili Japonci. Ti se niso mešali v evropske zadeve in so bili na mirovni konferenci

precej rezervirani. Le pri razgovorih o društvu narodov so zahtevali, naj bodo državljani vseh držav, ki bodo pripadali tej meddržavni ligi, popolnoma enakopravni. Evropec je videl v tej njihovi zahtevi nekaj samoobsebi umevnega, ne pa tako Avstralija, Severna Amerika, zlasti Kalifornija, Kanada in sploh dežele na obalah Tihega oceana. Te so odklanjale že samo pomisel, da bi smeli Azijci, zlasti Japonci, nemoteno vdreti v njihove kraje s svojim nizkim življenjskim standardom in s svojo posebno, v zapadno civilizacijo povito kulturo.

Stališče Anglije je bilo mirno in dokaj rezervirano. Imela je hude gospodarske zadrege. Skozi vso vojno je umetno reševala svojo valuto, da ne bi imela škode ob velikanskih naročilih vojnih potrebščin v inozemstvu, zlasti v Ameriki. Po vojni pa je svojo drago zaščito valute opustila in vrednost funta je seveda takoj padla, kar je pomenilo podražitev življenjskih potrebščin in surovin, ki jih mora Anglija uvažati. Anglija je med vsemi narodi med vojno najbolj privila davčni vijak, da je prebivalstvo prispevalo h kritju vojnih izdatkov. Takratni angleški proračun je dosegel bajno višino 1 milijarde in 500 milijonov funtov in je predvideval primanjkljaja 600 milijonov. Podpiranje brezposelnih je zahtevalo tedensko po 1,200.000 funtov. Delavske stavke so se vrstile druga za drugo; zlasti nevarne so bile stavke transportnih delavcev in rudarjev. Angleška delavska stranka, ki je bila tedaj še precej šibka, je poudarjala kot glavno zahtevo, naj se rudarska industrija podržavi. Zvišanje mezd je ogrožalo konkurenčnost angleških izdelkov, zlasti tekstilij, železa in premoga. Ohranitev in napredek izvoza je za Anglijo življenjsko vprašanje. Saj je vprav konkurenca nemške industrije potisnila Anglijo med nemške nasprotnike.

Prav tako so Angleži z veseljem gledali na propad Rusije v revoluciji. Od nekdaj so bili nasprotniki ruskih aspiracij na Carigrad. Če bi prišlo to važno mesto v roke Rusiji, bi ta lahko zaradi svojih velikih naravnih zakladov razvila velikansko industrijo in postala Angliji še nepri-

merno hujši tekmec kakor Nemčija, ki je razmeroma siromašna in odvisna od možnosti industrijskega eksporta ali navezana na rop. Poražena Rusija bi bila postala plen velikih kapitalističnih držav ne glede na svoje bivše zaveznike in nasprotnike, če ne bi bila izvedla revolucije in postavila svoje ogromne državne stavbe na nove temelje. V nemškem imperialističnem programu je še danes točka, da je treba Rusijo razdeliti in izročiti del ozemlja Nemčiji. Rusija je v svetovni vojni nosila velika bremena in doprinesla velikanske žrtve. Od svojih zaveznikov pa ni dobila tiste podpore, ki bi ji omogočila zasesti Dunaj in Carigrad. Ljubosumnost njenih zaveznikov je bila prevelika, zlasti zaradi Carigrada.

Anglija je na mirovni konferenci soglašala z ameriškim predlogom glede razorožitve na suhem, medtem ko bi ostalo to vprašanje glede morja odprto. Njen svetovni imperij je bil po vojni hudo razrvan, zlasti v kolonijah, zrahljane pa so bile tudi zveze z dominioni. Ni izključeno, da se je zavzemala za Wilsonovo zamisel o osnovanju društva narodov v nadi, da njegovo moč izkoristi za utrditev britanskega imperija. Tradicionalna konservativna in skeptična angleška politika je v tem vprašanju postala presenetljivo prilagodljiva in okretna. Geslo o „svobodi morja", ki se je med vojno tako poudarjalo, je zamrlo prav tako, kakor je marsikatera od Wilsonovih štirinajstih točk postala neaktualna, teorem, ki ga ni bilo mogoče izvesti v sodobnem življenju.

Ko je „svet desetih" končno sredi aprila sklenil predložiti Nemčiji mirovne preliminarije, ki naj bi bili podpisani do konca aprila, je hkrati sklenil, da se bo začel baviti z likvidacijo Avstro-Ogrske šele, ko bo zadeva z Nemčijo urejena. Motiv tega sklepa je bil, vnaprej preprečiti priključitev Nemške Avstrije k Nemčiji, ki je očitno ustrezala političnemu nagnjenju alpskih Nemcev bivše monarhije. Obveze in obremenitve, ki bi bile naložene Nemčiji, naj bi opominjale in zastraševale avstrijske Nemce. To je obenem praktično pomenilo oslabitev slovenskih aspiracij na Ko-

roškem, ker se je tako skrhal odpor zaveznikov proti Avstrijcem. S tem v zvezi bi se morala odložiti tudi rešitev jadranskega vprašanja, čemur pa so se upirali Italijani, sklicujoč se na londonski pakt iz leta 1915. Ta pakt ostalim velesilam ni bil prijeten zaradi svoje tajnosti in ker je bil spričo Wilsonovega načela o samoodločbi narodov in novega položaja po razpadu Avstro-Ogrske, proti kateri je bil naperjen, močno zastarel.

Jugoslovanska delegacija na mirovni konfernci je zahtevala, da se Italija v tej zadevi ne sme udeleževati sej „sveta štirih" (Wilson, Lloyd George, Clemenceau, Orlando), v katerega se je preko noči izpremenil „svet desetih". Ta zahteva je imela moralno osnovo, kajti Italija bi bila sicer hkrati prizadeta stranka in sodnik v lastni zadevi. Italiji se je mudilo. Že februarja je jugoslovanska delegacija predlagala, naj se predloži ves kompleks med Italijo in državo Srbov, Hrvatov in Slovencev spornih vprašanj predsedniku Wilsonu kot razsodniku v rešitev. Italija pa tega predloga ni sprejela. Američani so bili tisti, ki so Jugoslovane najbolj ščitili proti Italiji.

Italija je zahtevala za sebe poleg Primorja, dela bivše Kranjske, Koroške in Dalmacije tudi Reko, k čemur so jo izpodbadali Madžari, ki so imeli na Reki gospodarske interese. Med ameriškimi eksperti so bila mnenja deljena: en del je podpiral težnje Italije, drugi jim pa ni bil naklonjen. Na vsej mirovni konferenci ni bilo nobenega delegata in eksperta ne med Američani ne med Angleži ne med Francozi, ki bi odrekal Italiji Trst, Pulj in Gorico. Šlo je le za večji ali manjši teritorij zaledja, ki naj ga dobi k tem mestom. V tem okviru se je debatiralo o geografskih, hidrografskih, gospodarskih in prometno-političnih razmerah. O narodnih mejah in samoodločbi ljudstva, kar bi bilo nedvomno v korist Slovencev in Hrvatov, se ni govorilo. Wilsonovo načelo je bilo pozabljeno in se je že prašilo v državnih arhivih. Mnogo se je razpravljalo o gospodarskih vprašanjih z vidika mest, ki so tedaj de facto že pripadla Italiji, na priliko, ali gravitira soška in vipavska dolina h

Gorici in ali bi mogli ti kraji živeti brez Gorice, ako jih ne dobi Italija. Italijani so svojo zahtevo po železniški progi Pulj—Divača utemeljevali z razlogom, da bi bila nova železniška proga ob zapadni obali Istre tehnično neizvedljiva; zato morajo iz strateških razlogov brezpogojno dobiti obstoječo železniško zvezo Pulj—Divača. Od Wilsona označeno razmejitev, tako imenovano raško mejo, ki bi razdelila Istro, je Italija zavrnila, na jugoslovanski strani pa ni bilo nikogar, ki bi se bil pogumno zavzel za to mejno rešitev in prevzel zanjo politično odgovornost, razen morda Pašića, ki pa ni našel zadostne podpore na hrvatsko-slovenski strani. O čem so zastopniki velesil v jadranski komisiji še razpravljali, kakšne misli so se porajale v njihovih glavah, o tem je javnost le malo izvedela. Angleški novinar Dillon je na primer 20. marca 1919 poročal v London naslednje: „Zdi se, da je reševanje jadranskega vprašanja nekoliko napredovalo; predvidena rešitev vendar najbrže ne bo zadovoljila javnega mnenja obeh prizadetih držav. Kakor sem izvedel iz dobrega vira, se je po vrnitvi predsednika Wilsona eni od obeh prizadetih držav resno predložila kompromisna rešitev v tem smislu, da prepusti ozemlje, ki ga terja za sebe, drugi državi proti finančni odškodnini, ki jo je ameriški zastopnik označil za potrebno. Nisem pooblaščen, da ta predlog natančneje razložim, preden sporazum ni dosežen, ker bi se, ako se zanj izve, mogla pogajanja razbiti ob odporu javnega mnenja tiste države, ki bi odstopila teritorij za finančno pomoč.“ Tajnost, v katero so bila zavita važna pogajanja glede rešitve jadranskega problema, je nasprotovala prvi štirinajstih Wilsonovih točk, ki je proglasila načelo, da se mora odpraviti tajnost stare diplomacije in se morajo javne pogodbe razpravljati javno.

Zastopniki Italije, ki so smotrno zasledovali svoj cilj, dobiti na severu in vzhodu kar največ, so se sklicevali tudi na težavni politični položaj v svoji državi. Naraščajoče komunistično gibanje bi utegnilo izzvati veliko krizo, ako se vojne žrtve Italije ne bi zadostno honorirale. Med vojno so italijanski državni dolgovi narasli na velikansko vsoto. Zlasti

premog in železo je morala Italija dobavljati od zaveznikov. Italijanska plačilna bilanca je bila vedno neugodna in se je moral skoraj ves primanjkljaj pokrivati iz dohodkov tujskega prometa in z zaslužki njenih številnih izseljencev ter sezonskih delavcev v tujini. Med vojno je Severna Amerika veliko zaslužila z vojnimi dobavami Evropi, Anglija s prodajo svojega premoga in s pomorskim prevozom, v Franciji so pustile zavezniške armade veliko denarja, le Italija med vojno ni ničesar zaslužila, ampak imela samo izdatke. Ker je njeno tako in tako majhno trgovinsko brodovje med vojno zelo trpelo, mora sedaj dobiti odškodnino in priložnost, da te izgube nekako nadomesti. Teh in podobnih navedb njeni bogati zavezniki niso preslišali, čeprav so Francozi in Wilson dolgo omahovali in iskali poti do sporazuma, ki ne bi dajal povoda za nove konflikte v bodočnosti.

Avstrijska trgovinska mornarica, zgrajena in podpirana iz javnih sredstev, je s pritrdilom povojne Avstrije prešla v italijansko last. Italijanski kapitalisti so kupili in tudi pošteno plačali delnice avstrijskih parobrodnih družb. Bivši nemški gospodarji teh družb, ki so uživale dolgo dobo izredne subvencije in bonifikacije iz davčnih sredstev Avstro-Ogrske, so napravili dobro kupčijo, spravili denar in se porazgubili v prahu bivše habsburške monarhije. Dunaj je mislil samo na svoje koristi in je hotel za bodočnost zagotoviti svoje trgovinske interese in prednost pred ostalimi svojimi sosedi v tržaški luki. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev — to je bilo pri tem stanju jasno v naprej — bo ostalo brez trgovinske mornarice, tudi če dobi kakšno že izgrajeno morsko luko. Pri svojem uvozu bo prisiljena, posluževati se ladij svojega soseda in priznavati njegove prevozne tarife. Ta nemoč Jugoslavije na vsej njeni dolgi morski obali, s katero nas bo bodočnost bolj in bolj spajala, je tembolj občutna, ker ima naša država na svojih ostalih mejah številne sosede, pa malo dobrih prijateljev.

Velike, stomilijonske slovanske države Rusije na mirovni konferenci ni bilo. V njej je divjala meščanska vojna. Njeni nekdanji zavezniki so najprej mislili na vojaško interven-

cijo, naposled pa so se prestrašili velikih stroškov in se omejili na majhna podjetja v Arhangelsku in v Sibiriji. Kasneje so se spomnili, da bi boljševike morda le ukrotili, ako vojaško in denarno podpro njihove nasprotnike v Rusiji. Ko tudi to ni pomagalo, so se skušali ž njimi pogajati in so jih povabili na sestanek v Marmornem morju. Toda boljševiki so vabilo odklonili. Nazadnje so zavezniki razglasili, da bo boljševiški ogenj izgorel sam v sebi. Toda zaradi odsotnosti Rusije na mirovni konferenci so imeli zapadni Slovani težavno stališče, zlasti mi Slovenci smo bili pri tem najbolj prizadeti, čeprav smo najmanjši. Čehi so bili na zapadu zaradi svojega medvojnega dela in propagande dobro znani; Severna Amerika in njen predsednik sta se za Čehe naravnost navduševala. To je bila predvsem zasluga Tomaža Masaryka in čeških legij v Rusiji. Velikemu svetu malo znane Slovake pa so vzeli Čehi pod svoje okrilje. Od Jugoslovanov so bili na zapadu znani le Srbi, Hrvati mnogo manj, Slovenci in njihove narodne aspiracije pa skoraj nič. Niti pred vojno niti med njo Slovenci niso storili tako rekoč nič, da bi bili seznanili druge narode s svojimi zadevami in težnjami in jih opravičili.

Slovenci smo na mirovni konferenci izrekli svoj narodni program — združitev s Hrvati in Srbi v skupni državi. Več nismo rekli ne širokemu svetu, ki je odločal tudi o naši bodoči usodi, ne ostalima dvema narodoma, s katerima smo se pravkar združili. Vsaj najodločilnejšemu izmed te naše trojice, Srbom, bi morali povedati kaj več o našem narodnem programu in našem ozemlju, kajti železo se kuje, dokler je vroče. Nekateri, če že ne večina tedanjih vodilnih srbskih politikov, so bili o nas premalo poučeni, pa so pričakovali, da bomo svoje težnje sami zastopali politično realno in pogumno ter da se ne bomo skrivali za rodoljubne deklamacije. Zakaj so bili naši odločilni možje takrat tako plašni in negotovi? Politično smo bili za svetovno revolucijo, kakor imenujemo prvo svetovno vojno in njene nasledke, povsem nepripravljeni.

Slovenci smo se pokazali tudi neenotne. Primorski Slovenci odnosno njihovi zastopniki so imeli pred očmi predvsem svoje kraje. Slovenci na Kranjskem so se zanimali za slovensko Koroško, Slovenci na vzhodnem Štajerskem pa za svojo mejo in Prekmurje. Redek je bil naš človek, ki bi imel enoten pogled na mednarodno tako zelo sporno ozemlje Slovencev. Posamezniki, ki so ta položaj razumeli, so potrebo in enotnost našega ozemlja sicer poskušali tolmačiti, a to je bilo premalo. Duhovna moč posameznikov za realen uspeh ni zadoščala. Slovensko ljudstvo je bilo celo tisočletje zid, ki je branil Nemcem dostop do Jadrana in dalje do Sredozemskega morja. Trst sam je bil sicer po večini prebivalstva italijanski, gospodarsko pa je bil izhodišče ne samo vseh slovenskih dežel, temveč tudi avstrijskega alpskega ozemlja in celo južne Nemčije. Ako je hotela mirovna konferenca oslabiti nemško ekspanzivnost na jugu, bi morala slovensko ozemlje ojačiti na jugu, na severu pa mu brezpogojno priključiti prometno važni Beljak in Celovec.

Tako sem površno pokazal na nekatere probleme pariške mirovne konference in njene težave kot njen oddaljeni opazovalec. Toda to je potrebno vedeti, da se razume, kako so bile naše slovenske zadeve v očeh odločujočih osebnosti malenkostne in malo pomembne za veliko svetovno politiko in kako je bilo naši delegaciji težavno, dati jim večji in zadostni poudarek.

Ker je bilo težišče naše bodoče usode končno preneseno v Pariz, bom pripomnil še to in ono k nadaljnjim dogodkom, kolikor sem jih videl in opazil iz bližine.

NAŠA PRIZADEVANJA NA MIROVNI KONFERENCI

Jugoslovanska mirovna delegacija v Parizu je imela tri glavne delegate, katerih vsak je imel poleg sebe še eksperte za narodna, politična, finančna, kulturna, gospodarska

itd. vprašanja. Na čigav predlog so bili imenovani trije delegati, mi ni znano. Bivšo kraljevino Srbijo je zastopal njen tradicionalni državnik, stari Nikola Pašić, Hrvate bivši predsednik Jugoslovanskega odbora v Londonu in prvi zunanji minister nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev, dr. Anton Trumbić. Slovenci so dobili svojega delegata v osebi bivšega medvojnega avstrijskega ministra dr. Ivana Žolgerja. Svoje eksperte za razna vprašanja si je menda izbral vsak delegat sam. To sklepam iz tega, ker je dr. Žolger tudi mene povabil, naj se pridružim mirovni delegaciji kot ekspert za socialno-politična gospodarska vprašanja.[34] Vabilo sem moral iz več razlogov odkloniti. Nedvomno je, da niso Srbi sami določili dr. Žolgerja za glavnega delegata za Slovence, ampak da je moral biti imenovan na pobudo slovenskih političnih strank. To sklepam tudi iz tega, ker mi je dr. Žerjav po moji odklonitvi Žolgerjevega vabila izjavil: „Ko smo razmišljali o sestavi naše delegacije za Pariz,

---

[34] Dne 11. januarja 1919 sem prejel od dr. Vodopivca sledeče pismo: „Velecenjeni gospod komisar! Jugoslovanski delegat za mirovno konferenco, dr. Žolger, ki se nahaja sedaj v Beogradu, mi naroča kot svojemu namestniku v komisiji za mirovno konferenco v Ljubljani, da Vas, gospod komisar, v njegovem imenu naprosim, da se pridružite mirovni delegaciji, ki odide te dni v Pariz. Morda bi se, velecenjeni gospod komisar, v tej zadevi zglasili še danes popoldne med 4. in 6. uro ali jutri med 10. in 12. uro pri meni v poslopju Narodne vlade na Bleiweisovi cesti, 2. nadstropje, vrata 20. Z odličnim spoštovanjem vdani dr. Vodopivec s. r."

Narodna vlada v Ljubljani je bila namreč po prevratu ustanovila posebno „komisijo za mirovno konferenco", ki ji je načeloval dr. Žolger sam, njegov namestnik pa je bil dr. Vodopivec, goriški rojak in do prevrata uradnik v nekem dunajskem ministrstvu, pozneje po izvedbi vidovdanske ustave pa veliki župan ljubljanski. O njem med vojno, za časa jugoslovanske propagande, nismo čuli ničesar. Kdo je to gospodo prav za prav postavil na ta nova mesta, mi ni znano. Najbrže pa je bil v tem oziru napravljen poseben dogovor med klerikalno in liberalno stranko. Tako je prišel n. pr. na svoje mesto z Dunaja v ljubljansko finančno direkcijo kasnejši finančni delegat dr. Karel Šavnik, ki je potem še dolga leta gospodaril v tem uradu. — Opomba avtorja.

na Vas nismo računali. Vi ste tu bolj potrebni!" Pozitivno tudi vem, da socialistična stranka nikoli ni bila pozvana na posvet glede sestave naše mirovne delegacije, niti ni bila vprašana za svoje mnenje in predloge. Od omenjenih treh naših delegatov je navzven vsej delegaciji nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev načeloval Nikola Pašić, ker je bil politično in osebno znan po vsej Evropi, zlasti tudi med antantnimi diplomati. Razumljivo je, da se je glede vprašanj, ki so se tikala samo Hrvatov in Slovencev, omejil in se tudi podredil mnenju in zahtevam hrvatskega oziroma slovenskega delegata.

Dr. Žolger je bil dolga leta višji ministrski uradnik na Dunaju ter je bil na zelo dobrem glasu. Bil je koncilianten in objektiven mož, pri svojih poslih silno natančen in priden. V političnem pogledu je bil pristaš slovenske ljudske stranke, vendar se ni nikoli javno izpostavljal. Bil je edini Slovenec, ki je v Avstriji dosegel ministrsko čast, seveda šele med vojno. Ta njegov osebni uspeh je pripisati predvsem številnim vojnim porazom in težavnim razmerom, v katerih je živela bivša Avstrija v zadnjih letih svojega obstanka. Njegovo imenovanje za ministra brez listnice je izzvalo veliko zavist med nekaterimi političnimi voditelji takratne slovenske ljudske stranke, ki so se tudi čutili poklicane biti cesarski ministri. Zlasti takratni deželni glavar kranjski, dr. Šusteršič, se je čutil prizadetega in je dr. Žolgerju to njegovo službeno napredovanje osebno zameril.

Še danes sem uverjen, da je bilo imenovanje dr. Žolgerja za vodjo slovenskega oddelka jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci politično pogrešno. S tem imenovanjem je bil postavljen dr. Žolger, ravnokar še član vojnega kabineta cesarja Karla, med delegate in diplomate zmagovitih antantnih držav. Osebno je bil med njimi malo znan, zato tudi ni imel osebnih zvez, ki so bile za ta posel potrebne. Pozitivno vem, da je njegovo imenovanje povzročilo tudi pri češkoslovaški mirovni delegaciji velik odpor. Ko sta se ob neki priliki v Parizu sešli češkoslovaška in jugoslovanska delegacija na skupen posvet, je vodja če-

škoslovaške delegacije dr. Karel Kramař, ki je bil med vojno obsojen zaradi veleizdajstva na smrt, dr. Žolgerja ostentativno preziral in mu obračal hrbet. Tudi Italijani so v svoji propagandi uspešno izrabili to okolnost sebi v prid in izzvali v pariškem javnem mnenju s tiskom nerazpoloženje proti slovenski in hrvatski delegaciji v Parizu.

Navajam naslednji članek, ki je bil očitno inspiriran od nasprotne politične propagande in ki je izšel v zelo razširjenem buljvarskem listu „Le cri de Paris" (št. 1144 z dne 2. marca 1919) ob karikaturah dr. Žolgerja, dr. Otokarja Rybařa in dr. Trumbića:

„Jugoslovani. — Novo kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev sestavljajo tri različna ljudstva in jo zastopajo tudi trije odlični diplomati, ki so si razdelili naloge na mirovni konferenci.

G. Vesnić je zahteval važen pas ozemlja na bolgarski in romunski meji. G. Trumbić, ki je Hrvat, je zahteval Dalmacijo in Reko. G. Žolger, ki je Slovenec, zahteva Istro, Trst, Gorico in Gradiško. K sreči so to samo trije gospodje.

‚Cri de Paris' je že razkril čudno in zanimivo osebnost Žolgerja, enega teh treh jugoslovanskih delegatov.

Njegovo delovanje označuje sovražnost do Italije. Bil je odličen avstrijski uradnik, ko ga je spomladi leta 1918. gospod von Seidler poklical v svoj vojni kabinet. Kot minister avstrijskega cesarja se je zelo potrudil v borbi proti Italijanom. Po sklepu premirja je postal minister nove jugoslovanske države in si v tej svoji novi funkciji prizadeva odrekati Italijanom plodove njihove zmage. Kakor vidimo, se g. Žolger ni spremenil. Prej je pač deloval na Dunaju, danes pa deluje v Parizu.

‚Cri de Paris' je tudi že poročal, da so se slovenske avstrijske čete junaško branile ob Piavi proti Italijanom in francoskim vojakom generala Grazianija.

Ker so nekateri to zanikovali, jim postrežemo z avtoriziranim pričevanjem g. Rybařa, slovenskega poslanca, ki se sedaj tudi nahaja v Parizu z jugoslovansko delegacijo.

Poleti 1918 je v dunajskem parlamentu protestiral proti tistim, ki so dolžili jugoslovansko ljudstvo separatističnih teženj, ter je govorniško vzkliknil:

‚Vsa naša žalostna zgodovina dokazuje, da smo vedno izkazovali zvestobo vladajoči dinastiji in da smo storili vso svojo dolžnost v tej vojni. Slovenski, hrvatski in bosenski regimenti so bolj ko vsi ostali prelivali svojo kri na bojiščih, celo tedaj, ko se je bilo treba boriti proti lastnim plemenskim bratom.'

Eden od nasledkov vojne bo torej ustanovitev kraljevine, kjer bodo Srbi, ki so se odločno borili proti habsburškemu cesarstvu, združeni s Hrvati in Slovenci, ki so to cesarstvo branili z največjim junaštvom."

Jugoslovanska mirovna delegacija je imela proti sebi skoraj ves pariški tisk. Pariški veliki listi so bili skoraj brez izjeme okupirani in plačani od raznih držav. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev je imela za sebe edinole dnevnik „Journal des Débats". Njegov lastnik je bil comte Begouen, politični uvodničar pa Auguste Gauvain. List je bil še najbolj razširjen v diplomatskih in aristokratskih krogih ter se skoraj ni mogel prištevati med velike svetovne politične dnevnike, čeprav je bil zaradi svojih člankov pri nas neštetokrat citiran in hvaljen. Ostali veliki dnevniki naših zadev niso hoteli niti priobčevati, kajti bili so bodisi v službi naših narodnih nasprotnikov ali pa so hoteli veljati za nevtralne. Dobro se spominjam, s kakšno težavo sem pripravil uredništvo takratnega velikega socialističnega dnevnika „Humanité" do tega, da je sprejelo članek o naših takratnih narodnih zadevah in nezgodah, ki sva ga sestavila skupaj z Rudolfom Golouhom, a še ta je izšel močno okrnjen. Najino prizadevanje, pridobiti za nas takratni zelo levičarski dnevnik „Populaire", pa sploh ni rodilo uspeha iz razlogov, ki so mi ostali neznani vse do danes.

Slovenci v nobenem pogledu nismo bili zadostno pripravljeni na to mirovno konferenco. Razen malega števila emigrantov, ki so bili člani Jugoslovanskega odbora v Londonu in ki so skušali po svojih močeh v antantnih deželah in v Severni Ameriki slediti Tomažu Masaryku in Edvardu Benešu, niso razvili Slovenci nobene močnejše in sistematične propagande proti avstro-ogrski monarhiji in Habsburgom. Domača agitacija za majniško deklaracijo tudi ni mogla ustvariti sposobnih ljudi za konkretne naloge, ki jih je kmalu morala reševati mirovna konferenca v težkem ozračju nasprotujočih si interesov na mednarodno tako zelo spornem ozemlju, kakršno je slovensko. Komisija za mirovno konferenco v Ljubljani, ki jo je po odhodu dr. Žolgerja v Pariz vodil dr. Vodopivec, je morala sklicevati

ljudi, katerih se je slučajno kdo spomnil ali pa bral njihova imena v časopisih, da bi na sestankih zbrala gradivo o aktualnih vprašanjih. O gospodarstvu n. pr. nismo imeli skoraj nobenih točnih podatkov, ako morda izvzamemo konec vojne izišlo knjigo dr. M. Brezigarja „Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva", ki ima tudi le približno statistiko. Brez točnih podatkov pa naša mirovna delegacija v Parizu ni mogla postavljati točnih navedb, s kakršnimi so delegacije drugih narodov mirovno konferenco in „svet desetih" odnosno „svet štirih" kar zasipale.

Tako je n. pr. ljubljanska komisija za 29. januar 1919 sklicala v mestno dvorano posvet o vprašanju, ob kakšnih pogojih bi se mogla naša dežela industrializirati. Na tem posvetu se je govorilo:

1. O domačih produkcijskih sredstvih, strojih, črnem premogu, elektrifikaciji.

2. O domačem delavstvu in kako bi se moglo privabiti v deželo kvalificirano delavstvo.

3. Kako bi se mogel poceniti živež in druge življenjske potrebščine.

4. Kaj bi morali storiti za boljše prometne in trgovske zveze z ostalimi deželami Jugoslavije.

5. Kako bi dvignili eksport proizvodov, ki jih proizvajamo.

6. Kakšne industrijske panoge bi se mogle pri nas razviti in katere njihove produkte bi mogli izvažati.

Na tem sestanku je bilo z uradne strani postavljeno tudi vprašanje, ali naj vodimo takšno trgovinsko politiko, ki bi podpirala veleposestnike, ter so bila predložena tale vprašanja:

1. Ali naj se prepreči uvoz žita z visoko carino?

2. Ali naj s pomočjo visoke carine na žito dvignemo poljedelstvo?

3. Ali naj se prepreči uvoz živine in lesa z visoko carino?

4. Ali naj z visoko carino podpiramo živinorejo?

5. Ali naj s pomočjo visoke carine preprečimo uvoz raznih poljskih pridelkov, kakor fižola, krompirja, repe, zelja?

6. Ali naj s pomočjo visoke carine preprečimo uvoz sadja?

7. Ali naj s pomočjo carine zabranimo uvoz vina?

in slednjič

8. Ali naj gospodarsko podpiramo veleposestva ali pa srednja kmečka posestva, katera pridelajo le malo več, kakor se porabi doma?

To je samo eden izmed mnogoštevilnih primerov našega diletantizma v tej usodni dobi naše politične borbe za obstanek sploh.

Za ta in podobna vprašanja smo imeli le površno približno statistiko, n. pr. koliko so znašali dohodki posameznika pred vojno v Sloveniji, v Avstriji in na Ogrskem od posameznih panog gospodarstva, od poljedelstva in živinoreje, od vinoreje, od sadjereje, od gozdarstva, od industrije, od obrti in trgovine itd. Glede domačega gospodarstva nismo imeli razen nekaterih nezanesljivih številk, povzetih in sestavljenih po izkazih statističnega urada na Dunaju za vso avstrijsko državo skupaj, nobenega jasnega pregleda in zelo nasprotujoča mnenja, deljena ne samo po političnih strankah, temveč tudi po stanovskih in osebnih interesih. Takih sestankov je bilo v Ljubljani precej, toda vsi ti sestanki niso mogli dati prave jasnosti v vprašanjih, na katera je bilo treba konkretno odgovoriti. To je tudi razumljivo, ker more na takšna vprašanja odgovoriti le trajno znastveno proučevanje.

Med eksperti naše mirovne delegacije so bili dobri, uporabni ljudje, ki so poznali politične in narodne prilike v krajih, v katerih so živeli ali pa se rodili. Bili pa so med njimi tudi ljudje, ki so bili za svoj posel nesposobni in ki so bili imenovani za eksperte samo zaradi strankarskega ali pa osebnega pritiska. V političnem pogledu so bili med eksperti najbolj vidne sledeče osebnosti: za Primorje bivši državni poslanec Trsta dr. Otokar Rybař, za Koroško duhovnik dr. Lambert Ehrlich, za vzhodno Štajersko in Prek-

murje dr. M. Slavič, tudi duhovnik. Za splošna politična vprašanja in zaradi poznanja ljudi in razmer v severni Ameriki je bil določen dr. Ivan Švegel. Tajnik slovenske mirovne delegacije oziroma dr. Žolgerja pa je bil Bruno Stare, pravnik in poznavalec naših narodnostnih razmer v Primorju. Poleg teh so bili tam navzoči še eksperti za razna gospodarska in kulturna slovenska vprašanja. Jugoslovanska mirovna delegacija je imela svoj uradni sedež v hotelu Beau Site, nedaleč od Arc de Triomphe. Načelnik slovenskega dela delegacije dr. Ivan Žolger je tu prebil največ svojega časa, ne samo podnevi, temveč često tudi ponoči na številnih posvetih. Tu je pisal in sestavljal najrazličnejše spomenice in razlage naših domačih vprašanj ter predloge za vplivne osebnosti mirovne konference. Vsak njegov izdelek je bil točno in skrbno sestavljen. Iz rok ni dajal nepopolnih spisov. V tem pogledu je bil izreden in neprecenljiv človek. Toda na drugi strani so mu manjkale bistvene lastnosti modernega diplomata, potrebne zlasti v tistem času, ko se je zgrinjal v Pariz ves svet in ko se je za dolgo dobo odločala usoda mnogih narodov in bodočnost nove Evrope.

Krivico bi delal dr. Žolgerju, kdor bi mu ne priznal, da se je mož zelo trudil, dobiti dobre osebne zveze. Toda ta trud mu je otežkočilo njegovo bivše avstrijsko ministrovanje. Govoril je dobro francosko in je dobil nekaj koristnih zvez s francosko aristokracijo. Te njegove zveze so se pričele pri grofici Casquet, ki je bila pred vojno večkrat pri nas v litijskem okraju. Grofica ga je seznanila s svojim sorodnikom markizem de Crequi Monfortom, ta pa ga je seznanil z ostalimi aristokratskimi rodbinami in osebnostmi iz visoke pariške družbe, n. pr. s princeso Rohan. Velike nade je stavil dr. Žolger tudi na maršala Focha, o katerem je mislil, da se bo z uspehom zavzel za slovenske zadeve, ker je bil dober katolik. Te nade so bile seveda jalove, kajti maršal Foch je bil za Francoze samo najvišji vojaški strokovnjak, v diplomatska vprašanja pa se ni rad spuščal in ga tudi poklicni francoski diplomati na tem terenu niso

priznavali. Dobro znanstvo si je dr. Žolger pridobil tudi z univerzitetnim profesorjem Haumantom, ki je bil nekak politični in diplomatski izvestitelj starega vladnega predsednika Clemenceauja, najvidnejšega in najodločnejšega človeka v „svetu štirih". Haumant je imel zveze s francoskim delegatom Andrejem Tardieujem, znanim desničarskim politikom in kasnejšim predsednikom francoske vlade. To osebno zvezo je baje posredoval francoski kapitan Saint Quintin, ki je pozneje sploh vstopil v francosko diplomatsko službo. Zvez v francoskem političnem centrumu ali celo na levici naša delegacija ni imela nobenih.

Vidna osebnost v naši delegaciji je bil slovenski ekspert dr. Ivan Švegel. Kakor sem že omenil, je bil dr. Švegel dolga desetletja v konzularni in diplomatski službi avstro-ogrske monarhije, zlasti v Ameriki. Ta mož je bil po svojih delovnih metodah pravo nasprotje dr. Žolgerja. Imel je veliko osebnih zvez med diplomati in državniki Severne Amerike in bi bil lahko storil za Slovence več, ako bi bil našel v naši delegaciji več opore in sugestije ter pomočnika, ki bi naše domače probleme zares dobro poznal. Znal si je pridobiti osebne naklonjenosti s svojim uglajenim nastopom, z vabili na razne soareje in podobno ter se uveljaviti kot poznavalec politične in diplomatske zgodovine avstro-ogrske monarhije v dolgi dobi vladanja Franca Jožefa I. Stanoval je v velikem in mondenem hotelu Continental na Place de la Concorde v bližini ameriške delegacije. V tej delegaciji je imel prijatelje, kakor eksperta Douglasa Johnsona, Charlesa Seymoura, profesorja Daya, dalje Kernera, profesorja univerze v Kansasu in Čeha po rodu; dobro je poznal tudi profesorja Archibalda Coolidgea, ki je bil za Slovence tako usoden. Prav dobre zveze je imel tudi z vplivnim Wilsonovim zaupnikom, polkovnikom Edvardom Mandellom Housom. Od ameriških ekspertov je bil za naše stališče pridobljen profesor Kerner, medtem ko je bil Coolidge v koroškem vprašanju naš nasprotnik, ker je propagiral Karavanke kot bodočo mejo med Avstrijo in Jugoslavijo.

Dr. Švegel je s pomočjo svojih zvez prišel tudi do predsednika Wilsona. O obisku slovenske delegacije pri Wilsonu posnemam po zapiskih dr. Švegla[35] naslednje: Dne 25. aprila 1919 je poiskal dr. Švegla v njegovem hotelu ameriški kapitan Stuart Montgomery in mu javil, da bi imel predsednik Wilson ob enajsti uri in četrt nekoliko časa, da se ž njim razgovarja o slovenskih in jugoslovanskih zadevah. Nekoliko dni poprej so namreč dr. Švegel, dr. Gregorin in dr. Bogumil Vošnjak obiskali ameriškega poslaniškega svetnika Arthura Hugha Fraziera in ga opozorili na okolnost, da Wilson doslej še ni zaslišal nobenega zastopnika Slovencev in da bi bilo to potrebno. Dr. Švegel je takoj poiskal dr. Gregorina in dr. Vošnjaka, ki govorita oba angleško, da vsi skupaj zainteresirajo predsednika za naša slovenska vprašanja.

Wilson jih je sprejel zelo ljubeznivo in se razgovarjal ž njimi preko določenega časa. Dr. Švegel je razgovor pričel s konstatacijo, da so Slovenci najbolj zapadni slovanski narod, ki ima komaj poldrug milijon duš, od katerih jih 200.000 prebiva v Združenih državah. Ti izseljenci so si v svoji novi domovini zaradi temeljitosti in rednosti pridobili ugled v gospodarstvu, a tudi v duhovnem oziru lahko pokažejo na lepe uspehe. Iz njihovih vrst je izšlo pet škofov katoliške cerkve v Ameriki, med katerimi je najbolj znan apostol Indijancev in pisec njihove gramatike Friderik Baraga. Po njem je dobilo v državi Michigan ime neko mesto in neka county (okraj). V Evropi je zasedlo naše ljudstvo vse alpsko ozemlje zapadno in južno od Donave in so bili Slovenci mejaši Čehov, dokler niso bili za hrbtom napadeni od Nemcev, ko so morali bíti hude boje na vzhodu z barbari in Turki v obrambo zapadne civilizacije. Tako so izgubili v Alpah kos za kosom svojega ozemlja, kljub temu pa so se ohranili na svojem sedanjem teritoriju v trinajststoletnih bojih. Danes zapirajo pot nemškemu imperializmu

[35] Tudi to Šveglovo poročilo je bilo v skrajšanem obsegu priobčeno v „Slovencu“ št. 105. od 8. maja 1919 pod naslovom „O mojem sprejemu pri predsedniku Wilsonu“.

do Sredozemskega morja, zaradi česar so važen sočinitelj evropskega ravnotežja.

Wilson je to razlago pazljivo poslušal in pripomnil, da so nekateri pogledi zanj novi, nato pa je prešel na svoje odprto pismo o jadranskem vprašanju od 24. aprila 1919 in na našo bodočo mejo proti Italiji. Gospodje so se mu zahvalili za njegov interes za naša narodna vprašanja ter ga opozorili še na namere, ki se zdi, da obstoje glede naše severne meje. Narodno suženjstvo preti 400.000 Slovencem.

„Vaše argumente povsem priznavam," je rekel predsednik, „toda tu ravno mora poseči vmes ‚League of Nations' (Zveza narodov) in preprečiti zatiranje manjšin po velikih narodih." To njegovo naziranje je bilo malo tolažilno, čeprav je dodal: „V tem oziru bomo dobili močna jamstva, da bodo posamezni narodni deli, če se bodo čutili zatirane, mogli apelirati na Zvezo narodov." Na pripombo, zakaj se ne bi že sedaj uveljavila načela predsednikovih programatskih točk, je Wilson odvrnil, da je pač želja Italije, dobiti strategične meje. Dr. Vošnjak je povsem pravilno pojasnil, kako je ravno vojna dokazala, da je bila stara meja ob Soči najboljša strategična meja, vsekakor boljša od nove, ki je daljša in katero si je določila Italija sama v londonskem paktu. Ta meja v istrskem Krasu ni nikakšna obrambna meja. Italijanska utemeljitev z razvodjem med Jadranskim in Črnim morjem tudi nima vrednosti. Težko je najti zemljevid, na katerem se ne bi dalo najti podobnega razvodja. Nato je Wilson razložil, kje naj bi po njegovem tekla meja: prerezala naj bi Istro in šla po stari rimski meji. To je bila tako imenovana raška meja, ki so mu jo predlagali njegovi eksperti. Kako naj bi potekala meja proti severu, o tem si še ni bil na jasnem.

Glede Reke se je Wilson odločno izjavil proti italijanski okupaciji in je pokazal pri tem dosti stvarnega poznanja razmer, zemljepisne lege in geografskih imen. Povedal je, da ima v svoji delovni sobi reliefno karto, ki kaže strme brežine vzhodne jadranske obale ter postavlja v čudno luč italijansko trditev, da preostane naši državi

tudi še brez Trsta, Reke, Zadra in Šibenika cel tucat izvrstnih pristanišč, kakor n. pr. Makarska, Ercegnovi itd. Dr. Švegel je pri tej priliki opozoril predsednika na okolnost, da si želi Italija poleg Trsta tudi Reko samo zato, da odreže našo državo gospodarsko od Jadranskega morja. Reka sama na sebi ne predstavlja prvovrstnega pristanišča zaradi izrednih morskih globin, ki zelo ovirajo in dražé zidavo pomolov. Ogrska vlada je za Reko veliko storila, da bi mogla uspešno konkurirati avstrijskemu Trstu, pa ni uspela. Trst je edino veliko pristanišče Jadrana in bo to tudi ostal v vsakem primeru, ako ne bo pod gospostvom Italije obsojen na propad. Samo v tem primeru bi ga jugoslovanska Reka lahko prekosila, a da bi to možnost preprečila, Italija noče ničesar čuti o tem, da bi Reka spadala k Jugoslaviji. Wilson ni mogel skriti svojega notranjega razburjenja, ko se je o tem govorilo, posebno še, ko je omenil gospoda Ossojnacka, ki so mu ga bili Italijani predstavili kot „soglasno izvoljenega poslanca Reke" in kateremu je bil dejal, da je bila njegova „soglasna" izvolitev mogoča pač samo na ta način, da se je slovansko prebivalstvo nasilno odvrnilo od volitev. Wilson se je sam smejal, ko je dostavil: „Morali bi videti, kako presenečen je bil." Wilson je izjavil, da mu je dobro znano, da so Madžari italijansko prebivalstvo na Reki šele zadnje čase umetno utrdili in pomnožili.

Dr. Švegel mu je pripomnil: „Naravno, še leta 1848. je bilo v tem mestu samo 700 Italijanov. Enako je bilo s Trstom in Gorico, za katera je po ustanovitvi trozveze Nemčija zahtevala od dunajske vlade, da ščiti italijansko prebivalstvo. Sedaj pa naj Slovenci zaradi teh 15.000 Italijanov izgubimo ne samo mesto Gorico, temveč vso goriško deželo, ki šteje 155.000 prebivalcev." Misleč na Celovec in na Maribor je dr. Švegel še dostavil, da v slovanskih deželah avstro-ogrske monarhije niso bila mesta nikjer v skladu s svojim podeželjem, ampak so bila nasprotno trdnjave nemškega uradništva, oficirjev, trgovcev, industrialcev, nameščencev in učiteljev, ki so tujca lahko preslepile s svojo nemško ali madžarsko vrhnjo barvo. Ta

barva pa bo skopnela kakor sneg, ako nastopijo normalne razmere. To spoznanje, ki je posebno za Američana zelo težavno, sedaj že narašča med eksperti te velike dežele.

Informacije, ki jih je imel Wilson o dosedanji reški trgovini, so delegacijo precej presenetile, kajti statistika, na katero so Italijani opirali svoje trditve, je bila netočna. Ko je nekoč jugoslovanski zunanji minister dr. Trumbić izjavil, da odpada 50% reškega trgovinskega prometa na jugoslovansko zaledje, a je dr. Ossojnack v pariških listih oporekal, češ da znaša naš delež na reški trgovini komaj 7%, je mislil Wilson, da absorbira Reka poleg ogrskega tudi del romunskega trgovinskega prometa. To naziranje seveda ni bilo točno, ker ima Romunija za svoj petrolej in za svoje žito vendarle svoja lastna pristanišča v Črnem morju. V tem pogledu se je zopet pokazala pomanjkljiva pripravljenost naše mirovne delegacije, ki ni imela zbranih natančnih statističnih podatkov, ki ne bi bili sporni.

Ta nejasnost je Američane in Wilsona dovedla do tega, da so iskali drug izhod v neodvisni reški državi. Dr. Švegel je to misel smatral za politično nevarno, sprejemljivo samo v primeru, ako se hkrati tudi Trst z vsem Istrskim polotokom internacionalizira in postavi pod ameriško upravo. Takšna rešitev bi bila dobrodošla zaradi utrditve bodočega miru v tem delu sveta in bi bila mladi jugoslovanski državi koristna zaradi lastnega gospodarskega napredka z ameriško pomočjo. Wilson te Šveglove zamisli sicer ni odbil, bil pa je mnenja, da njegova domovina ne bo hotela ostati trajno zapletena v evropske zadeve. Dr. Švegel je pripomnil, da je postal svet manjši, prometne zveze so se pomnožile in vstop Amerike v svetovno vojno mu dokazuje, da se je odrekla dosedanji izolaciji. „America has come here to stay" (Amerika je prišla sem, da tu ostane). Med evropskimi konflikti, vštevši tudi carigrajskega, je jadransko vprašanje tako zelo važno, da je postalo na mirovni konferenci največji evropski problem. Trst kot pomorsko pristanišče leži skoraj v srcu Evrope in bo zato ostal večni cilj nemških želja. Italijanska politika in oku-

pacija Trsta vzdržujeta ta nemški cilj tudi za bodočnost. Wilson je to že spoznal, ko ni prezrl medsebojnih stikov med Nemci in Italijani takoj po sklenitvi premirja. Zlasti je postal Wilson pozoren, ko je dr. Švegel dejal, da je Napoleon pred 100 leti ob ustanovitvi Ilirije priključil Trstu kot pristanišču celo del Tirolske do Lienza. Wilson je smehljaje se odgovoril: „Želel bi imeti danes Napoleonovo moč."

Sedaj je nastopil trenutek, da se napravi predsedniku kompliment. „Vaša beseda, gospod prezident, seže dalj, kakor je segal Napoleonov meč! To, kar ste predvčerajšnjim zapisali o Reki, sega daleč preko tega objekta in zbuja v nas upanje v boljše človeštvo, ki se bo moralo osvoboditi kratkovidnega egoizma, za katerega je danes Italija dober primer." „Tudi jaz mislim tako," je toplo odvrnil Wilson in začel razlagati, da se praktična izvedba njegovih idealističnih ciljev ne da doseči z enim mahom, temveč samo postopoma. Pri tem je rabil prispodobo, da je treba ljudi pripraviti na drugo pot previdno in počasi, ne pa jih nenadoma ostro okreniti okoli ogla. To velja sedaj vprav za Italijo, ki se zapira pred stvarnostjo in trmasto zahteva izvedbo londonskega pakta. Če ne bi bilo tega pakta, ki ga Amerika ni nikoli priznala, a ga morata priznavati Francija in Anglija, bi se on rad zavzel za vse slovenske zahteve glede meje proti Italiji, ker priznava njihovo upravičenost in uvideva, da ne zahtevamo več ko jasno narodno mejo. Dr. Vošnjak ga je zaprosil, naj vztraja pri zahtevi po pravičnem plebiscitu v spornih krajih.

Razgovor z Wilsonom je bil tako živahen in se je dotikal tolikih vprašanj, ki zadevajo Slovence, da je družba ostala v razgovoru še dolgo stoje, ko se je že dvignila s sedežev. Wilson je rekel, da bi se rad še dalje razgovarjal, ako ne bi imel že naročenih obiskov. S humorjem je pripovedoval o svojih izkušnjah, ko je dolge ure brodil po okolici New Yorka, ne da bi bil slišal eno samo angleško besedo, pa pri tem ni nikoli podvomil o ameriškem značaju tega mesta. Dr. Gregorin je končno Wilsonu še potožil

nad razmerami, v katerih morajo živeti po okupaciji njegovi slovenski rojaki, ter je v podkrepitev svojih trditev navedel primere. Končno je delegacija izročila predsedniku umetniški album z več tisoč podpisi slovenskih deklet s prošnjo, da ga izroči svoji hčerki, ki je tedaj še ni bilo v Parizu.

Ta prvi razgovor nekaterih ekspertov slovenske mirovne delegacije z Wilsonom je bil dosežen samo z osebnimi zvezami, ki si jih je bil pridobil dr. Švegel v Ameriki deloma že pred vojno, deloma pa kot naš ekspert v Parizu.

POSEBNA SLOVENSKA DEPUTACIJA V PARIZU

Iz tega razgovora se je porodila glede na vojni konflikt na Koroškem tudi misel, naj odidejo tedanji politični predstavniki Slovencev sami v Pariz in odločujočim možem povedo ter razlože svoje težnje. Najbolj aktualna je bila tedaj naša borba na Koroškem, zato je bilo koroško vprašanje v ospredju. Naša mirovna delegacija je poslala tak predlog osrednji vladi v Beograd, ki je tej zamisli pritrdila, čeprav mu stari Nikola Pašić ni bil naklonjen in se je izrekel proti odhodu te posebne deputacije v Pariz.

Ko je mirovna konferenca v Parizu odločila glede slovenskega dela Koroške plebiscit, kakor so ga predlagali nekateri v tem spisu že omenjeni ameriški eksperti, to pri nas, kakor tudi pri slovenski mirovni delegaciji, ni zbudilo navdušenja. Vsi smo namreč vedeli, da je narodna zavest koroških Slovencev zelo šibka. Velik del koroških Slovencev je bil popolnoma pod vplivom nemškega kapitala, nemške državne in deželne administracije in raznih nemških političnih strank, ki so raztezale svoje delovanje tudi na slovenske vasi in trge. Takoj spočetka je bilo dvomljivo, ali se bo plebiscit izšel ugodno za nas. Zato sta bila slovenski del naše mirovne delegacije v Parizu in deželna vlada v Ljubljani mnenja, da se mora ta sklep izpremeniti, sklep o plebiscitu razveljaviti, pa naj mirovna konferenca

sama določi novo državno mejo na Koroškem po novi ugotovitvi narodnostne meje med nemškim in slovenskim prebivalstvom. Da se doseže ta naš namen, je bil slovenski del naše mirovne delegacije mnenja, da potrebuje politično pomoč domovine.

Takratni predsednik deželne vlade dr. Janko Brejc je bil, kakor sem že zgoraj omenil, velik avtokrat in je vse zadeve zunanjepolitičnega značaja zadrževal za sebe in za svoj ožji strankarski krog. Spominjam se, da sem imel zaradi tega večkrat spore ž njim, kakor tudi takratni podpredsednik deželne vlade dr. Žerjav. Prvotno so hoteli deputacijo sestaviti kar natihoma, in sicer iz treh oseb, ki so vse pripadale samo eni politični stranki; izbrali so dr. Antona B. Jegliča, ljubljanskega škofa, dr. Antona Korošca, takrat podpredsednika centralne vlade v Beogradu, in dr. Janka Brejca. Toda dr. Korošec je odklonil, „iz etiketnih ozirov do naše mirovne delegacije", kakor je nekoč pozneje izjavil dr. Brejc. Kako naj se to razume, ne vem. Ostalim članom deželne vlade predsednik ni o vsem tem povedal ničesar. Zato sem jaz n. pr. dva dni poprej odšel v zadevah svojega resora v Beograd. Narodno predstavništvo je zborovalo v starem kraljevskem dvorcu na Terazijah, pa sem zato šel kar tja, da poiščem potrebne mi ljudi in ministre in da ne izgubljam časa po raznih ministrstvih, ki so bila tedaj razmetana po vsem mestu. Na hodniku srečam takratnega ministra notranjih del Svetozara Pribičevića, ki me je začuden nahrulil, zakaj nisem odšel v Pariz. Jaz o vsem nisem nič vedel. Odšel sem takoj k predsedniku vlade, ki mi je šele razložil, za kaj gre in da moram vsekakor takoj in nemudoma nazaj v Ljubljano, kar sem seveda storil. Tu sem našel pariško deputacijo že sestavljeno, in sicer sta bila določena od SLS škof dr. Anton B. Jeglič in dr. Janko Brejc, od demokratske stranke dr. Karel Triller in dr. Vladimir Ravnikar, od socialistične stranke pa Rudolf Golouh in jaz. Kako je za moje odsotnosti prišlo do drugačne sestave deputacije in kakšna pogajanja so se vodila med strankami, mi ni znano. Moral sem takoj dalje,

niti toliko časa ni bilo, da bi se kaj pomenili, napravili načrt za delo in zbrali potrebni propagandni material.

Tako je prišla deputacija v Pariz prav za prav praznih rok, razen morda dr. Brejca, ki je vzel s seboj tudi svojega tajnika dr. Andreja Druškoviča. Takoj po prihodu v Pariz, še isto dopoldne, smo se zbrali z jugoslovansko delegacijo na konferenci. Že na pragu me je nekdo predstavil Nikoli Pašiću, ki je dejal, da se že poznava. Seveda sem ugovarjal, češ da imam čast videti gospoda predsednika prvič, on pa je trdovratno trdil dalje, da se že poznava in da sva se že večkrat videla. Pri mizi sem sedel poleg Pašića, občudoval njegovo mirnost in dostojanstvenost in njegove mirne sinje oči, iz katerih je sijala nekaka milina. Težko bi bilo uganiti, da se skriva za to milino in dobroto star politik in strankar, prekaljen v mnogih in zelo hudih političnih borbah. Navzoč je bil tudi zunanji minister dr. Ante Trumbić, glavni delegat za Slovence dr. Ivan Žolger, ekspert dr. Otokar Rybař in še mnogi drugi. Prvi je govoril dr. Brejc, ki je ponavljal naše argumente glede nameravanega plebiscita in govoril proti temu, da bi morali Jugoslovani zadnje dni zasedeni Celovec zopet zapustiti in se umakniti na demarkacijsko linijo. Dr. Trumbić je priporočal uvidevnost in zmernost in je menil, da je treba odlok „sveta desetih" o zopetni izpraznitvi celovške kotline vsekakor upoštevati, čeprav je mnenje Slovencev drugačno. Pašić je ves čas molčal, samo enkrat se je nagnil k meni in mi zašepetal: „V politiki je potrebno potrpljenje, ne moremo doseči vsega na mah." Potem je položil roko na mojo ramo in še dodal: „Pa za deset godina opet će biti rat!" Spominjam se, da mi je pri tej zadnji besedi šel kar mraz po hrbtu, ker sem bil tedaj kakor večina ljudi v takratni Evropi mnenja, da vojne dolgo, dolgo več ne bo, ker se je nihče izzvati ne bo upal in najbrže narodi ne bi hoteli ubogati tako, kakor so leta 1914. Danes po tolikih letih priznavam, da je imel stari srbski državnik deloma prav, čeprav še ni prišlo v Evropi do nove vojne. Prepričan pa sem tudi, da bi bila naša severna meja ugodnejša, ako

bi bila vlada v Beogradu odrekla pokorščino odloku „sveta desetih" in bi zasedeno ozemlje obdržala v svoji pesti ter se kasneje sama pogodila z dunajsko vlado.

Ta prvi posvet slovenske deputacije z našo takratno mirovno delegacijo v Parizu ni imel nobenih pozitivnih rezultatov. Določilo se je samo, da je treba obiskati razne politične osebnosti in vplivati na časopise v našem smislu. Meni in Golouhu tudi ni bilo prav, da je dr. Brejc neprestano govoril samo o Koroški, ravno tako ostali delegati, da pa nihče ni načel problema naše meje na zapadu. Vedel sem namreč, da so ameriške jugoslovanske delavske organizacije poslale v Washington k predsedniku Wilsonu zaradi slovanskega Primorja svojo deputacijo, ki mu je izročila posebno spomenico s posebnim zemljevidom vzhodne obale Jadranskega morja z vsem njenim zaledjem, kjer so bili grobo označeni narodnostni teritoriji Italijanov, Slovencev in Hrvatov. Wilson je deputaciji obljubil, da bo posvetil spornemu vprašanju vso pozornost; z uspehom svojega obiska zadovoljna delegacija je sporočila o njem s posebnim kabelskim telegramom tudi socialistični stranki v Ljubljano.[30]

Naša mirovna delegacija nam ni mogla glede osebnih intervencij nuditi ničesar, ker je bila sama zelo osamljena. Le ljubljanskega škofa dr. Jegliča je naš delegat dr. Žolger s pomočjo svojih katoliških osebnih zvez spravil k francoskemu maršalu Fochu. Kaj so se tam pogovarjali, ne vem, ker o tem razgovoru ni ne škof sam ne kdo drug nič poročal ostalim delegatom. Rudolf Golouh in jaz sva se sama odločila, da poiščeva osebne zveze z voditelji francoske socialistične stranke in s klubom socialističnih poslancev v

[30] Tu se avtor moti v datumu. Deputacija ameriških jugoslovanskih delavskih organizacij je izročila v Washingtonu spomenico za pravično razmejitev med Italijo in Jugoslavijo šele leto dni kasneje, 9. marca 1920. Sprejel je ni Wilson, ampak njegov tajnik Tumulty in pa državni podtajnik Frank L. Polk. Spomenico, ki jo je Prepeluh nameraval v nadaljevanju „Pripomb" objaviti, je prinesel že „Naprej" IV. št. 100 od 1. maja 1920.

parlamentu, kateremu je načeloval Pierre Renaudel, tedaj najbolj jasna glava v tej stranki.

Vse ostalo je bilo na ramah dr. Švegla, po čigar posredovanju je 30. maja popoldne sprejel našo šestčlansko deputacijo (dr. Brejca, dr. Jegliča, dr. Trillerja, dr. Ravniharja, Golouha in mene) ameriški delegat in Wilsonov osebni zaupnik polkovnik House v hotelu Crillon, kjer je stanovala ameriška delegacija. Tolmač za vse je bil dr. Švegel.

Dr. Brejc je Housu najprej pojasnil skrb, ki jo ima doma mali slovenski narod, ko čuje razna, zanj neugodna poročila o dogajanjih na mirovni konferenci. Zato so v zadnjem trenutku prišli politični predstavniki Slovencev sami v Pariz, da opozore konferenco, kakšno nepričakovano razkosanje preti slovenskemu narodu, ki je po posegu Amerike v vojno od njenih vojnih ciljev pričakoval svojo popolno narodno osvoboditev in samoodločbo. Uresničitev Wilsonovega programa bi brezdvomno koristila bodočemu miru v Evropi in zavezniki in Amerika so dali velikanske žrtve v vojni proti nemškemu imperializmu, da se ta njegov namen doseže. Slovenski narod nikakor ne bo mogel preživeti udarcev, ki jih hoče sedaj mirovna konferenca s svojimi nerazumljivimi odločbami zadati našemu malemu, miroljubnemu narodu, ko ga namerava razkosati med tri ali celo štiri države.

Polkovnik House, majhen, debelušen in mrk človek, je zatrjeval, da je s simpatijami proučil slovensko vprašanje in da se povsem sklada s profesorjem Johnsonom, katerega je takoj tudi poklical. Ameriškega eksperta Johnsona so v Parizu nazivali „prezidentovega geografa". Bil je še mlad človek, veselega obraza, ki je v teku razgovora pokazal precej geografskega poznanja Koroške. House je rekel o njem, da je njegov poseben prijatelj in še bolje informiran od njega ter da skupno z angleškimi in francoskimi strokovnjaki zagovarja naše teritorialne zahteve na Koroškem. Ima pa v lastni delegaciji tovariše, ki predlagajo Karavanke kot našo severno mejo in ki so pripravili tudi Wil-

sona do nekih koncesij v tem pogledu. House je pri tem mislil na ameriška eksperta profesorja Daya in Seymoura, naša protivnika v tem vprašanju. Tu smo prvič čuli od polkovnika Housa, da rešitev koroškega vprašanja ne bo za nas tako ugodna in preprosta, kakor je to Johnson nekim našim ekspertom ponovno zatrjeval. Še vedno so bila pri Američanih v ospredju poročila ameriške študijske komisije z Dunaja, ki ji je predsedoval že omenjeni profesor Archibald Coolidge in ki se je oslanjala na že opisano potovanje ameriških ekspertov meseca februarja po Koroškem. Zaupno se je izvedelo že prej, da je Coolidge predložil Wilsonu dve poročili koroške misije. Prvo poročilo, ki so ga podpisali polkovnik Sherman Miles, profesor Martin in poročnik King, je sicer priznavalo slovensko prebivalstvo na Koroškem, a predložilo, naj se dodeli Avstriji zaradi tega, ker to koroški Slovenci sami žele. Svoje posebno poročilo je podal četrti član te misije, profesor Robert J. Kerner, Čeh po rodu, ki je predlagal Dravo kot državno mejo, kakor je sam priznal, iz oportunističnih razlogov, da reši za nas, kar se rešiti da. Coolidge je njegov predlog odklonil in se izrekel za predlog polkovnika Milesa. Usodno je bilo, da naša delegacija v Parizu dolgo ni mogla nič zvedeti, kaj je Coolidge Wilsonu prav za prav predlagal. Zaradi tega je vse do zadnjega sestavljala in izdajala spomenice, v katerih je dokazovala geografsko, historično in gospodarsko enotnost ter nedeljivost celovške kotline, in tako nevede podpirala svojega nasprotnika Coolidgea in njegove eksperte, ki so s prav istimi trditvami utemeljevali svoj predlog glede Karavank kot naravne meje. Pod vplivom tega našega in nemško avstrijskega dokazovanja je bil naposled tudi Wilson sam. V prepričanju, da je to tudi v našem interesu, je slednjič odločil, naj se spor reši s splošnim plebiscitom. Koroških razmer, kakor jih je ustvarila zgodovina dežele že davno pred vojno, seveda ni poznal in razumel. Morda so se Avstrijci Američanom tudi nekoliko smilili, ko so morali privoliti v delitev Tirolske in ves južni del te dežele do Brennerja

prepustiti Italiji. Polkovnik House je sam izrekel bojazen zaradi velikosti teritorija, ki naj glasuje. Opozoril nas je na nemško večino v Celovcu. Vsekakor, je rekel, se bo večina ljudstva odločila za Jugoslavijo že zaradi gospodarskih in finančnih bremen, ki bodo naložena z mirovno pogodbo Avstriji. V tem se je seveda motil, ker ni poznal ne ljudstva ne razmer. Plebiscitni teritorij se je pač moral določiti v takšni velikosti, ker smo sami takoj spočetka zahtevali našo bodočo narodno mejo daleč severno nad Celovcem.

Ob tem razgovoru mi je živo stopila pred oči skupščina, ki jo je bil v prvih prevratnih dneh sklical v veliko dvorano bivšega deželnega zbora kranjskega Narodni svet. Dvorana je bila prepolna same inteligence. Takratno narodno navdušenje je bilo tako veliko, da se je splošno zahtevala skoraj vsa Koroška za Jugoslavijo. Med tistimi, ki so tako nastopali, je bil tudi dr. Brejc. Nekateri profesorji so dokazovali s krajevnimi imeni, da je bilo tisto ozemlje nekdaj slovensko, da so imena posameznih vasi in trgov le ponemčena in da spadajo zaradi tega tudi tisti kraji k Jugoslaviji, pa čeprav je tam sedaj naseljeno prebivalstvo, ki ne govori več slovensko. Tako so nekateri zahtevali ne samo Št. Vid ob Glini in še druge kraje više na severu, ki so bili morda nekdaj res slovenski, pa so že davno popolnoma ponemčeni. Takoj so vstali še drugi in zahtevali še več ter podprli svoje zahteve največ s filološkimi tvorbami, dokler ni postala razprava smešna za vsakega pametnega človeka, ki je vsaj površno poznal takratno povojno Koroško. Nekateri so se tem in takšnim radikalcem uprli in svarili pred napetostjo. Zaman, bili so prevpiti in so odšli. Tudi poznejša naša propaganda glede Koroške je trpela na prenapetostih in velikih geslih, ki se niso ozirala na realni položaj. Ko so kasneje iskali prostovoljce za zasedbo Koroške, teh gromovnikov seveda nikjer ni bilo. Vodilni slovenski politiki, ki so okupirali koroško vprašanje politično zase in za svoje politične in osebne ambicije, pa so do zadnjega naivno verovali, da nam bodo drugi podarili,

kar si sami nismo znali vzeti. Pa o tem še kasneje. Sedaj, ko je imelo priti na konferenci v Parizu do usodnih odločitev za nas, se je jasno pokazala naša površnost, nepripravljenost in nerealno gledanje na dogodke, razmere in sile, ki so bile tu zapletene v boj. Slovensko Koroško v celoti samo zapravili mi sami! Če bi bili mi že od vsega začetka uvidnejši, bi bil tudi plebiscitni teritorij manjši in za nas ugodnejši.

V tej miselni zadregi, v katero nas je spravil House s svojimi pripombami, je dr. Švegel poudaril, da že spočetka nismo zahtevali več, kar še danes smatramo za svojo pravico, in da se pri tem načelnem vprašanju nismo mogli že vnaprej spuščati v taktična ugibanja, ki so morda pravilna ali pa tudi ne, ker bi se s tem enkrat za zmerom odrekli ozemlju, ki je bilo in je naše narodno ozemlje. Mirovna konferenca lahko — v svoji suverenosti — zmanjša plebiscitno ozemlje tudi na severu, kakor je to storila na jugu in vzhodu, kjer je bila Mežiška dolina takoj priznana Jugoslaviji, s čimer smo za bodoči plebiscit na Koroškem izgubili zanesljivih 10.000 slovenskih glasov. Dr. Brejc je še enkrat ponovil, da slovenskemu narodu notranji razplet in razlogi mirovne konference za doslej storjene sklepe niso znani, zaradi tega tudi ne more razumeti, zakaj odločujoče velesile teptajo načelo narodnih meja v korist svojih dosedanjih vojnih sovražnikov, a v škodo tistih, ki so se ž njimi vsa leta skupaj borili. Dejal je še, da so koroški Slovenci zašli v sedanji težavni položaj zaradi zaupanja, ki ga je imela ljubljanska narodna vlada takoj po razpadu Avstrije v ameriške oficirje. Ti so ji bili nasvetovali, naj opusti vojaško zasedbo spornega ozemlja in se tako izogne novemu prelivanju krvi, kajti mirovna konferenca bo brezdvomno z veliko simpatijo pravilno in Slovencem v korist določila novo državno mejo. Ker je pač poslušala ta nasvet ameriških oficirjev, ni narodna vlada tedaj na Koroškem vojaško zasedla narodnega ozemlja, temveč se je zadovoljila s provizorno demarkacijsko linijo, ki so jo Nemci najprej meseca januarja in sedaj zopet meseca maja na-

menoma podrli, da nas sploh izrinejo iz Koroške. Njihovemu ravnanju mirovna konferenca ni ugovarjala. Zaradi tega ne bo preostajalo Jugoslaviji drugega, kakor da si svojo pravico vzame sama.

Deputacija je bila že prejšnji dan obiskala tudi nekatere eksperte, Johnsona, Daya, Seymoura in Kernera ter jim je razložila težavni problem naše severne meje. Gospoda Day in Seymour sta tedaj zatrjevala svojo naklonjenost in simpatije do koroških Slovencev in seveda obljubila svojo pomoč. Ko pa je dr. Švegel opozoril Seymoura, da bo že tisti dan popoldne ob tretji uri predložen zaveznikom v odobritev načrt mirovne pogodbe z Avstrijo, v kateri utegne biti označena tudi že nova državna meja na Koroškem, je cinično odgovoril: „Potem morate pač še med dvanajsto in tretjo uro tekst izpremeniti.“ Res je bila tisti dan odobritev avstrijske mirovne pogodbe odložena, toda ne zaradi koroškega vprašanja, temveč na intervencijo romunskega ministra in delegata Bratiana, ki je to dosegel v imenu „male antante“. Pozneje je, kakor znano, v diktirani avstrijski mirovni pogodbi koroško vprašanje ostalo odprto — za plebiscit.

EPILOG

Tu se „Pripombe k naši prevratni dobi" nenadoma pretrgajo. Dne 20. novembra 1937 je avtorja — v 57. letu življenja — prehitela smrt. Njegov poslednji spis je ostal nedokončan. Namesto nadaljevanja „Pripomb" je prinesla „Sodobnost" v zadnjem zvezku (št. 11—12) V. letnika na uvodnem mestu dr. Lončarjevo osmrtnico („Abditus").

Vendarle lahko še nekoliko zaokrožimo prezgodnji zaključek „Pripomb", ki so pretrgane tik pred poslednjim dejanjem slovenske deputacije v Parizu — pred njenim obiskom pri Wilsonu dne 5. VI. 1919, pri katerem je dr. Brejc začel svoj nagovor z besedami: „Ave, Wilson, Sloveni morituri te salutant!" („Slovenec" št. 131 od 8. VI. 1919). O tem obisku je namreč Prepeluh svoj čas v članku „Jadransko vprašanje in Amerika" („Naprej" IV. št. 33 od 11. II. 1920) napisal naslednje: „Amerika je danes naš edini up. V znani avdienci pri Wilsonu meseca junija 1919 sem izrekel prošnjo, naj bi vztrajal pri svoji odločitvi glede meje med nami in Italijo. Wilson je bil prijetno presenečen. Tedaj so se mi tiste besede štele v greh in nekateri listi so me celo napadli zaradi tega. Toda položaj v Parizu je bil že tedaj takšen, da je moral tudi slepec videti, da Wilsonova odločitev ni med slabimi najslabša v teh za nas tako nesrečnih časih. Danes smo silno veseli, da Wilson sploh še vztraja pri svoji odločitvi." S to navedbo smo nekoliko izpolnili tudi Prepeluhovo obljubo v „Pripombah", da bo pozneje pojasnil svoje mnenje, da bi se bili morali Slovenci pri vprašanju naših zapadnih mej strniti okrog Wilsona in mu poslušno slediti. Wilson je bil najprej (24. IV. 1919) predložil tako imenovano „raško" razmejitveno črto, nakar je italijanska delegacija začasno zapustila mirovno konferenco v Parizu v znamenje protesta proti nameravani kršitvi londonskega pakta. Nato se je pojavila misel, naj bi tvorila Reka z ozemljem ob železnici Št. Peter-Reka samostojno državo. Wilson je predlagal, naj bi ta reška vmesna državica obsegala vse ozemlje med njegovo raško črto in mejo, kakor je bila do-

ločena v londonskem paktu (torej tudi Idrijo in Postojno). Zamisli take reške državice se je približala tudi Italija, sprejele so jo v spomenici od 9. XII. 1919 Anglija, Amerika in Francija, a glede njenih mej in drugih vprašanj ni moglo priti do sporazuma med Jugoslavijo in Italijo. Wilson tudi v začetku l. 1920. ni bil voljan popustiti Italiji kaj več. Prepeluh je v omenjenem članku iz februarja 1920 izrazil svojo skrb za našo industrijo, obrt in trgovino, če nam laški imperializem zapre svobodno pot do morja. Ali „postanemo hribovski narod, ki se bo moral revno preživljati od pastirstva in tihotapstva"? Položaj je naslikal takole: „O Trstu seve ni danes nobenega govora več. Vsi ga proglašajo za italijansko mesto. Tudi Goriška je definitivno izgubljena. Zgolj na eno luknjico smo še upali... na Reko in pot do nje. Toda laški imperializem nam je zamašil tudi to luknjico. In ker nismo rekli k temu svoj ‚amen', so evropski antantarji... zagrozili z izvedbo londonskega pakta." V ilustracijo navajamo še izjavo dr. Bogumila Vošnjaka, člana jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci: „Sa Italijom došli bi pre jeseni 1920. godine lakše do jednog sporazuma, koji bi bio kud i kamo bolji od Rapalla" („U borbi za ujedinjenu narodnu državu", str. 169).

H koroškemu vprašanju je napisal Prepeluh svoj epilog skoraj neposredno po plebiscitu v članku „Koroška in njen nauk" („Naprej" IV. št. 249 od 28. X. 1920). Najprej podaja splošno bilanco: „Slovencev nas je v Jugoslaviji vedno manj. Italijanski imperialistični želodec nas je pogoltnil dobro tretjino. Pred kratkim smo izgubili v gospodarskem in prometnem oziru za nas silno važno Radgono. Sedaj smo tudi na Koroškem ob vse. ‚Slovenija' se v Jugoslaviji sedaj lahko prekrsti v ‚Ljubljano z okolico'. Takšen je torej nepričakovani rezultat velike, skoraj petletne borbe za ‚osvoboditev malih narodov'. Razočaranje je veliko: vsa velika gesla bojujoče se antante so se izkazala kot goljufiva. Realno življenje je močnejše od izumljenih ideologij. Slovenci pa se znamo vživeti v vse..."

Članek je izšel mesec dni pred volitvami v ustavodajno skupščino, torej med volivnim bojem. Zato je Prepeluh poudaril, da ne piše za nobeno stranko in da nima namena kritizirati tega ali onega. Pokazati hoče na tisto napako, ki je bila po njegovem mnenju edina kriva mnoge velike nesreče našega ljudstva in tudi zadnjega poraza na Koroškem. Slovenska javnost te napake noče videti in priznati, se ne zaveda v zadostni meri položaja, v katerem se nahajamo. Nato v kratkem opiše, kako je prišlo do koroškega plebiscita. Omenja tudi obiske slovenske deputacije v Parizu pri tem in onem tedanjih „velmož", poudarja osamljenost slovenske mirovne delegacije, nezainteresiranost antantnih državnikov za slovenska vprašanja, spominja se „one nesrečne ofenzive na Koroško", pred katero je bil zaman svaril, Pašićeve tolažbe z vojno, ki pride morda že čez deset let, in še marsičesa, kar je in tudi česar ni pozneje v „Pripombah" opisal. Nato preide na svoje potovanje po Koroškem v času, ko so bile jugoslovanske čete še v Celovcu. Tam sta se Prepeluh in Filip Uratnik neobvezno razgovarjala s članom avstrijske narodne skupščine, gotovo socialnim demokratom. „Malo je bilo, kar je obljubil za primer mirnega sporazuma — Nemška Avstrija ga je želela. Iz Celovca sva jo mahnila v cono A,[37] vsak na svojo stran. V Ljubljani sva se zopet sešla — enega mnenja: slovenska narodna zavednost majhna, pritisk nemške kulture velik, napake naše nove uprave ogromne. Kmalu nato je bila na deželni vladi ena izmed mnogih ‚koroških sej'. Navzoči so bili civilni in vojaški dostojanstveniki in znane politične osebnosti iz vse Koroške in Štajerske. Razgovor je šel o plebiscitu na Koroškem in o njegovih izgledih ... Tedaj sem spregovoril o sporazumu z Nemško Avstrijo, ki je bil mogoč. Ona ponuja na Koroškem Dravo za mejo, pripravljeni bi bili zidati železnico do Železne Kaple in morda bi se dalo govoriti ob tej priliki

[37] Konec junija 1919 je „svet desetih" razdelil celovško kotlino kot plebiscitno ozemlje v dve glasovalni coni. Cona B s Celovcem naj bi glasovala samo v primeru, če bi plebiscit v coni A odločil za Jugoslavijo.

tudi o Radgoni. Vsi po vrsti so me ostro zavrnili... Zastonj je Filip Uratnik izredno modro razlagal naš položaj. Vse politične osebnosti, ki so bile tedaj stalno na Koroškem, so trdile, da so glasovi v coni A že natančno prešteti. Od Slovencev, ki so za nas, se je odbil precejšen odstotek na račun omahljivcev v zadnjem trenutku. Kljub temu pa ostane za nas najmanj 60—65% glasov sigurnih. Z Uratnikom sva morala umolkniti, zakaj besede so bile zmagoslavne in ponudba ... spričo takšnega razpoloženja smešna. Zakaj oni so ‚premaganci', mi smo pa ‚zmagovalci'!" Zgodilo pa se je drugače: „Radgono in vso Koroško smo izgubili." Mimogrede omenja še tisto prvo ‚koroško sejo' v nekdanjem deželnem dvorcu, ki jo opisuje proti koncu „Pripomb", in pripoveduje, da je na njej dr. Dragotin Lončar ponovil neko svarilo Masaryka, od katerega je bil pravkar prišel, a ga nihče ni vzel resno. Članek zaključuje takole: „Radikalizem ob nepravem času je škodljiv, pa bodi to v nacionalnih ali socialističnih rečeh... Slovenci bi bili danes lahko na Koroškem in v Radgoni, če ne bi hazardirali i v politiki. Vse smo stavili na eno samo kocko — in smo vse izgubili! Povejte, če smo se iz tega tudi kaj naučili? Jaz dvomim!"

D R U G I D E L

DUŠAN KERMAUNER:

Albin Prepeluh - Abditus

Njegov idejni razvoj in delo

I.

Albin Prepeluh se je rodil 22. februarja 1881 v Ljubljani. Proletarsko rodbino, iz katere je izšel, okolje, v katerem je rastel, in socialno zapostavljenost v ljudski šoli, ki ga je tako zagrenila, opisuje v spominih na mladost. Obiskoval je pet let II. mestno deško ljudsko šolo, nato dve leti nemško mestno deško ljudsko šolo. Vse, kar je doživljal in opazoval kot otrok, ga je gnalo v socialno upornost. Zatreti je moral svojo ukaželjnost, kajti zanj niso bila odprta vrata gimnazije. Štiriletno „strokovno šolo za lesno obrt" je dovršil 31. VII. 1897. Kratek čas je bil zaposlen pri nekem podjetju za umetno lesno obrt, nato pa je 8. III. 1898 stopil v pisarniško službo pri sodni upravi. V tej službi je ostal dobrih dvajset let, vse do prevrata. Prvih šest let in pol — do konca l. 1904. — je služboval v Ljubljani, nato pa po Kranjskem v provinci.

Že v zgodnji mladeniški dobi, še kot učenec obrtne šole, se je Prepeluh s krogom svojih vrstnikov, mladih delavcev vred vnel za socialistično idejo, ki je ugodila njegovim pritožbam in ustrezala njegovim težnjam. Njemu ni nobena šolska učenost odvrnila pozornosti od socialnih razmer, v katerih je živel, in postavila jezu do socializma, da bi bil moral „preplezati trudoma devetkrat devet plotov priučenih in posvečenih fraz", kakor je o sebi zapisal Ivan Cankar (Kako sem postal socialist). Pozneje („Socialni problemi", 165) je Prepeluh pojasnil, da ga je privedlo v socializem „spoznanje socialne krivice", in izrecno pripomnil: „Ta krivica ni tičala v tem, da je bila tiste čase umetnost v naši domovini v blato pohojena cvetlica..." Ni se čutil ponižanega v socializmu, ki ga je ravno dvignil iz socialne manjvrednosti, in ni mu bilo žal, da se je pregrešil zoper izročene „narodne svetinje", ki jim ni pripisoval posebne vrednosti. Z lahkoto je zavračal vse teorije, ki so obstoječi red zagovarjale in blagoslavljale. Izbirati je imel le med krščanskim socializmom dr. Kreka in socialno demokracijo. Izbral si je slednjo.

V devetdesetih letih se je začelo na Slovenskem na novo razvijati socialistično delavsko gibanje, ki je bilo l. 1884. zatrto s procesom zoper „krvavce" in z obsodbo Franceta Železnikarja na desetletno ječo. Slovensko delavstvo se je socialno prebujalo pod neposrednim vplivom delavskega gibanja v sosednjih nemških in drugih avstrijskih deželah. Rokodelski pomočniki in delavci so v tujini prevzeli socialistično misel delavskega združevanja in jo po vrnitvi domov začeli širiti med rojaki. Tako je nastopila prva generacija socialističnih agitatorjev in organizatorjev, ki so v nekaj letih položili temelje za razvoj socialne demokracije po mestih in rudarskih krajih na Slovenskem. Tip takega agitatorja opisuje Prepeluh v Ivanu Brozoviču. Bili so to preprosti delavci samouki, ki so postali socialisti „čisto praktično, iz potrebe in seve iz spoznanja, da prinaša socializem res vse ono, kar je delavstvu potrebno", kakor pravi eden od njih Josip Kopač („O preteklih dneh", Pod lipo II. 1925, 126). Z veliko požrtvovalnostjo in žilavostjo so kljubovali vsem šikanam oblastev in političnih nasprotnikov, teoretičnega znanja o socializmu pa niso imeli mnogo. Tudi glasilo mlade slovenske socialne demokracije „Delavca", ki je začel izhajati konec l. 1893., so izprva pisali delavci samouki Anton Grablovic, Rok Drofenik in Jože Zavertnik. „Delavec" se je moral l. 1895. preseliti na Dunaj, ker ga ni hotela tiskati nobena tiskarna v domovini. Tam so začeli pisati vanj prvi inteligenti, nekaj visokošolcev (Ivan Geiger, ki je kmalu umrl, Ivan Oražen, poznejši voditelj slovenskega sokolstva, Viktor Kukovec iz Ljutomera, ki je bil l. 1907. kandidat socialnodemokratske stranke, Ivan Žmavc, ki se je potem naselil v Pragi in zamislil posebno socialno filozofijo) in pa takrat že tridesetletni časnikar in bivši častnik Etbin Kristan, ki se je ves posvetil slovenski socialni demokraciji in se v njej s svojim govorniškim ter časnikarskim darom hitro uveljavil kot osrednja osebnost.

Etbin Kristan je imel glavno besedo že na ustanovnem zboru „jugoslovanske socialnodemokratske stranke", ki se je vršil v avgustu 1896 v Ljubljani. Na njem zbrana peščica

slovenskih socialnih demokratov še ni predstavljala nobenih znatnejših in utrjenih delavskih organizacij, a „temperamenta je bilo seveda mnogo, upanja na neznansko hitro zmago še več", kakor je osem let pozneje zapisal v spominu nanj Etbin Kristan (Rdeči prapor VII. št. 50 od 9. XII. 1904). Po zboru se je začela zelo živahna socialnodemokratska agitacija in se nadaljevala do državnozborskih volitev l. 1897., ko so prvič volili tudi delavci v novi, splošni (V.) kuriji. Socialni demokrati so nastopali z močno mladostno samozavestjo in trdno vero v prepričevalno silo svojih argumentov. Videti je, kakor bi bili pričakovali, da bodo s svojimi idejami kar v enem zaletu osvojili slovensko ljudstvo in pometli tako z liberalnim narodnjaštvom, ki so mu oponašali, da ljudstvu ne nudi ničesar, kakor s klerikalizmom, o katerem so menili, da pač zaman prepričuje ljudi, naj ponižno potrpe s krivicami tega sveta. Socialnodemokratska agitacija je dosegala vidne uspehe kljub žilavi nasprotni krščansko-socialistični agitaciji, ki jo je vodil dr. J. Ev. Krek. V spominih na Kreka opisuje Prepeluh eno takratnih javnih debat med glavnima zastopnikoma obeh idej, ki sta snubili prebujajočega se slovenskega proletarca. Socialnodemokratski govorniki so opozarjali na velikanski razvoj socialne demokracije v Nemčiji in v drugih industrijsko razvitih deželah. Ali ne kaže ta razvoj, da hiti družba, ki je na eni strani osredotočila v rokah peščice vse bogastvo, na drugi strani pa proletarizirala in zasužnjila velikanske množice proletariata, svojemu koncu, „katastrofi" nasproti? Pričakovali so, da bo napovedovana velika industrijska kriza prepričala večino ljudstva, to je proletariata in ostalih delovnih slojev, ki jim proletarizacija preti, da je treba gospodarstvo preurediti v socialističnem smislu. Agrarna kriza, ki je že od sedemdesetih let hudo pritiskala evropskega kmeta, je sredi devetdesetih let še trajala. Tudi kmetje so se zanimali za socialno demokracijo, obiskovali njene shode in odobravali njena gesla; kazalo je, da bo tudi med njimi uspela splošna socialistična agitacija za nov gospodarski red, ki ne bi več obsojal delovnega ljudstva k čez-

mernemu delu in bedi hkrati. Rok Drofenik je l. 1895. izdal brošuro „Slovenskim kmetom v pouk in preudarek", Etbin Kristan pa leto dni kasneje še drugo „Stari in novi kmečki prijatelji". Tudi narodnega vprašanja socialni demokrati niso prezrli. Trdili so, da socializem najdosledneje nasprotuje vsakršnim narodnim predpravicam in zastopa popolno narodno enakopravnost. Mednarodni socialistični kongres v Londonu l. 1896. je sprejel načelo, da imajo vsi narodi pravico samoodločbe. Etbin Kristan je z vso zgovornostjo razlagal, da je za Slovence narodna rešitev le v socializmu. Meščanski narodni boj se je v devetdesetih letih najgloblje pogreznil v močvirje oportunizma. Oficielna slovenska politika je odložila „Zedinjeno Slovenijo" pod klop kot preradikalno in neuresničljivo zahtevo. Etbin Kristan je pričakoval, da si bo socializem pridobil simpatije na Slovenskem vprav z obljubo, da bo odpravil tujo nadvlado in prinesel narodno svobodo. Odpirale so se torej vsestransko najlepše perspektive za socializem in po njem za narod in za delovno ljudstvo — za delavce in vse tlačene sloje, kakor so takrat govorili. Take gradove si je zidala v oblake zlasti mladina, ki se je oklenila socialne demokracije.

Med mlado socialistično generacijo sta se dvignila nad povprečje zlasti takratna tesna prijatelja Prepeluh in dve leti mlajši Karl Linhart, ki je bil iz nemške rodbine, študiral v nemškem oddelku realke, a se v petem razredu l. 1898. sporekel s profesorji in šolo zapustil. S svojim socialističnim navdušenjem je poživil krog mladih samoukov in prinesel vanj širše obzorje študenta, zlasti poglobljeno zanimanje za leposlovje. Literatura je bila v krogu te mladine sploh v modi. Leta 1896. je delavski socializem, ki ga je oficielna slovenska javnost tako v nič devala, stopil po Aškercu („Iz pesmarice neznanega siromaka" itd.) in po Govekarju (novela „Socialist") v slovensko literaturo. Tudi Etbin Kristan se je po prihodu z Dunaja začel uveljavljati kot slovenski pesnik in pisatelj. Bivši urednik „Delavca" in eden najvidnejših propagatorjev socializma Rok Drofenik je začel 1. IX. 1897 v Celju izdajati prvo slovensko socialistično

„poučno-zabavno" revijo „Svobodni glasovi", ki pa je izhajala samo šest mesecev. „Svobodni glasovi" so priobčili tudi prve Prepeluhove literarne poskuse, črtice in pesmi (pod psevdonimom Bine). Ker se s Prepeluhovo leposlovno delavnostjo v tej študiji ne bomo bavili, omenjamo tu, da je pisal vse do l. 1918. črtice in feljtone. Prinašali so jih socialistični listi, „Naši zapiski" v prvih letnikih, „Slovenski narod" i. dr. Leta 1903. je izdal pod psevdonimom Pavel Mihalek zbirko črtic „Iz nižin življenja". Leta 1910. je izšel v ponatisu iz „Slovenskega naroda" njegov edini daljši leposlovni spis, roman „Mina" (pod psevdonimom A. P. Rušič). Zadnje njegove feljtone je prinašal „Naprej" l. 1917., zadnji leposlovni črtici pa je priobčil „Ljubljanski Zvon" l. 1918. („Za soncem" in „Kupčija"). Omenjamo tudi Prepeluhove leposlovne ocene v „Naših zapiskih" (zlasti Cankarjevih del, Etbin Kristanovih dram i. dr.) in njegov prevod Machiavellijevega „Il principe" — „Vladar", ki je izšel l. 1920. in ki mu je napisal informativen zgodovinski uvod.

Prepeluhovemu začetnemu publicističnemu delu nismo mogli slediti, ker ni pri nas nikjer dobiti slovenskih socialnodemokratskih listov do l. 1904. Pisal je menda že v „Delavca" in „Svobodo", ki sta od jeseni 1897 izhajala v Trstu, nato pa v „Rdeči prapor", ki ga je ustanovil Etbin Kristan spomladi 1898 in ki je nadomestil prejšnji dve glasili.

Tu moramo popraviti netočno trditev Ignaca Mihevca („Iz mojih mladih let", Pod lipo I. 1924), da sta bila Prepeluh in Janez Kocmur zaradi nekih letakov ali lepakov proti Badenijevi vladi zaprta. Prepeluh je nekoč res imel sitnosti zaradi agitacije, a v zapor ga ni spravila.

Linhart in Prepeluh sta se kmalu uveljavila v socialni demokraciji, prvi bolj s svojim temperamentnim govorništvom, Prepeluh pa kot marljiv proučevalec konkretnega socialističnega dela. Na III. strankinem zboru, ki se je vršil 8. in 9. IX. 1900 v Trstu, sta bila poleg Etbina Kristana in Josipa Kopača referenta tudi osemnajstletni Linhart — o taktiki stranke — in dvajsetletni Prepeluh (pod psevdonimom Abdetič) — o „občinskih volitvah", to je o komunal-

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO ... inz

nem programu stranke. Prepeluh se zaradi službe ni mogel javno izpostavljati, neodvisni Linhart pa se je povzpel v kratkem času do prav pomembne vloge v slovenski socialni demokraciji. Ko se je Etbin Kristan l. 1901. preselil na Dunaj, je postal Linhart glavni strankin agitator in je skupaj s Prepeluhom časnikarsko pomagal Josipu Kopaču, ki je ostal sam pri „Rdečem praporu" v Trstu. Leta 1903. je odšel Linhart v Trst urejevat „Rdeči prapor", kar je bilo spričo Linhartove politične bistrosti in temperamentnega pisanja listu in stranki le v korist. Toda Linhartova zvezda je kmalu zatonila. Prišel je v spore z nekaterimi prvaki, ki so ga končno v začetku l. 1906. po veliki, a neuspeli stavki trboveljskih rudarjev „likvidirali". V stiski se je odločil za moralni samomor in se vdinjal pri nemčurskem ptujskem „Štajercu", ki ga je urejal do svoje smrti l. 1918. Malenkostne razmere v vodilnem krogu socialnih demokratov so tudi Prepeluha odbijale in je vsekakor tudi njim pripisati, da se mu je je pozneje tako odtujil in se je pozneje popolnoma oklenil slovenskih masarykovcev.

II.

Medtem je bila tista, sredi devetdesetih let tako živa vera v „neznansko hitro zmago" socializma že precej splahnila. Spoznanje, da socialistična preobrazba družbenega reda še ni na pragu, da je pot do nje še neznano dolga, je prišlo tako iz „velikega sveta" od velikih, za razvoj človeštva odločilnejših narodov, kakor tudi iz izkušenj slovenske socialne demokracije v malem domačem svetu.

Slovenska socialna demokracija je sicer s svojo agitacijo v devetdesetih letih osvojila jedro industrijskega proletarijata in se trdno zasidrala v mestih in rudarskih krajih, toda celotni uspeh je daleč zaostal za velikimi nadami njenih optimističnih agitatorjev. Izrazitega proletariata je bilo v gospodarsko zaostali Sloveniji, po malih slovenskih mestih z Ljubljano vred, prav malo. Pri tem so ga še znaten del, zlasti na Kranjskem po deželi, zbrale in obdržale Krekove

krščansko-socialistične organizacije, nekoliko pa ga je ostalo tudi pod vplivom liberalne stranke.

Naskok socialne demokracije na ljudske plasti izven proletariata pa se je razbil ob trdnem zidu njihove konservativnosti. Prvotni odziv kmetov na socialnodemokratsko agitacijo je polagoma ponehal in socialnim demokratom se ni nikjer posrečilo ustvariti trajnejše kmečko socialistično gibanje. Kmečko ljudstvo se ni ločilo od svojih tradicionalnih nazorov in tudi ni hotelo zapustiti duhovščino, ampak se je celo vse bolj čvrsto vključevalo v katoliški politični tabor spričo njegove agrarne politike, od katere je pričakovalo zboljšanja svojega gospodarskega položaja. Agrarna kriza je po letu 1895. popustila in kmet je poslušal konkretne, praktične nasvete o gospodarski samopomoči proti oderuhom in liberalnemu kapitalizmu, ki ga je bil spravil na rob propada. Abstraktna socialistična agitacija, da se lahko reši bede in propadanja le v socialističnem družbenem redu, mu je bila čisto nepraktična „godba bodočnosti", ki jo je vse manj razumel, čim bolj je videl, da je mogoče s cenenim kreditom in ugodnejšo prodajo pridelkov dvigati kmečko gospodarstvo.

Ideja, da prinaša socializem slovenskemu narodu narodno svobodo, ni napravila nobenega vtisa na malomeščanske sloje. Vztrajali so pri svoji narodni ideji. Ta je izražala njihov socialni odpor proti vladajoči nemški birokraciji, ki je ovirala narodni razvoj, in proti prodirajočemu tujemu meščanstvu. Vrhnja plast slovenskega meščanstva, obstoječa iz trgovcev, večjih prodajalničarjev in obrtnikov, višjih uradnikov in pripadnikov svobodnih poklicev, sicer še ni imela pravega kapitalističnega značaja, a težila je za tem, da se gospodarsko in kulturno dvigne na stopnjo nemškega, evropskega meščanstva, in je obenem zviška gledala na zaostalo ljudstvo, na kmeta in delavca, katerih težave so ji bile deveta briga.

Obča tradicionalna kmetova konservativnost in socialna konservativnost meščana sta ostali neomajani. Socialni protest šibkega, družbeno še malo pomembnega proletarskega

sloja ni prebudil socialno spečega, v razmere vdanega ostalega ljudstva. Videti je bilo, kakor da je proletariat le nekak otoček v morju „reakcionarne mase" kmetov in maloščanov.

V slovensko narodno prebujenje, ki se je bilo že razraslo v dve veji, ko je proti koncu stoletja duhovščina v težnji, da prevzame narodno vodstvo, odtrgala kmečko ljudstvo od liberalnega meščanstva, se je razredno prebujanje proletariata vrinilo kot nekaj nedobrodošlega in tujega. Bilo je v ostrem nasprotstvu do vladajoče cerkvenoverske in narodne misli. Proletariat se je komaj mogel spraviti v okvir družbe, kakor jo je po izročilu zamišljala cerkev, to je družbe malih lastnikov, diferenciranih le v različne stanove, kakor je to bilo v fevdalnem družbenem redu pod vlado plemstva in klera. Socialistične težnje je cerkev prvotno ostro zavračala, češ da so nasprotne naravnim osnovam družbe in da uničujejo vsako avtoriteto. Prav tako malo pa je proletariat, ki se je za zboljšanje svojega socialnega položaja in za dosego svojih zgodovinskih smotrov mednarodno organiziral, spadal tudi v zamisel narodnega malomeščanstva, ki ni hotelo priznati nič drugega poleg boja za narodnost in je videlo v socialni demokraciji le silo, ki izloča delavstvo z narodnega boja. Tako sta oba družbeno-politična tabora gledala na socialno demokracijo kot na „tuje telo" v narodu. Novi „brezverci" in „brezdomovinci" so si mogli le v najostrejšem boju proti obema vladajočima naziranjima priboriti pravico do obstoja v narodu.

Socialna demokracija je bila po svojem neuspehu med neproletarskimi ljudskimi sloji omejena na obrtni in industrijski proletariat. Spričo spremenjene zgodovinske perspektive, ko novi družbeni red ni bil več tako blizu, ni mogla biti več težišče abstraktna agitacija s socializmom, ki bo kar mimogrede rešil poleg delavskega tudi vsa ostala družbena vprašanja, kakor kmečko in narodno. To težišče je prešlo na konkretno organizacijsko (strokovno in zadružno) delo med delavstvom. Tu se je socialna demokracija vkopala v trdne postojanke; razvijala je delavske stro-

kovne organizacije, ki so pripravljale in vodile boje delavcev posameznih strok za boljše delovne pogoje, in konsumne zadruge, ki so preskrbovale delavstvo s cenejšim blagom. Delavski organizatorji so reševali konkretne probleme delavskih organizacij, v občem političnem pogledu pa so se omejevali na zahtevo po splošni volivni pravici v parlament in samoupravne zastope, da bi delavska stranka prišla v njih do zastopstva, ustrezajočega njeni moči. Za ostala pereča vprašanja, ki so terjala od družbenega razvoja svojo rešitev, a so se tikala izključno ali predvsem ostalih neproletarskih ljudskih slojev, pa so se vse manj menili.

Tako se je socialna demokracija sčasoma skoraj popolnoma umaknila v meje čisto delavskega strokovnega in organizacijskega gibanja, t. j. gibanja delavstva kot stanu, ne pa kot razreda, ki naj bi bil predstavnik družbenega napredka in kot nosilec vseh progresivnih teženj človeštva tudi voditelj vseh progresivnih ljudskih gibanj, ki se obračajo bodisi proti preostankom fevdalne preteklosti, proti narodnemu zatiranju, proti posameznim nasledkom kapitalizma ali pa samo proti vladajočemu političnemu režimu itd. To cehovsko delavsko gibanje je še gojilo abstraktno vero v socializem, ki pa ni bila organsko zvezana s konkretnim kompliciranim družbenim razvojem, ker je njegove mnogovrstne probleme odlagala v nedoločeno bodočnost. Socialna demokracija je polagoma vse bolj dobivala tisti značaj, ki ga je klasično opisal Ivan Cankar (leta 1918. v predavanju „Očiščenje in pomlajenje"): „Socialna demokracija na Slovenskem ... je bila: zveza strokovnih organizacij in v idejnih načelih nekakšna verska sekta. Stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke. Na čisto osamljenih, daleč ločenih krajih slovenske domovine so se v svoje organizacije zbirali industrijski delavci, ki so se brigali za svojo pravično krušno stvar in se niso zanimali za prav nič drugega."

Slovenska socialna demokracija je v bistvu samo sodoživljala razvoj celotne avstrijske socialne demokracije, katere drobec je bila. Njen položaj pa se je zelo razlikoval od položaja vodilne nemške in tudi češke socialne demokracije,

ki sta delovali na industrijsko zelo razvitih področjih z velikomestnimi središči, medtem ko je bilo področje slovenske socialne demokracije gospodarsko zelo zaostalo, pretežno agrarno z majhnimi mesteci (razen Trsta). Zato je slovensko socialistično gibanje daleč zaostalo za nemškim in češkim. Ni moglo doseči znatne politične moči in se je moralo zadovoljiti z malenkostno organizacijo, ki je bila tako šibka, da je dolgo časa le s težavo vzdrževala eno samo tedensko glasilo v Trstu. Odtod je izviral odpor strankinega vodstva proti težnji po drugem listu v Ljubljani — bitko na celjskem kongresu l. 1902. o tem vprašanju nam opisuje Prepeluh —, zaradi tega je prišlo do srditega boja z Antonom Kristanom, ko je začel leta 1903. izdajati v Idriji lokalni štirinajstdnevnik „Naprej" in bil zato izključen iz stranke s celo idrijsko organizacijo vred. Prave politične organizacije si gibanje, razen v Trstu in na ostalem Primorskem, sploh ni ustvarilo in stranka je postajala z večjim razvojem strokovnih organizacij in konsumnih zadrug odvisna od njihovih voditeljev, ki so imeli večinoma pred očmi predvsem interese svojih organizacij ali zadrug in svoje osebne pozicije.

Ta šibkost slovenske socialne demokracije je vsilila Prepeluhu vprašanje: Kako je s socializmom pri gospodarsko zaostalih, še pretežno agrarnih narodih? Ali je tu umestno enako ravnanje kakor pri narodih z razvito industrijo? Ali se ne bi moral socializem prilagoditi posebni družbeni strukturi teh narodov, da bi se pri njih lahko razvil do moči?

To je v bistvu izpodbodlo Prepeluha h kritiki socialnodemokratske ideologije, to je „marksistične ideologije v tistem stanju, kamor jo je bila privedla nemška znanost v zadnjih desetletjih pred vojno" (Prepeluh v „Pripombah"). Hotel je uspešneje rešiti vprašanje socializma na Slovenskem, kakor ga je dotlej reševala socialna demokracija. V njem se je razvijala slutnja, da je morda treba poiskati poseben „tip socializma, ki bo primeren drobcenim slovenskim narodnim, gospodarskim in kulturnim prilikam". Vo-

dila ga je h kritični presoji družbeno-političnih socialističnih sistemov in k študiju slovenske socialne in narodne problematike. Vprav v tem študiju tiči njegov posebni pomen.

Najprej je Abditus ravnal tako, da je sledil vsem sporom med raznimi socialističnimi strujami v svetu in izbiral tista stališča, ki bi po njegovi sodbi bolje ustrezala posebnim slovenskim razmeram. Da bomo lahko razumeli to njegovo delo, pa si moramo prej vsaj bežno predočiti bistvene ideje glavnih socialističnih struj, ki so nanj vplivale.

III.

V avstrijski socialni demokraciji je popolnoma prevladoval vpliv tako imenovanega „nemškega“[1] socializma, ki je imel v mednarodnem socialističnem gibanju neizpodbijano vodilno vlogo. Nemška socialna demokracija si je bila najbolj prisvojila Marxovo idejo o zgodovinskem poslanstvu proletariata; angleško delavsko gibanje, ki je bilo zgolj strokovno (trade-unionizem), in francosko, ki je omahovalo med liberalno in anarhistično politiko in se je v njem razumevanje za samostojno razredno politiko proletariata le s težavo uveljavljalo, sta bila videti v teoretskem in političnem pogledu zaostala proti nemškemu. „Nemški“ socializem je teoretsko sprejel Marxov in Engelsov socialistični sistem. Ta se je razvil v burni dobi pred letom 1848., ko je bila v Evropi pred vrati meščansko-demokratska re-

[1] To označbo uporabljamo tu v čisto določenem smislu za socializem — teorijo in prakso —, kakršen se je bil takrat razvil v nemškem narodu. Vsako socialistično gibanje ima hočeš nočeš svoj nacionalni pečat, to je pečat posebnih socialnih, političnih in zgodovinskih pogojev, v katerih živi njegov narod in v katerih se samo razvija. V tem smislu se je vedno govorilo o posameznih nacionalnih tipih socializma tudi za novejšo dobo, ko je povsod bolj ali manj prevladal marksizem. Kajti usoda te teorije je bila tudi ne glede na to, v koliki meri je prevladala, pri raznih narodih različna; nekje se je zdogmatizirala in okostenela, drugje pa so posebni pogoji omogočili njeno nadaljnje razvijanje.

volucija, in nato spopolnil z izkušnjami revolucije leta 1848. ter pozneje še pariške komune leta 1871. Toda v naslednji dobi je ta sistem pod rokami svojih nadaljevalcev skoraj neopazno doživel neke pomembne spremembe. Po letu 1871. se je evropski politični red na osnovi velikega razvoja kapitalističnega gospodarstva ustalil in močno utrdil. Nastopila je doba mirnega notranjepolitičnega in zunanjepolitičnega razvoja brez globljih političnih pretresov; politična in socialna vprašanja so se reševala samo še v volivnih „bojih" in parlamentarnih debatah. Besedo „revolucija" je v socialni demokraciji izpodrivala beseda „katastrofa (polom) kapitalizma", ki je pomenila predstavo, da bo kapitalizem v veliki gospodarski krizi samega sebe privedel do absurda, nakar bo proletariat kot zakoniti dedič nastopil dediščino nesposobne buržoazije. Vse bolj se je razvijal nekak socialistični kvietizem, mnenje, da zadostuje za socialistično „odrešenje" vera brez dejanj. Perspektiva nemškega socializma je bila naslednja: Razvoj kapitalizma bo sam razvijal in krepil proletariat, ki bo številčno prerastel vse druge družbene sloje in tako zavladal v družbi, ko bodo v parlamentih njegovi zastopniki tvorili večino. Tedanjo osamljenost delavskega gibanja od gibanj drugih delovnih in tudi tako ali drugače gospodarsko izkoriščanih ljudskih slojev je socialna demokracija sprejela kot nekaj naravnega; menila je, da so srednji sloji nujno nasprotniki proletariata, ki je navezan samo nase. Tako je n. pr. v kmetih gledala samo razkrajajočo se maso, ki je v svoji večini obsojena na proletarizacijo, a je dotlej v nujnem nasprotju s proletariatom, kateremu hoče prodajati svoje pridelke po visokih cenah in ga torej izkoriščati kot konsumenta; ni videla v njih živega sloja, ki bi lahko še započel kako napredno socialno gibanje, n. pr. za zemljo, ki je še ostala v rokah fevdalnih aristokratov, ali proti hipotečni prezadolžitvi itd. Ob takem stališču do kmetov se seveda socializmu v agrarnih deželah ni obetala velika bodočnost vse dotlej, dokler kapitalizem ne razvije v njih industrije. Videli bomo, kako se je Prepeluh obrnil proti tej „teoriji čakanja" in proti „namišlje-

nim dogmam", zaradi katerih „se je delavsko gibanje omejevalo le na obrtni in industrijski proletariat, kmečko ljudstvo pa v celoti prepuščalo konservativcem", kakor pravi v „Pripombah". Značilna za to shematično pojmovanje družbenega razvoja je bila težnja po „čistem" razrednem boju, ki naj ga ne „motijo" nobena druga družbena vprašanja. Tako poenostavljena shematična „historično-materialistična" razlaga družbenega razvoja je predstavljala samo še mehanično formulo, ki ni mogla biti kos kompliciranemu družbeno-političnemu razvoju, v katerem so imela poleg „delavskega" vprašanja velik pomen tudi druga, predvsem srednjih slojev se tičoča vprašanja, kakor kmečko, narodno itd. Zaradi tega je postajala socialni demokraciji vse bolj tuja misel na politične krize, ki bi razgibale široke množice ljudstva — ne samo organiziranega proletariata — proti konkretnim političnim režimom. Vse njene predstave o nadaljnjem družbenem razvoju so se krčevito oprijemale abstraktnih osnovnih gospodarskih zakonov, o katerih je menila, da delujejo avtomatsko. Tako je Marxov politični sistem v rokah epigonov odrevenel, postal shematičen in mehaničen. Njihova načelna negacja kapitalizma je bila zgolj teoretična, le pasivna.

V zadnjih letih preteklega stoletja je nastopila v nemški socialni demokraciji nova struja — tako imenovani revizionizem; zahtevala je revizijo marksističnega pojmovanja družbenega razvoja, toda ne revizije njegove mehanistične modifikacije, ampak njegovih osnov. Poglavitni glasnik revizionizma je bil ugledni nemški socialnodemokratski publicist Edvard Bernstein. Njegove bistvene ideje so bile naslednje: Kapitalizem ne drvi v propad, ampak se razvija in se bo še dalje razvijal. A hkrati z njim se razvija tudi proletariat in si s svojim organiziranim bojem zboljšuje svoj socialni položaj ter politično vse bolj vpliva na državo, da z reformami vedno bolj omejuje kapitalistično izkoriščanje. V okviru kapitalizma se že vrši postopna socializacija gospodarstva v zadrugah, občinah in v državi. Polagoma vraščamo v socializem. „Gibanje je vse, cilj — nič."

Praktično socialna demokracija že tako in tako deluje v okviru obstoječega družbenega reda, odslej pa naj se sploh omeji v ta okvir, odkrito proglasi za reformno stranko in zavrže misel na „uničenje“ kapitalizma, torej se odreče svojemu dosedanjemu programu za bodočnost, socialistični družbi, ki naj bi nastopila z razlastitvijo zasebnih lastnikov proizvajalnih sredstev. Revizionizem je sprejel misel o skladnosti interesov kapitalizma in proletariata, misel, ki se je razvila na osnovi vzporednega razvoja obeh, in je odvrgel bistvo delavskega gibanja v smislu Marxove teorije. Bernstein je pozval socialno demokracijo, naj odloži nepraktično revolucionarno frazeologijo, ki ji po nepotrebnem odtujuje srednje neproletarske sloje; kot reformna stranka, ki bo nastopala za reforme v njihov prid, jih bo mnogo laže pridobila in se močno okrepila.

V nemški socialni demokraciji so se vršile velike debate med „revizionisti“ in „pravovernimi marksisti“, a niso razčistile vprašanja in ločile revolucionarnih socialistov od reformističnih. Dopuščeni sta bili obe nasprotujoči si naziranji in nejasnost v osnovnih pojmih je naraščala. Stara marksistična frazeologija, ki je ustrezala revolucionarni socialistični ideji in instinktivnemu pojmovanju nezadovoljnih množic, je imela vse bolj vlogo okraska, medtem ko je v praksi popolnoma prevladal reformizem.

Tudi v slovenski socialni demokraciji je imel boj okrog revizionizma odmev. Ravno Prepeluh se je postavil na Bernsteinovo stran. V začetku je tolmačil njegov nauk precej ublaženo: „... Znano je, kako je meščanstvo liberalne gospodarske šole pozdravljalo Bernsteina, ko je izdal svojo knjigo, ter ga imenovalo ‚Kleinbürger‘. Ti ljudje so se gotovo prezgodaj veselili. Name je njegov nauk celo prav dobro vplival, ker je Bernstein razkril novo obzorje. Vsaka pridobitev na gospodarskem ali političnem polju je novo orožje proletariata proti kapitalizmu. Moči si proletariat lahko največ pridobi z gospodarsko organizacijo...“ („O ženi in njeni ravnopravnosti“, „Slovenka“ 1901, 85). Etbin Kristan pa je razumel revizionizem čisto drugače in je na

kongresu skupne avstrijske socialnodemokratske stranke na Dunaju novembra 1901 v debati o novem programu vehementno nastopil proti njemu; očital mu je, da je zavrgel socializem, ki stoji in pade z nazorom, „da osvoboditev delavskega razreda in hkrati osvoboditev vsega človeštva ni mogoča v kapitalizmu, in da je zato naša naloga, z vsemi sredstvi delati, da ga uničimo". Prepeluh, ki je že od l. 1900. pisal pod psevdonimom Abditus, je zagovarjal revizionizem tudi v „Rdečem praporu" (let. IV., št. 44 in 45 od 15. in 22. XI. 1901, članek „Bernsteinovci"), češ da samó postavlja „delo v sedanji družbi na prvo in delo za končni cilj na drugo mesto". Zavračal ga je Etbin Kristan (pod psevdonimom Theoreticus, Rdeči prapor IV. št. 47. od 6. XII. 1901, članek „Končni cilj"), češ da mora biti vrhovni kriterij za socialistično politiko, kako pride proletariat prej do cilja; torej mora biti „vedno cilj na prvem mestu, po njem se mora ravnati vse gibanje". Polemika je bila precej sholastičnega in abstraktnega značaja, za praktično politiko malo pomembna. Vprašanja ni nič bolj razčistila kakor vzporedne polemike v Nemčiji in Avstriji.

Revizionizem je vobče imel največ odziva pri socialističnih gibanjih nekaterih dežel s pretežno agrarnim značajem, ker je bilo videti, da je v nasprotju s „teorijo čakanja" odkril pot za uspešno delovanje socialistov med kmečkim prebivalstvom. Predvsem v tej okolnosti je videl Prepeluh prednost revizionizma pred socialnodemokratsko teorijo o „čistem" razrednem boju na osnovi mehanično delujočih gospodarskih zakonov. Saj je prav takrat obrnil njegovo pozornost nase ruski „narodniški" socializem. V člankih „Socializem in Jugoslovani" (v „Rdečem praporu" l. 1900. ali 1901.)[2] je „zagovarjal ruski vaški komunizem in zavračal moderni komunizem Nemčije in ostalega zapada" (gl. niže članek „Po strankarskem zboru" l. 1904.)

Ruski socialisti „narodniki" so še za Marxovega življenja zavračali zapadno-evropske socialistične teorije kot ne-

[2] Teh člankov nisem mogel dobiti, ker pri nas niso ohranjeni letniki „Rdečega prapora" do l. 1904.

uporabne za rusko družbeno strukturo, ki ne pozna industrijskega proletariata in kjer se bo socialistični družbeni red razvil iz vaške občine (rusko imenovane „mir"). Nosilka te teorije je bila malomeščanska inteligenca, ki se v še fevdalni Rusiji ni mogla normalno vključiti v razvijajoči se kapitalizem; hotela je uničiti absolutistični carizem in odpraviti fevdalizem ter je skušala ta svoj boj zvezati s socialnim vprašanjem kmeta. „Socialistični" značaj tega dejansko radikalnega meščansko-demokratskega gibanja je bil samo namišljen, nerealen, fantastičen. Gospodarski razvoj Rusije do konca 19. stoletja je seveda to „narodniško" teorijo popolnoma podrl, ko je razvil velika industrijska središča in rusko vas socialno diferenciral. Na tej osnovi in v posebnih zgodovinskih pogojih se je v Rusiji razvil proletarski socializem ne samo kot velika družbena sila, kakor v ostali Evropi, ampak tudi teoretično. Carska Rusija je bila poslednja evropska država s fevdalno-absolutističnim ustrojem in zato ni bila deležna stabilnosti takratne liberalne ere v ostali Evropi; v Rusiji je bil obroč do skrajnosti napet, na pragu je bila meščansko-demokratska revolucija, ki je imela prinesti državljanom in narodom politično svobodo in sodobni demokratski ustroj, predvsem pa rešiti pereče agrarno vprašanje, t. j. zadovoljiti kmetovo lakoto po veleposestniški zemlji. Ti pogoji so bili zelo podobni zgodovinskim pogojem, v katerih se je bil razvil Marxov socialistični sistem, in so prav tako silili proletariat, da teži po vodstvu ostalih delovnih slojev. Zato je Marxova teorija v Rusiji, kamor jo je zanesla inteligenca in prepojila z njo delavstvo, doživela drugačno usodo kakor v ostali Evropi. Ta razvoj pa takrat na evropskem zapadu, tudi v Avstriji in pri nas sploh ni bil znan in ni nič vplival niti po prvi ruski revoluciji leta 1905., ki je bila poražena.

Do nekih teorij, ki so bile podobne ruskemu „narodniškemu" socializmu, pa je prišlo tudi pri narodih, ki so živeli v srednji Evropi v na pol zapadno-evropskih in na pol ruskih razmerah, pri katerih se je poleg prevladujočega kmečkega prebivalstva razvil le šibak proletariat in se je

malomeščanska inteligenca podobno kakor ruska upirala polfevdalnim, birokratskim, tujim državnim ustrojem. Te „ljudske" teorije so težile proč od proletarskega socializma, ker jim ni šlo za socialistični družbeni red in tudi niso gledale v proletariatu vzvoda za nadaljnji družbeni razvoj, ampak so hotele le odstraniti ovirajoče preostanke fevdalizma, narodno zatiranje itd., vobče premagati zaostalost svojih narodov v bolj ali manj radikalnem meščansko-demokratskem smislu. Pri nekaterih narodih so bile take teorije osnova za razna bolj ali manj socialno progresivna gibanja kmečkega ljudstva, malomeščanstva in inteligence.

Češki „realizem", ki so ga Masarykovi učenci zanesli tudi na Slovensko, je v bistvu neka varianta „narodništva". Predstavlja nam socialno ideologijo inteligence pri narodu, ki je imel visoko razvito kapitalistično gospodarstvo, a je bil narodno zatiran; njegovega narodnega razvoja ni oviral samo polfevdalni birokratski ustroj tuje države, ampak tudi tuje meščanstvo, ki je imelo v rokah pretežni del velike industrije na njegovem ozemlju. „Realizem" ni načelno zavračal družbene ureditve in je zato odklanjal teorijo proletarskega socializma. Njegov smoter je bil radikalno meščansko-demokratsko narodno osvobojenje. V boju za ta smoter je hotel imeti za zaveznika socialistično delavsko gibanje in je zato sprejemal njegov minimalni politični, gospodarski in kulturni program, ki vsebuje samo zahteve, uresničljive v meščanski demokraciji. Šlo mu je za to, da opre kulturno poslanstvo moderne radikalno-demokratične inteligence na ljudstvo in tudi na proletariat kot del ljudstva, ne pa za to, da bi podpiral zgodovinsko poslanstvo proletariata v smislu Marxovega socialističnega sistema. „Realizem" se po pravici ni imenoval socialističnega, — čeprav je Masaryk dejal, da je češko vprašanje v bistvu vprašanje demokracije in socializma —, a dejansko ni bil dosti manj „socialističen" od revizionizma, ki je omejeval akcijo proletariata na minimalni program, na podrobno reformno socialno in kulturno delo, medtem ko je težnjo po preobrazbi družbenega reda popolnoma zapostavil ali bolje sploh

izločil. Obe teoriji sta enako jemali delavstvu značaj samostojnega činitelja, ki hoče namesto meščanstva upravljati družbo in jo preurediti, ter mu odkazovali vlogo levega krila v meščansko-demokratskem taboru. Razumljivo je tedaj, da je v bistvu Masarykova kritika Marxovega sistema identična z revizionistično.

IV.

Pod temi vplivi si je Prepeluh ustvaril svoje socialistično naziranje, ki ga moramo kot ozadje njegovega idejnega razvoja v občih potezah očrtati. Ustvaril si ga je ravno v letih, ko je zavladala v socialnodemokratski teoriji kriza zaradi nastopa revizionizma. Revizionizem je bil takrat v modi; videti je bil moderen nauk, ki izloča iz zastarelega marksizma vse, česar razvoj ni potrdil, vse, kar je bilo v njem prenapetega in utopičnega. Prepeluh je prav hitro sprejel revizionistično kritiko marksizma v filozofskem pogledu in v pogledu taktike delavskega gibanja.

Revizionizem se je res vsiljeval kot zdravilo za vse slabosti okostenele družbeno-politične teorije, ki je veljala kot „pravoverna marksistična". Pripisoval je te slabosti Marxovemu sistemu historičnega materializma, ne pa mehanični socialnodemokratski modifikaciji tega sistema. Zato se je lotil naravnost njegovih osnov. Predvsem so revizionisti iztrgali iz enotnega in celotnega Marxovega sistema filozofsko notranjo vez — dialektični materializem. Z njim nikakor niso mogli spraviti v sklad svoje smeri, ki je popolnoma otopila osnovno družbeno nasprotje — gibalo družbenega razvoja. Tako so izredno povečali zmedo, ki jo je napravilo že mehanično pojmovanje marksizma. Z razmetanimi udi Marxovega sistema, kateremu so bili pogoji mirnega družbenega razvoja tako in tako nenaklonjeni, so ravnali tako, da so razumevanje njegovega bistva zelo otežkočili.

Prepeluh se s filozofsko stranjo Marxovega sistema ni pobliže bavil. V svojem orisu Marxovih naukov (poglavje „Marx in marksizem" v knjigi „Socialni problemi", pre-

vzeto iz „Naših zapiskov" I. 1902/3) jo je posnel jako kratko na eni sami strani („Socialni problemi", 70).[3] Bil je prepričan, da je kritika „omajala njegovo materialistično modroslovno podlago" (SP, 76). Že l. 1902. je v oceni Krekovega „Socializma" zapisal: „Socializem ne more za stalno akceptirati nobenega filozofičnega sistema; če bi to storil, bi padel njegov modernizem in z njim zveza, ki jo ima z življenjem" NZ I. 13).

Prepeluhovo socialistično naziranje ni nobeno enotno in celotno svetovno naziranje, ni noben na samostojnih filozofskih temeljih zgrajen trden in sklenjen teoretični sistem, ki bi se lahko ubranil tujih idej, ne da bi moral pri tem prezreti kako važno družbeno vprašanje. Revizionizem je enotnost marksizma razdrl, na njegovo mesto pa ni postavil drugega sistema, marveč le eklektično zbirko rahlo povezanih nazorov o posameznih vprašanjih. Tudi Prepeluh ni več mogel reševati vseh družbenih vprašanj z enotnega vidika in zato marsikatere svoje rešitve ni mogel organsko povezati s tistimi svojimi nazori, ki so še imeli socialistično vsebino. Kakor pri revizionistih je bila tudi pri njem zabrisana osnovna razlika med socialno ali socialistično pobarvano meščansko demokracijo in proletarskim socializmom, ki ji stoji samostojno nasproti in katerega smotri so daljnosežnejši od njenih. Prepeluhovo socialistično naziranje je bilo na vseh robovih uglajeno in marsikje zelo nedoločeno — pravo nasprotje idejnega radikalizma in ekskluzivizma. Prilagajalo se je predsodkom dobe in okolja ter se tako rekoč nenehoma umikalo. Zato je imelo prav malo udarne sile, ni napravilo močnega vtisa, ni sililo nasprotnika k odgovoru, kar dosezajo jasne, ekskluzivne, „dogmatične" (v nepravem smislu besede) teorije. Med sodobniki je najbolje označil Prepeluhovo socialistično naziranje dr. Aleš Ušeničnk v oceni „Socialnih problemov" (Dom in svet 1912, 318): „Abditusove teorije sicer niso filozofično prede-

[3] „Naše zapiske" v nadaljnjem okrajšujemo pri navedbah z NZ, „Socialne probleme", ki so izšli leta 1912, pa z SP.

lane, zato tu in tam manj jasne in celo nedoločene... V marksizmu moramo ločiti poleg kritike kapitalistične dobe splošno socialistično tendenco pa idejne temelje socializma. Vtis vse knjige pa je ta, da si je Abditus od socializma prisvojil komaj kaj več kakor splošno tendenco. S kritiko se splošno seveda strinja, a odločno je zavrgel Marxov materializem, njegovi teoriji o veljavi [vrednosti], ki jo ima zase sicer še za pravo, pa zanikuje osnovni pomen."

Marxov materializem je Prepeluh res zavrgel, bil pa je mnenja, da „pomen ekonomskih marksističnih zaključkov še vedno narašča" (SP, 76). V kritiki dr. Ušeničnikove „Sociologije" je zapisal: „Moram poudariti, da dr. A. Ušeničnik očividno marksistično literaturo podcenjuje, zakaj, ako smo pravični, revizionistična kritika še dolgo ni prepričevalno zmagala temeljnih ekonomskih argumentov marksistične šole. Marxovo analizo kapitalizma in njegovih nujnih posledic nam ne sme motiti marksistični materializem in odločno Marxovo zametavanje vsake socialne etike" (NZ VIII. 1911, 117). Prepeluh se je vedno zavedal, da mu je dala Marxova gospodarska teorija orientacijo v razvoju človeške družbe in zlasti v razvoju moderne socialne krize, spremljevalke kapitalizma, da „je dal historični materializem socializmu krepko sredstvo za razumevanje našega historičnega življenja" in da „je neprecenljivo orožje v vsakdanjih socialnih bojih" (SP, 87). Marx mu je „najgenialnejši analizator kapitalističnega gospodarskega sistema" (SP, 161). Saj njegovo analizo potrjuje ves razvoj družbe: „Proletarizacija nevzdržema napreduje... Akumulacija kapitala v posameznih rokah je neutajljiva" (SP, 162). „Izkoriščanje se je povečalo in pomnožilo, in kljub vsem napadom kritike na Marxovo teorijo o osiromašenju mas, se je pokazalo, da se neprestano množe ljudje, katerih življenje je odvisno od mezdnega dela, in da vedno večje množice darujejo nadvrednost svojega vsakdanjega pridobivanja kapitalu za obresti" (NZ VIII. 1911, 115). Osnovnega pomena Marxove teorije o vrednosti torej Prepeluh ni zanikoval, kakor je menil Ušeničnik. Razjasnjevala mu je bistvo kapitalističnega go-

spodarskega mehanizma in osnovo, izvir kapitalistične akumulacije: „Delavec stori več vrednosti, kot je za vzdrževanje sebe samega prejme. Kapital si vzame nadvrednost [večvrednost] in ta kapital je zasebna last posameznika. V tem tiči temeljna možnost izkoriščanja delavske [delovne] moči po mrtvem, a oblastnem kapitalu" (NZ VIII. 1911, 114 in SP, 142). Res se je Prepeluh le v začetku bavil z abstraktno analizo kapitalističnega gospodarstva in družbenega razvoja. Svoje začetne posnetke Marxove analize, ki so premalo izčrpni in premedli, da bi mogli pomeniti njeno popularizacijo, je prevzel iz prvega letnika „Naših zapiskov" nespopolnjene v knjigo „Socialni problemi", ki je izšla deset let pozneje. Polèg njega pa se s to težavno snovjo ni bavil noben drug socialni demokrat na Slovenskem. Zato lahko razumemo, da so pri nas področje Marxove gospodarske teorije obvladali kritiki v katoliškem taboru.

Z analizo kapitalistične družbe pa je po njegovem mnenju moderni socializem izvršil šele polovico svojega dela, kajti „socializem kot praktičen nauk bodočnosti je danes še nejasen, meglen" (SP., 164). V ostalem se je torej Prepeluh z Marxovo dialektično-materialistično utemeljitvijo socializma razšel ali bolje, šel je mimo njegove teorije o objektivnih protislovjih kapitalističnega sistema, ki so osnova socialnim nasprotstvom v kapitalistični družbi. To teorijo je očitno poznal le v njeni zmehanizirani obliki o socializmu kot „objektivni historični potrebi [nujnosti]", o čemer bomo niže govorili, in je menil, da jo je revizionistična kritika ovrgla.

Prepeluh v začetku, ko je bil še pod vtisom Marxovih del („Kapital" in „Uboštvo filozofije"), še ni popolnoma nadomestil dialektično-materialistične utemeljitve socializma s prirodnopravnim in socialno-etičnim utemeljevanjem. O tem priča njegova ocena dr. Krekovega „Socializma" in razpravica „Proti zasebni listnini", v kateri polemizira s Krekovim nazorom, da je zasebna lastnina človeški družbi nujno potrebna (oboje v NZ I. 1902/3, 13 in 85—89). V oceni pravi med drugim: „Dr. Krek je pozabil, da človeška volja

ni absolutna, da torej človek sam ni imel odločilne besede pri ustvarjanju današnje družbe. Današnja družba je nujen produkt razvoja. Razmere so lezle človeku preko glave." Njegova negotovost pa se vidi iz pristavka: „S tem pa nikakor nočemo reči, da je Krekovo sklicevanje na pravičnost gola fraza. Nekaj vsekakor tiči v tem." Očitno ni mogel spraviti v sklad dialektično-materialističnega pojmovanja razvoja družbe in moralne obsodbe razredne družbe; v tej obsodbi ni videl izraza notranjega objektivnega protislovja te družbe. V omenjeni razpravici prikazuje po Marxovi teoriji v glavnem pravilno, čeprav ne dovolj izčrpno in jasno, razvoj zasebne lastnine. Zasebna lastnina je bila prvotno vezana na osebno rabo predmetov, potem na osebno proizvajanje. Preko teh mej se je razvila v fevdalizmu (zemljiška „nadlastnina") in v kapitalizmu (lastnina družbenih proizvajalnih sredstev). Nimajo prav niti meščanski ekonomi, ko trdijo, da je bil fevdalizem umeten red, niti fevdalni („prav za prav krščanskosocialni") ekonomi, ko trde, da je uredba kapitalizma umetna in nenaravna. „Tudi današnja zasebna last je nujen produkt razvoja." Kakor je imela fevdalna produkcija dva antagonistična življa, od katerih je eden nosil v sebi jedro meščanske družbe, tako je novi proizvajalni način „ustvaril novo obliko zasebne lastnine, ki izkorišča svojega bližnjega in s tem povzroča razredni boj". Tu zasebna lastnina družbenih proizvajalnih sredstev odjemlje pravemu proizvajalcu, delavcu, lastnino proizvoda. To protislovje med družbenim proizvajanjem in zasebnim prilaščanjem se lahko razreši le z odpravo kapitalistične lastnine proizvajalnih sredstev. „Kakor je bila skupnost spočetka potrebna človeški družbi zaradi preprostega človeškega življenja, tako postaja ta skupnost zemlje in proizvajalnih sredstev zopet potrebna zaradi popolnejšega proizvajalnega načina." To je historično-materialistično utemeljevanje socializma. V nekaterih formulacijah pa se vidi Prepeluhova negotovost. Marxovo zahtevo, naj se razlaščevalci razlaste, utemeljuje n. pr. takole: „S tem, da je zasebna last postala izkoriščevalka tujega dela, je družbi nekaj

vzela. Gre torej zato, da se vzeto zopet dobi nazaj, da se vzame tem, ki so vzeli." Kreku očita nedoslednost, ker sicer priznava, „da zasebna last v kapitalistični obliki zlorablja delo neposedujočih proizvajalcev v osebno dobičkarstvo", a hkrati „utemeljuje upravičenost zasebne lasti, češ da je svoboda nujna za napredek". Vsi ljudje ne morejo biti zasebni lastniki družbenih proizvajalnih sredstev, to je takih proizvajalnih sredstev, s katerimi se družbeno proizvaja, ampak so lahko samo njihovi skupni lastniki. Če pravi dr. Krek po Leonu XIII., da mora imeti človek zemljišče, ki mu zagotavlja obstanek, potem „bi se morala zemlja razdeliti med vse ljudi, ker so vendar vsi ustvarjeni po božji podobi", in „s tem bi se omejila zasebna last na lastno rabo, na svoj prvotni prostor".

Pozneje pa je Prepeluh skoraj popolnoma zapustil objektivno utemeljevanje socializma in se zadovoljil s socialno-etičnim. V kritiki Ušeničnikove „Sociologije" je zapisal: „Če smo spoznali in priznali, da je kapitalistično nabrana zasebna lastnina krivična, smo že s stališča socialne etike upravičeni in tudi dolžni, jo obsoditi" (NZ VIII. 1911, 117/8).

Kako je Abditus tolmačil bistvo in smoter socializma? „Socializem kot družabna znanost in ekonomski program je protivnik kapitalistične družbe. Kapital kot izkoriščevalno sredstvo hoče odpraviti. Zadet v srce — z odpravo zasebne lasti proizvajalnih sredstev — mora omahniti z vsemi svojimi posledicami in vzroki kapitalistične družabne bede" (SP, 166). Končni namen socializma je, „kapitalne vrednote zopet privesti v posest ljudstva, ki je te vrednote s svojim delom in gladom ustvarilo", njegova naloga je, „odpraviti gmotno revščino in tej sledečo brezpravnost tiste široke plasti, ki dela in ustvarja bogastvo" (162). Zato je socializem „v prvi vrsti ekonomski program proletarskega sloja" (161). „Kot družabna ekonomska znanost je socializem nekak načrt za gmotno dobrobit ljudstva, prav tako kakor je kapitalizem ekonomski sistem za dobrobit posameznega kapitalista" (164). Podružbljenje proizvajalnih sredstev je „temeljni in prvotni stavek modernega socializma" in „samo

oni, ki stoji na tem stališču, more o sebi reči da je socialist". „Utrjuje se misel, da brez končnega podružbljenja produkcijskih sredstev... ni rešitve... človeka in njegove osebnosti iz odvisnosti samovoljne, zgolj po izkoriščanju in dobičku hrepeneče kapitalistične produkcije in njenega ozkosrčnega, tiranskega sitema" (148).

Moderni socializem ni nikaka „družabna utopija" (145), ne vsebuje utopističnih sanj o šablonski enakosti (148), ne namerava „odvzeti posamezniku sleherno možnost svobodnega razpolaganja z njegovim posestvom [imetjem]" (88), nikjer ne uči, „da lastnina, pridobljena s pravičnim delom, ni upravičena" (143/4). Iztrgati hoče le kapital „iz moči zasebne zlorabe", proti kateri je edino jamstvo skupna last proizvajalnih sredstev (88). Noče pokopati individualne svobode, marveč jo dvigniti in posplošiti; tega pa ne more storiti, če ne odstrani absolutne moči zasebnega kapitala (89). „Socializem torej ne bo nikoli ubil individualnega egoizma" (92), odpraviti hoče le socialno zlo, ki nepravilno in zato nepravično razdeljuje dolžnosti med ljudi in jih deli v razrede (81). Ta delitev naj odpade in na njeno mesto naj stopi „družabna enakost ljudi" v tem smislu, „da si vsakdo, svojim zmožnostim in talentom primerno, lahko z delom pridobi najmanj toliko, kolikor za svoje individualne ali družinske zahteve potrebuje". To se pravi z drugimi besedami: „Omogoči naj se svobodna konkurenca duševnih sil" (150).

To bi bil oris Prepeluhove, — kakor vidimo — dokaj premišljene zamisli o socialističnem družbenem redu, h kateremu sili razvoj človeške družbe kot k višjemu proizvajalnem sistemu (90) in redu, „ki mu je podstava socialna moč celote, socialno-etična resnica in pravica" (79).

„Nastaja pa vprašanje, kako to hotenje in čustvo uveljaviti? Kako so povzpeti do praktičnega socializma?" (162) Katere poti si izbira socialistično gibanje? „Socialna demokracija, kakor vemo, teži za tem, da s pomočjo politične moči uveljavi diktaturo proletariata. To je ena stran praktičnega socializma. Gospodarska organizacija delavstva pa skuša prisiliti podjetnike, da skrajšajo delovni čas, povišajo

mezde, priznajo koalicijsko svobodo delavstva, uvedejo bolniško in starostno zavarovanje itd. Delavci ustanavljajo konsumne zadruge, da omeje oderuštvo trgovskega kapitala, produktivne zadruge, da sami vodijo produkcijo, hranilne in posojilne zadruge, da si omogočijo konkurenco in kredit" (162). „Socializem je nauk življenja, ne knjig. Danes ima različne forme v vsakdanjem praktičnem življenju; imamo politični in poznamo gospodarski socializem. Imamo ga v revolucionarnih in reformističnih tendencah. Danes že preplavlja vse življenje... Kakšna bo oblika, ki se končno utrdi v njej, na kateri poti bo propadel in na kateri bo zmagal? Kdo ve!" (169)

Prepeluh je bil pristaš gospodarskega socializma in reformističnih tendenc. Že zgoraj smo videli, da je sprejel Bernsteinovo smer. Marxova teorija je dala delavstvu cilj, velik cilj, toda: „Kaj vidim danes, po preteku polstoletja? Ne cilj, ampak gibanje, ki ga je Marx povzročil in povečal, je glavna pridobitev" (192/3). Začel se je „velikanski boj proti bedi mas" in dan je bil „nov temelj evropskemu gmotnemu in političnemu življenju" (193). „Ta boj ... je skoz in skoz eleganten" (193), ne barbarski, kakor so bili nekdanji razredni boji: „Zgodovina pripoveduje o brezštevilnih odkritih in skritih bojih, a o nobenem, ki bi imel tolik uspeh in tako silne cilje kot socialni boj današnje dobe ter ki bi se bojeval tako elegantno, ogibajoč se vsega, kar bi spominjalo na povratek atavizma preteklosti" (91). Kot primer prave „moderne socialno-gospodarske tekme" navaja splošno stavko na Švedskem leta 1909. Tudi nemška socialna demokracija, ki se drži marksizma, hoče z osvojitvijo parlamenta doseči absolutno politično moč, uveljaviti diktaturo proletariata ter odpraviti kapitalistični red „z avtoriteto zakonodaje" (179). „Ta proces [podružbljenja proizvajalnih sredstev] se ima izvršiti polagoma, potom postavodaje kot najvišje sankcije vseobče družabne potrebe in sile. Vsako nenadno in skupno ‚razoroženje' kapitalistov je historično izključeno. Izvršiti se more potom historično izvedenega dogovora in vztrajnega dela socialno šibkega razreda današnje druž-

be" (88). „Ekspropriacija kapitalistov ne more nikdar biti stvar revolucije, zgolj negativnega dela... (ampak) pozitivnega dela in pozitivnih uspehov socialne vzajemnosti, temelječe v socializmu... Današnja meščanska država... mora varovati slabotnega proti močnemu... postati lastnica železnic, rudokopov, velikih tehničnih obratov, špekulativnih veleposestev... v socialnem smislu urediti eksport in import blaga... omejiti bedo mezdnih stanov s socialnim zavarovanjem, z omogočitvijo pravičnih delovnih in tarifnih pogodb... Vse to so postulati modernega socializma" (149). Te državno-socialistične, ali bolje moderne socialnopolitične zahteve, ki se seveda krijejo tudi z minimalnimi socialističnimi zahtevami, pa dobijo v luči naslednjih, z njimi zvezanih upov kar družbo preobrazujoči pomen: „ S takimi pozitivnimi uspehi se izravnava nasprotje v družbi, se pripravlja pot družabni harmoniji. S pozitivnim delom se stopnjevaje družabna produkcija, delo ‚socializira'. Na drugi strani ima samopomočna zadružna misel, temelječa v ljudski solidarnosti in vzajemnosti, nalogo ukoreniniti kolektivizem, omejiti in naposled docela odstraniti oderuštvo velikega trgovskega kapitala. Ekspropriacija velikih mednarodnih finančnih rodbin je mogoča tudi potom progresivnega davka, ravno tako, kakor je mogoč socialno urejujoči dedinski davek. Tako bi se bližali neki boljši enakosti med ljudmi, se bližali socialni pravičnosti..." (149/150). V tej perspektivi se je seveda socializem močno zmanjšal in obledel. V naslednjih dveh nedoločenih opredelitvah skoraj popolnoma izgine: „Skratka: socializem je smotrno delo za družabno blaginjo celote... Vsako delo, izvirajoče iz resne socialne misli in namenjeno koristim in blaginji družabne celote, je že kos socializma..." (151). Dr. Aleš Ušeničnik je upravičeno pripomnil: „Ko bi bili vsi socialisti taki, ‚smotrno delo z njimi za družabno blaginjo celote' pač ne bi bilo težko. Prav za prav: ali bi nas od njih kaj še ločilo? Praktično komaj kaj..." (Dom in svet 1912, 311). In Ušeničnik je kapitalizem načelno, etično drugače vrednotil kakor Prepeluh, kajti zanikal je, da bi bila

„vsaka kapitalistično pridobljena lastnina krivična" — če bi bila, tedaj bi bila tudi po njegovem mnenju „res edino pravična splošna lastninska oblika socializem-kolektivizem" (ocena „Socialnih problemov" v „Času" VI. 1912, 381). Prav tam (382) je Ušeničnik tudi zapisal, naj se tisti, ki zametujejo Marxove teorije o kapitalizmu in socializmu, imenujejo socialiste ali socialce ali kar že, ne pa marksiste.

Da je Prepeluh samo sledil socialnemu demokratu in nekdanjemu marksistu Bernsteinu, nam dokazuje poglavje „Socialistična revizija" v „Socialnih problemih" (51—57), kjer soočuje Bernsteinovo revizionistično in marksistično perspektivo o družbenem razvoju. Najprej pokaže, kako negotovo se je tolmačila historično-materialistična teza, da je gospodarski razvoj odločilen za razvoj človeške družbe. Ne pravi, da jo je „glavni zastopnik stroge marksistične smeri" Karl Kautsky pravilno razumel, ko je razlagal socializem kot „objektivno historično potrebo" mehanično, ne dialektično. Bernstein, ki „se je odrekel materializmu kot izključni umstveni podlagi socialističnega naziranja", ki je nadalje dokazoval, „da srednji stan ne propada in se tudi ne manjša" ter „da je tudi marksistični nauk o vedno večji bedi v kapitalistični družbi pomanjkljiv in nevzdržljiv", je tudi zanikal „absolutno moč ekonomskega razvoja" in vprav smešil mehanični nazor, da je socializem „nujen produkt kapitalistične družbe". Kajti jasno je, da „je treba socialnega in socialističnega človeškega dela, če hočemo priti do socialistične družbe". „Če bi bil socializem objektivna historična potreba" v mehaničnem smislu, bi res „bili vsi socialistični napori... nepotrebni". Iz nazora, da „pade" kapitalizem zaradi svojih notranjih protislovij sam od sebe, bi res sledil fatalizem, potrpežljivo čakanje, socialistični kvietizem.

Do tu je Bernstein zavračal le mehanično pojmovanje družbenega razvoja, a z njim vred je vrgel čez plot tudi Marxovo temeljno naziranje, ki ga Prepeluh opisuje takole: „Marxu sledeče delavstvo se je organiziralo razredno, ne zato, da si nekaj s tem že sedaj pridobi, temveč zato, da

postane zmožno v odločilnem trenutku prevzeti vodstvo produkcije in s tem obenem cele človeške družbe. V trenutku tega spoznanja so postale politične akcije najvažnejše delo zavednega proletariata v kapitalistični družbi." Marksizem pa se ni postavil na blankistično stališče, naj delavstvo „medtem gine v vedno večji bedi", ampak je podpiral strokovne organizacije, ki imajo „namen, ohraniti proletariat na kolikor mogoče visoki stopnji gmotnega blagostanja". Sam gospodarski boj strokovnih organizacij pa marksizmu nikakor ne zadostuje. „Temeljna smer marksističnega socializma je še vedno kazala na politično delo, na propagando socialistične misli. Tudi konsumna društva in produktivne zadruge imajo služiti temu cilju. Njihov končni namen tiči v tem, da podpirajo politične akcije proletariata v dosego politične moči."

Spotika je bila v naslednjem: „Zato je ekstremni marksistični socializem zanemarjal pozitivno delo v meščanski družbi in se skliceval na odločilni moment. Vsako podrobno pozitivno delo se je v Marxovem smislu proglašalo za malomeščansko." Naziranje, ki smo ga podali po Prepeluhovem opisu v prejšnjem odstavku, sicer nikakor noče zanemarjati ali celo odklanjati „vsako podrobno pozitivno delo" za gmotno in kulturno povzdigo delavstva. Res pa so se take neživljenjske, primitivne, sektarske, anarhistične teorije pojavljale. Toda Bernstein se ni nameril samo nadnje, ampak je kar „zavrgel nauk o nujnosti pridobitve politične moči in po tej prisilne ekspropriacije posestnih [posedujočih]". Zlasti so ga k temu sklepu navedle velike možnosti, ki so se po njegovem mnenju odpirale razvoju zadružništva. Tako je, kakor pravi Prepeluh, Bernstein „demoliral končni cilj marksističnega socializma — socialno revolucijo, in se zavzel za delo v sedanji kapitalistično-meščanski družbi". Oris Bernsteinovih nazorov zaključuje Prepeluh z naslednjimi stavki: „Politične akcije proletariata naj bodo (torej) le posledica gospodarskega dela in gmotne osamosvojitve. S tem je socializem prenehal biti zgolj negacija kapitalistične družbe; on se ima pozitivno uveljaviti.

Da pa zamore socializem prodreti, je treba, da se najprej razvije liberalno-kapitalistično gospodarstvo."

V tej teoriji je zdrknil proletarski socializem na stopnjo angleškega trade-unionizma in zadružnega „socializma". Načelno nasprotstvo do kapitalizma se je čisto izgubilo. Proletariat je prišel ob samostojno razredno politiko. Izključena je bila sleherna pomisel na kako vodilno politično vlogo delavskega razreda. Ta naj se omeji na svoje cehovsko-delavske drobne koristi in socialno-politične zadevice ter razvija svoje zadruge, politiko pa naj ali prepusti meščanski demokraciji ali pa sam vodi izključno meščansko-demokratično politiko. Tako je skušal revizionizem usmeriti socialno demokracijo, tudi slovensko.

V čem pa je bila moč te teorije? Vsa njena moč je bila v poudarjanju podrobnega dela. To delo pa je bilo tako rekoč imperativ, zapoved tedanje dobe, ki smo jo že zgoraj opisali, dobe, ki ni poznala globljih političnih kriz in velikih perspektiv, v kateri ni bila videti sleherna „revolucionarna romantika" samo zastarela, ampak se je kazala kot prazno frazerstvo, če je količkaj ovirala praktično podrobno delo. Kratkovidna „realna politika" je prevladovala nad radikalizmom v socialnih in narodnih gibanjih. En primer: Tudi najradikalnejše politične skupine pri slovanskih narodih v Avstriji so se skoraj popolnoma omejile na podrobno narodno obrambo in jim je bila postopna demokratizacija in federalizacija habsburške monarhije najdaljnosežnejša — komaj še realna perspektiva.

„Svobodnejši nazor revizionistov je odprl modernemu socializmu nova pota", pravi Prepeluh in navaja kot primer, da je „tako postala komunalna politika velikega pomena za delavski sloj" (SP, 56). Komunalna politika bi bila lahko prišla do prav tolikega pomena brez revizije Marxovega sistema. Toda revizionisti so jo marljivo študirali in zato ni bila videti samo njihova zasluga, ampak tudi zasluga njihove teorije. V naši socialni demokraciji se ji je posvetil Prepeluh. Že na III. strankinem zboru (l. 1900.) je poročal o njej. Leta 1903. je izšla v založbi „Naših zapiskov" nje-

gova knjižica „Občina in socializem“ (55 strani). V prvem delu razloži pravni ustroj avstrijske občine, v drugem pa tolmači socialistično in ljudsko občinsko politiko; obravnava volivno pravico, stanovanja, prirastno rento, šolstvo in izobrazbo, socialno in delavsko politiko. Posebno poglavje je posvetil „kmetski občini pri nas“; z njim se pozneje še pobavimo. Zanimiv je prvi odstavek sklepnega poglavja (51), kjer zastopa popolnoma marksistično, revizionizmu nasprotno stališče: „Socializem ne more in ne sme izgubiti svojega razrednega značaja, ker v svojem temelju je zastopnik razlaščencev, ki se bojujejo za nov svet in novo življenje, ustvarjajoč s tem tudi nov nazor o svetu in življenju. Tudi v občini mora nastopati v znamenju preobrata... Neumestno bi bilo udajati se iluzijam o vsemogočnosti prihodnje socialne revolucije. Zanjo je treba predpogojev. Razvoj kapitalizma in pomnožitev proletariata ustvarja boj, in kolikor popolnejši bo ta razvoj, toliko brezobzirnejši bo razredni boj v svoji skrajni višini nazvan totalna socialna revolucija. Proletariat si mora pripraviti tla povsod, kamorkoli sega njegov vpliv, da izvojuje boj proti suženjstvu in reakciji... Politična moč kapitalističnega razreda, ki se zrcali v vsej nagoti v današnji državi, je tudi v občini sredstvo za izrabljanje vsega produktivnega, a neposedujočega razreda. Historična naloga proletariata je, da odstrani to politično moč...“ Vobče se je Prepeluh v letu 1903. nekako odtujeval revizionizmu; bil je takrat nekak most med slovenskimi masarykovci in socialno demokracijo ter je verjetno vprav zato poudarjal proletarski socializem.

Knjižica „Občina in socializem“ je dokaz resnega študija konkretnih vprašanj in sicer ne le študija knjig, ampak tudi posebnih domačih razmer. V predgovoru (I—III) nam odkriva tudi smer svojega nadaljnjega miselnega prizadevanja: „Socializem je že davno preživel dobo, ko je nastopal čisto v kozmopolitski obliki. To je bilo začetkoma potrebno za napredek socialne misli. Ko se je socializem ukoreninil pri različnih narodih, se je pa moral prilagoditi

razmeram dotičnega naroda. Slovenci smo narod, ki v svetovnih bojih družbe ne odločuje. Vendar pa socializem uči ne le napredek posameznega individua, temveč ima tudi nalogo malim narodom ustvariti pogoje za njih obstanek... Gospodarske razmere našega naroda so zelo neugodne. Načelo narodne hegemonije je Slovencem zelo škodovalo. Kar niso mogli storiti šovinistični nasprotniki, to smo dopolnili sami. Neumestno je, se meriti s takim nasprotnikom na istem bojišču. Slovenci nismo samostojni in ne odločujemo v kakih samostojnih parlamentih, temveč komaj v naših, še ne razvitih občinah... Socializem prodira tudi na Slovenskem zmagovito. Kot smer v malem narodu se mora tudi on ozirati na te razmere. Slovenski narod ni svetoven, tudi njegov socializem ne more postati tak. Tudi on ima izvršiti veliko delo, v prvi vrsti — da molčim o njegovi kulturni misiji — na gospodarskem polju. V upravi našega narodnega imetka ima socializem izzvati revolucijo, a velik del te revolucije se ima izvršiti v občinski upravi." Zato je hotel razložiti socialistično komunalno politiko, ki „je za slovenske socialiste veliko večjega pomena kot pa za socialiste večjih narodnih skupin".

Tu je Prepeluh že precej določno začrtal program svojega dela: raziskovati s socialističnega stališča posebne socialne razmere in zgodovinske pogoje, v katerih živi mali slovenski narod, odkriti pravi obraz narodne in socialne krize, ki je zajela ta narod v razvoju kapitalističnega gospodarstva in poiskati rešilni izhod iz nje. Ta program je pozneje Dermota izrazil s Sombartovimi besedami: „Rešiti hočemo problem: Kako je natura našega naroda začela sprejemati vase kapitalizem, kako ga sprejema in kako ga skuša premagati" (NZ VI. 1909, 3). Tega dela se je Prepeluh resno lotil in skušal za socializem na Slovenskem izvršiti nalogo, ki je dana socializmu pri vsakem narodu, če hoče pognati globoke korenine v rodno zemljo. Prepeluhov pomen je, kakor smo že zgoraj rekli, ravno v tem delu, ne pa v okolnosti, da je bil revizionist

in je imel v malem vlogo slovenskega Bernsteina proti slovenskemu Beblu — Etbinu Kristanu. Revizionizem je — da uporabimo Prepeluhove besede v drugi zvezi (NZ V. 1907, 50) — „tuje, enostavno formalno importirano" naziranje in torej ni prav nič bistven za slovenski socializem, če pod tem imenom razumemo zgolj konkretizacijo obče socialistične družboslovne teorije na posebne socialne in zgodovinske razmere slovenskega naroda. Prepeluhov „slovenski socializem" je res bil prepleten z revizionizmom, a ta — zopet Prepeluhove besede (prav tam) — „ni bil sad naših dejanskih razmer in nalog". Revizionizem je bil poseben odgovor na velike obče probleme socializma, ki niso vezani na nobene narodne posebnosti. O kakem samostojnem obravnavanju teh občih problemov, bodisi socialistične teorije ali taktike, pri Prepeluhu ne moremo govoriti in zato ne tiči tu njegov pomen. Samostojni pa so bili njegovi pogledi na naše domače socialne razmere, pogledi, ki jih bomo izčrpneje podali in skušali vsestransko osvetliti. Seveda je orientacija v domačih razmerah in problemih vezana z orientacijo v svetu, kajti domače razmere so vključene v svetovne in svetovni problemi so okvirni za naše. Prepeluh se je orientiral revizionistično v velikih problemih socializma. Zgoraj omenjena naloga kot taka pa nikakor ni zahtevala, da sprejme teorijo, ki je hotela edinole prilagoditi delavsko gibanje pogojem mirnega razvoja, v katerih so bile vse velike perspektive zamegljene in so bile videti vse „drzne ideje", zlasti tudi v Avstriji, — romantične, v pogojih, ki so bili le začasni, a so revizionisti o njih menili, da so trajni. To je Prepeluh sam pozneje spoznal in l. 1931. (v članku „Naš véliki socialni problem in slovenska inteligenca") zapisal: „Povod za takratno [pred tridesetimi leti] prizadevanje posameznikov, vživeti se v socialno-politične probleme konkretno, je bilo novo sociološko prepričanje (revizionizem v socialistični stranki), da so socialne reforme potrebna in nujna stvar zato, ker je takšno udejstvovanje konkretnejše in uspešnejše kot revolucionarna romantika, ki je — v s a j t a k r a t s e j e t a k o z d e l o — bila

brezsmotrna in brez realnega temelja" (knjiga „Naš véliki socialni problem — agrarna reforma", l. 1933., 101).

Kako si je Prepeluh prizadeval, da bi priboril revizionizmu v slovenski socialni demokraciji zmago, izčrpno opisuje sam v članku „Po strankarskem zboru" (Rdeči prapor VII. št. 52 od 23. XII. 1904). Članek se nanaša na V. zbor socialnodemokratske stranke, ki se je vršil 7. in 8. XII. 1904 v Ljubljani. V njem podaja Prepeluh nekako bilanco svojega sedemletnega delovanja v socialni demokraciji in hkrati z njim zaključuje tisto razdobje svojega življenja, ko je bil posebno tesno zvezan z delom in razvojem socialne demokracije. To razdobje je trajalo, dokler je služboval stalno v Ljubljani, to je do konca l. 1904. Članek navajamo v celoti:

„Kakšni so bili strankarski zbori slovenske socialne demokracije pred leti? Par ljudi je prišlo skupaj, ki si večinoma še niso bili na jasnem, kaj hočejo. Niti teoretično niso bili izobraženi. Kdo je bil med nami pred osmimi leti, ki bi se vsaj resneje zanimal za gospodarske doktrine socialnih šol nove dobe? Kar smo videli drugje, to smo enostavno kopirali; vprašali nismo, je li to ali ono tudi slovenskim razmeram v prid, kakšna je splošna kulturna stopnja Slovencev, kakšna je psihologija našega naroda. Ali nekaj smo vedeli. Vedeli smo, da je treba novega življenja tudi pri nas, vedeli smo, da h o č e m o višjo kulturo in boljše gmotne razmere za ljudstvo.

Zelo nizek in omejen je bil naš duševni razvitek. Ali bili smo idealni ljudje. Četudi smo se priznavali na zunaj k historičnemu materializmu, vendar ta nauk ni prišel pri nas nikdar do vseobče veljave. Ni bilo predpogojev zanj. Morda se nikjer na svetu ni delalo tako požrtvovalno-obupno kakor pri nas. Voditelj socialne demokracije pri nas je pomenil človeka, ki se je vdal samozatajevanju, bedi, izobčenju — nič kaj prikupljiv ni bil ta socializem za ljudi, ki hočejo le osebnih ugodnosti.

Na strankarske zbore so prihajali ljudje, ki se jim je šele začelo daniti. Misli o revoluciji so bile krvave in računalo se je le na fizično moč delavskega ljudstva. Nekaj starih mož, nekaj komaj odraslih mladeničev se je zbralo in navduševali so sami sebe. Če se spominjam tistih težkih dni, se nasmehnem. In čudno je, da nismo tedaj vrgli puško v koruzo.

Svoje dni sem zapisal za ta list serijo člankov „Socializem in Jugoslovani". Tam sem začel razmotrivati o naši prihodnji taktiki. Zagovarjal sem ruski vaški komunizem in zavračal mo-

derni komunizem Nemčije in ostalega zapada. Napisal sem marsikaj, kar se ni uresničilo, ker se uresničiti ni moglo. Ali ena, glavna, poteza je bila, ki je še danes aktualna, namreč ta, *da nam je najprej treba kulture.*

Pred dvema letoma sem ponovil na zboru v Celju to točko. Tedaj sem prišel z določnejšo obliko. Rekli so mi revizionist. Dasi sem našel na zboru samem dokaj odmeva, vendar nisem prodrl.

Začela se je delati propaganda za samoizobrazbo. Kmalu so se našli ljudje, ki so imeli prav ta ideal pred očmi. Zbralo se nas je nekaj okoli „Naših zapiskov". In smo delali. Nekateri so se nam smejali in neki Hrvat je nekoč ves ogorčen nad takim socializmom vzkliknil: „Djačko maslo!"

V dveh letih se je izvršil lep kos dela in brez vsakega pretiravanja smem reči, da smo mnogo pripomogli, da se danes na Slovenskem rodi nov svet...

Zadnji strankarski zbor ni stal na višini časa. Ali za tako kratko dobo je pokazal dostojen napredek. Kdo so bili ti ljudje, ki so zborovali? To so bili delavski inteligenti: uradniki in voditelji bolniških blagajn, načelniki konsumnih zadrug, žurnalisti in upravniki, voditelji večjih strokovnih organizacij. To mi je imponiralo, zakaj tu se kaže revizionizem, ki ga zastopam in zahtevam. To so bili ljudje, ki so se rodili v *samopomočni* ideji, ne pa v kakem strastnem fanatizmu ali pa v umetnih čustvih blankističnih, ali pa celo Bakuninovih revolucijskih tendenc, ki zavračajo in prezirajo realno življenje.

Ta preobrat se kaže danes v vsem delovanju slovenske socialne demokracije. Način propagande je danes drugačen. Od Darwinovih hipotez in zabavljanja čez pope se je prešlo k *praktičnemu* socialnemu delu. Od velikih besed se je prešlo k *drobnemu* delu. Ta smer se šele razvija in gre zato, da nastopi *delitev sistematičnega dela.*

Zadnji strankarski zbor naj bi dal smer tem novim, večjim naporom. Že dlje časa smo agitirali za to. Delali smo na to, da vsi spoznajo in tudi priznajo to edino pametno in mogočo pot napredovanja. In zbor je to spoznal in odobril.

Sedaj je vsak posameznik odgovoren za to, da se to najtežje delo tudi izvrši. Velik ideal kulturne in socialne zgodovine Slovencev nam plove pred očmi. Ni dvoma, da je ta ideal tudi dosegljiv, ker je dokaj realen. Dosezati ta ideal pa je mogoče le s skupnimi močmi.

Treba pa je vedeti, da imamo na Slovenskem vse drugačne pogoje za razvitek, kakor pa jih ima socializem pri naprednejših narodih. Pri nas moramo najprej zidati, ustvarjati in staro podirati. Pobijati moramo šovinizem in braniti svojo narodnost tudi na zunaj, vladi nasprotovati radi naše šolske mizerije, a obenem stremeti po samoizobrazbi, ker ne moremo čakati, da nastopi v

Avstriji narodna tolerantnost. Pobijati moramo klerikalizem! Druge in sebe vzgajati ter organizirati — to je cilj ...

Z gospodarskim in kulturnim napredkom slovenskega ljudstva naj rase tudi socializem. Zakaj ravno mali, proletarski narod rabi največ realnega, socialnega dela. Brez dvoma je, da mora v takih razmerah socializem prej ali slej postati tradicija.

Vsega tega so se delegati na zboru več ali manj tudi zavedali. Veselo znamenje je, kako potrebna se zdi našim organizatorjem ljudska prosveta. Z znanostjo hočejo zmagati. To je program, ki se ima počasi vršiti. Vabili so v zasebnih pogovorih predavatelje v svoje kraje in vsem se je brala odkritosrčnost z obraza.

Iskreno pa je pozdraviti pojav, da se je letos udeležila, kot gostje, zbora tudi skupina izobraženih meščanskih ljudi, ki umevajo, da je socializem i na Slovenskem zmožen postati ne le politična, temveč tudi kulturna moč, ki jo bo treba upoštevati.

Stremiti moramo navzgor in naprej k resničnemu življenju, ne pa navzdol k strastnim in nizkim čutom!

To, mislim, se je začelo spoznavati. Ko to spoznamo, bomo našli sami sebe!"

V tem članku vidimo Prepeluhov revizionizem najkonkretneje. Prizadeval si je, primitivni, čustveni, teoretsko neizdelani radikalizem, ki je obstajal le v velikih upih in njim ustrezajočih besedah, nadomestiti s „praktičnim in realnim socialnim delom", ki je „edino pametna in mogoča pot napredovanja". Ugotovil je, da je to spoznanje že v veliki meri v socialni demokraciji prodrlo, da obvladuje njeno prakso, da je „samopomočna ideja" odrinila nerealne revolucijske tendence v stran. S svojim popolnim zavračanjem „strastnih in nizkih čutov", „strastnega fanatizma", kakor je označeval instinktivno radikalno razpoloženje delavstva, s svojim samopomočnim, zadružnim „socializmom" pa je hkrati nevarno zoževal politično aktivnost socialne demokracije, teoretsko podpiral njen praktični razvoj v smeri cehovskega delavskega gibanja, jo navajal — da se izrazimo s Cankarjevimi besedami (Očiščenje in pomlajenje) —, da „se zarije enkrat za vselej samo v svoje krajevne strokovne organizacije". Omejeval je naloge delavskega gibanja v najožje meje skrbi za izobrazbo in gmotno blagostanje. Pozneje, l. 1912., je označil naše takratno delavsko gibanje takole: „Masa se je zganila vsepovsod. Hotela je kulture, blagostanja in — po zapadnem, predvsem nemškem vzoru —

političnih pravic. Ta zahteva se je celo včasih močno pretiravala; na vse drugo se je rado pozabljalo. Sledi te napake so še danes očitne" (SP, 30). Delavsko gibanje je pri takem ozkem pojmovanju njegovih nalog ločil širok prepad od vseh perečih občih družbenih in političnih vprašanj. Tako pojmovanje mu je popolnoma zapiralo pot do vodilne vloge pri reševanju narodne in socialne krize slovenskega ljudstva v zvezi z bližajočo se politično krizo Avstro-Ogrske. Do take vloge bi ga bilo lahko privedlo le razširjeno in poudarjeno pojmovanje njegovih političnih nalog. Vprav zato Prepeluhov „slovenski socializem" ni mogel najti organske zveze med nalogami delavskega gibanja in reševanjem slovenske narodne in socialne krize ter je ostalo njegovo delo zgolj teoretičnega pomena brez praktične moči.

Septembra 1904 je bil Prepeluh prvič začasno premeščen v provinco. S tem se je začelo njegovo preseljevanje po kranjskih mestecih in trgih od enega okrajnega sodišča k drugemu. Služboval je v Kranjski gori, Radovljici, Ilirski Bistrici, na Brdu, od leta 1908. pa do vojne v Ribnici, in med vojno še v Postojni in Kočevju. V teh krajih, kjer ni nikjer bilo delavskega socialnodemokratskega gibanja, je bil precej odtrgan od strankinega življenja. V tem razdobju ni Prepeluh skoraj nič več pisal v socialnodemokratske politične liste,[4] ampak se je popolnoma posvetil „Našim zapiskom", katerim je dajal idejno smer družno s tistimi „meščanskimi ljudmi", ki so se udeležili kot gostje V. strankinega tabora. To so bili slovenski masarykovci, s katerimi se je bil Prepeluh že tesno zbližal in zlil v skoraj homogeno enoto.

[4] Po državnozborskih volitvah l. 1907. je izrazil svoje mnenje v „Socialističnem pismu" (uvodnik v „Rdečem praporu", št. 59 od 31. V. 1907). Menil je, da temelji veliki volivni uspeh avstrijske socialne demokracije „na programu in taktiki, ki se zadovoljuje s postopnim socializiranjem gospodarskega in kulturnega življenja", ter na močni strokovni, politični in izobraževalni organizaciji. Če hoče slovensko delavstvo dohiteti nemško, češko, poljsko itd., mora razviti in okrepiti svoje šibke organizacije in dvigniti svojo izobrazbo na višjo raven. Poudaril je potrebo poljudnih knjižic o vsakdanjih vprašanjih, da se utrdi v delavstvu socialistično prepričanje.

V.

Kdo so bili „masarykovci"? Nekaj slovenskih visokošolcev je bilo odšlo zadnja leta preteklega stoletja študirat v Prago namesto na Dunaj ali v Gradec, kakor je bilo dotlej običajno. „Na vse, kar je takrat vrelo v nas, smo našli razlago in pojasnilo v Masarykovih delih", izpoveduje Dermota („Masaryk in Slovenci", NZ VII. 1910, 248). V njih pa je zlasti vrelo hudo nezadovoljstvo s političnimi, kulturnimi in socialnimi razmerami na Slovenskem. Bolel jih je poraz, ki ga je doživela liberalna posvetna inteligenca od katoliškega tabora. Krivdo za ta poraz so začeli pod vplivom Masarykove kritike češkega liberalizma iskati v liberalnem taboru samem. Čutili so, da je plitva in nedelavna liberalna inteligenca „izgubila sleherni kontakt z ljudstvom", ki „je šlo takoj in voljno za tistim, ki mu je ponudil roko", to je za „klerikalci" (prav tam). Prejšnjim generacijam je liberalni tabor še veljal za predstavnika modernega evropskega duha, ki se bori s silami preživele preteklosti in slovenske zaostalosti. Nova mladina pa je krivdo za zaostalost in gnilobo v našem javnem življenju naprtila obema vladajočima tradicionalnima družbeno-političnima taboroma. Hotela je resničnega demokratizma, realnega dela za povzdigo kulturnega in gmotnega položaja ljudstva, to je naroda v pravem pomenu besede. Tega ni delal nedemokratični liberalizem, ki je bil vzvišen nad preprostim ljudstvom, ki je zanikal socialno vprašanje, gojil šovinizem, prazno vseslovanstvo itd. itd. Ivan Cankar, ki sicer ne spada med masarykovce, a je bil njihov vrstnik, je marca 1900 v pismu bratu (Dom in Svet 1920, 27) izrazil spoznanje nove generacije o liberalizmu takole: „Svobodomiselne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, na Slovenskem ni... Liberalna stranka... je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev... Ta stranka je zapravila polovico narodnega duševnega kapitala; ona je potisnila duševni nivo naše inteligence pod ničlo; živi se od zlagano-idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je tema, kakor bi rekel Levstik."

Odpor nove, demokratične mladine proti vsem stebrom slovenske konservativnosti v socialnem, političnem in kulturnem pogledu se je skladal z bojem socialne demokracije, ki je imela iste nasprotnike. Masarykovci so izrazili simpatije do socialne demokracije že ob svojem prvem nastopu, v knjižici „Kaj hočemo" leta 1901.: „Večina političnih in socialnih zahtev socialne demokracije je pravična, zato čutimo naravnost moralno dolžnost, da jih po svojih močeh podpiramo." Poudarili pa so, da ne sprejemajo filozofskih temeljev, na katerih sloni socialna demokracija, t. j. marksizma, historičnega materializma. Po Masaryku so ugotovili, da je marksizem v krizi, da se ti filozofični temelji majejo: „Socialni demokrati [t. j. revizionisti] sami opuščajo historični materializem, uvidevajo, da kapitalistični razvoj ne vodi do take proletarizacije, kakor je sodil in pričakoval Marx, ne navdušujejo se tako za komunizem, o verskem in etičnem vprašanju sodijo drugače, opuščajo revolucijsko taktiko itd." O svojem nadaljnjem odnosu do socialne demokracije so dejali naslednje: „Gre za to, ali je mogoč v socialni demokraciji razvoj, meščanske stranke so pokazale, da niso zmožne razvoja in življenja. Ta kriza [marksizma] utegne imeti dalekosežne posledice. Ako se reši odkrito in znanstveno [t. j. v smislu revizionistične in Masarykove kritike], bo prva posledica ta, da se oni inteligentni življi, ki delujejo doslej za napredek človeštva v socialnem duhu samostojno poleg socialne demokracije, ker se v tem ali onem temeljnem naziranju ne strinjajo čisto ž njo, dasi jo sicer podpirajo, kjer jo morejo — da se ji ti življi potem brezdvomno pridružijo, da bo njih delovanje ne vzporedno s socialno demokracijo, ampak identično. In tega si želimo, a tudi pričakujemo. Vsa kriza se da izraziti z dvema besedama: Revolucija — evolucija, namesto nasilne revolucije korenite socialne reforme... („Kaj hočemo", str. 26—31 passim). V tem vabilu in pogoju socialni demokraciji je izzvenel prvi nastop masarykovcev.

Za socialne demokrate je naravno nastop te nove mladine, ki se je v toliki meri otresla na Slovenskem vladajoče

konservativnosti in se tako rekoč izločila iz skoz in skoz jim nasprotne „reakcionarne mase", pomenil zadoščenje: S takimi modernimi, demokratičnimi, čeprav meščanskimi ljudmi bo mogoče kooperirati. Pogoj, ki so ga stavili masarykovci, vsaj tistim, ki so zastopali revizionistične tendence, predvsem torej Prepeluhu, ni mogel delati posebnih preglavic.

Ko je l. 1902. krog mladih ljubljanskih socialistov začutil v sebi moč za skromno slovensko socialistično revijo, je takoj mislil na to, da bi k sodelovanju pritegnil tudi masarykovce, ki so izjavljali, da hočejo „hoditi vzporedno" s socialisti, ne pa tudi stopiti v njihovo stranko. Ob ustanovitvi „Naših zapiskov" je obveljal Prepeluhov predlog, naj se revija v podnaslovu ne imenuje „socialistična", ampak — zaradi masarykovskih sodelavcev, ki se obetajo — „socialna". Tako so bili „Naši zapiski" že v naprej zamišljeni kot most med masarykovci in socialno demokracijo in dejansko že od vsega početka plod in torišče kooperacije socialnih demokratov in masarykovcev ali — bolje in natančneje — kooperacije Prepeluha z Antonom Dermoto in dr. Dragotinom Lončarjem. Ti trije so bili stebri „Naših zapiskov"; sodelovanje ostalih socialistov in masarykovcev je precej postranskega pomena, zlasti v idejnem pogledu.

Kooperacija obeh „skupin" je dovedla v nekaj letih do njunega zlitja v skoraj homogeno enoto „Zapiskarjev". Razvoj masarykovcev v „Zapiskarje" nam v velikih potezah prav dobro opisuje Prepeluh v spominih na Antono Dermoto. Sodelovanje z masarykovci pa je vplivalo tudi na Prepeluhov idejni razvoj.

V začetku kooperacije je imela vsaka skupina svojo smer, ki ju v prvem letniku „Naših zapiskov" lepo razločimo. Prepeluh in drugi socialisti so se bavili z vprašanji teorije, zgodovine in taktike socialističnega delavskega gibanja po svetu in doma. Hoteli so z revijo dati delavstvu višje socialistične izobrazbe in hkrati uveljaviti socializem kot svetovnonazorsko in kulturno silo v slovenskem javnem življenju. Masarykovci pa so imeli pred očmi zgled češkega

„realizma". Preusmeriti so hoteli napredno inteligenco in so zato s stališča demokratičnih — političnih, kulturnih in socialnih — idej kritizirali zaostale slovenske razmere in oba vladajoča tabora.

Kako sta se ti dve smeri — socialistična in masarykovska — v nadaljnji kooperaciji uveljavili druga proti drugi? Končno sta se med seboj prepletli tako, da se je prva smer, čeprav je na videz prevladala, dejansko umaknila drugi.

Prepeluh si je seveda, kakor je pač vedel in znal, prizadeval pritegniti masarykovce k socializmu. Kakor jim je bil šel naproti s podnaslovom revije, tako je vprav v prvem času sodelovanja, l. 1903., močno poudarjal občo smer proletarskega socializma in pri tem celo zapostavljal lastne revizionistične tendence (glej zgoraj navedeni odstavek iz sklepnega poglavja knjižice „Občina in socializem"). To izključuje domnevo, da bi bil Prepeluh zavestno težil za tem, da ne bi prišlo do idejnega teoretičnega boja in razčiščenja med proletarskim socializmom in malomeščanskim demokratizmom. Spomniti se moramo, da v takratnem socialističnem svetu v zapadni in srednji Evropi razlika med meščansko demokracijo in proletarskimi socialističnimi težnjami, ki vodijo preko njenih mej, ni bila ostro začrtana. Vsekakor pa Prepeluh ni bil pripravljen žrtvovati lepo se razvijajočo in neposredno mnogo obetajočo kooperacijo z masarykovci zavoljo načelnega idejnega razčiščenja in tako se je omenjena razlika v razvoju teoretičnega socializma pri nas skoraj popolnoma zabrisala. Edini Linhart, ki pa se je kmalu prav neslavno poslovil od slovenskega socializma, je svaril pred tem: „Naravnost povem, da imam o realistih povsem druge pojme kot neki naši sodrugi... Socializem je najvišja smer modernega časa, ki stoji in pade v znamenju proletariata. ‚Realizem' pa — to je zlasti struja profesorjev Masaryka, Drtine in tovarišev — je najvišja smer umirajočega meščanskega razreda. Ta realizem je združil v sebi vsa dobra zrna, vse lepote in čednosti zdrave meščanske dobe... razume moderni čas in simpatizira strastno s socialno demokracijo, s čustvovanjem in mišljenjem proleta-

riata... tvori zadnji veliki historični kompromis, ki ga hoče skleniti umirajoča buržoazija... ki noče zapustiti svojega družabnega stališča... in ki vendar živo čuti propalost kapitalistične družbe in se ji odteguje ter izteza roke po novem življenju, predstavljajočem se v socializmu... Socializmu odpreti nova pota, socializmu dati etično podlago in ga tako ‚popolnjenega' podati buržoaziji in proletariatu, kot nasprotnika razrednega boja — to je glavna naloga slovenskih in češkiih realistov. No — meni se pa zdi, ko bi bil socializem te reforme potreben, bi jo sam izvršil, reformiral bi se v svoji notranjosti od socialistov in ne od realistov!' („Nekaj socialistične polemike", NZ II. 1904, 84 in 85).

Kaj pa je neposrednega obetala kooperacija z masarykovci? Ti so si zastavili dva praktična smotra. Poglavitni smoter jim je bil, ustvariti med slovensko inteligenco „realistično" gibanje, ki bi klerikalizma ne pobijalo zgolj negativno, ampak mu postavilo nasproti pozitivno življenjsko naziranje, ustvariti resnično opozicijo proti staremu liberalizmu, ki se je izkazal popolnoma nesposobnega za uspešen boj proti modernemu klerikalizmu, izviti mlajšo inteligenco iz liberalizma, v katerem „ni bilo socialnega duha niti trohice", ki „mu je bilo politično delo taborska fraza" in ki se je zadovoljeval s „farško gonjo", „ni pa imel smisla za umstveno in nravstveno spopolnjevanje svojih pristašev" (Dermota, NZ VII. 1910, 251). Drugi smoter je bil prvemu podrejen. Ko so zahtevali od inteligence podrobnega socialnega in kulturnega dela med ljudstvom za njegovo gmotno in kulturno povzdigo, niso ostali samo pri besedah, ampak so hoteli dati dejanski zgled. L. 1904. so začeli skupaj z delom mlajše liberalne inteligence akcijo za poljudna ljudska predavanja; izobraževalno društvo „Akademija" naj bi jih sistematično organiziralo. Ta organizacija pa ni dolgo delovala in vse z njo začeto delo je kmalu zastalo, ker se peščica masarykovcev, ki so bili gonilna sila, ni razumela z ostalo liberalno inteligenco zaradi njenega nezanimanja za socialna vprašanja (glej NZ III. 1905, 95). Izkazalo se je, da

se morejo masarykovci v praktičnem delu družiti le s socialisti, ki so bili novih sposobnih delavcev na izobraževalnem področju prav veseli. Med delavstvom je nastalo célo izobraževalno gibanje in Prepeluh je določno izrazil misel obče izobraževalne delavske organizacije, ki naj bi ji bili os „Naši zapiski" (članek „Pogled nazaj" ob drugi obletnici prvega zvezka NZ pod psevdonimom K. W., NZ II. 1904, 115). Vendar „Zapiskarji" niso imeli dovolj moči in volje, da bi bili izvedli to zamisel, poglobili in utrdili svoje stike z delavstvom ne glede na težave in trenutno majhne rezultate. Edinole v Trstu, kjer je bilo slovensko socialnodemokratsko gibanje najbolj razvito, so delavci z ustanovitvijo znanega izobraževalnega društva „Ljudski oder" (v začetku l. 1905.) že takrat položili temelj za dolgoletno in uspešno izobraževalno delo.[5]

Pri prosvetnem delu med delavstvom so masarykovci hitro popustili. Videti je, kakor da bi bili doživeli neuspeh, ki jim je oslabil voljo. Svojo pozornost so vse bolj in končno skoraj izključno posvetili inteligenci. To nam kaže razvoj „Naših zapiskov". Ta revija je v začetku posvečala dosti pozornosti vprašanjem delavskega gibanja in bila v precejšnji meri pisana za delavstvo, ki jo je tudi čitalo. Že v II., zlasti pa v III. letniku se je začela spreminjati v inteligenčno revijo. Bila je vse bolj namenjena inteligenci; njej je hotela posredovati socialno in socialistično miselnost, zanjo je obravnavala probleme slovenske politike, kulture in gospodarstva. „Zapiskarji" vseh teh problemov niso znali organsko povezati z nalogami delavskega gibanja. Čim bolj so se bavili z domačimi vprašanji, tem bolj so se odmikali od splošnih socialističnih vprašanj in tem manj so se ozirali na delavstvo ter se mu tako odtujevali. Anton Kristan pravi: „Iz ‚Naših zapiskov', ki so bili ustanovljeni od socialistov, se je vsled pomanjkanja socialističnih publicistov razvila

[5] Prepeluh je predaval v Trstu trikrat: 1) l. 1904. o „colnini z ozirom na novejše smeri v angleški trgovinski politiki", 2) leta 1912. o „principih socializma" in 3) l. 1918. o „bližnjih nalogah slovenskega ljudstva".

revija, ki ni našla tal med delavci in ni vzgojila iz delavcev socialističnih bojevnikov" (Pod lipo II. 1925, 155). Poglavitni socialistični publicist v „Zapiskih", Abditus, se je vse bolj posvečal novemu področju vplivanja na inteligenco, ki so mu ga odprli masarykovci. Ti so se hkrati vse bolj oddaljevali od liberalne inteligence in bližali socialni demokraciji ter socializmu, o katerem pa moramo poudariti, da je imel tako obrušene robove, da so ga lahko sprejeli, ne da bi jim bilo treba v čemer koli odstopiti od Masarykove kritike marksizma. Ko so torej kasneje stopili v socialnodemokratsko stranko, niso tega storili zato, ker bi bili morda prišli v svojem idejnem razvoju preko Masaryka do proletarskega socializma, ampak zato, ker se pri svojem doslednem odklanjanju plitvega in za slovensko ljudsko politiko neplodnega narodnjaško-svobodomiselnega tabora in v kulturnem ter narodnopolitičnem pogledu konservativnega katoliškega tabora niso mogli politično nasloniti nikamor drugam.

Masarykovci so se v „Naših zapiskih" takoj z ostro kritiko lotili zaostalih slovenskih razmer in obeh vladajočih političnih ideologij, brezuspešnega „vsezaverodomcesarjevstva", ki je nekako predstavljalo slovenski narodni program, in z njim zvezanega klečeplastva, frazastega narodnjaštva in kulturnega, političnega in socialnega reakcionarstva. Ravnali so se po navodilu svojega češkega učitelja in vzornika, da mora narod prav tako kakor posameznik začeti s kritiko pri sebi, s „samokritiko". Izpolnjevali so v svoji dobi v slovenskem javnem življenju Levstikovo zahtevo „Več kritike!" Dermota je pozneje zapisal (NZ IX, 1912, 310): „Slovenski naprednjakar je klečal pred svojimi maliki... Če bi bili šli z njim, bi drli v svojo in narodovo pogubo! Njemu so maliki nadomeščali probleme. Slepo je veroval vanje in jih častil — dvomov ni poznal, jih tudi ni dopuščal. Mi pa smo hoteli spoznanja, jasnosti..." Resna kritika masarykovcev je analizirala in bičala „staro konservativno domovino, onemoglo, živečo v tradicionalni ponižnosti in trepetajočo pred vsakim prenovljenjem" (Abdi-

tus v „Socialnih problemih", str. 2). Abditus se je pri tem delu pridružil masarykovcem in reči moramo, da je prav on najbolje analiziral domače socialne in politične probleme. Seznanil se je bil z Marxovo analizo kapitalistične družbe, njenih pojavov in razvojnih tendenc ter je tedaj uporabil njegovo metodo pri svojem raziskavanju družbenega razvoja Slovencev. Ta teoretična šola ga je usposobila za globljo analizo. Dermota je bil sicer jasnejši in ostrejši duh, a je ostal bolj na površju, v območju političnih pojavov in potez; zato je bolj pridigal kakor analiziral. Abditus se je uveljavil med „Zapiskarji" kot vodilni idejni tvorec prav zato, ker je prihajal do globljega realnega spoznanja. Pod njegovim vodstvom so masarykovci prikrojili s Češkega prineseno realistično kritiko slovenskim razmeram in tudi pri „iskanju slovenskega tipa socializma" so mu bili le pomočniki.

Dermota je dobro poudaril (NZ VI. 1909, 1) za prvo petletje „Naših zapiskov": „V prvi periodi smo naglašali, da smo kritično glasilo vseh, ki jim je mar napredek slovenske narodne celote." A kakšen je bil učinek in uspeh te kritike? Dermota sam pravi (prav tam): „In mi smo uspešno kritikovali! Dokazov za to je dovolj! In če bi drugega ne bilo, nego dejstvo, da na Slovenskem vzlic temu, da narašča še vedno moč klerikalizma, laže in svobodneje dihamo, nego se je moglo pred petimi leti, smo zadovoljni. Ne trdimo, da smo samo mi to dosegli; a veliko uspeha in napora si lastimo!" Lahko mu pritrdimo, kakor tudi njegovemu odgovoru Prepeluhu leto dni poprej (10. I. 1908), ko se je ta vprašal, ali so kaj dosegli s pisanjem v pet letnikov „Naših zapiskov", ali niso morda samo „mrtvi črki služili": „Dozdeva se mi pa, da kar tako brez slehernega sledu ne izginemo; kajti prišli smo v začetek nove dobe in novega življenja na Slovenskem. In če smo to novo življenje le nekoliko pospešili in mu pomagali do veljave, ostane v tem delu spomin za nami. Spomin, ki mora tem trajnejši biti, čim težje je vsako delo v začetku. Niti v kulturni, niti socialni ali poli-

tični zgodovini se nas ne bo moglo ignorirati, — brez domišljevanjem in pretiravanja si dovoljujem to tezo."

A oglejmo si učinek in uspeh masarykovske kritike konkretneje! Svojega konkretnega smotra masarykovci niso dosegli: Inteligence niso dvignili iz liberalnega mrtvila in je niso prepričali, da je „njen pomen v spoznanju, da sta si delavstvo in izobraženstvo naravna zaveznika" (dr. Lončar v NZ IV. 1906, 115). Vse struje „mladih" liberalcev so se vendarle oportunistično vključevale v liberalni tabor, čeprav niso zanikovale njegovih negativnih strani, ki so jih masarykovci tako podčrtavali. „Mladina je občutila, da ‚tako ne gre'" in „mlada garda napredne stranke se je očitno spuntala" (Ivan Cankar: Kako sem postal socialist). Toda menila je, da bo lahko poživila naprednjaštvu ostarele žile, njen „cilj je bil, da osveži staro napredno stranko, jo poglobi, oplodi z novimi idejami, ter da jo iz čitalnic, iz plesnih dvoran in iz gostilniških ‚extrazimmrov' presadi v široki narod sam" (Ivan Cankar prav tam). Ni imela poguma za samostojno pot in za znatnejšo idejno preusmeritev, ki so jo terjali masarykovci. Te je v njenih očeh diskreditirala ravno okolnost, da so kooperirali s socialnimi demokrati. Da bi bil slovenski inteligent socialni demokrat, se je videlo tudi mlajši inteligenci smešno. Od te poti jo je odvračalo konservativno malomeščansko okolje, pa tudi kruhoborstvo. Tako je razumljivo, da „vse početje te mladine ni bilo spet nič drugega nego malo krepkejši živioklic" (Ivan Cankar prav tam). Med dijaštvom se ni razvilo masarykovsko, ampak mnogo manj radikalno „narodno radikalno" gibanje, ki se ni hotelo preveč oddaljiti od liberalizma in se je skrbno branilo vsake zveze z mednarodnim socializmom. Kritika masarykovcev torej ni obrnila mladine proti „naprednjaštvu". Razvijala pa je v njej kritičnega duha in krčila novi demokratični miselnosti pot med slovensko inteligenco. Samo toliko je bila uspešna in ta uspeh je masarykovce zadovoljil. Vloga nekakih „priganjalcev" inteligence jim je najbolj prijala. Kot samostojna politična skupina niso mogli nič pomeniti. Spoznali so, da se na šibkem temelju sloven-

skega malomeščanstva vsaj trenutno ne more razviti poleg liberalne še druga, moderna meščanska stranka. Na socialno demokracijo so bili tako in tako že s svojo kooperacijo v „Naših zapiskih" oprti. Ko so se konec l. 1906. končno razočarali v tako imenovanih „mladih" liberalcih, so vstopili v socialnodemokratsko stranko.

Leta 1907., pri prvih državnozborskih volitvah po splošni in enaki volilni pravici, sta nastopila kot kandidata socialnodemokratske stranke tudi dr. Anton Dermota in — Ivan Cankar. Ta je bil prišel do socializma naravnost, ne da bi se zaustavljal ali celo zaustavil na ovinku masarykovstva, a k političnemu nastopu v socialni demokraciji so ga izpodbodle iste okoliščine kakor masarykovce. O tem priča njegovo pismo dr. Franu Zbašniku od 27. II. 1907 (Zbrani spisi Ivana Cankarja XI. str. VII): „... nazadnje pa sem si tole mislil: tisto klavrno in pusto cincanje ‚mladih' je tako smešno, da bo naposled spravilo vse naše svobodomiselne elemente v slab kredit. Naj vendar jasno povedo, kaj so in kam jih srce vleče; v zatišju jamrati je otročje, v resnični narod je treba stopiti, ne bati se boja; zato sem sklenil, da jim dam zgled in nauk. Na zmago seveda ni misliti, pač pa je delati treba. Sedanjost ni nič, bodočnost vse."

Socialna demokracija je s pristopom vrste uglednih intelektualcev seveda politično pridobila, a skoraj le v tem smislu, da jo je morala slovenska javnost jemati nekoliko resneje kakor dotlej. Kajti malomeščanstvo se je inteligentom, ki so postali socialni demokrati, samo čudilo, delavske organizacije zaradi njihovega pristopa niso postale močnejše, na kmete pa socialni demokrati tako in tako niso dosti mislili. Prepeluh je zaman glede na Cankarjevo kandidaturo navdušeno zapisal (v članku „Volivno geslo inteligence" NZ V. 1907, 34): „Neokretni, demagogični, kmetski, Mozesovi demokraciji se je postavila nasproti demokracija kulture. Za nič manj ne gre, nego za to, ali gremo dalje za žarečim zapadom, ali pa se ustavimo tam, kjer je oblekel spokorni, v pohlevnosti se topeči Črtomir svojo meniško kuto..." Inteligenca se ni nagnila k socialni demokraciji,

ki ni prišla do odločilnejšega položaja v slovenski politiki. To je slej ko prej obvladal stari boj med obema tradicionalnima taboroma.

Prepeluh je sicer že po vstopu masarykovcev v socialno demokracijo proglasil „Naše zapiske" za socialistično revijo (v uvodniku „Iz sebe", NZ V. 1907, 49): „Natančno se spominjam, kako nezaupljivo in tudi zelo bojazljivo so slovenski inteligenti pred skoraj petimi leti ogledovali to revijo, ker smo jo imenovali socialno. Že ta priimek sam je ni priporočal. Strašna je bila ta besedica, a pokazalo se je že v par letih, da je bilo temu krivo samo eno: nevednost. — Danes gremo dalje: Danes smo že socialistični. Ni in ne more biti dvomno, v kakšnem smislu smo ta stavek zapisali. Smo socialistični, to se danes pravi: smo proti reakciji; edino socialistična more biti danes na Slovenskem misel o boju proti reakciji klerikalizma in strahopetnega, breznačelnega liberalizma." Vendar se smer „Naših zapiskov" bistveno ni izpremenila. Šest let pozneje je dr. Henrik Tuma, ko je prevzel iz Dermotovih rok uredništvo „Naših zapiskov" in izpremenil tudi podnaslov v „Socialistična revija", ponovno proglasil (v uvodniku „Naš program", NZ X. 1913, 66 in 68): „Po prirodnem razvoju iz danega realnega socialnega [t. j. masarykovskega] stališča morali so danes „Naši zapiski" postati socialistična revija ... so danes postali znanstveno glasilo socialnodemokratske stranke."

Kakšen je bil torej odnos „Naših zapiskov" do socialnodemokratske stranke? Dermota je l. 1910. („Masaryk in Slovenci", NZ VII. 252) zapisal, da po vstopu masarykovcev v socialno demokracijo „ni med delom realistov in socialistov nobene notranje razlike, vnanja pa le v toliko, da se realisti posvečajo zlasti znanstvenemu in izobraževalnemu delu, dočim drugi skrbijo tudi za agitatorično delo." Dermota se ni zavedal, da je razliko mnogo premedlo izrazil ali bolje — zabrisal. Dejansko se „Zapiskarji" niso zlili s socialno demokracijo v eno, ampak so samo hodili vzporedno z njo in je zato imel socializem na Slovenskem dva obraza: prvi je bil socializem za delavce — predstavljalo ga je gla-

silo stranke (do l. 1911. „Rdeči prapor, potem „Zarja") in strokovne ter ostale delavske organizacije („agitatorično in propagatorično delo"), drugi pa je bil socializem za inteligenco — predstavljali so ga „Naši zapiski" („znanstveno in izobraževalno delo). „Naši zapiski" niso bili organsko zvezani s socialističnim delavskim gibanjem, niso bili njegov teoretični organ. Niso se prepletali z njim, ampak so se ga le dotikali.

Tuma, ki idejno ni spadal v krog „Zapiskarjev", ker ni bil masarykovec[6] niti revizionist, se je tega zavedal in je skušal ta odnos izpremeniti, ko je l. 1913. prevzel uredništvo „Naših zapiskov". A tudi on je bil navezan na dotedanje sodelavce in ni mogel znatneje preusmeriti „Naše zapiske", ki so še nadalje „budili inteligenco in pripravljali tla socializmu", kakor je sam označil njihovo dotedanjo smer (NZ X. 1913, 67).

Dejansko se je v dvoobraznosti socializma na Slovenskem krilo latentno idejno nasprotje med socializmom in masarykovstvom. To nasprotstvo je privrelo na dan šele v letu 1917. in je tvorilo ozadje takratni secesiji „socialistične omladine" iz socialnodemokratske stranke, pa tudi poznejšemu — leta 1921. — izstopu Prepeluha in dr. Lončarja iz socialističnega gibanja. Takrat — l. 1921. — je dr. Lončar to nasprotje v predvojni dobi takole označil: „Abditus je bil začetnik teoretičnega socializma na Slovenskem v vrstah socialne demokracije; zakaj drugi so bili praktični agitatorji in časnikarji, ki se niso bavili s teorijo socializma, ampak so jo sprejemali, kakor so jo dobili in se je učili pri Nemcih. Abditus je dolgo časa zagovarjal svoje stališče, ki ni bilo oficielno v stranki. V tem pogledu se mu je pridružil tudi dr. Dermota, in ‚Naši zapiski'... so bili izraz tega stremljenja... ‚Zapiskarji' so načelno odobravali gospodar-

[6] Po njegovi sodbi Masaryk ni ustvaril nobenega svetovnega naziranja, ampak je bil „zgolj kritik, skeptik in eklektik" in je „v tem bila vsa njegova moč", „na mladino pa je čustveno vplival s tem, da jo je učil stvarno misliti in biti resničen proti sebi" (NZ XI. 1914, 293).

sko stran marksizma, a ravno tako načelno odklanjali njegovo modroslovno naziranje, imajoč pred očmi tudi razvoj in stanje slovenskega naroda" (Avtonomist I. št. 11 od 20. VI. 1921). Iz tega lahko sklepamo, da teoretični napor „Zapiskarjev" ni prišel do veljave v delavskem gibanju, ki se je razvijalo brez globljega teoretičnega proučevanja socializma, zlasti v pogledu njegove konkretizacije na slovenske razmere, to je na posebna slovenska socialna in narodna vprašanja.[7] Hkrati nas dr. Lončar dobro opozori na dejstvo, da je bil Abditus osrednja, idejno vodilna osebnost kroga „Zapiskarjev".

Leta 1908. „Naši zapiski" niso izhajali, ker je urednik Dermota zbolel. Svoje drugo razdobje so začeli leta 1909. s VI. letnikom. Dermota mu je v prvem uvodniku „Na pot..." začrtal naslednji program: „Dokazati hočemo, da je naš socializem — in ta ima isti končni cilj in ista temeljna načela kakor socializem po vsem svetu — vzklil iz naše rodne grude, iz naših slovenskih političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, iz naših slovenskih ljudi, iz naše slovenske zgodovine, katere imamo več in večjo, nego si priznavamo sami... pokazati svetu slovenski tip socializma..." (str. 2/3).

Ta program je bil že prej zamislil Prepeluh in so ga „Zapiskarji" že dotlej skušali izvrševati. Dr. Lončar se je bil povsem posvetil slovenski zgodovini in je že izdal prvo kritično delo iz politične zgodovine Slovencev za dobo od l. 1848. do 1878. („Dr. Janez Bleiweis in njegova doba", leta 1909.) poleg zgolj deskriptivnega pregleda „Politično življenje Slovencev" (najprej v NZ l. 1906. in v ponatisu). Abditus je v „Naših zapiskih" l. 1906. opisal „Socialne boje slovenskih kmetov" in l. 1908. ta spis razširil v knjižici „Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov" (61 strani). Sodobnih slovenskih družbenih problemov pa sta se v za-

[7] Povezovanje modroslovnega naziranja, to se pravi občih, univerzalnih vprašanj, ki se jih narodne različnosti ne tičejo, z razvojem in stanjem slovenskega naroda, seveda ne vzdrži kritike.

četku drugega razdobja „Naših zapiskov" lotevala skoraj izključno Abditus in Dermota. V Dermotovem pismu Prepeluhu od 8. VII. 1909 čitamo: „Vidite, da se jaz sam le prav poredko oglašam — in od drugih socialistov izvzemši Vas se pa ne dobi lahko poštena domača beseda. Pišejo mnogo nesocialisti. Ne lovim tistih ‚Mitläuferjev'; ampak še bolj škoda bi se mi zdelo odbijati jih, dokler nam koristijo direktno." Glede sodelovanja nesocialistov pri „Naših zapiskih" mu je zopet pisal 21. IV. 1910: „Za NZ sem jaz mislil tako: poskusim onemogočiti vsako drugo konkurenčno revijo v modernem smislu na Slovenskem; zato nisem brodil strogo po strankinih vodah. Če pa se radikalcem posreči „Razvoj" [projektirano ime za „Vedo", ki je začela izhajati l. 1911.], potem se postavim na izključno razredno stališče. Morda bi to vobče bilo bolje; več rešpekta bi imeli." Dermota je torej takrat ostroumno začutil, da bi se bila idejno izrazitejša, ekskluzivnejša socialistična smer lahko udarneje uveljavila; toda take smeri v „Zapiskarjih" ni bilo in zato je Dermota lahko izrekel le — željo. Na „izključno razredno stališče" se „Zapiskarji" niso mogli postaviti. Ne da bi se bili zavedali, so dejansko prepuščali delavsko gibanje samemu sebi, da se je bolj ali manj zapiralo v svoj delavski — ceh. Kakšna pa so bila njihova dognanja o posebnih slovenskih socialnih in narodnih problemih, lahko vidimo le v Prepeluhovih študijah. Te si moramo izčrpneje ogledati, ko smo pokazali najprej vplive, ki so Prepeluhu izoblikovali socialistično naziranje, predstavili krog, v katerem je delal, in nakazali mesto, ki si ga je v njem s svojim delom osvojil.

VI.

Preden preidemo h konkretnim slovenskim razmeram, ki jih je moral slovenski socializem analizirati popolnoma originalno, ker jih je on edini mogel dovolj poznati in proučevati, si moramo ogledati, kako je zrl Prepeluh na Avstro-Ogrsko kot okvirno politično enoto, v kateri je živel poleg drugih tudi slovenski narod, in na njeno notranjepolitično

krizo, katere rešitev je imela ustvariti slovenskemu narodu nove življenjske pogoje. To vprašanje je bilo skupno vsem narodom v tej državi in se je zastavljalo socializmu vseh teh narodov.

Osrednje družbeno-politično vprašanje mnogonarodne habsburške podonavske monarhije je bilo narodno vprašanje. Zastavila ga je bila ostro že meščansko-demokratska revolucija l. 1848., ki pa ni opravila svoje naloge, ker ni iztrgala družbenih vajeti iz rok fevdalnemu razredu in njegovi absolutistično-birokratski državi. Ta država je s polmeščansko ustavno reformo v šestdesetih letih, ki je dala bistvene koncesije nemškemu in madžarskemu meščanstvu, ohranila staro družbeno hierarhijo in fevdalno-birokratsko vodstvo ter se tako vključila v splošni evropski gospodarski in politični razvoj tiste dobe. V teh posebnih zgodovinskih pogojih je prodiral kapitalizem k avstrijskim narodom. Pod nadvlado dveh kapitalistično razvitih narodov, nemškega in madžarskega, so številni zatirani narodi zaostajali v svojem narodnem razvoju in sicer tem bolj, čim manj so bili gospodarsko razviti, zlasti še tako imenovani „nezgodovinski" narodi, ki niso imeli v začetku kapitalistične dobe niti svojega plemstva niti kompaktnega meščanstva (Rusini, Slovaki, Slovenci). Stabilna, mirna doba, ki ni poznala globljih političnih pretresov, je omogočala polfevdalnemu in hegemonističnemu državnemu sistemu, da je dolga leta razmeroma dobro funkcioniral po geslu „fortwursteln", ki ga je izrekel eden največjih mojstrov tega sistema grof Taaffe. Sestav družbe v Avstro-Ogrski je bil izredno kompliciran: na vrhu vladajoča fevdalna birokracija, zvezana s kapitalističnim meščanstvom obeh vladajočih narodov in poljskim plemstvom, ki je zavzemalo v Galiciji tudi vladajočo pozicijo; poleg tega so bila meščanstva nenemških in nemadžarskih narodov, ki so bila v različni meri privilegirana ali zapostavljena, dalje kmečke in malomeščanske množice raznih narodov, ki so bile tudi v različnih pogojih, in končno proletariat, ki je bil prav različno razvit in sestavljen ter v glavnem osredotočen pri dveh narodih, pri nemškem in češkem.

To pisano, po kompliciranih socialnih bojih razgibano družbo pa je socialna demokracija stiskala v neživljenjsko shemo dvorazredne družbe: tu proletariat — tam „meščanstvo“ (z delovnimi vmesnimi srednjimi sloji vred) brez razlike narodnosti. Ta shema je bila plod težnje po „čistem“ razrednem boju, prizadevanja, odriniti v stran vsa druga družbena vprašanja, ki spravljajo v gibanje srednje sloje in hkrati „begajo“ tudi dele proletariata, še stoječega pod vplivom teh slojev. Seveda so se dala ta realna družbena vprašanja odriniti v stran samo na papirju. Shema ni ustrezala resnični družbi, kajti „čistega“ kapitalizma, v katerem bi bila samo dva razreda, buržoazija in proletariat, v resničnosti ni in je zato tudi zamisel „čistega“ razrednega boja nesmiselna. Tako je avstrijska socialna demokracija gledala v narodnih bojih le nekaj, kar moti razredni boj, in je čisto nenaravno nekako dvigala proletariat iz živih narodov. Njena shema ni mogla biti kos najbolj perečemu družbeno-političnemu vprašanju v državi, ki je sililo k rešitvi poleg „delavskega“ socialnega vprašanja in ne glede nanj. Socialnodemokratski teoretiki in publicisti seveda niso mogli gledati tako primitivno shematično na družbeni položaj, a so v bistvu to shemo vendarle podpirali zaradi svoje shematične predstave o družbenem razvoju in si izmislili neko izumetničeno „rešitev“ narodnega vprašanja s tako imenovano „narodno kulturno avtonomijo“, ne da bi bili šli temu vprašanju do dna, to je do priznanja pravice samoodločbe. Niso se ozirali na načelno socialistično rešitev narodnega vprašanja, ki sta jo bila nakazala Marx in Engels na irskem in poljskem primeru. Neposredni politični smoter avstrijske socialne demokracije je bila demokratizacija države z uvedbo splošne in enake volivne pravice v parlament, deželne in občinske zastope. Tako je menila priti do večjega in sčasoma odločilnega vpliva na politiko Avstro-Ogrske, ki bi jo pomagala preurediti tako, da bi izločila narodne boje. V devetdesetih letih, ko je avstrijska socialna demokracija sestavljala svoj narodnostni program, ni pretila habsburški monarhiji nobena nevarnost niti od

zunaj niti od znotraj. Od začetka tega stoletja pa so se boji zatiranih narodov vse bolj razgorevali, slabili državo in postajali tu in tam neprijetni njenemu fevdalno-birokratskemu vrhu. V tem položaju je prišlo v socialni demokraciji celo do predstave o neki skupnosti interesov proletariata in vrhov monarhije. Ta zamisel, katere poglavitni izrazitelj je bil dr. Karl Renner, je bila v popolnem nasprotju s smerjo družbeno-političnega razvoja, ki je silila k dovršitvi meščansko-demokratske revolucije, k odpravi vseh fevdalnih preostankov, veleposestniškega plemstva in fevdalno-birokratske države ter hkrati nemške in madžarske hegemonije in vseh narodnostnih privilegijev. To neposredno zgodovinsko potrebo je izgubila avstrijska nemška socialna demokracija izpred oči in se odrekla svoji zgodovinski nalogi za skledo leče — splošno in enako volivno pravico, ki jo je dunajski dvor l. 1907. daroval Avstriji. Tako socialna demokracija ni znala organsko povezati narodni boj s socialnim in je zaradi tega končno propadla kot mednarodna organizacija. Kajti socialni demokrati zatiranih narodov niso mogli ostati tuji odporu proti narodnemu zatiranju. In ker je nemška socialna demokracija prihajala zatiranim narodom le „načelno", v teoriji, to je le na pol naproti, a zanemarjala konkretni boj proti narodnemu zatiranju in zapostavljanju, češ da se ne tiče proletariata, ampak samo „meščanstva", so se socialnodemokratske stranke nenemških narodov z njo razšle — češka že pred svetovno vojno, ostale pa, ko je prišla monarhija v svojo zadnjo in smrtno politično krizo. Socialna demokracija ni bila pripravljena, da po svoje, a resnično reši narodno vprašanje in je zato moralo meščanstvo dati srednji Evropi novo politično lice.

Zamegljena perspektiva na dovršitev meščansko-demokratske revolucije se je avstrijski socialni demokraciji nekoliko razkrila l. 1903. ob priliki ostrega spora med dunajskim dvorom in madžarsko opozicijo, ki je hotela razširiti madžarsko avtonomijo tudi na vojsko — zahtevala je predvsem madžarski poveljstveni jezik v ogrskih vojnih enotah.

Spor je pomenil hudo krizo avstro-ogrskega dualizma in je trajal od l. 1902. do 1905. Hkrati je l. 1903. prišlo do velikega gibanja na Hrvatskem proti režimu bana Khuena Hedervaryja. Obe politični krizi je komentiral v „Naših zapiskih" Abditus. Najprej je spregovoril o Hrvatski in podal svoje gledanje na bistvo narodnega zatiranja, ki je bilo v vsej Avstriji ravno v hrvatskem primeru najprozornejše, kajti Hrvatska je imela neko narodno-politično avtonomijo v Ogrski. V članku „Propad Hrvaške" (NZ I. št. 11, maj 1903, 161—164) skuša odgovoriti na vprašanje, kako se je mogel upreti hrvatski narod, ki je bil do nedavnega vzor avstrijskega patriotizma in ki je l. 1848. s Slovenci vred branil staro Avstrijo proti meščanski revoluciji. Nato razloži podrejenost Hrvatske Ogrski, ki onemogoča vsak večji razvoj industrije, trgovine in prometa na Hrvatskem. Bistveno vsebino članka je Abditus sam posnel v „Pregledu" (NZ I. 171) takole: „Nemiri na Hrvaškem imajo svoje vzroke globoko v gospodarskem položaju. Ogrska izrablja vse sile hrvaškega naroda v svojo korist. Industrija, obrt itd. se koncentrira na Ogrskem, Hrvaška pa gospodarsko propada. Industrije nima skoraj nobene... Kmetija prav tako propada kakor pri nas... Beda raste... in sili k odporu. Upor na Hrvaškem ima narodni značaj. To je le zunanja oblika gospodarskih bojev, dasi nočem zanikati narodnega momenta; tudi ta vpliva pri tem uporu... Hrvati se upirajo Ogrom navidezno narodno, v resnici je to upor izkoriščanca proti izkoriščevalcu". Narodno zatiranje je splošno označil takole: „Podložni ali kulturni narodi morajo po splošni ‚morali', ki jo izvaja človeški rod že od nekdaj, prispevati k razvoju gospodujočih, kakor prispeva hlapec s svojim delom gospodarju... Zatiranje narodov po narodih pomeni privilegirano kapitalistično zatiranje in izkoriščanje podložnega naroda."

H krizi avstro-ogrskega dualizma pa je napisal Abditus članek „Na predvečer Avstrije" (NZ II. št. 1 od decembra 1903, str. 1—3) ki ga omenja tudi v „Pripombah". Avstrijo slika takole:

„Vsak narod hoče proč; nobeden ne mara skupnosti... Avstrijski narodi niso nikoli odločevali o svoji usodi. Meščanstvo, ki je v drugih modernih državah uredilo močno ustavo in parlamentarizem, je v Avstriji bilo vedno le rep duhovnega-fevdalnega režima... Z dualizmom (ki ga je potrebovala le habsburška dinastija) se je dala v Avstriji Nemcem, na Ogrskem pa Ogrom nadvlada nad drugimi narodi. Nemci so imeli svoje kapitaliste, Ogri pa tudi svoje. Tem se je dala pravica, izsesavati kar cele narode, ki še niso bili kapitalistično razviti... Ni je državniške sile, ki bi zadržala razvoj. Gospodarski kapitalistični razvoj je napravil korak naprej in dualizem je postal zapreka v tem razvoju. Če zato pade podstava kake države, za to se ne vpraša, vpraša se le za koristno, in pod tem vprašanjem so padle že cele države... Meščanstvo (avstro-ogrskih narodov) ne smatra armade za braniteljico svojih interesov, temveč le za braniteljico dinastije proti meščanstvu... Odpor meščanstva je prišel iz Ogrske... Interesi denarne buržoazije Ogrske so drugi kakor pa interesi dinastije... Meščanstvo avstrijskih narodov pa je še preslabo, da bi moglo doseči isto, kar zahteva ogrska buržoazija zase. Prej ali slej pride v tej smeri do popolnega razpada; ta razvoj, ki se je pričel l. 1848. in ki se neprestano nadaljuje, bo prišel do viška v kratki dobi in tedaj se pokaže, ali so avstrijski in ogrski narodi zmožni, si ustvariti svojo svobodno zvezno državo ali ne."

To se pravi: Razvoj bo izpolnil oporoko prezgodaj pretrgane meščansko-demokratske revolucije l. 1848. in narodi bodo ali ustvarili svobodno zvezno državo ali pa se ločili in ustanovili na razvalinah Avstro-Ogrske neodvisne narodne države. A kakšno stališče naj zavzame proletariat v tem boju meščanstev avstrijskih narodov za državo proti vladajočemu sistemu? Na to vprašanje je Abditus odgovoril takole:

„A če meščanstvo danes zahteva vojsko zase, če s tem koplje sedanji državni obliki grob, vendar proletariat nima s tem nič skupnega... Boj med dinastijo in meščanstvom je za proletariat le toliko važen, kolikor revolucionira ljudstvo in kolikor ga ugrablja iz rok fevdalno-duhovniškega suženjstva. Jasno pa je, da se bo proletariat v Avstriji moral obenem že pripraviti na boj z buržoazijo, da se bo z njenim nastopom pričel boriti za svojo politično moč... Splošni volivni pravici, ki je predpogoj temu boju, je nasprotno tudi meščanstvo... Propad dualizma je torej naraven, naravno pa je tudi, da bo z njim umrla sedanja Avstrija, ker interesi meščanskega razreda to zahtevajo ravno tako, kakor zahtevajo interesi proletariata še — propad meščanske Avstrije."

Ali naj bo torej proletariat v tem boju nevtralen, ali naj le opazuje, kako ga bo izvojevalo meščanstvo samo, ali pa naj ga podpira? Teh vprašanj Abditus ni razjasnil. V bistvu pa je, kakor celotna avstrijska socialna demokracija, politično vlogo proletariata omejil z izjavo, da se bo šele z nastopom buržoazije pričel boriti za svojo moč, to je da ima doba njegovega boja za oblast nastopiti šele nekoč v že predrugačenih političnih razmerah. V Avstriji je bila neznana ideja, naj bi proletariat vodil boj za odpravo fevdalnih preostankov, za uničenje avstro-ogrskega sistema, ki je bil v celoti fevdalni preostanek. Meščanstvo pa je zanemarjalo svojo zgodovinsko nalogo in živelo v gnilem kompromisu s fevdalnim razredom, se z njim vred upiralo demokratskim reformam, kakor splošni in enak volivni pravici, iz bojazni pred ljudstvom. Ali naj bo proletariat politično nedejaven, ko mu meščanstvo tako podaljšuje „dobo čakanja", in ali naj prepušča socialne sile, ki jim je šlo za čimprejšnjo dovršitev meščansko-demokratske revolucije, same sebi? To je v bistvu pomenila politika socialne demokracije, ki se trenutnega globljega spoznanja l. 1903. ni niti prav zavedela in se že vdala idilični iluziji o postopni demokratizaciji in notranji preuredbi Avstro-Ogrske.

Ta iluzija se je obešala zlasti za pričakovani parlament splošne in enake volivne pravice. Tako je pisal dr. Lončar (NZ III. 1905, 74): „Prvo sredstvo, ki nas (Avstrijo v razmerju do Ogrske) more ozdraviti bi bil krepek parlament, izvoljen na podlagi splošne in enake volivne pravice. Tako ljudsko zastopstvo bi nam moglo potem ustvariti demokratično, na federaciji narodnosti slonečo ustavo, ki bi odgovarjala dejanskim potrebam nove dobe. To bi bila rešitev državne krize, ki nas sedaj tlači k tlom." (Glej tudi NZ IV. 1906, 113 in NZ V. 1907, 140.) Abditus je l. 1907. pred volitvami pisal (NZ V. 50): „Ti stanovi, tvoreči dosedaj brezpravni tlačeni razred, ne le socialno, temveč i narodno tlačeni, imajo bodočnost. Potom demokracije in sistematičnega kulturnega dela pridejo do vlade, preden mine nekaj desetletij. — Do vlade? Čim bolj se v Avstriji približujemo

rešitvi narodnega vprašanja v federalističnem smislu, tem bližji je ta cilj. Zakaj, ne le narodni, tudi socialni razvoj zahteva, da se avstrijski narodi osvobode od izkoriščujočega dualizma... Preveč in preveč radikalne razbijalne moči tiči v socialnem razredu, temelječem v kapitalističnem razvoju." Da, ko bi bila ta „radikalna razbijalna moč" usmerjena k razbitju dualizma in rešitvi narodnega vprašanja, to je h koreniti dovršitvi meščansko-demokratske revolucije! Toda „približevanje k rešitvi narodnega vprašanja" je bilo zamišljeno drugače — z golo ustavno in upravno reformo, ki bi izvedla „narodno kulturno avtonomijo" in z njo skrčila trenja med narodi na najmanjšo mero. Abditus je takoj po volitvah l. 1907. zapisal (NZ V. 71): „Pomen te zmage (avstrijske socialne demokracije) tiči v tem, da bodo dosedanji brezplodni narodnostni boji izginili s parlamentarnega površja in da postane novi avstrijski parlament torišče kulturnih in gospodarskih bojev."

Prav kmalu potem, ko se je novi parlament zbral, je Abditus začutil, da ni prinesel avstro-ogrski državi pravega zdravila, ampak ji le podaljšal življenje. Dva znamenita parlamentarna dogodka — zavrnitev Rennerjevih predlogov proti naraščajoči draginji in Masarykov nastop proti vplivu cerkve na univerze (Wahrmundova afera) — je komentiral takole (NZ V. 1907, 180/1):

„Rennerjev nastop je gledalo vse bedno prebivalstvo cesarstva prav tako nervozno, kakor par dni pozneje inteligenca Masarykov nastop. Osvobodite nam vsakdanji kruh, osvobodite nam duševno hrano. Velikanski požar se je zanetil. Enkrat bo butnil na dan tudi v naši nesrečni državi... Ta ogenj razvnet more na koncu konca postaviti pred ljudmi samo eno, morda strašno vprašanje: Čemu država? Kdor bo tedaj stikal po patriotizmu, tistemu se bo godilo zelo slabo. — Država, ki je imela pod šeststoletnim vladanjem Habsburgov socialni in etični pomen, utegne priti v nevarnost. Ne vsled poželjivosti sosednjih držav; drugje je dana ta nevarnost. Socialni in gospodarski pomen našega cesarstva je tičal že od nekdaj v njegovi legi, njegovih prebivalcih in v pridobninski priložnosti; kulturni in etični pomen pa v njegovem izključljivem katoliškem značaju in katoliško verskih tendencah. Danes je nekoliko drugače... Papeževe države ni več... Če je Francija potrebovala ločitev cerkve od države,

je to dokaz, da se je hotelo živeti. Ne samo živeti, tudi dobiček napraviti... V nezadovoljstvu živeča, v vsakdanji borbi za mili kruhek utrjena množica bo vedno glasneje zahteval ločitev; in posvetni kapital bo zahteval prav tisto, ker potrebuje zaslužka... Vzgled je dan. Francija ga je dala."

Takrat je Prepeluh menda še menil, da so gospodarski in kulturni boji potisnili narodnostne v stran, a je hkrati ugotavljal, da se temelji države kljub temu majejo: v hudo politično krizo jo bosta spravila boj delavstva za cenen kruh proti zaščitnim carinam in uvoznim prepovedim ter kulturni boj meščanstva in proletariata za ločitev cerkve od države. Toda tudi veliko, a neosnovano upanje, da bo parlament splošne in enake volivne pravice „rešil" narodno vprašanje, je kmalu splahnilo. Abditus je l. 1911. tik pred pred njegovim razpustom (NZ VIII. 143) zapisal o njem, da „nima do danes še nobenih zaslug". Odpadel je razlog, zavoljo katerega avstrijski socialisti niso bili „prekucuhi, izdajalci domovine", ampak „sami bolj ali manj radikalni reformatorji" na temelju „interesnega zastopstva" (delavstva kot stanu, ne kot razreda) in avstrijski patrioti (Abditus v NZ 1907, 177). Toda socialna demokracija je ostala takšna, kakršna je bila, — daleč od vsakršne „drzne ideje"; ni se dvignila nad „avstrijsko mizerijo", o kateri je sicer mnogo — govorila.

Tudi o nekem zunanjepolitičnem vprašanju, ki je bil v zvezi s slovensko politiko, je spregovoril Abditus. Že l. 1907. (NZ V. 181) je opozoril nanj: „So ljudje z rešilno (za Avstrijo) mislijo. Menda celo v bližini dvora![8]... Nova italijanska vojna naj znova navduši mase. Popularna ideja za mase na jugu, zanimiva za one na severu. Toda — ni ta ideja mnogo bolj nevarna kot ona prva [demokratizacije Avstrije in ugoditve zahtevam množic]?... Za Rimom stoji

[8] Prestolonaslednik Franc Ferdinand se je bavil z načrtom vojne proti Italiji; tako naj bi se zboljšal zunanji položaj Avstro-Ogrske kot velesile in hkrati okrepila moč osrednje oblasti na znotraj proti nadležni madžarski samovolji in češki opoziciji. Katoliška Avstrija naj bi po zmagi nad „zavezniško" Italijo obnovila papeževo cerkveno državo.

rdeči Pariz [t. j. Francija, kjer sta meščanstvo in delavstvo skupaj izvedla ločitev cerkve od države]. In Berlin ... ima zadnjo besedo." O tej zadevi je Abditus zopet pisal l. 1911. v zanimivi kritiki politike slovenske državnozborske delegacije pod vodstvom dr. Šušteršiča (NZ VIII. 143—5). Priznal ji je, da se je s svojo ostro opozicijo proti pristranski nemški buržoazni Bienerthovi vladi politično uveljavila „prvič, odkar poznamo Slovenci ustavno življenje". Zameril pa ji je, da je brezpogojno sprejela nove vojne kredite in je pri tem dr. Šušteršič, prvi in upoštevani opozicionalec v parlamentu ... prehitel celo znane vladne lakaje". To njeno gesto je razložil takole:

„Cilj [te politike] je: Pridobiti Slovencem s pomočjo katolicizma in armade tisto stališče en miniature v državi, ki ga uživajo že od nekdaj Poljaki. Ali je ta cilj mogoč? Dvom je upravičen. Slovenci smo proti buržoaznim Nemcem povsod v defenzivi in nemška vlada ... ni nikjer prisiljena se ozirati na slovenske tožbe in prošnje ... Zakaj torej navdušenje za militaristične izdatke? Zakaj vedno kazanje na italijansko oboroževanje? Morda tiči za tem politična misel! Za slučaj italijansko-avstroogrske vojske bi Slovenci kot narodnostna skupina prišli do nekake veljave in takrat bi se država ozrla po nas. To bi bil ugoden trenutek in morda bi se dalo v malem posnemati ogrskega Deáka iz leta 1866—7. Četudi je ta politična misel vabljiva, zavreči se mora. Brezpogojno. Sicer moramo — vsaj začasno — sprejeti zahtevano italijansko-avstroogrsko vojsko kot posebno točko v slovenski narodni program."

Dermota je zapisal, da je to „politično idejo za Slovence in Jugoslovane ustvarila reakcija" in da „se z interesi narodove celote ne ujema zato, ker so ji merodajni cilji, ki so našemu narodu tuji, — cilji Dunaja in Rima" in pripomnil še naslednje (NZ VIII. 1911, 38/9):

„Bodisi pa kakor koli, eno je ... gotovo: naša slovenska politika začenja dobivati vpogled v širšo, vnanjo, da, svetovno politiko in začenja v nji dobivati tudi pomen, — in sicer v toliko, v kolikor je smoter, ki ga z nami hočejo tudi višji faktorji doseči zase, svetoven. Sramota je le, da Slovenci na tak način vstopajo v svetovno politiko; sramota je, da jih vodi reakcija."

Dermota je menil, da ima v tem pogledu socialna demokracija na Slovenskem in na vsem slovanskem jugu važno nalogo, ki jo umevajo že Hrvati in Srbi v Avstriji

in kraljevini ter ki naj bi jo uvaževali tudi Slovenci. Zaključil je: „Saj ne more dati politične ideje za celokupno slovensko ljudstvo nihče drugi nego socialna demokracija!"

Mislil je na — jugoslovansko idejo, ki jo je bila na Slovenskem najprej in najizraziteje kot politični program sprejela socialna demokracija. V tej ideji so „Zapiskarji" videli izhod iz narodnega zatiranja, „vsezadomcesarjevstva" in zveze z reakcijo. Podpirali so v socialni demokraciji politični jugoslovanski program, ki ga je vztrajno zastopal Etbin Kristan že od vsega začetka svojega političnega nastopanja in ki je prišel do pomembnejšega izraza v „tivolski" resoluciji jugoslovanske socialistične konference novembra 1909 v Ljubljani. Niso se pa strinjali s Kristanovim mehaničnim pojmovanjem narodnosti, ki je vodilo k težnji po popolnem narodnostnem zlitju južnoslovanskih narodov v en narod z enim književnim jezikom.

Abditus je še pred tivolsko resolucijo dvakrat razpravljal o jugoslovanstvu. L. 1907. je ob izidu Tumove knjižice „Jugoslovanska ideja in Slovenci" ugotovil („Jugoslovanstvo", NZ V. 145—8), kako rahle so politične, gospodarske in kulturne vezi med Jugoslovani in kako malo sledov je dotlej zapustila stara ideja jugoslovanske edinosti „v vsakdanjem življenju katerega koli jugoslovanskega plemena". Menil je, da so se razpršile „romantične mladostne sanje" o jugoslovanskem Piemontu, „ko se je v mladih in preveč vročih glavah parceliral Balkan in pol Avstrije". Toda: „In vendar živi jugoslovanska ideja! Rodi se sama od sebe, ker je utemeljena v napredku in kulturi. To je želja osvoboditi se in zato nima z romantičnimi mislimi nobenega opravka.[9] Počasi dobiva konkretne oblike. Spoznavanje, kulturna vzajemnost, gospodarska koalicija — to so točke, ki se da nanje opirati. Sami problemi, ki silijo na dan, čim hujši je pritisk tujine in njenega kapitala... Tisto sanjarsko iskanje skupnosti ne velja več. Prodrlo je ekonomično

[9] Stavek je nad vse značilen za tedanjo dobo, ki ji je bila vsaka radikalna, h korenitim izpremembam usmerjena misel samo še — romantična.

zdravo načelo, da mora biti vsako jugoslovansko pleme samo zase močno in kulturno ter gospodarsko dovolj razvito. Da se to čimprej doseže, je treba iskati skupnih vezi. Le močna jugoslovanska plemena morejo dati jugoslovanski ideji veljavo in moč. Dvoma o tem ni." V političnem pogledu je bil Abditus na istem stališču kakor poznejša tivolska resolucija: „V Avstro-Ogrski smo Jugoslovani brez politične in torej tudi brez gospodarske veljave. Če bi se v državno-pravnih stvareh posrečilo enotnemu nastopu Hrvatov in Slovencev doseči priznanje in enakopravnost, bi bil dan pravi temelj ideji (jugoslovanski) i pri nas. Drugačna bi bila potem Avstro-Ogrska, svobodnejše bi bilo naše življenje in svobodnejši naš napredek." A ker je „ta misel danes še preveč optimistična... preostaja z a č a s n o samo kulturno delo". Že tu je Abditus opozoril na okolnost, da „imamo Jugoslovani dve kulturi: zapadno in vzhodno bizantsko." Leto dni pozneje je svoje jugoslovansko stališče pojasnil („O slovenskih kulturnih smereh" v zborniku „Hrvatsko Kolo" IV. 1908, 380/1) takole:

„Bili so časi, ko se je fantastično sanjalo o politični združitvi Jugoslovanov... in tudi časi, ko se je mislilo na en sam jugoslovanski jezik, ki naj reši male jugoslovanske narode v bodočnosti. Otroške sanje... Nesmiselno je zahtevati, da vsak narod zataji svoje posebnosti v svrho večje kulturne združitve. To je nemogoče že zaradi tega, ker imamo Jugoslovani dve bistveno različni kulturi, od katerih ima vsaka svoj poseben vir... Ne gre torej za to, izgubiti svoje dolgoletne pridobitve, temveč za to, da se pomnože z medsebojno pomočjo. V kulturnem delu vidim jugoslovansko bodočnost, nošeno od štirih močnih stebrov, štirih narodov. Zakaj tudi za te narode prihaja čas, ko se preide od individualne asociacije k asociaciji sorodnih narodov."

Prepeluh je bil s Tumo prvi med petorico slovenskih socialistov — ostali so bili Ivan Cankar, dr. Dermota in dr. Lončar —, ki so nastopili proti mehaničnemu ravnanju s posameznimi južnoslovanskim narodi, kakršnega je n. pr. zastopal do l. 1913. v socialni demokraciji Etbin Kristan, in proti tedaj „oživelemu vrazovstvu". Po Dermotovem (NZ IX. 1912, 289—92) in Cankarjevem nastopu (predavanje „Slovenci in Jugoslovani") je Abditus l. 1913. („Slovenci ali

Jugoslovani?" NZ X. 137—140) znova skušal jasno omejiti jugoslovansko idejo. „Vsaka konkretna oblika te ideje", pravi, „je še do nedavna mogla biti le plod političnih sanj." To se je spremenilo, odkar „je zmagovita vojna balkanskih zaveznikov oživila in ustvarila višje in širše narodnostno gibanje med množicami". Vendar „jasnost o jugoslovanski narodni ideji ni večja, nego je bila pred leti". Abditus podaja svoje pojmovanje jugoslovanske ideje:

„Doslej smo iskali... sorodnih zvez, iz katerih bi črpali moči, da še bolj utrdimo svojo nacionalno individualnost. Še več. Trdili smo, da gre pot h kulturno edinstvenemu jugoslovanstvu preko ojačenih narodnih individualnosti vseh štirih jugoslovanskih plemen. Nismo nikoli hrepeneli po jugoslovanstvu zato, da nekoč odložimo svoj jezik, svojo književnost, svoje narodne šege in navade in tako postanemo čez noč nekaj povsem novega, tako rekoč narod, ki ga še ni. — Jugoslovanstvo smo iskali, reševali njegov problem zato, da najdemo v skupni in širši narodni zavesti večjo oporo svojemu lastnemu narodno-kulturnemu življenju...

Neupogljivost realnega dejstva nas sili, da iščemo izhoda v narodno prostost tostran, ne pa onstran političnih mej... Pritisk nemške buržoazije, ki je že davno skoz in skoz nazadnjaška in torej v nasprotju z vsem razvojem, ki ga v bodočnosti pričakujemo, je danes najsigurnejši pospeševatelj razmaha naše narodne zavesti in porok neodvratnega prevrata...

Iščemo izhoda. Spoznanje, da smo sami preslabotni za pridobitev narodne svobode, ki jo pričakujemo od narodne avtonomije... Končno smo spoznali, v kako malenkostnih bojih za drobtinice z bogato obložene mize smo zapravljali vse svoje moči in kako smešni so prav za prav tisti slovenski politiki, ki so hoteli dosegati narodne uspehe s pomočjo ministrov...

Ali je treba po tem spoznanju revidirati naš narodni program, ki zahteva narodno avtonomijo, zedinjeno Slovenijo, da moremo tako dvigniti svoje nacionalne in socialne moči do veljave? Ali naj torej zapustimo pot, ki smo jo nastopili od začetka našega narodnega preporoda, in krenemo v čisto drugo smer?...

Jugoslovanska ideja ne pridobi nič..., ako ji Slovenci žrtvujemo svojo narodno individualnost, svojo težko priborjeno kulturo — svoj književni jezik. Pač pa more ideja jugoslovanske vzajemnosti mnogo pridobiti, ako svojo narodno individualnost še utrdimo in okrepimo, da postanemo močni dovolj, dovršiti stavbo svoje svobode in bodočnosti.

Moderno narodno gibanje... se posebno v naši dobi druži s socialnim gibanjem, s katerim je kulturno in gospodarsko ozko zvezano. Socialno delo za širše plasti ljudstva je eminentno narodno delo, izobrazba mase pa je temelj narodne zavednosti in hrepenenja po narodni samoupravi.

Ne v resignaciji naše narodne individualnosti in v praznem upanju na pomoč bližnjega sorodnika, temveč v smotrnem delu za lastni socialni in kulturni napredek, v boju za višje in svobodnejše življenje temelji praktično reševanje jugoslovanskega problema za nas. Spričo takega realističnega razglabljanja in spoznavanja so nam danes planinski Hrvatje ali politični koncepti idealistov — umetne cvetke."

Organsko pojmovanje narodnosti, ki je bilo lastno krogu „Zapiskarjev", dobro razvidimo iz naslednjih dveh Prepeluhovih izjav:

„Narodnost ni idealen fantom. Ona se uveljavlja sama, ker je izraz — tudi v politiki — gotovega, po danih razmerah vezanega družabnega gibanja. Bodite trdno prepričani: ‚narodne dame', ‚narodne veselice' itd. nimajo z mojo narodnostjo več opravka kakor kralj Portugizov. Narodnost ni ideal, narodnost je več — je moje življenje!" (NZ V. 1907, 3)

„Narodnost vsakega posameznika je oblika, v katere mejah se giblje duševni razvitek človeka. Imamo občutke, pojme in smisel za gotove vrste stvari le v mejah narodnostne zavednosti. Posebno v kulturnem oziru je narodnost nujnost. Recimo umetniki! Ali ne ustvarjajo svojih del kot člani narodnostne celote...? Narodnost je historična kategorija. Stare kategorije plemena, rodbine itd. se družijo v višji formi narodnosti v nekako celoto. Zgodovina napravlja to celoto tudi za duševno enoto. Ta enota rodi kulturo... ki je vsa prežeta od duha te skupnosti, naroda... zahteva prostosti, svobode in naturnih pravic... išče jezika, da more dati duška stotinam fines, lepot in harmonij, ki še neodkrite in nerazvite spe v globoki ljudski duši. In ljudstvo, ki ima v zgodovini skupni delež, skupno družabno zgodovino in hrepenenje po duševni osvoboditvi, išče samo sebe v mejah narodnosti... Vsako ljudstvo hrepeni po tem, da se osvobodi tuje nadvlade, da postane svobodno v določevanju svojih lastnih kulturnih potreb. Ljudstvo, ki ne pozna takega hrepenenja in gibanja, ne bo nikoli popolno. Narodna država (Italija, Nemčija itd.) je bila nujnost kapitalističnega razvitka; bila je potrebna institucija nadaljnjega razvitka in napredka... Združenje vseh narodnih sil in silic v eno celoto je bila zgodovinska nujnost, ki se je rodila na gotovi stopnji kulturnega in gospodarskega razvoja" (NZ IX. 1912, 48).

V prav tem članku („Narodnost in socializem") je skušal Prepeluh odgovoriti na vprašanje, kakšen naj bi bil odnos socializma do narodnega osvobodilnega boja: „Kapitalistična družba... je zmožna poleg proletarca zatirati tudi cele narodnostne skupine, ubijati v ljudstvu njegov jezik.. Socializem ne more priznati nobene kulture, ki... tlači in omejuje narodno-kulturni razvitek celo s tem, da male otroke ostudno muči s tujščino." Po tej načelni rešitvi vprašanja polemizira z mehaničnim pojmovanjem narodnosti in z njim zvezanim preziranjem malih narodov:

„Poznam ljudi, ki presojajo tudi najmanjše narode samo z ekonomičnega vidika in vsako drugo naziranje posmehujé zametujejo. Tudi med socialisti najdemo take filozofe, ki mislijo, da je tako naziranje le konsekvenca materialističnega svetovnega naziranja. To naziranje, ki razume razvitek velikih narodnih držav... pa ne razume ljudskega hotenja po svobodi, ljudske želje po samoupravi, po višji narodni kulturi? Socializem napoveduje proletarcem svobodo, vodi jih po potih, ki vedejo iz kapitalističnega tlačanstva, in ta socializem, ki ima biti v vseh ozirih osvoboditeljski, naj bi ne razumel narodnostnega suženjstva in totalne odvisnosti, iz katere veje mrzla sapa nasilne smrti?

Ali boj proti narodnostnemu hlapčevanju ni eminentno socialen boj? Posebno mali in gospodarsko ter kulturno še slabo razviti narod razvije v boju za narodno osvoboditev svoje socialne in kulturne sile. Zakaj v tem tiči razlika med veliko meščansko in proletarsko narodnostjo, da za proletarca [pri slednji] pomenja narodni boj — boj za njegovo lastno socialno in kulturno dobrobit. In to je nova vsebina stare oblike. Narodnost ni noben privilej za posamezne razrede družbe, temveč je nujnost demokratičnega ljudskega razvitka in njegovega napredka."

Socializem mora torej stati na strani narodnih osvobodilnih bojev, ki nikakor niso zgolj zadeva meščanstva, privilegij višjih razredov. Tu je Prepeluh nastopil proti mehaničnemu nazoru avstrijske socialne demokracije. V istem članku je dobro označil njen brnski narodnostni program, da „za praktično vsakdanjost nima večjega pomena, kot ga ima v udobnem stanovanju lepa slika", in pribil, da „narodnostnega problema v Avstriji tudi socialna demokracija ni temeljito rešila". Spoznal je nezadostnost in nepravilnost shematičnega stališča „nemškega" socializma v narodnem vprašanju, kakor so ga bili občutili tudi češki socialni de-

mokrati, ki so se razšli z avstrijsko nemško socialno demokracijo. Usodna pomanjkljivost tega spora je tičala v okolnosti, da se je pletel okrog organizacijskega vprašanja centralističnih ali federalističnih (narodno avtonomnih) strokovnih organizacij in se ni dvignil na raven načelnega vprašanja, ali more biti socializem „nevtralen" v boju zatiranih narodov proti zatiranju, ali je socializem — kakor dobro pravi Abditus — „v vseh ozirih osvoboditeljski" ali pa lahko tudi „ne razume narodnostnega suženjstva" in ne priznava, da je „boj proti narodnostnemu hlapčevanju eminentno socialen boj". Tudi Abditus je poudaril razliko med „veliko meščansko in proletarsko narodnostjo" tako, kakor da bi bilo dopustno, naravno, opravičljivo, če socializem „velikega meščanskega" naroda zanemarja ali celo zavrača narodni boj zatiranih „proletarskih" narodov, in kakor da ga mora le socializem pri teh narodih sprejemati in podpirati. Tako je socializem kot splošno družbeno naziranje izgubljal svojo načelno celotnost in se nekako narodno razsekal, kakor da bi moglo biti v socializmu zatiranih narodov več resnice in — če hočemo — pravice kakor v socializmu velikih narodov. Ali ne bi bil moral Abditus nasprotno poudariti, da je le eno pravilno socialistično gledanje na narodno vprašanje — tisto, ki mu je socializem v vseh ozirih osvoboditeljski, tudi v narodnem, in da mora biti zato ta nazor mednarodno veljaven? Zadostno upoštevanje in pravilno reševanje posebnih slovenskih, čeških itd. problemov vendar ni moglo biti le privilegij „slovenskega", „češkega" itd. socializma, ampak je moralo biti hkrati dolžnost socializma sosednjih in vseh ostalih narodov.

Ravnodušnost, ki so jo kazali do narodnega zatiranja nemški in deloma tudi italijanski socialni demokrati — ponekod so naravnost podpirali raznarodovalne težnje vladajočega nemštva in privilegiranega italijanstva —, je odbijala Prepeluha, ki je globoko čutil, kako je njegov nazor utemeljen v socializmu. Toda do znanstvene socialistične kritike nezadostne „avstromarksistične" teorije o narodnem vprašanju, ki je dajala potuho omenjeni ravnodušnosti in

njenim izrastkom, se Prepeluh prav tako kakor češki socialni demokrati ni povzpel. Teoretsko delo ruskih socialnih demokratov, ki so že v tisti dobi drugače reševali narodno vprašanje, je bilo takrat v ostali Evropi in pri nas popolnoma neznano. Prepeluh je — čeprav mu je šlo to težko v glavo — domneval, da teorije učenih avstrijskih marksistov gotovo ustrezajo zgodovinskemu materializmu, in je sklepal, da torej ta ne more dovolj upoštevati slovenskega narodnega vprašanja. Izhoda je iskal v zamisli, da je pač socializem različen pri raznih narodih, ki živijo v različnih položajih in razmerah. Tako se ni oddaljeval samo od shematičnega „nemškega" socializma, ampak hkrati od občega socialističnega družbeno-političnega sistema, ko se je bližal pravilnemu zastavljanju narodnega vprašanja in pravilni oceni njegovega pomena. Tako je na široko odprl vrata neenotnemu gledanju na družbena vprašanja, njihovemu samostojnemu reševanju brez zveze s socializmom. Pozneje bomo videli, kakšne nasledke je imelo to v Prepeluhovem idejnem razvoju najprej v svetovni vojni, ko je obstoj Avstro-Ogrske prenehal biti „neupogljivo realno dejstvo", in potem v ustavnem boju v Jugoslaviji l. 1921., ko Prepeluh vprašanja slovenske avtonomije ni zastavil v okviru socializma, ampak izven njega.

Abditus je v bistvu pravilno poudaril o socializmu naslednje (SP, 96):

„Socializem... ni nobena šablona, po katere pravilih naj bi kdaj živeli srečno vsi narodi. Že danes poznamo francoski, nemški, ruski itd. socializem. V razvitku posameznega naroda prav tako, kakor v razvitku posameznika temelji napredek socializma. On nastaja iz potrebe. Slovenci na primer potrebujemo slovenskega socializma. Ne v tem smislu slovenskega, da bi poznali zgolj kake narodne šovinistične težnje, temveč socializem, ki ima zveze s socialistično idejo povsod, kjer napreduje in se razvija, skratka potrebujemo socializma, ki more nam prikladen in uporabljiv biti. Pri tem seveda ni prezreti, da je socialna misel povsod enaka, naš na socialni misli temelječi etični nauk povsod in za vse enak."

Če ostanemo pri Prepeluhovem etično utemeljevanem socializmu, je torej „na socialni misli temelječi etični nauk"

tako glede posameznikov kakor glede narodov „povsod in za vse enak". Narodno vprašanje je splošno družbeno vprašanje in noben narod ne more imeti privilegija, da gleda nanj pravilno, to je v smislu čim večjega, gmotno in kulturno stvariteljskega razmaha sil človeštva v celoti in njegovih naravnih delov — narodov. Tudi v tem vprašanju gre lahko le za pravilno ali nepravilno analizo in njej ustrezajočo kratkovidno ali daljnovidno orientacijo, ne pa za konkretizacijo obče veljavnih analiz in zaključkov na konkretne narodne posebnosti.

VII.

Prehajamo k bistvenemu Prepeluhovemu delu, k njegovemu študiju posebnih slovenskih socialnih razmer, ki so nastopile, odkar je začelo prodirati kapitalistično gospodarstvo na Slovensko. Kompleks teh problemov je Abditus skupno imenoval „problem malega naroda". L. 1905. je skušal raztolmačiti (NZ III. 94) mlajši liberalni inteligenci, kako potrebno je zanjo, da si pridobi „socialno razumevanje", kajti umevanje socialnega razvoja je „del tistega problema, ki mu pravimo ‚problem malega naroda'". Vedeti mora, da „umevanje za socialni razvitek in socializem ni le prazno kričanje, zabavljanje ali pa atentati", ampak da obsega celo vrsto problemov: „delavsko vprašanje kot reformo socialnih razmer, razvoj kapitalizma samega, narodno invazijo, zadružništvo itd." Ne gre torej zgolj za industrijski in obrtni proletariat in za njegov neposredni krušni boj, ampak za celotno delovno ljudstvo in za rane, ki mu jih zadaja kapitalizem naravnost ali posredno. Tu tiči posebna slovenska socialna in hkrati narodna kriza.

Kako je prišel Prepeluh na sled bistvu te krize? K dnevnemu redu IV. (celjskega) zbora socialne demokracije je zapisal (NZ I. 67): „Čuditi se moramo, da ne najdemo točke, ki je prav potrebna obravnavanja in bi brez dvoma bila zanimiva za vse Slovence. Mislim namreč: izseljevanje

v Ameriko ali rezultat zadnjega ljudskega štetja in Slovenci."

Kako so se obrnili življenjski pogoji slovenskega ljudstva, odkar ga je zajel razvoj kapitalističnega gospodarstva? Cenejše blago kapitalistične veleproizvodnje je uničevalo domačo obrt na kmetih in mestno cehovsko rokodelstvo. Nastopala je p r o l e t a r i z a c i j a: množice malih proizvajalcev je ločila od njihovih proizvajalnih sredstev. Ker se na Slovenskem ni hkrati razvila v znatnejši meri kapitalistična veleindustrija, ki bi bila lahko zaposlila tisoče odvečnih delovnih rok, se je morala domača „rezervna delovna armada" izseljevati v tujino, preko oceana, na severno Štajersko in v Westfalijo. To i z s e l j e v a n j e je zavzelo velikanski obseg. V desetletju 1890—1900 je znašal presežek izseljencev iz Kranjske 64 na 1000 prebivalcev, iz Koroške 42, iz Goriške 36 (zaradi primere navajamo še številke za Galicijo, Moravsko in Češko: 41, 31 in 19). Izseljevanje je bilo dokaz, da gospodarski razvoj slovenskega ozemlja zaostaja, da slovensko ljudstvo gospodarsko propada in relativno nazaduje. Takó je vplival kapitalizem na „reven poljedelski narod": „Nasledki procesa kapitalističnega gospodarstva se kažejo. Ti pa so za obstanek slovenskega naroda tem občutnejši, čim manj je razvita industrija" (Občina in socializem, 46 in 47). Za Prepeluha se pri „proletarizaciji, ki se širi... v poljedelskih slojih slovenskega naroda... pričenja naša narodna kriza... ki se že občutno kaže n. pr. v obilnem izseljevanju in v narodnem nazadovanju ob mejah" (Hrvatsko Kolo IV. 1908, 377). Velikansko izseljevanje — pomislimo, da bi bilo mogoče s četrt milijona izseljencev iz predvojne dobe obljuditi mesto veliko kakor Trst, — je pomenilo veliko narodno izgubo, relativno številčno nazadovanje Slovencev kljub velikemu naravnemu prirastku. Zato je Prepeluh videl v njem „splošno nacionalno socialno vprašanje", ki „reže dve rani, narodno in socialno" in je predvsem nevarno našemu narodnemu obstoju: vprav „mali in v razvitku še zaostali narodi plačujejo v veliki meri račune velekapitalistične pro-

dukcije s tem, da ceneno prodado svoje... delovne moči tujemu kapitalnemu dobičku", s čimer „pa ne izgube samo svojih narodnih delovnih moči, ampak prihajajo v nevaren položaj pri vprašanju lastnega narodnega obstanka" (Hrvatsko Kolo V. 1909, 189 in 186). „Tudi nacionalno šovinistično napihovanje nemške buržoazije... ni za naš narod tako nevarno, kot so nevarne naše domače socialne razmere, iz katerih se rodi izseljevanje, ki tvori prav za prav edino pasivno točko v naši nacionalni bilanci" (NZ X. 1913, 139). „Narodno propadamo in nazadujemo ne le vsled tega, ker smo maloštevilni, ampak zato, ker smo socialno slabi. Razrešitev našega narodnega problema leži v spoznanju socialnega položaja našega delavskega [delovnega] ljudstva in v pravi, neprikriti obrambi njegovih socialnih postulatov" (NZ IX. 1912, 326).

Vrnimo se nazaj v dobo, ko je Abditus prvič zaklical socialni demokraciji, naj posveti pozornost problemu izseljevanja. Že takrat je zaslutil, da bistveno vprašanje slovenske narodne in socialne krize ni „delavsko", ampak — k m e č k o vprašanje, to je vprašanje, kako naj se povzdigne in utrdi položaj osnovne množice slovenskega ljudstva, ki jo je razvoj kapitalizma razkrajal, proletariziral in gnal njen naraščaj v tujino. Pregledoval je socialistično literaturo, da bi videl, ali je socializem kos temu vprašanju. Poglavitni tedanji socialistični teoretik Karl Kautsky je tri leta prej izdal knjigo „Die Agrarfrage", ki jo je revizionistična kritika odklonila, češ da Kautsky neutemeljeno zanika, da bi socializem moral in mogel pridobiti tudi kmete. Prepeluha je polemika zanimala, nagibal se je k revizionistični kritiki in je napisal Kautskemu pismo ter mu razložil svoje naziranje o pridobivanju kmečkega ljudstva za socializem. Prepeluhovo pismo ni znano — morda ga je ohranil Kautsky in se še kdaj objavi —, znan pa je Kautskega odgovor od 9. IV. 1902. Odlomke iz tega odgovora je objavil že Abditus sam v avgustovskem zvezku (2. št., 17—20) prvega letnika „Naših zapiskov" (1902), v celoti pa ga

je priobčil Anton Kristan (Historicus) v „Pod lipo" I. 1924 (str. 179/180).

Kako je mislil Prepeluh, razberemo iz njegovih uvodnih pripomb k odlomkom iz odgovora Kautskega: Ker smo Slovenci reven, pretežno agraren narod, se morajo socialisti pri nas baviti z agrarnim vprašanjem. Res smo „v Rusiji, Indiji in na Jugoslovanskem... na potu v industrializem", vendar ali ne bi mogli dopolniti „industrialni" socializem z „agrarnim"? „Tudi v slovenskih socialnih krogih se vedno znova poraja misel, da je treba pridobiti agrarce [kmete] za socialno delo." Že ob tej priliki je Abditus zavrnil „teorijo čakanja" z opomnjo, da se ideja socializma lahko razvija mnogo hitreje kakor gospodarske razmere. Te „so, to se ne da tajiti, temelj socialističnega naziranja", toda „socializem ni materializem, to je ni utemeljen le v gmotnih razmerah", ampak ga ustvarjajo „mnogovrstni činitelji, tako n. pr. sočutje".

Kako je Prepeluha razumel in kako je mislil o vprašanju Kautsky, razvidimo iz njegovega odgovora. Najprej toži, da njegovo knjigo o agrarnem vprašanju socialisti tako slabo razumejo. Po njegovem mnenju lahko pridobi socialna demokracija le poljedelske delavce in male kmete, ne pa tudi premožnih, ki nujno nasprotujejo znižanju cen živeža za delavce, skrajšanju delovnika in zvišanju mezd. Razume težnjo slovenskih socialistov; slovenski proletariat jim ne zadošča, in si zato „stavljajo nemogoče naloge ter hočejo pridobiti del posedujočega razreda za socializem". A ta njihov poskus bo nujno propadel, kakor so propadli vsi podobni poskusi drugje, „in kmalu se bodo tudi slovenski socialisti... zopet posvetili izključno proletarskemu razrednemu boju, četudi bi začasno poskusili zapustiti njegova tla". Iz tega odgovora lahko domnevamo, da je Prepeluh pisal o „kmetih" sploh, ne da bi bil ločil velike kmete od malih, ki vkljub svoji mali posesti nikakor ne spadajo v „posedujoči razred".

V dostavku k odlomkom iz pisma Kautskega je Abditus nekako resignirano zapisal: „Za Kautskega nazore govori

zgodovina socialnega dela in gibanja. Socializem je zastopnik neposedujočega razreda. Kautsky iz tega povsem logično izvaja, da je nesmisel pridobivati posestne sloje za socializem ... Njegov nazor je utemeljen v marksizmu kot revolucijski smeri. Kautsky v celoti poudarja pridobitev poljedelskega proletariata zaradi določenega cilja — zaradi boja proti kapitalistični uredbi družbe. Zato ne priznava zadružnemu gibanju med agrarci take važnosti kakor nekateri revizionisti." Končno je poudaril Abditus svojo rezervo: „Tu je treba čakati razvoja. Praktično življenje bo končno odločilo tudi agrarno vprašanje in tej razsodbi se bodo gotovo uklonile tozadevne teorije." Vendar se je Abditus zaenkrat uklonil mnenju „najtemeljitejšega marksističnega teoretika" svoje dobe in opustil svoje še nejasne, predaljnosežne „agrarno-socialistične" težnje. Le pičle podatke imamo o njegovem stališču na IV. (celjskem) strankinem zboru; ne vemo skoraj nič več, kakor da se je splošno zavzemal za podpiranje zadružništva (Spomini na Antona Kristana).

Na kakšnem stališču se je Prepeluh v tem vprašanju začasno ustavil, nam priča odstavek „Kmetska občina pri nas" v knjižici „Občina in socializem" (str. 45—50). Tam pravi, da naša kmetija propada, „ker njeno pomanjkljivo obdelovanje polja ne odgovarja modernemu kapitalističnemu" in ker ima mali kmet premalo zemlje ter premajhen pridelek; zato se množi poljedelski proletariat. Veleposestvo v rokah posvetnih fevdalcev propada, a ponajveč prehaja v posest cerkve. Propadanje naše kmetije je vir strahotnemu izseljevanju v Ameriko in še siromašnejših v evropske premogokope, zlasti na Westfalsko. Ta analiza kmečkega vprašanja je bila še zelo fragmentarna in malo plodna, kakor vidimo iz zaključka:

„Da se zabrani popolna gospodarska propast slovenskega naroda, je po naših mislih nujno, da občine s pomočjo dežele pospešijo razvoj industrializma. Če posamni kapitalisti to store, kar bodo prej ali slej storili, vtaknejo vedno velike dobičke v svoj žep na škodo vsega naroda. Narodu samemu ni pomagano, če se vse narodno bogastvo združi v rokah peščice kapitalistov.

Narodno gospodarstvo je le tedaj res narodno, če ga poseduje ves narod.

Občine naj bi stopile na mesto zasebnih kapitalistov! S tem bi si občine pridobile velika bogastva... in bi se pospešil in ugladil prehod v industrializem. Blagostanje ne tiči v ohranitvi agrarnosti, temveč v industrializmu, ki odločuje na gospodarskem polju civiliziranih narodov.

Le na tak način je mogoče zabraniti izseljevanje poljedelskega proletariata..."

V razdobju do l. 1908. — v prvem petletju „Naših zapiskov" — Abditus svojih agrarnih študij ni nadaljeval. Kako je gledal na odnose med osnovnimi družbenimi sloji, morda najbolje vidimo iz naslednje njegove analize katoliškega tabora („Nove stranke", NZ IV. 1906, 17/8):

„Moč klerikalne stranke temelji na organizaciji kmetskega prebivalstva in na agrarnem značaju naše domovine. Življenje samo nam je dalo klerikalno stranko, starokopitni, napredku sovražni duh nam jo je dal in je torej neumestno in prazno delo, če bi pobijali klerikalne voditelje kot osebe in bi pri tem mislili, da bomo udušili klerikalna stremljenja in reakcijo vobče. Klerikalna stranka je danes omejena na agrarni del prebivalstva. Te svoje meje pač ne bo prekoračila, ker si gmotni interesi meščanstva (kapitalistov), kmeta in delavca nasprotujejo. Razvita industrija in mezdno delavstvo nastopa vsled lastnih interesov sploh proti agrarni colninski politiki (dočim je poljedelstvo zanjo), ker se podraže potom teh colnin vsakdanje življenjske potrebščine. Na drugi strani pa se pridružuje tem nasprotjem boj med kapitalom in delom, ki ga vodi delavski, produktivni sloj. Čim vidnejše so te interesne sfere, tem manj preostaja prostora za politiko idealov in splošnih fraz. Ravno ta nasprotja bodo skrbela za to, da ostane klerikalna stranka v svoji pretežnosti omejena na veliki kmetski stan, v kolikor se bo le-ta zadovoljeval z njeno smerjo... Politična jasnost pa zahteva od klerikalne stranke, da si s svojo industriji in mezdnemu delu sovražno agrarno politiko zagotovi široke plasti kmetskega ljudstva, ki naj ji služi v dosego cilja: Poklerikaliti i javno i zasebno življenje..."

Boj proti konservativnemu katoliškemu taboru je bil takrat „Zapiskarjem" na prvem mestu. V njem so gledali poglavitno oviro slehernemu napredku slovenskega naroda (glej oba članka K. W. = Prepeluh: „Pogled nazaj", NZ II. 1904, 113/4 in Abditus: „Iz sebe", NZ V. 1907, 49/50). Zavze-

mali so se za skupno „kulturno" fronto naprednjakov na Slovenskem (Abditus v NZ III. 1905, 95), vnemali se za zmagoviti boj za ločitev cerkve od države v Franciji (Abditus: „Država in cerkev" v NZ II. 1904, 183). In v tem boju naj bi bil po zamisli „Zapiskarjev" socialistični tabor vodilen: „V boju proti skupnemu nasprotniku se bo združilo, kar je združljivega... Tisti bo vodil boj, ki bo zmožen, tiste struje bodo odločilne, ki bodo imele organizacijo" (NZ IV. 1906, 130). „In brezdvomno je, da v bistvu reakcionarno in vsled svoje maloštevilnosti tudi malodušno meščanstvo ne bo imelo vodstva v tem bodočem boju" (prav tam str. 19). „Dva tabora sta, ki temeljita v velikih tendencah sveta": na eni strani socializem, na drugi „akomodirana rimska cerkev..." (NZ V. 1907, 35).

Ta smer je dejansko obešala socialistični tabor, „Zapiskarje" in socialno demokracijo, za liberalni voz in ga spravljala v ostro nasprotje do „ pretežno versko in cerkveno organiziranega" kmečkega ljudstva. Ni videla socialnega nasprotstva med mestom (meščanstvom) in deželo (kmetstvom), ki se je krilo v svetovnonazorskem nasprotju med liberalnim in katoliškim taborom. Tuja je bila kmečkemu ljudstvu in njegovemu socialnemu boju, le razvoj industrije in mest ji je kazal pot naprej iz konservativnosti in zaostalosti. V kmečki miselnosti ni videla nobenih latentnih progresivnih elementov, ampak zgolj svetovnonazorsko in socialno konservativnost. Zato je bila krogu „Zapiskarjev" misel na posebno kmečko socialno gibanje povsem tuja.

Abditus je l. 1906 (NZ IV. 75) o socialni konservativnosti slovenskega kmeta zapisal:

„Tudi danes se še pogosto sliši, kako je slovenski kmet mehak in veren. Nič manj kot to. Tudi danes prevladuje pri njem nekak materialistični instinkt. On ne hodi rad po cerkvah, posedeva raje po gostilnah; tudi duhovniku ni vdan brezpogojno. A da je v političnem življenju konservativen, je umevno. Tu zasleduje svoje koristi, razvija svoj individualistični nagon, porojen v stoletni borbi z rodno zemljo. Kateri stranki pa naj pripada kmet, če ne agrarni? In slovenska klerikalna stranka je vrgla vse raz sebe in ima izključno agraren značaj."

Leto dni kasneje je k senzacionalnemu Krekovemu gogovoru v dunajskem parlamentu, v katerem je Krek nastopil za eventualno ločitev cerkve od države in svaril pred protisocialističnim blokom, zapisal („Politiški paberki" v NZ V. 1907, 178): „Poznam [kamniški] okraj, ki ga dr. Krek zastopa, prav dobro. Strogo agraren in konservativen okraj. Življenje njegovih volivcev je mnogokrat prav patriarhalno in spominja še na stare čase 18. stoletja. Okraj brez industrije. Kočarji in gostači zelo ponižni; sužnji žganjepitja. Posestniki bahati in ponosni na svojo zemljo." Ni se čuditi, pravi Abditus, da je socialni program teh konservativnih kmetov „premajhen in preozek za dr. Kreka" z njegovim „čudovito prostranim in lepim obzorjem" in „impozantnim socialnim znanjem". Zato dr. Krek, ko je daleč od domovine, lahko pozabi na dom in zastopa progresivne socialne ideje.

Krekovi prvi nastopi v novem parlamentu l. 1907. so zbujali splošno pozornost. Ivan Cankar je v „Dunajskem pismu" (Rdeči prapor od 11. X. 1907, Zbrani spisi XI. 286—8) skušal pojasniti Krekove demokratične nastope. Primerjal je Kreka z Robespierrom in mu hudomušno oponesel, da je „opeharil pobožne kamniške kmete za mandat"; toda: „Robespierre [Krek] je dobro vedel, da Ludvik šestnajsti [pač avstrijska reakcija] še živi in da bo še dolgo živel. Če bi bila nevarnost za življenje njegovo, bi ne bil govoril Robespierre, temveč Šuklje... Še bolj po domače povedano: dokler demokratizem ni nevaren in dokler kaj nese stranki in prijateljem — slava demokratizmu!" Prepeluh je Kreka od vsega začetka visoko cenil. V istem njegovem članku (Politiški paberki) čitamo: „In če stremi Masaryk in socialna demokracija po etičnem človeku, se mora priznati mirno in dostojno: Tudi dr. Krek ima isti cilj, ki mu pravimo čisto in notranje versko življenje na radikalno etični podlagi. Torej: Verska renesanca. Slovenska ljudska stranka zasluži potemtakem zaupanje in priznanje? Odločno da... če bi bilo v njej več dr. Krekov. Pa je samo eden..." Zdi se, da je to že prvo znamenje bodoče Prepeluhove pre-

orientacije do katoliškega tabora, ki jo je končno sprejel hkrati z novo poglobitvijo v kmečko vprašanje l. 1908. in o kateri bomo govorili v prihodnjih dveh poglavjih.

Prej pa moramo še kratko pogledati, kako se je konkretizirala Prepeluhova socialistična zamisel, ko jo je cepil na narodno in socialno krizo slovenskega ljudstva. Bistveni zaključek njegovega razmišljanja vsebuje naslednji odstavek (SP, 151/2):

„Slovenci smo proletarski narod. Naše lastninske in kulturne razmere so mnogo bolj proletarske kot pa kapitalistično-buržoazne. Socialna vzajemnost in solidarnost sta nujna postulata naše sedanje in bodoče bitnosti. Ne le, da so slovenske kmetije — ta temeljni kamen dosedanjega našega narodnega življenja — v špekulativnem poljedelstvu, porojenem iz najčistejšega liberalizma, mnogo trpele, je tembolj neizpodbitno dejstvo, da daje naša gospodarska in kulturna struktura vedno večjo armado mezdnikov občnemu delavskemu trgu na razpolaganje brez vsakih socialnih pogojev, kjer umirajo v najtežavnejših kapitalističnih produkcijah... Vedno večja je armada tistih, da govorim marksistično, ki nimajo ničesar izgubiti, pridobiti pa vse. Ravno zaradi tega se socializmu ne bomo ognili, zakaj le z njegovo pozitivno mislijo je mogoče premagati tudi našo narodno-socialno krizo, ki je vedno glasnejša v splošnem gospodarskem in kulturnem življenju. Slovenski narodni problem ima biti torej bistveno socialističen, ker ni in biti ne more drugega kot program, gospodarski in kulturni, slovenskega delavskega ljudstva."

V kakšnem smislu bodi slovenski narodni program „socialističen"? V tistem zelo širokem smislu, ki smo ga splošno načelno spoznali že zgoraj (IV. poglavje) in ki mu je socialistična sleherna „socialna solidarnost" in sleherno „hotenje zboljšati ljudske gmotne in duševne razmere" (NZ V. 1907, 49) in predvsem misel samopomoči, udejstvujoča se v zadružništvu. Šlo je prav za prav za „socializem" neproletarskih delovnih slojev, za „ljudski" socializem, kateremu se je proletarski socializem skoraj popolnoma umaknil. To morda še ni opaziti v prvi Prepeluhovi opredelitvi „slovenskega socializma" (NZ V. 1907, 50):

„Slovenski socializem ni in ne more biti ortodoksen, kakor je na priliko v Nemčiji. Naše gmotno in duševno življenje je bolj podobno onemu južne Francije kakor pa severne Nemčije. Ta socializem ne pozna le izključno industrialnega proletariata,

temveč vse produktivne stanove. Pozna torej delovni razred sploh. Je torej oportunističen v tem smislu, da ne zanemarja nobenega produktivnega stanu."

Preden nadaljujemo s citatom, moramo tu zopet načelno pripomniti, da ima pravilno spoznanje o odnosu socializma do „delovnega razreda sploh" vsekakor splošno mednarodno veljavo. Zakaj tudi v severni Nemčiji in povsod imamo poleg industrijskega proletariata tudi „delovni razred sploh". Ali naj bi smel tamošnji socializem tega zanemarjati, ker je prvi relativno močnejši kakor na priliko v južni Franciji ali na Slovenskem? Res se cehovsko pojmovanje delavskega socializma ni zmenilo za „delovni razred sploh", kar pa se je pozneje nad proletariatom maščevalo. Tudi tu torej ne gre za neko specifično posebnost slovenskega socializma. Abditus nadaljuje (prav tam):

„V tem jasnem naziranju je utemeljena velika bodočnost slovenskega socializma; zakaj to naziranje ni tuje, ni enostavno formalno importirano, temveč je sad naših dejanskih razmer in nalog."

Res je bilo Prepeluhovo spoznanje plod študija domačih razmer in v bistvu pravilno (ter hkrati občeveljavno, česar se pa on ni zavedal), toda upanje v veliko bodočnost slovenskega socializma se mu ni izpolnilo. Kaj je zakrivilo, da je poskus „slovenskega socializma" propadel, kakor je Prepeluh odkrito priznal v „Pripombah"? Videli bomo, da se je v danem zgodovinskem razdobju izkazal nedoraslega svoji nalogi morda vprav zaradi tega, ker je ob „delovnem razredu sploh" zanemaril proletariat in ga postavil v isto vrsto z ostalimi „produktivnimi stanovi". Sledimo dalje Prepeluhu:

„Slovenci smo narod produktivnih stanov, ali bolje in konkretneje povedano: proletarskih stanov. Ne le industrijski proletariat, temveč tudi naš mali kmet, kočar in poljedelski delavec sta po svojem življenju pripadnika družabne reforme! Radikalna reforma!"

Že tedaj, ko se Prepeluh tega še ni zavedal, je bila njegova družbeno-politična zamisel v bistvu enaka — Krekovi. In če je (prav tam) zapisal, da „danes tudi za socialnega reformatorja ni drugje prostora kakor v socialni demokra-

ciji, ki ima v svojem programu eminentno socialno-reformne zahteve", ga je dr. Krek kmalu poučeval, da je za socialne reformatorje prostor tudi v — slovenski ljudski stranki.

VIII.

V dveh zaporednih zbornikih Matice hrvatske „Hrvatsko Kolo" IV. (1908) in V. (1909) je priobčil Abditus dve zanimivi razpravici. V razdobje med obema spada njegova preorientacija nasproti katoliškemu taboru.

V razpravici „O slovenskih kulturnih smereh" (Hrvatsko Kolo IV, 375—380) je opisal vse tri slovenske družbeno-politične smeri, konservativno, meščansko in moderno, takole:

„Vsa naša zgodovina priča, da Slovenci nismo pripadniki eksperimentalnih teorij. Nad vsem našim delom leži nekaj težkega, okornega. To je slovenska konservativnost. Časih bi se dala ta konservativnost imenovati tudi reakcija. Ni se tedaj čuditi, da je prva in najglavnejša kulturna smer strogo konservativna... V tej smeri se zrcali predvsem odločna kmetska kultura... Drži se krščanskega nazora... A se dokaj razločuje od konservativne kulturne smeri pri Nemcih. To je posledica avstrijske državne misli, ki je v svojem dosedanjem razvijanju ostala reakcionarna, in ki torej zelo prija bistvu te naše kulturne smeri. V cerkvi vidi ravno tako močno zaščitnico svojih stremljenj kakor v avstrijski državi... Združuje v sebi individualni nazor Smithove dobe in južnonemškega socialnega reformatorstva... Te nelogičnosti veže močan konservatizem pretežne poljedelske kulture... Je bolj ali manj posledica izredno močne fevdalne renesance v avstrijski državi... Ni torej kak poseben „narodni moment"... Dokazuje našo zaostalost za ostalim zapadom in nemožnost hitrejšega napredovanja... Ta smer je začela posnemati male severne, kulturno visoko razvite narode, posebno Dance, ki so ji imponirali po svoji organizatorični moči, ki se n. pr. kaže v zadružništvu... Nekoliko je pridobila na modernosti, a njeno bistvo je ostalo isto... Je kljub svojemu racionalizmu tudi v golem gospodarskem delu ekstremno konservativna... Temelji na stari etiki, kateri se pridružuje racionalizem in individualni egoizem... kmetskega izvora... Je mistična. V njej zasledimo lahko odseve srednjeveške askeze ter revolucionarne misli socialnih pa tudi socialističnih pokolenj...

Njena poglavitna nasprotnica, meščanska kulturna smer, je napredna v zapadnem smislu, se opira na načela svobodomiselnosti francoskih meščanskih revolucij v kulturnem oziru, v gospodarstvu pa za popolni smithianizem... Pri njej je doma slovenska romantika... Ne prodira tako naglo, kakor je prodiralo to načelo na zapadu in severu povsod tam, kjer so bili dani pogoji... Teh pri nas še ni v obilici... Po pravici poudarja, da imamo Slovenci že dovolj kmetske, a premalo mestne kulture. Ta bi morala po njenih načelih tvoriti temelj narodne politike, umetnosti ter višjega znanstva slovenskega... Podpira posebno svobodnejšo književnost, v kateri se odločno zametava kmetski krščanski kulturi priljubljena askeza... Kot dete moderne kapitalistične družbe zametava posebno tudi samopomočno misel v mali obliki in zagovarja glede teka razvoja skoraj popolni fatalizem... Ker veruje v napredek industrije — ki pa je pri nas zelo počasen — in pozna moč novodobne kapitalne akumulacije, sanja, da preide slovenski narod kdaj iz svoje sedanje pasivnosti v ekspanzijo... Versko in etično je indiferentna... Njen svetovni nazor — če je sploh mogoče imenovati par potez o svetu in življenju „svetovni nazor" — temelji na nelogičnem materializmu, ki v mnogih ozirih živo spominja na v velikem svetu že davno pozabljeni malomeščanski Büchnerjev materialistični sistem... Individualni egoizem je bistvo te kulturne smeri...

Moderna kulturna smer... je odsev modernega življenja civiliziranega sveta... in vsled svoje realnosti in modernosti poklicana, da potisne slovenski kulturni voz za nekaj stopinj naprej... Obsega struje, ki so po svoji filozofični in umski sestavi dokaj različne. Tu vidimo i realistična i socialna i socialistična stremljenja, ki jih je drugod rodila velikomestna in veleindustrialna kultura... Tudi površnosti in zgolj mode je dokaj vmes... Te struje še ne morejo na dan, ker manjka v pretežno poljedelski in malomestni kulturi Slovencev za nje še mnogih predpogojev... Nastopa za popolno demokracijo in vidi v posplošenju ljudske naobrazbe boljšo bodočnost. Je prva spoznala, da moč malega naroda leži le v večjem znanju in duhu. Nastopa prisiljena po razmerah enotno proti splošni konservativnosti, čeprav zagovarja desno krilo te smeri moderno in socialno etiko, skrajno levo krilo pa marksistični materializem... V glavnem deluje za spoznavanje in globlje proučevanje domačih slovenskih kulturnih, literarnih, gospodarskih in socialnih odnošajev. Lahko se reče, da vpliva že nekaj let na vsa slovenska kulturna stremljenja vsaj v tem smislu, da se modernizirajo. Zamolčati se ne sme, da so tudi tej smeri voditelji tujci — od Masaryka do Marxa, od ruskih realistov pa do Häckla, (od nemških krščanskosocialnih reformatorjev Kettelerja pa do Vogel-

sanga).[10] Moderna nemška, češka in tudi ruska literatura vodi slovensko književnost i v beletriji i v narodnogospodarskem proučevanju... Glavni funkciji naše moderne kulturne smeri... sta neprestano samoizobraževanje ter etični pa tudi estetični nazori o človeku kot tvoritelju človeške družbe... K tej smeri moramo prištevati najboljše slovenske književnike, pa tudi znanstvenike, kolikor jih sploh imamo."

Poseben komentar te izredno zanimive analize naših družbeno-političnih smeri opuščamo, ker smo že dosedaj skoraj vse bistvene momente dovolj osvetlili. Posebej opozarjamo le na to, kako je Abditus poudaril, da je bil socializem pri nas le del moderne kulturne smeri, ki je v bistvu predstavljala radikalno meščansko demokracijo. Enako zanimiva, a za razumevanje Prepeluhovega idejnega razvoja še važnejša je razpravica „Socializem med Slovenci" v Hrvatskem Kolu V. 1909 (185—191), ki je avtor ni ponatisnil v zbirki svojih esejev, v „Socialnih problemih". Moramo si jo nekoliko ogledati.

V uvodnem splošnem delu pravi Abditus najprej, da si tudi mali narodi prizadevajo, „razjasniti si svoje socialne pomanjkljivosti in socialna dobra". Problem malega naroda v velikem svetu se da reševati samo s stališča jasnega socialnega načela, ki teži za tem, „da se gmotno in vsled tega tudi kulturno povzdignejo posamezni in važnejši narodni sloji", tako da dobé „možnost uspešne konkurence v svetu velike produkcije". Površni gledalec vidi socialno vprašanje samo tam, kjer vidi „dobro in vsestransko organiziran socializem v revolucionarno marksistični ali pa vsaj v družabno reformistični smeri". Socialna prizadevanja, „da se odstrani socialna beda velekapitalistične produkcije", se seveda krepkeje uveljavljajo pri gospodarsko in kulturno zelo razvitih narodih. „V Franciji in Nemčiji je postal socializem — človeško hotenje po gmotni demokraciji —

[10] Razpravico „Slovenske kulturne smeri" je Abditus ponatisnil kot prvi esej v I. delu „Socialnih problemov" (7—17) in tu je (str. 15) vstavil tudi krščanskosocialne ideologe, kar smo postavili v oklepaj. Tako je prištel v moderno smer tudi dr. Krekovo strujo.

družabni in državni faktor", ki ne vpliva samo na mezdno razmerje, ampak tudi na državno upravo in celo zunanjo politiko. „Manjši in manj gospodarsko in kulturno razviti narodi", nadaljuje Abditus, „seve pogrešajo takih s stališča današnjega družabnega življenja drznih tendenc." Take tendence namreč „ne morejo biti zgolj produkt duha in volje, temveč vsestranskega razvoja". Ta omejitev socialističnih tendenc pri malih in nerazvitih narodih v skromnejši obseg priča, kako je bil Prepeluh pod vplivom mehaničnega pojmovanja socializma, ki se mu je v nekaterih drugih vprašanjih žilavo upiral. Ker pa so mali in v razvoju zaostali narodi, pravi dalje Abditus, tako ogroženi od velekapitalistične produkcije, kakor smo že zgoraj (v začetku VII. poglavja) navedli, imajo vprav oni „močan interes na lojalni in ugodni rešitvi perečih in grozečih socialnih vprašanj moderne družbe". Toda napačno bi bilo, če bi mali narod reševal svoja socialna vprašanja tako, da bi zgolj kopiral tuje vzore. Poglavitno je torej, „kako se rešujejo ali pa skušajo reševati taka narodno-socialna vprašanja". Kako je s to rečjo pri Slovencih?

Pod imenom „socializem med Slovenci" je obravnaval Abditus pod vidikom koordinacije socialistično delavsko gibanje, kmečko gibanje v katoliškem taboru in narodno-radikalno gibanje inteligence, vsa tri gibanja kot izraz perečih socialnih vprašanj.

Socialistično delavsko gibanje je še šibko, ker je industrija neznatna. Prizadevanje delavstva za zboljšanje gmotnega položaja „je tudi v nacionalnem pogledu koristno... s kulturnega stališča, ker daje mezdnemu delavcu možnost višjega duševnega razgleda... pa tudi z zgolj narodnega stališča", kajti industrija je v tujih rokah in tujci, Nemci ter Lahi odnašajo dobiček naše industrijske proizvodnje. Čeprav imamo torej „Slovenci povoda dovolj, podpirati težnje in boj dela proti kapitalu", vendar „ta smer oficielno pri nas ni priznana... največ zaradi njene gmotne in politične šibkosti".

Pomembnejše je pri Slovencih, ki smo „poljedelski narod z agrarnimi težnjami", prizadevanje „za socialno in družabno povzdigo agrarnih ljudskih slojev". Tu je Abditus prvič razkril svoje novo spoznanje, da se odporne socialne sile slovenskega kmečkega delovnega ljudstva razvijajo tudi v katoliškem taboru, v katerega okrilju se je vsestransko razvila socialna in kulturna organizacija poljedelskih srednjih slojev, ki so se z njo povzdignili in prišli do moči (str. 187). Abditus nadaljuje: „Z agrarno krizo se pričenja tudi prvi del naše narodne krize vobče. To krizo premagati in se za bodočnost zavarovati, je bilo geslo nove razvijajoče se socialne smeri. Nastopil je socializem, ki mu je dal duševni dih znani sociolog dr. Krek. On je bil predstavnik te [zadružne] misli, ki je bila dolgo zasmehovana in ki je končno sijajno prodrla... Danes je zadružništvo na Slovenskem mogočno razvito drevo... Poljedelska kultura slovenskih zemelj je potrebovala te vrste socialne organizacije... Rajfajznovke so zmanjšale število na dražbi prodanih posestev na neupošteven minimum. Uredile in znižale so obrestno mero in ubile privatno špekulativno oderuštvo." Poleg njih se je razvilo tudi zadružništvo, ki pomaga kmetu, da svoje proizvode kvalitativno zboljša in jih uspešneje vnovči (n. pr. mlekarstvo). S tem seveda še ni zagotovljen naš narodni obstoj, kajti izseljevanje „se je grozovito razvilo", toda „dosedanji uspehi so rodili med slovenskim agrarnim prebivalstvom zavest socialne solidarnosti, ki se na povsem nedvoumen način kaže že tudi v našem javnem življenju". Najvažnejše je, meni Abditus, da je misel organizacije prodrla povsod.

Poleg delavskega in kmečkega gibanja imamo Slovenci tudi socialno gibanje inteligence. Ta narašča, a prihaja vse teže do zagotovljene eksistence, ker „na slovenski periferiji, na Štajerskem, Koroškem in tudi na Primorskem importira državna uprava dosedaj v vse učene stanove tujce". Iz tega zapostavljanja se rodi težnja po narodnem radikalizmu, ki je torej v bistvu „socialno hotenje rešiti se pred gmotno in duševno revščino".

Na osnovi te analize socialnih gibanj treh „produktivnih stanov“ je postavil Abditus naslednjo perspektivo:

V našem gmotnem in kulturnem življenju pa se že rodevajo kali novih, enotnejših socialnih stremljenj, temelječe v pomnoženi proletarizaciji. Ne beda v ožjem smislu te besede, temveč posplošena proletarizacija narodne mase bo spravila na dan tudi enotnejša in silnejša hotenja po socializmu in socialni politiki. Dosedanja naša modernejša socialna in časih naravnost socialistična stremljenja — ki se kažejo sedaj posebno v delu za popolno gospodarsko osamosvojo agrarnega sloja — so dokazala neoporečno potrebo takega dela. To delo je vodilo spoznanje, da je treba malim narodom v boju za obstanek največ pozornosti obračati socialnemu delu in socialni politiki, ki obljubuje postati vodilno načelo v tako imenovanem „narodnem delu“. Neprestano in v resnici moderno delo, stremeče po socialnem in kulturnem razvitku narodnih mas, more šele roditi močan in vsaj nekoliko neodvisen narod. To dokazuje mogočno dosedanji socialni razvitek med Slovenci.“

Kaj nam kaže ta perspektiva, v kateri je zavzelo osrednje mesto „socialistično“ zadružno delo med „poljedelskimi srednjimi sloji“? Prepeluh je iskal táko „socialno misel“, ki bi ustrezala večini slovenskega ljudstva kot orožje v socialni in narodni obrambi. Socialni in narodni moment sta bila pri njem nerazdružno prepletena. Zavračal je „napačno misel, da bodo že drugi [veliki narodi]“ rešili socialna vprašanja, in „ugovor, da bi mali narod v nacionalnem pogledu ne mogel storiti tega kot sicer, ker bi se njegove moči absorbirale na teh [socialnih] poljih“. Nasprotno:

„Mislim, da ima ravno mali narod vse pogoje in polno povodov za to, da proučuje socialna vprašanja, ki jih vodi narodovo, vedno naprej in v bodočnost stremeče hrepenenje. Zakaj delati socialno, širiti socialno naobrazbo in čutiti socialno, se pravi delati nacionalno. Socialna vprašanja so namreč eno: Vprašanje zagotovitve eksistence tudi za nejasno in vsem neznano bodočnost ali pa povzdige eksistence. Temeljni stavek problema malega naroda je to vprašanje.“

Tu gre torej dejansko za nov, ljudski, demokratični in socialni nacionalizem v nasprotju z dotedanjim nacionalizmom višjih slojev, ki ga je pri nas ustvarila v socialnem pogledu konservativna liberalna romantika. To romantiko je Abditus takole pokazal v svojem socialnem zrcalu:

„Bala se je socialnih bojev med ljudstvom, ker ji je bilo le za narodno enotnost in skupno sodelovanje vseh narodnih sil le v dosego nacionalnih uspehov. Zato narodni programi tiste nacionalno navdušene dobe niso segali globlje v življenje ljudstva samega. Socialne razlike med ljudstvom so bile zabrisane; zato tudi tedanja kulturno visoko stoječa doba ni mogla pognati globokih korenin med preprostim ljudstvom. Nepoznanje slovenske socialne zgodovine in hrepenenje po lepi zaokroženosti nacionalnega gibanja... je rodilo narodna stremljenja, ki niso zadoščala vsakdanjemu ljudskemu življenju" (SP, 30/1).

Ta citat smo vzeli iz eseja „Slovenski socialni preporod", ki ga je Prepeluh uvrstil na drugo mesto v I. del „Socialnih problemov" (str. 18—32) in ki ga moramo po idejnem pomenu in po snovi postaviti ob stran obema pravkar obravnavanima razpravicama iz „Hrvatskega Kola". Tu je Abditus zagrabil osnovni problem slovenske socialne, kulturne in politične zgodovine zadnje tretjine XIX. stoletja tako dobro, kakor ga menda ni v njegovi dobi nihče drug. Prostor nam ne dopušča, da bi se bavili podrobneje s tem problemom. Omejiti se moramo na vprašanje: V čem je videl Abditus „slovenski socialni preporod"? V tem, da je „moderno socialistično gibanje", ki sta ga nosila marksistični in krščanski socializem, „zbudilo med slovenskim ljudstvom socialne boje in ljudska družabna prizadevanja", odrinilo „vladajoči konservativizem in njegovo morilno tendenco" (31) ter „demokratizem petičnega kmetskega oderuha in njegovega gosposkega, tožbarskega advokata" (21). Abditus je priznal zasluge za slovenski socialni preporod tudi — Mahniču in s tem seveda zagrešil smrtni greh po katekizmu slovenskega liberalizma. Zapisal je o njem: „On je bil, ki si je napravil do ljudstva prvo gaz" (22) in: „Prinesel je nekaj povsem novega — misel na skupno ljudstvo in v znamenju te misli je vkljub svojemu konservatizmu — ki pa je že nosil v sebi kal širšega demokratizma — družabno odločno zmagal" (22/3) nad liberalnim malomeščanstvom, ki ni pojmovalo resničnega ljudskega življenja in ljudskih potreb ter ni z ljudstvom sočustvovalo (28). Ko je Mahnič udaril in neusmiljeno podrl filozofsko zgradbo slovenske romantike, „tedaj se je naga pokazala natura plašne

kulturne dobe, ki ni imela nobenih korenin, nobenega stika z ljudstvom, ki se je naslanjala le na plitvo, ponemčurjeno in duševno negotovo slovensko inteligenco in socialno nezanesljivo malomeščanstvo" (22). Mahnič je zadal filozofskemu nazoru slovenske romantike „rane, ki se niso in ne bodo nikoli več zacelile". Njen „popoln družabni poraz je več ko umljiv". „Slovenska masa je prvič na pol odprla zaspane oči." Mahnič pa je bil le — predigra. Socialni preporod je nastopil šele s socialnimi demokrati in zlasti z dr. Krekom:

„Krek, ki je poznal zgodovino socializma skoz in skoz, je zanesel v mlado gibanje novih misli. Šibki slovenski delavski stan je med nami prvi nastopil z novimi, celo prevratnimi idejami. Dotlej se ni nihče brigal zanj. Socialist, krščanski ali pa marksistični, je bil med tedanjimi dostojnimi ljudmi nemogoč zaradi svojih vnebovpijočih „fantazij". Po strani so ga gledali in... preganjali... [Toda] enkrat zbujena misel o socialni vzajemnosti se ni dala več docela potlačiti. Celó dr. Krekova smer je imela s konservativci velike težave; naposled je ostala zmagovita. Zakaj tudi med slovensko kmetsko maso je našla moderna socialna misel, uveljavljajoča se predvsem v praktičnem zadružništvu, rodovitna tla. Prvi poskusi z zadružniškim socializmom [t. j. Krekovo organiziranje konsumnih zadrug konec devetdesetih let] niso uspeli in stari oderuhi so triumfirali. Sledili so hudi boji med socialistično mislijo samopomoči in dotedanjim oderuštvom... Vendar je šlo neprestano naprej...

V bedi živeča, socialno zanemarjena ljudska masa je začela uveljavljati socialno solidarnost in sprejemati kolektivistično naziranje vsaj v gotovih, četudi močno omejenih mejah lastne produkcije. To je bilo v socialno obrambo ljudstva nujno ob prvem razvitku kapitalizma. Kapitalizem je prišel tudi k nam kot zmagujoč in brezobziren okupator. Za njim pa je vstajal demokratizem širokih vrst ljudstva, bistveno se razlikujoč od demokratizma stare romantične [liberalne] dobe.

Ta socialni preporod je neizogibno provociral tudi revizijo starega narodnega programa.

Stari narodni program, ki je bil v čustvenem pogledu konservativen, v narodnem pogledu kapitalističen in socialno čisto indiferenten, se je umaknil novemu programu, ki mora biti res dejanski izraz socialno zbujenega ljudstva. Ta novi narodni program pa ne more biti nič drugega kot kulturni in gospodarski program slovenskega delavskega [delovnega] ljudstva.

Danes, v dobi zmagujoče socialno solidarne misli, gre za to, da se izkušnje socialnih bojev izkoristijo v svrho socialne in

narodne obrambe, kakor so to praktično izvedli mali severni narodi, predvsem Danci in Norvežani. Obrambni boj malega proletarskega naroda pa se mora izražati v protikapitalističnih tendencah, ki se krijejo s tendenco modernega socializma. Končni cilj te tendence je kulturna in gospodarska prenovitev naše družbe.

V dveh desetletjih je med Slovenci... zmagala zbujena socialna zavest množice, na kar je nujno sledil politični demokratizem. Ta pa je kulturno in gospodarsko revolucionarno delujoč faktor vsega javnega življenja, ki brezobzirno vede do novih in večjih socialnih bojev, in končno — vsled vedno večjega in silnejšega kapitalističnega provociranja — do radikalnih preobratov celotnega družabnega življenja."

Citirali smo izčrpneje zaključek razpravice „Slovenski socialni preporod", da vidimo, kako je Abditus še ostajal pri — zelo splošni in abstraktni — socialistični družbeni tendenci, medtem ko so mu konkretno bile socialistične dejansko le težnje in organizacijske oblike samoobrambe srednjih slojev, ki se skušajo zaščititi pred propadanjem in pritiskom kapitalističnega razvoja, ne pa se obrniti proti družbeni ureditvi. To konkretno obliko Prepeluhovega socializma pa moramo spopolniti in osvetliti še z neke strani.

Kakor je socialna struktura „proletarskega", to je kmečko-malomeščansko-delavskega slovenskega naroda po Prepeluhovem nazoru zahtevala poseben, za kmete, malomeščane in delavce „enako" prikrojeni tip socializma, prav tako ta posebna socialna struktura ne dopušča enake „narodne politike, kakršno vidimo pri narodih z razvitim kapitalističnim meščanstvom („Naša socialna in narodna vzgoja", NZ VIII. 1911, 291—4):

„Pri malemu narodu, kakršen smo Slovenci, kjer v nobenem oziru ne odločajo velekapitalistični interesi svetovne konkurence, je dejanski stan v nacionalnem pogledu čisto poseben. Lahko rečem, skromen je. Pri nas ni tistega velikega družabnega nasprotstva, kakršnega opažamo na priliko pri Italijanih, Nemcih, Francozih itd., dasi je dokazljivo, da kapitalizem z vsemi svojimi, dobrimi in slabimi, posledicami zmaguje tudi med nami. In sicer v ravno tisti smeri, kakor povsod drugje, samo da v manjšem delokrogu. Tako majhen in šibek narod, kakršen smo Slovenci, se v nacionalnem pogledu pod nobenimi razmerami in v nobenem oziru ne more naslanjati na posamezne skupine kapitalistov, kakor delajo to na priliko veliki in kapitalistično močno razviti

narodi, n. pr. Nemci... Naš „narodni" kapital je... le brezbarven repek drugonarodnega...

Zato je največja napaka z našega nacionalnega stališča, ako prepuščamo mirnega srca tako rekoč vso našo narodnost, vsa naša narodna dejanja in nehanja političnim skupinam posameznih kapitalistov. Zakaj pri tem dejanskem stanu se narodna individualnost ljudstva sistematično ubija na račun kapitalne akumulacije v prid posameznikom.

Hočemo biti narod, hočemo vzdržati individualistično-narodno posebnost, posebno kot jezikovna celota hočemo obveljati. Kapitalistični razvitek družbe nas more pri tem stremljenju le ovirati in uničevati. Hočemo napredovati. Ali moremo mogočnost posameznih kapitalistov proglasiti tudi za nujen „narodni" napredek?...

Edino razširjena in posplošena kultura ljudstva more zmagati v nacionalnih bojih malega naroda. Ljudske, delavne mase se morajo vzdramiti iz kulturnega mrtvila in socialne nezavednosti...

Le višja kultura, široko razpletena med celotnim ljudstvom, more tudi v nacionalnem pogledu biti rešilna za mali narod... Zavedni socialni boj malega naroda je obenem tudi narodni boj, zakaj v socialnem pogledu je naš najnevarnejši in najbrezobzirnejši nasprotnik — veliki kapital.

Naš narodni program mora torej biti izključno socialni in kulturni program slovenskega delavskega ljudstva. Vse drugo, posebno ono, kar smo dosedaj spoznali za slovenski narodni program, je le meglena bombastična fraza brez vsake realistične podlage. — Ob tem velevažnem spoznanju nam je dano umeti veliki pomen, ki ga ima za nas vse moderni socializem — v družabnem in nacionalnem delu!"

V eseju „Slovenski socialni preporod" je Abditus označil štiri „vodilne, svet vladajoče" narode, Angleže, Francoze, Severne Američane in Nemce, pri katerih gospodari moderna buržoazija (SP, 24—8). Slovenci ne moremo doseči položaja teh svetovnih narodov. Naš vzor pa so lahko „mali severni narodi", ki „so se kulturno visoko povzpeli in rešili problem malega naroda" (SP, 28). V začetku eseja „Socializem med Slovenci" je posebej imenoval Dance, Norvežane in Fince. Kakor pri njih tudi pri nas ni velikih socialnih nasprotstev, ker nimajo velekapitalistične buržoazije, ki bi obvladovala svetovna tržišča, niti „premočno" razvitega industrijskega proletariata. Težišče narodnega življenja je pri njih očitno v kulturno visoko stoječih „pro-

duktivnih stanovih", kmetih, inteligenci, delavcih. Da je bila malomeščanska skandinavska demokracija Prepeluhu družbeno-politični vzor, in razvoj skandinavskih narodov zgled za nadaljnji zaželeni razvoj slovenskega naroda, nam je po gornji obrazložitvi njegovega široko pojmovanega socializma lahko razumljivo. Ta želja ne bi bila brez osnove, če bi bila geopolitična lega slovenskega naroda podobna skandinavski, to je če bi slovenski narod lahko živel v idiličnem zatišju, v strani od boja med silami, ki bi rade obvladovale svet, tržišča, surovine, delovno silo itd. Zanimivo je, da se je podobna socialistična družbeno-politična zamisel razvila tudi pri nekaterih malih transkavkaških narodih (n. pr. georgijska republika, ki se je skušala rešiti iz viharja ruske revolucije pod — angleški protektorat).

Odmerjeni prostor nam ne dopušča, da bi tu celotno obravnavali prizadevanje slovenskih socialističnih mislecev, najti za slovenski socializem pravilno stališče nasproti liberalno-klerikalnemu dvoboju. Pustiti moramo ob strani vprašanje, kako je reševala ta važni taktični problem socialna demokracija,[11] in se omejiti na Prepeluha. Samo vobče moramo omeniti, da so se v tem času začeli slovenski socialistični misleci na splošno odvračati od dotedanjega skoz in skoz negativnega vrednotenja katoliškega tabora in vsega njegovega dela. Dotlej so enako kakor liberalci videli v njem zgolj svetovnonazorsko konservativnost in v tej poglavitni vir naše zaostalosti in hlapčevstva. Tedaj pa se je razvila pri njih splošna težnja, da bi prerezali prt z liberalizmom. Občutili so bolj ali manj, da njihovo skupno gledanje z liberalizmom veže socialistični tabor kot levo krilo

[11] Mimogrede opozarjamo na Tumovo poročilo o taktiki na VII. strankinem zboru v Ljubljani 1. in 2. II. 1909 in na izjave Etbina Kristana na deželni konferenci socialnodemokratske stranke v Gorici 29. VIII. 1909. Tumovo stališče na VII. zboru je v skladu z njegovo oceno obeh nasprotnih družbeno-političnih taborov, ki jo je podal še pred svojim vstopom v socialno demokracijo v „Našem listu" II. 1906 (članka „K našemu programu" in „Duhovščina in mi").

v skupno protiklerikalno fronto in ga dejansko spreminja v privesek ali prirepek liberalnega tabora. Spustili so se s svetovnonazorskih oblakov na tla objektivnega ocenjevanja ljudskega, demokratičnega dela, ki se je vršilo v okviru katoliškega tabora ob vsej njegovi svetovnonazorski in narodnopolitični konservativnosti. Poglavitni teoretični izrazitelj te preorientacije je bil Abditus, ki jo je hkrati izvedel v največjem obsegu.[12]

Prepeluh je služboval do avgusta 1908 na Brdu pri Lukovici, nato pa v Ribnici na Dolenjskem. Začel se je znova in temeljiteje baviti s kmečkim vprašanjem, o čemer pričajo njegovi članki v „Naših zapiskih" l. 1909. in 1910., hkrati pa je začel prijateljsko občevati z dr. J. Ev. Krekom. Kakor vse kaže, je znameniti socialistični govor dr. Kreka na shodu zaupnikov slovenske ljudske stranke v Ljubljani 13. XII. 1908 v zvezi z njunim osebnim zbližanjem. V tem govoru je očrtal dr. Krek odnose slovenske ljudske stranke do liberalne in socialnodemokratske takole („Slovenec" od 14. XII. 1908):

„Če liberalci mislijo, da je nam mogoče iti ž njimi, naj ne mislijo, da je mogoče zato, češ da smo tudi mi kaka meščanska, buržoazijska stranka. To naj si izbijejo iz glave. Če gremo mi kdaj s svojimi političnimi nasprotniki, moremo iti ž njimi edinole iz narodnih ozirov in v narodne namene,[13] nikdar pa ne v buržoazijske, meščanske namene. Ravno tako tudi povem: če smo mi nasprotniki socialne demokracije, nismo zato nasprotniki, ker ona hoče spremembo sedanjega družabnega reda. Naša ljudska stranka ima dovolj prostora tudi za ljudi, ki stoje na Marxovem stališču; saj ima v svoji sredi enega, ki je iz dna srca prepričan,[14] da je rešitev naše družbe mogoča le v posplošenju produkcijskih sredstev. Veliki kapital ima v nas ravno takega nasprotnika kakor v socialni demokraciji. Torej ne boj za tako zvane meščanske pravice, to je za pravice denarja proti pravicam dela, za pravice kapitala proti pravicam žuljavih rok — je vzrok, da nasprotujemo socialni demokraciji. Tudi mi stojimo na stališču, da tako zvani družabni red, katerega glavno obeležje je

[12] O Cankarjevi preorientaciji, ki ni bila niti daleč tako daljnosežna kakor Prepeluhova, objavimo posebno študijo.

[13] Malo pred tem — po septemberskih dogodkih l. 1908. v Ljubljani — so nastopile vse tri slovenske stranke skupno.

[14] Ta socialist je seveda — dr. Krek sam.

resignacija delavca, ni pravi red; mi nočemo, da bi revež naj le molčal in trpel brez upanja na boljše čase. Pač pa smo in moramo biti najodločnejši nasprotniki socialne demokracije, ker ona stoji tako brezobzirno na protiverskem, materialističnem stališču. Zato ne moremo imeti ž njo niti najmanjše zveze. Ker v prvi vrsti poudarja svobodno šolo, boj proti cerkvi in duhovništvu, zato vidimo v njej najhujšega sovražnika našega naroda in moramo napeti vse sile, da ji izpodmaknemo tla. (Živahno odobravanje)... Mi stojimo na stališču, da moramo braniti ne sedanji tako imenovani družabni red, ne kapitalistični ustroj današnje družbe, ampak krščansko moralo, družabna načela, ki jih uči krščanska vera. In po teh načelih je, kakor po Marxovih, samo delo rodovitno, denar pa jalov; po teh načelih je sveti Pavel izrekel markantni stavek: Kdor ne dela, tudi naj ne jé!"

Obseg osebne zveze med dr. Krekom in Prepeluhom bržkone ne bo nikoli povsem pojasnjen, ker je obstajala ponajveč v osebnem občevanju in ni niti prvi niti drugi zapustil o njej izčrpne slike. Znano je, da je Krek ponovno vabil Prepeluha v slovensko ljudsko stranko, o čemer se je Prepeluh razgovarjal ustmeno in pismeno s svojimi socialističnimi prijatelji. Gornja snubitev socialistov, ki priznavajo Marxov gospodarski nauk, a ne zametavajo krščanstva in katoliške cerkve, je bila domnevno prvi Krekov korak v tej smeri. V ilustracijo nadaljnjih prijateljskih odnosov med njima navajamo iz Krekovih pisem, ki jih je Prepeluh ohranil in ki pričajo o njunem pogostem shajanju do svetovne vojne, pismo od 13. XII. 1910:

„Dragi, lepo zahvaljen — vesel, da imam inteligentnega človeka na naši zemlji, ki se vjemava v enem glavnih vprašanj naše javnosti. — Pri predavanju sem izrekel stavek, da se nadejam časa, ko bo ime socialni demokrat častno za vsakega poštenjaka. — Nimam lanskega stališča in čujem marsikatero debelo o svojih socialnodemokraških allurah. Zdi se mi pa potrebno, da ostanem pri svojem ne samó sam pri sebi, nego da to ob vsaki priliki naglašam, dasi vem, da trenotnih uspehov nimam pričakovati. — A o tem rajši nekaj oko v oko..."

Krek je poslal Prepeluhu dr. Ušeničnikovo „Sociologijo" z opozorilom (pismo od 11. VII. 1910), da „je pisana razborito, dasi jo preveva nekam stara konservativna sapa —

z menoj češče polemizira". Abditus je v svoji polemični oceni Ušeničnikove knjige („Kaj je torej s socializmom?" NZ VIII. 1911, 111—118) poleg tega poudaril tudi, da se ne strinja s tedanjim oficialnim katoliškim „solidarističnim" naukom, ki ga je zastopal Ušeničnik: „Današnji solidarizem, opirajoč se vedno na premoč enega stanu [t. j. duhovščine] — v tem vidim hibo! — ne more zadržati napredovanja socialistične misli, vsaj v zgolj ekonomskem pomenu ne." V istem zvezku „Naših zapiskov" (št. 4—5) pa je Abditus mnogo ostreje začrtal črto ločnico med seboj in katoliškim taborom, ko je odklonil (v „Političnem pregledu") njegovo avstrijsko, na misel vojske Avstro-Ogrske proti Italiji oprto nacionalno-politično zamisel, o čemer smo že govorili v VI. poglavju.

Tako smo nakazali ozadje Prepeluhove preorientacije do katoliškega tabora, ji v glavnem omejili obseg in si jo lahko natančneje ogledamo.

IX.

V prvem svojem članku v drugem razdobju „Naših zapiskov" — „Socialno zavarovanje kmeta" (NZ VI. 1909, št. 2, 25—8)[15] je že nakazal Abditus spopolnjeno in poglobljeno analizo položaja slovenskega kmečkega ljudstva in v zvezi z njo očrtal dve agrarni politiki: velekmečko in malokmečko. Njegova osnovna ugotovitev je naslednja:

„Kmet na Kranjskem in v slovenskih pokrajinah sploh je dandanes dobro situiran. Ne mislim s tem malih kmetov, kajžarjev in poljedelskih delavcev, ki spadajo že v proletariat, temveč resnične kmete. Na Kranjskem kmetska posestva v vrednosti od 20.000 K dalje niso nič redkega in ta posedujoči kmet je danes vodilen. Agrarne colnine zadnjih let so ta srednji stan pri nas znatno okrepile, in odkar so postali naši gozdovi prava redkost,

[15] Članek se nanaša na zborovanje kranjskih kmetov v Ljubljani, ki je enodušno odklonilo vladni načrt socialnega zavarovanja kljub prizadevanju dr. Kreka; ta je še tisto leto izdal brošuro „Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva" (glej Prepeluhovo ugodno oceno v NZ VI. 141).

se je gmotno stališče kranjskih kmetov, skoraj bi rekel, neomajno utrdilo. Pa tudi dober zaslužek v ameriških rudnikih je marsikateri račun v zemljiški knjigi temeljito prečrtal. Da gre kranjski kmet, ki ima nezadolženo posestvo v vrednosti 8 do 10.000 K, za par let v Ameriko, ni nič redkega."

Kakor je Abditus l. 1902. videl in poudarjal le eno stran izseljevanja, da je namreč izraz proletarizacije, gospodarskega in socialnega propadanja slovenskega kmeta, tako je sedaj poudaril njegovo drugo stran: Omogočalo je, da se zemljiška posest srednjega in malega kmeta ni drobila, s prihranki, ki so jih pošiljali izseljenci, so se ohranjale male in krepile srednje kmetije; povrhu je še lajšalo gospodarski položaj preostalemu kmečkemu proletariziranemu prebivalstvu, ki je laže prišlo do dela in zaslužka (Abditus je na več mestih razpravljal o „poselskem vprašanju", to je o primanjkovanju poljedelskih poslov in delavcev). Vprav izseljevanje, in sicer stalno izseljevanje dela kmečkega naraščaja, je bilo eden bistvenih pogojev za relativno blagostanje, trdnost slovenskega srednjega kmeta v dobi, ki je sledila veliki agrarni krizi, to je v dobi od srede devetdesetih let dalje; drugi pogoji so bili: močan notranji trg za agrarne pridelke, ki je bil carinsko zaščiten, cenen zadružni kredit in druge ugodnosti, ki jih je priskrbelo kmetu zadružništvo. Spričo teh ugodnih nasledkov izseljevanja, ki je rane celilo, je razumljivo, da je morala biti v takratnih pogojih — ne samo na Slovenskem, ampak v Avstriji sploh — socialna kriza na deželi le latentna.

O tem trdnem kmetu pravi Abditus, da „ne potrebuje socialnega [starostnega] zavarovanja", „je individualist najhujše sorte" in „goreč zagovornik agrarnih colnin, visokih cen poljedelskih produktov, melioracij, dobrih cest in natančnih katastrskih mej". Toda poleg tega sloja kmetov imamo še „drugo plat":

„Mali kmet, kajžar, ki ima premalo zemlje, da bi rastel iz nje in postal močan, dela doma, se udinja poleti na večje kmetije ali pa gre v Ameriko... Razlika tiči v tem, da se ta človek zadolži že, ko prime za potni les, in mora svoje prihranke pošiljati domov, da more živeti ubožna družina. Sproti zginevajo trdo zasluženi dolarji in le redkokdaj je mogoče prigarati malo

gozdno parcelo, večjo njivo. Sinovi (in hčere) s teh domov služijo za hlapce (in dekle), gredo v mesto, naposled v rudnike in od tam v svet... Po treznem preudarku... mali kmet in poljedelski posel ne moreta nastopiti proti socialnemu zavarovanju... Edino ta pripomoček je, da se omeji beg z dežele, da se ohranijo delovne moči doma, da se zagotovi majajoča se eksistenca gmotno slabih."

Ta članek je bil samo nekaka uvertura v svojevrstno kampanjo, ki jo je Prepeluh izvedel v štirih člankih v „Naših zapiskih" l. 1909. in 1910. („Pot po samoti", „Novi vidiki", „Kulturni boj?" in „Socializem posameznika" — vse je prevzel l. 1912. v „Socialne probleme"). Tu je odločno na novo zastavil vprašanje odnosa slovenskega socializma do siromašnih kmečkih množic, hkrati pa preobrnil dotedanje socialnodemokratske pojme o odnosu socializma do krščanstva in se pomaknil zelo blizu h krščanskemu socializmu.

Odnosu socializma do kmečkega ljudstva sta posvečena članka „Pot po samoti" in „Novi vidiki" (NZ VI. 193—7 in 241—5). Abditus najprej ugotavlja, da socialisti, pristaši znanstvenega socializma, niso bili nikdar prijateljski pospeševatelji poljedelske proizvodnje. Širok je prepad med mestnim življenjem in izrazito konservativnim, primitivnim in nekomfortnim kmečkim življenjem. Ljudstvo, ki se zbira okrog trgovinskega in industrijskega kapitala, nekako visi v zraku, nima „ne zemlje, ne doma", „poljedelska produkcija, izražajoča se v zmerni kmetski kulturi, pa temelji na trdnem, omejenem objektu — na narodni zemlji". Ta prepad je hkrati prepad med socializmom in kmečkim ljudstvom:

„Ta temeljni razloček loči poljedelsko prebivalstvo od socialistične propagande v marksistični svetlobi. Številni so bili poskusi, pridobiti kmetski proletariat, male kmete, poljedelske dninarje za socializem, ki je svet industrialnemu prebivalstvu. Vsi so se izjalovili... Ali je kaj naravnejšega, da so si socialisti tudi na Slovenskem zaželeli več industrije, večjih mas kvalificiranih delavcev, vsled tega manj, mnogo manj poljedelske produkcije? Želja je ostala. To je bil skromen uspeh, nevreden besede. Vsa upanja v rudokope, ki naj bi rastli pri nas iz tal, up, da se usmili domačih vodnih sil nemški ali pa francoski

kapital, so ostala... Iz tega se je rodila „teorija čakanja", neka povsem nova iznajdba. Občudovanja vredna. V sijajni veljavi je ta teorija še danes na Slovenskem in, tako se dozdeva, tudi ostane."

Zakaj se ni mogla socialistična propaganda prijeti „one velike, na pol proletarizirane mase na deželi", ki „išče intenzivno novih potov"? Zato, ker ji je nudila le „sanje nepraktičnega in neizkušenega agitatorja, koncert bodočega, v megleni dalji skrivajočega se raja". Poznala ni kmeta:

„Realistično oko našega ljudstva hrepeni po drugih potih, bolj realnih in praktičnih. Črni gozdovi, vredni tisočakov, rode ljudske želje. Krasna, težka pšenica po poljih, lepa živina dobrih kmetij — so objekti opazovanja."

Odtod izvira upravičena težnja, naj bi se poljedelska proizvodnja pomnožila in zboljšala. A „ta nazorni krog je za socialista preozek", kajti „preveč je danes v ti produkciji ljudi, ki imajo premalo zemlje" in „ta pritisk po blagostanju in zagotovljeni eksistenci nedvomno vodi k radikalni družabni reformi, ki se dotika tudi lastninskega vprašanja".

Kako naj se izvede ta agrarna reforma? Ali naj socialisti navdušujejo kmete za ekspropriacijo in „za podružabljenje produkcijskih sredstev v poljedelski produkciji enako kakor v velekapitalističnih obratih veleindustrije"?

Ne: „Taka misel bi bila abotna, ker je nepraktična. Vodila bi v stare socialistične sanje. Neporabna se mi dozdeva taka misel, mrtva že ob rojstvu, ker vodi pot razvoja drugam." Ves dosedanji napredek slovenskega ljudstva temelji na samopomočni misli. „Zadružništvo je rodilo cen in pristopen kredit" in z njim „se je izboljšala produkcija in postala ponekod predmet eksporta". „In na tej poti", meni Abditus, „se da pravično urediti tudi lastninsko vprašanje." Ni dovolj jasno, kako si je zamišljal to ureditev „kar po začrtani poti dalje brez revolucionarnih manifestov in tudi brez nasilstva". Kje naj bi se vzeli „zadružni pašniki, gozdovi, košenice itd." — brez ekspropriacije? V tem pogledu je v članku „Novi vidiki" izpopolnil program tega „radikalnega družabnega reformizma, ki bi imel pomen ne le v

socialni, gospodarski, temveč tudi v narodni smeri". Abditus je bil trdno prepričan, da je na sledi pravi „poti iz samote". „Pot po samoti" — tako je nazval „pot, po kateri hodi danes večina res socialno in narodnogospodarsko izobraženih Slovencev, pot proč od življenja" — namreč mimo kmečke večine naroda. Njemu pa se je odprlo pred očmi „široko polje potrebnega socialnega dela", ki edino „more roditi uspehe in bodočnost".

V članku „Pot po samoti" je Abditus prvič odločno zavrnil liberalno zasmehovanje verskega čustvovanja in prepričanja kmečkih množic ter se v svojem novem, kmečkem demokratizmu takole poklonil svetovnemu naziranju kmečkega ljudstva:

„Tako socialno delo je obenem tudi kulturno. Religija ljudstva je danes temelj ljudske kulture. Za socialista pri nas tisto „kulturno delo", ki ima edini cilj, izpodbiti ta temelj našega kulturnega življenja, nima pomena in se ga ne more dotikati. Odklanjati se mora kot disharmonija. Izrabljevanje proletariata in njegove družabne moči po bogati in siti buržoaziji v boju proti cerkvi itd. po francoskih vzorcih pri nas nima pomena in pomenja samo brezmiseln plagiat vzorcev tuje, dozorele in prenasičene kapitalistične družbe, stoječe na pragu ljute socialne revolucije. Naše zemlje še davno niso tam in brezumna je tedaj želja po taki višini razvoja; „čakalna teorija" je torej le fatalizem. Taki vzori ne morejo voditi nikamor, tudi do resničnega socialističnega prepričanja ne."

To vprašanje pa si je Abditus prihranil za prihodnji letnik „Naših Zapiskov" (VII. 1910). Prej je poskusil še bolj razjasniti agrarno-socialistične zaključke članka „Pot po samoti". To je storil v članku „Novi vidiki".

Slovenci smo „proletarska masa", in sicer pretežno kmečka proletarska masa. „Delavna masa na kmetih... tvori jedro našega ljudstva, o katerem med nami nihče ne ve, kam hoče, kakšen socialni program ima." In vprav v tej je videl Abditus latentne, k družbeni preobrazbi težeče sile, ne pa v maloštevilnem industrijskem proletariatu:

„Delavska beda doslej naši oficielni siti javnosti ni bila nevarna, niti družabno niti politično. Pa če od tu ne preti nevarnost, vstaja pač v drugem kotu. Polagoma nastopajoča socialno-agrarna kriza je bolj in bolj vidna."

Pojavi socialno-agrarne krize so: glad slovenskih malih kmetov po zemlji, zahteve kmečkih delavcev po višjih mezdah, propadanje kajžarjev, rastoče nasprotstvo med večjimi in malimi posestniki. Iz te krize se bo rodilo „slej ko prej družabno gibanje" za „radikalno družabno reformo", ki se bo morala lotiti tudi lastninskih odnosov, to je pristopiti k „ekspropriaciji zemlje, v kolikor služi le v zapravljanje rente raznih bogatašev". Verjetno bo glavna oblika tega socialnega gibanja poljedelsko produktivno „zadružništvo pod državnim varstvom". Pogoj za uspeh takega zadružništva je višja raven splošne ljudske izobrazbe. „Potrebujemo več splošne in višje ljudske izobrazbe, da se more roditi vera v socialno moč množice." Kdo pa danes deluje na povzdigi te izobrazbe? V odgovoru na to vprašanje je dal Abditus drugo „dozo" svoje preorientacije v „Naših zapiskih":

„Reči moram, da sta mi v tem oziru delavec, ki se trudi v društvih s svojimi tovariši, hoteč jih spraviti na višjo in solidnejšo stopnjo duševnega preobrata, in pa v samoti živeči duhovnik, ki se v daljnih hribih resno trudi s svojimi farani v izobraževalnih društvih, enako ljuba. Zakaj oba se naslanjata na resnično življenje preprostega ljudstva. Oba delata nesebično in iz prepričanja, ki ne more in ne sme biti omahljivo."

Ti trije članki so tisti „teoretični članki", v katerih je Prepeluh „dokazoval potrebo modernega poljedelskega pokreta med Slovenci vsled njihove izrazito malokmetiške socialne strukture", kakor je zapisal l. 1928. v knjižici „Kmetski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni" (6). Dejstvo, da se ta njegova ideja ni niti poskusila izvesti, je raztolmačil takole: „Toda politične razmere so bile tako žalostne, da ni bilo moči v praksi ničesar doseči." V resnici so bile v tem pogledu prav žalostne razmere v socialni demokraciji, v kateri so se bili močno utrdili predsodki proti kmečkemu ljudstvu. Vladajoče pojmovanje je n. pr. preprosto izrazil na VII. strankinem zboru Josip Petejan takole: „Nisem pa zato, da bi skušali pridobiti male obrtnike in kmete, ki so glavna ovira proletarski stranki, ker nimajo razrednega smisla" (Zapisnik, str. 74). To je izjavil Petejan

kot prvi govornik po temeljitem Tumovem referatu o taktiki, ki je očital socialni demokraciji kot poglavitni greh, da „ni iskala nobene dotike s tudi proletarsko našo kmečko maso“ (66), in ji nakazal pot do uspešnega dela med kmečkim ljudstvom. Za kmečko vprašanje se je zanimala samo deželna organizacija za Goriško; na V. konferenci te organizacije l. 1913. je podal zanimivo poročilo o tem vprašanju Jože Srebrnič, a mu je Josip Kopač postavil nasproti teorijo, ki jo je zastopala starejša socialnodemokratska generacija še izza devetdesetih let („Zarja“ št. 604 od 12. VI. 1913):

„Za socialnodemokratsko stranko je dejansko važno organizirati delavca in predvsem mestnega fabričnega delavca. Poljedelcu danes ni pomagati z nobeno posebno gospodarsko organizacijo, ker je kmet vsled napredujočega industrializma in izseljevanja delavstva s kmetov v industrialna središča obsojen na obubožanje. Kmetu se mora to jasno povedati in mu razložiti, da so njegovi končni interesi isti kakor delavčevi ter ga pozvati na vstop v politično organizacijo socialnodemokratske stranke, kajti le z zmago socializma se spremeni gospodarsko razmerje stanov v državi in... odpomore istočasno bednemu položaju poljedelca in delavca. Ne zdi se mu [Kopaču] dovolj važno [potrebno?], da bi se agrarno vprašanje obravnavalo po deželnih konferencah, ker se tod tako kompliciran problem sploh rešiti ne da.“

Na strankinih zborih pa se agrarno vprašanje po l. 1902. sploh ni več obravnavalo vse do prevrata (šele na XI. zboru l. 1919. je o njem referiral Prepeluh in je slovenska socialna demokracija dobila svoj agrarni program, o čemer kasneje). Na VIII. zboru l. 1913. je sicer bilo „Agrarno vprašanje“ na dnevnem redu, a ga je zbor odložil na dnevni red prihodnjega zbora; dotlej (l. 1914.) pa je bil sklep že pozabljen. L. 1913. naj bi bil o njem referiral dr. Henrik Tuma, ki sicer ni zastavljal kmečkega vprašanja vselej dovolj globoko, a je vendar odločno in vztrajno silil socialno demokracijo, naj bi se resno bavila s kmečkim vprašanjem in lotila dela med kmečkim ljudstvom. Le s sistematičnim pritiskom vseh socialistov, ki so bili takega mnenja, bi se bilo morda dalo premagati dejansko vladajoče odklonilno stališče in socialna demokracija prisiliti, da neha

zanemarjati to važno vprašanje. Zato bi bilo treba spraviti v sklad vse težnje v tej smeri. Prepeluhov nastop pa ni bil skoraj nič razumljen in podprt. Bil je videti predaljnosežen in preveč kaotičen. Izzvenel je v prazno. Prepeluh je ostal „glas vpijočega v puščavi" in njegova „kmečka" spoznanja niso imela nobenega učinka niti na takratno socialno demokracijo niti na ostali krog „Zapiskarjev", ki je ostal pri svoji, kmečkemu ljudstvu tuji miselnosti.

Abditus s svojim spoznanjem možnosti in potrebe malokmečkega gibanja ni našel posluha. Skoraj popolnoma pa se je osamil s svojo preorientacijo do katoliškega tabora. Ta namreč ni ostala samo pri odkritju demokratičnega in socialnega momenta v katoliškem taboru, ampak se je razvila v pravo svetovnonazorsko konvertitstvo. O tem nas pouče njegovi članki v „Naših zapiskih" l. 1910.

V svojem prvem članku, uvodniku prvega zvezka VII. letnika, z naslovom „Kulturni boj?" (str. 1—7) je Abditus ocenil „s stališča slovenskega socialnega delavca" agitacijo „Svobodne misli", ki hoče „‚osvoboditi' človeka cerkvenih, verskih in enakih suženjskih spon, kakor pravi sama". Prepeluh je „globoko prepričan, da je za nas in v naših razmerah socialno delo za ljudstvo in z ljudstvom prvo načelo, ki ga je treba respektirati z vso strogostjo". Zanj je osnovno — socialno delo, ki se je porodilo „v boju proti strahotni bedi mas in proti neumljivi lahkomiselnosti v kapitalističnem svetu". Da bo ljudstvo lahko bílo ta boj in si osvojilo boljšo bodočnost, potrebuje „socialne in umstvene izobrazbe", razumske in nravstvene vzgoje. „Ne samo zbuditi čut ljubezni do bližnjega je naloga te težavne in velike vzgoje, ampak tudi pošteno in odkrito misel, da je posameznik te celote dolžan podrediti se skupnim ciljem, skupnim interesom in skupnemu poštenju." Prepeluha je mučil problem etične vzgoje človeka za popolnejšo, harmonično družbo, za socialistični kolektiv. „Delavni človek, ki se čez dan trudi za vsakdanje življenje... je težko pristopen taki, duševnega napora zahtevajoči vzgoji." Po tem

ovinku zastavlja vprašanje: „Kaj je važnejše, zbuditi pri tem človeku iz ljudstva zanimanje za lastni socialni in gospodarski položaj, ali pa mu iztrgati iz duše verstvo...?“ Odgovor, pravi, mu ni težak:

„Beda mase in eksistenčni boji niso nastali zaradi vere, cerkve ali celo Boga, temveč zgolj in samo vsled gospodarskega in duševnega razvitka preteklosti in sedanjosti. Naravnost greh pa se mi zdi — to povem, četudi riskiram, da se me proglasi za nazadnjaka — dokazovati slovenskemu delavskemu ljudstvu, da je edino njegova iskrena in naivna vera v Boga, da je njegova prisrčna molitev kriva njegove današnje družabne onemoglosti in gmotne revščine. Taka propaganda se mi vidi že sama ob sebi protiljudska, protisocialna, neiskrena in demagoška. Ne more prinašati ljudstvu nobenega sadu.“

„Kot socialen delavec s socialističnim prepričanjem“, pravi Abditus, „hočem poznati smeri in dušo slovenskega ljudstva“; a „vsako socialno čustvo tega ljudstva je prepojeno s krščanstvom“ kakor tudi „vsak košček naše narodne kulture — in ta ima dokazati našo narodno individualnost“. Njegov splošni nauk se glasi: „Ljudstvo in razmere, v katerih živi, moram vzeti take, kakršne so v resnici. Naj mi je to dejstvo ljubo ali ne, sprejeti ga moram. Ž njim delati in ga respektirati, mi je sila in potreba.“ Iz tega sklepa konkretno: „Vem, da ni moja naloga, izpodbijati kulturni temelj in pogoj svojega ljudstva. Zakaj moje družabno in socialistično načelo je prvo... Socialistični nauk pa ne zahteva in tudi ne potrebuje kulturnega boja, kakor si ga misli ‚Svobodna misel‘.“ Primer Francije uči: tam je bil proletariat zapeljan v „kulturni boj“ kot odločilen faktor, a ga je buržoazija enostavno ogoljufala in mu ni dala nobenih socialnih reform; francoski proletariat „ni dobil za svojo navdušeno pomoč buržoaziji ničesar drugega, kakor izdajalca iz svoje srede, ministrskega predsednika [Brianda]“. Članek je zaključil takole:

„Verskih kulturnih bojev pri nas ne potrebujemo... Z ljudskega in socialnega stališča moramo biti brezpogojno za to, da se dá verstvu slovenskega ljudstva prosto pot. Našemu ljudstvu kot proletarcem daje tudi neskaljeno krščansko naziranje odporne sile dovolj, in zgolj protisocialno meščanstvo zmore pobijati

religijo ljudskih mas kot temelj našega današnjega narodnega in kulturnega spočetja."

V članku „Kulturni boj?" je Abditus zavrnil svobodomiselno nerazumevanje in nespoštovanje verstva slovenskega ljudstva ter zavrgel tudi svoj lastni protiklerikalizem, ki ga je do l. 1908. tako odločno zastopal skupaj s krogom „Zapiskarjev". Vendar je branil „religijo ljudstva" v bistvu kot nekaj objektivno danega, ne pa kot svoj subjektivni nazor. Preko te meje pa je šel v razpravici „Socializem posameznika" (NZ VII. 1910, št. 1/2—5), kjer se je tudi subjektivno, filozofsko prikljućil verstvu slovenskega ljudstva, povzdignil krščansko svetovno naziranje visoko nad materialistično. Razločil in ocenil ju je takole:

„Kristjanu je posmrtno duševno življenje končni in edini cilj zemeljskega življenja, dočim je materialistu končni cilj človeškega dejanja in nehanja srečno življenje že na zemlji... Neoporečno je, da nam ostane slutnja, če je za lepo zaokroženimi mejami filozofičnega materializma vendar še nekaj drugega. Morda je tam zunaj Bog, višje bitje, vladajoče nad človekom? Ta slutnja, se mi zdi, ostane večna, zahteva od človeka več duševnega napora in misli, kakor mu more dati materialistično verstvo... Brez dvoma je, da nam daje krščanski individualistični svetovni nazor večjo možnost duševnega napredovanja in razvitka, kakor pa filozofični materializem. Zato je krščanstvo še danes filozofsko zmagovito, ker je njegov svetovni nazor močnejši in lepši... Treba je upoštevati, da je človek po naturi verno bitje."

Na temelju te ocene je nadalje takole razpravljal o odnosu socializma do materializma in krščanstva:

„Filozofsko temelji socializem po veliki večini svojih praktičnih predstavnikov na materialističnem svetovnem naziranju, dasiravno je praktična izvedba tega epikurejskega načela rodila kot odpor socialistično misel v njenih radikalnih, nepopolnih začetkih. Želja po neizmernem uživanju slasti tega sveta, ki se ni nikoli ozirala na kako „pravičnost", je imela za nasledek brezobzirno izkoriščanje družabno šibkejših... Ta gmotna sila je dosledno izvedena negacija krščanskega svetovnega naziranja in v tej reakciji proti materialističnim privilegirancem se je rodil socializem... Socializem kot družabni in ekonomski faktor se danes ne more več držati trhle veje filozofičnega materializma. Ta nas uči, da smo ljudje le neznatni delci velikega mehanizma, brez moči in lastne volje, da izginemo neopaženi in

nepogrešani. Vseeno je, ali živimo dolgo in koristno življenje, ali pa poginemo koj po porodu... Ta življenjski indiferentizem je misleči in čuteči človek zavrgel kot neuporabljiv. Socialist pa, ki zahteva novega in boljšega življenja, mora tak življenjski nazor kategorično zavreči. S tem, da se bojuje socializem proti sedanji družbi in starim nazorom, ustvarja pot novemu, čvrstejšemu — socialnemu individualizmu, — temu pa je krščansko svetovno naziranje vsekakor bližje, kakor pa duševna pustinja materialistične filozofije. Človek, ki je sam sebi namen, postaja središče vsega. Vse je tukaj zaradi človeka, ki mu je dolžnost skrbeti za to, da bo dobro in pravično živel, ne le sam, temveč tudi njegov bližnji."

Prepeluh je menil, da se more človekova socialna vest, njegova socialna etika ohraniti in okrepiti le na verskem temelju, le v zvezi s „poglobljenim verskim momentom posameznika". Zato je postavil naslednjo tezo:

„Socializem in duh naše dobe ne moreta zametavati verstva posameznika. Zakaj to je najvišje dobro, ki ga imamo. Verstvo ne more nikoli izpodbijati socialnega duha in socialistične misli... Nasprotno je za socialistično prepričanje potreben nedotaknjen rešpekt pred verstvom individua, ki ga osebno smatram za najtrdnejšo oporo v socialnem boju tlačenih za osvoboditev."[16]

---

[16] Najpopolneje je izrazil Abditus svoje „spoznanje nujnosti verstva" l. 1912. v zaključnem poglavju knjige „Socialni problemi" pod naslovom „Fragment o verstvu". Na človekova vprašanja, „kam gre, kakšen smoter ima in zakaj naj bo individualno življenje tako in takšno, more dati odgovor le verstvo". Verstvo je — hrepenenje po pravici in resnici, ki je v človeku večno. Zato sodi o „ljudeh, ki verstva ne priznavajo in ne potrebujejo", takole: „Ateist je človek, ki prisega na lastni „individuum", ki se ima sam za svoj pomen in smoter obenem... Socialna zavest, pomen človeka kot socialno živečega bitja, ki mu je družnost vrojena — vse to mu je ničevo. Ničevo mu je vse, zakaj on je sam sebi vse, prost se čuti vseh socialnih dolžnosti in njegovo hrepenenje izumira v želji po lastnih koristih." Vendar priznava, da je tak konsekventen ateist — ki je teoretično Stirnerjev „poedinec", praktično pa asocialni zločinec — „v človeškem družabnem življenju nemogoč", kajti „človek je eminentno socialno bitje", „socialno življenje je zanj nujno"; zato „tiči v ateističnem naziranju, ki se suče le okoli lastne... osebe, nekonsekventnost, nejasnost in neresnica" in je „ateizem nevzdržljiv in socialno neporaben". Nravne vezi med ljudmi so torej bistveno zasnovane na verstvu. Preozek je nazor, da je verstvo

Prepeluhov nastop proti svobodomiselstvu je naravno zbudil v slovenski javnosti „nekaj prahu". V „Naših zapiskih" je polemiziral ž njim Vladimir Knaflič („Kulturni boj" NZ VII. 1910, št. 4) v glavnem v vprašanju družbenopolitičnega pomena ločitve cerkve od države; le mimogrede je ocenil protiversko akcijo svobodomiselnega meščanstva kot „pripravljalno delo", ki „zrevolucionira duhove" in je tako „v prid proletarskemu razredu". Takoj za Knafličevo polemiko je Dermota uvrstil „Odgovor" (str. 101) Prepeluha, ki je vztrajal pri svojem stališču, da bi imela od ločitve cerkve od države korist „edinole svobodomiselna buržoazija, delovno ljudstvo pa bi ostalo praznih rok", kakor kaže francoski zgled. „S socialnega stališča (če hočete, tudi z narodnega) nima za naše proletarske mase kulturni boj nikakega pomena. Tu je pomenljivo le socialno in izobraževalno delo v korist skupnega ljudstva." Knaflič je s polemiko nadaljeval („Raison d'être kulturnega boja na Slovenskem", št. 6). Tudi dnevno časopisje je komentiralo Prepeluhov nastop. „Slovenec" je seveda s citati iz njegovih člankov podprl svojo kampanjo proti svobodomiselstvu liberalcev in socialne demokracije.

---

le „individualni duši namenjeno uživanje"; verstvo je socialno potrebno in pomembno. Dejstvo, da se človek „jasno zaveda svojega dobrega ali lepega dejanja in čuti očitek slabega ali nelepega učinka, ki ga je sam povzročil", človeška vest torej je Prepeluhu „temna človekova slutnja o Bogu". Tu je izvir „ljudstvu vrojene socialne zavesti", ki „jo more človek potom verstva visoko dvigniti", razviti „instinktivni čut socialne solidarnosti". „Fragment o verstvu" je zaključil takole:

„S svojo nravnostjo, etiko in kolektivnim, socialnim verstvom more krščanstvo, prav razumljeno in uporabljeno, pomagati tudi zunanjim, tvarnim stremljenjem človeštva do veljave v smislu socialne pravice. Odstranitev družabnega nasilja, uboj socialne bede, ugonobitev materialnega izkoriščanja, je naloga socialnega boja proletarskega sloja in socialnega dela družbe. Ta smotrni boj more dosegati stalne kulturne pridobitve v družabni organizaciji s pomočjo jasnega verstva, notranjega, duševnega konsolidiranja ljudi v socialnem in verskem pogledu. — Socialna pravica in duševna resnica sta vzajemni."

Prepeluh je ponovno povzel besedo v članku „Kulturni boj in drugo“ (NZ VII. 1910, št. 7), da „izpodbije razna kriva mnenja“. Poudarja, da pojmuje socializem kot hotenje „odpraviti gmotno revščino in tej sledečo brezpravnost tiste široke plasti, ki dela in ustvarja bogastvo“, in kot „poglavitno ekonomski program ali bolje rečeno načrt za dobrobitje ljudstva“. Nato zastavlja vprašanje: „Kaj pa je pri tem s kulturnimi smermi v našem družabnem življenju? Kaj umetnost, omika, vera?“ in odgovarja: „Trdil sem že večkrat, da vse to nima s socializmom kot ekonomijo ničesar opraviti. To prepričanje v polnem obsegu vzdržujem.“ Boj proti socialni krivici, socialistične težnje (prizadevanja strokovne in zadružne organizacije za zboljšanje položaja delavstva, prizadevanje socialne demokracije, „da s pomočjo politične moči uveljavi diktaturo proletariata“) ne zahtevajo nobenega kulturnega boja. Kajti:

„Krščanstvo, niti katoličanstvo ne prepoveduje vsega tega... Če bi krščanstvo vse to prepovedovalo, potem šele bi mogli reči, da socializem potrebuje kulturnega boja, boja proti veri... Stremljenje po boljšem, po socializmu, zahteva umstvene izobrazbe ljudstva... Ta izobrazba naj se dotika vsega, karkoli more izpodnesti nevednost, malodušnost, obup v masah. Dosedanja kultura našega ljudstva bo temeljni kamen bodoče socialne stavbe. Zato pravim, če je vsa naša dosedanja kultura prepojena s krščanstvom in njegovim etičnim naukom, ne more nihče vsega tega iztrebiti, če noče, da se sploh stavba podere. To bi bila anarhija. Socializem potrebuje kulture; brez kulture, močne in tisočletne, socializma ni... Kar se nam danes ponuja namesto krščanstva, ta moderna mešanica anarhistične znanstvenosti o religiji in etiki še nima stalne cene in še ne more služiti nobeni resni stavbi, ne more utemeljiti socialne zavesti naše dobe. Ko sem govoril o socializmu posameznika, sem dejal, da naša doba nujno potrebuje socialne etike... Kje bo vzel socializem to etiko? Iz dosedanje kulture, iz dosedanjega življenja, torej iz krščanstva. Krščanstvo ima baš v etičnem pogledu toliko sorodnega z moderno socialistično mislijo!“

Zavračal je „Slovenčevo“ dokazovanje, „da sta si socializem in krščanstvo bistvena nasprotnika“:

„Temu domnevanju oporekam. Vsi socialni boji srednjega veka so umstveno temeljili v krščanstvu. Iz krščanstva se je črpal pojem o človeški pravici in krivici. In kaj je socializem umstveno drugega kot hrepenenje po družabni pravici? Stari

Mojzes s svojo primitivno kmetsko demokracijo je sovražnik srednjeveške in moderne gmotne aristokracije, je antipod kapitalistične prevzetnosti... Najsrditejši sovražnik kapitalizma, ki ubija z izkoriščanjem delavne moči, je sv. Frančišek Asiški... Revolucijska misel, porojena iz krščanstva... je rodila solidno sekto „prekrščencev", vodila slovenske kmete v krvavi boj proti fevdalni gospodi. Neizmerno bogata je globina krščanske kulture, ki je prevzela tudi razna dobra poganskih vekov. Pa kaj zgodovina. Ozrimo se na sedanjost. Kdo je na Slovenskem ubil oderuštvo, srce bahatega, malomeščanskega liberalizma s tem, da je organiziral hranilne in posojilne zadruge? Kdo je prvi poskušal odbiti oderuštvo malega trgovskega kapitala s tem, da je snoval konsumne zadruge? Kdo je po Lassallovem zgledu [sic!] ustanovil razne številne produktivne zadruge in s tem ustvaril temelj kolektivističnim življenjskim nazorom med slovensko delovno maso? Kdo se je zavzemal za starostno zavarovanje malih kmetov in kočarjev — proti magnatom, ki jim je poljedelstvo špekulacija in trgovina? Kdo je zagovarjal politično demokracijo, ki bistveno ni nič drugega kot prejudic socializmu? Kdo je ubijal regresne pravice fevdalcev? Kdo je bil, ki so mu kmetski oderuhi, ki so posojali denar na 36%, očitali socializem; kdo je bil, ki so mu pred kratkim stari, politično onemogli fevdalci in subvencije uživajoči veleposestniki očitali socialistične tendence, ker je sklenil nedolžno postavo o prisilni ekspropriaciji splošni ljudski koristi pripadajočih vodnih sil?"

V teh vprašanjih je Abditus orisal socialno prizadevanje — dr. J. Ev. Kreka in končno vprašal:

„Ali ni bilo vse to kos — socializma, prvi dih nezavedne socialistične misli, ki hrepeni po radikalni družabni reformi? Ali ni ta zapadna misel našla med nami ugodnih tal, ko se je pravilno aplicirala na naše domače razmere? Ali baron Vogelsang, ki ga more podcenjevati le nevednež, ni svoje protikapitalistične tendence snoval na etiki krščanstva in s tem utemeljil svoj socialni nauk? Ali misel o temeljiti družabni reformi v smislu socializacije produkcijskih sredstev ni vodila tudi krščansko-socialne delavske organizacije? Ali ni vse to početje bistveno socialistično?"

V polemiki s Knafličem je razliko med njim in seboj takole pojasnil: „On temelji na zgodovinskem materialističnem svetovnem nazoru; jaz pa se naslanjam na krščanstvo, njegovo etiko in pa na socialno zgodovino kot gospodarski determinizem."

Če hočemo pravilno oceniti to novo naziranje, ki ga je Prepeluh oblikoval v letih 1908 do 1910, moramo v njem

ločiti dve sestavini: na eni strani spoznanje socialnih sil in teženj, ki se krijejo za tem ali onim svetovnim naziranjem, na drugi strani pa posebno kombinacijo svetovnonazorskih elementov.

Izpodbuda za novo smer njegovega idejnega razvoja je na dlani: Kot „ljudski demokrat" in reformistični agrarni socialist je hotel do tal podreti svetovnonazorsko pregrajo, ki ga je ločevala od mase kmečkega ljudstva. Ko je sprejel socialne težnje te mase, je začel z drugimi očmi gledati na njeno „ljudsko religijo", s katero te socialne težnje očitno niso bile v prav nobenem nasprotju. Prepeluh je čutil, da bodo socialistični uporniki proti liberalizmu na Slovenskem ostali njegov prirepek tako dolgo, dokler bodo v liberalnem odnosu do „klerikalnega ljudstva". Premagati je hotel v sebi prav vse liberalne predsodke proti temu ljudstvu. Življenje mu je dejalo, da je neresnična — poglavitna „resnica" slovenskega svobodomiselstva, češ da „ljudsko verstvo" pomeni zgolj pasivno vdanost v božjo voljo in zamaknjenost v onstransko življenje ter da zato onesposablja ljudstvo za pogumno in polno življenjsko dejavnost, za kakršen koli napredek in boj proti reakciji. Zanikal je, da bi mogla protiverska propaganda podpirati socialne težnje kmečkih in delavskih množic. Zato je odločno zavrgel omejeno meščansko svobodomiselstvo. To si je v svojem plitvem „spoznanju", da ostaja ljudstvo verno zaradi svoje nevednosti in neizobraženosti, domišljalo, da ga je mogoče iztrgati iz spon tradicionalnega verskega čustvovanja in mišljenja s prosvetiteljskimi ateističnimi pridigami (Svobodna misel) ter z razširjanjem znanosti in prosvete med ljudstvom; manjkal mu je sleherni vpogled v socialne potrebe ljudstva. Na „Slovenčevo" domnevo, da gre pri Prepeluhovih člankih proti kulturnemu boju za „nekak politični diplomatični manever", in trditev, „da hočejo socialisti ljudi farbati, da so verni", je Abditus odvrnil, da je „govoril socialistom in tistemu delu slovenske inteligence, ki postaja socialistična brez spoznanja ekonomike socializma zgolj vsled tega, ker ji je slovenski liberalizem premalo

odločen za proticerkveni boj" in „tistim, ki se brezplodno trudijo med slovensko maso za kapitalistično smer ‚Svobodne misli'" (NZ VII. 202).

Toda Abditus ni ostal samo pri tem zavračanju jalovega svobodomiselstva, pri zahtevi, da je treba spoštovati versko prepričanje ljudstva, ampak je hkrati nastopil z daljnosežnim svetovnonazorskim kompromisom in z njim zameglil ves kompleks socialnih, političnih in kulturnih vprašanj takratnega socializma. Družbeno-politično naziranje, kolikor ga je bil sprejel iz Marxovega sistema (analizo kapitalistične ekonomije in zgodovinski materializem zgolj „kot nauk razlaganja zgodovine" — a tudi tega se ni držal, ko je n. pr. tolmačil kapitalizem kot nasledek etičnega materializma — in pa splošno razvojno tendenco k socializmu), je spojil s krščanskim svetovnim naziranjem. Že zgoraj pri pregledu njegovega socialističnega svetovnega naziranja (IV poglavje) smo videli, da ni sprejel socialističnega svetovnega naziranja, ampak pustil vrata na stežaj odprta svetovnonazorskemu eklekticizmu. Ko je sedaj sprejel „ljudsko religijo" kot konstanten faktor, ne da bi si zastavil vprašanje o njenih socialnih koreninah, je čisto vulgarno podstavil socializmu goli mehanični materializem kot filozofsko osnovo in hkrati, kakor smo videli, ugotovil, da je krščansko svetovno naziranje „filozofsko zmagovito", ker je globlje in bližje resnici ter tudi bolj združljivo s težnjami po socialistični družbeni preobrazbi. Tako je bila zanj brez cene cela svetovnonazorska stran socializma, ki zatrjuje, da je odkril sile, ki gibljejo razvoj človeške družbe, na temelju tega odklanja predstave, ki so bile po njegovem prenesene iz hierarhične družbe na svetovno dogajanje, in teži za osvoboditvijo človeške misli od vseh spoznavnih vezi zato, da bi mogla biti maksimalno pogumna v boju z barbarstvom, ki je nasledek na osebnih koristih in predpravicah utemeljene razredne družbene razdelitve.

Vprav s tem svetovnonazorskim kompromisom, s katerim je postal prav za prav ideolog krščanskega socializma, je Prepeluh vzel skoraj vso učinkovitost spoznanju, da je

pri socialni obrambi delovnega ljudstva pred vsakršnim zatiranjem, bodisi s politično akcijo ali strokovnim bojem in zadružnim delom, svetovnonazorska cepitev neumestna in samo škodljiva. Obstoječa svetovnonazorska cepitev ne sme motiti boja „skupnega ljudstva" za skupne smotre; to je mogoče doseči — z medsebojnim spoštovanjem ljudskega čustvovanja in prepričanja. Spoštovanje verskega prepričanja ljudstva je zaključek analize socialnih osnov tega prepričanja in loči — poleg ostalih načelnih razlik — svobodomiselnega socialista od svobodomiselnega meščana v vprašanju odnosa do verstva. Nekaj čisto drugega pa je ideološki kompromis med elementi znanstvenega svetovnega naziranja in verskega sistema. V tak kompromis je Abditus zavil svoje prvo, za socializem načelno sprejemljivo spoznanje, ki ga je bilo težavno izluščiti iz njegovega celotnega naziranja, katerega so socialisti v splošnem imeli za „čudnega". „Čudno" jim je bilo, da je začel Prepeluh v reviji socialistične inteligence, ki je pripadala socialni demokraciji, zastopati dejansko krščanski socializem.

Prepeluhovo novo svetovno naziranje bi bilo moglo takrat dobiti pomen le v krščanskem delavskem ali kmečkem gibanju v okviru tradicionalnega katoliškega tabora ali tudi izven njega. Toda Prepeluh ni nehal biti — socialist-„Zapiskar" in politični pripadnik socialne demokracije.

Ali je Prepeluh s svojim novim naziranjem, ki je dokazovalo, da je mnogo bolj Krekov kakor pa Marxov učenec, še spadal v socialno demokracijo? Dejstvo, da nihče ni zastavil vprašanja tako, izpričuje, kako malo strnjena in ekskluzivna je bila slovenska socialna demokracija v ideološkem, filozofskem, svetovnonazorskem pogledu. „Rdeči prapor" je najprej le v kratkem zapisku (št. 30 od 12. III. 1910) zavrnil „Slovenčevo" izkoriščanje Prepeluhovih člankov takole: „ ‚Slovencu' se je v nekih člankih s. [sodruga] Abditusa v ‚Naših zapiskih' zazdelo, da je našel vode, ki bi se dala imenitno speljati na njegov mlin. Nam se to ne zdi. ‚Slovenec' pač ne more razumeti, da je vera v socialnodemokratični stranki res privatna stvar in da ima s. Abditus

v tej stvari lahko svoje nazore, ne da bi se to količkaj dotikalo stranke." V tej obliki je stranka očitno odklonila odgovornost za Prepeluhovo zasebno versko naziranje.

Kmalu nato — v aprilu in maju 1910 — pa je „Rdeči prapor" prinesel v nadaljevanjih dve Tumovi predavanji: „Socializem in vera" (ki ga je imel 17. IV. 1910 na Jesenicah) in „Socializem in delavstvo" (24. IV. 1910 v Tržiču). V obeh predavanjih je Tuma zavračal Prepeluhove nazore, ne da bi ga imenoval in ne da bi naravnost polemiziral z njim. Postavil je krščanskemu svetovnemu naziranju socialistično takole nasproti (RP št. 60 od 21. V. 1910):

„Zame je bistvena razlika med tema dvema elementarnima velikima idejama le razlika v razvoju. Krščanstvo nam predstavlja versko naziranje, kakor se je za nami razvilo v preteklosti, socializem nam predstavlja novo versko idejo, kakor se razvija in kaže v bodočnost... Krščanstvo pridiga odvisnost od neznanega, nerazumljivega, vsemogočnega vsebitja, ljubezen do bližnjega, a istočasno odrekanje življenju, pričakuje rešitev v boljšem, nadčutnem svetu, socializem pa propoveduje svobodo in obenem skupnost človeka s prirodo, ljubezen do bližnjega ter potrjevanje življenja na tem, razumu in čustvu pristopnem svetu."

Socializem v najširšem pomenu besede pomenja Tumi novo svetovno naziranje, ki „je obseženo v široko razvitem sistemu filozofije" (prav tam) in ki je „načelni, glavni in — lahko rečemo — edini pravi nasprotnik starega svetovnega naziranja" (RP št. 50 od 28. IV. 1910). Toda vprašanje starega in novega svetovnega naziranja je zaenkrat „torišče znanstvenikov, socialistov-teoretikov" — novo svetovno naziranje bo šele „v bodočnosti s svobodno šolo postalo last širokih mas" — in ne spada v področje socialnodemokratske stranke, „praktičnega socializma ali socializma v ožjem pomenu besede". Ta mora „odklanjati od sebe vsako diskusijo na področju vere in konfesije" ter se osredotočiti na politični in gospodarski boj delavstva, ki se ne združuje za praktični socializem iz svetovnonazorskih razlogov, ampak „iz lastnega interesa za zboljšanje življenjskih pogojev ter za dosego politične moči, in kot najmočnejši politični faktor ljudske mase priteza tudi vse ostale sloje prebivalstva"

(št. 60). V delavskem gibanju se razvija velika moralna sila: „Eno veliko silo, čustveno silo, versko silo čuti vsak delavec in vsak trpin z vso svojo dušo, in to je čustvo solidarnosti do tovariša in ljubezni do bližnjega." Pravi nositelj socializma je novi razred človeške družbe, delavstvo; iz njegovega položaja je razvil Marx nauke modernega socializma. Tako je Tuma hkrati poudaril proletarski značaj socializma v očitnem nasprotju s Prepeluhom, v čigar družbeno-političnem naziranju se je delavstvo utopilo v „ljudski masi", socializem pa skoraj popolnoma v njegovi agrarni „radikalni družabni reformi".

Kako pa je krog „Zapiskarjev", to je ožji Prepeluhov krog, gledal na njegovo novo naziranje? Masarykovci niso nikoli opustili svoje, t. j. Masarykove formule o „priznavanju pomena verstva", ki pa je bila čisto abstraktna in brez pravega praktičnega pomena. A nobeden ni sledil Prepeluhu v privzemanju krščanskega svetovnega naziranja. Površen opazovalec bi morda lahko sodil, da se je urednik „Naših zapiskov" in Prepeluhu najbližji „Zapiskar" Dermota postavil popolnoma na njegovo stališče. Če pa pogledamo Dermotove zagovore bolj od blizu, vidimo, da so skoraj zgolj formalni in bolj navidezni kakor dejanski. Ogledati si jih moramo, ker nam dobro pojasnjujejo celotni položaj in tudi idejno ter metodično razliko med Dermoto in Prepeluhom.

Dermota je l. 1909. v 8. št. „Naših zapiskov" zapisal, „da bi bilo škoda podpirati propadajoči slovenski liberalizem kjer koli in kadar koli", ter je v 10. št. to tezo podprl takole: „Liberalizem na Slovenskem" — v katerega taboru „se je zbralo tistih 3—5% slovenskega ‚naroda', ki so se hoteli dvigniti nad ljudstvo" — „ni bil in ni... princip napredka, ampak je bolj reakcionaren, n. pr. v socialnih, gospodarskih in političnih stvareh, nego klerikalizem na Slovenskem. Najsi bo klerikalizem pri nas moderen le zavoljo lepšega, najsi bo to le krinka — liberalizem nima niti te krinke... Nam je nepojmljivo, kako se more zahtevati, naj se družijo oni, ki jim je na srcu boj proti klerikalizmu, z

liberalizmom... Imamo dvoje stremljenj — klerikalizem in liberalizem, ki sta obe reakcionarni in protidemokratični." Vse to ni šlo iz okvira splošnega vrednotenja liberalizma med socialističnimi misleci v tistem času. Odtod pa je prešel Dermota tudi na vprašanje o odnosu socialne demokracije do vere in zaključil (NZ VI., 285 in 287):

„V duhu socialnodemokratskega programa bi bilo, da se nasprotuje veri, religiji, cerkvi, cerkvenim in verskim družbam le tedaj, kadar zastopajo te institucije stališče, ki pospešuje kapitalizem na škodo socializma; ako se vera in religija zlorabljata v kakršne koli namene, ki bi bili ugodni za kapitalistični družabni red. Samo toliko in nič več!... Nihče pa ne trdi, da bi socialna demokracija ne stala lahko na stališču krščanstva, ali da kjersibodi zanika načela krščanstva... Razumljivo je, če je Marx pisal proti cerkvam, kajti vse so stale na strani kapitalizma in proti socializmu... Ampak kdo bi trdil, da je bilo vedno tako in da mora tako biti?! Klasično pričo imamo: dr. J. Ev. Krek je naglašal, da ima v SLS prostora tudi ortodoksni marksist. Prav. Marksist pa mora biti socialni demokrat. Iz tega pa sledi, da ima in mora imeti v socialnodemokratski stranki tudi prostora najpobožnejši katolik. Ako je ono mogoče, mora biti resnično tudi to. In torej socialna demokracija ni protiverska niti proticerkvena stranka iz principa!"

To je bil prvi Dermotov zagovor Prepeluhovega — recimo — krščanskega socializma, ki je bil nakazan v tedaj že objavljenih člankih „Pot po samoti" in „Novi vidiki" ter je imel biti popolnoma razvit v naslednjem zvezku „Naših zapiskov" (št. 1—2 letnika VII. 1910) v člankih „Kulturni boj?" in „Socializem posameznika", ki ju je urednik Dermota domnevno že takrat imel v rokah.

Drugič je povzel Dermota besedo po končani polemiki v „Naših zapiskih" l. 1910. v istem zvezku (št. 7), kjer je bil priobčen Prepeluhov zaključni članek „Kulturni boj in drugo". Proti napadom „Svobodne misli" je poudaril, da so „Naši zapiski" svobodna tribuna in da vsak avtor sam odgovarja za vsebino svojih člankov. „‚Svobodna misel' bi lahko videla", pravi, „da je bil članek ‚Kulturni boj?' povzročen neposredno vsled razmotrivanj, ki smo jih lansko leto objavili o razmerju socialnodemokratske stranke do cerkve in verstva... Lahko bi bila tudi opazila, da je Abditus lani v

člankih ‚Pot po samoti' in ‚Novi vidiki' povedal že ravno isto, zaradi česar se šele letos po nepotrebnem razburjajo duhovi intra in extra muros" (str. 217). „Tu," nadaljuje, „ne gre za nič posamičnega, sporadičnega, marveč za čisto sistematično razjasnjevanje o kardinalni točki socialnodemokratskega programa", namreč o točki, da je vera zasebna zadeva. Ta točka nikakor ne pomeni, „da lahko preziramo vsa tista čuvstva in hrepenenja, težnje in stremljenja, ki se porajajo baš iz potrebe po verstvu, veri in cerkvi v posamezniku in družbi". Nato po Masaryku ugotavlja, da je človeštvo v verski krizi, ker „je izgubilo staro verstvo, a novega si še ni ustvarilo" in zavrača mnenje, „da bi danes, v sedanji družbi socializem lahko nadomeščal ali hotel nadomeščati verstvo". Končno pove, v čem „smo si vsi [s Prepeluhom] edini: ne moremo se navduševati za tak kulturni boj, kakor ga oznanja ‚Svobodna misel' in sicer iz razlogov, ki jih je navedel Abditus; kajti ta kulturni boj je silno podoben farški gonji slovenskih časopisov". Pristavlja pa: „Vedno in vselej pa smo proti klerikalizmu, ki hoče spraviti vse pod eno streho: vero in verstvo in cerkev." Zato ne more soglašati s Prepeluhovim nazorom o ločitvi cerkve od države, zanj „kot socialista je iz gospodarskih, socialnih, političnih in kulturnih razlogov ta ločitev nujna in potrebna" (str. 218). Tu je skušal Dermota, kakor vidimo, nekoliko omejiti in ublažiti daljnosežnost Prepeluhove preorientacije, ne da bi bil kaj prispeval k pravilnejši zastavitvi in rešitvi zadevnih vprašanj.

Tretjič in zadnjič je zastavil Dermota pero v zagovor Prepeluha l. 1912. po izidu njegove knjige „Socialni problemi", v kateri so ponatisnjeni vsi omenjeni članki o kulturnem boju. Dermota v svoji recenziji (NZ IX. 1912, št. 10 in 11), o kateri bomo še govorili, vprašanja ni bolj razjasnil, pač pa se je na dveh mestih (str. 314 in 346) nekoliko bolj približal Prepeluhovemu naziranju o potrebi verstva in nenadomestljivosti krščanske etike.

Dermota je v bistvu branil le pravico Prepeluhovo, da takó misli, če je prišel do takega spoznanja. Popolnoma se

je strinjal z njim v zavračanju jalovega svobodomiselstva, ni pa sprejemal Prepeluhovih svetovnonazorskih zaključkov niti njegove poti do njih, čeprav jih ni izrecno zavračal — razen tistega o ločitvi cerkve od države. A prav skrbel je za videz, kakor da se z njim v bistvu ne razhaja. Vedel je, da je prišel Prepeluh do teh zaključkov v svojem subjektivnem iskanju resnice. Videl je, da ni zapustil tistega splošnega socialističnega okvirja, ki je vezal „Zapiskarje" v enoto po družbeno-političnem naziranju in ki ga je zahtevala slovenska socialna demokracija od svoje inteligence. S svojim novim svetovnim naziranjem, ki je pomenilo daljnosežno prevrednotenje mnogih vrednot in približanje tik h krščanskemu socializmu, se je Prepeluh sicer trenutno osamil, toda kdo ve, kaj se v bodočnosti lahko še plodnega izcimi iz teh njegovih študij posebnih slovenskih socialnih in kulturnih razmer! Takšno je videti Dermotovo stališče in le z njim je dosegel, da se ni prav nič zrahljala vez, ki je vezala Prepeluha na „Naše zapiske" in v krog „Zapiskarjev", čeprav se je s svojim posebnim stališčem idejno toliko oddaljil od njega, kolikor se je približal dr. Krekovi katoliški smeri. Omenili smo že zgoraj, da je dr. Krek vabil Prepeluha v slovensko ljudsko stranko — seveda v tem smislu, da bi pač v njenem okviru zastopal svoje krščansko-socialistično stališče, od katerega mu ni treba odstopiti niti v eni točki. Prepeluh je Krekovo snubitev l. 1912. odklonil in ostal „Zapiskar". Že od l. 1910. ni več nadaljeval svoje krščansko-socialistične in agrarno-socialistične kampanje iz l. 1909. in 1910. Čeprav je l. 1912. v „Socialnih problemih" ponatisnil sporne članke in jim dodal še „Fragment o verstvu", se je sodobnikom zdela vsa zadeva zgolj — epizoda, ki je šla mimo brez pomembnejšega sledu in brez nasledkov. Da za Prepeluha ni bila samo epizoda, dokazuje njegov nadaljnji idejni razvoj, ki se je na etapah, ko se je sprostil strankarskih vezi (l. 1918. in 1921.) vračal k njenim spoznanjem.

X.

Leta 1912. je izšla v Schwentnerjevi založbi Prepeluhova knjiga „Socialni problemi" (234 strani). V njej je zbral svoje pomembnejše eseje, ki so bili po veliki večini že priobčeni v „Naših zapiskih" in drugje. Najvažnejše eseje, tudi tiste, ki so bili prvič priobčeni v knjigi, smo že spoznali in z njimi tudi njeno splošno smer in idejno vsebino. Zato se lahko omejimo na nekaj dodatnih pripomb.

V „Predgovoru" se Abditus spominja „zelo lepe dobe" pred desetletjem, ko so „se zbirali mladi, neznatni in nepopoznani ljudje" in „se pripravljali do nespoštovanja slabega in do kritike vsega, kar so nam plašljivci in sebičneži kazali za vzor". V hrepenenju po „duševni jasnosti in resnici" so morali zapustiti stare vodnike, ki „so bili rojeni konservativci" in ki „so se trudili, da ostane naše duševno obzorje kolikor le mogoče ozko in skromno, naš duhovni pogled moten, kalen in naša mlada, še neizvežbana volja ohlapna" (1). Takrat je slovenska moderna v leposlovju „snela staro, zaprašeno zagrinjalo, ovito v nepristne narodne barve, predrzno pogledala v globočino človeške duše", našla in spoznala resnično življenje trpečega in veselečega se „človeka, ki je živel in rasel sam iz sebe in ni potreboval jerobov". „In oči so kakor začarane zagledale jasno svetlobo in široko obzorje. Hrepenenje po resnici in lepoti se je zbudilo; zmagalo je" (1/2). Vzporedno z nastopom moderne in njeno prenovitvijo slovenskega leposlovja se je vršil še drug proces (2):

„Tudi mi smo si zaželeli resnice in naše hrepenenje je raslo. Na eni strani stara konservativna domovina, onemogla, živeča v tradicionalni ponižnosti in trepetajoča pred vsakim prenovljenjem, na drugi strani široki, odprti svet, poln novih idej, velikih borb, glasnikov zdravega ljudskega življenja. To nam je dalo misliti. Debatirali smo dolge ure, časih pozno v jutro, o novem življenju, ki mora priti enkrat tudi k nam, o lepi literaturi, o umetnosti, o demokratizmu, o socializmu... Moderna doba meščanske družbe nas je silila, da smo se predvsem bavili z družabnimi in socialističnimi problemi. In čim intenzivneje smo se bavili s temi problemi, tem jasnejša je postajala slika naše slovenske kulturne zaostalosti..."

Eseje, ki jih je zbral v knjigi, „je rodila naša zadnja desetletna doba" in „lahko bi trdil o njih, da so v nekem pogledu nekakšni memoarji našega kulturnega in socialnega prizadevanja in napredka v zadnjih desetih letih". Podaja jih zato, „da bi širili pogum, prispevali k jasnosti, služili v nadaljnjih bojih ... v pogin lenobi in v novo upanje neprestanega, nikoli ubitega napredka" (3).

Zbrane eseje je razdelil — brez jasnega kriterija — v dva dela: „Kultura in socializem" ter „Problemi". Prvemu delu sta na čelu dva prereza slovenskih socialnih in kulturnih razmer: esej „Slovenske kulturne smeri", v katerem podaja že znano nam zanimivo karakteristiko naših kulturnih smeri, konservativne, meščanske in moderne, in dotlej še neobjavljeni esej „Slovenski socialni preporod", v katerem opisuje socialno, politično in kulturno vsebino „slovenske narodne romantike" in vzroke, ki so privedli do njenega „popolnega družabnega poraza" v „slovenski družabni renesanci". Tudi s tem esejem smo se deloma seznanili.

Tema dvema, analizi domačega slovenskega sveta posvečenima esejema sledi vrsta razpravic, po večini informativnih in deskriptivnih, o socialistični teoriji in delavskem gibanju po svetu: „Idejna smer modernega socializma", „Marx in marxizem", „Socializem posameznika", „Boj zoper stroje", „Kaj je s socializmom?" Zgoraj (IV. poglavje) smo izluščili smer Prepeluhovega socialističnega naziranja vprav iz teh, prav tako večji del le iz „Naših zapiskov" ponatisnjenih člankov. Prvi del knjige zaključuje esej „O kulturnem boju", sestavljen iz znanih nam člankov v „Naših zapiskih" l. 1910., kjer je skušal dokazati, da „kulturni boj in posebno boj proti verski etiki ni bistven del socializma in ni nujna posledica socialističnega gibanja, kakor na priliko ni republikanska državna oblika noben bistven postulat socialističnega nazora" (166/7).

V drugi del („Problemi") je uvrstil Abditus vrsto člankov, ki se bavijo s posameznimi delnimi vprašanji: „Misel o politiki" (priložnosten kritični članek ob pojavu „gospodarske stranke" mladih liberalcev l. 1907.), „Politični po-

raz socialne demokracije" (priložnosten članek ob volitvah v Nemčiji l. 1907., pri katerih so mandati nemške socialne demokracije ob narastu njenih glasov za četrt milijona padli od 81 na 43 mandatov, ker so se zoper njo in katoliški centrum zvezale vse konservativne in liberalne stranke), „Socializem mladine" (poziv slovenskemu dijaštvu, naj začne študirati socializem, da se povzpne „do resničnega pravega ljudskega in demokratičnega dela" in da se vrne k ljudstvu ter „se z njim tesneje duševno zedini"), „Pot po samoti" (s priključenim člankom „Novi vidiki"), „Prepir o ženskah" (zbrani eseji „Ženska emancipacija", „Družabni razvoj in žena", „Pismo Matildi" in „Socialni problem Macharjeve ‚Magdalene'"), „Vagabundi in ničvredneži" (o zanemarjeni in pokvarjeni mladini ter o njenem socialnem varstvu) in končno že znani nam „Fragment o verstvu".

To je pregled vsebine „Socialnih problemov". Obzorje knjige je prostrano in vsebuje obilo splošne in domače, slovenske družbeno-politične problematike, vendar je njen vtis močno kaotičen. V njej sta dobila idejna kaotičnost in eklekticizem Prepeluhovega svetovnega in socialističnega naziranja vprav potenciran izraz. V poedinih člankih, posvečenih delnim problemom, nista mogla priti tako do izraza kakor v knjigi, ki je združila raznovrstne paberke v celoto. V tej pa se je jasno pokazalo, da manjka Prepeluhu enotna in trdna teoretična osnova, odkar se je bil podal na majava tla bernsteinovskega revizionizma, da si je svoje naziranje sestavil neorgansko iz vrste delnih spoznanj, da se je loteval posameznih vprašanj brez pravega okvirnega sistema in da je bilo zato v njegovem naziranju mnogo negotovosti, ohlapnosti, nezadostne skladnosti med posameznimi delnimi spoznanji. Tej kaotičnosti Prepeluhove knjige je pripisati, da se tudi njena izpodbudnost k razmišljanju ni mogla prav uveljaviti in da ni mogla doseči smoter, „da bi širila pogum, prispevala k jasnosti, služila v nadaljnjih bojih", in tisti uspeh ter pomen, ki ga je avtor pričakoval. Ta značaj knjige ni mogel motiti samo najožjih Prepeluhovih sodelavcev, ki so poznali nastanek in razvoj posameznih

njegovih idej genetično, v zvezi z izpodbudami iz svetovnih in slovenskih razmer tiste dobe.

Marksistična kritika „Socialnih problemov", ki bi odklonila Prepeluhove splošne idejne osnove, bi bila nedvomno razpršila krog „Zapiskarjev" ali pa ga že takrat odbila od socialne demokracije. Tak smoter in naklep pa se v tisti dobi ni mogel poroditi v nobeni socialistični glavi na Slovenskem.

„Zarja", glasilo socialnodemokratske stranke, je ponatisnila iz „Socialnih problemov" poglavji „Socializem mladine" ter „Vagabundi in ničvredneži", knjigo samo pa ocenila in priporočila takole (št. 332 od 16. VII. 1912): „Knjiga je plod pridnega dela, kakršnega med Slovenci ni preveč, in zasluži pozornost v najširših krogih. Posamezne ideje so v njej, s katerimi se ne strinjamo popolnoma, toda vse skupaj je zaslužno delo... [in ga] z ozirom na relativno siromašnost naše socialne literature prav toplo pozdravljamo in priporočamo."

Od kritik iz liberalnega tabora omenjamo Knafličevo (v „Vedi"), Ilešičevo (v „Slovanu") in Albin Ogrisovo (v „Omladini"). Knaflič opozarja na Prepeluhovo nesistematično, aforistično pisanje in pravi, da nudi knjiga „nekak obračun o desetletnem razvoju slovenskih ‚socialnih protestantov', ki so prišli v socialno demokracijo, ker se jim je gabil splošni débacle naprednjaštva pred desetletjem" (— to za Prepeluha ne velja, ampak le za masarykovce! —) in da ta obračun „sicer kaže, da je mlada struja načela polno problemov, a od vseh teh problemov ni niti eden rešen" (Veda II. 1912, 421). Ilešič ugotavlja pri avtorju pomanjkanje „temeljite splošne, formalne izobrazbe" in miselne skoke — „zveza misli je silno ohlapna" —, a zameri mu predvsem „konservativno stališče, češ da je čuvati versko-kulturni status quo" (Slovan 1912, 316). Najostreje je knjigo odklonil Albin Ogris, ki ji ni priznal niti ene dobre in količkaj pomembne strani ter ji odrekel sleherni znanstveni pomen. O Prepeluhovem socializmu je zapisal naslednje: „Abditov socializem se ne da opredeliti... Da bi bilo že

vsako stremljenje po pravičnejši vladi in mezdi, po neki harmoniji in pacifizmu socializem, kakor to trdi dostikrat avtor, bo potrdil kakšen nemški malomeščan-radikalec, ki... ne ve, kaj hoče. Socializem je socializem, ali pa ni... Posebno, kar se tiče ‚širšega socializma' in obče kulturnih strani, vlada v knjigi mesijanska nejasnost" (Omladina 1912, 106/7).

Katoliško kritiko je opravil dr. Aleš Ušeničnik — v „Dom in svetu" in v „Času". Bistvo ocene v „Dom in svetu" smo spoznali že zgoraj (v IV. poglavju). V „Času" je bil Ušeničnik nekoliko bolj rezerviran. Čutil je, da je Prepeluh „konvertit" le napol, da je njegov samosvoji krščanski socializem še vedno vsaj prav toliko, če ne bolj socialnodemokratski kakor katoliški. Želel si je „večje načelne jasnosti", poudaril, da „se v vsem z Abditusom še ne more strinjati", a hkrati izrazil upanje, „da se bodo pojmi polagoma izčistili in izbistrili", ter bojazen, „da si v svojih krogih Abditus ne bo pridobil mnogo hvale". Predvsem zamerja Prepeluhu, da se še imenuje marksista: „Dajmo rajši pojmom tudi prave besede in besedam prave pojme. Marksist je, kdor prisega na marksizem, na svojske Marxove teorije o kapitalizmu in socializmu. Kdor pa te teorije zameta, naj se imenuje socialista ali socialca, ali kar je, ne pa marksista!" (Čas VI. 1912, 382).

Avtorja, ki je pričakoval, da se bo s knjigo bolj uveljavil kakor dotlej s članki, je moral tak sprejem „Socialnih problemov" v javnosti zagreniti (glej razdraženo Prepeluhovo repliko na Ogrisovo oceno v NZ IX. 1912, 320). Dermoto je ta sprejem skoraj prav tako bolel kakor Prepeluha. V pismu od 23. VIII. 1912 mu je pravilno pripomnil, da v odklonilnih liberalnih kritikah ni prav nobene pozitivne misli, ampak „samo negativno nerganje", se razburjal nad „Zarjino" opazko, da se ne strinja s Prepeluhom, in napovedal, da bo v „Naših zapiskih" knjigo skrbno ocenil.

Svoji oceni je dal Dermota za motto Strindbergov stavek: „Und sie schrieben über Wert und Unwert von Menschen und sie zerschmetterten Herzen, wie man Eier zer-

bricht." Očital je vsem naprednim kritikom (tudi „Zarjinemu"), da knjige niso razumeli, da niso čutili, s kakó toplo ljubeznijo do stvari je pisana, da se niso znali postaviti na avtorjevo stališče, da niso imeli pojma, v kakšnih razmerah je knjiga nastala in kakšen je bil njen smoter, skratka, da so ji ostali tujci (NZ IX. 1912, 308/9). Spominja na to, da so „Naši zapiski" začeli pri nas orati ledino na socialnem in ekonomskem področju. Dotlej se oficielna javnost za socialna vprašanja ni brigala: „Smisla za delo v drugačnem pomenu, nego v taborskem in frazovitem, takratna politika ni poznala ... Tega ne ovržejo niti sporadični socialnofilozofični in socialnopolitični članki ‚Rimskega katolika' in „Katoliškega obzornika'" (310).

Nato sledi Dermota po vrsti Prepeluhovim esejem in jih povezuje z življenjskimi izpodbudami, ki so jih izzvali. K analizi slovenskih kulturnih smeri in socialnega preporoda pripominja: „Ali je o slovenskem preporodu kdo prej izpregovoril — vsaj na napredni strani? Ali ni bil slovenski klerikalec tisti, ki je prehitel slovenske naprednjaške nasprotnike in skušal zapeljati voz slovenske kulture v čisto tujo nam smer in pogubeu nam tir? In kaj je slovenski naprednjakar pozitivnega mogel storiti proti temu? Nič, zato, ker mu je nedostajalo izobrazbe in poguma, in ker si ni upal na samostojno pot, pa četudi bi bil ostal osamel v boju." Že zgoraj (v V. poglavju) smo navedli Dermotove besede o naprednjakih, ki so jim maliki nadomeščali probleme, in o „Zapiskarjih", ki so „hoteli spoznanja, jasnosti — in predvsem priti na čisto, kaj je z našim socialnim in kulturnim preporodom, da odkrijemo temelje, na katerih sloni naša kultura in naše življenje, in da odtod gradimo naprej in više". Spoznali so, pravi dalje, da „naše kulturne smeri in naša kulturna stremljenja niso le samoslovenska, marveč po veliki večini odsev ostalega sveta." Slovenska družabna renesanca je dala revnemu slovenskemu narodu protikapitalistične tendence, ki se krijejo s tendenco modernega socializma v smeri kulturne in gospodarske prenovitve družbe. Tistemu, ki ne uvideva, kakšen preobrat se

je izvršil na Slovenskem z zmago zadružništva nad oderuštvom, Dermota odreka smisel za socialno delo med ljudstvom, pa čeprav „stokrat na dan kliče v svet geslo ‚Iz naroda za narod!' ali ‚Z Bogom za ljudstvo!'"

K esejem o idejni smeri modernega socializma in o marksizmu pripominja Dermota: „Če smo hoteli, da se socializmu na Slovenskem pridobi ne le domovinska pravica, ampak tudi faktična moč, t. j. vpliv na razvoj slovenskega življenja, je bilo neizogibno, da se je dala temu stremljenju teoretična podlaga in opora... Zato je bilo potrebno, da so se temna stremljenja, slutnje delavskega gibanja, raztolmačila in konkretizirala, prejela določno in precizno obliko" (312). Dermota je vsekozi sprejemal Prepeluhovo socialistično naziranje in ni videl, kakor negotovo oporo je v njem imel proletarski socializem.

Že zgoraj smo omenili, da se je Dermota v oceni „Socialnih problemov" še bolj približal Prepeluhovemu stališču do verstva. Tudi njegovo stališče do kmečkega stališča si je prizadeval utemeljiti z drugimi, svojimi razlogi, a reči moramo, da kaj posebno tehtnega k vprašanju ni prispeval. Zaključna Dermotova sodba se glasi (349):

„Ta knjiga je čudovito bogata. Čim dalje jo prebiraš, tem več misli se ti poraja o teh problemih. Ni je mogoče odpraviti... s frazo: saj smo čitali mnogo boljšega v nemščini ali francoščini. Ta knjiga je namreč pristno slovenska, zrastla na naših tleh in med našim ljudstvom. ...Abditova knjiga je pokazala, da smemo govoriti o slovenskem tipu socializma. Borili smo se deset let... sedaj vidimo, da je bilo delo vredno truda. In Abditus ima odličen delež na tem uspehu! Zato smo tako zadovoljni z njegovo knjigo."

Dermotova ocena je vseskozi iskrena, a ne moremo se izogniti vtisu, da je njen pisec položil vanjo posebno prizadevanje, da bi ojačil vezi, ki so vezale Prepeluha v krog „Zapiskarjev". Dermota je v pismu od 25. VIII. 1912 obrazložil Prepeluhu svoje mnenje o ponudbi, ki jo je bil stavil temu „klerikalni zaupnik" — dr. Krek. Med drugim mu je pisal: „In če sem obsojen, da živim v tej slovenski mizeriji, zakaj naj bi se na tak način puntal kakor ga predlaga tebi

klerikalni zaupnik?... Ali je res vredno, da bi se zaradi te mizerije postavljal na drugo stran, ko vendar s tem ne bi bila prav nič zboljšana?... Perspektiva ni posebno radostna, a jaz ne vidim boljše!" Prepeluh se je bil s svojim nastopom l. 1910. precej osamil tudi v krogu „Zapiskarjev", zagrenil ga je sprejem njegove knjige, a tudi osebni položaj v provinci in službi ga ni zadovoljeval v nobenem pogledu. Zadnji dve leti pred vojno si je prizadeval, da bi prešel iz sodne pisarniške službe v resor kmetijskega ministrstva, a brez uspeha. Razmišljal je tudi, da bi se dal upokojiti in stopil v odvetniško pisarniško službo v kakem večjem središču na Slovenskem (v Gorici). Končno se je tudi začel učiti italijanščine, da bi lahko dosegel premestitev v Trst, k čemer ga je posebno izpodbadal Tuma. Vojna pa ga je našla še v Ribnici.

V „Naših zapiskih" l. 1912. in 1913. je pokazal Abditus predvsem poglobljeno zanimanje za naraščajočo narodnopolitično napetost v Avstro-Ogrski. S člankoma „Narodnost in socializem" l. 1912. in „Slovenci in Jugoslovani" l. 1913. smo se bavili že zgoraj (v VI. poglavju). V članku „Demokracija" je pokazal svoje pojmovanje demokratičnega gibanja, ki se opira na težnje po narodni in socialni osvoboditvi (NZ IX. 1912, 323—9). Ozira se na glasove nezadovoljstva z demokracijo in težnje k nekaki moderni aristokraciji, a meni, da morejo biti porazi demokratične misli samo začasni, ker se nujno vedno znova uveljavi smer družbenega razvoja k demokraciji. Opozarja na močno pobudo, ki jo je dalo demokratični misli krščanstvo „s svojo temeljno etično mislijo, da je sin božji trpel za vse", dalje na kmečke vstaje, na francosko revolucijo, po kateri je zopet moral ugled demokratične ideje pasti. Ta zgodovinski razvoj nas uči, da je demokratična ideja „dosti trpela na svojih lastnih slabostih in momentani neizvedljivosti". Toda: „Vsak poraz demokratičnih idealov je nujno rodil novo korekturo demokratične misli. Če se v naši dobi zopet pojavlja nezadovoljstvo z demokratičnimi ideali, pomenja

to, da v praktično življenje uvedeni demokratični principi niso rodili zaželjenih uspehov." Nato takole razčlenjuje sodobno demokracijo:

„Demokracija naše dobe se je v glavnem opirala na dva močna in silna zaveznika, ki ju ne gre podcenjevati: na narodno prebudo in na socialno vprašanje.

Vsako narodno gibanje preteklega in sedanjega stoletja je bilo načelno demokratično. Narodna enakopravnost nujno temelji na demokratični misli o enakovrednosti vseh... Kakor je bila demokracija silna in neprecenljiva funkcija pri ustvarjanju Enotne Nemčije in Zedinjene Italije, prav tako so demokratični ideali zvesti zavezniki napredujočemu federalizmu v habsburški monarhiji...

Poznavanje socialnega položaja ljudskih mas vede do prepričanja, da ljudstvu ne zadošča demokracija, ki temelji le na formalni, zunanji enakosti. Ob tem spoznanju se je demokracija poglobila, ko je našla drugega in močnejšega zaveznika: Socialno vprašanje kapitalistične dobe... Iz demokratične zavesti se je rodila socialistična, ki je zastopala dobrobit celokupnosti, ne zgolj posameznika v smislu prosvitljenega liberalizma."

V članku „Politika in delavstvo" (NZ X. 1913, 325—7) je odločno nastopil za tezo, da je „samostojno politično mišljenje in delo v smislu konsekventno do skrajnosti izvedene demokratične misli brezpogojna naloga v kapitalistični družbi živečega delavskega razreda". To tezo je razvijal takole:

„Pri vseh političnih strankah, konservativnih in svobodoljubno-nacionalističnih, opazimo neizogibni privesek razredno nezavednega delavstva. To nezavedno delavstvo si očividno ni niti na jasnem o tem, da je resnična politična svoboda nujni predpogoj družabne moči delavskega stanu...

Pri nas na Slovenskem so vse politične stranke dokazale, da so nezmožne boriti se za velika in odločilna načela demokratizma in svobodoljubnosti tudi takrat, kadar gre za materialne dobrote moderne demokracije. Zgolj politična demokracija, ki nima poguma, lotiti se tudi družabnih reformnih stremljenj delavstva, danes ne more zadostovati zavednemu delavskemu stanu. Taka demokracija je kvečjemu le politično slepilo, ravno pri nas [v Avstriji] se je demokratična ideja izrabljala, da je... naposled diskreditirala vse ideale moderne demokracije...

Socialni položaj delavskega stanu... sili k reformi družabnega gospodarstva, k socialnemu radikalizmu... Četudi danes še ni upanja na skorajšnjo odstranitev kapitalistične družabne

oblike, je jasno, da je sleherni politični uspeh samostojnega, na načelih razredne zavesti organiziranega delavskega ljudstva sunek v obraz kapitalistični misli... Spoznanje, da je radikalna družabna reforma kapitalistične družbe v smeri, da se odpravi... izkoriščanje družabno nikjer zavarovane delavske moči, je tudi spoznanje, da more biti osvoboditev delavskega ljudstva... delo proletariata samega. Delavec, ki zaupa zastopanje interesov svojega razreda politični stranki, ki temelji na načelih današnje družbe, zakrivi izdajstvo nad samim seboj... Delavsko ljudstvo nima ničesar iskati v meščanskih političnih strankah kljub vsemu demokratizmu, ki ga bogato razsipljejo kot dnevne fraze, a brez vsakega realnega udejstvovanja.

Tega spoznanja ne more motiti tudi nobeno narodnostno načelo. Vsako narodnostno gibanje temelji v resničnem, realnem udejstvovanju demokracije. Pri tem je vsako preziranje sodobnih socialnih vprašanj nemogoče. Problemi socialnega položaja delavstva pa zopet silijo — ravno vsled nujnega razvoja demokratične misli — k ureditvi nacionalnih zadev v smislu enakosti in samoodločevanja..."

Članek „Politika in delavstvo" dokazuje, da se je Prepeluh zopet nagnil k proletarskemu socializmu in skušal z njegovih osnov reševati pereče probleme. Skušal je zopet dobiti idejni stik s socialno demokracijo, skozi katero je šel prav tisti čas neki radikalnejši tok. Vidimo, da ni več gledal na razredni boj proletariata kot na zgolj krušni in socialno-politični — v najožjem pomenu besede — boj, ki mu je dotlej vsaj v slovenski družbi glede na relativno družbeno šibkost proletariata pripisoval tako minimalen, čisto postranski pomen. Iz okvira vladajoče socialno-demokratske teorije ni mogel iti in se zato tudi ni mogel približati pojmovanju, ki je namenjalo delavskemu razredu kot najdoslednejšemu zastopniku protikapitalističnega boja osnovno usmerjevalno in vodilno vlogo. Agrarno vprašanje, kakor ga je bil oblikoval l. 1909., je zopet stopilo pri Prepeluhu popolnoma v ozadje. V članku „Bilanca agrarnega demagoštva" (NZ X. 1913, 297—302) je obsodil agrarno velekmečko politiko slovenske ljudske stranke, češ da je dejansko le v korist veleposestnikov, kajti malemu in tudi srednjemu kmetu so bile zvišane cene žita, živine in klaje bolj v škodo kakor v korist.

Medtem je bil februarja 1913 Dermota zaradi prezaposlenosti v odvetniškem poklicu odložil uredništvo „Naših zapiskov". Želel je, da bi za njim dejansko uredništvo prevzel Prepeluh; v tem primeru bi na zunaj še ostal formalni urednik (pismo Dermote Prepeluhu od 18. I. 1913). Prepeluh ni bil voljan prevzeti uredništvo, nakar je Dermota izročil „Naše zapiske" dr. Henriku Tumi. O Tumovem prevzemu „Naših zapiskov" smo govorili že zgoraj (konec V. poglavja). „Novi kurz" revije pa se je kazal skoraj le v spremenjenem podnaslovu in v Tumovih člankih. Novi urednik je seveda prevzel dotedanje sodelavce in upravičeno pisal Prepeluhu, da „Naši zapiski" imena Abditus ne morejo pogrešati.

Pozornost zasluži že zadnji Prepeluhov politični članek pred svetovno vojno „Beseda o politični taktiki" (NZ XI. 1914, 65—70). Da bomo razumeli njegovo kritiko taktike socialnodemokratske stranke pri deželnozborskih volitvah na Kranjskem konec l. 1913., moramo bežno pregledati problematiko te taktike v takratnih razmerah.

Že zgoraj (v VIII. poglavju) smo omenili, da se je slovenski socializem po l. 1908. začel odvračati od dotlej nekako samo ob sebi umevnega skupnega nastopanja z liberalno stranko proti klerikalizmu. Toda le na Goriškem je socialna demokracija odločno prelomila z liberalno stranko. V Trstu tako in tako ni bilo klerikalne stranke in liberalno-klerikalne vojske, ampak se je bíl le boj med narodnjaško in socialnodemokratsko stranko. Na Koroškem slovenske socialne demokracije dejansko ni bilo, na Štajerskem pa je bila omejena le na trboveljski rudarski revir (sicer je vladala med delavstvom na slovenskem Štajerskem in Koroškem nemška socialna demokracija). V Ljubljani in na Kranjskem pa je bilo slej ko prej nasprotje med liberalizmom in klerikalizmom osrednja politična zadeva in ob njej ni bila socialna demokracija samo odrinjena v stran, ampak je precej trpela tudi njena strnjenost. Že l. 1907., ko je proglasila socialna demokracija pri ožji volitvi med liberalcem Hribarjem in klerikalcem Kregarjem abstinenco

svojih volivcev, je moral „Rdeči prapor" (št. 57 od 28. V.) ugotoviti, da „je nemajhno število socialnih demokratov šlo volit župana Hribarja", pri čemer je „odločeval ... edinole antiklerikalizem, ‚protifarštvo'". Ker so bili po volivnem redu za kranjski deželni zbor industrijski kraji porazdeljeni med agrarne okraje, socialna demokracija s svojimi okroglo 5000 glasovi ni mogla priti do nobenega poslanca in s tem do pomena v deželni politiki, ki sta jo docela obvladali slovenska ljudska stranka kot gospodarica v deželi in narodno-napredna stranka kot gospodarica v Ljubljani in kot nosilka boja proti „klerikalnemu terorizmu". Vse prizadevanje, izviti socialno demokracijo na Kranjskem iz položaja rezervnega zaveznika liberalizma, je ostalo jalovo. Socialnodemokratsko delavstvo je bilo usmerjeno zgolj v ozko strokovno delo in v časih volitev v volivna gibanja, ki pa so bila breznadna, ker socialna demokracija ni mogla računati nikjer na noben mandat. V teh razmerah se je na Kranjskem delavstvo nagibalo k liberalnemu boju proti klerikalizmu. Pri deželnozborskih volitvah l. 1913. so socialnodemokratski glasovi celo nekoliko padli, ker je tudi del delavskih volivcev, ki so bili organizirani v socialnodemokratskih strokovnih organizacijah, glasoval naravnost za liberalne kandidate v znamenju protiklerikalnega boja. Pred temi volitvami je Etbin Kristan na deželni konferenci socialnodemokratske stranke za Kranjsko tožil, da „imajo ljudje sedaj polne oči protifarškega peska" in zaklical: „Izpihajmo jim ta pesek, da pridejo na površje socialna in čisto delavska vprašanja!" Ta poziv k „čisto delavskim" vprašanjem je značilen za omejevanje delavskega gibanja v cehovski okvir, o čemer smo že ponovno razpravljali; če ga izrazimo negativno, dobimo poziv: „Proč od splošnih družbenih vprašanj!" Vsa ta pereča vprašanja (zlasti narodno-politično), ki so kazala na neke večje samostojne politične naloge proletariata kot vodnika delovnega ljudstva, niso bila v nikaki organski zvezi s položajem, kakor naj bi ga bilo razumelo delavstvo po taki socialnodemokratski vzgoji in agitaciji. O teh vprašanjih so razmišljali le poe-

dini misleci, ponajveč vsak sam zase. Vendar je Etbin Kristan na isti konferenci govoril o taktiki stranke popolnoma v starem smislu, poudarjal, da je protiklerikalni boj potreben „v interesu razrednega boja", češ da „sedanja sila klerikalizma in njegov terorizem ovirata boj delavstva, mu jemljeta vso svobodo gibanja in zatirata dejanska materialna nasprotja" (Zarja št. 730 od 10. XI. 1913).

Abditus je v svojem članku v „Naših zapiskih" po volitvah ugotovil: „Volivni boj se je vršil in izvršil v znamenju protiklerikalnega nastopa, čeprav liberalna in socialistična stranka nista formelno nastopali skupno in enotno... Socialistično časopisje se je nagibalo k nekakemu kompromisu z liberalci... Tak kompromis pa se je razbil ob pravilnem razumevanju liberalne stranke, ki ni prenesla, da bi poleg njenih zastopnikov sedel tudi izrazit socialist." Abditus je obsodil to taktiko, ki „je slonela na tisti zgrešeni misli o skupnosti kulturnih interesov [liberalcev in socialnih demokratov kot „naprednjakov", svobodomiselcev]" in Tuma ga je podprl z naslednjo opombo uredništva: „Katerih [skupnih interesov] prav nič ni, kajti liberalna stranka je bolj reakcionarna in ‚farška', nego klerikalna."

Svojo obsodbo zgrešene taktike je Abditus utemeljeval najprej z analizo političnih razmer: „Klerikalna stranka na Slovenskem je danes izrazita gospodarska stranka. Njen cilj je, da dvigne poljedelsko produkcijo. To njeno prizadevanje ni ostalo neopaženo med vrstami poljedelcev. Nespametno bi bilo, vezati si oči. Še v nobeni dobi prej se ni zidalo toliko cest, vodovodov, hlevov itd., kar vse ima izključno služiti le kmetskemu stanu v deželi." Socialistična stranka ne bi bila smela akceptirati napihnjene osebne gonje liberalnega časopisja proti prvakom klerikalne stranke (zlasti dr. Krek je bil tarča napadov), kajti tak boj ni mogel doseči pričakovanega uspeha. Tudi socialistična stranka je „eminentno gospodarska stranka, ki ima v prvi vrsti zastopati življenjske interese proletariata". Če je „veliki kmet notoričen nasprotnik svojih hlapcev, dninarjev, kajžarjev in drugih siromakov na kmetih", pa „ti spadajo v inte-

resno sfero socializma" zaradi svojih gospodarskih in socialnih interesov, na priliko za boj proti krivičnemu davčnemu sistemu. „Vse izboljševanje poljedelske produkcije nosi na svojih ramenih najrevnejši človek v deželi, ki mu je potem izseljevanje edina rešitev." Abditus je zaključil, da se mora socialna demokracija osvoboditi zveze z liberalizmom tudi v praktičnih političnih bojih: „Če hoče delavstvo priti tudi na Slovenskem do politične veljave, mu preostaja samo eno: Razširiti in poglobiti svojo razredno organizacijo. Vse drugo mu bo pridano samo od sebe." Ta zaključek kaže proti pričakovanju zelo ozko zastavitev celega problema!

Uredništvo „Zarje" je (št. 830 od 22. IV. 1914) ugotovilo, da ta „Abditov članek ni zbudil pozornosti le v naših vrstah, temveč tudi pri nasprotnikih" in da „je mnogo sodrugov, ki ne soglašajo popolnoma z njim". Zato je povabilo socialne demokrate k javni diskusiji o taktiki v listu. Diskusija pa se ni skoraj nič razvila.

V zvezi s taktiko in životarjenjem socialnodemokratske stranke na Kranjskem je bil tudi boj za prenos sedeža strankinega vodstva in glasila iz Ljubljane v Trst kot „središče slovenske politike in posebno še središče delavskega gibanja" (Tuma na VI. deželni konferenci socialnodemokratske stranke na Goriškem v začetku junija 1914). Šlo je za to, da vodstvo stranke ne bo imelo več „nekako zastrtega pogleda vsled malomestnih razmer v Ljubljani", kakor je izjavil Petejan 28. VI. 1914 na IX. strankinem zboru, na katerem se je ta boj izvojeval v prid Trsta; šlo je za to, da socialnodemokratska politika ne bi bila več utesnjena v kranjski okvir, kjer je bila vsa slovenska politika osredotočena v osebah Šušteršiča in Tavčarja, da ne bi socialna demokracija „izčrpala svojih sil le v boju zoper klerikalizem" (Tuma na IX. strankinem zboru), to se pravi v jalovem protiklerikalnem naporu „združenih naprednih eleelementov" na Kranjskem.

Nadaljnji razvoj je pretrgala svetovna vojna, ki je pometla s starimi, mirnimi, „normalnimi" pogoji.

XI.

Svetovna vojna je predvsem razkrila veliko slabost takratnega socializma: zaradi nje se je razsula mednarodna zveza socialističnih strank. Dotlej so na svojih mednarodnih kongresih skupno slovesno zatrjevale, da imperialistična in nacionalistična nasprotstva med meščanskimi razredi raznih narodov ne veljajo za mednarodni proletariat, ki je zato najmogočnejši čuvaj svetovnega miru pred vojnimi naklepi raznih, osvajanj željnih vladajočih razredov. Tedaj pa so se same z najmočnejšo socialno demokracijo, nemško, na čelu odvezale vseh medsebojnih mednarodnih odvez, se hipoma otresle vse dotedaj zatrjevane nespravljivosti in se uklonile ter priključile vsaka svojemu vladajočemu imperializmu. Privezanost na obstoječe države se je izkazala za močnejšo od njihove mednarodne povezanosti. V socialističnem gibanju je nastopilo mučno stanje in načelen razcep, ki obvladuje njegovo nadaljnjo zgodovino. Pojavili so se radikalni kritiki, ki so skušali na novo usmeriti socializem kot predstavnika novega človeštva, ki ga ne bi več delila nasprotstva niti med velikimi niti med malimi in velikimi narodi. Skušali so osvetliti neskladnost med teorijo in prakso dotedanjih socialističnih strank in so obsodili kot krivca za bankrot internacionale vso tisto polovičarsko miselnost, ki se je bila razbohotila v socialističnem gibanju na osnovi pogojev štiridesetletnega mirnega razvoja v zapadni in srednji Evropi in ki se je nagibala k spravljivosti nasprotujočih si socialnih interesov ter k predstavi neopaznega „vraščanja v socializem“ z reformami, zadružništvom itd. ter zametavala vse „smele“ zamisli nekdanjega radikalnega socializma kot „romantične“ in neporabne med staro šaro. Mirna, stabilna epoha, v kateri so dozorevala vsa protislovja kapitalistične družbe na njeni imperialistični razvojni stopnji, se je morala po mnenju teh kritikov zaključiti, ko se je začel odkriti boj za novo razdelitev sveta. Nasledek tega boja bo velika evropska in svetovna politična kriza, omajanje utrjenih državnih oblik in zaostritev

vseh drugih nasprotstev. Na to perspektivo so opirali svojo zahtevo po radikalnem očiščenju socializma, da bi prebil nove preizkušnje bolje, kakor je prebil nastop vojne. Ta radikalna kritika pa je dosegla znatnejši pomen, ki je pozneje vse bolj naraščal, šele po ruski revoluciji l. 1917. Socializma pri nas pa spočetka ni pretresel ta veliki načelni boj toliko, kakor ga je pretreslo različno gledanje na politično krizo avstro-ogrske monarhije.

V Avstriji je ob nastopu vojne zavladal vojni absolutizem z obsednim stanjem in množičnim preganjanjem radikalnejših nacionalnih življev nenemških, zlasti slovanskih narodov (razen poljskega). Med temi vojna „za sveto stvar nemškega naroda", vojna „germanstva proti slovanstvu" — kakor jo je bil označil nemški kancler Bethmann-Hollweg — ni bila prav nič popularna; svoj odpor so pokazali najprej z množičnim prehajanjem v rusko ujetništvo. Kot edina notranja protiabsolutistična sila v Avstro-Ogrski se je izkazalo narodno gibanje zatiranih narodov — medtem ko je socialna demokracija popolnoma odrekla. Zaradi avstrijske nemške socialne demokracije bi bil dunajski parlament prav lahko zboroval tudi po nastopu vojne, saj je njeno časopisje navdušeno pozdravilo glasovanje socialnodemokratskih poslancev v berlinskem parlamentu za vojne kredite in njihovo izjavo 4. VIII. 1914. Svojo privrženost Avstro-Ogrski, ki je z vojno napovedjo mali Srbiji vojno začela, in z njo zvezani imperialistični Nemčiji je opravičevala avstrijska nemška socialna demokracija deloma s čisto nacionalističnimi razlogi, pred delavstvom pa zlasti z razlogom, češ da je njena glavna naloga, rešiti skozi vojno dobo delavske organizacije. To njeno stališče je bilo seveda logično zvezano z njenim osnovnim pritrdilnim stališčem do avstro-ogrske monarhije. Drugače bi bila mogla ravnati le, če bi bila spoznala neodvratno nujnost propada nesodobne, polfevdalne podonavske ječe narodov. Do tega spoznanja pa se, kakor smo že zgoraj videli, „avstromarksizem" ni povzpel ali se ga je celó otresal.

„Mrtvi čas" avstrijskega vojnega absolutizma je pretrgal strel levega socialnega demokrata dr. Friedricha

Adlerja, ki se je bil iz osebnega obupa nad težavnim bojem proti vojnemu stališču vodstva avstrijske socialne demokracije, katerega glava je bil njegov oče dr. Viktor Adler, odločil za individualno teroristično dejanje, za atentat na grofa Stürgkha. Zgradba absolutizma je začela pokati in režim je moral začeti popuščati. Obnavljanje ustavnega stanja v Avstriji je močno pospešila ruska marčna revolucija, ki je zamenjala carsko monarhijo z demokratično republiko. Ko se je 30. maja zopet sešel dunajski parlament, je takoj pokazal, kako zelo se je izpremenil notranji politični položaj v Avstriji.

Predstavniki Čehov in Jugoslovanov so 30. V. 1917 nastopili v parlamentu z zahtevo po narodnih državah. Meščanske narodne stranke, ki so v predvojni dobi vodile le oportunistično „realno" politiko in se ruvale le za vladne koncesije na gospodarskem in kulturnem področju, so hotele sedaj izkoristiti stisko, v katero je prišla Avstro-Ogrska, da bi izsilile teritorialne samouprave, kolikor ne bi celo vojni poraz omogočil popolno odcepitev in narodno osvoboditev.

Nezadovoljstvo ljudskih množic zatiranih narodov, ki so bile prisiljene v tujo jim vojno, se je izražalo nujno v obliki narodnega nezadovoljstva in želje po narodnem osvobojenju od pritiska tujega fevdalizma, tujega kapitalizma, tujega militarizma in tuje monarhije. Na to, deloma še latentno razpoloženje ljudskih množic se je oprlo pri nas gibanje za majniško deklaracijo jugoslovanskih poslancev v dunajskem parlamentu, ki je bila „za tedanje čase in razmere odločna protestna gesta" (Prepeluh).

„Samoodločba narodov" je postalo geslo dneva in do njega je morala zavzeti stališče tudi socialna demokracija. Če je bila pred vojno njena ideja narodne avtonomije višja od oportunistične politike meščanstva, ki je pobiralo drobtinice in se mirilo s staro ureditvijo Avstrije v dualizmu in zgodovinskih kronovinah, pa je sedaj teoretični program socialne demokracije ob živi zahtevi po samoodločbi močno obledel.

Avstrijska nemška socialna demokracija pa se je krčevito oklepala tega bledega programa. Njeno vodstvo z dr. Rennerjem na čelu sploh ni hotelo zamisliti nobene revolucionarne krize, ki bi ogrozila osnove avstro-ogrske države, ampak je razmišljala izključno le o ustavnih in upravnih reformah, ki bi postopno „še bolj demokratizirale" monarhijo, njena narodna vprašanja pa rešile z izvedbo narodne avtonomije. Zanj ni zgodovinski razvoj postavil v Avstriji na dnevni red meščansko-demokratske revolucije, ki naj bi končno odpravila gospodarske, socialne in politične preostanke fevdalizma in osvobodila zatirane narode; zato ni razmišljalo, kako naj bi se najradikalneje, najbolj vsestransko in popolno rešila ta vprašanja ter odprla pot nadaljnjemu družbenemu razvoju.

Češka socialna demokracija je podprla boj za popolno samoodločbo češkega naroda, ki ji je bila videti dosegljiva le ob popolnem vojnem porazu Avstro-Ogrske in Nemčije; pri tem se ni zmenila za vprašanje, ali ne bi mogel proletariat po svoje rešiti narodno vprašanje in dati novemu političnemu in socialnemu stanju trdnejši temelj kakor meščanstvo. Poljska socialna demokracija se je prav tako zvezala z ostalimi poljskimi strankami in z njimi skupaj delala za skupni narodni smoter: zedinjenje vseh poljskih dežel v obnovljeni poljski narodni državi.

Prav tako, kakor se je razbila svetovna internacionala zaradi neenotnega stališča njenih delov do svetovne vojne, se je razbila tudi „avstrijska internacionala" zaradi neenotnega stališča njenih delov v narodnem vprašanju. V tem vprašanju ni obveljalo socialistično stališče, ki bi obvezovalo socialiste raznih narodov k enotnemu naziranju in ravnanju. To je bil nasledek avstromarksističnega teoretičnega prizadevanja, ki je s svojo izumetničeno teorijo o kulturni avtonomiji ta važni družbeni problem vprav izmaličilo in tako preprečilo, da socialna demokracija v Avstriji „ni mogla ustvariti temelja za enoto delavcev v teh desetih narodih" (Prepeluh).

Prepeluh je uzrl v svetovni vojni takoj zgodovinski dogodek, ki utegne imeti odločilen pomen za spremenitev narodno političnega položaja slovenskega naroda, kajti vojni poraz monarhije bi lahko „upognil realno dejstvo", ki je dotlej sililo Slovence, da so iskali „izhoda v narodno prostost tostran, ne pa onstran političnih mej", kakor je zapisal l. 1913. Številni politični misleci pri avstrijskih Slovanih so se željno oprijeli te nove perspektive.

Ta perspektiva je omogočila Prepeluhu, da je poglobil in dalje razvil svoje dotedanje zaključke o naši narodni in socialni krizi. To je pokazal v prvem družbeno-političnem spisu, ki ga je objavil v svetovni vojni. To je spis „O naših narodnih problemih", ki ga je najprej l. 1917. priobčeval novi socialnodemokratski dnevnik „Naprej" v nadaljevanjih od št. 11 (27. VII.) do št. 56 (19. IX.) in ki je nato l. 1918. izšel v knjižici pod naslovom „Problemi malega naroda" (44 strani). V tem zrelem spisu je Abditus osredotočil svoja bistvena dognanja o narodnem in socialnem položaju slovenskega naroda v doprevratni dobi. Ogledati si moramo, kako je tu zastavil glavne probleme in v kateri smeri je iskal njihovo rešitev. Nekoliko kritične analize podamo na koncu.

Prvim štirim poglavjem je dal v knjižici skupni naslov „O slovenskem narodnem programu" (I). Najprej ugotavlja, da nimamo narodnega programa, ki bi bil skupen vsemu slovenskemu ljudstvu, o katerem bi smeli reči, da ga prizna vsak Slovenec ne glede na strankarsko pripadnost. „Slovenci nismo tako daleč," pravi, „kakor so na priliko Čehi in Danci, kjer ima celotno ljudstvo svojo s k u p n o n a r o d n o v o l j o, zahteve in stremljenja, ki so skupna vsem." V programih naših strank je „tu ali tam kaj bistvenega o gospodarskem, kulturnem in političnem položaju in stremljenju slovenskega ljudstva v obče; vendar so nam jasni pogled zameglile zahteve in želje vsakdanjega značaja". „V e l i k i h l i n i j naše dosedanje narodno-politično življenje ni poznalo... Razvojne tendence celotnega slovenskega ljudstva... smo poznali komaj fragmentarno. Segali smo po

tujih vzorih, ne poznavajoč lastnih življenjskih razmer. Kulturne, gospodarske in politične tendence, ki vladajo svet, spraviti v sklad z našimi domačimi razmerami in nalogami — to je velika naloga bodočnosti.“ Ob tej nalogi se je Abditus vbadal že dobro desetletje.

Nato nam daje osnovo — prerez gospodarske in socialne sestave slovenskega naroda. Slovenci smo pretežno še kmetiško ljudstvo. Toda naše poljedelstvo ni takšno, da bi mogel mali kmet živeti zgolj od njega, ampak živi poleg tega še od obrti, domače obrti in dninarstva. Kje je vzrok, da mora naš kmetič „takó pogosto prijeti za popotno palico in se vsaj za nekaj let udinjati v ameriških rudnikih?“ Ali v prenizkih cenah poljedelskih pridelkov, kakor so nekateri menili in zato odobravali carinsko politiko avstrijskih in ogrskih velekmetov? Ne, kajti slovenski poljedelec žita, posebno pa koruze, že v predvojni dobi ni pridelal niti za sebe dovolj. Koliko mu je carinska politika koristila pri živinoreji, še ni dognano. Dejstvo je, da se izseljevanje iz naših vasi ni omejilo, ampak še narastlo, da je torej proletarizacija med slovenskimi poljedelci naraščala od leta do leta. Gospodarsko rešitev kmeta vidi Abditus le v zvečani poljedelski proizvodnji in v tem, „da se mu po možnosti odvzame breme hipotečnega sužnja“.

Kako pa je pri nas z meščanstvom? Le malo je veletrgovcev in podjetnikov, ki jih je moči prištevati k bogati buržoaziji. Veleindustrija na Slovenskem je v tujih rokah. Naše meščanstvo sestoji v glavnem iz inteligence, to je duševnih delavcev, ki žive od svojega duševnega dela. Pretežna večina našega meščanstva „nima še nič ali vsaj zelo malo skupnega z interesi velekapitalističnega, velefinančnega, buržoaznega razreda; njegovi interesi so bolj sorodni splošnim gospodarskim interesom malega slovenskega kmetiča in industrijskega delavstva“.

Industrijskega delavstva je razmeroma malo, pač pa nezadostna poljedelska produkcija množi poljedelsko delavstvo. „Industrijsko delavstvo ima izrazito protikapitalistične interese, ker se mora braniti prevelikega gospodar-

skega izkoriščanja in stremeti po socialni in narodni pravičnosti ter enakoveljavnosti — na znotraj in navzven." (1. poglavje: „Poljedelci, meščani, delavci", 3—4).

Tako je podal Abditus „doslej pridobljeno spoznanje" o socialni strukturi slovenskega naroda, „naroda kmetov in malomeščanov, naroda-proletarca", kakor ga je označil Ivan Cankar („Očiščenje in pomlajenje", 1918). Ali ne omogoča ta socialna struktura, ki ne pozna velikih družbenih nasprotstev, enoten narodni, gospodarski, socialni in politični program? Še pred tem vprašanjem pa je odgovoril na vprašanje, komu „gre prva beseda v javnosti", to je kdo je poklican, da vodi ta skupni boj slovenskega naroda (2. „O pomenu kulturnega delavca", 4—5).

V zadnjem stoletju smo se Slovenci kljub neznosnim razmeram vendarle narodno razvijali. Za ta napredek „se imamo zahvaliti dvema okolnostima: svoji zemljepisni legi in idealizmu posameznikov, ki so kulturno delali in ustvarjali". „Zemljepisno", pravi, „smo Slovenci primorsko ljudstvo." O zemljepisni legi tu dalje ne govori, ampak omenja še kulturni pritisk in vpliv nemštva in italijanstva ter poudarja, da „smo od drugih narodov, četudi so nam sorodni, prav malo jemali". Za vsako kulturno postojanko (šolo, jezikovne pravice v uradih itd.) smo bíli trd boj, ker nismo bili samosvoji gospodarji. Kar pa imamo kulturnih vrednot, so plod nesebičnega hotenja naših kulturnih delavcev. Njih idealizem je bil hrbtenica našega narodnega življenja; izvrševal je tudi narodno-obrambno delo. Potujčevanje nas je narodno ogrožalo; narodno odpadništvo je cvetelo med vsemi stanovi, tudi med delavstvom in kmetiškim ljudstvom. „Proti gospodarsko odvisnemu in proletarskemu slovenskemu življu se je dvignil buržoazni tujec, ki ni razpolagal le z večjimi denarnimi sredstvi, temveč — in to je bilo odločilno! — tudi z gospodarsko premočjo kot kapitalist, velepodjetnik itd. Narodno-obrambni boj je izčrpal skoraj vso našo energijo... zato se tudi kulturno nismo mogli razmahniti tako, kakor bi se morali." Zaključil je, da bi morali glede na velik pomen našega kulturnega delavca

za naš narodni razvoj vendarle že enkrat priznati: „Kulturni delavec je tisti, ki mu gre prva beseda v javnosti." To se pravi: vodilno mesto gre inteligenci, ne v smislu socialne skupine, ampak v smislu skupine tistih posameznikov, ki s svojim požrtvovalnim, večinoma zastonjkarskim delom razvijajo našo narodno kulturo, recimo inteligence v smislu „soli naroda".

„Bistvo narodne politike" je naslov 3. poglavja (6—7). Dosedanje „politično življenje" Slovencev bi se dalo označiti takole: „Odvisen človek ne sme imeti svojih misli; šteje se mu v greh, ako samostojno misli in dela." Kako je bilo z idejo Zedinjene Slovenije kot našim narodno-političnim ciljem? Nismo ga jemali dovolj resno. „Njegovi izumitelji sami niso verovali vanj, nikoli niso podvzeli kaj resnega za njegovo uresničenje. Bil je beseda brez vsebine, ki je služila govornikom ob svečanih prilikah kot fraza" (v knjižici sta ta dva stavka izpuščena). Pozneje smo se zaradi „realne politike" ogrevali najprej za avtonomijo kronovin, potem za trializem habsburške monarhije. Končno vendar:

„Prišla je jugoslovanska ideja. Šele svetovna vojna in njen potek sta nam dala skupen, jasno zamišljen narodno-politični cilj: N a r o d n o a v t o n o m i j o v j u g o s l o v a n s k i s k u p n o s t i. Kdo nam je ustvaril to resnično moderno politično idejo, ki je mahoma postala last vsega naroda? Oživljena in okrepčana demokracija! Demokratična misel, ki je bila tako zelo zasmehovana in zasramovana, je nositeljica modernega narodno-političnega cilja Slovencev. Ta cilj ni nikak knjižno-estetični ideal, ni več ideja fantastov, ampak zunanji izraz notranje življenjske potrebe, ki jo je ustvaril železni tek socialnega razvoja."

V „Napreju" (št. 14 od 31. VII. 1917) je sledila temu odstavku važna, razprto tiskana ugotovitev, ki je potem v knjižici izpadla:

„Med Slovenci je bilo socialistično delavstvo prvi politični faktor, ki je že v predvojni dobi naglašal in stremel za narodno avtonomijo, ki se ni dal motiti z bleščečimi podobami trializma ali pa tistega jugoslovanstva, ki zanikuje upravičenost kulturne samostojnosti slovenskega naroda."

Sledi kritika predvojne oficialne slovenske narodne politike, za katero narodno-politični cilji niso bili odločilni in ki se je izgubljala v malenkostih, postranostih, se bavila

največ z vsakdanjimi potrebami, zahtevami in krivicami. Bila je pritlikava in osebna. Tako imenovani „kulturni boj" je utonil v mlaki... Zavladalo je plehko demagoštvo „narodnih voditeljev". Strankarski položaj pred vojno očrtuje takole:

„Slovenski konservativci, ki so bili prvi med vojnimi hujskači kakor njihovi tovariši povsod drugje, so z demagoško taktiko izrabili ideje demokracije. Zvezani s plemstvom in veleagrarci so premamili večino posedujočega kmetiškega ljudstva in ga pridobili za svoje politične namene. Politično slabotno in nezanesljivo meščanstvo je bilo potisnjeno ob tla. Industrijsko delavstvo pa je bilo prešibko, da bi prišlo do besede in veljave. Pri teh političnih pobojih, ki so se sukali okoli vsakdanjih potreb in nagonov, so bili veliki narodno-politični cilji in družabni problemi odrinjeni v stran. Prevladovali so stanovski interesi, ki so se pokrivali zdaj z narodno prebarvanim, zdaj z verskim plaščem. Zato je v vsakdanjih političnih borbah skoraj neomejeno zagospodovala laž. V puščavi vpijoči so ostali tisti nesebični in modri možje, ki so poudarjali etično načelo, da je narodna politika po svojem bistvu delo v korist ljudstva in naroda in da politično delujoča oseba ne sme bogateti iz tega naslova."

Svetovna vojna je položaj precej izpremenila. „Načelo hinavske servilnosti in brezobzirnega zatiranja v našem javnem življenju je zlomljeno. Slovenski otrok je toliko dorastel, da bo kmalu shodil." Prodreti moramo v svojo notranjost, spoznati svoj gmotni in duševni temelj. „Svoboda in pravo razumevanje interesov vseh stanov in slojev nam ustvarita ne samo zunanjo, materialno, temveč tudi notranjo, duševno skupno domovino... Potem ne bo med nami niti ‚izobčencev' niti ‚inkvizitorjev'. Nadomeste jih resni kulturni in gospodarski boji, ki rodé nova bogastva, s katerimi upravičimo svojo narodno, kulturno in socialno eksistenco." V tem zadnjem (4.) poglavju I. oddelka („Naši idejni temelji", 7) posnema Abditus tri temeljne zaključke: 1. Demokracija je idejna podlaga naše kulturne in gospodarske samostojnosti ter je zato tisti idejni element, na katerega se moramo opirati v vseh primerih in bojih na znotraj in navzven. 2. Kulturni in gospodarski napredek slovenskega ljudstva je mogoč v svobodi in v prostem razmahu vseh gmotnih in umstvenih sil. 3. Ker je slovenski

narod majhen in po socialni sestavi pretežno kmetiški in delavski, moramo svoje gmotne in umstvene sile organizirati po načelih socialne pravičnosti in enakopravnosti; le socialna organizacija nas usposobi za težavne konkurenčne boje med vélikim svetom.

Drugi oddelek (II) ima naslov „Pod pritiskom ekonomskih sil". V sedmih poglavjih slika Abditus našo narodno in socialno krizo kot nasledek razvoja kapitalizma in preostankov fevdalizma. V prvem („Domača obrt med Slovenci hira") ugotavlja, da je „moderna industrija, ki je zavladala na svetovnem trgu, med Slovenci v prvi vrsti uničila domačo obrt". Pred sto leti se slovensko ljudstvo ni preživljalo le s poljedelstvom, ampak tudi z domačo obrtjo in izvozom njenih izdelkov daleč naokrog. Ta visoko razvita domača obrt je ali sploh izginila, ali pa gre z njo h koncu. To je poglavitni vzrok, da je naš poljedelec gospodarsko shiral. Po Marxovem „Kapitalu" kratko oriše razvoj velike strojne industrije, ki je v velikanski meri povečala produktivnost človeškega dela, a hkrati izrinila s tržišča izdelke malega proizvajalca, ga takó proletarizirala, poglobila družbeno razliko med ljudmi, ponižala delavskega človeka, mu zmanjšala zaslužek in vedno znova izpodriva „odvečno" delavstvo iz proizvodnje.

Nadalje slika velikanski narast proizvodnje in prometa. Kapitalizem podira vse ovire, ki se mu stavijo na pot, in neprestano izpreminja lice zemeljske oble. Izvršil je velikanska kulturna in tehnična dela. Abditus meni, da „razvoj kapitalizma še dolgo ne bo dovršen", da „bo še vse preobrazil in dosegel táko razvojno višino, o kakršni danes nimamo pojma". Očitno si ni bil zastavil vprašanja o zvezi med svetovno vojno, ki se je lotila kulturnih in tehničnih del, da bi jih uničila, in kapitalističnim sistemom. Poglavje ima naslov „Véliki narodi bogatè, mi pa ubožamo" (9—10) in njegova bistvena misel je: Medtem ko so nekateri narodi pri tem kapitalističnem razvoju silno obogateli, so drugi obubožali. Med zadnje spadamo Slovenci, ki jim je kapitalizem uničil malo obrt, s pospešenim uvozom pridelkov iz

tujih dežel zmanjšal domačo poljedelsko proizvodnjo, velik del obrtnikov in malih posestnikov potisnil med množice mezdnih delavcev, ki si služijo kruh v daljni tujini ali pa doma v službi tujega kapitalista in delničarja, ki je tu plodonosno naložil svoje premoženje. Hkrati pripominja: „Gospodarsko je slovensko ljudstvo nazadovalo, idejno pa le nezadostno napredovalo. Konservativnost je čuvala nad njim... pohlevnim hlapcem."

V naslednjem poglavju („O, kakor da delam ves božji dan greh!", 10—13) slika bedo, ki je s proletarizacijo obiskala našega kmetiča in delavca, ju obsodila k prenapornemu delu, prisilila tudi žene in otroke k delu na polju ali v obratih. Delavska beda na kmetih je še hujša kakor v mestih in industrijskih krajih, kjer si je delavstvo priborilo nekaj socialnih zakonov. Zaključuje takole: „Socialna zakonodaja je pri nas socialna in narodna potreba, ker nam sicer svojevoljno izkoriščanje socialno, moralno in narodno ugonobi najširše plasti delavskega ljudstva."

Dalje razpravlja o naraščanju slovenske „industrijske rezervne armade" in njenem odlivu v tujino („Slovenec se seli na tuje", 13—15). „Še nobena doba nam ni požrla toliko ljudi in nas ekonomsko takó okrtila, kakor nas je prva razvojna doba kapitalizma... Vrste našega ljudstva so se zredčile... K socialnemu in gospodarskemu propadanju se je pridružilo še narodno zatiranje, ki nam je iztrgalo na tisoče ljudi in našo gospodarsko revščino povečalo do skrajne mere, medtem ko nas je kulturno hotelo popolnoma zatreti." Takó uboge in majhne nas je našla svetovna vojna in nas zato še bolj zadela. Toda: „V tej dobi tuge in bede je hodil po slovenski zemlji idealist, ki je nosil pokonci glavo. V njem je bila vera. To je bil naš kulturni delavec."

Kakor je moderna strojna proizvodnja izpodrinila domačo obrt, takó izpodkopava malemu samostojnemu rokodelstvu nekdaj trdna tla („O kolovratu in drugem", 15-17):

„Kar so nekdaj izdelovali naši številni domači obrtniki po mestih, trgih in vaseh, to sedaj izdeluje tuji kapitalist kot pravni lastnik modernega proizvajalnega orodja. Med nami pa se je razmnožilo število njegovih agentov — malih trgovcev."

V nadaljnjem poglavju („Zemlje imamo premalo", 17 do 19) očrta Abditus na kratko tri panoge našega kmetijstva: gozdarstvo, poljedelstvo in živinorejo. Ugotavlja, da je poljedelstvo pasivno in da primanjkljaj pokrivata gozdno gospodarstvo in živinoreja ter da malemu kmetu primanjkuje zemlje, poljske in gozdne. Kmečko vprašanje je torej v bistvu vprašanje o povečanju proizvodnje in o pridobitvi nove zemlje — na račun veleposestnikov. „Po kmečki odvezi", pravi, „so ostali graščakom najlepši in največji kosi gozdov in polja. Ta obširna površina zemlje, ki je danes v rokah maloštevilnih posameznikov, nam sedaj manjka. Razlastitev veleposestev in odprava na zastarelih predpravicah slonečih fidejkomisov sta postali za našega kmeta, ako hoče uspevati kot producent, pereče življenjsko vprašanje." Poleg tega mu mora pomagati zadružništvo s cenenim kreditom, cenejšo nabavo orodja in strojev, z direktno razpečavo pridelkov konsumentom itd.

V zaključnem (7.) poglavju II. oddelka („O narodnih renegatih in o narodnih mučenikih", 19—20) razpravlja o novem srednjem stanu kapitalistične dobe, ki ne poseduje — kakor stari srednji stan — proizvajalnih sredstev, ampak živi od svojega dela kakor mezdno delavstvo. Od tega se loči le po večjem zaslužku. Ta stan narašča vzporedno z industrijo, ki potrebuje več šol, profesorjev in učiteljev, zdravnikov in tehnikov ter vsakovrstnih upravnih uradnikov. Ti srednji stanovi — „učeni stanovi" jih je bil imenoval l. 1909. — občutijo bolj narodni kakor socialni pritisk, ker jim narodno zatiranje odjeda vsakdanji kruh. Tujec je sedal na njihova mesta in jih proglašal za svojo narodno posest. Tuji narodni pritisk pa je rodil dva ekstrema: poleg „‚narodnih mučenikov' — ljudi gorkega čustva" tudi „narodne renegate — ljudi, ki jim je bila materialna korist nad vse". Ti narodni odpadniki „so bili — ljubemu vsakdanjemu kruhku na ljubo — glavni priganjači narodnega sovraštva" in največja ovira našemu socialnemu razvoju. Potujčili so slovenska mesta in trge, za ljudske potrebe in težnje niso imeli in niso hoteli imeti ne srca ne

razumevanja. Pripadniki srednjega stanu se ne čutijo izkoriščane in navadno posmehljivo gledajo na socialnoobrambni boj delavca in kmeta, čeprav imajo v bistvu po svojem socialnem položaju prav tak interes na narodni in socialni obrambi ter pravičnosti kakor delavski stan. A to spoznanje se jim bo pač vsililo, saj tudi na njihove duri trka pomanjkanje.

V nadaljnjem (III.) oddelku („Nakovala finančnega velekapitala", 20—28) riše Abditus tendence svetovnega gospodarskega razvoja: Kako se kapitalizem svobodne konkurence spreminja v monopolni kapitalizem s koncentracijo v delniških družbah, kartelih, trustih in bankah (razvoj finančnega kapitala). Kot primera navaja ameriški petrolejski in jeklarski trust. „Nekaj bogatih gospodov poveljuje milijonom. To je nova socialna avtokracija, ki pa je šele na pohodu."

V zadnjem (IV.) oddelku „Slovenska demokracija" (28 do 42) daje Abditus smer narodnemu in socialnemu delu in boju. Pisec navezuje na prejšnji oddelek:

„Koncentracijska smer in razmah velekapitala sta učinka sedanjih lastninskih razmer. Neizmerni in nagli razvoj zasebne lastnine je Slovence tako rekoč presenetil. Še preden smo utegnili misliti na obrambo, je naše eksistenčne temelje okrtil in v našo škodo izpremenil razmerje med nami in našimi sosedi. Kmetski, srednji in delavski stan so prisiljeni k odločni, smotrni, vzajemni socialni in narodni obrambi. Z njo je pa že dana smer njihovega narodnega boja, ki je utemeljen v modernih protislovnih proizvajalnih, lastninskih, kupčijskih in mezdnih razmerah."

Ne bomo narodno propadli, „če se bomo znali prilagoditi neodvratnim izpremembam razvoja družbe", če bomo začeli hoditi nova pota ter sami iz sebe rešili naš — problem malega naroda. Naš socialni in hkrati narodni boj potrebuje svobode na vse strani, na znotraj in navzven. Zato je pogoj boljše bodočnosti — demokracija, ki daje prosto pot ljudskemu gibanju, gmotnemu in umstvenemu razmahu. „Demokracija ni zgolj kakšna upravna reforma, temveč v demokraciji je obsežen resnični pogon napredka v svobodi in dvig eksistenčnih pogojev širokih plasti, v katerih živi

naša narodna duša." Na tem mestu izrazi Abditus zopet svoje organsko umevanje bistva narodnosti (30):

„Naše domače lastninske razmere, naši običaji, naš jezik, naša kulturna in politična stremljenja — vse to je obraz naše narodne psihe, ki jo tuji vplivi zgolj oblikujejo in časih tudi nasilno pačijo. Svoje psihe ne moremo kratkomalo zatajiti, jo vreči od sebe in se vživeti v drugo, čeprav bi nam bila plemensko sorodna. Noben vpliv, bodisi da bi bil brutalno nasilen ali pa kulturno omiljen, ne more iztrebiti naše narodne duše... Niti sami ne moremo preko tega, kar je v nas samih, kar imenujemo svojo narodno duševnost... Posameznik se potujči, narod se ne more."

Zidati moramo na temelju, ki nam je dan, in pomnožiti svoje gmotne in kulturne zaklade, ki upravičijo našo eksistenco pred nami samimi in pred svetom.

Prvi pogoj za tako gradnjo je politična avtonomija ali samostojnost naroda. V daljšem odstavku zavrača Abditus zamisel kulturne, na „personalnem principu" zgrajene narodne avtonomije. Pokaže, kako bi tak narodno-politični sistem rezal v naše narodno telo. Naša obmejna ozemlja pričajo, da se gospodarsko odvisni delavci, kmetje, uradniki ne morejo trajno upirati kulturnemu in političnemu vplivu gmotno močnejšega tujca. Razloži primer Kočevskega, kjer so vsi večji posestniki in trgovci Nemci, medtem ko so Slovenci — dninarji, delavci, gmotno odvisni od premožnejših nemških sosedov. Ljudstvo tamkaj veruje, da je nemška kultura višja od slovenske, ker je nemški živelj gmotno močnejši od slovenskega. Zato se je tam primerilo, da so Slovenci sami zahtevali nemške ljudske šole, da ne bi bili njihovi otroci takšni zaničevani reveži, kakor so bili starši. „Enako je v številnih mestecih in trgih na Štajerskem, v katerih gospodujejo nemški trgovci, obrtniki in industrialci s pomočjo nemškega ali ponemčenega uradništva. Glede Koroške, kjer slovenski živelj že zaradi zemljepisne lege (Karavank!) teži v nemška mesta in obrtna središča, ni da bi dokazoval nevzdržnost in nepopolnost narodne avtonomije, sloneče na osebnem principu. Enako sliko vidimo v Primorju, posebno v Trstu, o čemer bi tudi slovenski delavci vedeli povedati marsikaj." Edinole teritorialna na-

rodna avtonomija nam more dati tisto svobodo, po kateri hrepenimo. Premagani in pobešeni kmetje srednjega veka so nam zapustili svoj testament: O s v o b o d i t e n a š o z e m l j o !

V posebnem poglavju razpravlja o občini kot celici, iz katerih sestoji narodna celota. Samo avtonomna in svobodna občina more biti močna nositeljica celotne narodne samostojnosti in svobode. Brez temeljite občinske reforme si ne more misliti zdemokratizirane javne uprave. Velik del poslov te uprave naj bi prevzele reformirane občine in jih reševale avtonomno, po sklepih in volji ljudstva.

V naslednjem poglavju („O našem skupnem narodnem premoženju") soočuje Abditus ubožnost slovenskega ljudstva in bogastvo tujcev — gospodarjev na slovenski zemlji:

„Naši najlepši gozdovi, naša najrodovitnejša polja — čigavi so? Graščakovi! Kdo mu je dal to pravico? Podedoval jo je po svojih prednikih, ki so si jo vzeli sami... Poznate plemenite gospode, ki že dolga stoletja živé med nami, ki nas že dolga stoletja sovražijo? Seveda jih poznate, samo pozabili ste že, kako je bilo nekdaj; naučili so vas, jih spoštovati... — Na naši zemlji izvirajo reke in potoki, katerih vodna moč je dandanes vredna milijone. Prišel je tuj podjetnik, postavil je svoje tovarne kraj vodà, da mu ženejo kolesa. Kdo mu je dal to pravico? Od gosposke jo je kupil, zakaj imel je denar, ki ga ti, hlapec Jernej, še danes nimaš. — Naša zemlja skriva pod svojo skorjo bogate podzemske zaklade. Nekaj bogatih tujcev in židov jih je pokupilo, a ti, ubogi Slovenec domačin, jih za borno mezdo dvigaš iz kraljestva zlobnega škrata. Kdo jim je dal pravico?"

To stanje je treba izpremeniti: „Kar se je narodu, ki živi na tej zemlji, vzelo, to naj se mu vrne. Narava je obdarila slovensko zemljo s temi zakladi... Če je kaj skupna narodna last, potem so podzemske vrednote in vodne sile kolektivna last vsega naroda." Ljudstvu se morajo vrniti njegova prirodna bogastva in veleposestva. „Kmetska odveza iz l. 1848. je bila polovično delo. Na tistem pravnem principu se mora izvesti odveza do konca; odpraviti se morajo vse zemljiške predpravice, na primer fidejkomisi, ki so nasilni zadržek naravnega razvoja." K tej zahtevi nas upravičuje prirodno pravo. V nadaljnjem poglavju „Narodna industrija" piše Abditus (36—37):

„S premogom, rudninami, vodnimi močmi in pa z lesom, ki pride v narodno last po izvršeni razlastitvi in nadaljevani kmetski odvezi, narod lahko začne svoje veliko produktivno delo... si lahko ustvari svojo narodno-kolektivistično industrijo, ki se bo razvila iz ostankov nekdaj cvetoče domače obrti... Tako dvignjena domača industrija bo ljudstvo lahko preredila, vezala ga bo na dom, dvignila njegovo blagostanje... našo narodno zavest, prinesla nam narodno-gospodarsko jakost, svobodo in kulturni razmah, ki o njem moremo danes komaj sanjati... Šele potem bi se zavedli velikega pomena svoje zemljepisne lege... Naše morje nas bo zvezalo z daljnimi in bogatimi deželami, spoznali bomo velike tuje kulture, s katerimi bomo bogatili svojo... Treba je samo, da razlastimo tiste, ki so nas razlastili. Maloštevilni so... Proti njim stoji ves narod, ki se hoče rešiti bede, odvisnosti, nasilja, ki hoče uvesti socialno in narodno pravičnost. Ako je slovenski narod zrel, ne bo pozabil tega cilja. Združil se bo in ga dosegel."

Med „bližnje naloge in skrbi" (37—38) uvršča skrb za goriške begunce in obnovo razdejanih goriških krajev ter za vrnitev izseljencev iz Amerike, katerih prihranki bi nam lahko mnogo pomagali. Velik pomen pripisuje zadružništvu, ki mu je „najpripravnejša organizacijska oblika za naše skromne narodno-gospodarske sile" in ki „edino more varovati gmotne interese našega ljudstva". Primerja: „Za našo gmotno moč je zadružništvo to, kar je umetnost za narodno kulturo." Tudi tu poudarja, da nam radikalna socialna zakonodaja ni nič manj potrebna kakor zdemokratizirana javna uprava, posebej še zaščita mladine poleg preskrbe ubogih, invalidov itd.

Posebno poglavje („Ljudski pedagog") posveča ljudskemu šolstvu, ki „orje kulturno ledino". Ljudska šola bi morala postati resnično ljudsko vzgojevališče. Učitelj bi moral biti ljudski pedagog. Zato bi moral imeti temeljitejšo vzgojo in biti gmotno in politično povsem neodvisen. Zahteva tudi temeljito reformo srednjih šol.

Načne tudi vprašanje, kako naj bi se posredovala višja umstvena, duševna kultura ljudstvu. Doslej so le redki idealistični intelektualci seznanjali ljudstvo z viri višje umetniške in umstvene izobrazbe. „Naša kulturna laž tiči v tem, da imajo vsi oblastniki kulturni podvig ljudstva vedno

na jeziku, v resnici pa zamerijo vsakomur, ki ga nesebičen značaj usposablja za tako delo. Ljudstvo mora ostati duševno plehko, da ga more obvladovati duševno plehka demagogija" (42). V „Napreju" (št. 55 od 18. IX. 1917) je zapisal: „Demagoški ‚voditelji' store vse, da bi ljudstvo v svojih kulturnih delavcih ne spoznalo svojih pravih duševnih in umstvenih voditeljev, kar bi morali biti v resnici."

Zaključno poglavje ima naslov „Naš Mozes" (42—44). „Naših narodnih problemov", pravi Abditus, „nisem obdelal izčrpno... Pokazal sem zgolj na vzroke naše dosedanje onemoglosti, na naloge, ki nam jih je v rešitev naložila usoda." Mislil pa je tudi o tem, „kdo bi bil poklican, da reši naše narodne probleme, kdo nam pokaže naše narodne ideale, kdo jim ustvari dušo", kdo naj bi bil vodnik zaničevanega in teptanega slovenskega naroda, „kdo in kje je naš Mozes, ki nas povede preko razburkanega morja"?

Tako izzveni Prepeluhov najznamenitejši spis v poziv kulturnim delavcem, ki je „v njih srcih in možganih zgoščena duševna, umstvena moč naroda", naj stopijo na čelo narodu v njegovem boju za svobodo — na mesto „demagogov in koristolovcev", ki so bili v polpretekli kulturni dobi prekričali kulturne delavce in se vrinili ljudstvu za vodnike. „Ali naj tudi v prihodnosti gospoduje nad našim narodom pohlepni tujec in koristolovski demagog? Ali naj še nadalje hlapčuje na svoji rodni domačiji, v tujini pa se izgublja med masami kulijev neciviliziranih narodov?"

Preden preidemo h komentarju tega programa, čujmo še naslednjo njegovo avtentično razlago: „Moj socialni program, ki sem ga duševno ustvarjal že pred vojno", je pisal Prepeluh 7. I. 1918 iz Kočevja dr. Ivanu Prijatelju, „gre poglavitno za tem, da se izvede kmetiška in industrijska odveza naše zemlje. Vsekakor, mislim, je to ideja, ki bi razumljivo povedana morala dvigniti maso našega naroda. Jaz si samoodločbo mislim kot socialno osvoboditev naših delovnih sil."

V „Problemih malega naroda" najdemo vsa že znana nam Prepeluhova dotedanja spoznanja o slovenski narodni in socialni krizi popolnoma dozorela. Na njih osnovi je začrtal Abditus sedaj pravi program demokratične revolucije slovenskega ljudstva za narodno osvobojenje, za odstranitev ostankov fevdalizma in za uničenje ali vsaj oslabitev moči tujega kapitala na slovenski zemlji.

Do vojne je zastavljal Abditus narodno vprašanje kot vprašanje demokratizacije in federalizacije Avstrije, sedaj pa ga je postavil kot vprašanje revolucije. Njegova „politična avtonomija" v „Problemih malega naroda" pomeni popolno politično samostojnost slovenskega naroda na njegovem ozemlju. Boj za politično samostojnost mu je zadeva vsega naroda, ki bo tako prišel do trdnih osnov za svoj vsestranski gmotni in kulturni razvoj. Svoje upanje opira na zmago demokratične ideje samoodločbe narodov, gesla „svobode malih narodov", ki so ga v svojem boju proti nemškemu imperializmu in z njim zvezanima mnogonarodnostnima državama Avstro-Ogrski in Turčiji proglašale zapadnoevropske države in po marčni revoluciji l. 1917. tudi nova Rusija. V poglavju o politični samostojnosti navaja Prepeluh Balfourovo izjavo v angleškem parlamentu od julija 1917: „Narodi morajo sami izdelati magno charto svoje svobode, oprto na njihove lastne ideje, na njih zgodovino, tradicije in težnje glede bodočnosti" (30). Težišče boja za narodno osvobojenje polaga Abditus v slovensko ljudstvo samo in vodnika, ki mu ga je izbral v kulturnih delavcih. O kakih nevarnostih za pričakovano narodno svobodo ne razpravlja in jih le takole omenja: „Tuja ljudstva se tepó za našo zemljo, raztrgati in opleniti hočejo slovenski rod. Naša prirodna bogastva so cilj njihove pohlepnosti" (42).

Agrarno vprašanje je Abditus l. 1909. zastavljal kot vprašanje „radikalne družabne reforme", sedaj pa zahteva „razlastitev tistih, ki so nas razlastili", torej agrarno revolucijo, ki naj radikalno pomete s fevdalnimi preostanki.

Narodno-osvobodilna revolucija naj poleg veleposestev vrne narodu tudi podzemeljske zaklade in vodne sile, ki

naj preidejo v kolektivno last naroda. Na temelju kolektivne lasti črnega in „belega" premoga naj si slovenski narod ustvari „narodno-kolektivistično" industrijo.

Ta točka Prepeluhovega programa iz l. 1918., ideja socializacije podzemeljskih zakladov in vodnih sil ter zamisel „narodno-kolektivistične" industrije, je sicer na videz socialistična, dejansko pa je državno-kapitalistična, kajti družbeni red bi ostal zasebnogospodarski, nesocialističen — ob izdatni socialni zaščiti in radikalni demokratični ureditvi, ki bi omogočala povzdigo „umstveno in duševno močnega človeka iz mase", ker bi odpravila „vsakršne gmotno-nasilne privilegije bodisi stanu ali rojstva" (29). Po izvedeni „kmetiški in industrijski odvezi naše zemlje" bi imeli v „slovenski demokraciji" gospodarsko okrepljenega in zadružno organiziranega kmeta, tujega nacionalnega pritiska osvobojene srednje sloje, delavstvo, industrijsko in poljedelsko, pa bolje socialno zaščiteno, premogokope, rudnike in vodne sile v rokah narodne države, ki bi pri ustvarjanju nove industrije vsekakor sodelovala z zadružnim zasebnim kapitalom. Ali tudi z ostalim zasebnim kapitalom? Abditus v tem pogledu ni docela razjasnil svoje zamisli „narodno-kolektivistične" industrije. Peter Jug (psevdonim socialista Filipa Uratnika) je v svojih mislih k Prepeluhovi knjižici („Ljubljanski Zvon" 1918, 375/6) dokazoval, da za ustvaritev „narodne" industrije ne zadostuje samo razlastitev tujih posestnikov naših narodnih zakladov, ampak moramo hkrati razvijati v naših ljudeh kapitalistično podjetnost. Tuja država je posojala mobilni kapital tujcem in zato se je pri njih laže razvijala industrija kakor pri nas; „v bodoče pa mora mobilno bogastvo oplojati tudi naša tla". Uratnik je očitno mislil samo na zasebno-kapitalistični razvoj nove narodne industrije. Prepeluhu je bila verjetno pred očmi zamisel, ki jo je bil izrazil že svoj čas v knjižici „Občina in socializem", naj bi industrijo razvijale občine s pomočjo dežele in države (zgoraj poglavje VII.) Vendar te zamisli tu ni ponovil, ker je menda čutil njeno utopičnost. Izvedljivost te zamisli je zavisela od tega, v

čigavih rokah so občine, dežela in država. Dokler so v rokah meščanstva, je naravno v njegovih rokah tudi razvoj industrije. V koliko je Abditus menil, da bi mogla zamišljena radikalna „slovenska demokracija" preprečiti nadaljnji razvoj kapitalizma in tako omogočiti malomeščanski družbeni solidarizem (glej NZ VIII. 1911, 118), je težavno presoditi spričo njegovega mnenja, da „razvoj kapitalizma še dolgo ne bo dovršen" in da je torej vprašanje socialistične družbene preobrazbe še popolnoma neaktualno. Kakor je bil že dobro desetletje prej uzrl vzor za mali slovenski narod v malih skandinavskih narodih, ki se v demokratično urejenih narodnih državah s socialnimi reformami dokaj uspešno branijo negativnih nasledkov razvoja kapitalizma, tako nekako si je zamišljal tudi zaželeni bodoči razvoj slovenskega naroda.

V „Naših zapiskih" je svoj čas (1912, 77) zapisal dr. Vladimir Knaflič, da bi bila naloga socialističnega delavstva, nuditi „močno oporo naprednemu meščanstvu ... pri delu za industrializacijo, notranjo kolonizacijo, avtonomijo itd.", torej odkrito jemal slovensko socialno demokracijo kot levo krilo meščanstva, ne da bi ga bil kdo iz kroga „Zapiskarjev" zavrnil. Ali ni Abditus s svojo nejasnostjo pod socialističnim videzom „narodno-kolektivistične" industrije dejansko objektivno potrjeval položaj, kakor ga je bil izrazil Knaflič? Morda ni hotel jasno odgovoriti na vprašanje, ali naj se tuja industrija socializira ali samo „nacionalizira", ki je dobilo praktičen pomen po prevratu, zaradi potrebne edinosti z bodočimi „nacionalizatorji"?

Prepeluhov program je bil radikalen program ljudske meščansko-demokratične narodno-osvobodilne revolucije. V njem je namenil proletariatu le zaščito pred prevelikim izkoriščanjem in politično enakopravnost ter s tem ocenil njegov protikapitalistični boj nekako kot še malopomembno — da uporabimo besede, s katerimi je Marx označil Francijo v l. 1848. — „delno dejstvo, ki še ne more dobiti vsenarodnega pomena". V njegovi perspektivi ni bil ves svetovni boj za socialistični družbeni red in za socialistično

sožitje narodov v nobeni zvezi z bojem za dovršitev meščansko-demokratične revolucije in za narodno osvobojenje narodov v Avstro-Ogrski. Le takó lahko razumemo, da Abditus ni posvečal nobene pozornosti velikim mednarodnim problemom socializma; zlasti je šel tudi mimo največjega, ali ne pomeni svetovna vojna zgodovinski začetek splošne krize kapitalističnega sistema, ki ni več okvir za nadaljnje razvijanje produktivnih sil, ampak jih samo še uničuje. Tako je Abditus svoje okence v svet mednarodnega socializma skoraj popolnoma zaprl.

Narodni in socialni program, ki ga je razvil v „Problemih malega naroda", je bil prikrojen in namenjen vsem slojem slovenskega ljudstva. Anton Loboda (psevdonim Antona Melika) je v oceni „Problemov" („Ljubljanski Zvon" 1918, 373/4) pritrdil Prepeluhovi analizi našega gospodarsko-socialnega položaja in pripomnil, da je v knjižici razviti gospodarsko-politični program „primeren, da postane idejna last vseh naših strank, bistven del našega narodnega programa" in „ne le pristaša ali voditelja socialistične skupine".

Vodstva v boju za izvedbo tega programa ni zaupal proletariatu, marveč — kulturnim delavcem. Ideja, naj bi se politično aktivizirali in odrinili strankarske prvake v stran kulturni delavci — Abditus je gotovo mislil predvsem na poglavitne naše književnike (Cankarja, Župančiča itd.) — je bila plod takratnih političnih razmer in Prepeluhove zadrege. Svetovna vojna je izpodkopala ugled strankarskim prvakom, „demagoškim voditeljem", in zdelo se je, da se njihovi predvojni strankarski boji ne bodo mogli več obnoviti. Videti je bilo naravno, da so liberalci utihnili s svojo petindvajsetletno „lajno", češ da je „brezdomovinski itd. klerikalizem" največja nevarnost za slovenski narod, in da so katoliški Slovenci odkrili, da je mogoče tovariško sožitje s Slovenci drugega svetovnega naziranja. Vendar so na čelu obeh strank še ostali stari ljudje, ki jim Abditus ni mogel pripisovati sposobnosti, da se bodo mogli iz svoje socialne konservativnosti povzpeti do radikalnega narodno in socialno osvobodilnega pro-

grama. Ker ni bil svojega pravilnega spoznanja, da stoji slovenski narod z ostalimi narodi Avstro-Ogrske na pragu meščansko-demokratične revolucije, zvezal s socialističnimi smotri delavskega gibanja in je te smotre pustil popolnoma ob strani, tudi ni mogel opreti svoje težnje po prenovitvi slovenskega narodnega programa na proletariat. Ta in njegova politična predstavnica, socialna demokracija, sta se mu videla vsestransko prešibka, da bi mogla imeti vodilno vlogo. Hrvatski socialist Vitomir Korać je v svoji oceni „Problemov malega naroda" (Novo Društvo 1918, 65) menil, da je izvor idealističnemu Prepeluhovemu naziranju — pomanjkanje močnega proletariata na Slovenskem, in še zapisal: „Abditus ne zida svojih upov na organizacijo in moč delovnega ljudstva, ampak ima intelektualce za nacionalnega mesijo, ki mora prevzeti vodilno vlogo vseh socialnih razredov." Ta izhod si je Abditus zamislil iz zadrege in v skladu z masarykovsko in nekaterimi podobnimi variantami „narodništva", ki se niso opirale na noben širši socialni sloj (n. pr. na kmečko ljudstvo, kakor že dotlej nekatera, pri nas še skoraj popolnoma neznana agrarna gibanja pri vzhodnoevropskih narodih).

XII.

Prepeluh je verjetno menil, da bo s svojo poglobljeno in vsestransko razvito analizo prodrl predvsem v socialni demokraciji. Ob njo se ni prav nič zadel v svoji razpravi „O naših narodnih problemih", ki jo je priobčilo njeno novo glasilo „Naprej". Smer njegovega programa je sicer vodila mimo in proč od njene tradicionalne politične ideologije, toda bila je z njo v manjšem protislovju, kakor njegova idejna smer v drugem razdobju predvojnih „Naših zapiskov". Na čelu socialne demokracije ni bil več Etbin Kristan, ampak se je v njej pravkar Anton Kristan povzpel do odločilnega vpliva: bil je gospodar novega dnevnika. Anton Kristan ni bil nikdar „ortodoksen" in je presojal ideje po čisto praktičnem kriteriju, koliko neposrednega

uspeha obetajo. Publicistično delo svojega sobojevnika iz mladih let Prepeluha je vedno spremljal z zanimanjem in je napisal n. pr. o „Socialnih problemih" l. 1912. ugodno oceno za dunajsko socialnodemokratsko revijo „Der Kampf". Zakaj ne bi sprejel programa, ki ima za osnovo najverjetnejšo perspektivo in si utegne z njim socialna demokracija osvojiti pomembno mesto v slovenskem političnem življenju? Kakor vse kaže, Prepeluh ni mislil, ko je napisal in izročil „Napreju" v objavo svojo razpravo, da bo prišel tako kmalu v ostro politično nasprotje z vodstvom socialne demokracije in da bo v tem boju radikalno „prelomil s tradicionalnim socializmom pri nas" (dr. Lončar), to je z ideologijo socialne demokracije, od katere se je bil, kakor smo videli, že davno zelo oddaljil.

Enako spoznanje, da je v Avstro-Ogrski na dnevnem redu meščansko-demokratični in narodno-osvobodilni prevrat, je bilo med slovensko socialistično inteligenco splošno. Ustrezalo je njenemu čustvenemu odporu proti polfevdalni črnorumeni monarhiji. Saj sta masarykovce in pozneje tudi mlajše inteligente pripeljala v socialno demokracijo bolj odpor proti „vsezaverodomcesarjevstvu" slovenske meščanske politike in perspektiva, da bo socialistično gibanje s svojo naraščajočo močjo izsililo v Avstriji znosnejše narodne razmere (narodno avtonomijo), kakor pa ideje proletarskega socializma. V svetovni vojni jih je popolnoma prevzela misel za razbitje podonavske ječe narodov. Dejali so si, da je usoda zatiranih avstrijskih narodov odvisna od vojne zmage ali poraza. Razpad socialistične internacionale ob nastopu vojne jim je dokazoval, da stari internacionalizem ni bil življenja zmožen. Niso imeli socialističnega zrelišča, s katerega bi bili načelno obsodili ravnanje večine socialističnih strank v vojni in razmišljali o pogojih internacionale, ampak so zgolj z lastnega nacionalnega stališča obsojali zavzemanje nemške socialne demokracije za nemški imperializem in avstrijskih nemških socialnih demokratov v prid ohranitvi Avstro-Ogrske. Pri tem so se opirali na zgled češke socialne demokracije, ki se je bila

že pred vojno iz narodno-političnih razlogov organizacijsko popolnoma ločila od avstrijske nemške socialne demokracije. Ni si bila sicer izbrala nobene načelno drugačne rešitve narodnega vprašanja v Avstriji, toda boja za češke narodne zahteve ni hotela prepuščati češkim meščanskim strankam in hkrati se je hotela najučinkoviteje ubraniti njihovim popularnim očitkom, da je kakor koli odvisna od nemške socialne demokracije. Ko je končno izvedla tudi ločitev čeških strokovnih organizacij od nemških, je prišla v oster spor z avstrijsko nemško socialno demokracijo, a je vztrajala na svojem stališču tudi potem, ko jo je mednarodni socialistični kongres v Kopenhagenu l. 1910. skoraj enoglasno obsodil iz načelnega razloga, da je „enotnost strokovnih organizacij bistven pogoj za uspešen boj proti izkoriščanju in zatiranju". Tako imenovani „češki separatizem", ki se mu je upirala tudi precej majhna manjšina čeških socialistov („centralistov"), je zadal „avstrijski internacionali" hud udarec. Slovenski socialni demokraciji takrat niti na misel ni prišlo, da bi sledila češki, v bistvu zaradi njene šibkosti; z ločitvijo bi se bila obsodila na še večjo brezpomembnost in tudi ne bi mogla dejansko prav nič okrepiti svoje pozicije na Štajerskem in Koroškem, zapravila pa bi z narodnega stališča dragoceno zvezo z italijanskimi socialisti na Primorskem, ki niso bili iredentisti in so morali iz načelnih razlogov in zaradi zveze s slovenskimi socialisti vsaj v neki meri ščititi narodni razvoj slovenstva v Trstu. Natančneje se s tem vprašanjem na tem mestu ne moremo baviti. Navedli smo le najnujnejše, da je razumljivo ostro odklonilno stališče slovenske socialne demokracije do češkega separatizma, ki je prišlo do izraza na njenem VIII. zboru l. 1912. v Ljubljani. Na njem je edini Anton Kristan poizkusil nekako zagovarjati češko socialno demokracijo, za kar pa je žel hrupen protest zbranih delavskih delegatov, in je moral dr. Dermota, ki je bil napadan, ker je priobčil v „Naših zapiskih" Benešev zagovor separatizma, ugotoviti: „V slovenskem delavstvu ni separatizma, niti separatističnih zarodkov" (Zarja št. 295

od 31. V. 1912). To dejstvo pa moramo imeti pred očmi, da bomo razumeli, kako lahkó je slovenska socialna demokracija l. 1917. zavrnila novi „separatizem", ki so ji ga sedaj priporočali socialistični intelektualci.

L. 1917., ko je moral absolutizem v Avstriji popustiti in se je zopet začelo politično življenje, sta dva dogodka spravila socialno demokracijo v ospredje tudi pri nas: ruska marčna revolucija, v kateri so ruski socialisti (menjševiki) vrgli v svet geslo, naj se konča vojna s sklepom miru „brez aneksij in kontribucij ter na osnovi samoodločbe narodov", in pa sklicanje mednarodne socialistične konference v Stockholmu. Videti je bilo, da bo morda sedaj vendarle mednarodno socialistično gibanje odločilno poseglo v svetovno politično dogajanje in izsililo mir. Socialisti vseh narodov so se izjavljali za mir in znova se je budila vera med socialističnim delavstvom v njegovo mednarodno poslanstvo.

Za ves ta socialistični boj pa socialistični intelektualci, ki so mislili le na narodno osvobojenje, niso imeli smisla, kakor tudi socialna demokracija ni imela smisla za njihovo perspektivo, naj bi se vojna nadaljevala do poraza Nemčije in do razpada Avstro-Ogrske. V skladu s svojo dotedanjo smerjo je socialna demokracija menila, da se narodna in ostala družbena vprašanja tičejo zgolj ali vsaj v pretežni meri „meščanstva", to je buržoazije, srednjih slojev in kmetov. S temi rečmi naj opravi „meščanstvo" samo, mednarodni proletariat pa ima ščititi predvsem svoje skupne krušne koristi in se boriti za mir. — To je ozadje spora med socialno demokracijo in „socialistično omladino".

Socialistični intelektualci so menili, da bodo zlahka uveljavili svoje stališče v socialnodemokratski stranki in ji dali politično smer. Glavna urednica „Napreja" je bila Alojzija Štebi, bivša sourednica predvojne „Zarje". V uvodnem oklicu izdajateljstva in uredništva „Napreja" (št. 1 od 15. VII. 1917) je spretno nakazala novo smer v taki obliki, da je bila povsem v skladu z osnovnimi načeli socializma. V oklicu čitamo:

„Bistvo internacionale — organiziran boj mednarodnega proletariata proti kapitalističnemu družabnemu redu in proti imperializmu — je danes prav tako nedotaknjeno, kakor je bilo pred vojno. Vojna je dokazala edinole to, da je... bila internacionala premalo internacionalna in premalo nacionalna... Premalo je upoštevala, da ni odvisen družabni razvoj le od socialnih gibal, temveč tudi od nacionalnih... Stremljenje narodov po samoohranitvi, po višji kulturi, po neodvisnosti se je izpremenilo med vojno v divje sovraštvo med narodi. Od nekdaj je naloga socialne demokracije, da poizkuša izravnavati nasprotstva med narodi, poudarjajoč one skupne naloge narodov, ki jih imajo napram človeštvu, da se odločno zavzema za osvoboditev zatiranih narodov, da podpira z vso silo kulturna stremljenja svojega naroda. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka nikakor ne prezira dejstva, da je narodnostni obstoj slovenskega naroda ogrožen... Zato zastopa povsod in vselej narodnostne težnje Slovencev. Slej ko prej pa bo ostro nastopala proti vsakemu šovinističnemu gibanju... Ko so gojile slovenske buržoazne stranke še najozkosrčnejšo lokalno politiko, je že nastopala jugoslovanska socialna demokracija za skupno avtonomijo slovanskih narodov na jugu. Do najnovejšega časa so prezirale slovenske meščanske stranke praktično delo za to idejo, šele vojna jih je dvignila iz njihovega tesnega obzorja. Jugoslovanska socialna demokracija bo delovala z vso silo za združitev jugoslovanskih narodov v avtonomno skupino in za to, da ohrani vsak teh narodov svojo kulturno samostojnost."

Spor v socialni demokraciji se je začel s člankom „Narodna in mednarodna misel" (Naprej št. 25 od 12. VIII. 1917), ki ga je napisal M. Rule (psevdonim dr. Milana Lemeža). Ta je napadel stari internacionalizem, češ da je v teoriji propovedoval prav za prav breznarodnost delavstva, v praksi pa priznaval vladajoče narode in potrjeval raznarodovanje pripadnikov tistih narodov, ki še niso toliko srečni, da bi živeli v lastni narodni državi. Hkrati je dokazoval, da nemški socialisti v praksi niso narodno pravični: pospeševali so ponemčevanje slovenskega delavstva po štajerskih in koroških industrijskih krajih, „Arbeiterzeitung" je med vojno pisala v imperialističnem duhu, n. pr. „da se mora jugoslovansko narodnostno načelo podrediti nemško-madžarski državni ideji", v svoji izjavi za stockholmsko konferenco nočejo priznati avstrijskim narodom pravice do samoodločbe [ampak le pravico, da si — pribore avtonomijo!]. Stari „brez-

domovinski" internacionalizem, ki sta ga formulirala Marx in Engels, je ocenil Rule kot proizvod židovstva, ki res nima domovine. Članek je izzval živo polemiko v „Napreju". Proti njegovi tezi sta pisala M. Č. (Melhior Čobal v št. 29) in i. r. (Ivan Regent v št. 46 in 47), zanjo pa Gh (Golouh v št. 28 in 60) in X. Y. (domnevno Alojzija Štebi v št. 36). V polemiko je posegel tudi Abditus in takoj s svojim prvim člankom „Ideja ali dogma?" (št. 59 od 22. IX. 1917 — tri dni prej je izšel v „Napreju" zadnji odstavek spisa „O naših narodnih problemih") stopil v središče boja.

V uvodnem odstavku kaže Abditus na „strašen zgled" ruskih boljševikov, ki „so s svojo agitacijo za ideje, ki niso v skladu z današnjimi realnimi razmerami na Ruskem, pripravili svoji domovini katastrofo... postali sovražniki lastnega ljudstva in njegove svobode". To je pisal Abditus poldrugi mesec pred rusko novembrsko revolucijo, dva meseca po zatrti julijski vstaji petrograjskega delavstva in dela vojaštva ter neposredno po likvidaciji protirevolucionarnega udara, ki ga je pripravljal general Kornilov z delom vojske proti vladi Kerenskega. Abditus se je očitno opiral na edino dostopno mu analizo ruske revolucije Demetrovićevo (v „Hrvatski Njivi" in v prevodu v „Napreju" št. 31 in 32). Juraj Demetrović je presojal rusko revolucijo kot meščansko revolucijo, ki omogoči zgodovinsko poslanstvo buržoazije. Zmotno je mnenje doktrinarnih fanatikov, da je že prišla ura za uresničenje socializma. Tudi za ruske socialiste je prav tako kakor za socialiste povsod edina politika, ki ustreza razmerju družbenih sil, sodelovanje v meščanski vladi in podpiranje narodne obrambe. Boljševiki ne računajo z realnostjo in so kot ideologi socialne revolucije prava nesreča za demokratično revolucijo, ki so jo prvič ugonobili l. 1905. ter jo tudi sedaj privedli na rob propada. Rešila se je le tako, da je porazila boljševike; v porazu julijske vstaje v Petrogradu je videl Demetrović dokončni poraz boljševikov in je zaključil: Tudi nesorazmerni vpliv zmernega socializma (menjševikov) v Rusiji in njegovega pacifizma bo nujno padel. Stockholm

ostane epizoda. Vodstvo v vprašanju vojne in miru v antanti prevzame zopet zapadnoevropska demokracija skupaj z Wilsonom. Rusija pa mora v sedanjem stanju svetovne vojne rešiti svoje edinstvo, ki so ga boljševiki žrtvovali, ko so propovedovali pravico samoodločbe Fincev itd., ne da bi pomislili, da bi se s tem samo Rusija razkosala, na ostalem svetu pa ne bi bila uresničena misel samoodločbe narodov. Socialna demokracija ostalih narodov razen ruskega ne kaže volje za revolucionarstvo. Zato ne more biti socialna demokracija v celoti nosilka ideje narodnega osvobojenja, samoodločbe narodov. Nekaterim [nemški in avstrijski socialni demokraciji] gre samo za dosego miru po vsej sili brez rešitve spornih narodnih in mednarodnih vprašanj. Samoodločba narodov se torej lahko reši le z vojno [to se pravi: z zmago antante]. Kakor vidimo, je Demetrović pisal zelo spretno in javno propagiral antantofilstvo! Abditus je v celoti prevzel njegovo gledanje na rusko revolucijo, v kateri mu je bilo prav tako kakor Demetroviću obsodbe vredno vse, kar je sililo k miru ne glede na nemški imperializem in nevarnost njegove zmage nad antanto, ako se Rusija izloči iz nje.

Po uvodnem odstavku nadaljuje Abditus takole:

„Socializem je ideja. Prenesena v življenje dobi obliko, kakršno ji pritisnejo realne razmere... Poznamo nemški, angleški, ruski, francoski itd. tip socializma. Sodobni socializem namreč ni dogma, ampak spoznanje raznolikih potreb in zahtev resničnega ljudskega življenja. Narodi so različni. Njihove gmotne in kulturne razmere, njihova civilizacija, običaji, jezik, psiha — kako raznoliko, pisano je to polje. Ideje, ki se hočejo udejstvovati, morajo upoštevati to raznolikost realnega življenja, zakaj so kakor cvetlice, ki rabijo prikladno zemljo in razumnega gojitelja."

To pojmovanje socializma kot „ideje" ni preveč jasno, če ga pobliže pogledamo. Jasno je le, kolikor mu gre za konkretizacijo splošne družbeno-politične teorije na posebne zgodovinske in socialne razmere različnih narodov in pa za ugotovitev, da dobiva socializem poseben narodni pečat, o čemer smo že govorili. A zdi se, da gre Abditus še dalj, do zanikanja mednarodnega značaja socializma. Saj ne ostane od splošnega bistva socializma nič več, če razmislimo o obeh

primerih, ki jih navaja Abditus dalje, da bi pokazal, „kako ideje na različne narode različno vplivajo". Prvi primer: Nemci imajo največjo socialistično organizacijo na svetu, so socializem znanstveno predelali in tudi v njem, kakor v vsem, uveljavili konsekventnost razuma; a vendar niso mogli izvesti parlamentarizacijo svoje vlade, ker „so element, ki ne čuti demokratično". Drugi primer: V Rusiji pa je majhna in na več smeri razbita socialistična organizacija vrgla carizem in privedla demokracijo do zmage; ruskemu delavcu in inteligentu je socializem predvsem čustvo, ruski narod je po svoji duši demokratičen. Ob teh dveh primerih se socializem res da „kakor megla v nič razide"! V tej preprosti idealistični razlagi zgodovinskih dogodkov s pomočjo nekakih splošnih narodnih, demokratičnih in nedemokratičnih, čustvovanj in ne glede na posebni socialni in politični razvoj narodov pa ne moremo videti kaj več, kakor ilustracijo za različnost socializma, zvezano s posebnim izrazom razočaranja nad nemškim socializmom, ki je tako odrekel, in zadoščenja nad uspehom ruskega socializma. Saj je Abditus oba primerjal manj v ilustracijo prejšnjih ugotovitev, kakor v oporo nadaljnjim mislim:

„Slovenci smo doslej imeli vedno le nemški tip socializma pred očmi. Socialne ideje smo zajemali iz nemških virov, kakor pretežno vsa ostala naša kultura. Prezrli smo, da je naša slovenska natura drugačna kot nemška, da so naše gospodarske, kulturne, jezikovne in narodne razmere drugačne kot nemške. Ker je socializem to pri nas preziral in se hotel uveljaviti kot dogma, ni našel za svojo rast ugodnih tal; zato socializem pri nas ni mogel zbuditi táko socialno, kulturno in demokratično gibanje kot drugje."

Tu Abditus posredno in morda le podzavestno opozarja na svoj program, ki ga je izdelal in ki bi mogel zbuditi veliko socialno, kulturno in demokratično gibanje med slovenskim ljudstvom, ker odgovarja na njegova poglavitna vprašanja in pritožbe. Nato pristopa k perečim spornim vprašanjem takole:

„Mislim, da bi tisti, ki med nami n a m propovedujejo mednarodnost, storili bolje, ako bi zaenkrat o tem poučili Nemce. Nemci razumejo mednarodnost in enakopravnost za druge, ne tudi za sebe. Ko je bil letos otvorjen avstrijski parlament, so

nemški socialisti tako rekoč zlezli pod klop, namesto da bi mošk. in odkrito zahtevali, da bodi vsak narod svoboden pri določevanju svoje usode.[17] To bi bilo demokratično in socialistično. Ravnotako je z njihovo spomenico, ki so jo pripravili za stockholmsko konferenco, v kateri pripovedujejo, da si morajo avstrijski narodi šele priboriti svojo avtonomijo... Da svoje oportunistično ravnanje nekoliko opravičijo... pravijo, da Čehi, Slovenci, Hrvati itd. niso narodi, ampak narodnosti..."

Brez težav nam postaja očito, zakaj je prav za prav v bistvu šlo pri tem uporu proti nemškemu socializmu (vzporeden upor je bil v češki socialni demokraciji). Tisti, ki so čutili, da bije ura hegemonistični Avstro-Ogrski, so morali biti prav do dna razočarani nad avstrijsko-nemško socialno demokracijo, ko so jo videli med branitelji Avstro-Ogrske. Njena imperialistična in oportunistična politika, ki ji ni bilo mar osvobojenja narodov, jih je odbila in na njen neupravičeni nacionalizem so odgovorili s svojim upravičenim. Abditus pravi dalje:

„Slovenski socialisti se ne morejo postaviti izven naroda, katerega del so in ostanejo... Mi čutimo naše narodno zatiranje prav tako kot socialno. Slovenski delavec, mali kmet, nižji uradnik so po svojem socialnem bistvu in po svoji narodni psihi demokratičen element... V tej veliki dobi ne moremo drugače, kot biti edini s svojim narodom, z dušo in telesom sodelovati v boju za njegovo svobodo. V narodnem pogledu stojimo na stališču znane jugoslovanske deklaracije, zakaj strašno bi bilo, ako bi si le za trenutek pomišljali nastopiti proti osvobodilnim stremljenjem naroda, katerega sinovi smo. Popolna teritorialna avtonomija v zedinjeni Jugoslaviji — to je naše geslo v tej veliki dobi. Ko dosežemo svojo narodno svobodo, bo naš boj za demokracijo in ideje modernega socializma vse bolj uspešen, kot je bil doslej. Kadar bomo svobodni in samostojni, bomo šele mogli misliti na potrebne zveze z drugimi — na mednarodnost. Zgledu ruskih boljševikov ne moremo slediti."

[17] Dr. Otto Bauer je v svojem prvem članku po vrnitvi iz ruskega vojnega ujetništva nekaj tednov pozneje zapisal tele pikre besede o nastopu nemških socialnih demokratov v avstrijskem parlamentu l. 1917.: „Žalostno je bilo videti, kako je stari Viktor Adler, ko je prvič po treh letih spregovoril v parlamentu, milo in modro prigovarjal Čehom, naj se vendar odrečejo svoji državni suverenosti... (nastopil) proti strastno samozavestnemu narodu, ki razbičan od brez primere velikega doživetja zahteva zase pravico samoodločbe!" (Der Kampf 1917, 325).

H koncu se je vrnil k svoji tezi o socializmu kot ideji in zapisal: „Da moremo idejo uporabiti, moramo proučiti zgodovino naroda, katerega del smo, njegove lastninske, kulturne, verske razmere. In spoznati moramo sami sebe, svojo narodno dušo. Tako postane socializem tudi med Slovenci živa ideja, ne mrtva dogma, kot je bil doslej." Nato je odstavil z dnevnega reda vprašanje internacionale: „Prvo, tako zvano Marxovo internacionalo je razbil ruski nihilist Bakunin. Druga internacionala je bila popolnoma drugačna od prve. Razbila jo je svetovna vojna. Če pride tretja, je danes še zelo dvomljivo. Gotovo pa je, da če pride, bo popolnoma drugačna, kot je bila prva in druga." In članek je zaključil z novim geslom, ki se ne ozira na mednarodni značaj socialističnega delavskega gibanja: „Jugoslovanski delavci, združite se!"

Članek je bil po svoji smeri hud udarec po tradicionalni ideologiji socialne demokracije. In ta udarec je bil zlasti hud, ker ga je zadal ugledni socialistični publicist in ideolog Abditus. Izzval je Antona Kristana, da je dolgovezno (pod psevdonimom Verus v člankih „Da se razumemo", št. 62, 65, 67 in 68) zagovarjal dotedanji razvoj slovenske socialne demokracije, ki je „na celi črti na pravi poti" in bo „prav tako izpolnila svojo dolžnost do jugoslovanskega naroda kakor do skupnosti razredno zavednega proletariata vseh dežel, narodov in ver" (št. 68). Zaenkrat naj ostanejo odnosi socialne demokracije na vse strani taki, kakršni so bili doslej; v narodno-političnem pogledu zadostujejo tivolska resolucija, brnski narodnostni program in ostali predvojni sklepi. O možnosti, da bi se dogodki drugače razvijali, kakor je bilo mišljeno pri teh, avstrijskega okvira se držečih in reformističnih sklepih, Verus ne govori.

Preden je Abditus napisal svojo repliko, iz katere bomo spoznali še nekaj Verusovih ugovorov, je stopila polemika v drugo etapo s člankom E. Remova (drugi psevdonim dr. Milana Lemeža) „Kritične misli" (št. 71), ki ga je podprla urednica Alojzija Štebi z dvema zaporednima uvodnikoma (v št. 73 in 74). Verus je (v št. 77 od 13. X.) še v blagi obliki

zavračal Remova, dva dni nato pa ga je presenetila Prepeluhova replika v originalni obliki dialoga. Izvrševalni odbor ali bolje štirje njegovi člani (Anton Kristan, Josip Petejan, Josip Kopač in Melhior Čobal) so bili na seji 13. X. sklenili, „naj se sedaj, ko se še priobči Verusov članek, debata v ‚Napreju' zaključi". To obvestilo je prejela uredniča 15. X. hkrati z naročilom, naj vse polemične članke, ki jih še prejme, predloži komisiji, ki bo odločala o priobčitvi. Prepeluhov „Dialog na prózoru" je izšel prav ta dan (15. X. v št. 78).

Verus se je skliceval na tivolsko resolucijo, češ da pove vse, kar vsebuje majniška deklaracija. Abditus mu pojasnjuje: „Deklaracija je bila političen čin vsega naroda, tivolska konferenca pa je izrekla narodno-politično hotenje ene stranke." Nato pa se loti tiste točke tivolske resolucije, ki je bila že ob njenem sklepanju sporna:

„Vi pravite, da se hočemo (Jugoslovani) kot enoten narod ‚konstituirati'. Zdi se mi, da Vam problem ni povsem jasen. Narodi so tu, bili so tu že davno pred nami. Poznam slovenski, hrvatski, srbski narod... Po Vaših besedah bi se dalo sklepati, da smatrate ‚narod' za politično skupino. Jaz mislim, da je narod sociološka tvorba. Vsak narod ima svoje narodne interese in svojo psiho. Med narodne interese prištevam tudi narodno-gospodarsko strukturo, politično svobodo, kulturni razmah. Narodna psiha se izraža predvsem v jeziku, tudi književnem jeziku, v značaju, običajih, čustvu. Vse je že tu, več ali manj popolno. Kako si torej predstavljate ‚konstituiranje'? Kaj je to? Stremimo le za tem, da se ujedinimo, politično ujedinimo z nam sorodnima narodoma... Stremimo torej po jugoslovanski državi."[18]

[18] Temu vprašanju je malo kasneje posvetil Abditus poseben odstavek v neki oceni, priobčeni v „Ljubljanskem Zvonu" 1917, št. 11. Knjižica, ki jo ocenjuje, se je vprašanja notranje ureditve jugoslovanske države dotaknila le z opomnjo, da bodi slovenski književni jezik enakopraven s srbskohrvatskim. Abditus pripominja: „To je nekak migljaj, ki potrebuje razjasnitve. Vprašanje stoji pred nami: ali smo narod ali nismo... Edini državni narod med Jugoslovani — ako izvzamemo Bolgare — so Srbi. Če smo Slovenci in Hrvati zgolj ‚narodnost', potem bi se naš pravni položaj tudi v bodoči Jugoslaviji bistveno ne izpremenil: Srbi bi bili vodilna skupina v državi. Zato ni nikdar dovolj poudarjeno, da smo Slovenci narod, že od Trubarja dalje, ki ima svoje narodne interese in svojo psiho. Ne stremimo torej za tem, da se kot so-

Abditus je ostro izzval Verusa, naj se ne izmika glavnemu vprašanju in pove: „Kako zagovarja Vaša demokratična misel in socialistična duša tak način rešitve našega narodnega problema [kakršnega zagovarja dr. Karl Renner s svojo zamislijo personalne kulturne narodne avtonomije]? Ali se strinjate z načelom, ki ga je izrazila nemška socialna demokracija v svoji spomenici za Stockholm? Da ali ne? Samo ‚da' ali samo ‚ne', vse drugo je pridiga."

Na več mestih „Dialoga" je bil Abditus hudo oseben in bolj kakor oster. Posredno očita Kristanu „trgovino z oportunizmom". Stvarno pa zavrača Verusovo trditev, češ da se o kaki podrejenosti slovenske socialne demokracije nemški ne more govoriti:

„Nobene koristi ni od tega, ako potvarjamo resnice. Bili smo majhni, sami si nismo vedeli pomagati. Bili smo žrtev žalostne dobe domače reakcije, nizke kulture domačih oblastnikov, zakrknjene konservativnosti oficielne slovenske politike in plehkega demagoštva njenih predstavnikov, ki so čuvali nad še spečim slovenskim ljudstvom. To ni bila naša sramota, to je njih zgodovinska sramota. Naš nemški socialistični vodnik je skrbel, da smo miselno in čustveno prehitevali svoje domače nasprotnike — um eine Pferdelänge. To je bil zgolj socialni boj, danes za nas zmagonosno dobojevan. Danes smo priznani. Sedaj ... spoznavamo: poleg socialnega moramo izvojevati tudi svoj narodni, kulturni in jezikovni boj ... Sedaj hočemo misliti s svojo glavo."

Pri vprašanju centralizma v strokovnih organizacijah spominja poleg drugega tudi „na birokratično zajezovanje mezdnih gibanj na slovenskih tleh, na omalovaževanje socialnih bojev slovenskega delavstva, na germanizatorične tendence nemške organizacije na Koroškem in Štajerskem, na preziranje narodnih momentov itd." „Vse je bilo samoobsebi umevno in nujno", pravi dalje, „dokler je bil slovenski delavec onemogel in slab in zaničevan od svojcev, dokler je mogla biti mednarodna stanovska organizacija pravična vsem, resnično skupna vsem ... Prišel je čas, da

---

ciološka enota utopimo v jugoslovanstvu, temveč za tem, da se politično ujedinimo s Hrvati in Srbi" (LZ 1917, 612). Prav tam je podal Abditus temeljito kritiko Rennerjeve „personalne" narodne avtonomije.

se tudi slovensko delavstvo osamosvoji, da se v upravi svoje organizacije reši tujih vezi, da bo svobodno moglo pospešiti svoj korak."

Prepeluhov „Dialog" je bil po obliki hudo osebno izzivalen, kar nikakor ni moglo biti v prid nadaljnjemu stvarnemu teku polemike. Kristana je moral razkačiti, kakor je v naprej prav videla urednica (v pismu Prepeluhu od 13. X.), ki pa ga je menda s tem večjim veseljem priobčila.

Med 16. X. in 1. XI. je priobčil „Naprej" le dva Tumova daljša stvarna članka o taktiki stranke. Tuma je zastopal radikalno smer v smislu takratne nemške in avstrijske socialistične levice. V članku „Češki spor" (št. 81—83) je kritiziral oportunizem avstrijske nemške socialne demokracije in priznal, da je težnja po samoupravi slovenskih strokovnih organizacij naravna in upravičena. Hkrati se je nekoliko kritično pobavil z idejami opozicije v češki socialni demokraciji, ki je prav tako iskala novo socialistično ideologijo kakor Abditus pri nas. Navedel je misli, ki jih je napisal v češki socialistični reviji „Akademie" J. H. Nový: „Hoče najti nov ideal češkemu delavcu... Ne more pa povedati nove vsebine novega ideala! Pred očmi mu je nov tip češkega socializma. Univerzalnega internacionalnega socializma ni, obstoji le narodnostni tip socializma, kakor je posebni francoski, ruski, angleški, nemški socializem itd.... Povsod preminjata socializem vpliv miljeja in primes narodnega življenja. Izdelati se mora torej poseben češki socialistični tip in program. Ta mora biti izveden iz posebnih ekonomičnih razmer češkega naroda, iz njegove ‚duše', njegovih ‚velikih tradicij' in njegovih sedanjih stremljenj." K tem mislim, ki se čisto krijejo s Prepeluhovimi, pripominja Tuma: „Same lepe besede, sama živa želja po izboljšanju, katera danes ne navdaja le češke socialne demokrate, ampak tudi nas skromne slovenske in socialne demokrate vsega sveta!" Ker pa odklanja nacionalistično stališče opozicije, Tuma „s pomisleki sledi novemu gibanju, dokler se ne otrese prvega fanatizma in dokler nam ne poda obečanih

novih idej, ki naj bi socialno demokracijo res preosnule in oživile". To je vsekakor zapisal predvsem na naslov Prepeluha in ostalih „mladih", kakor so jih tedaj začeli nazivati.

Že v prvem, zlasti pa v drugem članku („Nekritične misli", št. 90 in 91) je Tuma odločno odklonil nazor, naj bi bila osrednja točka programa socialne demokracije — narodnostni boj, ki bi privedel do popolne ločitve dotlej v Avstro-Ogrski skupaj živečih narodov. Zagovarjal je tako s socialističnega stališča kakor s stališča interesov češkega, slovenskega in drugih šibkih narodov nasprotni nazor avstrijske socialne demokracije, da se podonavsko prirodno prometno-gospodarsko ozemlje ne sme razbiti. Isto mu je veljalo tudi za rusko ozemlje. Le v okviru obeh teh držav je treba „priznati samoodločevanje narodom na njih lastnem ozemlju in samoodločevanje v državni skupnosti na zunaj", priznati „polno samoupravo vsaki narodnostni skupini, a strniti vse te samoupravne skupine v veliko gospodarsko državno skupino, ki je sposobna vzdržati razvoj gospodarstva v smeri napredka in univerzalnosti".

V „Napreju" je sledila še tretja, kratka praska. Uredništvo, ki je bila medtem že odpovedala službeno razmerje, je priobčila članek „K vprašanjem naše taktike" (št. 93 in 94), ne da bi ga bila predložila komisiji. Napisal ga je P. St. (psevdonim Frana Erjavca), ki je v precej brezobzirnem tonu napadal socialno demokracijo kot „narodno indiferentno" in med drugim zapisal: „‚Proč od Nemcev!' mora biti naše geslo, le tedaj bomo našli pot do svojega naroda, naroda agrarnih proletarcev." Erjavčeve prenapete argumente je Verus laže zavračal in je s svojimi članki „Naša taktika" (št. 95—7 od 5. do 7. XI. 1917) zaključil polemiko, ki je „prešla dopustne meje". Tako je bila skupini socialističnih intelektualcev odvzeta javna tribuna. Prepeluhova pretnja (v pismu dr. Tumi od 23. X. 1917), da bodo „apelirali naravnost na organizacije", je bila strel iz prazne puške, ker ti intelektualci po večini niso imeli nobenih zvez z delavskimi organizacijami. Na X. strankin zbor o božiču 1917 je poslala opozicionalne delegate le tržaška organizacija (vpliv

Golouha in dr. Ferfolje); poleg tega se je poznal vpliv opozicije (dr. Lončarja) še pri idrijski delegaciji. Socialnodemokratsko delavstvo se je trdno držalo svoje stranke in poslušalo predvsem novice o novem novembrskem prevratu v Rusiji, ne da bi bilo nenaklonjeno splošnemu narodnemu gibanju proti avstrijskemu režimu, ki ga je iz socialnih, narodnih in protivojnih razlogov sovražilo prav tako, če ne še bolj kakor ostale ljudske plasti.

XIII.

Opozicija je v novembru 1917 nastopila kot posebna skupina pod imenom „socialistična omladina" in razglasila v letaku, da je ustanovila tiskovno zadrugo „Slovenska socialna matica", ki bo izdajala revijo in druge publikacije, ker so „starini" onemogočili „mladinom" sodelovanje pri „Napreju". Nova skupina je morala premagati precej težav, preden je konec februarja 1918 izšel prvi zvezek revije „Demokracija" (št. 1/2).

Za idejnega voditelja te „omladine" je veljal Prepeluh. Tega pa ni razumeti tako, da bi bil Abditus zbral skupino pristašev na svoj specifični program, ki ga je razvil v „Problemih malega naroda". „Mladinov" ni vezal njegov program, ampak so jih spravile skupaj le sorodne narodno-politične težnje, ki smo jih pokazali v začetku prejšnjega poglavja. Sprejeli so seveda izdelano Prepeluhovo družbeno-politično ideologijo, ne da bi si jo bili tudi miselno prisvojili.

Skupni programatični „Poslanici socialistične omladine", priobčeni na čelu prvega zvezka „Demokracije" (1—4), je služila za osnovo Prepeluhova socialistična teorija. Samoodločevanje narodov pojmuje tako, da mora doseči vsak narod najvišjo sedanjo obliko političnega življenja — narodno državo. Take države bodo temelj svobodne federacija narodov, ki bo izključevala imperializem, izrabljanje šibkejših narodov, in bo najboljši porok trajnega miru. Ideja samoodločevanja narodov vsebuje kal ideje združe-

nih držav sveta. V imenu samoodločevanja narodov zahteva „Poslanica" federalistično državno zedinjenje slovensko-hrvatsko-srbskih ozemelj. Zavrača nacionalistično pojmovanje narodnosti, ki ne jemlje naroda za izhodišče, marveč za cilj življenja, in ki mu ni splošna človeška blaginja, marveč sebična narodna korist merilo vsega dejanja in nehanja. Nacionalistično pojmovanje narodnosti vodi neposredno v idejo narodnega imperializma, v zatiranje in izkoriščanje šibkejših narodov. Za smoter si zastavlja „Poslanica" izvedbo političnega in gospodarskega demokratizma; slednji vodi v svoji težnji, odstraniti bedo množic, gospodarsko odvisnost in izkoriščanje, neposredno v socializem. Ker demokratizem in socializem nekako enači, pojmuje „Poslanica" prvega zelo široko, drugega pa precej nedoločeno.[19] Nemškemu socializmu očita, da „duševno stran človeške narave skoraj popolnoma prezira", in da je njegovo „naziranje o družbenih problemih čisto mehanično, materielno: od izpremembe samo vnanjih okolnosti pričakuje rešitev demokratičnega problema". „Poslanica" izpoveduje „psihofizično naziranje, da poleg materialnih tudi duševni činitelji določajo smer družbenega razvoja".[20] Zato

[19] Dr. Henrik Tuma je edini polemiziral s socialističnega vidika teoretično z ideologijo „Demokracije" v vrsti podlistkov v „Napreju". V enem od njih (št. 81 od 10. IV. 1918) je opozarjal na razliko med „meščansko politično demokracijo" in „proletarsko socialno demokracijo". Prva mu je „kompromis diferenciranih stanov v razredni državi s priznavanjem predpravic posedujočih stanov in nujnosti mezdnega razmerja podrejenega delavstva". Druga pa mu je „vlada ljudstva kot delavca-producenta, ki izključuje vse predpravice in vsako nadvlado posedujočega razreda ter historično pridobljene premoči".

[20] K tej izjavi je pripomnil Tuma (Naprej št. 83 od 12. IV. 1918): „Historični materializem pripušča celo več: da materialne, prirodne, gospodarske okoliščine ustvarijo nadstavbo ideologije, ki ves družbeni razvoj nadvlada in končno stvori protislovje realno-prirodne podlage z ideologično nadstavbo, ki mora privesti do konflikta in prevrata — a rešitev je vedno zmaga prirodnih temeljnih pogojev. V tem boju prirodnih sil in človeških ideologij se giblje ves razvoj človeške družbe." Tako je skušal Tuma — precej okorno — izraziti marksistično naziranje o dialektičnem

zavračajo „nazor, da oblikujejo človeka le razmere", zavračajo „zgodovinski materializem kot edino razlago za vse izpremembe v razvoju človeštva". Očitno so avtorji „Poslanice" sodili, da zgodovinski materializem mehanično tolmači družbeni razvoj in da ne pojmuje dejstva, da človek izpreminja družbene razmere in oblike. Na to je „Poslanica" navezala izjavo, da je treba ljudi nravno vzgojiti: „Le nravno visoko stoječi ljudje morejo udejstvovati visoke cilje demokratizma in socializma."[21] Nravna povzdiga ljudstva pa je naloga inteligence, katere kulturno poslanstvo je prosvetno in socialno vzgojno delo. V naslednjem odstavku „Poslanice" najdemo ostanek predvojne Prepeluhove revizije socialističnega odnosa do verstva:

„Vsled našega naziranja o družbi ne moremo prezreti dejstva, da tvori versko čustvovanje bistven del duševnega življenja pri pretežni večini naših ljudi in da pomeni vsled tega važno kulturno gibalo. Versko čustvovanje je prepojilo narodovo dušo tako, da je postalo bistven del njegove osebnosti. Ker smo prepričani, da se čustvovanje ne da nikomur vsiliti, stojimo na stališču verske strpnosti in medsebojnega spoštovanja tako med verskimi družbami kakor med posamezniki. Da morejo verske družbe izvrševati svoje kulturno poslanstvo in da more i država zadostiti svojim nalogam, je popolna in vsestranska medsebojna neodvisnost obeh neobhodno potrebna; zato stojimo na stališču ločitve cerkve od države."

---

vzajemnem vplivanju materialne osnove in ideologije, ki je zrastla iz nje. Prav tam je tudi poučeval „Demokracijo", da marksizem nima z mehaničnim materializmom nobene zveze in da njeno „psihofizično naziranje" ni nič drugega kakor drugače imenovani Marxov zgodovinski materializem.

[21] Ob tej tezi je Tuma (Naprej št. 84 od 13. IV. 1918) razvil naslednjo socialistično teorijo etike: Etika ni dar ali posledica socializma, ampak sociologični rezultat sožitja človeka s človekom. Socializem torej ne more imeti posebne etike, ampak zagovarja prirodno socialno etiko, t. j. etiko, ki se je razvila v sožitju človeka s človekom, ki ni morda priučena s katekizmom in kazenskim zakonom, ampak je tradicija od rodu do rodu zatiranih in izkoriščanih. Zato je socializem občutljivejši od dekaloga. Socialna pravičnost je predvsem čuvstvena prirodna sila, ki izvira iz človeka. Vest ne pomeni drugega, nego tradicijo. „Konflikt med prirodnim etičnim stremljenjem in golimi ideologijami verstev in državnih zakonov je ravno bistvo socialnega etičnega prevrata."

V drugem delu našteva „Poslanica" najprej vzroke, zakaj se socializem pri nas ni razrastel v krepko gibanje: slabo razvita industrija, trgovina in promet, enostransko idejno in organizacijsko posnemanje nemškega socializma in omejevanje na industrijsko delavstvo. Nato omenja posebne slovenske socialne razmere v bistvu enako, kakor jih je razložil Abditus v začetku „Problemov malega naroda". Navajamo le dve, tri nekoliko spopolnjene formulacije: Ker sta industrija in veleposestvo v tujih rokah in ker tuji kapital uvaža tujerodno delavstvo in nasilno raznaroduje domače, da bi uničil našo narodno individualnost in pripojil našo zemljo svojemu imperializmu, se narodni boj in socialni boj strneta v eno. Buržoazija v pravem pomenu se pri nas „šele poraja in postane samozavestnejša šele takrat, ko bosta domača industrija in finančni kapital vse više razvita nego danes". Zaenkrat imamo le malomeščanstvo, ki ima ozko obzorje in je brez večjih političnih ciljev. Vsi sloji našega naroda imajo še pečat svojega kmetiškega izvora. Tudi industrijsko delavstvo je prepojeno z nazori kmetiškega človeka, „še zelo konservativno in stremi iz odvisnosti tovarniškega delavca po samostojnem življenju malega kmeta".

„Demokracija" je prinesla v prvem letniku (1918) vrsto Prepeluhovih člankov, v katerih je skušal dalje razviti svojo družbeno-politično smer.

Prvi članek „Naš mali[22] človek" (št. 1/2, 9—12) je zanimiva konkretizacija te smeri. Na Slovenskem prevladujejo socialno „mali ljudje": mali poljedelci, delavci ter javni in zasebni nameščenci. Doslej so se sramovali priznavati, da so po svojem socialnem bistvu „mali ljudje". Bili so lakaji tujih interesov, sužnji predsodkov, ki jim jih je vcepila napačna vzgoja. Posmehovali so se tistim maloštevilnim tovarišem, ki so spoznali svoje socialno bistvo in jim govorili: „Mali ljudje" ste, ker ste socialno šibki. Družbeno ste si enaki in po čustvovanju ste element demokracije. Mnogo

[22] Abditus je nepravilno pisal „majhni".

nižji ste kot moderni velikaši, ki vas vladajo, izžemajo in tlačijo. Ob svojih praznih rokah, ubožnem domu, vsakdanjih gmotnih skrbeh ste zgolj hlapci, ljudje malokdaj.

Nova doba demokracije pa jim vsiljuje spoznanje, da se morajo uveljaviti kot mali ljudje, samí ravnati svojo usodo, živeti sebi, ne drugim. Demokracija jih bo dvignila kot ljudi, da bodo postali nravno in duševno močni. „Demokratično čuteči in živeči človek ve, da je suženjstvo, hlapčevstvo vsake vrste naglavni greh, da je nemoralno.“ Ta idealno zamišljena „srčno poglobljena demokracija“ je Prepeluhu „najvišja etična potenca, celo višja nego zgolj materielno zamišljeni socializem“.

Na treh primerih skuša Abditus nakazati, kaj bi bilo mogoče konkretnega storiti spričo tega preobrata v mišljenju in čustvovanju našega malega človeka: 1. Stanovska organizacija slovenskega delavstva je razcepljena na tri dele zaradi političnih in socialnih načel: socialnodemokratskih, krščanskosocialnih in narodnih. A bistvo teh organizacij ni in ne bi smela biti politična agitacija, marveč gospodarsko delo. Ali naj se še nadalje ti trije delci med seboj pobijajo in izključujejo v škodo delavstva? Ali niso dane dovolj močne skupne točke, ki bi jih lahko združile v njih bistvenosti? — 2. Zadružna organizacija ščiti gospodarsko šibkega malega človeka pred podjarmljenjem po velekapitalu; ona naj bo hrbtenica njegove socialne in narodne obrambe. A tudi ta organizacija je razbita na politične smeri, kakor da bi bila njena naloga služiti političnim prepirom, ne pa resni in smotrni socialni, gospodarski in narodni obrambi. Politične stranke bi morale služiti ideji asociacije narodnih produktivnih sil, ne pa narobe. — 3. Slovenska inteligenca, t. j. javni in zasebni uslužbenci so se do najnovejšega časa čutili „gospode“, ki jih socialni in gospodarski boji drugih stanov ne brigajo. Sedaj, ko jih je vojna proletarizirala, tudi mednje prihaja spoznanje socialne zavesti in vzajemnosti.

Dr. J. Ev. Krek, pripominja Abditus, je že davno iskal skupne točke, bistvene našemu malemu človeku. Nekaj

mesecev pred smrtjo je dejal v razgovoru o tem vprašanju: „Sociološko znanje me je nujno privedlo do misli, da so med nami tiste točke, ki nas vežejo, bistvenejše od onih, ki nas razdvajajo. Pa če bi nas ne vezalo nič drugega kot zgolj demokratično čustvo, je že ta vez tako močna, da se moramo sniti na bodočih potih."[23]

Naslednji Prepeluhov članek „Pismo socialni demokraciji" (št. 3/4, 42—50) je izredno zanimiv dokument njegovega idejnega razvoja; v njem so smeri tega razvoja prišle morda do najpopolnejšega izraza.

V uvodu (I) slika Abditus, kakšen bo po njegovem mnenju preokret po svetovni vojni. „Vse premišljuje o novih pokretih družbenega življenja, ki danes kuje n o v n r a v n i s i s t e m." Vojne grozote so pretresle človeško dušo; iz tega trpljenja mora vziti novo, prerojeno človeštvo. Zgolj politične reforme in površna omiljevanja gospodarske bede nam ne morejo več zadoščati. Politika je bila doslej najčešče iskanje prilik, da so se politiki okoristili z ljudskim premoženjem. Poglavitni vzrok kulturne in socialne bede, v katero je zabredlo prosvetljeno človeštvo, vidi Abditus v „naši dosedanji duševni brezbrižnosti", v „nravnem grehu, ki je v nas". Tega greha, „jarma velikih zmot, ki smo jim tlačanili", se moramo osvoboditi, poglobiti srčno kulturo, duševno se preporoditi, če nočemo, da „bodo ostale gmotne dobrine, ki so nam nujno potrebne, zgolj vaba v novo suženjstvo, v katerem bo demokratični plašč demagoštva in sebičnosti zamenjal odkrito avtokracijo".

Tu vidimo, kako globoko je čutil Abditus potrebo po koreniti prenovitvi družbe. Toda namesto realne analize

[23] K temu članku je Tuma (Naprej št. 88 od 18. IV. 1918) pripomnil: Prepeluhov ideal socialistične družbe je združba malega poljedelca, delavca, javnega in zasebnega nastavljenca. Jedro njegovih misli je zadružni socializem teh slojev. Zadružništvo pa sploh ni socialistična ideja, ampak le posredovalna forma med kapitalizmom in kolektivizmom, poskus akumulacije kapitala iz malih deležev. Male ljudi je po Tumovem mnenju s socialističnega stališča prištevati med proletariat.

delujočih socialnih sil in razumskega spoznanja vzvodov za tako prenovitev družbe nastopa pri njem — idealna želja in njena spremljevalka, moralna pridiga.

Po tem splošnem uvodu preide k položaju slovenskega ljudstva. „Vse njegovo socialno in kulturno zlo je v tem, da ni gospodar tega, kar je njegovega, da ne sme in ne more živeti po lastni volji. Njegova zemlja je dobičkanosna kolonija tujih narodov, sam pa je slabo plačan delavec tuje volje." Če pa socialno in kulturno zlo slovenskega naroda izvira iz njegove odvisnosti in zaplembe njegove zemlje, je izhod le v osvoboditvi ljudstva in zemlje. Ljudstvo to samo najbolje čuti. Zato danes hrepeni po svobodi celo bolj kakor po vsakdanjem kruhu.

V drugem delu (II) podaja Abditus vrsto literarnih sličic o — izseljevanju slovenskega kmeta in delavca, ki ga žene nemogočost, da bi živel na domači zemlji in od nje, v tujino. „Pregnano se potika slovensko ljudstvo po daljnem svetu."

Sledi Prepeluhov idejni obračun s socialno demokracijo. Ta je doslej „propovedovala razredni boj na znotraj, vodila stavke v omiljenje gmotne bede industrijskega delavstva, učila, da se morajo podružbiti proizvajalna sredstva, če se hoče odpraviti ljudska beda". To socialno reformno delo je nujno, poglavitno pa ni, pravi Abditus. „Poglavitno je, da se osvobodi zaplenjena zemlja in vrne ljudstvu, ki na njej živi. To je jedro vseh socialnih vprašanj in nadlog slovenskega ljudstva."

Za osvoboditev je predvsem „potrebno, da se slovensko ljudstvo duševno predrami iz hlapčevske ponižnosti in vdanosti". In to ljudstvo je sedaj „našlo prvi cilj svojega bodočega razvoja v narodni osvoboditvi... je prvič v vsej svoji zgodovini prodrlo tako globoko v svojo notranjost, da je našlo svoje žarišče: enotno voljo, osvoboditi se!" Doslej smo se vsi „bavili največ s tem, da se veriga nekoliko zrahlja, da ne bo preživo rezala v telo, in le mimogrede tudi s tem, da se to nemoralno stanje hlapčevstva in odvisnosti sploh odstrani". Napoved večjega razvoja industrijskega

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO Inštitut za novejšo zgodovina Ljubljana, Slovenija inz

kapitalizma pri nas je napoved še hujše sužnosti, dokler je slovenska zemlja zaplenjena, dokler je zgolj dobičkonosna kolonija tujih narodov.

Socialisti, pravi Abditus, „obetajo slovenskemu ljudstvu socialistično državo, v kateri bodo vsi enako delali in jedli". Drugi [katoličani] pa „mu zagotavljajo, da jim bo lepo posmrtno življenje stotero poplačalo pozemsko trpljenje". In Abditus se ne čudi, da se je slovensko ljudstvo oprijelo tega nauka, „ker je verstvo v človeški naravi". Namigujoč na Dodelovo brošuro „Mojzes ali Darwin?", ki izpodbija opis stvarjenja sveta v sv. pismu stare zaveze in ki jo je širila socialna demokracija, pravi: „‚Mojzes ali Darwin?' — je vprašala socialna demokracija slovensko ljudstvo in se izrekla za Darwina proti Mojzesu. S tem čudnim vprašanjem je hotela reči, da je človek zgolj del neprestano se presnavljajoče snovnosti, in da je vseeno, kakšna je njegova duševnost. Na tem snovstvenem naziranju o svetu se je okrepil nauk grobe goltnosti, da so gmotne pridobitve... najvišji človeški ideal... siti želodec in polni žep človeku kraj vseh blagrov." Ta — hudo vulgarna — kritika materializma je v skladu z že znanim nam Prepeluhovim prepričanjem, da je verstvo edina osnova socialne etike. Nadaljuje takole: „Velika večina preprostega slovenskega ljudstva se je izrekla za Mojzesa in njegovo demokracijo, ki jo pozna iz starega testamenta. Mojzes je vodil svoje ljudstvo v obljubljeno deželo. Vživel se je v ljudsko dušo, ki je v egiptovski sužnosti koprnela po osvoboditvi; zato je postal njen slavni vodnik, razlagalec božjih zapovedi." In Mojzesov zgled je ploden še danes: „Tudi slovensko ljudstvo hrepeni po obljubljeni deželi, kjer bi vladala svoboda in na preprostih nravnih zakonih temelječa demokracija."

Tu si stojita nasproti dva moralna sistema:

„Socialna demokracija, temelječa na svojem snovstvenem nazoru o svetu, uči, da je cilj delavskega ljudstva, nadvladati kapitalistični svet s socialno gmotnim in političnim pritiskom, na kar se bodo gmotne dobrine razdelile pravično in po potrebi. Slovensko ljudstvo pa zida svoje udejstvovanje tudi na nravne in kul-

turne nazore; ono pojmuje socializem tako, da se mora osvoboditi njegova zemlja, da bo gmotno in duševno moglo živeti samostojno — po svoji veri, po svojih postavah. Svoje socialno zlo pojmuje predvsem moralno: Vse izvira iz krivice, ki jo dela nravno pokvarjeni človek svojemu bližnjemu, teptajoč prirodno pravo, božje postave, zapovedi demokracije, ki je v čustvu tega vklenjenega človeka."

Tu imamo skoraj popoln etični, nekak tolstojevski socializem. Abditus poudarja dalje, da ima pač pravico govoriti kritično o socialni demokraciji kot človek, ki je stal dvajset let v njenih vrstah, duševno preživel vse njene nauke, vse njeno hotenje in vplivanje na preproste in izobražene ljudi. „Socialna demokracija je doslej zanesla med slovensko ljudstvo veliko političnega agitatorstva, srčne kulture pa malo." Eni, pravi, so postajali socialisti zaradi gmotnih koristi, ki jim jih je obetala organizacija — to so pač delavci —, „drugi so pojmovali socializem kot nravni odpor proti socialni bedi in družbenemu ponižanju" — to so intelektualci. Pripominjamo k tej delitvi, da sta oba momenta, gmotne koristi in nravni odpor, povsem skladna. Videti je, kakor da bi bil hotel Abditus z njo povzdigniti intelektualsko „socialistično omladino" nad delavsko socialno demokracijo. Dvomiti pa moramo, da ni nikoli čutil nravne vsebine socializma, kakor bi lahko sklepali iz naslednjega „priznanja":

„Spočetka sem tudi jaz veroval, da onstran gmotne bede čaka vesoljna sreča, duševno zadovoljstvo, iskreno bratstvo na ponižano človeštvo. Ker je bila povod, zaradi katerega sem se začel baviti s socializmom kot evangelijem družbeno zatiranih, socialna beda, sem slutil, da je tudi njegov cilj popolnoma golten. Ljudi nisem sodil po njih duševnosti in morali, temveč po tem, ali so bedni ali so bogati. Ta nazor mi je znanstveno potrdila filozofska podlaga marksističnega socializma: Človek je zgolj produkt razmer, presnavljajoča se snov mu piše potni list. Njegova duševnost ni soodločilna v družbenem življenju [sic!], v katerem se zrcali zgolj boj razredov za gmotne dobrine."

To naziranje ga ni zadovoljevalo: „Vedno sem imel občutek, da veje iz njega mrzla burja. Ali je res vse tako mrzlo, zgolj snovno?" Iskal je resnico v učenih knjigah, a tam je ni bilo. Našel jo je „v preprosti ljudski duševnosti",

ko je pazljiveje opazoval mišljenje, religioznost, čustvovanje in hrepenenje preprostega ljudstva: „Kakšno duševno toploto, kakšno srčno moč sem našel v njem!“ V tem opisu imamo ključ do Prepeluhove preorientacije, ki smo ji zgoraj sledili. Življenje med kmečkim ljudstvom mu je omogočilo, da ga je bolje spoznal in odvrgel vse predsodke, ki jih je prinesel proti njemu iz mesta. Prej je videl samo njegovo civilizacijsko zaostalost in njegov kmečki egoizem, tedaj pa je spoznal tudi ljudsko socialno etiko, vso prepleteno z verstvom. A doslej kmečkega ljudstva ni nikdar idealiziral. Zakaj je storil to sedaj? Psihološko bi to lahko razložili z njegovo zagrenjenostjo nad socialno demokracijo, ki je šla takó brezobzirno preko njega vprav takrat, ko ji je podal dozorel plod svojega idejnega napora in se je čutil na višku duševne moči. To ravnanje vodstva socialne demokracije se mu je videlo nemoralno in ko se je spominjal malo izpodbudnih razmer v ljubljanskem vodilnem socialističnem krogu, je v sebi nekako odrekel tem socialnim demokratom moralno kvalifikacijo, da bi mu smeli očitati, da se je ločil od njih zato, ker uživa v priznanju nasprotniških, liberalnih in katoliških, krogov. Vračal jim je milo za drago z vseskoz negativno sodbo o socialni demokraciji, v kateri skoraj ni hotel videti zrnja med ljuljko: vneti socialni demokrati so zavrgli socialistične nauke in jim celo nasprotovali, ko so si po naključju gmotno opomogli, primerile so se poneverbe organizacijskega denarja, pojavljali so se agitatorji, katerih „prepričanje“ se je naposled razgalilo kot želja po komodnih službah. „Dostikrat sem videl človeka, ki se je javno zgražal nad nenravnimi dejanji podjetnikov in oblastnikov; v tihem zatišju pa se je zasmejalo plehko in gnusno demagoštvo. — Videl pa sem tudi poštene, srčne ljudi, ki so naposled omagali sredi koristolovcev, plehkih demagogov in brezbrižnikov.“

Premišljeval je o vzrokih takih pojavov in prišel do zaključka, da tiče v napačni razlagi socializma:

„O njem se govori kot o svetem Miklavžu, ki nekoč prinese trpečemu delavskemu ljudstvu same gmotne blagre. Zato takšni

površni in goltni oznanjevalci in verniki nravno propadejo in odpadejo, kakor hitro se jim kje drugje pokaže večji gmotni dobiček. Socialna demokracija te goltnosti ni bičala; vedela je, da ji deterministični gospodarski razvoj privaja vedno nove, sveže ljudi. Vzgajala je goltno misleče socialiste, ne pa tudi čustvene demokrate... Zato je danes v vrstah socialne demokracije prav tako malo strpnosti in nravne jakosti, kot v vseh drugih političnih strankah, ki žive od demagoštva in neodkritosrčnosti proti ljudstvu."

Med preprostim ljudstvom pa je videl, „kako etični nazori oblikujejo značaje". Kje je studenec, iz katerega ti ljudje zajemajo „vedno nove moči za svojo nravno, etično jakost in silo"? Kaj „manjka vsem tem, po samih gmotnih dobrinah goltnim, zato k nasilstvom nagnjenim reformatorjem in revolucionarjem"? Prepeluhov odgovor se glasi: „Mislim, da jim manjka religije, — verstva vobče." V oporo te misli navaja Henryja Georgea, Mazzinija in Tolstoja. Nato še pripominja:

„Slovensko ljudstvo je doslej zidalo svojo duševno kulturo na etične in moralne nauke idejnega krščanstva. Ne pohlep po gmotnih dobrinah, ne goltna želja po nasilni nadvladi nad drugimi, temveč njegova vera, da ima prirodno božjo pravico do življenja in do zemlje... mu je dajala tisto silno nravno moč, s katero si je ohranilo življenje. Vse njegovo hotenje in stremljenje, ves njegov odpor in polet je odraz njegove religiozne duševnosti."

Zakaj agitatorji, tajniki, nastavljenci socialnodemokratske stranke niso razumeli ideje o osvoboditvi zemlje in rodu, ideje, ki je postala skupna volja tega ljudstva? „Zato ker niso poznali ideje slovenskega naroda, ker so prezirali njegov kulturni boj. Postavljali so mu za vzor velike, svobodne narode, med katere je velekapitalizem raztresel svojo nravno propalost in jih družbeno razsekal na dvoje." Napačno uporabljajo nauk o razrednem boju med ljudstvom, ki socialno še ni znatno diferencirano in tako le slabijo odporno moč tega zasužnjenega naroda v boju „proti zatiranju po kapitalistični nemoralnosti". Mednarodnost je tu brez vsake vrednosti:

„Nesmiselno je pričakovati, da se bodo tuja ljudstva borila za našo svobodo, našo vero, naše postave, ki jih ne poznajo, ker so jim etična in moralna načela, na katerih slone, več ali manj

tuja [sic!]. — Iz sodobne bede in iz krvi prerojeni slovenski narod hrepeni po osvoboditvi. Tega hrepenenja ne morejo razložiti učene knjige, niti globoko vmišljene besede tujcev, ki ne občutijo njegovega suženjstva, ker ga ne morejo. To razlago bomo našli le v ljudstvu samem, v njegovem mišljenju, v njegovi religiji, v njegovem čustvovanju, skratka v njegovi narodni duši. — Ali se je torej čuditi duševnemu siromaštvu tistih političnih agitatorjev, ki nočejo poznati velike duševnosti slovenskega ljudstva, ker so nositelji tujih idej in vzorov in besedi? — Kdor sam nima ljudstvu sorodne nravne sile v sebi, kdor prezira njegova čustva, njegovo duševnost vobče, in misli samo na to, kako bi nasitil svojo razbrzdano goltnost, kdor išče zgolj svojo osebno korist med njim, ta se bo prej ali slej razgalil kot plena željan tujec, plehek demagog."

V tej obliki se je „slovenski socializem" popolnoma osamosvojil in odtrgal od svetovnega, čigar dognanja in izkušnje so izgubile zanj vsako vrednost. Domnevamo lahko, da je navajala Prepeluha k tej težnji po popolni avtonomiji slovenskega socializma takrat zlasti skrb zaradi vdiranja idej ruske revolucije, v katerih je videl napake nemškega socializma, ki jih je tako bičal, potencirane na najvišjo stopnjo.[24]

Svoje „Pismo socialni demokraciji" je končal Abditus z naslednjo mislijo: Če doseže slovensko ljudstvo sedaj svojo narodno in socialno osvoboditev, „se bo izognilo mno-

[24] Še pred izidom prvega zvezka „Demokracije" je povabil Prepeluh k sodelovanju dr. Ivana Prijatelja in mu 27. II. 1918 pisal med drugim: „Prav posebno pa bi Te prosil, da napišeš kaj o sedanji Rusiji, o njenih tokratnih gospodarjih, o poteku njene revolucije, o osebnih stvareh Trockija, o Brestu Litovskemu itd. Ti imaš kaj več vpogleda v to, kot mi navadni kranjski zemljani. V vseh teh rečeh vlada pri nas popolna nejasnost. In prav bi bilo, da Ti nekoliko odpreš zastor. Te prošnje mi ne odbij!" Seveda dr. Prijatelj, ki je sicer bil moderen kulturno-politični zgodovinar, a se ni temeljiteje bavil s problemi socializma, ni mogel bolje odgrinjati zastora nad socialistično revolucijo v Rusiji, kakor „navadni kranjski zemljan" Abditus, ki se je dve desetletji bavil s socializmom! „Demokracija" je v drugem zvezku (št. 3—4) prinesla „Domneve o ruski revoluciji" nekega menjševiškega publicista iz „Süddeutsche Monatshefte". Pisec uvodne pripombe, ki utegne biti Abditus, priznava: „Vsa realna in idejna notranja gibala tega brezprimernega početja nam še niso znana" (52).

gim grozotam kapitalistične nemoralnosti vsaj na znotraj, na kar mu bo omogočeno kot miroljubnemu elementu nadaljevati svoje v etičnih in moralnih naukih lastne in tuje duševnosti in kulture poglobljeno in okrepčano zgodovinsko poslanstvo". Ali ni ta misel že prav blizu Radićevi ideji „mirotvorne" kmečke demokracije, ki se tudi povsem opira na idealizirano ljudsko duševnost? Popolni idejni „prelom s tradicionalnim socializmom pri nas," kar je po dr. Lončarju (Avtonomist št. 11 od 20. VI. 1921) pomenila „Demokracija", je torej kazal v tisto smer, v katero se je razvil Abditus, ko je tri leta nato še dejansko prelomil s tradicionalnim socializmom.

Četrtega zvezka „Demokracije" (št. 8—10), ki je izšla v maju ali v juniju 1918, se je pošteno lotila avstrijska cenzura; pobelila mu je okrog šest strani. Med njenimi žrtvami je bil tudi cel Prepeluhov članek „Daj nam danes naš vsakdanji kruh!" Ta članek je z dodanim uvodom prinesel prvi zvezek drugega letnika „Demokracije" skoraj leto dni pozneje pod naslovom „Mnogoobrazni malik" (28—31). Članek je odgovor na izjavo avstrijskega ministrskega predsednika Seidlerja 3. V. 1918, ki se je glasila nekako takole: Če pride kdaj do jugoslovanske države, ji gotovo ne bodo pripadale tiste slovensko-hrvatske pokrajine, ki leže ob morju in ob potu do njega, kajti Nemci ne dovolijo, da bi jim kdor koli zaprl prost dostop do Jadrana. Abditus pripominja:

„Zahteva po državnem ujedinjenju vseh Jugoslovanov nasprotuje torej interesom avstrijskih Nemcev, ki hočejo obdržati tudi za sebe hlebček kruha, ki ga dajejo jugoslovanske dežele ob morju in ob potu do njega. Domače ljudstvo naj se zadovolji z drobtinami, ki bodo padale z njih mize." Nemci so morali spregovoriti zato, „ker je našla jugoslovanska deklaracija med narodom, posebno pa med Slovenci, ki so najbolj prizadeti, tako silen odmev" in ustvarila enotno ljudsko voljo. „Slovensko ljudstvo je s svojim svobodnim glasovanjem o majniški deklaraciji nedvoumno izjavilo pred vsem svetom, da se hoče državno

ujediniti z ostalimi Jugoslovani, ker se čuti z njimi kot en narod." Ugovor Nemcev si lahko razložimo „samo iz poznanja nemškega narodnega imperializma, ki se v sedanji vojni bojuje za svoje priznanje". „Pravno vzeto je vsak imperializem nasilstvo, ki se utemeljuje in opravičuje le z notranjimi razvojnimi tendencami naroda, ki hoče živeti na stroške drugih podjarmljenih. Imperializem je narodno organizirano kapitalistično hotenje in čustvo, ki je ravnotako s stališča krščanstva kakor vsake druge etike — nemoralno, torej tudi krivično."[25]

Ravno primorska lega jamči našemu ljudstvu, da bo svobodno in samostojno živelo gospodarsko in kulturno bolje kakor doslej. „Dvignjena prekmorska trgovina bi nam prinesla sredstev za vzpostavitev domače industrije, s čimer bi podvojili svoje dohodke, iz katerih bi mogli doma prerediti svoje ljudstvo, ki se je doslej moralo potikati po tujini za dninarskimi zaslužki." Nemci nam seveda prostovoljno ne bodo dali ničesar. „Jugoslovanska država more biti le plod zgodovinskega razvoja in dobe, ki jo zaključuje sedanja vojna." Nova doba nam bo prinesla svobodo in zedinjenje, če bo res priznala načela demokracije kot vrhovna pri bodoči ureditvi in organizaciji sveta. A tudi mi lahko „pripomoremo bojujoči se demokraciji do zmage, ako se sami naučimo misliti in čutiti demokratično". Zato pa „nas mora vse najprej prežeti demokratično čustvo, da se bomo za trajno zavedli svojega dosedanjega nemoralnega hlapčevstva". Pod „demokratičnim čustvom" je torej Abditus razumel revolucionarno usmerjenost, nasprotje ponižnosti in vdanosti do vladajoče „gosposke gnade". Seveda „trajno zavest dosedanjega nemoralnega hlapčevstva" lahko ustvarijo v širokih ljudskih plasteh le ve-

[25] V l. 1919 dodanem uvodu omenja Abditus, kako je po pokrajinah, ki jih je bil takrat besednik nemškega imperializma reklamiral zanj, stegnil roke drug imperializem, in izjavlja: „Samo eno rešitev poznam, ki bi nas vse, vse človeštvo mogla rešiti te kapitalistične more — dosledno izvedena socialistična misel."

liki družbeni preobrati, ki te plasti v resnici dvignejo iz utesnjenih življenjskih pogojev.

V članku „Razredni boj in prirodno pravo" (Demokracija I. zv. 5, 161—3) je Abditus še enkrat in tokrat mirno ter stvarno soočil obče socialistično naziranje s svojim. Prvega je podal takole:

„Novodobno mezdno delavstvo postaja vodilni element mnogovrstnih delavskih [delovnih] mas, četudi se bistveno razlikuje od njih... Edino industrijskemu mezdnemu delavstvu je njegov socialni položaj tako jasno očrtan, da z lahkoto spoznava ločila med seboj in kapitalisti. Vsem drugim delavskim množicam je ta jasni razgled več ali manj zastrt. Industrijsko mezdno delavstvo vidi jasno, kakor bi ležalo na dlani, da kapitalisti žive in bogatè naravnost od njegovega dela... Služinčad, ki živi z gospodarjem pod eno streho, teh socialnih ločil ne vidi jasno; mali rokodelec stremi, da bi bogatega podjetnika dohitel ali se mu vsaj približal; mali poljedelec obdeluje zemljo sam in je podjetnik in delavec v eni osebi ter stremi, da si pridobi več zemlje. Edino industrijski mezdni delavec je zasovražil kapitalista odkritosrčno od srca. Ta osebna mržnja se je zlila v poplavo sovraštva delavskega sloja proti kapitalizmu vobče... Zavest skupnosti interesov mezdnega delavstva je položila temelj naziranju o potrebi in neizogibnosti razrednega boja. To naziranje, ki ga je teoretično analiziral nemški socializem, znanstveno zoblikovan od Marxa in Engelsa, se je v dolgih letih delavskega gibanja tako silno zdogmatiziralo, da ni bila dopustna nikakšna kritična presoja."

Abditus tega naziranja ne zavrača na sploh. „Nedvomno je", pravi, „da postaneta slojna zavest in razredno sovraštvo učinkovita povsod, kjer je zbral industrijski razvoj dežele številno, močno mezdno delavstvo z bolj ali manj enotnimi življenjskimi pogoji" in kjer „se to delavstvo zaveda svojega socialnega stališča ter mu krepi bojno voljo moralno čustvo" in je „moralno tako visoko, da postane besednik tudi vseh tistih številnih delavskih poklicev, ki še ne spadajo v njegov družbeni okvir". Le ob teh pogojih je mogoče doseči z razrednim bojem politično nadvlado delavstva.

Znova zastavlja svoje staro vprašanje: „Kaj pa tam, kjer teh pogojev ni? Ali je na primer v pretežno agrarnih deželah, kjer prevladuje mali kmet, socialistično udejstvovanje nemogoče, nepotrebno, nesmiselno?" Tudi mnogi tako imenovani „kulturni narodi" nimajo tako številnega mezd-

nega delavstva, da bi se to moglo v doglednem času polastiti politične nadvlade in udejstviti socialno pravičnost in demokracijo.

Sicer pa je ozko, cehovsko-delavsko umevanje socializma sploh napačno. „Teoretik socialne demokracije Karl Kautsky, ki naglaša njeno mednarodno bistvo" — tega Abditus ne priznava — pravi: „Socialna demokracija teži za tem, da postaja vedno bolj stranka naroda, to se pravi ljudska stranka v tem smislu, da je vedno bolj zastopnica ne le industrijskih delavcev, ampak vseh delavskih in izkoriščanih plasti, torej velike večine prebivalstva, ki ga navadno imenujemo ‚ljudstvo'." K temu stavku pripominja Abditus:

„Socializem torej ni nikak monopol enega, včasih celo maloštevilnega dela delovnega ljudstva vobče; tisti, ki ga pojmuje tako, je zelo ozkosrčen ali pa nedemokratičen. Kdor pojmuje na primer socializem kot zgolj mezdni problem, ga duševno ni preživel, ideja mu ni prešla v kri. Čim globlje in realistično umevajoče posega socializem v gospodarska, kulturna, obče narodna in jezikovna vprašanja naroda, tem bolj učinkovito se uveljavlja v prid vseh njegovih ubožnih in zatiranih plasti. In to je njegova resnična naloga."

V tem odstavku je Abditus prav dobro zavrnil primitivno cehovsko-delavsko usmerjenost naše socialne demokracije in nakazal zamisel o proletariatu kot „vodilnem elementu mnogovrstnih delovnih množic", ki se ga zato tičejo vsa družbena vprašanja; kajti če jih zanemarja, ne more postati tak „vodilni element" najširših ljudskih množic v raznih političnih krizah. Toda ta zamisel je ostala tudi pri Prepeluhu kakor pri Kautskem samo nakazana. V nadaljnjem delu članka je Abditus zopet razložil socialno strukturo in narodni ter socialni problem slovenskega ljudstva tako, kakor je vse to razlagal dotlej, ne da bi bil prisodil slovenskemu proletariatu in njegovim težnjam kak večji, vodilni pomen.

Mali poljedelec, ki tvori približno 70% slovenskega naroda, teži predvsem za tem, da poveča košček svoje zemlje, in tu trči skupaj z veleposestnikom, čigar razlastitev zahteva v imenu prirodnega prava. Srednji stanovi zahtevajo

mesta tujih priseljencev zase. „Mezdno delavstvo je v svojem razrednem boju oslabljeno [osamljeno], ker nima zadostne opore pri ostalih delavskih množicah v narodu. Zato se čuti prisiljeno, da se naslanja na svoje stanovske tovariše zunaj svojega narodnega obodja, in išče svoj spas v mednarodni organizaciji proletariata vsega sveta."

Vendar „ako si slovensko mezdno delavstvo natančneje ogleda velekapitaliste, proti katerim gre njegov razredni boj in katerih razlastitev zahteva, vidi, da so ti njegovi nasprotniki priseljeni tujci, ki so se polastili skoraj vsega prirodnega narodnega imetja: rude, lesa, vodnih moči in različnih deželnih pridelkov in izdelkov". Zato „se praktično zamišljeni razredni boj mezdnega delavstva v našem domačem primeru izlije v prirodno pravo vsega naroda". „Tudi delavstvo ima prirodno, božjo pravico, da prevzame v svojo oskrbo in upravo ta imetja svoje domače zemlje. Razredni boj obrne svojo ost navzven in zadobi sankcijo vseh delavskih množic, opirajočih se na prirodno pravo svojega naroda. Tako osvobojena zemlja z vsemi svojimi dobrinami preide v narodno last z delavsko zadružno obliko uprave in proizvajanja."

Le v tej točki, v zahtevi po neki socializaciji velike industrije je Prepeluhov program presegal okvir meščansko-demokratske revolucije. Vendar ta zahteva ni bila dovolj jasno izražena in na njej ni bilo zadostnega poudarka, da bi bila pomenila odklonitev podpore narodni buržoaziji, če bi hotela izvesti golo nacionalizacijo tuje industrije. Osnovna teza, naj bo proletariat samo pomočnik v boju naroda za narodno državo, je že pomenila, naj bo vodstvo tega boja v rokah meščanstva, delavsko gibanje pa le njegovo levo krilo. Kakšne samostojne smotre naj si vendar postavlja slovenski proletariat, ko je na dnevnem redu samo meščansko-demokratski narodno-osvobodilni prevrat, ki ga more voditi samo meščanstvo?!

V srbskohrvatsko pisanem članku „Jugoslovanstvo in proletariat" (v 4., oktobrskem, zvezku Koraćeve revije „Novo društvo" 1918, 104—6) je Abditus zapisal: „Dokler se

buržoazija bori za svobodo in politično zedinjenje svojega naroda, je delavski razred prav tako nacionalen. V tem primeru so razredna nasprotstva med obema še majhna in brez večjih nasledkov... Narod in zlasti njegov delavski razred, ki živi pod tujim političnim in ekonomskim gospodstvom, ne čuti toliko kapitalističnega izkoriščanja tega gospodstva, kakor narodni pritisk, ki krepi narodno zavest." To dokazuje zgodovina 19. stoletja, ko je zmagovala buržoazija nad propadajočim fevdalizmom in ustvarjala narodne države. Kjer koli je kak narod dozorel do volje, da se državno organizira, se je tudi njegov proletariat z vso vnemo boril za narodno osvobojenje in je takó postal zgodovinsko delujoč in soodločujoč činitelj. Narodnostno načelo 19. stoletja živi dalje, spopolnjeno in poglobljeno z idejami kulturne demokracije in socializacije gospodarstva, v narodih, ki še niso dosegli svoje narodne svobode. Evropski vzhod doživlja tak pretres. Kmalu bo segel še dalje proti vzhodu, v Azijo.

Medtem pa je bilo vodstvo socialnodemokratske stranke z Antonom Kristanom na čelu dovršilo svoj razvoj na politično linijo — „socialistične omladine". Ta razvoj[26] se je

[26] Pripominjamo, da se je tej spremenitvi stališča dosledno upiral član izvrševalnega odbora dr. Tuma, ki ga je vodstvo zato popolnoma odrinilo v stran. (O tem glej pobliže urednikove dopolnitve k Tumovim „Spominom", str. 463-6). Kako je gledal Tuma na to vprašanje, vidimo dobro iz naslednje razlage v polemiki z „Demokracijo" (Naprej št. 81 od 10. IV. 1918): „Take trenutke živi sedaj slovensko ljudstvo, ko vprvič prešinja narodna ideja gospoda in kmeta, ko se mu kaže rešilna ideja izpod tujega gospodarstva, lastnega vstajenja. Ako bi bila socialnodemokratska stranka zgolj stanovska, ki ima varovati zgolj interese delavcev, bi gotovo bila tudi zanjo dana nujnost sodelovanja z meščanskimi strankami, kompromis za skupno pot in taktiko v svrho zmage narodne ideje. No, socialna demokracija po svojem postanku, načelih, taktiki in ciljih ne more zatajiti bistva radi ideje, ki je nejasno zgolj čustveno izražena in zastopana, ideje, ki bi utegnila v dani nedoločeni obliki otežavati pot socialne demokracije, onemogočiti taktiko razrednega boja in bi končno ne pomenila popolne svobode naroda, ampak

začel že spomladi 1918, ko se je pokazalo, da mir, ki ga je diktirala Nemčija premagani Rusiji v Brestu Litovskem, ni popravil „vojne sreče" centralnih držav, in ko se je na zapadnem bojišču pojavila sveža vojska Zedinjenih držav. Tedaj je marsikdo nehal računati na kompromisni mir ali celo na zmago centralnih držav. Temu spoznanju ustrezno se je bilo treba preorientirati na razpad Avstro-Ogrske. Konec maja 1918 že nastopajo vse tri slovenske stranke skupno. Pol leta prej Antonu Kristanu ni bilo mar „spoznanja, da je poravnava med narodi mogoča le v medsebojnem priznavanju pravice samoodločbe in narodne državnosti", kakor je zapisal v „Napreju" 28. V. 1918. Prav tam je dejal tudi, da se socialna demokracija, čeprav je razredna, zaveda, da so dobe, ko je njen ideal tudi ideal ostalih razredov njenega naroda. Na manifestacijskem „vseslovenskem delavskem dnevu" 28. VII. 1918 je konferenca zaupnikov socialnodemokratske stranke proglasila načelno rešitev narodnih problemov v smislu enakopravnosti in politične samostojnosti za eno najvažnejših nalog socialističnega boja, poudarila trdno voljo jugoslovanskega delavstva „po združitvi našega troimenega naroda v lastno demokratično državo"; taktično se je izjavila za samostojno nastopanje stranke, a dodala: „Ker pa ne more izključevati v tej izredni zgodovinski dobi eventualne potrebe skupnega nastopa z vsemi drugimi strankami v narodu, prepušča v takem slučaju uravnanje strankine taktike izvrševalnemu odboru" (Naprej II. št. 170 od 29. VII. 1918). Kristanovo izjavo na ustanovni konferenci Narodnega sveta 16. VIII. navaja Prepeluh v „Pripombah". Dne 19. VIII. je „Naprej" (št. 187) odprl javno diskusijo o vprašanju, ali naj socialna demokracija vstopi v Narodni svet in „z ostalimi narodnimi elementi z vso čilostjo glede na zgodovinsko dobo, ki na-

zmago meščanskega, imperialističnega nacionalizma. Slovenska socialnodemokratska stranka vidi radi tega v tem hipnem stremljenju slovenskega meščanstva in kmetištva po demokraciji in narodni suverenosti le za zgodovino in stvoritev naroda kot enote visoko vzgojevalni element — katerega ne sme zavirati in kojega tudi ne zavira, ampak po moči pospešuje."

staja, deluje za uresničitev njegovega namena in njegovih nalog". Za vstop v Narodni svet je bilo treba šele pripraviti socialnodemokratsko delavstvo, med katerim so se vse bolj širile radikalne „ruske" ideje. Diskusija se je zaključila 4. X. 1918. V njej so se začeli kazati obrisi nove delitve v radikalnejšo smer, ki je težila mimo narodne revolucije k protikapitalistični, in zmernejšo, ki se je ustavljala pri prvi. Izvrševalni odbor stranke je v tem času sodeloval že z delom „socialistične omladine" — z njenima tržaškima voditeljema Golouhom in dr. Ferfoljo, ostale njene pristaše in ideologe na Kranjskem pa je še dalje preziral. Anton Kristan je bil opozicionalcem in zlasti Prepeluhu zelo zameril njihove napade.

Septembrski zvezek „Demokracije" priča, da se ostrina nasprotja ni še skoraj prav nič ublažila, čeprav sta bili obe struji že na istem političnem stališču. M. Rule (Lemež) je v članku „Kam?" (221—4) poudaril, da razlike med strujama niso bile samo taktične, ampak da ju je ločil „tudi idejni prepad", da se stranka sicer približuje idejam „omladine", ki pa jo bo mogla prenoviti s svojimi idejami šele, ko bo z jugoslovansko državo prenehala njena odvisnost od Dunaja. Meni, da je „omladini" potrebna tribuna, s katere bo lahko govorila širokim množicam, ker „starejša struja" še ne pusti „mladim" svobodne besede v strankinem glasilu. Vendar opominja: „Ne poostrujmo po nepotrebnem secesije." Abditus pa si je v zapisku „Breznačelnost in konfuznost" (228—30) še enkrat ostro privoščil socialno demokracijo. Zavrnil je resolucijo ljubljanske okrožne konference socialnodemokratske stranke, ki je pozdravila ustanovitev Narodnega sveta in hkrati izrekla „simpatije ruskemu proletariatu — predvsem sodrugu Leninu". (Bilo je po atentatu Dore Kaplan, ki je Lenina ranila.) Abditus pripominja: „... Če grem v Narodni svet, v katerem sodelujejo vse politične stranke, vsi sloji in stanovi, moram... odločno odkloniti ‚sodruga Lenina'. Stavim glavo, da je pri tem bilo vodilno demagoštvo, ki špekulira na najnižje instinkte pohojenega ljudstva." Iz te izjave vidimo, kako ga je odbi-

jalo elementarno nedoločeno vrenje v množicah „pohojenega" ljudstva. Ta odtujenost in popolna nevera v kako družbotvornost elementarnega gibanja množic je vprav značilna za — „nemški" reformistični socializem, čigar vpliva in dogem se Abditus pri vsem svojem odporu proti „nemškemu" socializmu ni branil in ubranil. Na ta moment smo morali tu opozoriti, da bomo razumeli Prepeluhovo kasnejše razočaranje v delavstvo, ki je ne glede na vse dobrohotne nasvete sledilo svojim — „nizkim instinktom".

XIV.

Dne 6. X. 1918 je končno jugoslovanska socialistična konferenca v Zagrebu sklenila, da stopi socialna demokracija v ljubljanski Narodni svet in v zagrebško Narodno vijeće; tretja zastopana socialnodemokratska stranka, bosensko-hercegovska, je sodelovanju z meščanstvom načelno nasprotovala. Ob prevratu so zastopniki socialne demokracije v Ljubljani in v Zagrebu vstopili tudi v nove narodne vlade. Nastal je čisto nov položaj. Slovenska socialna demokracija je sedaj potrebovala opozicionalno socialistično inteligenco zlasti za zasedbo resora v Narodni vladi, ki ji je pripadel. Nasprotstvo se je hitro pozabilo in razcep je brez sledu[27] prenehal. Politični vzroki za ločitev so odpadli. „Starini" in „mladini" so imeli iste skrbi in težnje.

Poglavitna skrb je bila — obramba pravice samoodločbe in zedinjenja slovenskega naroda pred posegom italijanskega imperializma preko narodnostne meje skoraj v

[27] Socialistična omladina" si je sicer v začetku decembra ustvarila posebno organizacijo pod imenom „Socialistična družba", ki „hoče biti zbirališče slovenskih socialistov-intelektualcev in hoče proučevati in propagirati jugoslovanski socializem" (po poročilu o ustanovnem občnem zboru v „Slovenskem narodu" od 3. XII. 1918). Izvoljen je bil odbor iz dr. Dragotina Lončarja, dr. Milana Koruna, dr. Milana Lemeža, Milana Jakliča, inž. Antona Štebija, Albina Prepeluha in Ivana Kocmurja. Toda „Socialistična družba" je bila — mrtvorojeno dete. Hitro se je pokazalo, da „socialistična omladina" ni bila nobena homogena skupina.

sredino slovenskega ozemlja, pa tudi pred težnjo nemškega imperializma po koroški in delu štajerske slovenske zemlje. Tej podrejena je bila druga skrb — za notranjo konsolidacijo narodne države, da ne bi morebitna notranja anarhija olajšala posel tujim sovražnikom zedinjene Slovenije. Položaj je bil tak, da socialistična gibanja sosednjih narodov niso imela nobene skupne platforme, ki bi jim omogočala skupen boj za rešitev narodnih in ostalih družbenih problemov. „Mednarodni" socializem se je bil raztrgal v svoje narodnostne sestavine in vsaka od teh je zaupala le v moč svojega naroda, zato prispevala k narodni solidarnosti in spravila pod klop svoje nezaupanje do nasprotnega razreda, ki je njen narod vodil. Računala je na demokratično uvidevnost meščanstva, da bo spričo razgibanosti množic brez odpora ugodilo njihovim minimalnim političnim in socialnim zahtevam ter jih tako zadržalo pred daljnosežnejšimi težnjami. To je bila idejna osnova tesnega političnega sodelovanja socialistov obeh doprevratnih struj z meščanskima strankama po prevratu. Abditus je neposredno po prevratu (v zapisku „O ustavi in načelih", novembrski zvezek „Demokracije", 280/1) zapisal:

„Upoštevajoč prvi proglas Narodnega vijeća, da veljaj v državi SHS politična in ekonomska demokracija, mislim, da je bila odločilna beseda že izrečena, ako je bil proglas odkritosrčen, o čemer doslej nimamo povoda dvomiti... Tam, kjer se uveljavi ekonomska demokracija, ni misliti na predpravice posameznih stanov ali slojev, tam se mora vse gospodarstvo urediti tako, da je v korist vedno večji socialni blaginji vsega ljudstva. Kompleks socialnih vprašanj, ki ga bo rešiti, se da poglavitno opredeliti v dva dela: na zemljiško reformo in delavsko vprašanje."

Pri izvajanju vsem slojem in strankam slovenskega naroda skupnega demokratičnega programa zaenkrat torej Abditus ni računal na kake globlje razlike med sodelujočimi, ki jih je čvrsto vezala skupna narodna skrb.

Tedaj je bil Prepeluh že komisar pri poverjeništvu za socialno skrbstvo kot glavni socialnopolitični izvedenec socialnodemokratske stranke. Hkrati je zavzel v tej stranki važno vodilno mesto poleg njenega prvega voditelja Antona

Kristana, katerega je nasledil 15. II. 1919 kot poverjenik za socialno skrbstvo v deželni vladi za Slovenijo.

V „Pripombah k prevratni dobi" Prepeluh notranjepolitičnega razvoja pri nas po prevratu ni naslikal v celoti. Skoraj vso pozornost je posvetil zunanjepolitičnim vprašanjem severne in zapadne meje, od notranjepolitičnih vprašanj pa samo nameravanemu pokrajinskemu zboru in usodi upravne avtonomije slovenskega ozemlja v prvi polovici l. 1919. V naslednjih poglavjih hočemo bežno opisati razvoj socialne demokracije od prevrata do l. 1921., kolikor ga je treba poznati za razumevanje Prepeluhovega idejnega razvoja. Posebno pozornost moramo pri tem posvetiti vprašanju, kako se je v socialni demokraciji postavljalo vprašanje notranje ureditve nove države, kajti to vprašanje je postalo usodno za odnos med Prepeluhom in socialno demokracijo.

V zgoraj omenjenem zapisku „O ustavi in načelih" je Abditus o tem vprašanju zapisal:

„Pri nas sta se vrgli med ljudstvo dve gesli: federalizem ali centralizem? Oboje je bilo zmotno... ker nazor o moderni državi ne prenese generaliziranja ne enega ne drugega gesla. Res je namreč, da bomo morali v enih rečeh biti za centralizem, v drugih za federalizem. Kdor pozna ustave modernih zveznih držav, zlasti ono severne Amerike, pa tudi Švice, to hitro uvidi. Ustava jugoslovanske države ne more biti prepis katere koli druge ustave ali samovoljna kompilacija, temveč predvsem sad spoznanja dosedanjega historičnega življenja vseh treh plemen, Slovencev, Hrvatov in Srbov, zlasti tistega dela, ki je bilo samoniklo, porojeno v potrebah iz ljudske volje."

Tu je Abditus vztrajal pri avtonomiji kot srednji poti med centralizmom in federalizmom. V istem zvezku „Demokracije" je inž. Anton Štebi v članku „Resnice in ideali jugoslovanskega problema" opozarjal na „plemenske različnosti", ki ovirajo, da bi mogli vsi deli Jugoslovanov postati kar „eno telo", kakor želijo idealisti. Najmanjši prepad je med Slovenci in Hrvati, zlasti velik je pa med Srbijanci in „prečani", da uporabimo pozneje udomačeni izraz. Štebi je zato napovedoval srdite narodno-politične boje v bodočnosti; da bi se jim izognili, je priporočal dualizem med

Srbijo na eni in bivšimi avstrijskimi jugoslovanskimi ozemlji na drugi strani.

„Naprej" je še v uvodniku št. 263 od 16. XI. 1918 zavračal „Slovenski narod", ki je zapisal, da je vse razpravljanje o državni obliki in ureditvi brezpredmetno, „ker je to že sklenjena stvar". „Take enunciacije", pravi uvodnik, „nam zopet le potrjujejo naše stališče, da potrebujemo v Jugoslaviji federativno državnost in ljudovlado." V št. 265 in 266 pa je prinesel „Naprej" dva članka pod naslovom „Federalizem?", ki sta odločno zavračala federalistične in separatistične težnje. Pisec se je podpisal s šifro n. n., ki pa ni krila, kakor je menil pozneje dr. Lončar v članku „Politika in zgodovina" (Avtonomist IV. 1924, št. 16) — Antona Kristana, ampak — dr. Milana Koruna, ki se je prav tedaj priključil socialni demokraciji in, kakor vidimo, posvetil prvo skrb smotru, da jo odvrne od federalizma. Podajamo v skrajšani obliki bistveno vsebino obeh člankov:

„Federalisti hočejo enotni jugoslovanski narod razdeliti na tri dele, svojo ožjo domovino oplankati, da ne bi zapihala vanjo kaka sapa moderne gospodarske, socialne ali kulturne politike. Gospodarji hočejo ostati nad posameznimi pokrajinami, kakor so bili nekdaj; na sumu jih imamo, da se nočejo ločiti od lepih časov, ko so v posameznih pokrajinah še paševali nekronani vojvode. Le če izginejo pokrajinske meje, se združijo iz vseh pokrajin moderno misleči elementi in udejstvijo svoje svetovno naziranje, bo naše kulturno življenje prepajal duh svetovne kulture. Najboljšim, najmodernejšim elementom slovenskega, hrvatskega in srbskega narečja mora biti dana neovirana možnost, da skupno delujejo po enotnem načrtu in dvignejo enakomerno ves narod. Federalisti zagovarjajo svojo politiko z našim zgodovinskim razvojem, češ slabo bi bilo, narode, ki so se povsem različno razvijali, naenkrat spraviti pod isti klobuk. A ravno nasprotno je pravilno: Ker smo imeli različen zgodovinski razvoj, je treba močne osrednje sile, ki druži vse, kar nam je skupno, nas vzgaja k skupnosti in izločuje vse, kar vleče narazen. Če gojimo politični separatizem, bo jugoslovanska republika druga izdaja Avstrije, kjer je vsak narod vlekel na svoji vrvi; le močna centralistična vlada bo imela moč držati nas vse skupaj. Tisti, ki mislijo, da je federalizem višek političnega demokratizma in da je centralizem istoveten z birokracijo, trpijo na zmedenosti pojmov. Ena in druga država lahko izloči birokracijo in uvede samoupravo (avtonomijo) v oni meri, kolikor sma-

tra to za potrebno. Okrožja bi bila naravnost podrejena osrednji vladi, ki bi bila v stanu v nekaj letih zenačiti vse dosedanje razlike v narodu. Razmejitveni prepiri takoj odpadejo, ako vržemo federalizem z ostalo avstrijsko šaro vred v kot. — Jugoslovanski socialisti pa imamo še poseben vzrok, da zametujemo federalizem kot socializmu škodljiv: Slovenci in Srbi iz kraljevine so brez dvoma s socializmom in demokratično idejo bolj prežeti kakor Hrvati in pa prebivalstvo Bosne, Hercegovine, Banata. Ali hočemo pustiti, da se naše moči cepijo, da vlada v eni jugoslovanskih federalističnih držav nedemokratičen, nesocialen duh, ko smo v stanu združeni doseči socialno republiko, če ne že takoj, pa vsaj veliko poprej, kakor pri federalističnem ustroju države?"

Ta argumentacija je takoj dosegla svoj smoter in v socialni demokraciji začasno obveljala. V „Napreju" je nihče ni zavrnil in resolucija izvrševalnega odbora od 22. XI. 1918 je v skladu z njo izrečno odklonila „vse separatističnim smotrom služeče federalistične težnje" in se izjavila za socialno republiko z najširšo samoupravo ljudstva.

Takoj naslednji dan je n. n. v članku „Italijanski imperializem" (Naprej št. 269 od 23. XI. 1918) razlagal, da „preneha italijanski pravni naslov do začasnega zasedenja naše zemlje takoj, ko stopi na mesto Avstrije kot posestnik slovenskih zemelj drug mednarodno priznani faktor, in to je antantni zaveznik: srbski narod". Zato je treba čimprej doseči formalno združenje, kajti „s tem izgubi italijansko-avstrijsko premirje glede naših dežel vsako pravno podlago in Italijani morajo zapustiti naše dežele".[28] Malo pozneje —

[28] Na tem mestu navajamo v celoti „Izjavo duševnih delavcev" od istega datuma — 23. XI. 1918. Izjava je zelo zanimiv dokument naše prevratne dobe:

„Podpisani duševni delavci slovenski, svesti si resnosti sedanjega položaja svoje domovine, se izrekamo enodušno za takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno.

Nasilje, ki ga mora trpeti naš obmejni rod od tujcev na zahodu, severu in vzhodu, neovirano samolastno prestavljanje mejnikov v škodo nam kaže žalostno nazorno sliko samoslovenske onemoglosti. Govori ne premaknejo naših meja niti za seženj

2. XII. (št. 276) — pa je n. n. v članku „Jasnost!" pozval Narodno vijeće, da sporoči vsebino krfskega pakta in — londonske pogodbe.

Prepeluh je po poročilu v „Napreju" od 3. XII. (št. 277) na shodu na Jesenicah obrazložil, da politični položaj nujno sili k takojšnjemu državnemu zedinjenju, „da se ubranimo težnje kraljevske Italije". Nekoliko obširneje je razvil svoje mnenje v članku „Nevarni sosed" (Naprej št. 297 od 28. XII. 1918). Nade, da se bo z valom zapadne demokracije in wilsonizma nekako sama od sebe povsod izvedla pravična narodna razmejitev po doslednem upoštevanju samoodločbe prebivalstva, so začele usihati in Abditus je poudaril potrebo, da se naslonimo na „tiste, ki so nam v velikem svetu najbližji — socialiste vsega sveta". Hkrati pa je pripomnil k notranjepolitičnemu razvoju: „Italijanski impe-

---

naprej, izjave nam ne pridobe niti pedi naših tal, besedni protesti nam ne rešijo niti ene slovenske duše tujega jarma. Do čina se ne moremo povzpeti, kakor da v naši krvi ni one najsvetejše kapljice; kapljice, ki jo vsak zaveden in zrel narod svojevoljno prelije za svojo svobodo... Edini rod, ki ima danes na slovanskem jugu voljo in moč organizirati naše sile za uspešen odpor, vzpostaviti našo oblast na vsem našem narodnem ozemlju in priboriti našim zahtevam veljavo pred svetom, je srbski rod. Kako dolgo? Ako ne izvedemo brez odloga najtesnejšega ujedinjenja s Srbi, preti Slovencem notranji razkroj, slovenskemu teritoriju razkosanje, ki ga sami ne bomo mogli zabraniti.

Upoštevamo in spoštujemo vsako odkrito svetovno naziranje, vsakemu poštenemu prepričanju priznavamo pravico, da se prosto uveljavlja, zavračamo pa najodločneje nepremišljeno izigravanje političnih gesel, ki bi utegnila v tej usodni dobi narod begati in ga odvračati in odvrniti od glavnega cilja, ki je: močna, na zunaj in na znotraj enovita, svobodna ter bogato razvita država vsega jugoslovanskega naroda. To je danes prva, vitalna potreba, suprema lex, kateri se morajo brezpogojno ukloniti vsi pomisleki. Tudi vladna oblika je za interim teh izjemnih časov postranskega pomena, ker bo imela o končnoveljavnem ustroju nove države svojo besedo konstituanta. Ali more narod sploh omahovati, ko se mu je odločiti: ali za samostojno nemoč, ali za skupno jakost?"

Izpodbuda za to izjavo je izšla iz JDS. Med podpisniki ni bilo niti katoliških niti socialističnih kulturnih delavcev.

rializem je nevarnost tudi za ureditev našega lastnega doma po načelih demokracije. V zadnjih tednih smo videli, kako kvarno je vplival ta italijanski pohlep na ureditev in razvoj naših domačih razmer. Ako ostane italijanski imperializem nedotaknjen ... vemo, da je tudi nova svoboda v naši novi domačiji v največji nevarnosti." K tej opomnji je Prepeluha verjetno nagnilo informativno pismo, ki mu ga je 16. XII. 1918 pisal neki predvojni osebni in strankarski prijatelj iz Švice, kamor se je bil med vojno kot emigrant preselil. Opozoril je Prepeluha na notranjepolitične prilike med Srbijanci. Pašiću so bila tla močno omajana in Narodno vijeće bi bilo moralo počakati nadaljnjega razvoja v Srbiji, ne pa utrditi v sedlu radikalno stranko, ki je tam dogospodarila. V tem primeru bi bila tudi antanta morala igrati z odprtimi kartami glede razmejitve z Italijo. Ni se slepiti z antanto, kajti „vsa humanitarnost te gospode (francoskih in angleških kapitalistov)" je v tem, da bi radi udobno strigli kupone po pariških in londonskih bankah na račun našega dela. Glede na to, da je stvar zamujena, je pisec svaril pred poizkusi à la vstaja 53. pešpolka v Zagrebu, o kateri je menil, da je bila izzvana s posebnim namenom. Demokracijo v Jugoslaviji je mogoče utemeljiti le z resno politično akcijo.

V prvem odstavku resolucije „vseslovenske socialnodemokratske konference", ki se je vršila 19. I. 1919 v Ljubljani in na kateri je bil tudi Prepeluh delegiran v strankin izvrševalni odbor, čitamo (Naprej št. 16 od 21. I. 1919): „Pozdravljamo in zahtevamo narodno popolnoma ujedinjeno in notranje konsolidirano državo SHS ... kot predpogoj uspešnega boja za socializem in demokratizem. Mislimo pa, da naj se v kulturnem oziru vsak jugoslovanskih narodov razvija na svoji prirodni podlagi ob vednem upoštevanju in naslanjanju na celotno Jugoslavijo." Resolucija se nadalje izjavlja glede oblike vladavine, za združitev vseh pokrajinskih socialističnih strank, za balkansko federacijo, za socializacijo rudnikov in veleindustrije „v soglasju z danimi pogoji", pri čemer poudarja „zadružno obliko

gospodarstva, ki naj direktno veže proizvajalca in uživalca", ter za radikalno socialno zakonodajo. Ugotavlja tudi, „da je nastal v naši vasi socialni prepad med posestniki-kmeti ter med bajtarji in kmečkimi delavci", ter nalaga izvrševalnemu odboru, naj izdela program za kmečko ljudstvo, ki želi pristopiti k socialnodemokratski stranki. Protestira proti italijanski okupaciji jugoslovanskih pokrajin in poziva vodstvo, naj se poveže zaradi sporazuma „z onimi strujami svetovnega in italijanskega socializma, ki so pripravljene rešiti to vprašanje brez ozira na izvedeno okupacijo". Glede Koroške zahteva pravično narodnostno mejo in konec krvolitja, ki ga je izzval vpad nemških čet v slovenske kraje, ter „obžaluje dejstvo, da so nemški socialni demokrati pritrdili imperialistični težnji nemških nacionalcev, da ves slovenski del Koroške pripade nemški republiki kot nemško ozemlje". Resolucija, kateri se na več mestih očitno pozna Prepeluhova roka, pa ne razgrinja dovolj problematike, ki jo je imela obvladati politika socialne demokracije.

Socialnodemokratska stranka je od prevrata dalje vse bolj naraščala v mestih in po deželi. Obema starima vladajočima strankama je družbeno-politični pretres, ki ga je doživelo ljudstvo v svetovni vojni in ob razpadu Avstro-Ogrske, zelo omajal pozicije. Razgibanost množic v političnem in socialnem pogledu je prišla v prid le socialni demokraciji, katere gesla so najbolj ustrezala ljudskemu razpoloženju. To razpoloženje je bilo čisto elementarno in ni bilo mogoče pričakovati, da bi iz naroda samega prišlo kaj „takega, kar bi konkretno oblikovalo njegov narodni in socialni cilj", kakor je menil Prepeluh v „Pripombah". Jasne konkretne smotre morejo elementarna gibanja doseči samo s pomočjo zavestnih, daljnovidnih političnih činiteljev; če ti svojo nalogo zanemarijo, morajo elementarna gibanja prav tako splahniti, kakor so se vzvalovila.

Ne glede na to vrenje v množicah in njih pomikanje v levo, ki se je nadaljevalo vse leto 1919, se je narodna koncentracija, sodelovanje vseh treh strank, dobro vzdrževala;

le malo so jo motila latentna strankarska — socialna in svetovnonazorska — nasprotja. Kakšna idila je zavladala v slovenski politiki, morda najbolje ilustrira tabor „Svete vojske" 19. I. 1919 pod geslom „Da bomo narod poštenjakov". Na njem je nastopil poleg Gangla, dr. Opeke, dr. Žerjava, dr. Zalokarja in Finžgarja tudi Prepeluh s pridigo, ki jo je naslovil „Mir med nami" (Naprej št. 17 od 22. I. 1919). V njej je razvijal svojo misel o nravnem preporodu človeštva, ki se mora po hudi preizkušnji odreči laži, sovraštvu, zavisti in podobnim nizkim nagonom. To misel je konkretiziral posebej na slovensko strankarsko življenje. Vanj se ne smejo več vrniti nekdanji boji z „lažmi, natolcevanjem, škodoželjnostjo in nestrpnostjo", ki so zastrupljali ljudstvo in vnašali iste metode tudi v zasebno življenje. Boj mora biti pošten in načelen. Vsakdo si mora prizadevati, „v zasebnem in javnem življenju uveljaviti svoj naturni čut poštenosti, resnice in spoštovanja do soseda in bližnjika", kajti vsakomur je dana možnost presoje, kaj je resnica in pravica. Take preproste pridige menda ne morejo premakniti nravnega preporoda niti za ped dalje v svetu, ki je razklan v razne skupine, nasprotujoče si po različnih gospodarskih in iz njih izvedenih drugačnih koristih; tudi Prepeluhov apel idile ni mogel utrditi, ampak jo je samo zrcalil.

Socialnopolitično delo poverjeništva za socialno skrb je kmalu postalo trn v peti nekim krogom in v njihovem imenu je zagnal dr. Ivan Tavčar že 15. II. 1919 v „Slovenskem narodu" hrup; menil je, da naredbe, s katerimi to poverjeništvo preplavlja našo revno ožjo domovino, sploh niso pravno veljavne. Prepeluh je napad zavrnil (Naprej št. 40 od 18. II. 1919), češ ali naj bi Slovenci zlezli na zapeček in prekrižanih rok čakali, kaj bo storila centralna vlada. Ne ve, pravi, na čem sloni današnja mentaliteta slovenskega liberalizma; ali na nazoru, da Slovenci nismo nič, ne smemo nič, ne veljamo nič, da zavržemo svoj jezik in svojo kulturo, svojo pridnost in naj bomo samo — Jugoslovani, ki jih bodo bratje Srbi redili in delali zanje? Ta nazor je

življenju tuj, nima tal v dejanskih razmerah našega ljudstva. V socialnem skrbstvu Slovenci prednjačijo vsem ostalim jugoslovanskim pokrajinam. Povrhu je izjavil Prepeluh, da socialni demokrati nimajo politično prav nobenega interesa sedeti v vladi, in da bi bili prav hvaležni dr. Tavčarju, „če hoče razbiti koalicijo".

V govoru, ki ga je imel 3. III. 1919 v Škofji Loki, je Prepeluh pojasnil stališče socialne demokracije glede notranje ureditve države (Naprej št. 56 od 8. III. 1919). Tuja zasedba naših krajev jo je prisilila, da je sprejela dani položaj kljub načelnemu stališču za federativno in republikansko državno obliko. Sedaj zahteva enotno državo, a glede na različnost posameznih dežel razumno upostavljene avtonomije. „Enotna morata biti država in parlament, doma pa glejmo, da bomo sami pridno gospodarili... da ne bo naša pokrajina plačevala primanjkljaje drugih, mnogo bolj pasivnih zaradi slabe uprave."

Po izstopu socialista Koraća iz beograjske koncentracijske vlade, ki mu je sledil izstop socialistov iz sarajevske in zagrebške deželne vlade, je pisal „Naprej" (št. 78 od 5. IV.), da je izmed vseh delov države slovenski najbolj urejen in da je še vedno možno sodelovanje med strankami, zlasti zaradi zunanje nevarnosti. Izrazil pa je bojazen, da bodo neutemeljene centralistične težnje odvzele deželni vladi še poslednjo možnost učinkovitega dela.

Vprašanje avtonomnega poslovanja deželne vlade pa sta vse bolj odrivala v ozadje dve momenta, ki sta bila za razvoj slovenske, zlasti socialistične politike odločilne važnosti: vprašanje zapadne in severne meje ter razpoloženje ljudskih, zlasti delavskih množic. Skrb za narodne meje je obvladovala vse in je bila poglavitna osnova sodelovanju strank. Skrb je trajala, dokler je bilo še kaj upanja. Že v marcu pa je začelo upanje glede zapadne meje spričo novic iz Pariza kopneti. Spoznanje, da smo ob Primorje, je podrlo wilsonovske iluzije in nova protiimperialistična orientacija se je začela pojavljati vsepovsod, n. pr. v govorih na protestni demonstraciji 15. III. 1919 v Ljubljani, celo v ne-

katerih člankih „Slovenskega naroda", v sklepu ljubljanske socialnodemokratske organizacije od 17. III. glede poti, ki naj jo ubere slovenski proletariat, da se pridružijo jugoslovanski narodni državi Trst, Goriška, Istra, Reka in Dalmacija. Hkrati je naraščalo socialno nezadovoljstvo, ker so mezde in plače zelo zaostajale za naraščajočo draginjo zaradi padanja vrednosti denarja in zaradi težkoč s prehrano. Dr. Žerjav je govoril 6. VII. 1919 na shodu zaupnikov JDS o „hudi in nevarni socialni krizi", dr. Brejc pa opisuje („Od prevrata do ustave" v knjigi „Slovenci v desetletju 1918 do 1928", 187/8) položaj takole: „Nad vsem tem v socialnih krčih trepetajočim miljejem tistih časov tik po prevratu je plaval nedoločen duh nove svobode, ki jo je vsak po svojih razmerah in pobudah po svoje razumel in sebi v prid razlagal. Kaj čuda, da se je zbegano ljudstvo v takih razmerah nagibalo bolj k demonstracijam in stavkam, nego k povratku do mirnega vsakdanjega življenja — tudi pri nas... Ljudska duša je bila kakor razbičana in vsled tega silno občutljiva." Radikalizem nezadovoljnih delavskih množic je vse bolj stopal v ospredje. Najbolj je bila prizadeta socialna demokracija; stala je pod direktnim pritiskom množic, ki so privrele vanjo po prevratu in jo imele za svojo stranko.

Spremenjeni položaj se je pokazal na izredni konferenci socialnodemokratske stranke 13. IV. 1919 v Ljubljani. Ta konferenca je odobrila prehod socialističnih poslancev v začasnem narodnem predstavništvu v opozicijo in hkrati sklenila odpoklicati oba socialista iz deželne vlade glede na njeno „brezmočje". Izrekla jima je zaupanje in zahvalo za dotedanje delo. Poročevalec Josip Petejan je izjavil, da socialna demokracija ne more nositi odgovornosti za stanje, ki se je ustvarilo in se ustvarja. Anton Kristan je dejal, „da gre tudi pri nas svetovni politični in gospodarski proces svojo pot" ter svetoval, naj socialisti kot smotrni politiki „v zavesti, da zmaga pride" počakajo, „da se paralela padanja enega razreda in vstajanja drugega dokonča"; menil je, da „razvoja ni mogoče forsirati" in da je „v pre-

nagljenosti negotovost uspeha, v pripravljenosti pa gotovost zmage" (Naprej št. 86 od 15. IV. 1919). S sklepom od 13. IV. se je slovenska socialna demokracija vdala splošnemu toku in razpoloženju delavstva, ki se je po proglasitvi madžarske sovjetske republike 22. III. 1919 vse bolj radikaliziralo. Levičarsko so se orientirali socialisti vseh ostalih dežel Jugoslavije razen majhnega dela hrvatskih in vojvodinskih; prav tako tudi slovenski primorski socialisti, ki so na konferenci 6. IV. 1919 v Trstu proglasili novo smer.

Beograjska koncentracijska vlada je začela že v aprilu 1919 z izrednimi ukrepi zatirati radikalno delavsko gibanje in je prepovedala tudi javno proslavo 1. maja 1919. V Sloveniji pa, kjer sta ostala zastopnika socialne demokracije v deželni vladi, ker vodstvo stranke ni izvršilo sklepa izredne konference o odpoklicu, je uživalo delavsko gibanje še vso svobodo in je socialna demokracija v velikih prvomajskih manifestacijah pokazala svojo narastlo moč. (Prepeluh je govoril na velikanskih shodih v Trbovljah in v Hrastniku.) Nekaj dni za tem pa je deželna vlada v zvezi s porazom šibkih slovenskih čet na Koroškem proglasila preki sod v obmejnih okrajih Radovljica, Slovenj Gradec, Celje in Maribor. Dr. M. Slavič pravi („Državni prevrat v mariborski oblasti", „Slovenci v desetletju 1918—1928", 251), da je to storila zato, ker so se „posledice nemškega prodiranja na Koroškem in vpada na Štajersko kazale v sumljivem obnašanju nemških [?] in nemškutarskih delavcev v Velenju in narodnih nasprotnikov po nemškutarskih mestih in trgih". Preki sod je prinesel omejitev zborovalne svobode, ki jo je časopisje JDS že nekaj časa zahtevalo proti „prevratnim elementom", ki se krijejo v socialni demokraciji.

Tedaj se je odprla v socialni demokraciji razpoka, ki se je imela vse bolj širiti. Nezadovoljstvo delavstva se je obrnilo proti obema socialistoma v deželni vladi, ki sta sicer 14. V. zaman predložila odpravo prekega soda, a hkrati ostala v vladi. Vodstvo stranke je tedaj že za mesec dni zavleklo izvršitev sklepa o njunem odpoklicu in ga je zavleklo še za nadaljnji mesec dni. Že konec maja je moral

Filip Uratnik javno braniti poglavitnega strankinega voditelja Antona Kristana, ki so ga spravljali nasprotniki v zvezo z neko afero pri „Vojni zvezi", in hkrati zagovarjati politiko vodstva takole („Strnimo vrste!" v „Napreju" št. 119 od 26. V. 1919):

„Zamudili nismo ničesar in ničesar nam pred zgodovino in delavstvom ne bo laže zagovarjati, kakor taktiko preteklih mesecev. Vemo, da je bil položaj v naši najbližji okolici često tak, da je bilo treba delavstvu le hoteti, pa bi se bilo marsikaj zamajalo. A samo v naši najbližji okolici. To bi pa na nadaljnji razvoj dogodkov ne moglo biti odločilno. Zunanji imperializem je še nezlomljen. Ako bi se bili odločili za radikalnejšo pot, bi bili nasprotno zlomljeni mi, ker bi prišli v konflikt z njim."

Nekaj let pozneje je Filip Uratnik drugače sodil — morda ne tudi o politiki socialne demokracije do srede l. 1919., vsekakor pa o nadaljnji —, ko je zapisal (Naprej št. 52 od 5. III. 1922): „V taktiki socialistične stranke je bilo veliko grehov... največji je bil, da se ni zavedala, da mora biti njena politika rezultanta vsega, kar množice upajo in verujejo... V časih, ko so bile postojanke socializma najhuje ogrožene — smo vodili brez potrebe oportunistično politiko — proti volji delavstva. S tem je stranka ubila v širokih krogih delavstva vero vase." No, takrat — v maju 1919 — je iz njega govoril tedanji „desničar". Postavimo mu nasproti govor „levičarja":

„Vsa naša notranja in zunanja politika je prišla na mrtvo točko. Nesmiselno bi bilo, da bi mi še naprej žrtvovali svoje moči pri stvari, ki je obsojena na klavrn neuspeh na celi črti... Gospodujoči razred ni v stanu rešiti notranjih problemov, še manj pomagati žrtvovanim našim bratom na jugu in severu. Povoljna rešitev vseh teh nalog je odvisna le od pozitivnega smotrnega dela proletariata vsega sveta. Stiki s tem proletariatom so za nas in za vse bolj važni nego stiki z buržoazijo. Skrajni čas je, da pričnemo doma z zadostno opozicijo. Napake v naši politiki se bodo še bridko maščevale. Tisti, ki so v svoji politični nespametnosti vse to povzročili, bodo še polagali račune."

S temi (najbrže Golouhovimi) besedami je „Naprej" (št. 136 od 17. VI. 1919) komentiral odpoklic obeh socialistov iz deželne vlade. Naraščajoče nezadovoljstvo je namreč končno prisililo izvrševalni odbor, da je 12. VI. — nekaj dni po vrnitvi Prepeluha in Golouha iz Pariza — naznanil od-

poklic predsedstvu deželne vlade in obema ostalima strankama. Zaradi tega odpoklica pa deželna vlada ni odstopila in ga menda ni niti vzela v vednost. Oba socialista sta opravljala svoje poverjeniške funkcije dalje, Anton Kristan do vstopa v beograjsko demokratsko-socialistično vlado, Prepeluh pa do 28. XI. 1919.

Z odpoklicem je bila vendarle razpoka začasno zamašena in Prepeluh je v prid ohranitvi enotnosti, ki še ni bila bistveno ogrožena, zapisal v članku „Tri naloge jugoslovanskega proletariata" (Naprej št. 139 od 21. VI. 1919): „Tudi na zapadu se med ljudstvom pripravlja k nevihti. V političnem pogledu zavijajo delavske množice na levo, na cesto socialnega radikalizma... Mirovni kongres v Parizu ni zmožen zadovoljiti množic, ki so vsak dan bolj razočarane v svojih pričakovanjih. Če pride do poloma v Italiji in Romuniji, potem čakajo tudi jugoslovanski proletariat zelo velike naloge." Kot prvo nalogo je poudaril Prepeluh okrepitev delavskih organizacij, kot drugo ustanovitev enotne socialistične stranke v Jugoslaviji z največjo avtonomijo pokrajinskih organizacij zaradi gospodarskih in kulturnih razlik, kot tretjo pa vstop v internacionalo, in sicer, dokler se obe ne združita, v drugo, ki se je bila medtem s hudimi težavami obnovila.

K temu članku je pripomnil Outlaw (psevdonim inž. Antona Štebija, takratnega glavnega nasprotnika desničarske skupine okrog Antona Kristana v vodstvu stranke), da so navedene tri naloge samo ob sebi umevne, a da je treba jasnejših smernic (Naprej št. 142 od 25. VI. 1919): „Dejstvo je, da je razpoloženje našega organiziranega proletariata danes zelo radikalno, levičarsko, a zastopstvo stranke hodi mlačno, oportunistično pot. Dejstvo je dalje, da se izvaja naša strankina politika še vedno v predvojni smeri in po starih izrabljenih metodah od dneva do dneva; izvaja se politika proste roke, ker manjka močna, jasna, dosledna in odločna orientacija." Za naše razmere ni niti boljševiška niti „socialpatriotska" pot. Treba je izvršiti predpriprave

za socializacijo obratov, v njih postaviti obratne svete, da se delavci izšolajo.

Tako smo označili položaj v slovenski socialni demokraciji sredi l. 1919., ko je šlo h koncu prvo poprevratno razdobje — složnega sožitja slovenskih strank.

XV.*

Ko sta 12. VI. demisionirala Kristan in Prepeluh, so očitali nasprotniki socialistom, da bi bili morali glede na zunanji položaj pozabiti na strankarske interese in načela. O zunanjem sovražniku pa ni bilo več govora, ko sta si prav kmalu nato skočili v lase JDS in SLS. Spopad je sprožila „črnomeljska afera", t. j. kazenska premestitev vsega osebja črnomeljskega okrajnega glavarstva, ki jo je odredil notranji minister Pribičević, češ da ni dovolj strogo zatrlo neke nedolžne republikanske manifestacije kmetov na Vinici. V začetku julija je načelstvo JDS sklenilo odpoklicati svoja zastopnika iz deželne vlade z utemeljitvijo, da se SLS ne drži dogovora o medsebojni strpnosti strank. Dotlej tleča strankarska borba se je začela razgorevati. Zanimivo je, da je „Naprej" napadal izključno JDS, njene praktike, Pribičevićeve metode itd., medtem ko vse kaže, da so si bili tudi še tedaj v deželni vladi socialisti in demokrati bližji. Dne 4. VII. je zapisal „Naprej" o spopadu med JDS in SLS tole: „Pa če bi kratko malo povedali, da se vsa ta borba vodi prav za prav po migljaju iz Belgrada, če bi skušali dognati vzročno zvezo med politično konstelacijo v belgrajskem parlamentu in ministrstvu ter med ‚domačo' politiko, domačimi praskami? Ali ne bi zadeli naenkrat na najhujši odpor pri obeh strankah?" Namignil je tudi (št. 151 od 5. VII.) na nacionalizacijsko „panamo".

Politični položaj je zelo zaostrila dvodnevna splošna stavka 20. in 21. VII. 1919, ki se je izvedla v vsej Evropi po

* Naslednja poglavja smo morali mestoma precej okrajšati in izbirati tudi med najvažnejšim zgodovinskim gradivom — da knjiga ne bi presegla odmerjenega maksimalnega obsega.

sklepu tako imenovane „amsterdamske" internacionalne zveze strokovnih organizacij v znamenje protesta proti kontrarevolucionarni intervenciji romunske in drugih vojsk na Madžarskem. Stavka in spremljajoče jo manifestacije so še bolj pokazale silo socializma na Slovenskem in prevladovanje radikalnih teženj v njem. Časopisje JDS je z vso silo obtoževalo to gibanje, češ da je naperjeno proti narodni državi, da hoče odpreti vrata Nemcem in Italijanom itd., ter zahtevalo, „da se to zlo izruje brez vsakega usmiljenja" (Slovenski narod št. 173 od 25. VII. 1919). Ostro je napadalo predsednika deželne vlade dr. Brejca, češ da mu daje potuho, ker ni izvedel vladne prepovedi shodov stavkujočih. Ta gonja je bila verjetno tudi v zvezi z upi, ki so vstali JDS pred očmi ob novici, da sta v beograjski koncentracijski vladi demisionirala dr. Korošec in Gostinčar, ker je ministrski predsednik Protić prvega napadel zaradi popustljivosti pri stavki. Koncentracijska vlada se je kmalu popolnoma razbila — ne zaradi demisije zastopnikov SLS, ampak — zaradi ostrega konflikta med Protićem in Pribičevićem, to se pravi med obema najmočnejšima strankama, demokratsko in radikalno. Dne 4. VIII. je sporočila vlada začasnemu narodnemu predstavništvu svojo demisijo.

Nakrat so stopila v ospredje notranjepolitična strankarska vprašanja. Ta so bila sprva zelo kaotična spričo čisto različnega dotedanjega političnega razvoja posameznih narodov in delov Jugoslavije. Narodno predstavništvo se je razbilo v dve, skoraj enaki polovici: na eni strani demokratska stranka s skupino črnogorskih poslancev, na drugi pa blok več strank pod vodstvom radikalov. V tej delitvi se je v bistvu kril stari spor med radikalsko stranko in srbijansko opozicijo za oblast. Demokratska stranka je bila nastala iz bivše srbijanske opozicije, srbsko-hrvatske koalicije in slovenske JDS, medtem ko so dobili radikali le razmeroma majhen dotok v „prečanskih" (vojvodinskih, sremskih in bosenskih) radikalih. Morali so si poiskati za protiutež proti demokratom zaveznikov v preostalih prečanskih strankah: bosenskim muslimanom so ščitili njihove interese

pri agrarni reformi, „Narodnemu klubu" (poznejšim hrvatskim federalistom) so trenutno popuščali v vprašanju avtonomije za Hrvatsko, SLS pa so ščitili pred nadležnim partnerjem v deželni vladi za Slovenijo, pred slovenskimi liberalci (JDS). Na vprašanje, kateri od obeh blokov je predstavljal „desnico" in kateri „levico", je glede na njun pisani sestav mogoče odgovoriti le ločeno po pokrajinah. Jasno pa je bilo tole: Demokratska stranka je bila glavni protagonist centralizma; tudi radikali so težili k njemu, a so bili zaradi svojih „prečanskih" zaveznikov nekoliko popustljivejši. In za takratne slovenske razmere je pomenilo napredovanje centralizma tudi napredovanje politične reakcije v smislu omejevanja političnih svoboščin. To vprašanje pa je bilo za slovensko socialno demokracijo takrat najvažnejše, kajti le z neoviranim delovanjem je lahko utrdila svoj razširjeni vpliv in še okrepila svojo moč. Izjemni ukrepi od maja meseca dalje so jo zelo ovirali in po splošni stavki 20. in 21. VII. je prišlo tu in tam do preganjanj njenih radikalnih pristašev. V Sloveniji je bila gonilna sila teh preganjanj JDS, kakor smo že omenili.

V beograjskem narodnem predstavništvu je bilo enajst socialistov, pet slovenskih (Anton Kristan, Melhior Čobal, Josip Petejan, Josip Kopač in dr. Dragotin Lončar), trije iz Vojvodine in trije iz Hrvatske. Član srbske narodne skupščine Dragiša Lapčević je tudi imel sedež v začasnem parlamentu, a je v skladu z radikalno politiko srbske socialistične stranke odklanjal sodelovanje v njem. Socialistični klub je bil od Koraćeve demisije 26. III. 1919 v opoziciji. Ko se je v avgustu 1919 predstavništvo razdelilo v dve, skoraj enaki polovici, je bil socialistični klub ježiček na tehtnici. Snubila ga je demokratska stranka, ki je mogla le z njegovo pomočjo priti do vlade. Kakor poroča Vitomir Korać v svoji knjigi „Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji" (Knjiga I., izšla l. 1929.), so bili vojvodinski in hrvatski socialisti proti vstopu v demokratsko vlado, toda „slovenski socialistični poslanci so sporočili, da je njihovo strankino vodstvo sklenilo vstop v vlado" (str. 276),

za katero je dobil Davidović mandat. Vstop socialistov v Davidovićevo vlado je bil načrt — Antona Kristana. Ta je sklical na hitro za 10. VIII. v Ljubljano nekako konferenco zaupnikov, ki pa ni odobrila vstopa v vlado, ampak le s pičlo večino dala socialističnim poslancem „proste roke" (gl. Naprej VII. št. 101 od 8. V. 1923). Po „Napreju" (VII. št. 14 od 19. I. 1923) je Čobal na XIV. strankinem zboru, ki se je vršil 6. in 7. I. 1923 v Celju, izjavil, da je Anton Kristan l. 1919. v Beogradu „sodrugom poslancem v narodnem predstavništvu netočno poročal o ljubljanskem sklepu, češ da se je glasil za vstop v vlado". Takrat pa je Čobal z ostalimi slovenskimi socialističnimi poslanci vred Kristanu pomagal izvesti načrt, za katerega nista bili skoraj prav nič vneti niti slovenska socialna demokracija niti večina socialističnega kluba v Beogradu. Dr. Lončar je že l. 1920. (Naprej IV. št. 117 od 28. V.) priznal, da je bil vstop v demokratsko vlado „formalno nepravilen". Malo prej je zapisal (Naprej IV. št. 88 od 18. IV. 1920) o njem, da do političnega uspeha, to je do razpisa volitev, ni privedel, „ker je taktika slonela na napačnih premisah".

Tako je na mesto dotedanjega Protićevega koncentracijskega kabineta stopila sredi avgusta 1919 Davidovićeva demokratsko-socialistična vlada, v kateri so bili trije socialisti: Anton Kristan kot minister za šume in rude, Vitomir Korać in Vilim Bukšeg. K presenetljivi novici je zapisal „Naprej" (št. 186 od 18. VIII.), da „so prišli socialistični poslanci do prepričanja, da se dà na ta način v sedanjem predstavništvu doseči marsikaj in odpraviti krivice, ki so se godile zadnje čase delavstvu". Korać pravi (v omenjeni knjigi), da so socialisti upali na nadaljnje socialne reforme, izvedbo agrarne reforme in liberalnejši volivni zakon v ustavodajno skupščino; prizadevati so si hoteli tudi, da ne bi prišlo do spopada med radikalnim delavskim gibanjem in državno oblastjo, ki se je pripravljala odločno nastopiti proti njemu. Iz Koraćevega opisa je razbrati, da so socialisti precenjevali vpliv, ki naj bi ga bil imel propad sovjetske

Madžarske v začetku avgusta na radikalno razpoloženje množic, da bi jih ohladil in zavrnil v zmernejše meje.

Vstop socialistov v demokratsko vlado je imel za slovensko socialno demokracijo zelo slabe nasledke. Če pravi dr. Lončar (Avtonomist I. št. 12 od 27. VI. 1921), da je desno krilo bivše „socialistične omladine" „zagovarjalo tudi ministerializem kot taktično sredstvo v dobri veri, da morajo ob splošnem kaosu in desorientaciji, kakor je bila zavladala ob preobratu, pomagati h konsolidaciji narodne države", velja to samo za sodelovanje v koncentracijski vladi v prvem poprevratnem razdobju, ko sodelovanje vsaj do marca 1919 sploh ni bilo sporno, nikakor pa ne za ministerializem v avgustu 1919, za sodelovanje v strankarski vladi.[29] Slovenska socialna demokracija je sedaj usodno prestavila svoj položaj v slovenski politiki: postala je zaveznica vladne JDS, s katero je bila dotedaj zaradi njenih reakcionarnih teženj v laseh, medtem ko je prišla SLS v opozicijo in se tako prva od slovenskih strank rešila odgovornosti za razmere in vladno politiko. In ljudske množice so bile v vseh pogledih opozicionalno, deloma prav radikalno razpoložene, nezadovoljne z razmerami. Takemu razpoloženju množic je mogla ustrezati le opozicijska politika, h kateri je že dotlej, kakor smo videli, težilo vse živo delavsko gibanje.

Le opozicijska politika bi bila lahko rešila enotnost slovenske socialne demokracije. V tej je začelo nevarno pokati že v juliju ob splošni stavki, prvi radikalni akciji: Medtem ko je del vodstva pozdravljal razgibanost množic

[29] Po razkolu v socialni demokraciji je marsikateri socialist, ki je ostal z desnim krilom, to spoznal. Tako je n. pr. pisal neki Ivan Perko v „Napreju" (št. 112 od 29. V. 1920): „Ob času prevrata je bilo naše sodelovanje v vladi potrebno in vredno žrtev, ki jih je stranka s tem doprinesla. Sodelovanje v koncentracijski vladi, kjer ni opozicije, je združeno razen tega z neprimerno manjšimi nevarnostmi kakor sodelovanje v koaliciji, kjer stoji jaka opozicija nasproti. Poznejša ministerialistična politika pa je bila od vsega začetka zelo nevarna... Slabe posledice niso izostale."

in gledal v njej temelj za bodočo uspešno delavsko politiko, pa so tako imenovani „vladni socialisti" gledali na gibanje neprijazno in zaskrbljeno. Če bi bila slovenska socialna demokracija od srede l. 1919. vodila opozicijsko politiko, bi bila verjetno v glavnem ohranila svojo enotnost podobno kakor avstrijska socialna demokracija. Socialistični „kadri" pri nas so bili vzgojeni v reformističnem duhu avstrijske nemške socialne demokracije in so se zato le s težavo nagibali k drugi politični liniji glede poti do zmage socializma, podobno kakor n. pr. tudi češka socialna demokracija. Drugačen je bil razvoj teh idej pri socialističnih strankah v ostali Jugoslaviji, ki so idejno zajemale v veliki meri drugje. Srbski socialni demokraciji je bil ustvaril Dimitrij Tucović politično linijo, ki se je precej razlikovala od „avstromarksizma". Vprav zaradi teh razlik je bilo vprašanje zedinjenja socialističnih strank v Jugoslaviji tako težavno in je slovenska socialna demokracija ostajala proti ostalim čisto avtonomna. Prevladanje radikalnih teženj onstran Sotle je zelo krepilo levo krilo v slovenski socialni demokraciji. Zato je desno krilo skušalo ohraniti popolno avtonomnost slovenske stranke. Razlika med obema kriloma se je poglobila šele po vstopu v demokratsko vlado in je postala nepopravljiva šele v zvezi z nadaljnjo vladno politiko desnega krila, kakor bomo videli.

Če se ne oziramo na nekaj sporadičnih publikacij nekaterih levičarskih krožkov, je prišla kriza v socialni demokraciji prvič do ostrejšega izraza v avgustovskem zvezku (št. 8—12) drugega letnika in hkrati poslednjem zvezku — „Demokracije", ki se je na vsej črti postavil na stran levice. Urednica Alojzija Štebi je v zapisku „Splošna stavka v Jugoslaviji" (136) z najostrejšimi besedami napadla reakcionarno JDS, ki je tedaj klicala po brezobzirnih izjemnih ukrepih, medtem ko je označila SLS kot „našo načelno nasprotnico, ki se kolikor toliko poslužuje poštenega orožja moči in taktične uvidevnosti". O socialni demokraciji pa je zapisala: „Naša lastna stranka ima elemente, ki niso socialisti in ki ovirajo naravni razvoj proletarskega dela ... ho-

čejo pripeljati s kompromisi z meščanskimi strankami delavstvo do tega, da bo pozabilo svoje pravo poslanstvo in se zadovoljevalo z milostnimi naklonitvami." V zapisku „Pro domo" (134) je urednica še proglasila: „Z današnjo številko je krenila ‚Demokracija' na novo pot... Vemo, da bo ta nova pot preplašila skoraj vse dosedanje naše sotrudnike..." Med temi sodelavci, ki jim je dala revija slovo, sta bila poleg nesocialističnih piscev, ki so l. 1919. največ sodelovali, zlasti tudi njena soustanovitelja — Abditus in dr. Lončar. Bivša „socialistična omladina" se je razšla — pretežni del njenih mlajših pristašev je stal sedaj na čelu levega krila v stranki. Dr. Lončar je pozneje po svoji in Prepeluhovi secesiji iz socialne demokracije zapisal (Avtonomist I. št. 12 od 27. VI. 1921), da tistega dela „socialistične omladine", ki ni šel na levo, slej ko prej politika „starih" (t. j. Antona Kristana in njegovih pristašev) ni zadovoljevala. To pa takrat ni prišlo do nobenega javnega izraza, ker je moral v svojem načelnem boju proti radikalni levici „nehoté utrjevati položaj ‚starih'" in „z zatajevanjem samega sebe opazovati tudi osebno izkoriščanje svoje načelnosti". Prepeluh je veljal kot poverjenik za drugega poglavitnega nosilca ministerializma in je bil ob odsotnosti Antona Kristana duša desnega krila v vodstvu stranke.

To krilo je imelo premagovati prav hude težave. Za 7. in 8. IX. 1919 sklicani strankin zbor je moral izvrševalni odbor takoj po vstopu v vlado preložiti na 1. in 2. XI. 1919, da ne bi bili socialistični ministri že po štirinajstih dneh ministrovanja odpoklicani od lastne stranke. Dne 7. IX. se je vršila samo zaupniška konferenca v znamenju ofenzive desnega krila proti levičarjem; nekatere je izključila zaradi kršenja strankine discipline, ker so javno nastopali proti „vladnim" socialistom. Vprašanje taktike je konferenca prepustila kongresu. Davidovićeva vlada je bila na jako trhlih nogah in je že v septembru demisionirala; začela se je dolgotrajna vladna kriza, ki se je vlekla dva meseca, nakar je bila Davidovićeva vlada na novo imenovana, ne da bi bili njeni ministri medtem opustili svoje posle. Dne

1. in 2. XI. se je vršil XI. strankin zbor v Ljubljani. Na njem je skoraj popolnoma prevladovalo levo, ministerializmu nasprotno razpoloženje. Desno krilo je bilo obupen boj, da ne bi moralo hkrati iz vlade in z vodstva. Zbor je sprejel kompromisno resolucijo, ki je načelno obsodila sodelovanje z meščanskimi strankami, poudarila, da ministerializem ne sme biti ovira za zedinjenje s socialisti v ostali Jugoslaviji, hkrati pa naložila izvrševalnemu odboru, da odpokliče zastopnike stranke iz osrednje in deželne vlade — ne takoj, ampak — v pripravnem trenutku, ki si ga bo izbral po svoji uvidevnosti.[30] Po kongresu se je pokazalo, da je večina širšega izvrševalnega odbora desničarska. Tako se je načelna zmaga levice, ki je imela večino samo v ožjem načelstvu, izkazala kot politični poraz. Ministrovanje se je po kongresu prav tako nadaljevalo kakor poverjenikovanje po sklepu konference 13. IV. 1919. Levo krilo je zaman zahtevalo, naj se skliče izredni strankin zbor, ker izvrševalni odbor ne izvršuje sklepov XI. zbora. Kristan je oprt na močno plast uglednih predvojnih socialnodemokratskih funkcionarjev, ki so mu bili brezpogojno osebno vdani in ki so obvladali aparat gospodarskih, kulturnih in skoraj vseh strokovnih organizacij, vodil stranko z močno roko dalje ne glede na odpor. Medtem pa razgibanost množic ni prav nič upadla. Socialno nasprotje se je dalje zaostrevalo in hkrati z njim — kot njegova posebna pojavna oblika — tudi nasprotje med obema kriloma v slovenski socialni demokraciji. Desno krilo je vodilo vladno politiko, levo pa opozicionalno.

[30] Češki socialni demokrat Stivin, ki je zastopal svojo stranko na zboru kot gost, je po svoji vrnitvi zapisal v „Pravo lidu", prevedeno v „Napreju" št. 35 od 13. II. 1920: „Vtis imam, da era socialnodemokratskega ministerializma po dosedanjih izkušnjah ne bo dolgo trajala. V taki reakcionarni in gospodarsko zaostali državi nalaga udeležba pri vladi socialistom neprimerne naloge. Njih položaj je pa kočljiv, ker se ne morejo opirati na veliko stranko. Posledice take koalicijske politike so danes cepljenje in partikularizem socialističnih strank in veliko zradikaliziranje delavstva."

Kako se je socialno nasprotje zaostrilo od začetka 1919 do začetka 1920, je Abditus (Naprej IV. št. 129 od 7. VI. 1920) naslikal takole:

„Ko se je razglasila svobodna trgovina — baš tedaj, konec februarja 1919, sem bil imenovan za poverjenika — so cene raznim potrebščinam, zlasti živilom rapidno rastle. Začela so se mezdna gibanja delavstva, uslužbenstva, zasebnih uradnikov po vsej Sloveniji. Tedaj sem mnogo delal. Na Hrvatskem, v Srbiji, v Dalmaciji in v Vojvodini — vsepovsod same stavke in sami mezdni spori. V Sloveniji niti ene stavke! V stotih primerih sem posredoval sam ali po svojih organih, in vse je šlo lepo v redu. Delavstvo sem vodil od zmage do zmage, ne da bi ono zato žrtvovalo krajcar, čas ali kar koli... [Položaj leto dni pozneje:] Naše slovensko delavstvo, bodi rudarje, bodi železničarje, bodi katero koli stroko pridobiti za višjega ponudnika, ni bila dandanes nobena umetnost... Komunisti in „Večerni list“... so ponujali našim dobrim, hrabrim, zvestim delavcem več, mnogo več, kot smo mi ubogi črviči mogli dati s svojim pozitivnim delom. Lačni, nagi, bosi in ubogi ljudje so sledili tistemu, ki jim je več ponujal. Dotlej enotno slovensko delavstvo se je razklalo in proglasili so za izdajalce in ničvredneže svoje bivše zaupnike... Ljudje dela, tako zvani „socialpatrioti“, ljudje, ki so hoteli Jugoslavijo, samoodločbo narodov, mir in svobodo, so bili na koncu svoje možnosti in pameti.“

Ta slika dobro kaže tragični položaj socialne demokracije, ki se je ob silni zaostritvi socialnega nasprotja postavljala nekako v sredo med oba socialna nasprotnika. Prepeluhovo mnenje, da je bila razgibanost in zahtevnost delavstva — delo „višjih ponudnikov“, ne drži, kajti neučakanost je zrastla v delavstvu spontano in elementarno na osnovi narastle samozavesti in z njo zvezane vere v zmago. Ta vera je bila dar razgibane dobe. „Višji ponudniki“ niso bili nič drugega kot izrazitelji delavskih zahtev. Levo krilo socialne demokracije je s svojo politično ideologijo seveda poživljalo v množicah občutek, da mora nastopiti nov red, ki bi jih socialno zadovoljil; ni pa delavskih množic vodilo, ni načrtno usmerjevalo v njih zbrane elementarne energije, ampak so ga le nosili valovi njihovega radikalnega razpoloženja. Zato skoraj ni mogoče govoriti o kaki enotni, izraziti levi smeri, kajti v tem levem krilu so bili vsi mogoči odtenki od reformističnih pa do elementarnih utopi-

stično-anarhističnih; vse je vezalo le radikalno opozicionalstvo, ki se je izlivalo v bolj ali manj nedoločeno „upanje na nov prevrat" (dr. Žerjav). Vodilni socialistični levičarji so v vseh svojih izjavah v l. 1919. in 1920. zavračali misel na kako prevratno akcijo doma na Slovenskem. Njihova politična zamisel je bila povezana s pričakovanim razvojem v ostali Evropi, pa morda tudi v ostali Jugoslaviji. „Naprej" od 8. I. 1920 je prinesel v tem pogledu zelo zanimivo izjavo inž. Dragotina Gustinčiča, ki je bil v septembru 1919 izključen iz socialne demokracije:

„Na skoraj vsakem svojem predavanju in zborovanju sem opozoril na nemožnost takih akcij pri nas in to zaradi splošne evropske situacije. Prepričan sem o popolni zmagi socializma. Slovenci pa bomo pri tem imeli približno tako vlogo, kakršno smo imeli v dobi t. zv. narodnega osvobojenja. Naša pomoč bo samo toliko večja in resničnejša, kolikor smo postali del večje kulturne in narodne celine. Mi nismo samostojni nositelji svoje usode, ki bo vedno usoda močnejših sosedov. Da to po možnosti paraliziramo, zahtevamo takojšnje zedinjenje vsega jugoslovanskega proletariata."

Zlasti velike skrbi je imela socialna demokracija z rudarji trboveljskega revirja. Proizvodnja premoga, ki je bil nujno potreben za promet in industrijo, je zelo padla in uvažati ga ni bilo mogoče. Treba je bilo na rudarje vplivati, da proizvajajo več in da ne stavkajo za svoje mezdne zahteve. Abditus je že 1. III. 1919 v „Napreju" (št. 50) napisal pod naslovom „Kriza — kako jo bomo premagali?" poziv na rudarje v tem smislu. Rudarji, pravi, morajo biti steber reda in ne smejo prihajati s čezmernimi zahtevami. Zavedajo naj se, da se bližajo zanje boljši časi — socializacija veleindustrije jih bo kmalu napravila za solastnike obratov. Toda rudarje vse te in podobne lepe obljube niso mogle zadovoljiti, ko so njihove mezde tako zelo zaostajale za naraščajočo draginjo. Hoteli so višjih mezd in prihajalo je do „divjih" stavk, ki so delale ministru za šume in rude Antonu Kristanu hude preglavice. Sredi januarja 1920 so začeli rudarji s pasivno rezistenco in zahtevali zvišanje mezd, ureditev prehrane in preskrbo z obleko in obutvijo. Deželna vlada (dr. Žerjav) je zapretila s strogimi ukrepi. V

imenu socialne demokracije sta 18. I. 1920 Prepeluh[31] in Golouh intervenirala pri predsedniku deželne vlade, ki jima je odgovoril, da ima „striktna naročila" od notranjega ministra (demokratsko-socialistične vlade). Trboveljska premogokopna družba je 22. I. rudarje izprla, a spor se je poravnal brez hujših sredstev, toda ne v zadovoljstvo rudarjev, ki so se 27. I. vrnili na delo.

V o z a d j u razkola v desno in levo krilo je bila obča diferenciacija socialne demokracije, ki je bila že pred vojno latentna, se ostro razkrila ob nastopu vojne in se mogočno razmahnila po velikih prevratnih dogodkih proti koncu vojne, ki so ustvarili vero, da stoji Evropa pred velikim socialnim prevratom. Socialisti so se odločali na to ali ono stran po oceni svetovnih dogodkov, n. pr. po oceni stanja, ki je nastopilo v Nemčiji po novembrski revoluciji pod vlado nemške socialne demokracije. O tej je zapisal l. m. (Lemež Milan) v „Naših zapiskih" — ki jih je v začetku l. 1920. obnovila v rokah levice se nahajajoča „Slovenska socialna matica" namesto „Demokracije" —, da ustvarja meščansko-demokratsko državo s pomočjo stare birokracije in poleg tega strahuje Nemčijo z bivšo cesarsko armado (NZ XII. 25). Levo krilo je bilo tako po eni strani odraz takratnega razgibanega dogajanja v Evropi. V o s p r e d j u razkola pa je bil odnos do domačega zradikaliziranega proletariata. Desno krilo se je postavilo z vso močjo po robu njegovi radikalizaciji, ki jo je razumelo le psihološko, ne pa tudi sociološko. Dr. Lončar je v članku „24. april" (Naprej št. 117 od 22. V. 1920) zapisal: „Grozote vojne na eni strani, a na drugi strani kaotične razmere po vojni z neznosnimi gospodarskimi posledicami kakor draginja in verižništvo — vse to je ustvarilo in ustvarja v množicah koprnenje po socialnem prevratu, ki je v svojem bistvu

[31] Prepeluh se je prav tedaj vrnil iz Italije, kjer je posredoval pri vodstvu italijanske socialistične stranke, da bi začelo z akcijo za vrnitev jugoslovanskih vojnih ujetnikov, ki jih je Italija zadrževala zaradi spora z Jugoslavijo v jadranskem vprašanju.

utemeljeno. Gre le za to, kdo naj izvaja ta preobrat in kako: ali z diktaturo organiziranega proletariata, to je pri nas industrijskega delavstva, ali z demokracijo vseh produktivnih slojev, ki prihajajo pri tem v poštev, to je delavstva, kmetstva in intelektualcev." Ali je mogel to „demokracijo vseh produktivnih slojev" predstavljati v praksi kdo drugi, kakor blok vseh treh slovenskih strank? Videti je, da ga je dr. Lončar tu samo drugače imenoval. Radikalni program meščansko-demokratske revolucije, ki ga je bil l. 1917. izdelal Abditus, bi bil res lahko skupen tudi temu bloku, če bi bila v njem idejno in politično vodilna — socialna demokracija. A zato, da bi bila dosegla to vodilno mesto, bi se bila morala opreti na naraslo moč proletariata in zato iti z njim na levo, ne pa v praksi popuščati partnerjema v bloku in dopustiti, da je proletariat zrastel proti njeni volji v družbenega velikana, ob čigar elementarnih gibih se je stresala slovenska družba. Desno krilo socialne demokracije pa je kakor nekdaj po vsi sili hotelo videti v proletariatu — pritlikavca, ki niti pomisliti ne bi smel na vodilno vlogo v družbi. Kakor vse kaže, dr. Lončar ni videl in čutil nobene spremembe od časa boja „socialistične omladine" proti socialni demokraciji, ko je n. pr. — 7. II. 1918 — pisal Prepeluhu: „Rad bi vendar vedel, kako si predstavljajo oziroma kje imajo moč ‚svojega' proletariata, ko je dejansko organiziran pičel odstotek le industrialnega delavstva. Vidim v vsem tem oboževanje, romantično malikovanje pred maso. Nekaj, kar očita Gorkij boljševikom. Ogromna večina naroda ni za sedaj dovolj ali malo ali nič dostopna socializmu, a Verus [Anton Kristan], deloma tudi dr. Tuma, bi hotela obvladati ves slovenski svet po dosedanji metodi." In vendar se je l. 1919. organiziral malone ves industrijski proletariat in so se v isti smeri elementarno razgibale tudi široke kmečke množice, ki so bile nakrat zelo pristopne socializmu; pa tudi socialno nezadovoljni srednji sloji in mnogi intelektualci so se zaradi narodnega razočaranja v svet „demokratičnega" imperializma nagnili k socializmu. Splošni razvoj na levo se je ka-

zal v novih strankah, ki so izpovedovale bolj ali manj izrazite protikapitalistične težnje, kakor narodno-socialistična stranka, ki se je l. 1919. samostojno organizirala proti JDS, pa „samostojna kmetijska stranka", ki je bila ustanovljena 1. VI. 1919 z geslom „V boj za staro pravdo!" Preden pogledamo, kako se je tudi SLS zavedala, da bi se odtrgala od ljudstva, ki je šlo takó na levo, če mu ne bi sledila, moramo reči nekaj besed o prodiranju socializma na slovensko vas.

Glavni izvedenec za kmečko vprašanje je bil v socialni demokraciji l. 1919. in 1920. Prepeluh. Svoje smernice je razložil na socialnodemokratskem kmečkem shodu v Šmihelu pri Novem mestu 16. II. 1919 (Naprej III. št. 41 od 19. II.) približno takole:

Kmečkemu in delavskemu stanu, ki živita od dela, je enako do prave demokracije, to je do tega, da se javna uprava izroči naravnost ljudstvu. Oba se morata socialno osvoboditi. Delavec je zastopnik industrijskega socializma; bori se za osvoboditev dela. Kmečki stan mora postati zastopnik agrarnega socializma; njegov smoter je osvoboditev zemlje. Ko bosta delo in zemlja svobodna, se bo uveljavila na svetu socialna pravičnost. Najprej je treba izvesti do konca kmetiško odvezo po načelu, da bodi zemlja samó tistega, ki jo sam obdeluje. Če se veleposest omeji na pravo mero, bo kmet dobil dovolj zemlje. Kmetiško delo bo dobilo ceno, če se kmet zveže naravnost s tistim, ki njegove pridelke kupuje. Kmečkemu ljudstvu je potrebno socialno zavarovanje in dobro šolstvo.

Od 4. IV. 1919 je izhajal poseben socialistični tednik za kmečko ljudstvo „Ljudski glas", ki ga je urejeval glavni Prepeluhov sodelavec pri kmečki politiki socialne demokracije Fran Erjavec. Organizatorični plod tega dela je bila posebna socialnodemokratska kmečka organizacija „Kmečko-delavska zveza", ki je bila ustanovljena 1. III. 1920 in ki sta jo vodila Prepeluh in Erjavec.

Na XI. strankinem zboru (1. in 2. XI. 1919) je poročal Prepeluh o točki „Kmečko vprašanje in socialna demokracija". Poročilo ni bilo objavljeno, pač pa resolucija (Naprej št. 236 od 16. XI. 1919 in sl.), katere glavno vsebino podajamo: Mali obrat naj ostane ohranjen, ker ga zahteva po-

ljedelska produkcija. Treba pa je združiti malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote, ki so edina garancija za ekonomski napredek kmečkega ljudstva v kapitalistični družbi. Po načinu veleobratov naj se upravljajo gozdovi in obratne panoge, ki uspevajo bolj v veleobratu. Agrarna reforma se mora izvršiti tako, da ustvari te pogoje. Obstoječe lastninske razmere naj se stopnjema približujejo večnemu najemnemu pravu, ki je najidealnejše zemljiško pravo. Resolucija govori dalje o radikalni agrarni reformi, socialni zaščiti kmečkega delavstva, preureditvi davčnega sistema, uvedbi zakona o neprodajnosti malih in srednjih kmetiških posestev in socialnega zavarovanja vseh, o največji samoupravi ljudstva itd.

Velikih uspehov socialistične agitacije med kmečkim ljudstvom seveda ni pripisati temu programu, kajti razgibane množice se takrat niso ukvarjale s kakšnimi drobnimi vprašanji, ampak so hotele kratko in malo globljih socialnih sprememb. Šle so za socialno demokracijo, ker jim jih je obetala in iz istega razloga tudi za drugimi novimi strankami. Pod vplivom velikega pretresa so se bile obrnile od katoliškega tabora, ki pa si je krepko in spretno prizadeval, ohraniti svoje pozicije med delavstvom in med kmečkim ljudstvom, zlasti uspešno v času, ko je prišla SLS v opozicijo. Tedaj je začelo njeno časopisje, posebno oba dnevnika „Slovenec" in „Večerni list", z levičarsko kampanjo proti socialni demokraciji.

Že nekaj dni po nastopu demokratsko-socialistične vlade se je moral „Naprej" (št. 192 od 25. VIII. 1919) braniti pred „Slovencem", ki „je postal silno radikalen, odkar se je njegova parlamentarna skupina odpovedala vladi". Otepal se je očitka, da se je socialna demokracija združila z „gospodujočim razredom", in skušal napadalca ironizirati takole: „Sicer pa, če je ‚Slovenec' za trajno opozicijo proti vsaki meščanski vladi, se lahko pobotamo." Ta ironija je dejansko bila — jecljanje v zadregi. Isto čutimo tudi v na-

slednjem stavku: „Prepričani smo, da bi nam naše eventualno sodelovanje z meščansko klerikalno stranko v vladi... energično odsvetovali iz... načelnih marksističnih razlogov." To je zapisano v uvodniku št. 212 (od 18. IX.), kjer si je „Naprej" prizadeval dokazati, da program SLS ni „najbolj demokratičen, malodane revolucionaren", kakor bi ga hotelo prikazati njeno časopisje, da je nasprotno „Slovenčev" radikalizem silno konservativen ob socialističnem programu, ki zahteva „centralistično državo s federativno samoupravo posameznih primerno odmerjenih [kako?] delov, pospešitev narodnega gospodarstva, moderno zakonodajo, ki naj garantira vsakemu državljanu najširše pravice in najpopolnejše svoboščine, obsežno socialno politiko, svobodno šolstvo" itd. V čem je demokratični program SLS zaostajal za tem programom? D. Gustinčič je v članku „Za svobodo kritike v stranki" (avgustovski zvezek „Demokracije" II. 133) razlagal, da sega socialistični program dlje, kakor le do politične demokracije in socialnih reform, ter pripomnil: „‚Slovenec' je danes gotovo bolj revolucionaren, bolj socialističen list kakor ‚Naprej'. Kaj nas [socialne demokrate] še loči od radikalne buržoazije?!"

„Naprej" v političnem in socialnem pogledu res ni mogel uspešno tekmovati z radikalizmom SLS, ki je prijemala socialno demokracijo „z leve". V tem „silobranu", v katerega jo je spravilo zgolj socialistično ministrovanje, se je jela socialna demokracija braniti pred nevarno SLS z edinim orožjem, ki ji je še preostalo, s tako imenovanim „kulturnim bojem", to je s proticerkveno gonjo v predvojnem tonu, spopolnjeno z bičanjem vojne politike SLS. Tako je brez globljega premisleka spravljala v ospredje moment, ki je svetovnonazorsko ločeval socialno v isti smeri težeče ljudske množice. Menila je, da bo tako opravičila svoje sodelovanje z JDS, ki „vsaj v kulturnih vprašanjih zahteva napredek" (Naprej št. 50 od 2. III. 1920).

Dr. Lončar je pozneje (Naprej št. 118 od 23. V. 1920) zapisal, da je bila pisava „Napreja" v tistem času slaba, da

jo je obsojal v izvrševalnem odboru in da jo obsoja sedaj javno. Prav tam je tudi ostro zavračal takratno kampanjo časopisja SLS proti socialni demokraciji, katero je označevalo kot „socialpatriotsko". Očital mu je, da je takó izigravalo levo socialistično krilo proti desnemu, da bi oslabilo socialno demokracijo, ki je postajala SLS neprijetna, in da se pri tem ni oziralo na zunanje in notranje nevarnosti, ki pretijo narodu in državi. Lončar tu ni pregledal dovolj globoko taktike SLS, ki ji ni šlo samo za temeljito izrabo njenega monopolnega opozicijskega položaja — v ta namen je pač poudarjala vse napake in nepopularne korake obeh vladnih strank —, ampak za prilagoditev „levemu" duhu časa z nadaljevanjem Krekovega demokratičnega in socialističnega izročila. Kako so družbeno-politični misleci katoliškega tabora idejno razvijali to izročilo, dobro pokaže n. pr. govor dr. Izidorja Cankarja na Krekovem taboru v Komendi, ki ga je prinesel „Slovenec" (št. 201 od 2. IX. 1919). Izidor Cankar je dejal, da je dr. J. Ev. Krek zastavljal vprašanje takole: „Moje ljudstvo je gospodarsko revno, politično brezpomembno, civilizatorično zaostalo; kaj moram storiti, da dobi, česar potrebuje?" Nato je utemeljeval Krekove ljudsko-socialistične tendence:

„V človeku in ljudstvu živi vedno enako trdno prepričanje, ki bi ga preprosto izrazil tako: nihče ne sme imeti tako mnogo, da bi drugi m o r a l i imeti premalo. J. Krek je sovražil kapital, ki se avtomatično kupiči sam od sebe... Niti moralka, niti državni zakon ne določuje nikjer, koliko sme človek imeti, da ne oškoduje svojega bližnjega, a ljudstvo vé, da ta meja obstoji, in ne smatra bogatina za svojega. Tudi tega ne bo smelo ljudsko gibanje nikoli prezreti. S kupičenjem zasebnega kapitala in s tistimi, ki ga kupičijo, ne sme ljudska stranka sklepati kompromisov. Bogatin v ljudski stranki je abnormalna prikazen in dnevne izkušnje nas uče, da stalno v njej ostati ne more; proces izločitve se izvrši najkasneje v dveh rodovih."[32]

[32] Ta govor je izzval dr. Tavčarja, da „se je kakor kvaražugon spravil na dr. Cankarja", ker „si je upal zastopati to [socialistično] idejo". Tako je zapisal „Naprej" v uvodniku „Dr. Ivan Tavčar" (št. 3 od 4. I. 1920), kjer je poudaril idejno uboštvo liberalizma proti Krekovi demokraciji in modroslovju ter razložil poraz dr. Tavčarja pred vojno kot nujen, ker je „gospodarskim

Že takrat se je postavilo vprašanje, ki pa ga je le malo sodobnikov opazilo: Ali bo socialistični tabor mogel obdržati svojo novo zvezo z ljudskimi množicami v tekmi z ljudskim katoliškim taborom, ki je zidal na radikalnem Krekovem izročilu? Vprašanje je bilo morda že v naprej odločeno tedaj, ko je šla socialna demokracija v razkol, medtem ko se je demokratično in socialistično krekovstvo vse bolj razcvetalo, čim bolj so se razmere ustalile in se je socialna razgibanost množic polegal. Osnove za ta poznejši proces so se položile že v razdobju demokratsko-socialistične vlade, ki je dalo SLS opozicijski položaj in z nujnostjo razklalo socialno demokracijo v dva dela.

Preden pregledamo na kratko okolnosti, v katerih se je ta razkol konec februarja 1920 izvršil, moramo še opozoriti na vrsto Prepeluhovih člankov, ki jih je prinašal „Naprej" v januarju 1920 in ki so nato izšli v knjižici „Naša gospodarska in socialna vprašanja" (30 strani). Slediti moremo samo najvažnejšim mislim člankov, v katerih je skušal Abditus odgovoriti na vprašanje, v čem je bistvo gospodarske krize po vojni in kje je izhod iz nje. Odpor proti kapitalizmu se je vsepovsod okrepil, toda le redki so si tudi na jasnem, kako bi se dala socialistična misel praktično izvesti. Povojni gospodarski krizi je vzrok padec proizvodnje pod normalo. Ne gre za nadprodukcijsko krizo. Družba je tako izčrpana, da ne more dati posedujočemu razredu običajnega tributa, večvrednosti, ki pa se je on noče odreči. Abditus se opira na teorijo, ki sta jo zastopala Karl Kautsky in dr. Otto Bauer, ko pravi: „Danes je problem v tem, da se produkcija sploh dvigne, tako da bo nekaj tu, kar more v resnici biti predmet spora med razredoma. Zgolj sprememba lastninskih razmer še ne more odpraviti družbene bede" (12). Res delavski razred danes noče več delati za kapitaliste, temveč le za samega sebe. Toda povsod ni

in socialnim idejam dr. Kreka, ki so padle med narodom na rodovitna tla, postavljal nasproti preperele fraze gospodarskega liberalizma" in se zatekal k „farški gonji". Ta uvodnik je spisal gotovo kak ožji Prepeluhov pristaš, če ne Prepeluh sam.

takó. Glede zmagovitih zapadnih in glede nevtralnih držav se socialisti ne smejo vdajati iluzijam. Samo srednja in vzhodna Evropa je izčrpana in se zvija v gospodarskih krčih.

Naša država n. pr. proizvaja vsega premalo. Kar potrebujemo, moramo dobiti iz zamejstva — na kredit. Tako postajamo odvisni od zamejskega kapitala. „S stališča socializma in njegovega gledanja na svet in človeštvo je najbolj tragično to, da nas doma razmere silijo, obračunati s kapitalističnim gospodarskim sistemom, navzven pa moramo inozemskemu kapitalizmu, če hočemo sploh živeti, biti celo hvaležni, ako nam pusti pobirati drobtine, ki padajo z mize" (16). Če bi razlastili „vse, kar moramo smatrati za naturno last vsega ljudstva", potem nam zamejstvo neusmiljeno zapre vse kredite in uvoze, brez katerih danes še ne moremo živeti. To je lahko storila velika Rusija, ki je „svet zase, še neizčrpana" (17). Mi pa moramo za kredite in uvoz zastaviti ravno — naše naturno bogastvo. V zagati smo in ne moremo storiti tistega, kar bi morali, „da obnovimo zdrave gospodarske razmere, zmanjšamo bedo mas in preidemo v nov gospodarski, socialistični red" (18). Izhoda zato ni drugje, kakor v produktivnem delu, v zvišani produkciji. Zato je treba dvigniti veselje do dela — a ne s silo. „Delavci bodo le tedaj šli z veseljem na delo, kadar bodo vedeli, da njihova eksistenca ni ogrožena in da ima delo tisto veljavo, ki mu pristoji po naukih socializma" (27). Dohodki delovnega človeka naj se zenačijo s cenami življenjskih potrebščin, spopolni naj se socialna zaščita in izvede naj se socializacija, ki jamči pravičnejšo razdelitev dobička. Ločimo podjetja, ki so za socializacijo „zrela", od takih, ki izgube svojo življenjsko silo, če jim izpodmaknemo njihovo sedanjo zasebno-gospodarsko osnovo. Socializacija pa ne reši vprašanja, kako naj se preživi prebivalstvo v pasivnih pokrajinah, ki premalo pridelajo. Treba je poiskati in odpreti ljudem nove pridobitvene vire, bodisi doma ali v drugih pokrajinah (vprašanje notranje kolonizacije). Poglavitna naloga naše države je industrializacija. Skrb za

obnovo industrije je skupna industrijcem in delavstvu: „Kljub razrednemu nasprotstvu med njimi se ne dá tajiti, da bo treba zlasti v naši pretežno agrarni državi v mnogih primerih skupnega nastopa, da bo poudarek jačji“ (24).[33]

Zadnji članek je posvečen poljedelskemu proletariatu. Ta ne obstoji samo iz kmetiških poslov in dninarjev ter malih obrtnikov po vaseh in trgih, ampak tudi iz malih posestnikov, ki se ne morejo preživljati samó z obdelovanjem svojega koščka zemlje, in iz viničarjev. „To je tista naša neizčrpna rezerva za veliko industrijo in za druga težka dela. Iz nje prihajajo brezkončne vrste naših izseljencev, iščočih dela in zaslužka po vsem svetu, pri vseh mogočih gradbah, v rudokopih in pri plavžih. Ti ljudje niso nikjer doma, nihče nikjer jih ne prizna, oni so plen svetovnega kapitalizma“ (28). Ta najštevilnejša delavska kategorija na Slovenskem živi v neznanski bedi in v pozabljenju. Treba jo je zbrati in smotrno voditi k produktivnemu delu. Posebna stanovska organizacija naj zbudi v njej smisel za solidarnost delavskega razreda. Potrebno ji je socialno zavarovanje in zagotovitev eksistenčnega minima. Pravičneje razdeljena zemlja bi bila bolje obdelana in bi laže preživljala delovno ljudstvo. Več in boljše prilike zaslužka morajo nuditi podeželskemu proletariatu javna dela, dokler je naša industrija še malo razvita.

Izvedba tega reformnega programa, pravi Abditus na koncu, bi obnovila gospodarstvo, omejila bedo, zaščitila uboge in dala ljudstvu pravico. V tej knjižici se je Abditus političnega vprašanja državnega ureditve, ki mu je kmalu nato posvetil največjo pozornost, dotaknil le mimogrede (3):

„Jugoslavija je nastala iz najrazličnejših pokrajin, ki doslej niso imele prav nič skupnega ne v državnopravnem ne v gospodarskem pogledu. Ljudje z različnimi kulturnimi, političnimi in

[33] Ideja, naj bi socialisti „vodili“ kapitaliste pri obnavljanju stare in razvijanju nove industrije, je bila zelo pri srcu Antonu Kristanu, ki je dal v Beogradu izpodbudo za ustanovitev osrednje industrijske banke (glej njegovo lastno izjavo v „Napreju“ 1920, št. 107), navezal stike s finančnimi krogi in menda zaradi izvedbe te zamisli potoval na Češko.

gospodarskimi potrebami ter navadami, doslej nič ali pa zelo malo poznavajoč drug drugega, so si zgradili skupno državno hišo, katera pa v današnji obliki ne ugaja prav za prav nikomur, nikogar ne zadovoljuje."

Kmalu nato je Abditus v članku „Vlada in ljudstvo" (Naprej št. 78 od 7. IV. 1920) zapisal, da je najvažnejša naloga, nezavisna od vprašanja, „ali pride burja, ki bo do konca pometla, ali pa ne" — odprava centralizma, ki se je izkazal nezmožnega upravljati to državo. „Preveč gospodarskih, kulturnih in političnih razlik je med posameznimi plemeni te države... Priti moramo do upravnega federalizma tako, da bo vsaka dežela mogla in smela upravljati in vladati samo sebe po svojih potrebah. Zlasti mi Slovenci bi lahko bolje sami upravljali svojo deželico kakor pa jo Belgrad po svojih eksponentih."[34] Ali je mogel pod temi „eksponenti" meniti koga drugega, kakor tisto stranko, ki je centralizacijo z vso silo podpirala, ker je računala na to, da bo eksponent centrale, to je — JDS?

Medtem je 15. II. 1920 demokratsko-socialistična vlada demisionirala, ker drugi ustavni faktor ni bil voljan preko začasnega narodnega predstavništva oktroirati volilni red za volitve v ustavodajno skupščino. Vlado je prevzela nasprotna strankarska koalicija pod predsedstvom Stojana Protića. Anton Kristan se je vrnil iz Beograda domov, da napravi red v svoji stranki, ki ga je tako slabo podpirala.

[34] K temu članku je morda izpodbodel Prepeluha članek D. Gustinčiča „Centralizem ali federalizem?" v levičarskem glasilu „Ujedinjenje" (št. 2. od 20. III. 1920). Gustinčič, ki je bil pred vojno Prepeluhov prijatelj, a se je po svoji vrnitvi iz emigracije l. 1919. z njim politično razšel, je tu napadal sodelovanje vladnih socialistov s „centralistično buržoazijo" in zagovarjal svoje zavzemanje za federalistično ureditev bodoče jugoslovanske države v reviji „La Yougoslavie" ki jo je l. 1917. in 1918. izdajal v Ženevi skupaj z N. Smodlako. Gustinčič je takoj po svoji vrnitvi — prvi med Slovenci po prevratu — utemeljeval zahtevo po federalizmu tudi z gospodarskimi razlogi (glej „Naprej" št. 125 od 3. VI. 1919), ne samo s kulturnimi in upravnimi kakor Prepeluh, Erjavec in drugi.

Dne 22. II. 1920 je širši izvrševalni odbor odobril dotedanjo taktiko stranke, češ da „je bila pravilna, ker je utrdila [sic!] organizacije razredno zavednega proletariata v Sloveniji"; da pa bi spravil to odobritev v sklad z načelno obsodbo ministerializma na XI. strankinem zboru, je izjavil, da resolucijo tega zbora „tolmači tako, da je vstop v vlado primeren le tedaj, kadar dobi proletariat odločilno moč v državi, ali pa takrat, kadar je konstruktivno-organizatorično delo začasno za delavstvo odločilnejšega pomena" (Naprej št. 46 od 26. II. 1920). Nato je obsodil nedisciplinirane strankine pristaše, ki so javno napadali mandatorje stranke in naložil načelstvu, da izključi vsakogar, ki bi v bodoče kaj takšnega zagrešil. Hkrati je izvrševalni odbor kooptiral šest desničarjev, tri pa imenoval v načelstvo, kjer je tako levo krilo izgubilo večino. Levo krilo je bilo postavljeno na razpotje: ali se odreče svoji politični liniji, ali pa izstopi iz stranke, da ne bi bilo iz nje izključeno.

Tako je prišlo do razkola socialne demokracije v dve stranki. Značilno je, da se je razkol izvršil skoraj samo na Kranjskem in v trboveljskem revirju, ne pa tudi na ostalem Štajerskem in v Mežiški dolini. V delavstvu in organizacijah obeh delov Slovenije ni bilo v bistvu različnega razpoloženja; toda mariborski in celjski vodilni socialistični krogi so bili idejno mnogo bolj pod vplivom avstrijske nemške socialne demokracije in so po njenem zgledu čuvali predvsem enotnost gibanja, češ le kot enotno bo močno v parlamentarni in morebitni izvenparlamentarni akciji; to pa so lahko storili zato, ker na njihovo področje niso segli ostri spori med obema kriloma v Ljubljani in v rudarskih revirjih po nastopu demokratsko-socialistične vlade. Domnevo, da do razcepa verjetno ne bi bilo prišlo, če se ne bi bilo desno krilo po vsi sili vrinilo v to vlado, potrjuje ves razvoj in zlasti dejstvo, da je socialna demokracija tudi po razkolu obdržala v svojih vrstah skoraj kompaktno vse delavstvo cele polovice jugoslovanske Slovenije. Saj je bila Slovenija — razen Trsta in Primorja, kamor je vedno segal tudi vpliv italijanskega socializma — povsem v

območju nemškega reformističnega socializma. Drugačna socialistična ideologija je le s težavo prodirala iz drugih dežel Jugoslavije. Levo krilo je ob razkolu napravilo obrat na jug. Ustanovilo je na svojem kongresu 11. IV. 1920 v Ljubljani „socialistično delavsko stranko" kot del enako se imenujoče stranke, ki je že obsegala delavstvo vseh ostalih pokrajin razen nekaj ministerialističnih manjšin v Vojvodini in na Hrvatskem. Glavno geslo nove stranke je bilo zedinjenje slovenskega delavskega gibanja z ostalim v državi. To zedinjenje je dotlej slovenska socialistična desnica s svojo taktiko preprečevala. Politično glasilo nove stranke se je imenovalo „Ujedinjenje" (marec-april 1920).

Pa tudi že izvršeni razcep ni bil še nepopravljiv. Tudi socialistično delavstvo, ki je ostalo zvesto stari stranki ne glede na njene napake, je hotelo zedinjenja z delavstvom v ostali državi in pod pritiskom tega razpoloženja so se takoj začela pogajanja med mariborskimi in drugimi socialisti ter ljubljanskimi levičarji o združenju — preko ministerialistov. Dne 11. IV. se je vršil v Mariboru tudi izredni strankin zbor JSDS, ki je — po besedah Antona Kristana (Pod lipo II. 1925, 142) — „sklenil po dolgih debatah, da se je treba ‚poradikalizirati', da oportunisti nimajo ničesar več iskati v gibanju, češ bodočnost je v radikalizmu; izvoljen je bil odbor (dr. Korun, Uratnik in drugi), ki naj pripravi zedinjenje z ostalimi na levo in na radikalno usmerjenimi socialisti..." Glavni nosilci dotedanje politike so se morali umakniti v ozadje. „Naprej" (št. 84 od 14. IV.) je poročal: „Anton Kristan, Albin Prepeluh in Melhior Čobal, dasi predlagani, so izjavili, da odstopajo od volitev." S tem umikom in z radikalnimi sklepi je bilo treba zadovoljiti delavstvo in delavske delegate, ki so zahtevali zedinjenje; izvedba teh sklepov pa je bila — kakor pol leta prej na XI. zboru — prepuščena drugemu moštvu „desničarjev", ki so imeli samo eno skrb: rešiti pred levičarsko povodnijo, kar se rešiti dá. Že 13. IV. 1920, dva dni po obeh zborih, je prišlo do sporazuma med odposlanci obeh strank ali kongresov (ljubljanskega in mariborskega); levo krilo se je

strinjalo s poglavitno zahtevo desnega, da je treba zavračati nepremišljene akcije, h katerim je sililo razpoloženje delavstva, desno pa je privolilo, da se zedini z levim v okviru socialistične delavske stranke, ki se je pripravljala na svoj drugi kongres. „Naprej" (št. 85 od 15. IV.) je pisal za zedinjenje jugoslovanskega proletariata „na podlagi, na kakršni je stala socialistična teorija in praksa izza časa pred vojno", in je svaril pred nevarnostjo „pučev in pustolovščin, v katere danes veruje velik del proletariata, česar si ne smemo prikrivati". Nekaj dni nato pa je prišlo do železničarske stavke in do ostalih aprilskih dogodkov, po katerih je „mariborski odbor" — njegov važni član Koloman Walisch, poznejša žrtev februarske vstaje v Avstriji l. 1934., je bil med temi dogodki izgnan iz države — dogovor razveljavil in končno razkol odobril: „Pota gredo na celi črti narazen, srednje poti ni več" (Naprej št. 130 od 9. VI. 1920).

Dogodki v aprilu 1920 so bili važna prelomnica v političnem razvoju na Slovenskem. Proletariat je bil skoraj odločilno potisnjen nazaj. Razgibanost množic je v njih dosegla svoj višek in po porazu začela upadati. Dotlej je naraščala njihova samozavest in vera v zmago, odtlej pa se je vanje naselil dvom in občutek nemoči. Čisto bežno si moramo ogledati železničarsko stavko, ki jo je Abditus pozneje analiziral v seriji člankov „Železničarska stavka in nje posledice" (Naprej št. 127—132, 5. VI.—11. VI. 1920).

V železničarski stavki je šlo v bistvu za to, ali bo državna oblast utrdila svojo avtoriteto proti samostojno organiziranemu delavstvu, ki ji je začelo rasti čez glavo. Demokratsko-socialistična vlada je nekoliko popuščala delavskim zahtevam in hkrati podpirala vse bolj šibko desno krilo socialne demokracije.[35] Pod njo je tudi prišlo do

[35] Tako je n. pr. voditelj JDS dr. Kukovec pisal v „Slovenskem narodu" od 18. XII. 1919 o „dobrih odnosih (JDS) s socialno demokracijo" in pripomnil: „Naš interes je, da socialna demokracija vzdrži v boju s svojim levim krilom, ki je nam vsem danes edina resna nevarnost."

sklepa kolektivne pogodbe med prometnim ministrom in močno, vso državo obsegajočo strokovno organizacijo železničarjev; po tej pogodbi so se morale draginjske doklade železniškemu osebju dvigati enakomerno z naraščajočo draginjo v določenih kratkih rokih, povrhu pa si je organizacija izgovorila še vpliv pri nastavljanju in odpuščanju osebja. Nova vlada pa je ta „protokol sporazuma" enostransko razveljavila in takó odpravila toliko napadano „dvovladje" na železnicah. Zato se je začela 16. IV. splošna železničarska stavka po vsej državi. Taka stavka, ki je ustavila promet, krvni obtok gospodarstva, bi bila seveda mogla imeti zgolj strokoven značaj, kakor ga imajo stavke v kaki panogi industrije, le v primeru, če bi bila morala vlada iz političnih razlogov hitro ugoditi zahtevam stavkujočih. A vlada je nasprotno hotela končno v svoj prid odločiti vprašanje, kdo je absolutni gospodar na železnicah in v državi. Izid stavke je bil torej odvisen od odnosa politične moči obeh strani, ki sta se spoprijeli. Vlada je na osnovi posebne uredbe o zatiranju stavk in uporov na železnicah in v drugih za javno blaginjo važnih obratih odredila 19. IV. militarizacijo vsega železniškega osebja. Kaj je moglo delavstvo pri vsem svojem ogorčenju ukreniti drugega proti temu ukrepu, kakor solidarnostno protestno splošno stavko, po njej pa se lepo vdati?

Abditus je v svojem prvem članku poudaril, da so bile zahteve železničarjev upravičene, kar poleg drugega dokazuje tudi okolnost, da so šli v stavko vsi; upravičena je zahteva po moderni službeni pragmatiki in po prejemkih, ki ustrezajo draginji (št. 127). V tretjem članku (št. 129) pa pripominja, da je imela stavka nekakšen političen značaj, ker so jo vodili v središču in v pokrajini levičarji, ki so težili za socialnim prevratom. Ta težnja je izven dvoma, a prav tako gotovo je, da ni šlo, kakor je med dogodki in po njih zatrjevalo vse meščansko časopisje, za noben prevrat, ampak le za vero — v bistvu reformistično —, da bo država pred strnjenim nastopom delavstva popustila. Ta vera je

bila plod želje in ne političnega računa; v tem pogledu je bila kritika Prepeluha in drugih socialnih demokratov upravičena. Solidarnostna splošna stavka 24. IV. in sklep, da se zbere ljubljansko stavkujoče delavstvo za mirno demonstracijo, ki je bila seveda nesposobno sredstvo za kakršen koli „prevrat", sta bila skupno delo socialistov obeh struj. Ker je oblast hotela priskrbeti svoji prepovedi shodov in obhodov veljavo, je prišlo do hudega zaključnega dogodka na Zaloški cesti, v katerem je dobila ostrost nasprotstva svoj zgoščeni izraz. V trboveljskem revirju so rudarji nekaj dni obvladali položaj; a red je bil kršen le v enem primeru, na železniški progi pri Hrastniku, kjer je prišlo do manjšega krvavega dogodka. Nikjer drugje v Jugoslaviji ni bilo podobnih hudih dogodkov. Aprilski dogodki so — razen železničarske stavke — bili plod slovenskega političnega razvoja in so imeli pomen predvsem zanj.

Nasprotnik ni bil tako nevaren, kakor so ga slikali in ga še slikajo v legendah o „pripravljenem puču" itd., a bil je ustrahovan. Fran Govekar, ki ga je dr. Lončar (Naprej št. 128 od 6. VI. 1920) dobro označil za tipičnega „žurnalističnega glasnika slovenskega meščanstva", je v „Slovenskem narodu" („Epilog ali prolog?" št. 96 od 28. IV. 1920) slavil zmagoslavje meščanstva. „Masa brez kulture", pravi, „je žival, ki se da krotiti le z bajoneti, kroglami in verigami", ter nadaljuje:

„Želel bi, da se med našimi meščanskimi strankami trajno vzdrži zavest, da so v boju proti brezdomovinskim prevratnim elementom vendarle navezane druga na drugo. V minulih dneh so bile meščanske stranke složne in enodušne, zato smo zmagali. Za meščanstvom stoji državna oblast, stoji vojaštvo, kultura, razsodnost... Zaradi te meščanske enodušnosti so se pridružili odporu proti komunistom tudi vsi ostali narodni sloji. In tako smo zlomili nevarnost brez najmanjšega razburjenja ter smo dosegli, da se je ogenj in kri obetajoči zmaj mahoma izpremenil v komično spako. Ta doživljaj in ta uspeh naj bosta meščanskim strankam v pouk! Kaj zmoremo složni, smo videli. A kaj bi doživeli razklani?"

Socialna demokracija se je potrudila, da bi izrabila poraz za svojo zopetno utrditev in za uničenje nasprotne

struje. Filip Uratnik je pisal (Naprej št. 99 od 30. IV. 1920) takole:

„Neomajna vera, da stojimo tik pred velikanskim socialnim preobratom, ki naj vse težave trenutka na mah reši, vera, ki so jo ustvarili veliki revolucionarni dogodki naše dobe, ni bila, kakor nobena vera, vajena računati, je bila slepa in gluha za vse ovire, s kojimi mora vsak praktičen, četudi najrevolucionarnejši politik računati. Ona je bila vsikdar in povsod pripravljena iti z golimi rokami v ogenj strojnih pušk... Vse, kar policija s tako vnemo išče, so izrazi te vere... Jaz sem videl v tem vedno eno najresnejših nevarnosti za delavski pokret... Če je po razkolu ta nevarnost silno narastla, je to čisto naravno. Razkol je bil v praksi boj proti starim voditeljem in zaupnikom, to je proti onim silam, ki so do tedaj zabranjevale, da ni vodilo revolucionarno razpoloženje delavstva na samomorilna pota... Nesreča ni tako velika, ako gledamo na stvar tako, kot je treba. Vera, ki ni računala, je morala priti slej ali prej do izraza. Ovire, na koje je pri najnedolžnejšem razmahu zadela, jo bodo navadile računati... Izkušnja je morda v tem slučaju edina pot k ozdravljenju."

Prepeluhovi članki, ki smo jih malo prej omenili, o železničarski stavki in aprilskih dogodkih, so v bistvu zagovor tradicij slovenskega delavskega gibanja proti ideologiji srbskega socializma, o kateri pisec dokazuje, da je primitivnejša stopnja delavskega gibanja, ki ustreza primitivnejšim razmeram. Srbske strokovne organizacije so bile slabo razvite, malo podobne „resnim, modernim bojnim in zaščitnim strokovnim zvezam". Srbske meščanske stranke so imele in še imajo zelo malo smisla za socialne reforme. Abditus opisuje, kako brezobzirno „sindikat belgrajskih trgovcev pleni ljudstvo" in kako stoje državni organi na njegovi strani. Naša mentaliteta je povsem drugačna. „Pri vsem slabem, kar najdemo pri nas, smo mi Slovenci vobče nekako solidno ljudstvo. Nam se pozna stroga in disciplinirana nemška šola." Srbski socializem mu je reakcija na take razmere, „slabo organiziran boj obupancev proti korupciji in kapitalistični prevzetnosti — kakršne v tej obliki in preprosti meri pri nas danes vsaj še ni najti". Na brezobzirnost svoje buržoazije so odgovorili srbski socialisti s svojim radikalizmom. Nato Abditus obširno opisuje, v kakšnih organizacijah je bilo organizirano naše delavstvo:

„Slovensko delavstvo je bilo ud solidnih strokovnih organizacij, ki so bile sicer strogo centralistično upravljane, ki pa so bile obenem njegov zanesljiv vodnik. Pokrajinski tajniki takšne organizacije niso potrebovali veliko in mnogo misliti, dovolj je bilo, da so vestno izvrševali dane jim direktive. Vse socialnopolitične predloge je izdelala centrala, ki je imela vedno dober posluh in je bila navadno dobro poučena o vsem, kar se je godilo v pokrajinah. Čestokrat je takšna centrala znala upoštevati vse posebnosti kakšne pokrajine in se ni bala niti stroškov niti truda, da ustreže temu, kar je spoznala za upravičeno in potrebno. Znano je dejstvo, da so dunajske strokovne centrale za slovenske in poljske pokrajine bivše Avstrije mnogo več izdale, kot pa so prejele. V tem se je pokazala praktična solidarnost delavstva in v tem je bila utemeljena zvestoba slovenskih strokovnih organizacij do njihovega osrednjega vodstva."

Ko je slovensko strokovno gibanje ob prevratu izgubilo „svojega velikega vodnika in zaščitnika", je najprej nekako obviselo v zraku. Prva slovenska strokovna organizacija, ki se je zedinila z ostalimi pod beograjski center, je bila železničarska. Da je bila zamena central v tem primeru slaba, je pokazala stavka. Zato naj si slovensko delavstvo „ne da vzeti pravice, da se s svojimi srbskimi in hrvatskimi tovariši pogaja kot enak z enakimi, da torej v vseh važnih vprašanjih tudi samo soodločuje" (št. 131).

Seveda malih stavk slovenskega delavstva v dovojnem razdobju, ki niso nikdar dobile političnega pomena,[36] ni mogoče takó primerjati z aprilsko stavko l. 1920. Tista solidnost avstrijskih strokovnih organizacij je bila sad solidne, mirne liberalne dobe in je že v njej prihajala v nasprotje z bojevitim delavstvom (n. pr. s slovenskimi rudarji), kar ji je bil Abditus dobri dve leti prej (glej zgoraj v XII. poglavju njegov članek „Dialog na prozoru" iz l. 1917.) štel v greh. Avstrijska socialna demokracija po uvedbi splošne in enake volilne pravice v parlament ni več razmišljala o kakih stavkah političnega pomena. Vrhunec njene „solidnosti", ki bi pa morda v tem primeru zaslužila kako drugo

[36] V vsej predvojni zgodovini slovenskega delavskega gibanja je bila večjega pomena edinole velika splošna stavka tržaškega delavstva v februarju 1902, ob kateri je prišlo do spopadov z vojaštvom.

ime, je bilo njeno ravnanje ob veliki spontani stavki avstrijskega in ogrskega delavstva v januarju 1918. Postavila se ji je na čelo zato, da jo čimprej dokonča in reši Avstro-Ogrsko iz hudih neprilik, delavstvo pa pred nadaljnjim bojem. Od vlade je zahtevala in dobila nekaj lahkih obljub: da Avstro-Ogrska ne bo razbila mirovnih pogajanj v Brestu Litovskem s teritorialnimi zahtevami na račun Rusije, da bo spremenjen zakon o vojni upravi obratov, zboljšana prehrana in demokratiziran občinski volivni red. Na te obljube je socialna demokracija — s težavo sicer, a vendarle — pridobila delavstvo, da se je vrnilo na delo. Tudi njena „levica" (dr. Otto Bauer) je menila, da je tako najbolje, ker bi sicer v primeru nadaljnjega boja nemška vojska zasedla Avstrijo. S tako politiko se je avstrijska socialna demokracija v veliki zgodovinski dobi odrekla težnji, da bi proletariat dejavno posegel v državno krizo in hkrati približal sklenitev — trajnejšega — miru. Naravno je, da so se morale v novi, takó zelo razgibani dobi te tradicije bolj ali manj umakniti drugim, manj „solidnim" ideologijam.

XVI.

Po železničarski stavki je prišlo do zbližanja tudi med radikali in demokrati v Beogradu. Sredi maja 1920 se je sestavila pod Vesnićevim predsedstvom nova koncentracijska vlada, v kateri sta bila od Slovencev dr. Korošec in dr. Kukovec. Nova vlada je pospešila priprave za volitve v ustavodajno skupščino.[37] Bližal se je volivni boj.

[37] Ko je demokratska stranka predložila v začasnem parlamentu „kancelparagraf", to je kazensko odredbo proti duhovnikom, ki bi v cerkvi politično agitirali, je Abditus s svojega starega načelnega stališča takole svaril socialistično stranko (Naprej št. 141 od 22. VI. 1920): „Mislim, da se socialisti tej akciji ne smejo pridružiti in to iz načelnih in taktičnih vzrokov. Predvsem bi ‚kancelparagraf' omejeval svobodo cerkve. Ako smatra cerkev za dobro, da se v božjih hramih politizira — svobodno ji bodi. To bi bil izjemen zakon, ki lahko odpre široko pot vsem izjemnim zakonom, tudi zakonu proti socialistom. ‚Kancelpara-

Radikalizem, ki ga je bil v socialni demokraciji inavguriral mariborski kongres, se je po aprilskih dogodkih hitro stopíl. Zopet sta postala glavna reprezentanta stranke v javnosti Anton Kristan in Prepeluh. Vendar se je politična linija socialne demokracije za volitve utrdila šele po vrnitvi Etbina Kristana iz Amerike. Prišel je 17. VIII. in na pozdravnem večeru v Ljubljani ga je pozdravil v imenu slovenskih socialističnih organizacij Prepeluh. Medtem je občni zbor „Slovenske socialne matice" 18. VII. 1920 odvzel obnovljene „Naše zapiske" iz rok levičarjev — št. 1., 2. in 3. je uredil dr. Milan Lemež — in jih zaupal novemu uredništvu, ki so ga tvorili dr. Lončar, Prepeluh in Fran Erjavec. Socialni demokraciji naj bi izdelali in globlje utemeljili družbeno-politično smer. Novo uredništvo je izdalo nadaljnji zvezek (št. 4—6) šele v začetku oktobra.

Prvi Prepeluhov članek v novih „Naših zapiskih" (XII. 85—7) ima naslov „Demokracija ali diktatura?" Tu je uporabil isti vidik, s katerega je v „Napreju" razložil idejno in taktično razliko med slovenskim in srbskim socializmom, na razliko med ruskim socializmom in socializmom zapadne in srednje Evrope. Ta je težil za demokratično ureditvijo države, v Rusiji pa ni bilo ljudstvo vzgajano v demokraciji in je „brezobzirna diktatura od zgoraj morala izzvati misel na diktaturo od spodaj". Nato je Abditus razvil celo demokratično družboslovno teorijo.

V demokratični državi „se oblast naslanja le na socialne sile in je vsaka nasilna razporedba državne oblasti — n. pr. s pomočjo armade — izključena". Svobodne volitve so vir oblasti. Čim številnejši je sloj in čim bolj je organiziran,

---

graf' ni nič drugega kot nekaka ‚farška gonja'... s katero pa socializem kot gospodarski, socialni in kulturni nauk nima nič skupnega. Socialisti morejo biti le za načelno rešitev tega vprašanja, to je za ločitev cerkve od države. In sicer v interesu verstva samega, ki bodi neodvisno od materialne moči države... Pa tudi s praktičnega stališča ‚kancelparagraf' nima nobenega pomena... Če se sprejme, se bo pri nas započel verski boj, ki bo silno škodoval potrebnim socialnim in gospodarskim bojem. To pa zlasti v sedanjih časih more proletariatu škodovati."

notranje močan in zmožen, tem bolj je vpliven. Tu soodločujejo: „moč sloja v gospodarskem življenju in vpliv na produkcijo vobče; politični interes in bojna gibčnost; stanje civilizacije in kulture; atrakcijska zmožnost ideologije itd.“ Tako pridemo do slojno različnih demokratičnih držav:

„Kjer je proletarski sloj v manjšini, tam demokratična država služi posedujočemu sloju. V tem primeru je političen sistem meščansko-demokratičen. Mogoč je tudi kmetski demokratizem, ako se zbude in politično ter gospodarsko organizirajo kmetske množice. Če pa je delavski sloj številčno najmočnejši, dobro organiziran in duševno dovolj jak, postane demokracija instrument delavskega ljudstva. V tem primeru zavlada v državi proletarska demokracija... Vsak sloj, ki prihaja do politične moči, uporablja demokracijo v svoj prid, v svoje socialne namene.“

Ker moč proletarskega sloja v kapitalistični družbi neprestano raste, se v državah meščanske demokracije pripravljajo tla proletarski demokraciji. Res se vsaka država vzdržuje z armado, toda v demokratičnih državah se armada uporablja zgolj zato, da ščiti zakone, ki so nastali po volji socialnih faktorjev v državi. Le v nedemokratičnih državah, bodisi absolutnih monarhijah, kapitalističnih republikah ali proletarskih diktaturah, uveljavlja v državi z oboroženo močjo svojo voljo en sam sloj ne glede na to, ali je v večini ali ne. Taki diktatorični sistemi so mogoči le v kulturno in ekonomsko zaostalih deželah. Zato srednja in zapadna Evropa odklanja ruski despotični socializem ter se oprijemlje demokratičnega socializma.

Idejno mnogo važnejši od tega Prepeluhovega članka je dr. Lončarjev uvodnik (77—81) „Kaj in kako?“ Razpravlja o treh osnovnih idejah, ki naj bi nas obvladovale: slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem. O prvih dveh pravi:

„Kulturno smo Slovenci. To je naša dediščina po prednikih, ki jo moramo čuvati in izpopolnjevati, ako nečemo, da zapademo mrtvilu. Slovenstvo je izhodišče za vse delo, ki ga opravljamo v raznih panogah človeškega prizadevanja. Kulturno ni jugoslovanskega naroda, ki se šele poraja iz raznih sestavin, med katerimi je tudi slovenstvo. — Med osebo in človeštvom stoji narod kot realnost, ki tvori podlago za individualno udejstvovanje in za individualne pravice živečih in bodočih generacij, kakor pravi Jaurès. Za nas je ta življenjska realnost slovenstvo, ki ga ne mo-

remo mehanično žrtvovati brez škode za sedanjo in bodočo kulturo v duševnem in gospodarskem oziru. — ... Smisla za organizatorično delo ne smemo zapraviti, marveč ga moramo podajati ostalim Jugoslovanom. A tudi sami imamo izpolniti mnogo vrzeli; zakaj naša narodna revolucija še ni izvršena popolnoma, dokler nista združeni z nami... dva dela naše domovine... ki sta izhodišči naše zgodovine: eno v preteklosti, drugo v bodočnosti!

Politično smo Jugoslovani... Na zunaj nastopamo kot enota... Naša državna konsolidacija pa še ni popolna, ker manjka četrti člen: bolgarstvo. Dosedanja tvorba je prehodna... ako naj bo jugoslovanstvo celotno in edino ter zbere okrog sebe kot kristalizacijske točke ostale narode in države jugovzhodne Evrope v svrho mednarodnega miru, resnične kulture in civilizacije.

... Vsak pretirani centralizem ubija narodno in državno misel... Potrebna je kar najbolj široka decentralizacija — upravna in zakonodajna — v okviru kulturnih in gospodarskih edinic... Skupna točka vseh političnih strank v Sloveniji bi moralo biti to, kako doseči v jugoslovanstvu, to je v zvezi ž njim ohranitev in spopolnitev duševnih in pridobitnih virov slovenskega ljudstva."

Odstavek o socializmu poudarja le splošno socialistično tendenco podobno, kakor jo je poudarjal Abditus v „Socialnih problemih", v ostalem pa je posvečen polemiki proti marksizmu. Osnovno pojmovanje socializma, ki dr. Lončarju ni svetovno naziranje, ampak le gospodarski sistem, in vse ostale argumente smo že srečali pri Prepeluhu. Marksistična filozofija po njegovem mnenju „izključuje, ako hoče biti dosledna, zavestno, smotrno človeško hotenje in delovanje". Ta očitek je dr. Lončar pozneje (1923) pri ponatisu članka v knjižici „Politika in zgodovina" vendarle nekoliko omejil: „Sicer je treba priznati, da marksizem ni pojmoval zgodovinskega materializma vedno v strogem pomenu besede [t. j. mehanično], marveč je pripuščal tudi tako zvano ideologijo."

V naslednjem zvezku „Naših zapiskov" (št. 7—9), ki je bil napisan tudi še pred volitvami, je priobčil Abditus članek o vprašanju, ki se je tedaj pomaknilo v središče njegove pozornosti in kmalu tudi dejavnosti — „O načelnem pojmovanju avtonomije" (128—130). V prvem delu članka prirodopravno utemeljuje družbo, državo in vlado. Država ne more zanikati pravice poedinca in pravice kulturnih, socialnih, plemenskih skupin poedincev, ampak mora njihov

svobodni razvoj postaviti v službo splošnega socialnega razvoja družbe ali države. „Etična vrednost socializma bi tičala baš v tem, če more doseči, da se vpreže posameznik s svojimi plemenitimi nagnjenji, kolikor jih pač ima, v službo celote." Skrajni naziranji o državni oblasti sta liberalno in komunistično. Po prvem nima vlada nobene pravice, se vtikati v spore in boje med državljani, in naj torej odloča konkurenca, slučajna moč pesti. Po drugem pa naj se država vmešuje v vse zadeve državljanov in naj posameznike in njihove politične, socialne, plemenske in drugačne skupine „enostavno uniformira ter iz človeške mnogoličnosti napravi enolično kasarno".

Abditus pravi, da je pasivnost države glede na kulturne, gospodarske, socialne in plemenske težnje danes absolutno nemogoča. Vendar je treba posameznikom in posameznim skupinam posameznikov pustiti kolikor le mogoče široko možnost, da se svobodno razvijajo in napredujejo. Posamezniki so različni in vsak se hoče razviti po lastnih močeh. Država mora vsem tem silam posameznikov pomoči do razmaha. Vlada mora poznati kulturne, gospodarske, socialne in drugačne razmere ljudstva ter tek razvoja in mora vse tako uravnavati, da socialni razvoj ne bo brez smotra in da ne bo dušil posameznika v razmahu njegovih individualnih sil. Članek zaključuje takole:

„S tega vidika bi bilo presojati tudi vprašanje ureditve nove države. Kar je že tu, kar živi, dela in se giblje, je treba pospeševati — to je bilo in bo vodilno načelo v življenju človeške družbe. Življenje zatirati, posameznike in posamezne skupine in skupinice uničevati, to more dovesti le do katastrofe... V smislu današnjih dnevnih gesel povedano, moremo torej zagovarjati le prostost individualnega razvoja, avtonomijo vsepovsod, tako posameznikov, kakor tudi posameznih njihovih skupin, kulturnih, jezikovnih in socialnih. Vse te sile in silice smotrno pospeševati in uravnavati ter vezati v višjo skupino družbe — le to more biti namen države in vlade."

Ustavodajna skupščina je imela urediti državo, ji dati ustavo. Ustavna vprašanja so bila najbolj pereča. Poglavitno volivno geslo socialne demokracije je bilo republikanstvo, poleg njega pa se je uveljavljal v precejšnji meri

tudi avtonomizem (glej uvodnik „Smo za avtonomijo!" v Napreju št. 215 od 18. IX.) Etbin Kristan, ki je bil ustvaril in vodil v Ameriki veliko republikansko gibanje najprej med slovenskimi in nato tudi med jugoslovanskimi izseljenci, se pri svojih prvih nastopih še ni bistveno oddaljil od federalističnega stališča „Jugoslovanskega republičanskega združenja". To je v svoji „chicaški izjavi" od 29. VI. 1917 zahtevalo „politično združitev, kjer uživa vsak del avtonomijo v vseh rečeh, ki niso po svoji naravi skupne vsem", „takšno federativno organizacijo jugoslovanske republike, ki zagotovi vsakemu delu toliko samostojnosti, da se mu ne bo treba bati nobenega centralističnega zatiranja ali pritiska drugih delov". Etbin Kristan je na svojem prvem shodu v začetku oktobra v Celju (Naprej št. 229 od 5. X.) ponovil glede spora med centralisti in avtonomisti skoraj dobesedno tisto, kar je bil zapisal tik po prevratu Abditus v „Demokraciji": Ali naj se ravnamo po Švici in Ameriki, ki jima je podlaga avtonomija in federacija? Ne, ker ne živimo ne v Švici ne v Ameriki. Nekatere reči morajo biti skupno upravljane, n. pr. promet, socialna politika. V naslednjem stavku pa je vsekakor že najti ključ za razumevanje Kristanovega odstopanja od federalističnega stališča: „Tudi šolstvo ne sme dobiti popolne avtonomije... Če bi bila prevelika, bi fajmoštri po deželi kratko malo komandirali, da ni treba šol, ker je cerkev najboljša šola." Poudarjal je velike razlike na vseh področjih med pokrajinami in dejal: „Narod in njegovo življenje ni ješprenj, fižol in zelje, da se ga more pomešati v ričet, temveč živ organizem s svojo tradicijo, ki jo morate upoštevati, če nečete, da pogine. Daj torej toliko samoodločevanja, samopravic, da ne bo celota trpela!"

Volivni oklic izvrševalnega odbora socialnodemokratske stranke (Naprej št. 236 od 13. X. 1920) navaja, da so socialisti v Narodnem vijeću ugovarjali brezpogojni združitvi s kraljevino Srbijo in predložili namesto regentstva direktorij, sestavljen iz po enega Srba, Hrvata in Slovenca. Ugotavlja, da je odposlanstvo Narodnega vijeća (z Antonom

Kristanom!] v Beogradu predložilo adreso, ki se ni ujemala z navodili Narodnega vijeća za pogajanja s srbsko vlado, izdelanimi „pod pritiskom socialistov". Na podlagi tako izvršenega zedinjenja skušajo sedaj neki elementi napraviti vtis, da so temeljne uredbe države že definitivno določene in neizpremenljive, ljudstvo pa da ima le še pritrditi temu, kar se je storilo brez njegovega soglašanja. Toda „rešitev jugoslovanskega vprašanja v narodnem oziru ni v nobeni aneksiji, temveč le v svobodni združitvi jugoslovanskih plemen na podlagi prostovoljnega sporazuma in popolne enakopravnosti". Tako se je glasila bistvena teza „Jugoslovanskega republičanskega združenja" in Etbin Kristan jo je ponavljal v volivni agitaciji. Glede ureditve države pravi oklic tole:

„Neločljiva od zdrave demokracije je tudi avtonomija občin in drugih sestavnih delov države v vseh zadevah, ki niso po svojem značaju take, da mora biti njihova uprava v interesu vsega naroda enotna in osredotočena. Izkušnja zadnjih dveh let pomeni najstrožjo obsodbo brezmiselnega, nekritičnega centralizma... Brez pridržkov priznava socialna demokracija enotnost države in odklanja vse separatistične tendence, naj se odevajo s kakršnim koli plaščem. Ali prav tako zahteva tudi brezpogojno enakopravnost vseh delov in zavrača vsak poskus nadvlade katerega koli plemena in kakršne koli skupine. V dveletni dobi izza prevrata so taki eksperimenti rodili najslabše sadove v političnem in gospodarskem, v kulturnem in socialnem življenju."

Ta proglas je dovolj upošteval dotlej med socialisti izražene avtonomistične težnje; zavrnitev „separatističnih tendenc" je takrat komaj mogla pomeniti kaj drugega kakor obsodbo Radićevega hrvatskega kmečkega republikanskega gibanja.[38]

Dne 31. X. in 1. XI. 1920 se je vršil v Celju XII. redni zbor socialnodemokratske stranke. Bavil se je z vprašanji:

[38] Na XII. zboru je zastopnik hrvatske socialne demokracije Vilim Bukšeg ostro napadal Radićevo kmečko stranko pač zaradi tega, ker je s svojimi narodnimi (hrvatskimi) gesli prekrižala naslednji preprosti socialnodemokratski račun: „Prevrat nam je prinesel edino to, da je nacionalistično gibanje odstranjeno in s tem socialistična propaganda olajšana."

zedinjenje jugoslovanskega proletariata, bodoča ustava, volitve v konstituanto. Pri prvi točki je obravnaval Etbin Kristan razkol socialne demokracije (Naprej št. 255 in 256 od 5. in 6. XI.) On niti za trenutek ni imel upanja, ki ga je vojna zbudila v narodih, da ji bo nujno sledil svetovni prevrat. Socializem se v posamezni državi sploh ne more uresničiti; do socialistične družbe bo lahko prišlo šele tedaj, „kadar bo ves civilizirani svet sposoben za družbeni preobrat". V posamezni državi ni mogoče drugega storiti, kakor pospeševati razvoj s socialnimi reformami. Lepe nade v svetovni prevrat „so prišle iz src in glav, ki niso nikdar poznale socialističnega nauka in niso imele nobenega pojma o tem, kako je kapitalizem nujno prišel in kako pride tudi socializem, kadar bo kapitalizem toliko senilen, da nastopi njegovo umiranje, in ko bo proletariat kot njegov naslednik polnoleten, da se lahko posadi na njegovo mesto". Etbin Kristan se je „naravnost čudil", kako so se po vojni naenkrat napolnile socialistične vrste, n. pr. s tisoči kmečkih fantov, katerih nezadovoljnost v strelskih jarkih se je začela „mešati z nekakim pojmom, da mora priti do spremembe". Radikalizem se je najbolj razpasel v deželah, kjer je socialistično gibanje še mlado; v Ameriki in v Franciji na priliko pa nima ugodnih tal. (Poldrugi mesec nato se je kongres francoske socialistične stranke v Toursu s 3252 glasovi od 4770 izjavil za radikalizem!)

Pri drugi točki je zbor na predlog poročevalca dr. Milana Koruna sprejel resolucijo o bodoči ustavi z naslednjim odstavkom (Naprej št. 260 od 11. XI.):

„Izhajajoč s stališča, da smo politično en narod in da moramo v vsem drugem stremeti za tem, da postanemo en narod, zahtevamo, da imej osrednji parlament vso zakonodajno moč v državi, v kolikor ustava ne odkaže samoupravnim zastopstvom zakonodajno moč v zadevah lokalnega značaja ali pa v svrho izvrševanja okvirnih zakonov. Hočemo samoupravo posameznih, na podlagi gospodarskih vidikov sestavljenih pokrajin, okrožij itd."

Po poročilu v „Napreju" ni bilo o vprašanju notranje ureditve države nobene debate in je bila dr. Korunova

resolucija — soglasno sprejeta. Ali bodoči „avtonomisti" niso opazili, da je dr. Korun v njej vztrajal na svojem centralističnem stališču iz novembra 1918, ki ga je samo nekoliko prekril z dvoumno vstavljeno besedico „pokrajin"?

Druga znamenja kažejo, da je skupina „Zapiskarjev" — sedaj v pomenu urednikov „Naših zapiskov", dr. Lončarja, Prepeluha in Erjavca — izgubila dotedanjo ugledno in vplivno pozicijo v stranki. Najznačilnejše znamenje je morda okolnost, da Prepeluh ni bil izvoljen v načelstvo — kamor so prišli od starejših oba Kristana, Čobal, Kocmur, Mlinar in mlajši dr. Korun, Uratnik in Bernot —, ampak le v širši izvrševalni odbor kot zastopnik „Kmečko-delavske zveze". Ali je morda imela kako politično ozadje tudi dr. Lončarjeva izjava na zboru, da se odteguje nadaljnjemu aktivnemu političnemu življenju, ker se je bil pred meseci odločil, da svoje moči posveti znanstvenemu delu?

Res je socialnodemokratska stranka kandidirala Prepeluha v mestu Ljubljani takoj za Etbinom Kristanom, ki je bil nosilec njenih list v vseh treh slovenskih volivnih okrožjih. Ali pa je socialnodemokratska stranka z gotovostjo računala, da ji bo pripadel eden od štirih ljubljanskih mandatov?

Volitve so pokazale, kako sta vojna in prevratna doba vrgli slovensko ljudstvo na levo. SLS je dobila 58.960 ali 37% oddanih glasov (pred vojno na istem ozemlju približno 61%), JDS pa 12.000 ali 8% glasov (pred vojno 20%). Nova „samostojna kmetijska stranka", ki je bila po svojem vodilnem krogu in sloju zelo blizu JDS, je dobila 33.000 ali 21% glasov. Zelo je narastel socialistični tabor: socialnodemokratska stranka je dobila 29.560 glasov (19% in sedem mandatov), od tega več ko dve tretjini (skoraj pet sedmin) na bivšem Štajerskem in Koroškem, komunistična stranka 16.300 glasov (10% in pet mandatov), od tega na bivšem Štajerskem le 5.700 glasov (nad polovico teh v trboveljskem revirju!), in narodno socialistična stranka 6.190 glasov (4% in dva mandata). Ljubljana je izvolila dr. Tavčarja (3200

glasov), dr. Andreja Gosarja (1760), dr. Milana Lemeža (1500) in — narodnega socialista Ivana Deržiča (1160), ki je imel za 30 glasov več od socialističnega kandidata Prepeluha. Izvoljeni so bili socialisti Etbin in Anton Kristan, Filip Kisovar, Rudolf Golouh, Josip Kopač, dr. Milan Korun in Zvonimir Bernot.

Naslednji zvezek „Naših zapiskov" (št. 10—12) je prinesel Prepeluhov uvodnik k izidu volitev pod naslovom „Slovenstvo, jugoslovanstvo, socializem" (165-7). Glede na izid volitev v vsej državi pravi, da se je prebivalstvo razdelilo na dva dela, na vzhodno in zapadno kulturno orientacijo. Bivša kraljevina Srbija je ostala bolj ali manj zvesta svojim konservativnim političnim tradicijam, predvojnim meščanskim strankam. Zgolj manjšina se je izrekla za ločitev duhov po socialni diferenciaciji. Razen v Sloveniji in Vojvodini je industrijsko delavstvo kompaktno glasovalo za komunizem (komunisti so imeli 58 poslancev, socialisti pa le 11). Demokracija se je morala na vsej črti umakniti težnji po razredni nadvladi, kajti tudi radićevski kmetje hočejo „diktaturo" (sic!) in kapitalistično meščanstvo seveda tudi. „Radićev uspeh na Hrvatskem in poraz meščanskih demokratov v Sloveniji izraža avtonomistično mišljenje ‚prečanskega' prebivalstva. Vse to bo imelo dobre in zdrave posledice pri notranji ureditvi države. To je, lahko se reče, podzavestna orientacija na zapad, ki vsepovsod uveljavlja demokratično samoupravo ljudstva."

Volitve so pokazale, nadaljuje Abditus, da v slovenskem ljudstvu koreninijo tri temeljne družabne misli: „1. Krščanska misel kulturne in socialne vzajemnosti vseh stanov. 2. Misel absolutne socialne pravičnosti po razredni nadvladi delavstva. 3. Misel kapitalistične nadvlade z državno pomočjo. — Druge smeri so efemernega pomena, ker so družabno breznačelne. Zato bodo spet izginile." Na to osnovno ugotovitev navezuje Abditus naslednji zaključek: „Zgraditi bo treba na razvalinah starega nov narodni program. Njegovo geslo bo: slovenstvo, jugoslovanstvo, socializem. V to kulturno, politično in gospodarsko geslo bo

treba vliti novo življenje... Tista družabna smer, ki bo to delo izvršila, bo pognala v slovenskem ljudstvu korenine in ostala zato zmagovita." Z drugimi besedami: Takšno nalogo mora obvladati družbeno-politični tabor, da bo lahko požel politične plodove zaključujoče se razgibane dobe, ko se bo življenje umirilo. Približati se bo moral osnovnim ljudskim težnjam, narodnim in socialnim, da bodo množice videle v njem tistega, ki bo najgotoveje „uveljavil dosegljivo socialno pravičnost" in pospeševal njihov „kulturni in gospodarski napredek". Ali ni že v tem zaključku skrita sodba, da socialna demokracija tej nalogi ne bo kos, ker zanjo ni pripravljena? Prepeluhova široka ideja ljudskega socializma se je prav tako kakor nekdaj socialne demokracije samo — dotikala in se ni v njenem okviru razvila v politično silo. Skupina intelektualcev, ki jo je bil zbral v „socialistični omladini", je šla po večini v levo krilo, deloma pa se je prilagodila tradicionalni socialnodemokratski ideologiji, ki je bila v bistvu prikrojena le za delavstvo kot stan. Kolikor se je kmečko ljudstvo nagnilo k socialni demokraciji, ga je le prijazno sprejela, ni se pa organsko v idejnem in organizatoričnem pogledu povezala z njim. Vse je kazalo, da se bo morala socialna demokracija zopet umakniti v svoj delavski — ceh, ker je slej ko prej v njej idejno prevladovalo nikoli pretrgano izročilo iz predvojne dobe, ki je bilo sedaj še okrepljeno z vrnitvijo Etbina Kristana, v katerem je bilo nekako uteleseno. Bržkone so vodilni socialisti že takrat zavrnili trojno geslo slovenstva, jugoslovanstva in socializma, ki ga je bil prvi formuliral dr. Lončar in sedaj s še močnejšim poudarkom ponovil Abditus.

Samo nakazano Prepeluhovo misel je v istem zvezku podrobneje razvil sourednik „Naših zapiskov" Fran Erjavec („K volitvam v Sloveniji", 189/190). Analiziral je izid volitev in podal naslednjo zanimivo oceno:

„Kdor pozna socialno strukturo našega naroda, gotovo ne bo trdil, da je ta izid volitev verna in pravilna slika politične in socialne grupacije slovenskega ljudstva, temveč le trenutni izraz revolucionarne dobe in uspeh volivnih gesel, ki so v takih dobah

vedno uspešna. Zlasti nenaravne so številke, ki sta jih dosegli JSDS in KSJ. Res je, da je glasovala pretežna večina industrijskega delavstva za KSJ, a podrobni volivni rezultati kažejo, da izvira velik del komunističnih glasov tudi iz kmečkega ljudstva, dočim je dobila JSDS skoraj vse[39] svoje glasove po izrazito kmečkih občinah. To je popolnoma nenaravno, kajti JSDS je vsaj po svojem programu proti zasebni lastnini, dočim je kmetsko ljudstvo bilo, je in bo vedno najizrazitejši nositelj načela zasebne lastnine. JSDS visi danes izmed vseh strank najbolj v zraku, kajti po svojem programu hoče biti revolucionarna, njena taktika je pa skrajno oportunistična in revizionistična, zastopati hoče industrijski proletariat, volilo jo je pa le kmetsko ljudstvo. To stanje je za stalno nevzdržljivo in odločiti se bo morala na levo ali na desno. Gola gospodarska organizacija ne vzdrži politične stranke, saj izkazujejo n. pr. skoraj vse kranjske občine, kjer deluje socialistična konsumna zadruga, veliko komunistično premoč. Trajno življenjsko silo dajejo tudi političnim strankam le globoka načela, iz njih izvirajoči program ter po programu začrtana taktika. Taka nesoglasja, v katerih živi sedaj JSDS, so mogoča le trenutno, v splošni zmedenosti in neorientiranosti, a v normalnih razmerah so nevzdržljiva; zato je življenjske važnosti zanjo, da likvidira dosedanjo politiko osebnih ambicij, programatične nejasnosti in taktičnih nedoslednosti. Ali hoče ostati ozka stanovska stranka industrijskega proletariata na ortodoksnih prvotnih marksističnih načelih, tedaj je njena združitev s KSJ prej ali slej neizogibna in opustiti mora svojo kmetsko organizacijo, ker ji na teh načelih nima ničesar nuditi, ali se mora pa tudi programatično izpremeniti v slojno (razredno) stranko, to je, nasloniti se mora na ves slovenski proletariat, na malega slovenskega človeka, in si šele ustvariti program, ki bo koreninil v naši zemlji in v našem agrarnem ljudstvu. V tem primeru mora temeljito obračunati z dosedanjo preteklostjo in se tudi programatično jasno izreči. Kakor so razmere danes, na prvo možnost [združitev s KSJ] ni upati, za drugo pot [prehod k ljudskemu socializmu iz cehovsko-delavskega okvira] ji pa manj-

[39] To je pretirano, kajti socialna demokracija je dobila veliko večino glasov industrijskega delavstva v Mariboru in okolici, skoraj vse glasove industrijskega delavstva v Mežiški in Dravski dolini ter v Celju in okolici, drugje pa le manjše drobce. Res pa je dalo velikansko večino njenih volivcev kmečko ljudstvo — prav tisti kmečki element, katerega preorientacijo k socializmu je Etbin Kristan na XII. zboru tako prezirljivo ocenil. Poudariti moramo, da je socialna demokracija razvila v volitvah največjo agitacijo po deželi z geslom republike in je njen uspeh pripisati predvsem temu geslu.

kajo sedaj še vsi predpogoji; kajti zanemarjala je resno kulturno delo in programatično razglabljanje. Dokler je živela le kot frakcija velike avstrijske socialnodemokratske stranke, je šlo za silo tudi brez tega, sedaj pa, ko je prisiljena živeti lastno življenje, je postalo zanjo to usodno življenjsko vprašanje; kajti od samih gesel se pri našem treznem, realno mislečem in politično že precej izšolanem narodu ne bo dalo dolgo živeti. Posebno usodno postane to vprašanje še po občinskih volitvah, pri katerih utegne dobiti JSDS kakih 500 občinskih odbornikov in morda blizu 100 županov. Po kakšnem pravcu in po kakih načelih naj vodijo ti možje občinsko gospodarstvo in komunalno politiko? Pri praktičnem delu v naši kmečki občini morajo bankrotirati vsa volivna gesla in tedaj se bodo bridko maščevale napake, ki jih je zagrešila stranka sama nad seboj."

Erjavec je v tej oceni jasno odkril, da je prišlo do idejnega preloma med socialno demokracijo in skupino „Zapiskarjev", med zamislijo ljudskega socializma in cehovsko-delavsko tradicijo. Ta idejni prelom smo očrtali že zgoraj ob Prepeluhovem članku. Erjavec je jasno odgovoril tudi na Prepeluhovo vprašanje, kateri od treh družbeno-političnih taborov je na pragu novega razdobja najbolj pripravljen in sposoben:

„Izmed vseh političnih strank je izšla kot zmagovalka morda edino SLS, čeprav je izgubila skoraj polovico svojih pristašev, kajti ona je po svojih gospodarsko-socialnih načelih in po svojem programu zasidrana v našem ljudstvu. Rešila je še vedno relativno večino in ta večina je trdna, zelo trdna, ker ve, kaj in kam hoče. Vse druge stranke vise še v zraku, zato o kaki jasni politični grupaciji za sedaj še ne more biti nobenega govora. Ta se izvrši šele tedaj, ko se povrnemo v normalne in urejene razmere."

Katoliški tabor je v resnici „prav spoznal pomen volitev in razumel njihov mig za bodočnost"; „SLS je spoznala, da je potrebna preusmeritev iz dotedanje medle politike v jasno in določeno smer" („Iz Slovenije v dravsko banovino", „Delavska pravica" X. 1937, št. 48 in 49 od 25. XI. in 2. XII. 1937), to je v smer avtonomizma in krščanskega socializma na osnovi nadaljevanja opozicionalne demokratske in ljudsko-socialistične kampanje iz dobe demokratsko-socialistične vlade.

XVII.

Ločitev „Zapiskarjev" od socialne demokracije je razglasil prvi zvezek novega (XIII.) letnika „Naših zapiskov" (1921, št. 1) na platnicah z besedami, da hoče uredništvo (Lončar, Erjavec, Prepeluh) „vrniti revijo njenemu prvotnemu „namenu" in jo voditi „kot popolnoma svobodno in nestrankarsko revijo v duhu in po tradicijah duševnega vodje nekdanjih ‚Naših zapiskov' — dr. A. Dermote".

V uvodniku „Slovenci in jugoslovanstvo" (1—4) je dr. Lončar kratko orisal razvoj slovenstva, ki se je vedno zavedalo svojega jugoslovanstva. V zvezi s Hrvati in Srbi so se Slovenci tudi politično osvobodili, čeprav ne v celoti. Rezultate političnega razdobja do konstituante, „‚državotvornosti', ki so se je udeleževale vse tri slovenske stranke", je ocenil negativno. Kako naj se država uredi? „Zahtevati moramo eno državo in ne federalizma ali konfederacije... Treba je najti kompromis med centralizmom in federalizmom in to je: avtonomija." „Komur je mar narodne bodočnosti, ta se bo skušal sporazumeti s čim največ političnimi skupinami in ne bo oktroiral [centralistične] ustave z navadno večino; zakaj posledica bi bila ta, da bi se začeli namesto mirnega dela ustavni boji, ki bi mogli ogrožati obstoj države."

Na čelu drugega zvezka (št. 2) „Naših zapiskov" pa je priobčena znamenita avtonomistična „Izjava" slovenskih kulturnih delavcev iz februarja 1921, za katero je dalo izpodbudo uredništvo „Naših zapiskov". Izjava se glasi:

„Slovenski kulturni delavci so bili od nekdaj glasniki narodnega in državnega edinstva Jugoslovanov. Oni so duševno pripravljali to, kar sta ustvarila v svetovni vojni meč in politika, zato smatrajo Jugoslavijo za utelešenje svojega ideala, ki ga je treba braniti proti zunanjim in notranjim sovražnikom kot najvišjo izmed posvetnih dobrin naroda.

Združenje vseh treh plemen v eni državi z eno suvereno oblastjo na zunaj in znotraj smatrajo slovenski kulturni delavci za politično nujnost mednarodne varnosti in s tem narodne svobode.

Na drugi strani pa uvidevajo potrebo, da država ne absorbira mehansko vseh individualnosti, ki so doslej vodile posamezne po-

krajine in prebivalce. Ne glede na plemensko, versko ali strankarsko pripadnost ne moremo v imenu prirodnega gospodarsko-kulturnega razvoja nasiloma in hipoma pretrgati vse kontinuitete, ako nočemo zadeti države pri korenini. Zakaj država ni po svojem bistvu sama sebi namen, ampak le doslej najvišja oblika družabnega življenja. Narodno in državno edinstvo ne vsebuje nujno mehanske unifikacije, nasprotno razmere v Jugoslaviji zahtevajo organičen razvoj, ki računa z dosedanjo strukturo gospodarskega in kulturnega življenja in na njeni podlagi zida dalje v smeri višje sinteze. V imenu mirnega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinosti zagovarjajo slovenski kulturni delavci takšno ustavo, ki daje državi potrebno moč na zunaj, a ob enem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj.

Glede na vse to se izrekajo podpisani slovenski kulturni delavci za avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja in sicer v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic."

Pod izjavo je natisnjenih 43 imen podpisnikov, kulturnih delavcev raznih svetovnih naziranj. „Izjava" je v bistvu posnetek misli, ki sta jih razvila dr. Lončar v članku „Kaj in kako?" in Abditus v članku „O načelnem vprašanju avtonomije" v prejšnjem letniku „Naših zapiskov". K političnemu pomenu izjave pripominjamo le, da je imela Pašićeva radikalsko-demokratska vlada, ki je hotela uvesti v ustavi centralizem, za seboj le tri slovenske poslance od štiridesetih, to je le slovenski del JDS, kateremu je izročila deželno vlado za Slovenijo. (V marcu 1921 je prestopilo v vladno večino tudi osem poslancev samostojne kmetijske stranke in njen voditelj Pucelj v vlado.)

V istem zvezku „Naših zapiskov" je Abditus v uvodniku „Ob sestanku konstituante" (27—30) in v političnem pregledu (42/3) komentiral politični položaj. V uvodniku pravi, da je obdobje nacionalnih bojev, ki je trajalo od osamosvojitve Amerike pa do konca svetovne vojne, doseglo vrhunec in da stojimo na pragu nove dobe, ki jo je začela ruska revolucija. Ni se lahko znajti. Prejšnje obdobje nam je še preblizu, da bi ga mogli nepristransko oceniti. Omenja ustavne boje ob rojstvu Združenih držav, v francoski

revoluciji, v Švici med l. 1830. in 1848. Kot svarilen zgled navaja zedinjeno Italijo, ki je enostavno razširila staro, slabo sardinsko ustavo iz l. 1848. na vso državo; odtod so izvirale notranje slabosti zedinjene Italije, nasprotje med severom in jugom se je okrepilo in gmotno ter duševno bogatejše severne pokrajine so bile zapostavljene. Nato se vprašuje: „Ali ni ta novejša italijanska zgodovina nekako podobna naši sedanji domači pesmi?“ V pregledu govori o tako imenovani „konstituanti“; kdor ni z vladajočo kliko, skoraj nima besede. Ironizira komuniste, ki so „voljno“ prenesli udarec „obznane“ (od 31. XII. 1920), in socialiste, ki so s svojo hitro prisego „prišli v mučen položaj,“, ker so se drugi obotavljali priseči. O socialistih pravi, da „se še niso odločili“, a se vendar „nagibajo — ker je še veliko liberalne ideologije v njih — bolj k centralistom, čeprav jih pamet in srce spominjata na tisti gorati severni kot v novi državi, kjer težko dela, strada, obupava, se množi, prepeva svoje ‚okrogle‘ in se veseli lepe prirode okrnjeno slovensko ljudstvo, katero bo — če je kaj vredno! — že v bližnji bodočnosti zastopano v treh parlamentih: v Belgradu, v Rimu, na Dunaju, da ne govorim o — Ameriki!“ Končno napoveduje: „Če se uvede centralizem, kakor ga zamišljajo, potem bomo imeli še veliko ‚konstituant‘ in pred nami se odkriva najmanj dvajsetletna doba hudih ustavnih bojev.‘

V naslednjem zvezku „Naših zapiskov“ je Abditus v uvodniku „Zakaj smo avtonomisti?“ (49—53) družboslovno utemeljeval avtonomizem. „Vsaka državna ustava mora biti izraz dejansko vladajočih in odločujočih družabnih sil v državi.“ Realnega dejstva, da so tu tri plemena, ki so se v vseh pogledih razvijala dolga stoletja neodvisno drugo od drugega, ni mogoče odpraviti z nobeno, še tako lepo zapisano postavo. „Če so naša tri plemena prešinjena zavesti, da so si kljub vsemu sorodna, enakovredna in enakopravna, potem bo tudi njihova država to, kar mora po svoji smotrnosti biti: enotno organizirano ljudstvo! Prav radi tega je velika notranja svoboda nujna... Ne more biti resničnega parlamenta brez svobodnih občin in narobe,

a tudi teh dveh ne brez samoupravnih vmesnih členov — dežel in pokrajin, ki so plod stoletnega historičnega razvoja."

V naslednjem uvodniku („O šolstvu in kulturnem boju", št. 4) Abditus odkrito polemizira z Etbin Kristanovo izjavo, „da šole ne smejo ostati v pristojnosti samouprave". Abditus pripominja: „Torej nezaupnica ljudstvu, ki naj bo samoupravno!" in ugotavlja: „Tudi v tem problemu je dovolj povoda za ločitev duhov!"

„Ločitev duhov" med „Zapiskarji" in socialno demokracijo je bila dejstvo že od konca l. 1920., a ga strankino glasilo „Naprej" še ni zabeležilo. To je tu in tam celo simpatiziralo z avtonomizmom. Dne 24. III. 1921 (št. 67) je n. pr. poročalo, da „se je izrekel dr. Sima Marković v ustavnem odboru za pokrajinsko avtonomijo", in pripomnilo, da bo sedaj „tudi v Sloveniji dobilo gibanje za avtonomijo novo moč".[40]

Dne 11. IV. 1921 pa je začel izdajati Prepeluh tednik „Avtonomist", začel torej dejansko novo samostojno politično propagandno akcijo mimo socialne demokracije. V uvodniku „Kaj hočemo in kdo smo?" se je uprl nameri, da bi se obsekana Slovenija v Jugoslaviji razdelila in da bi se slovensko ljudstvo kot gospodarska, kulturna in jezikovna edinica izbrisala s sveta: „Za jugoslovansko državo bomo nekaj vredni samo tedaj, ako bomo močni in v vsakem pogledu čim bolj razviti kot Slovenci... Slovenci nismo prišli v novo državo, da bi zopet živeli ‚pod' temi ali onimi... Vprašanje avtonomije je načelno vprašanje." Podprl ga je dr. Lončar s člankom „Za socialno in politično demokracijo slovenskega ljudstva".

Tudi še sedaj socialnodemokratska stranka ni razglasila neprijetne novice, da se je del njenih uglednih političnih

[40] Po dr. Lončarjevem članku „Politika in zgodovina" (Avtonomist III. št. 26 od 5. VII. 1923) se je KSJ v konstituanti izjavila za pokrajinsko avtonomijo z utemeljevanjem, da je slovenščina samostojen književni jezik, ki srbskemu ni bližji nego bolgarski, in se zato ne more degradirati na navadno narečje.

in kulturnih delavcev odkrhnil od nje. „Naprej" je sicer takoj (št. 85 od 16. IV.) v članku „Avtonomija" proglasil „Avtonomista" za zaseben list in pojasnil stališče stranke v vprašanju avtonomije takole:

„Razlikovati moramo med samoupravo in samozakonodajo... Stranka ima v programu zahtevo po najširši samoupravi naroda. Socialisti smo nasprotni vsakemu uradniškemu birokratizmu... Kar se pa tiče samozakonodaje, pa leži v bistvu socializma, da zahteva močno osredotočeno zakonodajo v enem centralnem parlamentu... Bistvu socializma nasprotuje cepljenje zakonodaje v vprašanjih, ki se tičejo cele države in vseh državljanov."

Dva dni prej (14. IV.) je Etbin Kristan v konstituanti govoril takole („Slovenci v desetletju 1918—1928", 324):

„Kad ja govorim o samoupravi, onda ja ne tražim one avtonomije kojih se vi [centralistična večina] toliko plašite i o kojima držite da razbijaju državu. Ja već kao socialista sam za to da bude jedna država... jer mi dobro znamo, da za ekonomski život danas treba imati velikih teritorija. Ja, gospodo, sasvim dobro znadem, da cilj ekonomskog razvitka leži preko granica pojedinih država... da će se morati stvoriti jedno svetsko gazdinstvo, jer će samo ono moći udovoljiti potrebama naroda sviju zemalja. Ja... tražim jednu ekonomsku celinu, jer neću, ako je poradi ekonomskih diferencija bilo ratova izmedju država, da stvaramo još i u svojoj zemlji takove diferencije, iz kojih bi izlazili samo sporovi."

Dr. Milan Korun pa je na seji konstituante 11./12. V. 1921 takole zavračal slovenski avtonomizem (prav tam):

„Kar se tiče razdelitve države v pokrajine, odklanjamo mi vse historične in plemenske vidike, po katerih naj bi se pokrajine sestavljale. Moram reči, da se mi čudno zdi, da so gospodje z desnice, kolikor je Slovencev, naenkrat prišli z neko historično ideologijo, katere slovenski narod nikdar ni poznal. Razumem stališče Hrvatov, dasiravno ga ne odobravam, ampak smatram za slabega. Ne morem pa razumeti historične navlake, s katero hočejo nekateri naših Slovencev nastopati."

Prepeluh je pozneje (v članku „Laži in resnice", „Slovenski republikanec" št. 10 od 13. III. 1925) zapisal, da je iz JSDS izstopil „iz lastne iniciative, ko je stranka v ustavnem vprašanju premenila svoje prejšnje načelno stališče" in da je „svoje mišljenje razložil pismeno tudi tedanjemu predsedniku stranke Etbinu Kristanu, ki pa ni dal niti odgovora".

V „Napreju" je začel s polemiko proti avtonomističnim „Zapiskarjem" Filip Uratnik v članku „Avtonomija in avtonomisti" (št. 100 od 4. V.) takole:

„Razlika med načeli našega parlamentarnega kluba in načeli družbe okrog „Avtonomista" se ne suče okrog pojma avtonomije, ampak okrog tega, da zahtevajo oni, naj se ohranijo stare, zgodovinske avtonomne enote, mi pa zagovarjamo nove... Ločimo se od skupin, ki hočejo, naj bo merodajno za razdelitev in obseg avtonomnih teritorialnih enot plemensko čustvovanje, kakor ga je ustvarila nam in našemu razvoju sovražna zgodovina. Srbi skup, Hrvati skup, Slovenci skup! Tako se glasi njihova popularna parola, popularna zato, ker je reakcionarna. Je pa reakcionarna v najslabšem pomenu besede. Ona kaže nazaj v našo preteklost, v gospodarsko in kulturno nemoč, v anarhijo, v upravno nesmiselnost."

Uratnik je torej postavljal vprašanje čisto shematično. „Misli socializma", pravi, „gredo do svetovne države". Ali je torej treba naravno delitev človeštva v narode prezreti ali jo „odpraviti", ker je seveda — plod preteklosti?! Za mehkim Uratnikom je spregovoril trdi Zvonimir Bernot. Ta novi socialistični ideolog je hotel dati socialnodemokratski stranki čvrsto politično organizacijo, ki je ni nikoli imela, uveljaviti v njej voljo delavskega članstva nad samovoljo veljakov, jo finančno osamosvojiti od veljakov in njihovih gospodarskih organizacij na osnovi članarine in „progresivnega strankinega davka", ki bi prisilil člane z večjimi dohodki h gmotni požrtvovalnosti. Bernotov socialistični sistem se je skoraj popolnoma izčrpal v takih organizacijskih zamislih. V političnih vprašanjih pa je bil skrajno shematičen in jih je poenostavljal na najbolj splošne formule. V članku „Proti geslu avtonomije za resnično samoupravo ljudstva" (Naprej št. 133 od 15. VI. 1921) je proglasil, da je „boj med centralizmom in avtonomijo samo boj za prazne besede". Reč je hudo enostavna: „Ljudstvo hoče resnično samoupravo, ki jo bo doseglo le, če bo moglo gledati upraviteljem (vodilnim uradnikom) na prste s tem, da jih bo lahko samo volilo in odstavljalo." „Avtonomista" je označil kot „novega prikritega sovražnika naše stranke" in hkrati javnosti razkril, da je Prepeluh takoj po

volitvah v konstituanto odložil svoja odborniška mesta v stranki in da tudi ni njen član, ker ni vpisan v nobeni njeni organizaciji.

Ta članek je menda naletel na neki odpor, kajti tri dni pozneje je „Naprej" (št. 136 od 18. VI.) sporočil: „Nekateri člani načelstva naše stranke in nekateri drugi sodrugi so v zadnjih dneh začeli misliti na najcenejši izhod iz težavnega položaja: o razdelitvi ali nerazdelitvi Slovenije naj odločujejo strankini člani sami potom referenduma." Do tega referenduma pa ni prišlo. V „Pismu iz Belgrada" (Naprej št. 144 od 30. VI. 1921) je n. n. (dr. Milan Korun) nekako oficialno posvaril socialiste, ki so se nagibali k Prepeluhovemu avtonomizmu:

„Ker gospod Prepeluh ni več socialist, kar sam izjavlja, razumejo tu vsi, da stranka za njegove eksperimente ne odgovarja in da se bo morala primerno braniti pred njegovimi napadi. Bolj pa se čudijo hrvatski in srbski naši prijatelji (centrumaši in Koraćijanci), da se najdejo v naši stranki ljudje, stari somišljeniki, ki ne uvidevajo, da hoče nesocialist Prepeluh v kalnem ribariti in ki ne znajo ločiti, da je delo proti stranki nekaj drugega kakor opozicija v stranki... Če hočemo ujedinjenje s centrumaši in Koraćijanci v eno veliko jugoslovansko socialistično stranko, moramo z našimi drugovi Srbi in Hrvati skupno nastopati proti separatistično-lažiavtonomističnim prizadevanjem Prepeluhovcev. Kajti socialist ne sme in ne more biti tak avtonomist, kakor ga želijo Prepeluh ali pa naši klerikalci."

Tak je bil končni obračun socialnodemokratske stranke z avtonomisti. Na občnem zboru „Slovenske socialne matice" 29. VI. 1921 so „Zapiskarji" izgubili tudi — „Naše zapiske". Poročilo v „Napreju" (št. 144 od 30. VI.) razkriva hudo zadrego, v katero so prišli socialisti:

„Mi smo zadnji, ki ne bi gojili visokega spoštovanja do dosedanjega predsednika [Slovenske socialne matice] dr. Lončarja... Našli pa smo ga žal med odločnimi nasprotniki... Tudi tisti [socialisti], ki g. Prepeluha osebno spoštujejo in so bili to pot [na občnem zboru] zanj kot osebo, se bodo morali resno vprašati, ali morejo biti zanj tudi kot predstavnika te politične smeri... Težko občutimo, da smo se z našimi priznanimi kulturnimi delavci razšli. Kdo bo pisal v bodoče „Naše zapiske"? Vse, kar je ostalo, je brez pomena. Pogum za delo daje novemu odboru le zavest, da odtehta včasih preprosti razum in navdušenje organizatorja — tudi učenost."

Še pred tem občnim zborom je priobčil dr. Lončar v „Avtonomistu" (št. 11 in 12 od 20. VI in 27. VI. 1921) zanimiv zagovor pod naslovom „Nekaj politične zgodovine", ki smo ga že nekajkrat navedli. Najprej poudarja, da pri polemiki med „Avtonomistom" in „Naprejem" „ne gre le za posamezno vprašanje, ki bi ga iztrgal iz zveze, marveč današnje gibanje ni drugega nego nadaljevanje včerajšnjega, ki je na zunaj za trenutek utihnilo, da se ob prvi priliki zopet pojavi". Opozarja na predvojno idejno neskladanje med socialno demokracijo in krogom „Zapiskarjev", ki mu je bil idejni vodja Prepeluh-Abditus (glej zgoraj konec V. poglavja), dalje na nastop „Zapiskarjev" l. 1917. in na „Demokracijo", ki je pomenila „prelom s tradicionalnim socializmom pri nas", na razhod „socialistične omladine" po prevratu v desno ali levo krilo, ki je „omogočal ‚starim' politično življenje". Nato prehaja dr. Lončar v napad na vodstvo socialne demokracije, na Antona Kristana[41] in Etbina Kristana. „Pri volitvah v konstituanto", pravi, „je zmagalo politično kruhoborstvo, kar se je pokazalo jasno pri ustavnem vprašanju." Navaja „chicaško izjavo", ki je zahtevala jugoslovansko federativno republiko, in boj „Slovenskega republičanskega združenja" proti krfski deklaraciji, ki pa je vendar vsebovala točko, da se mora sprejeti ustava s kvalificirano večino! „Kakor ob boju za Jugoslavijo, tako se zopet ob njeni ustavi pojavlja isto: slovenski socializem je v zagati." Avtonomizem zagovarja dr. Lončar s stališča, ki so ga socialisti toliko poudarjali:

„Narodne države so v interesu socializma, ker izločujejo narodne boje v notranjosti in olajšujejo proletarcu socialni boj. Ako pa se po centralistični ustavi daje možnost verske in plemenske hegemonije, potem se tudi v narodni državi ljudstvo odvrača od gospodarsko-socialnih bojev, ker nastopajo verska in plemenska nasprotstva, ki napolnjujejo vso javnost. Zato tudi ni vseeno za proletariat, kako je narodna država urejena v notranjosti, ker to ni ‚samo' boj za prazne besede. Pri vprašanju

[41] Po sporočilu „Napreja" od 30. VI. 1921 (št. 144) je Anton Kristan odložil vsa v stranki mu zaupana mesta, tudi poslanski mandat, in odšel v Belje za upravitelja državnega posestva.

ustave bi se moral slovenski proletariat postaviti na stališče sporazuma... avtonomije."

Zakaj pa so se slovenski socialisti znašli na centralističnem stališču? V bistvu iz istega razloga kakor liberalci (demokrati): Pred vlado SLS v avtonomni Sloveniji so se slovenski „naprednjaki" zatekli pod okrilje centralistične države. Taki politiki ugovarja dr. Lončar takole:

„Vsaka stranka se mora razvijati iz sebe, to je iz svojih načel, sicer nima življenjske upravičenosti. Svojih načel ne sme zatajevati tudi takrat ne, ako njihova uresničitev v danem trenutku morebiti koristi drugim strankam. Ima li kakšna stranka isto načelo kakor jaz, se ne bom odpovedal svojemu načelu, ako sem sicer prepričan o njegovi pravilnosti, in delal ravno nasprotno. Stranka postane potem sama sebi namen, preskrbovališče posameznim osebam, a ne nositeljica in čuvarica idej. Skratka: iz načelne politike postaja ‚Geschäftspolitik' nekaterih oseb."

Dr. Lončar vidi v sporu med Prepeluhom in socialno demokracijo nasprotje „načelnega socializma" in „gmotnega oportunizma" ter zaključuje članek: „Kakor potrebuje slovenski socializem Cankarjevega ‚Očiščenja in pomlajenja'. tako bi bilo zdravilo za vso slovensko politiko sploh Levstikov bič, ki ‚brez bojazni še oznanja: Ti slepec si, a ti slepar'."

Pred občnim zborom „Slovenske socialne matice" sta izšla pod starim uredništvom še dva zvezka „Naših zapiskov" (št. 5 in 6—7). V uvodniku št. 5 „Pripomba k jugoslovanski ustavi" (97—100) je Abditus najprej orisal, kako je Bismarck zedinil Nemčijo pod prusko hegemonijo in takoj začel s „kulturnim bojem" proti katoliški cerkvi in z bojem proti socialni demokraciji. Nato kritizira nekatere člene ustavnega načrta in pravi med drugim:

„Ustanovila se je Jugoslavija iz treh plemen, raznolikih i po naturi svoji i po svoji zgodovini. Treba je bilo dogovora in sporazuma med njimi. To se je zavrglo... Namesto kulture, ki so si jo osvojile in zgradile posamezne plemenske skupine, stopa politika. In sicer takšna politika, ki ni domača niti Srbom, niti Hrvatom, niti Slovencem. Raznolikost v kulturi, v jeziku, v šegah, v navadah, v političnih in družabnih tradicijah — vse to se izpreminja v enotno državno uniformo."

V naslednjem zvezku pa je na uvodnem mestu (121—130) Fran Erjavec podrobno analiziral izid občinskih volitev v Sloveniji, ki so se vršile 3. in 10. V. 1921 — že pod vtisom ustavne debate v konstituanti. Hkrati je ocenil politiko vseh slovenskih strank. Iz te zanimive ocene moramo čisto kratko navesti del, ki se tiče JSDS in SLS. O JSDS pravi, da „si ni na jasnem, naj li vodi račun o težnjah, potrebah in zahtevah svojih volilcev ali naj pa zastopa neizprosno program ortodoksne socialne demokracije; zato ne dela ne enega ne drugega, ampak se lovi za trenutnimi efekti, ne glede na to, da je njena parlamentarna delegacija, kakor sploh stranka še vsa prežeta liberalne mentalitete". Nasprotno pa: „Najjasnejšo pot hodi SLS, ki se zna vedno in ob vsaki priliki spretno prilagoditi duhu in zahtevam časa ter volivcev. Zato je tudi v sedanji dobi zavrgla liberalno duševnost Šušteršičevo in prevzela Krekovi ideji socializacije in demokratizma. To daje stranki ono nezlomljivo življenjsko moč v nasprotju s sterilnostjo JDS in JSDS." Erjavec je tu še opozoril na protislovje konservativnosti in progresivnosti v katoliškem taboru, ne da bi ga bil skušal razjasniti, ter nadaljeval: „Danes je SLS točni tolmač zahtev ogromne večine našega naroda v konstituanti. Iz kakih nagibov dela to, je postranskega pomena, kajti v politiki gre končno vendarle za uspeh..."

Izid občinskih volitev dokazuje, da je SLS zelo narastla: dobila je 61% občinskih odbornikov. Triumf tako imenovanih „naprednih" strank, ki so pri volitvah v konstituanto spravile SLS ob absolutno večino, ni dolgo trajal. Glede JSDS ugotavlja Erjavec, da ni le katastrofalno nazadovala, ampak da je tudi njena organizacija v razsulu zaradi taktične in načelne desorientacije njene parlamentarne delegacije in organizatorične nezmožnosti njenih funkcionarjev. Občinske volitve nas učijo, da je ogromna večina slovenskega naroda za avtonomistično ureditev države in pa, „da po svoji današnji strukturi ni zmožna nobena stranka resno konkurirati z SLS". Naš narod bo volil SLS, dokler ne najde kaj boljšega. „In odkod naj pride to boljše?", je končno

vprašal Erjavec in odgovoril: „Samo od takih strank, ki zagovarjajo popolni in resnični demokratizem, ki stoje gospodarsko na načelu socializma in zagovarjajo idealistični svetovni nazor."

Ta Erjavčev članek je seveda izzval hrup med socialnimi demokrati. Novo uredništvo „Naših zapiskov" je v prevzemnem uvodniku (št. 8, 161—2) omenilo, da je prejšnji urednik pozival „socialistične teoretike in praktike", naj odgovorijo na Erjavčev članek s polemiko, a pripominja, da so le-ti „morali odgovoriti nanj na občnem zboru Socialne matice" — z izpremenitvijo uredništva. Kajti tu je šlo za „zlohotno kritiko, ki je jemala socialističnemu delavstvu samozavest in vero v praktično delo njegovih organizacij, ki jih po pravici visoko ceni". A dejstvo je vendarle, da se ni našel noben socialni demokrat, ki bi bil poskusil nasproti Erjavčevi analizi političnega položaja in razvoja na Slovenskem drugače odgovoriti na stavljeno vprašanje. Vobče izpričujejo „Naši zapiski", kolikor so še izhajali pod novim uredništvom (Stanka Likarja in Filipa Uratnika — št. 8 in letnik XIV. št. 1—10), precej nizko teoretično raven. Socialna demokracija ni imela nobene, količkaj izdelane družbeno-politične teorije o domači, slovenski družbi. Bivši „njeni" teoretiki — „Zapiskarji" — so svoja dognanja končno odnesli s seboj, ne da bi bili z njimi oplodili socialno demokracijo, ki je ostala v pogledu teoretičnega študija posebne slovenske družbeno-politične resničnosti „tabula rasa".

Njena velika teoretična šibkost je bila tudi ozadje njenega nadaljnjega razsula. V l. 1921. je v njej popolnoma prodrl Zvonimir Bernot, oprt na razpoloženje organiziranega socialnodemokratskega delavstva, s svojimi organizacijskimi idejami. Na XIII. strankinem zboru v decembru 1921 v Trbovljah je bila sklenjena čvrsta, urejena in disciplinirana organizacja („pravilnik") in uveden progresivni strankin davek. Teh ukrepov načelno ni bilo mogoče zavračati, a uprla se jim je vsa stara višja socialnodemokratska hierarhija, ker so ji jemali vodilne in vplivne pozicije v stranki. Nekateri socialisti so gledali v teh ukrepih samo sredstvo za pomirjenje delavstva in okrepitev omajanega

zaupanja v stranko. Bernot pa je menil, da je v njih sploh težišče vse socialistične politike. Treba je zbrati vse vernike socializma v trdno organizacijo in onemogočiti sleherno osebno izkoriščanje te organizacije. Potem, je upal, bo razvoj socialističnega gibanja zagotovljen; predvsem se bodo vrnili v stranko vsi delavci, ki so jo bili zapustili ob razkolu iz nezadovoljstva z osebno politiko voditeljev. Bernot je vzel v roke „železno metlo" in brezobzirno izključeval iz stranke ter bičal osebne grehe. Toda ta svojevrstni poskus zedinjenja delavstva se je ponesrečil, ker je Bernot popolnoma prezrl pomen politične ideologije in linije ter zaprl gibanje v ozek krog nekake socialistične verske sekte. Jeseni l. 1922. je zapustil domovino in hkrati prepustil svojo stranko usodi tudi — Etbin Kristan; razočaran v lastno moč spričo vse hujšega razsula je odložil mandat in sprejel mesto izseljeniškega komisarja v Ameriki. V l. 1923. so se tri socialistične frakcije, ki so se bile izločile iz socialne demokracije, združile na kongresu v Celju (12. VIII.) v pokrajinsko organizacijo SSJ (socialistične stranke Jugoslavije) in v septembru 1923 so bili na beograjskem kongresu SSJ tako imenovani „bernotovci" izločeni, nakar so si zopet privzeli staro ime JSDS. V podrobnosti tega razsula in boja, ki se je odkrito nadaljeval vse do razveljavljenja ustave in ustavitve političnega življenja 6. I. 1929, se tu ne moremo spuščati.

Prepeluh je opazoval vse to razsulo socialne demokracije od zunaj, odkar se je bil poslovil od socialne demokracije, o b k a t e r i je bil do l. 1921. hodil v svojem idejnem razvoju. Površni sodobniki niso videli, da se bivši „Zapiskarji" niso nikdar organsko zrastli z delavskim gibanjem, marveč da so vedno le hodili ob njem. Prepeluhov avtonomizem se ni rodil čisto na novo šele v novih okoliščinah, ampak je izviral iz njegovega celotnostnega narodnega pojmovanja in čustvovanja, ki ga je izražal že pred svetovno vojno, kakor smo videli. Tega svojega pojmovanja enega, delnega vprašanja v kompleksu družbenih vprašanj Prepeluh ni znal povezati s socializmom in ga politično opreti na

socialistični proletariat, med katerim je dotlej politično deloval. Socialna demokracija je proglasila centralizem za ortodoksno „socialistično" naziranje in Prepeluh ni nadaljeval boja za svoje „krivoverstvo" v dotedanjem političnem okviru. Kakor se je bil l. 1917. idejno in dejansko izločil iz tega okvira in se podal v krog kulturnih delavcev, inteligence, prav tako je storil tudi sedaj. Niti poskušal ni, ohraniti si svojo pomembno pozicijo kot agrarni teoretik socialnodemokratske stranke in vodilni funkcionar njene Kmečko-delavske zveze. Njegovo socialistično naziranje ga ni vezalo na proletariat in se je končno popolnoma jasno razkrilo kot „ljudski socializem", kot „narodništvo", kar je dejansko vedno bilo, kakor smo videli pri natančnejši analizi njegovega idejnega razvoja. Prepeluhov „socializem" se v bistvu ni razlikoval od Krekovega krščanskega socializma ali socialstva. Mnogo bližja mu je bila „krščanska misel kulturne in socialne vzajemnosti vseh stanov", kakor pa „misel absolutne socialne pravičnosti po razredni nadvladi delavstva". Videli smo, kako je spoznal, da bo socialistični tabor, kakršen je bil, politično premagan od idejno in vsestransko nadmočnega katoliškega tabora, ki se je socialno opiral predvsem na kmečko ljudstvo in del delavstva, družbeno-politično pa razvijal in poglabljal svojo ljudskost, demokratičnost in socialnost ter se postavil na čelo elementarnemu narodnemu gibanju množic.[42] Pozneje, po veliki po-

[42] V svojem odličnem članku „Nekaj misli o slovenskem narodnem razvoju" (Sodobnost III. 1935, 502—515) označuje V. A. mimogrede tudi jugoslovansko gibanje slovenskih ljudskih množic konec vojne, da so se v njem zlila v eno vsa nejasna osvobodilna stremljenja teh množic, še polna protislovij, kompromisnih stremljenj in puntarstva, demokratizma in konservatizma. Že za to dobo ugotavlja (514): „Demokratično, nacionalno-osvobodilno in socialistično pobarvani Krekov katolicizem je skoraj neomejeno zavladal politično, kulturno in tudi idejno celó nad svobodomiselno inteligenco, ki mu ni mogla postaviti nobenega drugega utemeljenega ideološkega sistema nasproti. Zlasti idejni eklekticizem socialistične slovenske inteligence se je ravno sedaj izkazal v vsej slabosti." Ta ugotovitev lahko z majhnimi modifikacijami obvelja za položaj, ki je nastopil po volitvah v konstituanto.

litični zmagi avtonomistične SLS pri volitvah v narodno skupščino 18. III. 1923, je dr. Lončar (Avtonomist III. št. 19 od 12. V.) poudaril, da SLS ni sama zakrivila, da je postala skoraj edina nositeljica avtonomističnega programa. Saj je politično misel slovenske avtonomije izrekel Abditus že l. 1917. v članku „Ideja ali dogma", kjer je hkrati „pokazal na različnost nemškega in ruskega pojmovanja socializma". Toda ni se mu posrečilo, pridobiti za to misel socialno demokracijo, kajti:

„Socialistični voditelji so bili prežeti nemškega tipa socializma, ki je bil nasproti Slovanom centralističen,[43] dočim je ruski tip federalističen. S svojo nemško ideologijo in s svojo sebičnostjo so zapravili politični kapital, ki jim je bil ob prevratu na razpolago, da bi se bili mogli uveljaviti. Zamudili so priliko in razdrobili stranko na drobce."

Takoj po izgubi „Naših zapiskov" — že 1. VII. 1921 — so dr. Lončar, Prepeluh in Erjavec napovedali, da bodo ustanovili novo revijo — „Nove zapiske". Ti so začeli izhajati v januarju 1922 in se vzdržali do konca tega leta (št. 1—10). Urednik dr. Lončar jim je dal na pot nekaj uvodnih misli (1—3). V narodno-političnem pogledu opozarja na neodrešeni slovenski ozemlji ter meni, da mora biti naš najbližji zunanjepolitični smoter sporazum z Bolgari, „da nastopi v danem trenutku celotno južno slovanstvo v eni vrsti". Pogoj zdravi zunanji politiki pa je notranja konsolidacija, ki mora sloneti na dejanski enakopravnosti in svobodi. Državna misel je zahtevala, da se sklene ustava s

[43] Dr. Lončar meri tu na že znano nam pojmovanje narodnostnega vprašanja, ki je prevladovalo v nemškem socializmu in ki je bilo teoretično — s socialističnega stališča — popolnoma nezadostno ter je v praksi vodilo do podpiranja nemškega imperializma. V članku „Politika in zgodovina" (Avtonomist IV. št. 13 od 29. III. 1924) razpravlja dr. Lončar o Rennerjevi teoriji kulturne avtonomije in pripominja: „Renner se ni povzpel do pojmovanja in priznavanja narodne države za vsak kulturno kolikor toliko razvit narod. V tem se kaže tip nemškega socializma, ki je s stališča marksističnega [pravilno: mehaničnega] modroslovja centralističen, ko mu je gospodarstvo in to v prvi vrsti industrija glavno gibalo vsega življenja. S tega stališča nemški socialisti v praksi malim narodom niso bili pravični."

kvalificirano večino v soglasju z odločbo krfske deklaracije, s sklepom hrvatskega sabora in z navodili za delegate Narodnega vijeća. Ta državna misel je bila žrtvovana strankarski koristi in nasledek je boj za revizijo ustave. V socialnem pogledu razvija zamisel „ljudskega" socializma: „V boju med delom in kapitalom poudarjamo socialno smotrnost, da se ne vežemo a priori na nobeno stališče, ki ne bi bilo utemeljeno v domačih pridobitnih razmerah; zakaj slovenski in južnoslovanski socializem se morata organično razvijati iz svojih tal." Nadalje poudarja pomen nravnosti in verstva, na katerem sloni nravnost ogromne večine slovenskega ljudstva, za socializem — prav tako kakor svoj čas Abditus. K strankarskemu boju pripominja: „Na Slovenskem se zopet ponavljajo stara gesla, ki so toliko sovraštva in surovosti, toliko neresnice in krivice zanašala v javnost in zasebnost. Vsak živi v svoji ekskluzivnosti, kakor bi bilo v njem ali vse verstvo ali vsa narodnost ali vsa socialnost." Ideje se vtapljajo „v brezobzirnem gospodstvu posameznikov in skupin, ki si prisvajajo monopol na verstvo, narodnost in socialnost". V teh razmerah, zaključuje dr. Lončar, „moramo uveljavljati versko, narodno in socialno misel v vsej čistosti... priboriti zmago načelnosti..."

Prepeluh je v članku „Naš ustavni spor" (6—11) razčlenil osnovno misel vidovdanske ustave. Njeni tvorci so v težnji, da bi napravili iz pretežne večine državnega prebivalstva en sam, enoten in edinstven narod, spregledali realne sile, ki žive in odločujejo med prebivalstvom. Hrvati in Slovenci so določna družbena moč, ki spada v državni osnovni zakon. Vidovdanska ustava ni izraz dejanskih razmer, živih družbenih sil, ki so v državi, zanikuje samonikle narode, prezira vsemu svetu znane različne kulturne tendence in zatajuje pokrajinske zgodovinske tradicije. „Ta ustava se bo izpremenila — na desno ali pa na levo. Če spozna danes vladajoča mladokapitalistična jugoslovanska buržoazija nevarnost, v katero je zašla, in pravočasno spravi osnovo države v sklad z danimi ekonomskimi, socialnimi, plemenskimi, verskimi itd. organiziranimi družabnimi

silami, potem se bo rešila pred neorganiziranimi, ki živé krepko življenje v vsakem stanju človeške družbe in katerih hotenje gre za ustavo na ‚levo'." Res „je tudi nacionalistično-politična ideologija neka družabna sila, toda nikakor ne najmočnejša, zlasti tedaj ne, ako je nosilec te ideologije le tanka plast vstajajoče nacionalne buržoazije v morju kmetov in delavcev."

Od ostalih Prepeluhovih prispevkov v „Novih zapiskih" je večjega idejnega pomena le kritika programa, ki ga je sprejela konferenca zastopnikov socialnodemokratskih strank iz Slovenije, Hrvatske, Bosne in Srbije 18. XII. 1921 v Beogradu ob združitvi teh strank v SSJ. Abditus pravi (37—8):

„Njegovi pisci prisegajo na staro Büchnerjevo materialistično filozofijo, ki ji je stvar vse, ideja in človek pa nič. Iz tega naziranja, ki po svojem bistvu ne negira samó sedanje idealistične ali prav za prav romantične dobe po svetovni vojni, temveč tudi nastanek in potek... ruske revolucije ter končno vse revolucionarne doživljaje zapadnoevropskega socializma, zlasti v Italiji, Franciji, Angliji, Nemčiji, na Finskem in Holandskem ter celo pri nas doma, prehaja program na komodno pot zgolj materialne socialne evolucije, kakršno smo že poznali, recimo v eri cesarja Viljema..."

Iz programa navede nekaj točk in ugotavlja: „Ta program ne more iztisniti iz sebe več kot dve spoznanji: prvič, da neizbežno sledi potreba politične borbe, in drugič, da so interesi delavskega razreda (proletarskega!) enaki v vseh deželah s kapitalistično produkcijo. Obe rezultanti sta miselno tako revno in jecljajoče povedani, da bi v naši jugoslovanski politični zgodovini pred vojno težko našli primerov." Na čelu minimalnega programa je — centralistična ureditev države. Abditus se čudi, „da v l. 1921. po Kr. r. prihaja na dan socialistični ‚program', ki je v načelnem pogledu tako zelo nasproten dobi, v kateri se je rodil". Zato priporoča „njegovim doktorjem nekaj sodobne socialistične literature" in navaja naslove nekaterih del, med njimi tudi neko delo Antonia Labriole s poudarkom: „če jim je že Marxova dialektika povsem izginila iz spomina..." Zaklju-

čuje pa: „Program SSJ delavskih množic ne bo navdušil. Ostal bo na papirju."

Programatično najpomembnejši pa je med članki v „Novih zapiskih" brez dvoma spis dr. M.—a „Jugosloveni, Slovani in Jugoslovani" (št. 3—8, v ponatisu 40 strani), o katerem je napisal dr. Lončar (Novi zapiski, 195), da izraža „kulturno-politični program, kakor je utemeljen v naši prirodi, zgodovini in življenju". Dr. M. je podrobno analiziral kulturno stran problema Slovencev kot malega južnoslovanskega in slovanskega naroda. Iz njegovih zanimivih dognanj in zaključkov, ki bi zaslužili največjo pozornost pri proučevanju vprašanja velikih in malih narodov, navajamo samo en odstavek, ki nam nekako spopolnjuje sliko narodnega vprašanja, s katerim smo se morali v tej študiji toliko baviti (36):

„Iz dosedanjega razvoja narodnega gibanja je že danes mogoče posneti troje. Prvič, da je velika množina narodov premajhna, deloma tudi leži gospodarsko-geografično preneugodno, da bi mogla eksistirati zase kot samostojna država. Drugič, da je sklep velikih narodov, ki hočejo zaradi tega malim narodom kratko in malo diktirati svojo politično in kulturno nadvlado, napačen in zategadelj neizvedljiv, ker se pod takimi pogoji mali narodi vedno čutijo zatirane, a zatiranec... mora vedno biti psihologično nujno anarhičen element, ki pri prvi priliki izpodmakne tlačečemu ga narodu nogo. Tretjič končno, da nudi izhod federativna oblika državnega življenja, ki zadošča po eni strani gospodarski in politični potrebi po večjih... ozemljih, po drugi pa zopet ustreza stremljenjem malih narodov po samostojnosti."

XVIII.

Z „Avtonomistom" je Prepeluh propagiral zamisel, o katere pravilnosti je bil globoko prepričan. Hotel je, naj bi postala slovenska avtonomija skupni smoter vsega slovenskega ljudstva, ne glede na svetovnonazorske razlike. Prva njegova politična zveza izven Slovenije je bil Stojan Protić, ki se je edini od srbijanskih meščanskih politikov zavzemal za avtonomistično ureditev države — bil je seveda izločen iz radikalne stranke, politično osamljen in z njegovo smrtjo je bilo tudi konec njegove politične akcije. Sredi l. 1922.

je ustanovil Prepeluh propagandno organizacijo „Združenje slovenskih avtonomistov". Proti Radićevemu kmečkemu gibanju je imel v tem času očitno še pomisleke; bilo mu je preveč „levo". Ni sodeloval niti z dr. Anton Novačanovo „Slovensko republikansko stranko", ki je nastala iz odcepka samostojne kmetijske stranke v celjskem okrožju, niti pri volitvah 18. III. 1923 z radićevskim gibanjem, ki je seglo tudi med slovensko kmečko ljudstvo, zlasti v Prekmurju (HRSS je dobila takrat v mariborskem volivnem okrožju 10.168 glasov in dva mandata). A vedno bolj se je zavedal osnovne idejne sorodnosti svojega „slovenskega socializma" s hrvatsko varianto „narodništva", z radićevstvom. Od tega ga je ločila samo še okolnost, da ni svoje družbeno-politične ideje oprl na kmečko ljudstvo.

Prepeluhov avtonomizem je bil splošen demokratični družbeno-politični sistem, ki ni imel nobenega posebnega socialnega sloja za osnovo. V začetku l. 1924. je skupina mladih ljudi, ki so pozneje po večini vstopili v krog „Svobodne mladine", začela izdajati revijo „Slovenska misel". Doživela je le dva zvezka. V prvem je priobčil Abditus članek „Geslo ali načelo?" (8—11), ki nam nekako kaže njegov prehod k radićevstvu. Pravi, da je beseda „avtonomija" pri nas preveč politično agitatorska, le dnevno geslo, in „povrhu še ‚klerikalno', kar pa je nedvomno žalostna zasluga naših tako zvanih ‚naprednih' strank, ki so politično in splošno socialno še nazadnjaške, to je gosposke". Avtonomijo moramo pojmovati globlje, kot družbeno načelo, „kot izraz poglobljenega socialnega pokreta, ki nastopa kot reakcija proti militaristični zamisli ‚miru' med narodi in sloji po zadnji svetovni vojni". To gibanje še nima enotnega imena, kakor ga tudi moderno socialno gibanje spočetka ni imelo in ga je šele pozneje dobilo v besedi „socializem". Nato nadaljuje:

„Ta novi povojni socialni pokret teži — morda še podzavestno — po uveljavljenju resnične demokracije v vsakem pogledu. Pri malih narodih, kakor smo Slovenci, poudarja zlasti narodno načelo. Toda ne v smislu starega pokvarjenega imperialističnega nacionalizma... Narodnost bodi le izraz splošne člo-

veške kulture, ki je mednarodna... Samouprava ljudstva je možna v mejah dane kulturne zajednice, to je v okviru narodnosti, ker ima vsak narod svoje posebne navade, morda tudi razvade, ki so navadno posledice zemlje, na kateri prebiva... Gre tu... za razširitev in poglobitev demokracije, ne samo v političnem, ampak tudi v socialnem, zlasti v gospodarskem življenju družbe... Boljševizem in reakcionarna diktatura moreta živeti in obstati le v izjemnih razmerah in tudi tam le kot prehodna prikazen. Ostane... le demokratično sožitje, ki spoštuje in upošteva vse žive edinice socialnega in kulturnega življenja. V tem smislu moramo razumeti avtonomizem kot družabno načelo. To je res napredna misel, ker stremi za tem, da bi hodili Slovenci vzporedno z razvojnimi možnostmi in tendencami velike svetovne demokracije."

Burno leto 1924., ko so ob hudi zaostritvi notranjepolitičnih nasprotstev znova vzplamtela povojna ljudska gibanja, je Prepeluha spravilo na levo. V oktobru 1924 se je na dveh zborih zaupnikov „Združenja slovenskih avtonomistov" ustanovila „Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev" s programom in smotri HRSS (hrvatske republikanske seljačke stranke). Načelnik stranke, ki je stopila v federativno zvezo s HRSS, je bil Prepeluh, tajnik pa dr. Lončar. „Avtonomist" se je preimenoval v „Slovenskega republikanca". Pri volitvah 8. II. 1925 je dobila 20.426 glasov in v mariborskem okrožju tri mandate (izvoljena sta bila — v Prekmurju — dva Hrvata in Slovenec Andrej Kelemina). Po volitvah se je začela samostojna kmetijska stranka, ki je dobila 12.327 glasov in en mandat (Ivan Pucelj), bližati „Slovenski republikanski stranki" in po 27. III. 1925, ko se je HRSS izpremenila v HSS (hrvatsko seljačko stranko) in sestavila vlado z radikalno stranko, sta se obe slovenski kmečki stranki 20. VI. 1925 združili v „Zvezo slovenskega kmetskega ljudstva", lista „Slovenski republikanec" in „Kmetijski list" pa v „Kmetski list". Na občnem zboru 2. V. 1926 se je „Zveza" preimenovala v „Slovensko kmetsko stranko" in sprejela nov program.[44]

Prepeluhov idejni razvoj se je vso to dobo oprijemal naslednje osnovne ideje: ustvariti na Slovenskem gibanje

[44] Pri volitvah 11. IX. 1927 je dobila slovenska kmetska stranka 14.621 glasov in en mandat (Ivan Pucelj).

malokmetiškega ljudstva kot jedra novega družbeno-političnega tabora poleg liberalnega, katoliškega in delavsko-socialističnega.[45] Njegovo politično delo v slovenskem kmečkem gibanju torej ni bila samo politična taktika, izraba konjunktur, kakor bi bilo mogoče soditi po družbi, v katero se je podal ob združitvi slovenske republikanske stranke s samostojno kmetijsko stranko. Nova slovenska kmetska stranka je seveda načelno zagovarjala samoupravo Slovencev kot posebne enote Jugoslovanov. V njenem programu čitamo, da hoče upoštevati vse bistvene življenjske pogoje Slovencev in da računa z vsemi njihovimi tvornimi silami; visoko spoštuje vse, kar je ustvaril slovenski narod v borbi za obstanek in napredek: njegovo zavest, jezik, verstvo, način mišljenja in čustvovanja. Najvažnejše ji je prosvetno delo, s katerim bi dvigala človeško zavest, človeško dostojanstvo in stanovsko zavednost kmečkega ljudstva, a tudi izobraženstva, da se ustanovi na temelju svobodoljubja, narodne kulture in miroljubnosti duhovno enotna, danes po imperialističnih mirovnih pogodbah na tri kose nasilno razdeljena Slovenija, ki uživaj samoupravo v skupni državi s Hrvati, Srbi in Bolgari (glej Prepeluh: „Kmetski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni“,[46] 34/5).

Slovenska kmetska stranka je bila skupaj s hrvatsko kmečko stranko in s samostojno demokratsko stranko (Pribičević-Žerjav) l. 1927. in 1928. sestavni del kmečko-demokratske koalicije. Po atentatu Puniše Račića 20. VI. 1928 je

[45] L. 1925. je izšel v Anton Kristanovi „Zadružni založbi“ večji Prepeluhov spis „Idejni predhodniki današnjega socializma“ (114 strani). V „Uvodu“ slika Abditus socialne in družbeno-ideološke razmere v začetni dobi industrijskega kapitalizma, nato pa se vrste zanimivi življenjepisi in idejni orisi Owena, St. Simona ter njegovih poglavitnih učencev, dalje Fouriera, Bucheza, Louisa Blanca, Proudhona, Rodbertusa, Weitlinga, nekaterih „agrarnih socialistov“ in končno Bakunina.

[46] Ta zgodovinski pregled je izšel najprej v „Bulletin du bureau international agraire“ l. 1928. v nemškem, češkem in francoskem jeziku, nato pa kot knjižica (44 strani) v založbi „Kmetijske matice“.

napisal eden od vodilnih ljudi slovenske kmetske stranke pismo, ki naj bi ga bil izročil Prepeluh ranjenemu Stjepanu Radiću. V njem čitamo:

„Naše je mišljenje u kratko to, da se stvari kod nas ne razvijaju onako, kako bi se morale i mogle u ovo sudbonosno doba. Razlog za to leži u glavnome u staroj mani Slovenaca, a osobito njihovih političkih vodja, da smatraju za višak političke mudrosti oportunizam, a takvim su se oportunizmom izdašno služili i služe se još svi, počev ... [tu imenuje vse voditelje slovenskih vladnih strank, tudi Žerjava in — Puclja]. Ako želimo, da budemo Slovenci kao narod i kao ljudi, moramo jednom već biti uvjereni, da možemo to postići samo načelnom politikom. G. Prepeluh dolazi k Vama, g. Predsjedniče, da Vas o svemu informira. Molim, da ga saslušate, jer je njegovo mišljenje ne samo moje, nego, mogu reći, i boljeg dijela naše mladje inteligencije. G. Prepeluh će Vam predložiti nacrt za izdavanje novog lista, kojemu smo osigurali materijalnu stranu, a Vašom pomoću ćemo mu i moralnu."

Radić Prepeluha ni več mogel sprejeti, ker se mu zdravstveno stanje ni več zboljšalo in je 8. VIII. umrl. Pismo, datirano s 24. VII. 1928, je ostalo Prepeluhu kot dokument o zasnovani, a neizvedeni akciji. Tudi pisec tega pisma se je že v prvem letu režima od 6. I. 1929 skupaj z vodstvi obeh slovenskih delov kmečko-demokratske koalicije vred osvobodil trenutnega nagnjenja k načelni slovenski politiki. Bivša slovenska kmetska stranka se je pod režimi v času nove ustave od 3. IX. 1931 vse bolj spajala s slovenskim delom bivše samostojne demokratske stranke, najprej pod naslovom JRKD, potem JNS. V takih okolnostih se seveda ni moglo izpolniti Prepeluhovo pričakovanje, da bo njeno kmečko gibanje jedro novega družbeno-političnega tabora na Slovenskem. Razvoj ni potrdil Prepeluhovih tez iz l. 1928., da si je to gibanje utrdilo jasne „nove poglede na državo, narod in človeštvo" ter postalo „kot nositelj kmečke demokracije tudi ideološko tako močno, da bo ostal njegov politični vpliv med Slovenci trajen" (Kmetski pokret, 35 in 41).

Prepeluh si je bil res — a skoraj popolnoma sam — močno prizadeval, ustvariti ustrezno družbeno-politično ideologijo slovenskemu kmečkemu gibanju izven katoli-

škega tabora. To ideologijo je opiral na ideje kmečkih gibanj v srednji in vzhodni Evropi ter na — socializem. Njeno splošno smer razberemo mogoče najbolje iz zaključnih odstavkov njegove knjižice „Kmetski pokret" (43/4):

„Trajno notranje nasprotstvo, ki živi v kapitalistični družbi, izziva neprestano socialne katastrofe, vodi do nespravljivega boja med starim svetom imperializma, kapitalizma in hegemonizma ter novim svetom miroljubnosti, socialne vzajemnosti delovnih stanov in enakopravnosti vseh ljudi.

Sodobni kmetski pokreti v Srednji Evropi oblikujejo neko novo nacionalno in politično ideologijo, ki se naziva kmetska demokracija...

Kmetska demokracija je pri nas v prvi vrsti politično gibanje. Toda končni smoter tega gibanja ne more biti drug kakor popolna premoč kmetskega in delovnega ljudstva v državi, s pomočjo katere hoče preurediti današnje nevzdržno družabno sožitje."

To družbeno-politično ideologijo je Prepeluh vsestransko razvil v knjigi „V boju za zemljo in državo" (125 strani), ki je izšla l. 1928. Knjiga je razdeljena v pet in dvajset „socialno-političnih pisem". V prvem („Nov družabni nosilec v socialnem gibanju", 3—7) piše:

„Pred vojno je nosil vse socialno-politično gibanje primeroma majhen odstotek organiziranega tovarniškega delavstva. Ogromne množice kmečko-delavskega ljudstva so socialno mirovale... Doživetja v štirih vojnih letih so milijone duševno prerodila. Vseh teh duševnih pretresljajev socialna demokracija ni razumela povsod, ostala je v svojem predvojnem, preozkem okviru. Vidimo, da se je socialna demokracija v čisto ali vsaj v pretežno industrijskih državah sicer vzdržala, toda pod idejnimi vplivi meščanstva odmaknila na desno. To predvsem iz strahu pred ‚rusko boleznijo'....[47] Čudno, da se socialistične stranke ravno v izrazito kmetskih ali agrarnih deželah niso mogle izmotati iz svoje stare teorijske ozkosrčnosti ter so zato ali propadle ali pa ostale omejene le na majhen odstotek izrazito industrijskega prebivalstva. Prvi val ‚ruske bolezni' jih je premagal še prej, preden se je jasno pokazala nemožnost ideje industrijskega

[47] Kot izjemo je tu navedel avstrijsko socialnodemokratsko stranko glede na njen agrarni program, sprejet 16. IX. 1925, ki „je zavrgel staro gledanje na svet in življenje samo z ozkega okna mehanske industrije, ki je površno ali celo zaničljivo mislilo o milijonskih množicah kmetov" — a to šele l. 1925. v dobi, ko je ta preorientacija obveljala samo teoretično.

komunizma na kmetih ... V agrarnih državah se je pojavil namesto zaostale socialne demokracije nov nosilec socialnega pokreta."

Pretežni del knjige (pisma 2.—17., 8—92) je posvetil Prepeluh razvoju in ideologiji teh kmečkih in kmečko-delavskih gibanj: na Bolgarskem (Stambolijski), Hrvatskem (Radić), v Srbiji (zemljoradniki), na Češkem in Slovaškem, na Poljskem, v Švici, na Finskem, Estonskem, Letskem in v Rusiji. V uvodnem pismu opozarja na pomen, ki ga lahko dobi kmečko-delavsko gibanje pri nas:

„Pri nas v Sloveniji se vedno težje živi. Ljudstvo se ozira po socialni, to je skupni in solidarni odpomoči. Stare meščanske stranke že po svojem idejnem bistvu, namenu in pomenu svojih organizacij nimajo razumevanja za nov čas in njegov duh. Socialna demokracija je vsaj začasno nujno morala razpasti, ker je v nji prevladoval gosposki duh in pa duhovna sterilnost v tolikšni meri, da ni mogla najti niti socialno-gospodarskih tal naroda, kateremu naj bi služila. Novo kmetsko-delavsko gibanje je sedaj poklicano postati nosilec novega socialno-gospodarskega in kulturnega gledanja med Slovenci. Po svojem socialnem pojmovanju ni in biti ne sme samo stanovska stranka, ki bi zastopala morda le posameznike, živeče po vaseh, temveč postati mora zastopnik cele vasi, vseh, ki v njej delajo in prebivajo. Razumeti mora socialno strukturo vseh naših vasi in selišč, to je postati mora stranka vsega naroda, ki ga tvorita kmet in delavec."

V zadnjih osmih „pismih" (18.—25.) se bavi Prepeluh s perečimi konkretnimi kmečkimi vprašanji, z zadružništvom, ki se pri nas ne more pravilno razviti, ker je utesnjeno od strankarstva, z razvojem žitnih cen v zvezi z agrarno krizo po l. 1925., z davščinami kmečkega ljudstva, kmečkim kreditom, proletarizacijo, agrarno reformo in šolstvom na kmetih. V zvezi z visokimi cenami industrijskih proizvodov pravi (102/3): „Dokler bo velika industrija zasebna lastnina kapitalistov, bo kmet kot konsument njihov gospodarski podložnik ... Zveza med kmeti in delavci proti velekapitalu bi bila za oba najboljša obramba. Le spoznanje skupnih interesov kmetskega in delavskega ljudstva v današnji kapitalistični dobi more uspešno ubraniti kmeta pred uničujočimi agrarnimi krizami, a delavstvo pred kapitalističnimi dragoletniki [verižniki]." Prepeluh meni, da „morejo razne

reforme (melioracije, regulacije, povzdiga izobrazbe, ugodna gospodarska politika, kreditno in prodajno zadružništvo itd.) poljedelcu pomagati samo deloma, toda izkoriščanja po kapitalu ne morejo preprečiti". Zato sklepa (115):

„Za kmetsko ljudstvo je prav tako važno kot za naravnost prizadeto obrtno delavstvo, da se kapitalizem omeji s podružabljenjem veleindustrije, veletrgovine in bančništva. To bi današnje socialne prilike temeljito spremenilo, ker bi postal obrtni in industrijski delavec soodločujoč činitelj v kolektivno organiziranem gospodarstvu. Strah pred današnjo usodo mezdnega delavca („pred tem, da bi moral vse življenje ostati v tuji službi in biti vsak dan v nevarnosti, da ostane brez zaslužka in strehe", 114), bi izginil ali se vsaj znatno skrčil. Povpraševanje po zemlji in današnje hrepenenje brezposestnih po njej bi se zelo ublažilo. Zaradi tega bi današnje cene zemljišč padle... To bi silno olajšalo socialno-gospodarski položaj vseh, ki ostajajo na rodni grudi. Vse gospodarstvo v državi bi se izpremenilo do tal, ker bi ga urejeval in ravnal interes tistih, ki delajo, a ne onih, ki špekulirajo in izkoriščajo..."

Kakor vidimo, je bil Prepeluhov „industrijski socializem" na „kmečki" stopnji njegovega razvoja izrazitejši, kakor pa je bil nekdaj na „delavski" stopnji. Seveda pa je slej ko prej vztrajal pri nazoru, da „je zasebna lastnina kmetov potrebna in neodpravljiva, ako hočemo vzdržati in dvigniti poljedelsko produkcijo, na kateri temelji vse svetovno gospodarstvo in obstanek človeštva vobče" (102). S problemom malega kmetijskega obrata v pogojih visoko razvite poljedelske tehnike se Prepeluh, kakor tudi drugi agrarni ideologi v dobi pred hudim poslabšanjem agrarne krize v l. 1929. in pred ruskim kolektivizacijskim eksperimentom, ni bavil. O tem problemu je spregovoril l. 1933. v oceni Uratnikove knjižice „Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije". Opozoril je, da neki nemški agrarni izvedenec primerja Slovenijo z nekaterimi provincami Kitaja, ki so znane po svoji posestni razdrobljenosti. V tej zvezi pripominja: „Spričo zemljiške razdrobljenosti in sprečene emigracije smemo z vso gotovostjo pričakovati, da bo nekega dne postavljeno čisto konkretno vprašanje, kako preiti tudi v naši poljedelski produkciji k načrtnemu gospodarstvu ali potom njega celo k nekakšnemu kolek-

tivizmu, kakršen bi bil primeren za naše drobne in siromašne razmere" (Sodobnost I. 275).

V 24. pismu „O agrarni reformi" ugotavlja Prepeluh, da so ostala gozdna veleposestva v Jugoslaviji neokrnjena, kar je bilo usodno za Slovenijo, kjer tvori večino gospodarske zemlje gozd.[48] To napako je treba popraviti (119):

„Če se razlaste veliki zasebni in cerkveni gozdovi, bodo postala veleposestva sploh gospodarsko nevzdržljiva. Sledil bo njih popoln razpad. Ostala veleposestniška plodna zemlja bo potem prišla v last kmetov na lep način. Delovna lastnina kmetov bo končno premagala roparsko lastnino današnjih ostankov nekdanjih fevdalcev. Delavec na polju in v gozdu bo prost zemljiških rentnikov. Šele potem bomo mogli reči, da je zemlja res tistega, ki jo obdeluje sam."

Juš Kozak pravi v osmrtnici Prepeluhu (Ljubljanski Zvon 1937, 567): „Dvigniti kmeta, ga narediti za gospodarja svoje zemlje, za nosilca tradicije in novih idej, je bila Prepeluhova poglavitna socialna ideja, ki je odločevala v njegovem publicističnem, političnem in organizatoričnem delu." To velja prav posebno za razdobje od l. 1928. do 1933., ko je bil Prepeluh na čelu prizadevanja za dovršitev agrarne reforme na Slovenskem. To prizadevanje se je organizatorično opiralo na „Zvezo agranih interesntov", ki jo je zasnoval Prepeluh po češkem vzorcu že jeseni 1928 in ki je imela ustanovni občni zbor 24. III. 1929. Gradivo in dokumente o njenem in svojem delu je zbral Prepeluh v knjigi „Naš véliki socialni problem — agrarna reforma" (izšla 1933, 135 strani).

Agrarna reforma v Jugoslaviji ni dosegla svojega socialnega in nacionalnega namena, najmanj še v Sloveniji, ker ni zadela glavnega dela veleposestniške zemlje, to je gozdov (14). Govorica naše posestne statistike je strahotna. Prevladuje pritlikavi kmet, čigar posestvo obsega manj ko 5 ha, in mali s posestvom do 10 ha, nad srednjim s posestvom do 20 ha. Le majhno je število bogatih kmetov. „Kar ima preko 50 ha obdelovalne zemlje s pašniki vred, je treba

[48] Na to okolnost je menda prvi ostro opozoril pri nas D. Gustinčič v razpravi „Posestne razmere v Sloveniji" („Zapiski Delavsko-kmetske matice" 1925, zlasti str. 7 in 9).

spričo gostote prebivalcev in alpskega značaja dežele prišteti med veleposestnike" (103/4).

Razbitje Avstro-Ogrske je bilo opravičljivo v dvojnem pogledu: „da se dovrši nacionalno-politična osvoboditev malih narodov, zlasti Slovanov" in „da se kmetski narod osvobodi vseh ostankov fevdalnega zemljiškega lastništva ter se likvidirajo tudi njega ostanki v pravu in kulturi, ker niso več v skladu z gospodarskimi in kulturnimi smernicami sedanjosti" (104). Čehi so to reč razumeli prav dobro in so agrarno reformo izvedli temeljito: „Nacionalni osvoboditvi se je pridružila tudi socialna. Tu ni šlo za kakšne ‚podpore', temveč za zemljo, ki je bila v davnini avtohtonemu prebivalstvu enostavno odvzeta in na kateri bo iznova pognala bohotna in sveža češka kultura." Kako pa je bilo pri nas? O tem piše Prepeluh (104/5):

„Pri nas pa smo bili mevžasti vedno, kadar je šlo za velike odločitve. Agrarne reforme se niso branili le fevdalci, temveč zlasti glasno tudi veleposestniki domačega rodu in pa cerkev... Že zakon (o agrarni reformi) sam ni bil primeren za vse, gospodarsko-strukturno tako različne pokrajine v Jugoslaviji... Splošno in enotno dopustni maksimum 75 ha je postal v pokrajini laškega kolonata in v alpskih predelih Slovenije in Hrvatske nesmisel, ki je agrarno reformo praktično onemogočil. Iz območja agrarne reforme so se izvzele tudi še vse šume in celo — pašniki. Poleg tega so se veleposestnikom dovoljevali še razni supermaksimi in deputati. Končni rezultat enajstletnega agrarno-reformnega udejstvovanja je postal enak ničli. Preden je izšel zakon o likvidaciji agrarne reforme z dne 19. VI. 1931, je bilo stanje agrarne reforme takšno, da je šlo na teritoriju jugoslovanske Slovenije samo še za odkup 7% vse veleposestniške površine v prid agrarnim interesentom. Fidejkomisna veleposestva so ostala nedotaknjena... Knežja rodbina Auerspergov je od svojega ogromnega veleposestva, ki meri 23.000 ha, bila primorana odprodati domačim avtohtonim agrarnim interesentom malenkost 170 ha obdelovalne zemlje, dokler ni segla agrarna reforma tudi po gozdovih."

Zato je bilo treba znova načeti vprašanje agrarne reforme, „tega velikega socialnega problema, ki se tiče vsega naroda, ne samo enega stanu ali razreda", čeprav vemo, da to zdravilo ne bo popolnoma ozdravilo naše socialne bolezni, agrarne prenaseljenosti (104). V poglavju „Naš véliki socialni problem in naša inteligenca" (101—107) je Prepeluh

pokazal, kako malo zanimanja kaže za osnovna ljudska vprašanja naša inteligenca. Omenja, kako „se pri nas rado govori in piše o velikem napredku, ki se je po vojni povsod pokazal v socialno-političnem udejstvovanju". Če pa to samohvalo natančneje pogledamo, vidimo tole:

„Pred tridesetimi leti se je med Slovenci bavilo s socialno-političnimi vprašanji pet, morda šest ljudi znanstveno, ne samo politično-propagandno... Danes imamo že tudi pri nas dosti ljudi, ki se praktično in teoretično bavijo s socialno-političnimi vprašanji, ki... so našli na tem področju celo poklic in službe... Ob tem zbirokratiziranem in zmehaniziranem socialno-političnem udejstvovanju... bi človek mislil, da smo tako rekoč opravili v tem pogledu že vse in da smo na poti, na kateri se bomo z lahkoto ognili večjim socialnim konfliktom v bodočnosti.

Takšna misel pa bi bila silno površna in zmotna. Današnje državno in na pol državno socialno-politično udejstvovanje se dotika zelo majhnega odstotka produktivno ustvarjajočega ljudstva. Temeljnega in poglavitnega našega socialno-gospodarskega problema se... niti rahlo ne dotika... Subjekt tega problema so zelo primitivni ljudje... produkt zemlje in dela na zemlji... Ti mali kmetiči in vaški obrtniki, ti poljski in šumarski delavci — kdo izmed naše inteligence jih pozna, se z njimi razgovarja, pozna njihove tožbe in želje, ceni njihovo težko delo po socialni in tudi nacionalni pomembnosti? Zopet je samo pet, šest ljudi med nami, ki se bavijo... s tem velikim socialnim, gospodarskim, a tudi kulturnim problemom našega naroda — prav kakor pred tridesetimi leti, ko je šlo za socialno politiko v prid obrtnega delavstva in privatnega nameščenstva. Razlika je le v tem, da je ta naš agrarni socialno-politični problem neprimerno težji in bolj kompliciran od onega prvega že zato, ker nima in imeti ne more nobenih mednarodnih zaveznikov in zagovornikov, ker je povsem naš in ga moramo nekako rešiti povsem samostojno mi sami, iz lastne moči in po lastni pameti."

V čem je „ekonomsko in psihološko jedro tega našega velikega vprašanja"?

„Danes ves človeški prirastek kmetij in bajt ostaja na rojstnem domu, ki je ubožen in nezmožen preživeti toliko ljudi. Kmečki ljudje imajo v svojih dušah velik strah pred proletarstvom, toda le-to se jih oklepa vedno trdneje in pogosteje... V tej zunanji materialni in notranji duševni borbi okoli zemlje in eksistence na njej se vzbuja in pojačuje neko posebno duševno razpoloženje, ki ga lahko krstimo s „kmečkim marksizmom"... Ako se hočemo zamisliti v to našo, rekel bi, socialno nacionalno statistiko po eni plati, po drugi pa se miselno in čustveno vživeti

v dušo človeka, ki se bori za zemljo in ž njo, v njegovo socialno in kulturno primitivnost in odvisnost, se nam bo pokazala čudovita slika, ki nam bo razsvetlila marsikaj, kar nam je bilo doslej nejasno. Razumeli bomo, kako nujno ta mali človek vso vsiljeno mu civilizacijo in tako zvano kulturo, vse te tisoče šol, vseh teh mnogo tisočev učiteljev, uradnikov, prosvetnih in podobnih društev itd. občuti bolj kot breme kot pa ponujano pomoč, breme, ki zmanjšuje plodove njegovega dela in tistega koščka zemlje, ki ga imenuje svojega. Ali ni to dejstvo strahotno?"

Zakon o likvidaciji agrarne reforme od 19. VI. 1931 je poostril predpise glede obdelovalne zemlje in pritegnil veleposestniške gozdove in pašnike v agrarno reformo. Izvedba zakona pa je bila nezadostna in je razočarala Prepeluha in njegove sodelavce tako glede obsega dopolnilne agrarne reforme kakor glede usode razlaščenih gozdov in pašnikov. „Videli smo," je pisal Prepeluh (17. IX. 1932 v „Kmetskem listu"), „1) da so se gozdni kompleksi razlastili samo inozemcem, odnosno narodnostnim tujcem; 2) da se je gozdni maksimum tudi vsem tem zvišal; 3) da so se imenovale kot agrarni subjekt samo politične občine." O vseh treh točkah je napisal Prepeluhov sodelavec dr. Janže Novak zanimiv članek „O naši agrarni reformi" (Sodobnost I. 1933, št. 10, 433—8), iz katerega zaradi omejenega prostora navajamo samo bistvo izvajanj o tretji točki:

„Če je za zvezo (agrarnih interesentov) glavni stvarni uspeh pritegnitev gozdne površine v agrarno reformo, je njen največji moralni uspeh to, da je s svojim poukom dosegla, da so se interesenti dosledno postavili na stališče, naj tvorijo razlaščeni gozdovi enotno ustanovo, ki naj jih oskrbuje z dajatvami v naravi, ki jih zakon predvideva (kurjava, stavbni les, les za hišno industrijo, stelja, paša), dohodki komercialnega izkoriščanja pa naj služijo za socialne ustanove v korist malega kmeta in kmetskega delavca, zlasti za starostno zavarovanje. S tem se je družbeno, kulturno in gospodarsko zaostali sloj bajtarjev in hlapcev postavil na najnaprednejše stališče, ki ga je glede gozdov mogoče zavzeti. Rešitev vprašanja v tem smislu pa je izigrala na podeželske mešetarje naslovljena in tujemu kapitalu služeča slovenska malomeščanska politika... Gozdovi so bili dodeljeni občinam... Prekmalu se je pokazalo, da občinski magnati nimajo resne volje, izvajati agrarno reformo v korist malega človeka. Skoraj vsi so se dosledno postavili v službo veleposestniške propagande, in nekaj desetin ha zemlje in druge od veleposestnikov

obljubljene dotacije za občinske proračune so jim bile pomembnejše kot pa interesi ubogih bajtarjev in kmetskih delavcev. Občni zbori zveze slovenskih agranih interesentov so ponovno ... najostreje obsodili naše župane in občinske može, naše strankarske organizacije, naše politike in advokate, ki so se postavili skoraj kot en mož za poravnalne ponudbe veleposestnikov, ki se hočejo tako izviti izpod agrarne reforme."

Prepeluh pripoveduje v prej omenjenem članku od 17. IX. 1932, da ga je neki „ugledni srbski politik in večkratni predsednik jugoslovanskih vlad v šaljivem tonu imenoval boljševika, ki z agrarno reformo boljševizira Slovenijo". Iz nadaljnjega razgovora je zvedel, da so ga „ljubi Slovenci zopet enkrat tožarili v Beogradu", k čemer pripominja: „Ta novica me nikakor ni presenetila, saj se poznamo in vsi vemo, da se Slovenci navzgor radi tožarimo in obrekujemo. S te strani nas prav dobro poznata i Dunaj i Beograd." Glede očitka, ki leti na ljudi okrog Zveze slovenskih agrarnih interesentov in na njihov „socialno-politični program, ki naj služi občim ljudskim množicam in ne direktno lokalnim interesom", pa meni, da čisto naravno izvira iz miselnosti „dobro ali vsaj srednje situiranih občanov".[49]

Neposredni predhodnik „Pripomb k naši prevratni dobi" je Prepeluhov članek „Problem mladine" (Sodobnost I. 1933, 481—5). Članku je dal močan pečat čas njegovega nastanka, a v njem je mnogo sodb, izkušenj in kritik, ki označujejo poslednjo stopnjo Prepeluhovega idejnega razvoja. Najvažnejše misli si moramo za zaključek naše študije ogledati:

---

[49] Ta dogodek spominja nekoliko na nekega drugega iz l. 1919., ki ga opisuje Ivan Hribar v II. delu svojih „Spominov" (485): „Ko sem o tem [draginji] nekoč razgovarjal s Stojanom Protićem in sem ga opozarjal, kako neopravičeno se bogatè trgovci, dobil sem nepričakovan odgovor: ‚Neka zaradjuju, pa dosta su patili!' In ko sem mu poizkušal dokazati, da je dolžnost države ščititi gospodarsko šibkejše sloje državljanov pred izkoriščanjem po močnejših, odvrnil mi je, da bi bilo to — boljševištvo... Sem se jel probujati iz svojega idealnega sanjarjenja izza prevratne dobe. Ne brez britkih skrbi sem jel spoznavati, da je v glavah večine odločujočih srbskih državnikov ukoreninjena orientalska miselnost, ki je tako bistveno različna od zapadnjaške."

Večina ljudi, ki se pri nas bavijo s problemom mladine, ne vidi, da je ta socialni pojav samo člen v razvoju kapitalistične družbe, in se bavi predvsem ali celó samo s psihološkim razpoloženjem današnje mladine. Vidijo samo valove, ne pa ladje, ki jih pušča za seboj. Sklepajo, da se mora mladina poboljšati in ji morajo postati zgledi starih in marljivih generacij zopet sveti. Prepeluh jih zavrača tako, kakor smo tudi mi nekajkrat zavrnili njega: „Komur manjka volje, preriti se do sociološkiх spoznanj, mu ostane pač le šablonska moralna pridiga!“ Kako je s kmečko, delavsko in malomeščansko mladino pri nas dandanes?

„Kmetski domovi imajo delavcev odveč... Zemljo drobé bolj in bolj... Selili bi se — kam?... Človeški prirastek je previsok za domačo, že tako zdrobljeno zemljo. V tem trenju se tudi slovenska kmetska mladina oklepa vsake misli, ki bi utegnila zapleteni vozel razčleniti in kako rešiti. Čaka na človeka, na misleca, ki bo izrekel jasno, preprosto besedo, modrost, ki bo pokazala pot. Ne učenega, — preprostega vodnika čaka in išče, vodnika, čigar beseda bo preprosta, konkretna, kakor je tudi njihov občutek preprost in nič zamotan. Odveč je statistika, otipati se more dejstvo, da naš poljedelec hitro obubožava... Težko gospodarsko stanje zahteva od prizadetih vedno nove utesnitve, ki v svojih posledicah rušijo stare običaje. Sporedno s tem gre tudi njihovo duševno življenje na nova pota, na katerih bledi dosedanja vera v stare avtoritete. Življenje zahteva večjih naporov v boju za obstanek, širših razgledov, bolj intenzivnega premišljevanja v ljudeh in o svetu. Oslabljeno konserviranje kmetskega življenja, padec nekdanje idiličnosti in romantike starih kmetskih domov izziva med nepoučenimi grajo, češ ljudstvo je zašlo v posurovelost, njegov duh se je popolnoma zmaterializiral in pokvaril. Zato ne spoštuje več starih navad, običajev, vere svojih prednikov v potrebo ponižnosti in potrpljenja. Ta kritika je prezrla, da je nova miselnost plod spremenjenih in poslabšanih gospodarskih in socialnih prilik, ki jih napori verstva in moralična karanja ne morejo spremeniti.

Mladina, ki ji je bil določen študij v šolah, pa se ločuje še veliko hitreje od vsega starega, kakor kmetska in delavska. Tudi ona išče izhoda iz gospodarsko poostrenih razmer. Dolgo je učeča se mladina čakala, da jo povedejo starejše generacije iz današnjega duševnega kaosa v nov miselni svet. Toda starejša inteligenca je sama zašla v zagato in je pri nas, kakor tudi drugod, že davno izgubila vodstvo naroda, četudi tega dejstva sama ni opazila. Miselni in idejni pogledi starejše inteligence so bili izstruženi za drugo, boljšo, komodnejšo dobo, za razmere, ki se

ne vrnejo nikoli več. Slovenci nimamo skoraj nobene neodvisne inteligence, ki bi smela biti v svojih odločbah svobodnejša. Večina naše inteligence si služi svoj kruh v javnih in zasebnih službah, katere zahtevajo poslušnost in pokornost. V vsakdanjem življenju je prisiljena misliti in delati po navodilih in ukazih tistih, ki ji režejo in določajo vsakdanji kruh. Vsled pomanjkanja neodvisne in svobodne inteligence je današnja učeča se mladina ostala... prepuščena sama sebi... V pomanjkanju živega vodnika se je oprijela pač tega, kar je bilo najbližje in najbolj poceni: raznih doktrin, pozabljajoča, da življenje ne hodi vedno po predpisih in željah, ki jih snujejo različni pogledi na ljudi in na svet. Jedro, okoli katerega se vrte razna prizadevanja, je prozaično: v prvi vrsti gre za preskrbo vsakdanjega kruha... Kam naj se obrnejo odvečni šolani ljudje? Temelj, na katerega je postavljena tako zelo pisana nadstavba naših inteligenčnih poklicev, je šibek. Zemlja, obrt, industrija in trgovina so ta temelj. V kolikor se zadnje imenovane tri gospodarske panoge ne ukvarjajo z izvozom, so tudi same odvisne od zemlje in njenega obdelovalca, ki je njihov poglavitni konsument. Slovenija ima okroglo 150.000 kmetskih gospodarstev. Komaj ena njihova tretjina je ekonomsko še zdrava, ki ima svoje dohodke in izdatke uravnovešene. Za ta šibki, tako preluknjani temelj je naša upravna, prosvetna, civilizacijska nadstavba inteligenčnih poklicev, ki ne producirajo tvarnih dobrin, že danes pretežka."

Prepeluh pokaže nato, kako so nekatera gesla nezadostna, neizvedljiva ali pa bi dala njih izvedba le malenkostne nasledke („Ven s tujci", „Znižajte plače direktorjem!", „Notranja kolonizacija je potrebna!", „Industrijalizirajmo deželo in uredimo izvoz!"). Prepeluh pravi: „Ta neizvestnost in nejasnost podčrtuje pomen sociologije" in zaključuje z naslednjo perspektivo:

„Socialno vprašanje vsega naroda, družbe, je v ospredju. Spričo tega interesi posameznika, celo posameznih stanov, zamrô. Kruha je ponekod več, drugod ga je manj kot nekdaj, toda hlebec ni večji kot takrat, ko je bila gneča okoli njega manjša. Po dosedanji distribuciji ga dobé nekateri preveč, drugi premalo, a teh je največ. Ako pa je že nujen nov način delitve, potem današnje človeštvo ne more ostati tam, kjer so obstali prvi kristjani, samo pri delitvi konsuma. To ni važno. Važna je nova organizacija produkcije. Kako se bo preuredil svet na novo, kako bodo rešili to zavozljanje véliki narodi, ali je pot, po kateri so nekateri že krenili, eni levo, drugi desno, dobra ali ne — kdo more to povedati? Gotovo je le to, da mladina, ki je in ki prihaja, stoji sama pred velikimi ugankami in odločilnimi družbenimi dejanji.

Stare generacije, ki so pomagale do današnjih prilik, ki so predhodnice današnjega duševnega in tvarnega kaosa, nimajo pravice, kritizirati jo.

Produkcijske krize liberalnega kapitalizma, ki se ponavljajo od časa do časa, so vedno težje in zapletenejše. Pričakuje se doba, ko postane kriza trajna. V tem trenutku bo preosnova družbe in življenja nujna, neprepreč̌ljiva. Nova avtoriteta vstaja pred nami, zapoved splošne koristi, ki jo predstavlja država kot družba. Njena oblast se neprestano veča, njene sile se neprestano množe. Njen kolektiv bolj in bolj absorbira posamezna gospodarstva, posamezne stanove, samosvojskost posameznikov in njihove volje. V današnji „kulturni" družbi žive nasprotja, ki vodijo do nesporazumov, do spopadov, do razkrajanja in presnavljanja obstoječih družabnih in etičnih uredb. To razkrajanje, kaos, ki ga pušča za seboj nered v produkciji in distribuciji, more preprečiti samo nova vzajemnost med ljudmi in narodi, velika kolektivna, množestvena dejanja in skupne zamisli. To more privesti svet do novih konfliktov in po njih do razdejanj, more pa tudi ustvariti večje, širše in popolnejše oblike človečanskega sožitja."

To je napisal Prepeluh za 11. št. prvega letnika „Sodobnosti". V prvem zvezku novega (II.) letnika so začele izhajati njegove „Pripombe k naši prevratni dobi". Kakor kažejo uvodne besede „Pripomb", je pri svoji odločitvi, da opiše prevratno dobo, mislil predvsem na slovensko „sodobno mladino, ki ji sodobnost postavlja tako težka vprašanja".

V S E B I N A

Prvi del

Albin Prepeluh: SPOMINSKI SPISI — PRIPOMBE K NAŠI PREVRATNI DOBI 9

Spominski spisi: 11
Kmečko delavska rodbina 11
Delavski otrok v mestni šoli 16
Prvi stiki z delavskim gibanjem 20
Nekaj spominov na Antona Kristana 24
Spomini na Antona Dermoto 32
Nekaj spominov na dr. Janeza Ev. Kreka 40
Srečanja med svetovno vojno 50

Pripombe k naši prevratni dobi: 59
Odnos Slovencev do avstrijske države 67
Manjšinska deklaracija in njeni nasledki 79
Narodna koncentracija na Slovenskem in Hrvatskem . 117
Predprevratni tedni 129
Prevratni dnevi v Zagrebu in Ljubljani 137
Ženevska konferenca 152
Prva politična trenja 156
Debate v Narodnem vijeću in zedinjenje 162
Slovenska notranja vprašanja 188
Koroško vprašanje 204
Primorski Slovenci pred prevratom in ob italijanski okupaciji 232
Problemi pariške mirovne konference 253
Naša prizadevanja na mirovni konferenci 268
Posebna slovenska deputacija v Parizu 282
Epilog 291

Drugi del

Dušan Kermauner: ALBIN PREPELUH-ABDITUS
Njegov idejni razvoj in delo 295

SLOVENSKO OZEMLJE NA KOROŠKEM. Zgornja karta je sestavljena po uradni avstrijski statistiki in po letopisu krške škofije iz leta 1910., spodnja pa po letopisu krške škofije iz leta 1870. Obe sta bili predloženi prezidentu Wilsonu, ki ju je sam tudi podpisal.

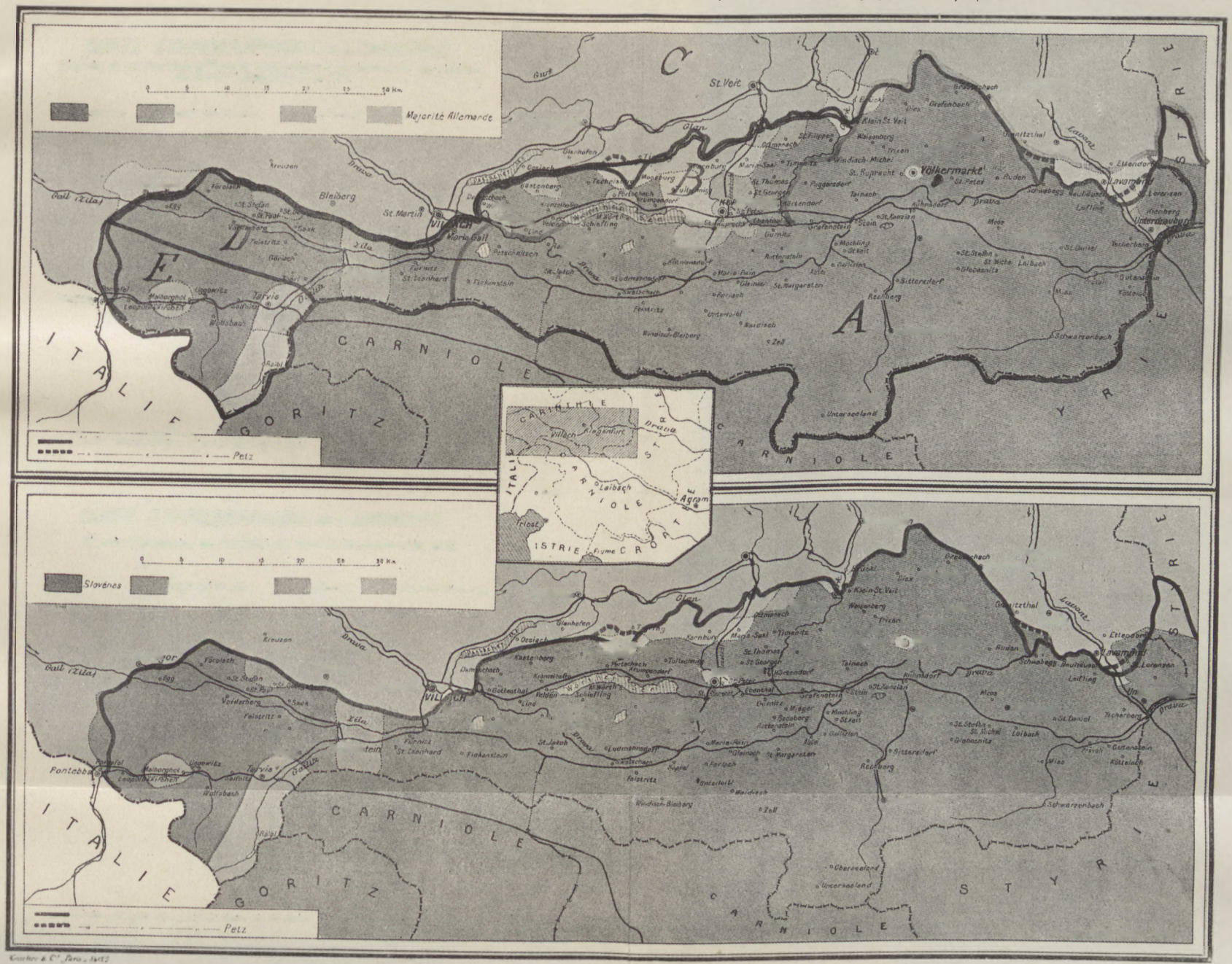

Po originalni karti, natisnjeni v Parizu za našo delegacijo. Wilsonova meja in njen popravek po Lloyd Georgu

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
K
133 D
920.91
020100165
COBISS ©